

DOBOZI
TANULMÁNYOK

~~069~~

302

~~390~~

~~700~~

908

13.827

260

~~R60~~

R-

345

DOBOZI TANULMÁNYOK

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 14.
Publications of Békés County Museums 14.
Mitteilungen der Museen des Komitates Békés 14
Публикации Музеев Облацти Бекеш 14

Sorozatszerkesztő:
SZABÓ FERENC

DOBOZI TANULMÁNYOK

Szerkesztette:
RÉTHY ZSIGMOND

BÉKÉSCSABA, 1989

Lektorok:

BODROGKÖZY GYÖRGY

DANKÓ IMRE

DEBRECZY ZSOLT

FÜR LAJOS

JÁROLI JÓZSEF

HÉVVIZI SÁNDOR

KOVÁCS GYULA

MIKLYA JENŐ

RÉTHY ZSIGMOND

SIMON IMRE

SZABÓ FERENC

SZABÓ JÓZSEF

UHERKOVICS ÁKOS

H. VADAY ANDREA

ISSN 0139 0090

ISBN 963 01 9160 1

Kiadja a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága a Dobozi Nagyközségi
Tanács és a Dobozi Petőfi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet támogatásával

Felelős kiadó: dr. Szabó Ferenc megyei múzeumigazgató

Kiadói Főig. eng. sz.: 15220/1989

Megjelent A/5 42 ív terjedelemben,

910010 Petőfi Nyomda, Kecskemét

Felelős vezető: Birkás Béla vezérigazgató

A címlapon: A XIX. szd. második feléből származó ácsolt láda Dobozról.
(Megtalálható a gyulai Erkel Ferenc Múzeum gyűjteményében.)

ELŐSZÓ

Tisztelt Olvasó!

Amikor e tanulmánykötet szerkesztőjével még az előkészítő munkát végeztük, abból a tényből indultunk ki, hogy Békés megyében az egyik legrégebben lakott Árpád-kori település még nem rendelkezik egy önálló, átfogó kiadvánnyal. E hiány pótlására vállalkoztak a kötet szerzői, véleményem szerint eredményesen. Amikor a tanulmánykötetet elkészültnek tekintettük, tudtuk, hogy sok olyan téma kimaradt, amelynek feldolgozása egy következő kötet alapjául szolgálhat. A kötetben szereplő tanulmányok is alátámasztják, hogy elsősorban a kedvező természeti adottságok miatt volt lehetséges, hogy ezen a tájon mindig laktak emberek. Ugyanakkor a mindennapi betevő falatért, a megélhetésért az itteni lakosoknak is mindig keményen meg kellett küzdeni. A szülőföldre való ragaszkodás, a szorgalmas és becsületes munka azonban a dobozi emberek életében is mélyreható változásokat hozott. A község fejlődése és benne az egyes emberek életkörülményeinek javulása önmagáért beszél. Szépen fejlődik a községhez tartozó Szanazug üdülőterület is, amely regionális feladatokat lát el.

Doboz lakossága megközelítőleg 5000 fő. Az utóbbi időszak csökkenő tendenciája után úgy tűnik, hogy a jelenlegi lélekszám megállapodik. Egyre inkább jellemző a Dobozról elszármazottak visszaköltözése, valamint a közeli városokból való kiköltözés is. Ezek a tények is községünk népességmegtartó erejét bizonyítják. A tanulmánykötetben is bizonyított, hogy őseink több évszázadra visszamenőleg dobozi emberek voltak. Ezért is szeretnénk még inkább megismerni múltunkat, és egyúttal bemutatkozni környezetünknek is. Úgy gondolom, hogy ezt a célt e tanulmánykötet teljesíteni tudja. Ezért is ajánlom a kedves olvasó figyelmébe kiadványunkat.

Községünk társadalmi és gazdasági szervei, valamint egész lakosságunk nevében köszönetet mondok a kötet szerzőinek és a kutatásokat támogató intézményeknek. Külön köszönöm a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága vezetőinek és dolgozóinak, személy szerint Réthy Zsigmond szerkesztőnek, hogy e, községünket sokoldalúan bemutató, tudományos igényű készült művet összeállították és kiadták.

1988 novemberében

Szatmári János,
Doboz nagyközség
tanácselnöke

Doboz természetföldrajzi adottságai

BECSEI JÓZSEF

Doboz a Körös-vidékhez tartozik és annak legdélibb részét foglalja el. Ez a terület az alföldi medencének a pleisztocénben egyik legmélyebbre süllyedt, s a holocénben is ebbe az irányba mozgó részlete. A pleisztocén rétegek fekéje 300-350 m, a holocén törmelékek vastagsága pedig 60—80 m között váltakozik. E terület része annak, a főleg Békés és Csongrád megyékre kiterjedő nagyobb egységnek, ahol a mezozoos képződmények felett vastag fiatal, harmadidőszaki üledékek jelzik az egykori mély medencét. Az idősebb képződmények rögvonulatokat, árkokat alkotnak, helyenként tekintélyes mélységbe süllyedve, s egy ilyen mélyvonulat itt, Doboz tájékán húzódik keletről nyugatra, majd fordul délre, ez az ún., „Békési süllyedék”, vagy „Békési medence”. A mélyszerkezet szintkülönbségei ma a felszín formakincsében nem észlelhetők. Csúpan a békés-csanádi löszhátak a régi Fehér- és Kettős-Körös folyása felé történő roppant lapos lejtősödése jelzi ezt (BULLA B. 1964, PÉCSI M. 1969, DANK V. 1966).

Anyakőzetviszonyait, amely fontos szerepet kap a talajféleségek kialakulásában, s ezen keresztül a gazdálkodásban, megszabta a földtani szerkezet süllyedésszerű szerkezete és a vele szorosan összefonódó vízrajzi következmények. A süllyedéseken öntésanyag, öntésiszap (0,2—0,02 mm), míg a terület magasabb kiemelkedésein nedves térszíni löszös-homokos-iszapos képződmények találhatók. Ezekhez egy-egy belőlük kialakult talajféleség csatlakozik, s elterjedési területük is azzal esik egybe.

Morfológiai szempontból területünk a „hajdani mocsarak mély fekvésű síkjához” tartozik, mint nagyobb morfológiai egységhez, de ezen belül kisebb kiterjedésű morfológiai egységek is jelentkeznek. Így a terület nyugati részén a békés-csanádi löszhát és a hajdani mocsárszint egymásba átmenő lejtője, továbbá azok a csekély magasságú kiemelkedések a mocsárszintből, amelyek ott relatív vízbiztonságot teremtettek, valamint az ember morfológiai alkotásai.

A lokálisabb domborzati formák a tájban az egykori óriási ártér és mocsárszint igen lapos, de aránylag terebélyes kiemelkedései a laponyságok és a még

- 1 : felsőfokú központ,
- 2 : középfokú központ,
- 3 : részleges középfokú központ,
- 4 : belterület,
- 5 : mezőgazdasági telep,

- 6 : tanyasűrűsödés,
- 7 : főút,
- 8 : egyéb út,
- 9 : vasút,
- 10 : erdő,

- 11 : sportterület,
- 12 : üdülőkörzet,
- 13 : védett terület,
- 14 : folyó, csatorna,
- 15 : kert,
- 16 : mezőgazdasági terület.

1. ábra. Doboz és környéke

alacsonyabb porongok. Ezek hajdani telepítőereje (szállások) nagy volt. Ezek a kemény szigetek agyagos kiemelkedések voltak a környező vizes, tőzeglápos, iszapos térszínből. Ennek a határát nagyjából Gyulavári—Kötegyán—Sarkad—Bélmegyer—Köröstarcsa—Körös vonallal lehet meghúzni, melynek középső területét foglalta el Doboz.

A magassági viszonyokat jellemzi, hogy a tengerszint feletti magasság Szana-zugnál 92 m, a dobozi hídnál hasonlóan, Doboz déli oldalán 88 m, a zárt település keleti oldalán 90 m, a hajdani Tanító-tanyánál 85 m, Rudolf-majornál 86 m, s a keleti oldalát a határnak általában is ez a magasság jellemzi. A terület lassú lejtősődését figyelhetjük meg; egyrészt északnyugat felé, másrészt nagyjá-

ból a Kettős-Körös vonalától kelet felé. Kisebb kiemelkedések főleg a keleti területeket tarkázzák, míg ezek és a hajdani vízfolyások bemélyedései az egész területet behálózzák.

A terület 2-4 m-es reliefenergiával rendelkezik, mely délnyugatra haladva, a község határát elhagyva 6-9 m-re nő.

Doboz, mint ahogyan az egész Körös-vidék, felszín feletti vízfolyásokkal jól ellátott, az alföldi területekhez viszonyítva jó a vízfolyás-sűrűség. Déli határánál folyik össze a Fehér- és Fekere-Körös, északi határán a Gyepes-csatorna, ill. az Óvári-csatorna húzódik át. A vízrajz Doboz egész története folyamán fontos szerepet játszott. Az állandó vízveszély és a viszonylag nagy erdőterületek a megtelepedés lehetőségeit leszűkítették. Doboz is viszonylag magasabb ponton, 90 m tszfm-on települt, másrészt ezzel magyarázható, hogy pl. még a XVII. sz. közepén sem volt földművelés, s 1715-ben lakosai mindössze 1 hold földet műveltek. Főként faszerszámok készítéséből és pákászatból éltek. Hajdan Doboz határában egész sereg vízfolyás szállította a vizeket, mint a Sebes-fok, Kis-Körös, a Kis-folyás, Fekete-Körös. A hajdani folyók átszakított és elhagyott medreit és kanyarulatait, a morotvákat ma már hol egészen kiszáradva, hol pedig állóvizeket alkotva találjuk, melyek száma a talajvíz magas állásakor különösen elszaporodik (ANDÓ M. 1974).

A folyószabályozások jelentősen megváltoztatták a vízrajzi képet. A Fekete-Körös hajdan Doboz határán folyt át. A szabályozáskor (1855) az átvágással 12 km hosszú szakaszt vágtak le, többek között a Doboz irányába haladó kis esésű kanyargós szakaszt is. Továbbá Doboz határában a vizek levezetésére csatornákat ásattak, mint pl. az Óvári- és Gyepes-csatorna. A szabályozások az ármentesítést igyekeztek megoldani, s erre különösen nagy szükség volt, mely az esésviszonyok vizsgálatából is kiderül. (Bennünket közelebbről a Fekete- és Kettős-Körös érdekel, de összehasonlításként a Fehér-Köröst is ide iktatjuk) (1. táblázat).

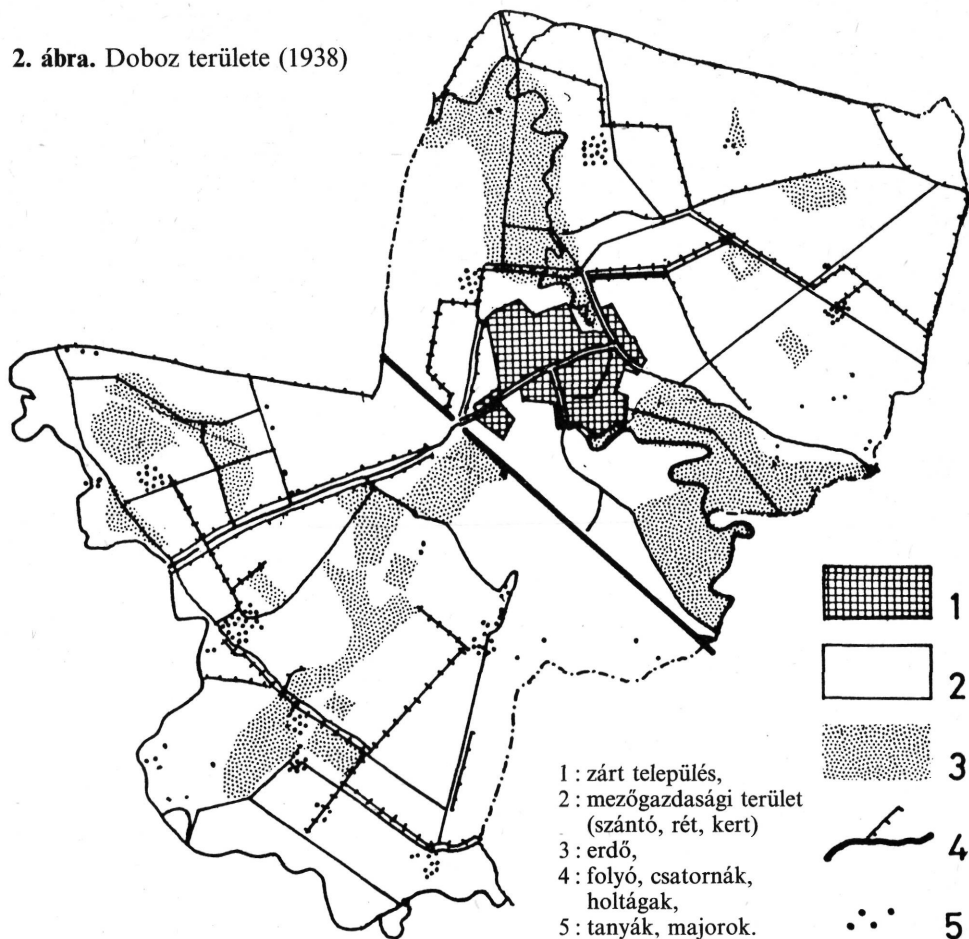
1. táblázat

Esésviszonyok a Körösökön

Folyó	Szakasz	Távolság km	Esés	
			m-ben	m/km
Fehér-Körös	Kisjenő—Gyula	28,3	5,98	0,21
	Gyula—Szanazug	4,7	2,11	0,45
Fekete-Körös	Remete—Szanazug	4,7	0,59	0,11
Kettős-Körös	Szanazug—Békés	14,0	1,08	0,08

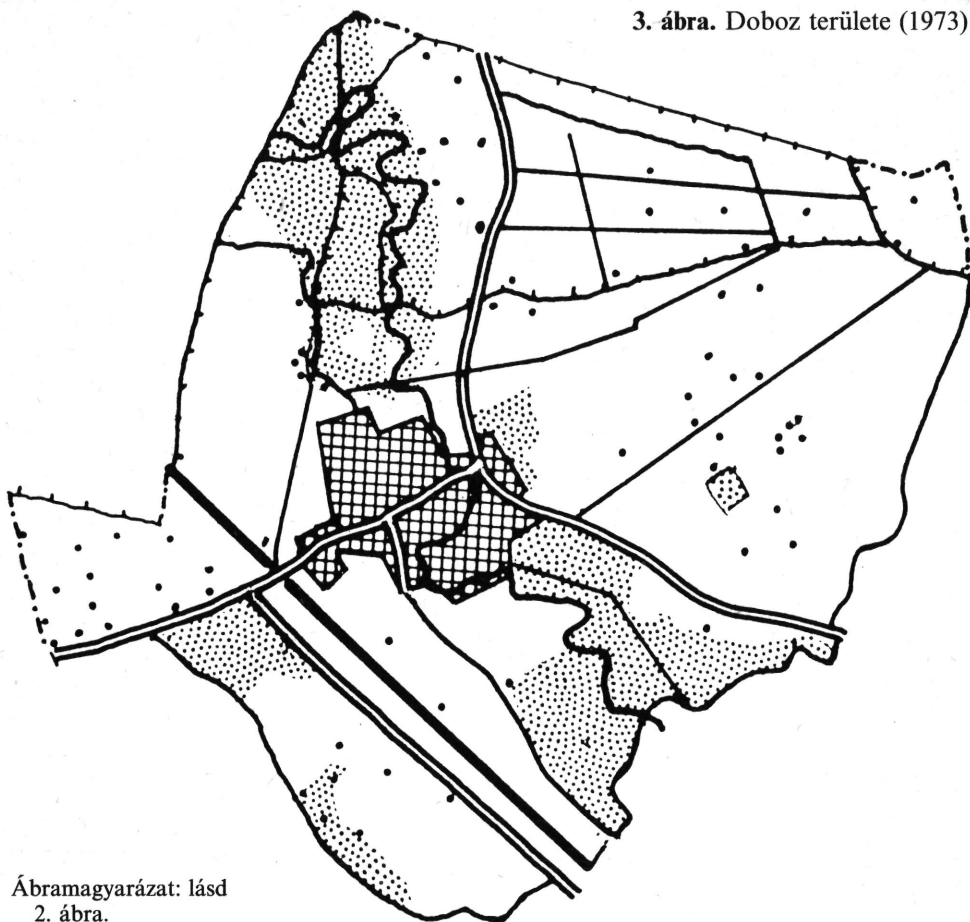
A jó folyóvíz-ellátottság a gazdálkodásban jelentős előnyöket jelent, amelyet mindinkább ki is használnak, de a hajdani vízállások maradandó hatást gyakoroltak a talajképződési folyamatokra, aminek jelentősége az előbb említetteknel nagyobb.

2. ábra. Doboz területe (1938)

A gazdálkodásra nagy hatást gyakorol a talajvíz nagyon sokszor káros kihatásaival. A talajvíztükör átlagos mélysége a felszín alatt, Doboz környékén 3—5 m között váltakozik. A talajvíz legmagasabb állása 0,2—1 m között, legalacsonyabb állása pedig 4—7 m között ingadozik. A legtöbb vízben sok a konyhasó, emellett szénsav, másutt keserűső van a vízben. A vizekben a nátronsók uralkodnak, amelyet sokszor az állatok sem isznak meg. A talajvizek különösen tavasszal, a hóolvadások után okoznak nagy károkat, részben a vetések késleltetésével, részben az őszebúza-vetésekben tetemes veszteségeket idéznek elő. Doboz környékének talajai fiatalok, hiszen a folyószabályozások előtt jórészt víz borította a területet. Ennek következménye az is, hogy a szintvonalak jórészt előrerajzolják a talajtípusok határait. A mezőszégi talajok a vízmentes területeken keletkeztek, a szikesek az időszakos vízborítottság és rossz lefolyásviszonyok bizonyítékai, az öntéstalajok területei a magas vízállás-

3. ábra. Doboz területe (1973)

Ábramagyarázat: lásd
2. ábra.

kor levonuló árhullámok tere, míg a réti talajok a pangó vizek helyein jöttek létre. A vizek mellett fontos szerep jutott a növényzet talajképző hatásának, mely elsősorban a réti talajoknál jelentkezik. A mocsarak sásából, nádjából és sok más nyálkás pektinanyagot tartalmazó növényi maradványból levegőtlen körülmények közt és rothadási folyamatok során — savanyú, rendkívül tömött réti agyagtalaj képződött. Különleges talajképződési körülmények uralkodtak itt, Dobozon a hajdani mocsári erdőterületeken. Ezek az erdők a mocsarokból kiálló magasabb szinteken nagy területeket foglaltak el, s az alattuk képződött réti talajt tulajdonságai ma is elsősorban erdőgazdálkodásra utalják. Ezeken a réti talajokon maradt fenn a hajdani erdőségek legtöbb emléke. A viszonylagos fagazdagság az, ami e tájnak az Alföld környező részétől annyira eltérő jellegét a folyók és csatornák gazdag vízhálózata mellett biztosítja, egyben tájképileg érdekessé és széppé teszi.

A réti talajok tengerszint feletti magassága a Fekete-Körös jobb partján az országhatárnál 89-88 m, Sarkadnál 88-87 m, Tarhosnál 86-85 m és a Büngösdnél 84 m. 1-3 m-es vízbiztos helyek emelkednek ki helyenként, de csekély kiterjedésük miatt településre nem alkalmasak, ezért lehet az, hogy itt e nagyobb területen hajdan egyetlen falu, Bélmegyer volt. Az egykori erek mellékén elgátolt kisebb kiterjedésű szikések, a széleken itt-ott kotus láptalajok, a kiálló porongokon és laponyagokon termékenyebb agyagok, mezősegi felé közeledő dinamikájú talajok szakítják meg e talajfeleséget, de ezek alárendeltek. A talajok másik nagy csoportját az öntéstalajok alkotják. Az öntéstalajok idősebb, humuszosabb változata a régebbi, a fiatalabb változata pedig a szabályozáskor rendezés alá került vízfolyások mellékét kíséri, mint jellegzetesen ártéri képződmény. E talajfeleség kb. 85-87 m-es magasságú. Hozzá kertöntözéses zöldségtermesztés kapcsolódik. Ehhez az öntözési lehetőség, a napsütéses órák bősége társul.

Doboz területének 60%-a a réti talaj, 30%-a öntéstalaj, 5%-a a vékony humuszrétegű mezősegi talaj és 5%-a savanyú szikes talaj. Ezek a mezőgazdálkodás irányát befolyásolják, jórészt meghatározzák.

IRODALOM

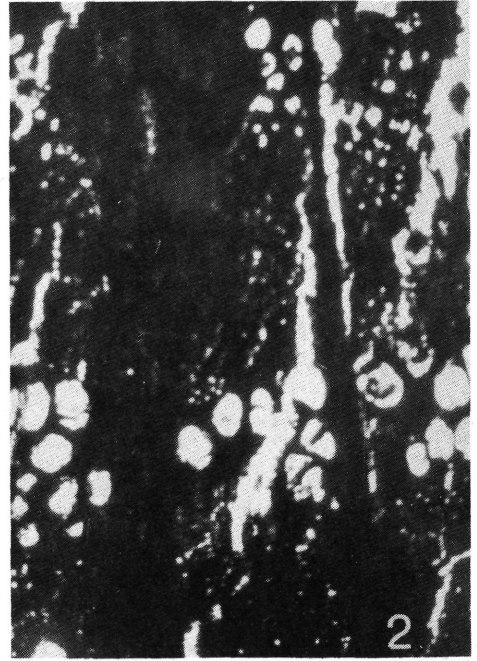
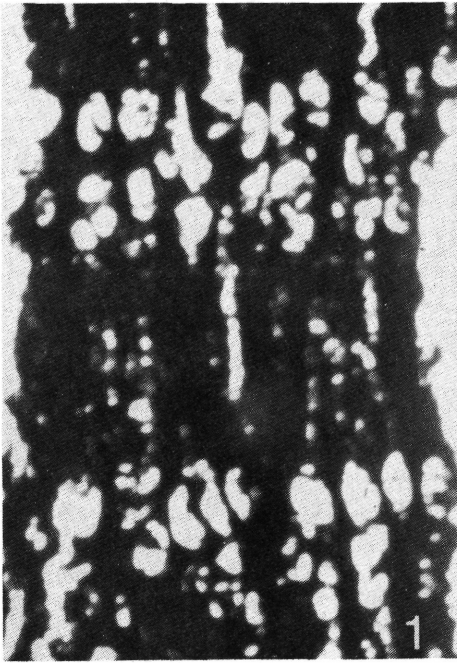
Lásd *Becsei*: Doboz szociálgeográfiai jellemzése c. dolgozatnál.

Ősi famaradvány a Kettős-Körösből

GULYÁS SÁNDOR

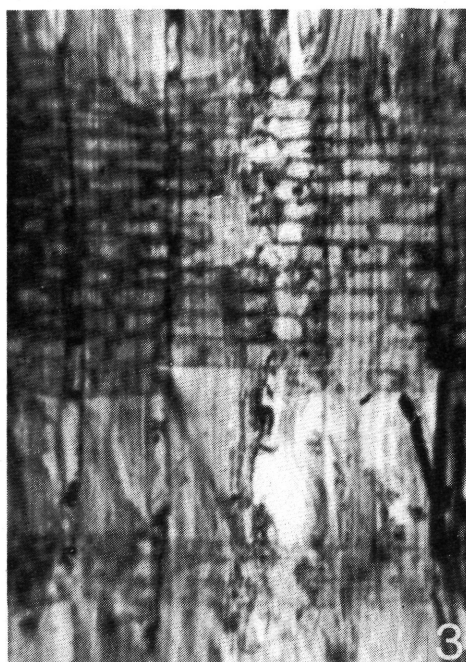
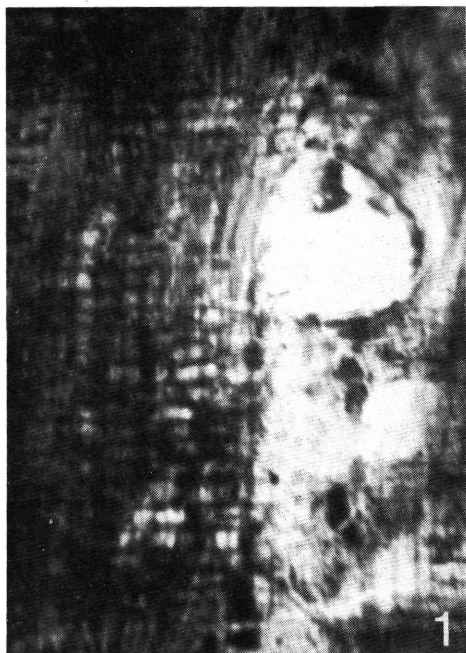
A Kettős-Körös — Békés mellett 1980 nyarán történt — gátszakadásánál a helyreállító munkák során, kb. 6 m mélységből, egy több méter hosszú, többé-kevésbé elszenesedett fatörzs került elő. A fatörzsről külsőleg egyértelműen meg lehetett állapítani, hogy egy idősebb, több mint 60 éves fának a maradványa. A Munkácsy Mihály Múzeum természettudományi osztálya (Békéscsaba) először kormeghatározás céljából ebből az MTA Atommagkutató Intézetének (Debrecen) küldött mintát. Itt Csongor É. és munkatársa C¹⁴-es radiokarbonos meghatározásával a 30. és a 60. évgyűrűk környékét vizsgálva megállapították, hogy a kérdéses fa a rézkorból származik. A pontosabb kormeghatározás alapján, véleményük szerint, ez a növény 4500-4600 évvel ezelőtt élt. Ezután kaptam a famaradványból egy kb. 20 cm hosszú és 8 cm széles darabot, azzal a kéréssel, hogy a szöveti szerkezetét vizsgáljam meg, és határozzam meg, milyen növényfajhoz tartozik.

A viszonylag jó állapotban lévő fát először 40%-os etanollal átítattuk, majd mikrotom segítségével kereszt, tangenciális és radiális irányú metszeteket készítettünk belőle. A metszeteket kanadabalzsamban állandósítva vizsgáltuk. A fatest mikroszkópos szerkezetéről a következőket lehetett megállapítani. A keresztmetszet évgyűrűhatárai mentén tracheák fordulnak elő. Ez a gyűrűlikacsu fák jellemző tulajdonsága (I. tábla 1—2. kép). A nagyobbbrészt vastag évgyűrűk tavaszi pásztájában az edények (tracheák) egy-két sorban, vagy pedig csoportokba rendeződtek. A gyakran hullámos évgyűrűhatár szélei a nyári (őszi) farészben a szűk üregű tracheák sugárirányban fordulnak elő (I. tábla 2. kép). A tracheák fala vastag. Az évgyűrűk jelentős részét azonban vastag falú farostok foglalják el. Az alapállományban kevés számú metatracheális parenchymasejt (II. tábla 3—4 kép) és rosttracheida is van. A sok sejtsor széles, ún. nagy bélsugarak mellett — amelyekről már gondolni lehetett, hogy tölgyfa — egyrétegű, nagyrészt sugárirányban haladó bélsugarak is vannak. Ez utóbbiak azonban a tág üregű edények között ide-oda kanyaroghatnak. A tangenciális metsze-

I. tábla

1—2. kép. Magyartölgy-évyűrűkeresztmetszet (100-szoros nagyítás)
3—4. kép. A fatest tangenciális irányú metszete, az egysejtsoros bélsugarak mellett nagy bélsugár és előfodul. (60 és 170x-es nagyítás)

II. Tábla

1—4. kép. A magyar tölgy fatestének radiális irányú hosszmetsetei (170x-es nagyítás)

1. kép. Egyszerű trachea-perforáció.

2. kép. A különböző irányba futó sejtekben másodlagos anyagberakódás figyelhető meg.

3—4. kép. A bélsugarak szerkezete és függőleges irányú faelemek elrendeződése.

ten jól megfigyelhetők az egy sejsor széles bélsugarak keresztmetszetei, melyek 8—20 sejsornyi magasak. Hasonlóan jól látszanak a nagy bélsugarak keresztmetszetei is. Ezek azonban olyan magasak is lehetnek, hogy egy-egy preparátumon nem is mindig található meg a végük (**I. tábla 3—4. kép**).

A radiális irányú metszetek szerkezete a többi tölgyfához hasonló. A bélsugársejtek vízszintes falai kevésbé gödörkézettek. A bélsugársejtekben és a hosszparenchymasejtekben sok helyen sötét színű anyag berakódása figyelhető meg. (**II. tábla 2. kép**). Ez azonban minden bizonnyal másodlagosan került a sejtekbe. Az ilyen régi növénymaradványok átítatódása különféle anyagokkal közismert.

A fentiekén kívül még azt is meg lehetett állapítani, hogy a nagyobb üregű edények (tracheák) falában jelentős számú vermes gödörkés megvastagodás fordul elő. A trachea tagok között pedig kissé nyomott kör alakú perforációk találhatóak (**II. tábla 1. kép**). A famaradvány szerkezetének részletes vizsgálata alapján sikerült megállapítani, hogy a minta a magyar tölgy (*Quercus farnetto* Ten.) fatörzséből származik. Ennek a fafajnak a közismertebb synonym latin nevei: *Quercus frainetto* Ten. és *Quercus conferta* Kit. A fafaj meghatározása után az a kérdés merült fel, hogy hogyan kerülhetett ez a törzs a Kettős-Körös töltésének altalajába. A magyar tölgyre vonatkozó irodalom szerint ez a fafaj az Alföld sík területein nem fordul elő. Az Alföld keleti részén az erdélyi hegyek lábainál azonban őshonos gyakori fa. Megtalálható még Kelet- és Dél-Európában is. Inkább a dombvidékeken fordul elő, a hegyekre kb. 500 méter tengerszint feletti magasságig hatol. A hegyvidékeket a hegyek lábainál gyakran megkerüli. Többnyire a cserfával és a kocsánytalan tölgy egyedeivel alkot vegyes erdőt. Elegyetlen, közepesen sűrű erdőben szép, viszonylag egyenes törzset fejlesztő, magas termetű fa. Egyes példányai 30 m magasra is megnőnek.

Arra a helyre, ahol ezt a törzsmaradványt megtalálták, minden bizonnyal a Körös vize hozhatta Erdélyből. A valamilyen oknál fogva megrekedt törzset a Kettős-Körös évezredek alatt agyagos iszappal betakarta, így a különben is ellenálló, tartós fatörzs, mint rézkori reliktum maradhatott meg a mai ember számára.

IRODALOM

- Csongor É.—Szabó I.—Sándor L.-né (1981) A Kettős-Körös árvédelmi töltésének altalajában talált faszerkezet-maradványnak C¹⁴-izotópos kormeghatározása. Debrecen, MTA AKI Közl. 1 —7. l.
- Fekete L.—Lattny T. (1913) Az erdészeti jelentőségű fák és cserjék elterjedése a magyar állam területén. Selmecbánya.
- Greguss P. (1945) A közép-európai lomblevelű fák és cserjék meghatározása szövettani alapon. Budapest
- Gulyás S. (1971) A szabadkígyós-pálligeti táblában feltárt X. századi sirok botanikai elemzése. Békés M. Múzeumok Közleményei I. 115—124. l.
- Krüssman G. (1962) Handbuch der Laubgehölze. Berlin.
- Simonkai L. (1980) Hazánk tölgyfajai és tölgyerdei. Budapest
- Soó R. (1980) A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve VI. Budapest

A Dobozi ártéri ligeterdők florisztikai vizsgálata

KERTÉSZ ÉVA

Az erdő rövid története

A Körös menti erdők jelentős része Doboz község határában terül el. A Pósteleki-erdőtől a Gyulavári-erdőig terjedő, majdnem összefüggő erdőfoltok a megye legnagyobb erdősegeit alkotják.

A táj kialakításában döntő szerepe volt a Fekete- és Fehér-Körösnek. A szabályozás előtt mindkét folyó sok elágazással és kanyarulattal folyt, a viszonylag kis esés miatt pedig nagy területeket öntött el.

A térképek és feljegyzések alapján a honfoglalás magyarsága erdő és mocsár borította újra telepedhetett. Doboz község azon ritka települések közé tartozik, amely az Árpád-kortól folyamatosan lakott. A falut körülvevő, nagy kiterjedésű erdőségek tették lehetővé, hogy a király kondáit itt makkoltassák, és az erdők, mocsarak, hogy az itt élők a történelem nehéz időszakait túléljék.

Az Árpád-kori Szanna falu vagy település maradványait a Fekete- és a Fehér-Körös mai összefolyásától nem messze találták meg. Az akkori erdők jelenlétét bizonyítja az is, hogy lakói a halászat mellett szénégetéssel, és méhészkedéssel foglalkoztak.

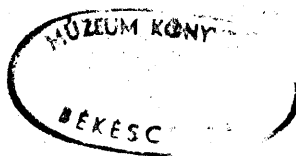
A Szanna felé eső erdőrész 1509-ben is megvolt, akkor Hordószegnek hívták. Akkor gyulai és sarkadi jobbágyok pereskedtek érte (Karácsonyi 1896).

Egy 1550-ben készült térkép alapján tudjuk (Karácsonyi 1896), hogy a régi medrében folyó Fekete- és Fehér-Körös közében Szannától Gerláig húzódó erdőség volt.

Ekkor már nemcsak a helyi lakosok építési- és tűzifa-igényét elégítette ki, hanem a török seregek is pusztították.

1715-ben a község határa még mindig erdő és nádas volt (Karácsonyi 1896)¹.

Az erdők rendszerint a hátsabb, nagyobb árvizek idején is viszonylag szárazabb helyeket foglalták el. A XVIII. század végén meginduló, és egyre jobban kiterjedő földművelésre² csak ezek a magasabb hátak voltak alkalmasak.

Az erdők kitermeléséhez hozzájárult az 1800-as évek közepén meginduló folyószabályozás is.

Az erdők fajösszetételéről elég kevés feljegyzést találunk. Nyárfás, Vessző Szedő, Kerek Nyáras, Komlós, Kék-Fű helynevek szerepelnek azon az 1830-ban készült térképen, amelyen a Doboztól keletre eső rész — Óvár — található. A térkép nedves, zsombékos, füves és a térszintből kiemelkedő kisebb fás szigeteket ábrázol.

Mivel a Szanazugi-erdő és a Sarkad-Remetei-erdő már a múlt század végén is összefüggő erdőség, volt, a Márki Sándor: „Sarkad története” (1877) c. munkájában szereplő, remetei erdőre vonatkozó fa- és cserjefelsorolást a dobozi erdőkre nézve is alkalmasnak vehetjük.

Az erdő uralkodó faneme a tölgy, a kőris és a szil volt. Ezenkívül ott az ihar (juhar), a száldog (hárs), a vadalma és a vadkörte. Cserjék közül a galagonyát, kökényt fagyalt, veresgyűrű somot, kecskerágót, vadrózsát és bodzát említ a jegyzék.

A népies megnevezéseket megtartva száz, latin névvel is megjelölt, vadon termő növényt is felsorol. Állóvizekben, mocsarakban még megtalálható volt a kolokán (*Stratoides aloides*), és a kis tüskés hinár (*Najas minor*), amely ma már nagyon ritka a Körösök vidékén. A vizek szélén és az ártéri gyomtársulásokban a debreceni torma (*Armoracia macrocarpa*), és a doboziak népi gyógyászatában is szereplő örvénygyökér (*Inula helenium*) (Oláh A. 1984) is virágzott.

Az 1800-as évek elejének nagy méretű erdőpusztítását a század második felében kezdik pótolni. Az ültetéseknel nyárat, tölgyet, kőrist, fűzet, akácot, fenyőt és gesztenyét használtak.

A hagyásfák között időnként rábukkanhatunk egy-egy száz évnél többet megért kocsányos tölgyre (*Quercus robur*) — mint amilyen a Faluhelyi-erdei „Képesfa” —, valamint fehérnyárra, kőrisfára és vadkörte.

A Körösök mentén elterülő őserdők utolsó szép foltjai a két világháború közötti időszakban kerültek kivágásra.

A hajdani őserdőre ma már csak a Gyulavári-Mályvádi-erdő néhány maradványfoltja emlékeztet. A dobozi erdő ma már kultúrerdő.

A területre vonatkozó eddigi botanikai kutatások

A Körös-vidéki ligeterdőkkel legelőször Borbás Vince foglalkozott részletesen. A „Békésvármegye flórája” (1881) c. összefoglaló munkájában a dobozi erdők növényeiből 155 növényfajt írt le. Végigjárva a megye jelentősebb erdeit, gyertyánfát (*Carpinus betulus*) egyedül a dobozi erdőben látott.

A dobozi erdőket még száz évvel ezelőtt is gyakran elöntötték az árvizek. Az erdőknek a mai állapothoz képest nedvesebb voltát jelzik a flóralistában szereplő olyan növények, amelyek a vízáradások következtében a nedves, vizenyős talajon megteremttek. Ilyenek voltak a nyári tőzike (*Leucojum aestivum*), a

lefolyástalan vadvizek szélein a nyílfü (*Sagittaria sagittifolia*), a békakorsó (*Sium latifolium*), a mocsári aggófű (*Senecio paludosus*), az erdei angyalgyökér (*Angelica silvestris*) és a macskagyökér (*Valeriana officinalis*). Az erdő nedves helyein még bőven termelt a festőszoltina (*Serratula tinctoria*), a csomós harangvirág (*Campanula glomerata*), és ritkán megtalálható volt az erdei fűzike (*Epilobium montanum*) is.

Néhány szórvány adatot BOROS Ádám (1922) is közölt a dobozi erdőkre.

MÁTHÉ Imre és SOÓ Rezső (1936) a dobozi erdőkön kívül a Sarkad-Remetei, Gyulavári és Bélmegyeri Fás-erdőket dolgozta fel florisztikai és fitocönológiai szempontból.

A Gerla-Marói erdő érdekességeként említi azt a 350 évesnek becsült fehér nyárfát (*Populus alba*), amely a csőszház közelében állt (melynek üregét az erdőőr disznóólnak használta). Az erdőt behálózó vadszőlő (*Vitis silvestris*) itt még „szokatlan mennyiségben tenyészt” (indáiból a környék lakói ruhaszárító köteleket készítettek).

A dobozi erdők egyik ritka növényét, a gombernyőt (*Sanicula europea*) a Szanazugi-erdőben gyűjtötte (1936).

A területre további florisztikai adatokat közölt még KOVÁCS A. – MOLNÁR Z.(1981).

Magam 1983 óta folytatok flórákutatót a dobozi erdőkben.

Természeti viszonyok

A növényföldrajzi szempontból a Tiszántúl (Crisicum) flórajárásába tartozó dobozi erdők területe, jelentős süllyedésével, még az újholocénban, de azt követően is, gyakran magához vonzotta a folyóvizet. A feltöltődés során nagy mennyiségű öntésiszap, a hosszan tartó állandó vízborítás következtében réti agyag képződött. Az óholocén kori „víznemjárta” szigetek felszínközeli rétege átalakult, az elvályogosodott iszapos lösz 1-2 m magasság-különbséggel emelkedik ki a mélyebb térszínekből. (ANDÓ M. 1974).

A térségben az évi átlagos csapadékmennyiség 560-580 mm. Az évi középhőmérséklet 11,0-11,2 °C. A napfényes órák évi összege a Körösök vidékén 2000 óra. A nyáron hosszan tartó csapadékhiány következtében igen gyakori a talajaszály.

A dobozi erdők részeinek területi elhelyezkedése, származása

A dobozi erdő területileg három fő részre tagolódik:

1. A Kettős-Körös bal partján, délnyugati irányban fekszik a Gerla-Marói erdő.
2. A Sebesfoki erdő a községtől északra, Békés felé található. Az erdőt a Holt-Körös szeli át.

3. A Doboz község és Szanazug közötti erdőtagok nevei — Pap-holt erdő, Faluhely, Madárfoki-erdő; Szanazug.

(Az előző elnevezéseknél a Magyarország Földrajzínév-Tára II. Békés megye 1980. munkát vettem alapul. — Itt jegyzem meg, hogy a megelőző botanikai munkáknál nem különítették el a Doboztól délre eső erdőrészeket, hanem egységesen Szanazug elnevezést használták).

A Fekete-Körös mentén a Szanazugi-erdő folytatása a Remetei-erdő — É-i erdőtagi Fenyeres — (amelyről a dolgozatban néhány fontosabb adat szerepel, bár Doboz község közigazgatási határán túl esik).

Az erdők származásuk szerint az alábbi csoportokba sorolhatók:

1. Természetes erdők (lényegében „őserdők”)

2. Kultúrerdők:

2./1. Természetes kezelt erdők (melyek természetes körülményeit a kezelő befolyásolja és annak természeteshez közeli vagy távolabbi fázisára a kezelés óta eltelt idő hat).

2./2. Felújított erdők

— felújított, fafajhű kultúrerdők, melyek az eredeti állomány helyén vagy ahhoz csatlakozóan, művi úton jönnek létre, de az évtizedek vagy esetenként évszázadok alatt teljesen a táj és a termőhely adta viszonyoknak megfelelő, „társuláshű kultúrerdővé” fejlődnek. (A dobozi erdőkben ebbe a csoportba sorolhatók a kocsányos tölgyes, és a magyar kőrissel elegyes kocsányos tölgyes erdő típusok).

— felújított faidegen kultúrerdők sokszor az aljnövényzetükkel segítenek az egykori állomány becslésében. Pl. a folyó menti ligeterdő helyére telepített kocsányos tölgyessel elegyes csertölgyes (*Quercus cerris*) — amely a hazai flórában ugyan őshonos, de ezen a vidéken nagyrészt ültetett — aljnövényzete alig változik. Ezek társulástani értéke jelentős, nem hasonlítható az akác-, kanadainyár- vagy feketedió- állományokhoz (külhonos fafajok), melyek aljnövényzete sohasem közelíti meg az eredetit.

Ligeterdők

Kialakulásukban, fennmaradásukban elsősorban nem az éghajlati körülmények, hanem a talajvíz játssza a fő szerepet.

A Fekete-, a Fehér- és a Kettős-Körös alacsony ártéri területein, amelyet évente többször is tartós víz boríthat, található meg a bokorfűzes-társulás (*Salicetum triandrae*). A törékeny fűz (*Salix fragilis*), és a mandulalevelű fűz (*Salix triandra*) mellett, itt is megtalálható a Körös menti ligeterdőkre jellemző, és terjedőben lévő faj, a süntök (*Echinocystis lobata*).

A főleg alföldi folyóinkra jellemző *puhafa ligeterdők* másik típusa — amely már magasabb térszínen jelenik meg — a *fűz-nyár ligeterdő* (*Salicetum albae-fragilis*).

Maradványfoltjaik megtalálhatók a Szanazugi- (1. kép) és a Gerla-Marói-erdőben. Jellemző fafaja a fehér nyár (*Populus alba*).

A rendszerint friss öntéstalajon kialakuló — már erdőjellegű társulásban — sok a fákra felkúszó növény, a vadszőlő (*Vitis silvestris*), vadkomló (*Humulus lupulus*) és a szegfűbogyó (*Cucuballus baccifer*).

Síkvidéken, nagyobb folyók felsőbb ártéri szintjein, vagy ritkábban kisebb folyók mentén alakulnak ki az ún. keményfa-ligetek, vagy tölgy-kőris-szil ligeterdők (*Fraxino pannonicae* — *Ulmum*). A jó víz és tápanyag-ellátottság következtében igen gazdag cserje- és gyepszinttel rendelkeznek.

1. Puhafa ligeterdő maradványfolt a Szanazugi-erdőben.

A tölgy-kőris-szil ligeterdők kialakulhatnak az éger-kőris láperdőből (*Fraxino pannonicae-Alnetum*) és a fűz-nyár ligeterdőkéből (*Salicetum albae-fragilis*) egyaránt (ZÓLYOMI 1934, 1937), de a folyóágak és a vízhozam periódusos változása miatt valószínű a kocsányos tölgyek elmocsarasodásával, időszakos víz alá kerülésével is.

A társulás lombkoronaszintjében a leggyakoribb fafaj a kocsányos tölgy (*Quercus robur*). Jellemző fái még a magyar kőris (*Fraxinus angustifolia* ssp. *pannonica*), a vénic szil (*Ulmus laevis*), a mezei szil (*Ulmus minor*) és a fatermetű tatárjuhar (*Acer tataricum*). Előfordul a dobozi erdőben a gyertyán (*Carpinus betulus*) és elszórva néhány vadkörte (*Pyrus achras*) és vadalma (*Malus silvestris*) is.

Cserjeszintjében az egybibés galagonya (*Crateagus monogyna*), a fagyal (*Ligustrum vulgare*), a veresgyűrű som (*Cornus sanguinea*), a csíkos és bibircses kecskerágó (*Euonymus europeus*, *E. verrucosus*), a mezei juhar (*Acer campestre*) és a kutyabenge (*Frangula alnus*) a keményfa ligeterdő jellemző cserjemaradványai.

2. Bogláros szellőrózsa (*Anemone ranunculoides*).

A Gerla-Marói-erdő szélét ősszel skarlátpiros termésével díszítő kányabangita (*Viburnum opulus*) és a mogyoró *Corylus avellana*) néhány rózsafajjal együtt (*Rosa canina*, *R. tomentosa*, *R. dumetorum*), a Tiszántúlon ritkán előforduló cserjefajok.

A kultúrhatás következtében fellépő gyomosodást jelzi a bodza (*Sambucus nigra*) és a kökény (*Prunus spinosa*) túl magas aránya.

A cserjék alatt is elegendő a fény ahhoz, hogy fejlett lágyszárú szint alakuljon ki. Kora tavasszal virágozik a salátaboglárka (*Ficaria verna*), a bogláros szellőrózsa (*Anemone ranunculoides*) (2. kép), az odvas keltike (*Corydalis bulbosa*), a sárga tyúktaréj (*Gagea lutea*), az orvosi tüdőfű (*Pulmonaria officinalis*) és az üde tölgyesek szép növénye, a foltos kontyvirág (*Arum maculatum*). Az egyik legkorábban nyíló, apró, kék fürtű virágairól felismerhető hagymás növény a tavaszi csillagvirág (*Scilla bifolia*), amely a Tiszántúlon nagyon ritka.

Az ibolyafélék közül az illatos, a kék és az erdei ibolya (*Viola odorata*, *V. cyanea*, *V. silvestris*) a pillangós virágú növények közül a száraz tölgyesekben előforduló cserebükköny (*Vicia dumetorum*), a világos ibolyaszínű gyepübükköny (*Vicia sepium*), az erdei lednek (*Lathyrus silvestris*) és a más tölgyes társulásokban is előforduló, édeslevelű csúdfű (*Astragalus glycyphyllus*) a nevezetesebb fajok.

A kosborfélék (*Orchidaceae*) családjába tartozó kétlevelű sarkvirág (*Platanthera bifolia*) a nyirkos erdőrészek, üde tölgyesek ritka növénye.

A tavasz végét a gyöngyvirág (*Convallaria majalis*) és a salamonpecsét (*Polygonatum latifolium*) nyílása jelzik.

A sík- és dombvidék leggyakoribb páfránya, a gyertyános-tölgyesek, ligeterdők növénye az erdei pajzsika (*Dryopteris filix-mas*), a dobozi erdőkben is megtalálható.

Nyirkos erdőkben, ligetes erdőrészekben virágoznak az olyan, az Alföldön csak szórványosan előforduló növényfajok, mint a változó boglárka (*Ranunculus auricomus*), a laza virágú nefelejcs (*Myosotis sparsiflora*), a hosszúlevelű veronica (*Veronica longifolia*), a füzlevelű peremizs (*Inula salicina* var. *subhirta*), az erdei lórum (*Rumex sanguineus*), a nyár elején virágzó erdei tisztessű (*Stachys silvatica*) és az erdőszéleken az erdei estike (*Hesperis silvestris*).

A Tiszántúlon ritka, halványlila virágú őszi kikerics (*Colchicum autumnale*) (3. kép), augusztustól októberig nyílik.

Az üde tölgyesekben és vágásokban a különböző sásfélék is megjelennek, mint a sűrűn gyepes erdei sás (*Carex silvatica*), a zöldes sás (*Carex divulsa*) és a sulymos sás (*Carex spicata*).

Nedves irtásréteken és újulatok szélén az orbáncfűvek (*Hypericum perforatum*, *H. hirsutum*), a szeplős szegfű (*Dianthus armeria*), a fényes borkóróvirnác (*Thalictrum lucidum*), a réti kakukkszegfű (*Lychnis flos-cuculi*), a fekete nadálytő (*Symphytum officinale*), a békaszittyó (*Juncus effusus*), a fényes fűtej vagy szettyinek (*Euphorbia lucida*) és a gyógynövényként is termesztett orvosi ziliz (*Althea officinalis*) nyílik.

Azokon a laposabb térszínű erdőfoltokon, ahol tavasszal néhány hétre megáll a víz, a sásos (*Carex acutiformis*, *C. vulpina*) és nádtippanos (*Calamagrostis epigeios*) erdőtípusok alakulnak ki.

Erdőszéleken, gyomtársulásokban található meg a foltos árvacsalán (*Lamium maculatum*), a közönséges és az erdei mácsonya (*Dipsacus laciniatus*, *D. silvestris*), az erdei fejvirág (*Cephalaria pilosa*) és a Körösök árterére jellemző szerbtövös (*Xanthium italicum*).

Szárazabb erdőrészekben fordulnak elő a zsidócseresznye (*Physalis alkekengi*), a méreggyilok (*Vincetoxicum hircundinaria*), az apró, fényes, fehér termésű erdei gyöngyköles (*Lithospermum purpureo-coeruleum*), és a sárga virágú bokraival az erdőszéleket díszítő festő rekettye (*Genista elata*).

Ha egy társuláson belül egy-egy faj sok egyeddel vagy egy egyed vegetatív rendszerével uralkodóvá válik, fációsaként értékeljük. A dobozi erdő gyepszintjé-

3. A dobozi erdők ritka növénye, az őszi kikerics (*Colchicum autumnale*).

ben ilyen fáciesképző fajok az erdei szálkaperje (*Brachypodium silvaticum*), a csalán (*Urtica dioica*), a csomós ebir (*Dactylis glomerata*), az erdei szeder (*Rubus caesius*), az erdei gyöngyperje (*Melica altissima*), a szálkás tarackbúza (*Agropyron caninum*), a bojtorjános tuskemag (*Torylis japonica*), a bódító és a csemegebaraboly (*Chaerophyllum temulum*, *C. bulbosum*), helyenként a ragadós galaj (*Galium aparine*).

Tavasszal a *Polygonatum latifolium* — (*Convallaria majalis*), *Corydalis bulbosa*, *Ficaria verna*, *Arum maculatum*, *Lamium purpureum*, *Veronica hederifolia*, *Viola odorata* fáciesek az uralkodók.

Nedves erdőfoltokon a réti ecsetpázsit (*Alopecurus pratensis*) és a fehér tippán (*Agrostis alba*) veszi át a szerepet.

Jellemzőek a ligeterdőkre a bolygatást is elviselő — gyomjellegű — nitrofil növényfajok is. A csalánon, a szederen és a bojtorjános tuskemagon kívül ilyenek a kenderkefűvek (*Galeopsis* sp.), a keserűfűvek (*Polygonum* sp.) és a dobozi erdőkben ritkán előforduló aranyvessző (*Solidago virga-aurea*).

A Faluhelyi-erdő elszikesező talaján réti őszirózsás (*Aster punctatus*) tisztásokat találunk, néhány jellegzetes sziki növényfaj kíséretében, mint pl. a sziki üröm (*Artemisia maritima* ssp. *monogyna*), a mezei fátyolvirág (*Gypsophila muralis*), a sziki pozdor (*Podospermum canum*) — és a réteken, legelőkön is elterjedt réti imola (*Centaurea jacea*).

A Gerla-Marói-erdő egyes részeinek „parkerdő” jellegére utal a talajt beborító borostyán (*Hedera helix*), a télizöld meténg (*Vinca major*) és egy napos erdőnyiladékban vörösesbarna virágaival igen szép színfoltot alkotó túzliliom (*Hermerocallis fulva*), amely valószínűleg egy régebbi házhely nyomán honosodott meg, és vadult ki.

Az alábbi flóralistában a tölgy—kőris—szil ligeterdőre vonatkozó jelentősebb vagy a területre nézve új fajokat sorolom fel, az egyes erdőrészekben való előfordulásuk szerint.

Jelmagyarázat:

— az erdő neve után! — a jelzett erdőben megtaláltam.

— az erdő és a szerző neve után! — a szerző által említett növényt magam is megtaláltam.)

Acer tataricum — Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936)! Faluhely!

Agropyron caninum — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)! Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936)! Szanazug (MÁTHÉ 1936)!

Allium scorodoprasum — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)! Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936)!, Szanazug (MÁTHÉ 1936)!

Allium vineale — Szanazug! Csak néhány tő!

Anemone ranunculoides — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936)!, Szanazug (MÁTHÉ 1936)!

Arum orientale — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936)!, Szanazug (MÁTHÉ 1936)!

Asparagus tenuifolius — Sebesfoki erdő!. Csak néhány tő! Tiszántúlon új adat!

Astragalus glycyphyllos — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936)!, Szanazug (MÁTHÉ 1936)!

Bifora radians — Gerla-Marói-erdő! — legközelebbi adat Gyulavári (BOROS Á. in SOÓ 1938).

Brachypodium pinnatum — Doboz erdei (BORBÁS in SOÓ 1938), Sebesfoki erdő!

Bromus ramosus — Sebesfoki erdő!, Szanazug! — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936).

Bromus ramosus ssp. *Benekenii* — Szanazug! — a szomszédos erdőkre vonatkozó adatok — Remetei-erdő (MÁTHÉ 1936), Gyulavári Sitka-erdő (BOROS Á. in SOÓ 1938).

Carex divulsa — Szanazug!, Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936)!

Carex pairei ssp. *leersii* — Doboz erdeire vonatkozó adat nincs! — legközelebbi adat Gyulavári erdő (MÁTHÉ in SOÓ 1938).

Carex silvatica — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936)!, Szanazug (MÁTHÉ 1936)!

Campanula glomerata — Faluhely!, az úttörőtábor mellett. Csak két tő! — Sebesfoki erdő (BORBÁS in SOÓ 1938).

Carpinus betulus — Szanazug!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936)!

Cephalaria pilosa — Sebesfoki erdő!, Szanazug!, Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!

Colchicum autumnale — Gerla-Marói-erdő! — a szomszédos erdőkben előfordul még, a Remetei-! és a Gyulavári-erdőben is. (A Körös-vidékre vonatkozó adat — Pocsaj, „Törzsökös-erdő” — BOROS Á. in SOÓ 1938).

- Convallaria majalis* — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)! Csak néhány tő! Szanazug! (MÁTHÉ 1936)! — az üdülőtelep melletti erdőtagban, kb. 1 m²-es foltban! Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936).
- Cornus mas* — csak a szomszédos Remetei-erdőben! — egy összefüggő, kb. 15-20 m²-es foltban — telepített! — de a Remetei-erdőben szálanként is előfordul. (A Körös-vidékre vonatkozó adat — Fás. Szeghalom (BORBÁS in SOÓ 1938).
- Corydalis bulbosa* — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1938)!, Szanazug! (MÁTHÉ 1936)!.
- Corylus avellana* — Szanazug!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936)! Doboz erdei (BORBÁS 1881).
- Dryopteris filix-mas* — Szanazug! A Határárok mellett három tő! — Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1938).
- Erysimum cheiranthoides* — Szanazug! Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!.
- Euphorbia stricta* — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936), Szanazug (MÁTHÉ 1936).
- Euonymus verrucosus* — Gerla-Marói-erdő! Csak egyetlen tő! A dobozi erdőkre vonatkozóan előző adat nincs. — (A Körös-vidékre — Vésztő, Fás (SOÓ 1966).
- Festuca gigantea* — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Szanazug!, — Doboz erdei (BORDÁS 1881).
- Ficaria verna* — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ)!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936), Szanazug! (MÁTHÉ 1936)!.
- Ficaria verna* ssp. *bulbifera* f. *marmorata* — Gerla-Marói-erdő!, Papholt-erdő!
- Gagea lutea* — Faluhelyi-erdő!
- Galeopsis ladanum* — Szanazug (MÁTHÉ 1936)!.
- Galeopsis pubescens* — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936), Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936)!, Szanazug!.
- Galeopsis speciosa* — Sebesfoki erdő!, Szanazug!.
- Hedera helix* — Gerla-Marói-erdő! — valószínűleg ültetett!
Faluhely! Csak néhány tő! (A Tiszántúlról adat csak Makó (SOÓ 1966).
- Hemerocallis fulva* — Gerla-Marói-erdő! Valószínűleg elvadult és meghonosodott!
- Hesperis silvestris* — Sebesfoki erdő!, Szanazug!, — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936).
- Inula salicina* var. *subhirta* — Szanazug!, Faluhely!, Gerla-Marói-erdő!, Sebesfoki erdő (BORBÁS in SOÓ 1938.)
- Lactuca quernica* — Sebesfoki erdő!, Szanazug! (Gyulavári „Sitka-erdő” (SOÓ in SOÓ 1938).
- Lamium maculatum* — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936)! Szanazug! (MÁTHÉ 1936)!.
- Lathyrus nissolia* — Szanazug! — előző adat — Gyulavári (MÁTHÉ in SOÓ 1938).
- Lythospermum purpureo-coeruleum* — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936).
- Malus silvestris* — Szanazug! Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936).
- Melandrium noctiflorum* - Sebesfoki erdő! Szanazug!. Doboz erdők (BORDÁS in SOÓ 1938).
- Melica altissima* — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936)!, Szanazug (MÁTHÉ 1936)!.
- Myosoton aquaticum* — Sebesfoki erdő!.

- Myosotis palustris* — Sebesfoki erdő!, Szanazug! —
Dobozi erdők (BORBÁS 1881).
- Myosotis sparsiflora* — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!,
Sebesfoki erdő!.
- Oxalis europea* — Szanazug!, Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!,
Parietaria erecta — Gerla-Marói-erdő! Csak néhány tő!.
- Physalis alkekengi* — Gerla-Marói-erdő! Szanazug!
- Platanthera bifolia* — Szanazug! csak két tő! — Gerla—Marói-erdő! 10 tő! — előző adat
KOVÁCS A.—MOLNÁR Z. (1981) — dobozi erdők.
- Populus alba* — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Szanazug!
- Polygonatum latifolium* — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ
1936)!, Szanazug, (MÁTHÉ 1936)!.
- Pulmonaria officinalis* — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ
1936)!, Szanazug (MÁTHÉ 1936)!.
- Pyrus achras* — Gerla—Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Sebesfok (MÁTHÉ in SOÓ
1938)!.
- Ranunculus auricomus* — Gerla-Marói-erdő !
(*Ranunculus cassubicus* v. *silvicola* W. et Gr. — (MÁTHÉ in SOÓ 1938) —
Szanazug).
- Rhamnus catharticus* — Szanazugi erdő!, Sebesfoki erdő!, Dobozi erdők — (KOVÁCS A.
—MOLNÁR Z. 1981).
- Rorippa astylis* ssp. *reichenbachii* — Szanazug! Sebesfoki erdő! — előző adat Gyulavári
(BOROS in SOÓ 1938).
- Rosa canina* — Sebesfoki erdő! — dobozi erdők (MÁTHÉ in SOÓ 1938).
- Rosa dumetorum* — Sebesfoki erdő!, Szanazug! — Dobozra vonatkozóan megelőző adat
nincs!
- Rosa tomentosa* — Sebesfoki erdő! — Remetei erdő (MÁTHÉ in SOÓ 1938)!.
- Rumex sanguineus* — Gerla—Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ
1936)!, Szanazug (MÁTHÉ 1936)!.
- Scilla bifolia* subs. *subtriphylla* — Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936)!, Fenyeres! Madárfoki-
erdő!.
- Stachys silvatica* — Gerla—Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Sebesfoki erdő (MÁTHÉ
1936)!, Szanazug! (MÁTHÉ 1936)!.
- Solidago virgaurea* — Gerla—Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)!, Szanazug! Csak néhány tő!.
- Tilia cordata* — Szanazug! — valószínűleg ültetett, őshonossága kétes! — (a Tiszántúlon
a Tisza és a Maros mentén vadon? (SOÓ 1966).
- Tilia platyhyllus* — Szanazug! — ültetett.
- Tordylium maximum* — Sebesfoki erdő! — út mentén néhány tő. — [Az Alföldön ritka,
Hódmezővásárhely, Debrecen (SOÓ 1966)].
- Ulmus minor* — Sebesfoki erdő! Gerla—Marói-erdő !, Szanazug (MÁTHÉ 1936).
- Veronica hederifolia* — Gerla-Marói-erdő, Szanazug (MÁTHÉ 1936), — Sebesfoki erdő
(MÁTHÉ 1936)!.
- Veronica longifolia* — Szanazug! Csak három tő! — dobozi erdők (BORBÁS 1881).
- Viburnum opulus* — Gerla-Marói-erdő! Az erdő szélén bőven! Szanazugi erdő!, —
Sebesfoki erdő!.(MÁTHÉ 1936.)
- Vicia dumetorum* — Sebesfoki erdő!, Gerla—Marói-erdő (MÁTHÉ 1936).
- Vicia pisiformis* — Sebesfoki erdő! — Arad, Csálaerdő (Simk. in SOÓ 1938).

Vitis silvestris — Gerla-Marói-erdő (MÁTHÉ 1936)! Szanazug! Csak néhány tő, az üdülőtelepnél! Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936).

Vinca major — Gerla-Marói-erdő — valószínű ültetett!

Nem tudtam megerősíteni a következő fajok mai jelenlétét az alábbi adatok alapján:

Angelica silvestris — (BORBÁS 1881), Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936).

Armoracia macrocarpa — Gyula-Sarkad (BORBÁS in SOÓ 1938), Gyulavári (BOROS in SOÓ 1938).

Epilobium montanum — Doboz (BORBÁS 1881), Gyulavári (BOROS Á. 1922).

Frangula alnus — Doboz (BORBÁS 1881), (KOVÁCS A.-MOLNÁR Z. 1981)

Leucocjum aestivum — Doboz (BORBÁS 1881), Remetei-erdő (MÁTHÉ in SOÓ 1938), Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936).

Peucedanum oreselinum — Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936).

Platanthera chorantha — Gerla-Marói-erdő, Szanazug (MÁTHÉ 1936).

Sanicula europea — Szanazug (MÁTHÉ 1936).

Senecio paludosus — Doboz (BORBÁS 1881).

Serratula tinctoria — Doboz erdei (BORBÁS 1881), Sebesfoki erdő (MÁTHÉ 1936).

Valeriana officinalis — Doboz erdei (BORBÁS 1881).

Ezeknek a nagyrészt vízparti, lápi, lápréti fajoknak eltűnését a vízrendezéssel, a lecsapolások következtében lesüllyedt talajvízszinttel magyarázhatjuk.

A fennmaradó meg nem erősített fajok olyanokból tevődnek össze, amelyeket ugyan nem sikerült megtalálni, de valószínű megvannak a dobozi erdőben (*Serratula tinctoria*, *Platanthera chorantha*, *Frangula alnus*, *Peucedanum oreselinum*).

Mocsár- és láprétek

A Körösök szabályozása előtti gazdag láp- és mocsárrétek fajkomponensei ma a részben elszikesedett folyó menti ágyakba vonultak vissza.

A dobozi erdők tájképileg legszebb részei az erdőt átszelő egykori Körös-medrek környékén találhatók. A Sebes-foki erdőn keresztül folyó Holt-Körös ezek közül is a legszebb.

A vízen úszó ún. *lebegőhínár-társulás* (*Lemno-Utricularietum*) jellemző fajai a békalencsék (*Lemna sp.*), a bojtos békalencse (*Spirodella polyrrhiza*), a rucaöröm (*Salvinia natans*). A Boszorkány-zugban a hosszú indával a víz színe alatt terjedő békatutaj (*Hydrocharis morsus-ranae*) is előfordul, a víz felszínén úszó sulyommal (*Trapa natans*) együtt.

A változatos fajösszetételű nádasban (*Scirpo-Phragmitetum*) a nádon kívül a vízi harmatkása (*Glyceria maxima*), a vízi metelykóró (*Oenanthe aquatica*), a békabuzogány (*Spartanium erectum*), a vízi hidőr (*Alisma plantago-aquatica*) és a sárga nőszirm (*Iris pseudocorus*) található meg.

A Körösök mentén húzódó keskeny nádasban néha megtalálható a lila virágú mocsári tisztesfű (*Stachys palustris*), a réti fűzény (*Lythrum salicaria*), a négyé-

lű fűzike (*Epilobium tetragonum ssp. lamyi*) és a vízi peszérce (*Lycopus europaeus*).

Az üde, friss vízellátású hullámtéren, de a vízlevezető árkok szélein is előfordul a parlagi lednek (*Lathyrus pratensis*), a dárdás csukóka (*Scutellaria hastifolia*), a fehér virágú réti galaj (*Galium rubioides*), a keskeny levelű aggófű (*Senecio erruciformis ssp. tenuifolius*), az elszikeseedett laposokban pedig az erdei kányafű (*Rorippa silvestris ssp. kernerii*).

Kaszálórétek

A ligeterdők és a Körösök között húzódó erdőszegélyeken és az árvízi töltéseken is találhatunk még néhány jellegzetes, ill. ritka növényt. Ezeket a gyep társulásokat állandó kaszálással tartják fenn. Pázsitfü-összetételük igen változatos. Gyakori gyepalkotó fűfélé a franciaperje (*Arrhenantherum elatius*), szárazabb szikes foltokon a veresnadrágcsenkesz (*Festuca pseudovina*). Tavasszal tömegesen nyílik a margaréta (*Chrysanthemum leucanthemum*), a mezei zsálya (*Salvia nemorosa*), és a különböző lóherefélé. A nyár és a nyárvég néhány jellegzetes növényfaja az ednámkóró (*Glycyrrhiza echinata*), a szappanfű (*Saponaria officinalis*), a kék atracél (*Anchusa officinalis*) és a borsfű (*Calamintha clinopodium*). Előfordul az Alföld árterein elterjedt kék virágú kecskeruta (*Galega officinalis*) és a jó mézelő rost- és kaucsuknövény, a selyemkóró, (*Asclepias syriaca*).

Az árvízi töltések növényei közül említésre méltó még a *Centaurea banatica*, *Chondrilla juncea*, *Hypericum elegans*, *Eurphorbia salicifolia*, *Peucedanum alsaticum*, *Thesium arvense*, *Tunica prolifera*.

Az eredmények ismertetése

A vizsgálat eredményeit a megelőző adatokkal összehasonlítva, látható, hogy a korábban bizonyosan vizállásos erdők és láprétek a folyók szabályozása következtében fokozatosan kiszáradtak. Ezáltal eltűnt jó néhány lápi és lápréti faj — *Armoracia macrocarpa*, *Inula helenium*, *Leucosium aestivum*, *Senecio paludosus*, *Valeriana officinalis*.

Néhány faj egyedszáma annyira lecsökkent, hogy ma már csak florisztikai jelenléte állapítható meg — *Campanula glomerata*, *Convallaria majalis*, *Veronica longifolia*, *Vitis silvestris*.

A dobozi erdőkre vonatkozóan új adat: *Bifora radians*, *Cornus mas*, *Colchicum autumnale*, *Euonymus verrucosus*, *Ficaria verna ssp. bulbifera f. marmorata*, *Gagea lutea*, *Hedera helix*, *Hemerocallis fulva*, *Lactuca quernica*, *Parietaria erecta*, *Physalis alkekengi*, *Rorippa astyilis ssp. reichenbachii*, *Rosa dumetorum*, *Tordylium maximum*, *Vicia pisiformis*.

A Tiszántúlra nézve új adat: *Asparagus tenuifolius*.

A dobozi erdő ma már ugyan kultúrerdő, aljnövényzetében azonban még megőrzött néhány ritka fajt.

Florisztikai szempontból a dobozi erdők egyik legértékesebb területe a tavaszi csillagvirág (*Scilla bifolia* subs. *subtriphyllo*) termőhelyei: Fenyeres, a Madárfoki-erdő és a Sebesfoki-erdő.

Botanikai szempontból a Gerla-Marói-erdő erdőfoltjai őriztek meg legtöbbet a ligeterdők ritka fajából — *Anemone ranunculoides*, *Bifora radians*, *Colchicum autumnale*, *Convallaria majalis*, *Myosotis sparsiflora*, *Platanthera bifolia*, *Ranunculus auricomus*, *Viburnum opulus*.

Az erdészeti monokultúrák kitermelése (*Robinia* sp. *Juglans nigra*), és vegyes tölgy-köris-szil erdők telepítése elősegíthetné ezeknek az értékes fajoknak a fennmaradását.

IRODALOM

- ANDÓ M. (1974): Békés megye természeti földrajza In: Békés megye gazdasági földrajza. Békéscsaba: 14—48.
- Békési Levéltár: Dobozi Óvár 1830. — 236. sz. térképe.
- BODROGKÖZI GY. (1974): Békés megye növényvilága. In: Békés megye gazdasági földrajza. Békéscsaba: 85—97.
- BORBÁS V. (1881): Békésvármegye flórája. MTA Ért. XI.18.
- BORHIDI A. (1984): A Zselic erdei. Pécs. Dunántúli dolgozatok. Természettudományi sorozat 4.
- BOROS Á. (1922): Adatok Békés- és Bihar-megyék síkjának flórájához. M.B.L. XXI. 1—2. 32—33.
- FÖLDI E. (szerk.) (1980): Magyarország földrajzinév-tára II. Békés megye — Budapest.
- HORTOBÁGYI T. — SIMON T. (1981): Növényföldrajz, társulástan, ökológia. Budapest.
- KARÁCSONYI J. (1896): Békésvármegye története I. köt. Gyula. 32—33. 82—88.
- KEVEY B. (1986): Dég parkerdejének tölgy-köris-szil ligetei. Bot. Közl. 71. Akad. Kiadó Budapest. 51—61.
- KEVEY B. (1986): A Martonvásári kastélypark tölgy-köris-szil ligeterdői. Bot. Közl. 73. Budapest. 33—42.
- KOVÁCS A.—MOLNÁR Z. (1981): Békés megye magasabb rendű növényeinek áttekintése. In: Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv 4. Békéscsaba. 45—77.
- MÁRKI S. (1877): Sarkad története. Budapest. 35—41.
- MÁTHÉ I. (1936): Növényzozológiai tanulmányok a körös vidéki liget- és szikes erdőkben. Tisia I. 1. 150—179.
- OLÁH A. (1984): Fűben fában orvosság. Békéscsaba.
- SOÓ R.—KÁRPÁTI Z. (1968): Növényhatározó II. Budapest.
- SOÓ R.: A magyar flóra és vegetáció rendszertani, növényföldrajzi kézikönyve. I. 1964., II. 1966, III, 1968, VI. 1970, V. 1973, VI. 1980. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- SOÓ R. (1938). A Tiszántúl flórája. Debrecen.

Jegyzetek:

1. „A doboziak határa eleinte csupa erdő és nádas volt, úgyhogy a lakosai 1715-ben csak egy hold földet műveltek, és nagyobbrészt faszerszámok készítéséből és pákászatból éltek. (Karácsonyi 1896).
2. 1778-ban szántóföldnek vettek föl a határból 3576, legelőnek 2360, nádasnak 53, kaszálónak 4138, erdőnek 2461 holdat. (Karácsonyi 1896).

A Holt—Körös menti természetközeli ligeterdők társulástani viszonyai

KÖRMÖCZI LÁSZLÓ

Bevezetés

A Doboz községtől északra húzódó Holt—Körös kanyargós íve által bekerített területet bajárva jobbra mezőgazdasági területeket találunk, amelyeket még itt nagyobb erdőfoltok szakítanak meg. Ezeknek a fás területeknek azonban manapság csak kisebb része őrzi az eredeti vegetáció emlékeit, többsége erdőgazdaságilag művelt, ültetett erdő.

A meder közelében, annak félszigetein megtalálható tölgyes-körises foltok és sávok nemcsak tájképi jelentőségük a pihenni vagy kirándulni vágyók számára, de vegetációtörténeti értéket is képviselnek ezek a régmúlt idők hírmondói, melyeknek florisztikai feldolgozását Borbás Vince (1881) végezte a múlt század második felében, e század elején pedig Boros Ádám, Máthé Imre és Soó Rezső (idézi Máthé, 1936) készítettek itt tanulmányokat, mely utóbbiak a társulástani viszonyokról adnak képet. A Tiszántúl más területein készített tanulmányában Bodroγκözy (1973) a Körösök menti növénytakaró jelenlegi arculatát és hajdani természetes állapotát hasonlítja össze.

Ki kell emelni ezeknek az erdőfoltoknak azt a rendkívül fontos funkcióját, hogy nekik van a legnagyobb szerepük természetes környezetünk fajgazdagságának megőrzésében (Gallé és mts., 1985). Hiszen itt találunk menedéket a vadon élő állatok is, és jövők „kulturkörnyezetének” elszegényedését ezeknek a „szigeteknek” a segítségével ellensúlyozhatjuk.

Különösen így van ez, ha olyan élőhelyről van szó, ahol több különböző klimatikus hatás érvényesül, illetve találkozik, ezzel együtt több flóraterrület érintkezik.

A Körös—vidék flórajárás az Alföld flóravidék legkeletibb területe. Az Alföld kontinentális klímájával inkább kontinentális flóraelemeknek ad otthont. Speciális helyzetű területeken azonban, mint amilyenek a folyó menti ligeterdők

is, számos hegyvidéki, nemritkán magashegységi növényfajjal is találkozhatunk. Az alföldi ligeterdőkben manapság fellelhető montán fajok a kutatások szerint részben a bükk kori flóra maradványai, részben pedig a folyók mentén ereszkedtek le az Alföldre, s kaptak menedéket az árterek ligeteiben (Soó, 1964).

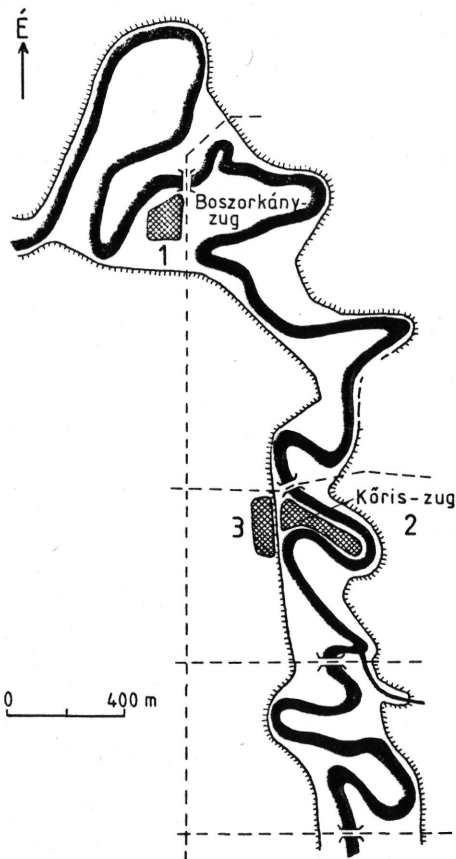
Többek között ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével vettük vizsgálat alá a Sebesfoki-erdőnek a még megmaradt természetközeli részeit, hogy feltárjuk a megőrzésre érdemes értékeit.

A mintaterületről

A vizsgálatokat a dobozi Holt-Körös mentén két helyen végeztük. Az egyik a Boszorkány-zug közelében elterülő erdőfolt volt (1), a másik pedig a Kőrös-zug nevű földnyúlvány (2). Ez utóbbi területen nemcsak a folyómeder közelében, hanem összehasonlításképpen a védőtöltés másik oldaláról is készítettünk felvételeket (3). Ugyanis a töltés mintegy keresztültszeli ezt az erdőrészt, és ez a hatás jelentős különbségeket okozott a vegetációban, mint majd látni fogjuk.

A mintavételi pontok elhelyezkedését térképvázlaton is feltüntettük (1. ábra).

Három terepbejárás alkalmával gyűjtöttünk adatokat a területről, így egy tavaszi, egy kora nyári és egy kora őszi kép alapján értékelhetjük vizsgálataink tárgyát. Esetenként 18-20 cönológiai felvételt készítettünk, mindegyik 4 m² nagyságú mintanégyzet felhasználásával készült. Ezekből a négyzetekből feljegyeztük a terület fajlistáját, a növényzet százalékos borítását és az egyes fajok borításából való részesedését. Az így kapott adatokból

1. ábra: A vizsgálati terület térképvázlata a mintavételi helyek (1—3) feltüntetésével.

mint alapadatokból végeztük a további mennyiségi analíziseket, amelyek kiterjedtek a vegetáció flóraelem és életforma eloszlásának, valamint az ökológiai indikátorértékeknek az elemzésére, továbbá a három mintavételi pont sokváltozós matematikai analízisekkel (klasszifikáció és ordináció) történő összehasonlítására.

A három vizsgálati időpont adatainak sokváltozós analízisei az aljnövényzetek alapján készültek, mert itt figyelhető meg évszakonkénti változás, a fás növények megoszlásában nem. Továbbá a vizsgálati területek között a fás növények összetételében csak minimális különbségek mutatkoztak. A lombkoronaszint és a cserjeszint is kevés fajból áll, 8 fajt és 5 cserjefajt jegyeztünk fel. Ezekből 3 faj és 1 cserje volt domináns: a magas kőris és a kocsányos tölgy a felső, és a mezei juhar az alsó lombkoronaszintben, a cserjeszintben pedig az egybibés galagonya fordult elő gyakrabban.

A természetközeli állományokban megtalálható feketedió a telepített területekről húzódott be, míg az akác és a gyalogakác gyomfajnak tekinthetők.

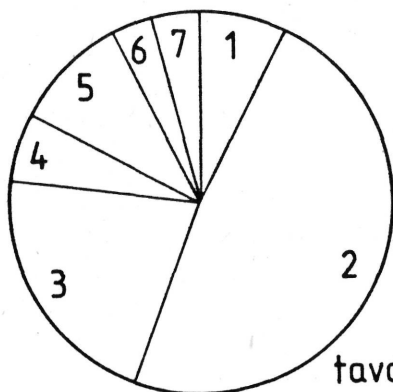
A cönológiai felvételekben szereplő növényfajok teljes listáját a Függelékben közöljük, az életformák és a flóraelemek feltüntetésével. Az egyes fajok elnevezésében Soó (1964—1980) nevezékét követjük.

Florisztikai jelleg

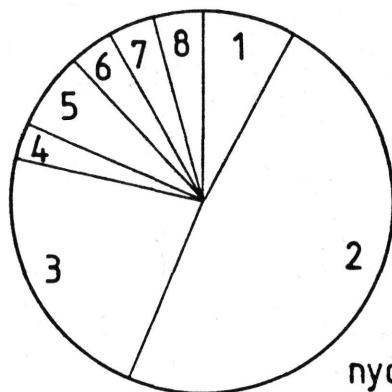
Tekintsük át most a vizsgált Holt-Körös menti erdők részletes jellegét a különböző paraméterek alapján. A cönológiai felvételekben szereplő 55 fajból 45 alapján készültek az alábbi számítások. A lágyszárú szintben előforduló magoncokat is bevontuk az analízisbe, mert gyakran jelentős borítással szerepeltek a vegetációban. A táblázatokban szereplő összesített értékeket a területek teljes flóralistája alapján számítottuk, melybe beletartoznak a felsőbb vegetációs szintek fajai is.

A flóraelem és életforma megoszlásokat a **2. és 3. ábrák** szemléltetik, számszerű értékeiket az *1. és 2. táblázatban* tüntettük fel. Az életformák megoszlását tekintve a vizsgált területen uralkodó az évelő életforma (a hagymás-gumós növényeket is beleértve), és jelentős az egyévesek aránya is, ami közelítőleg megegyezik a magyar flóra összetételével (Soó, 1964). Érdekes összevetni ezt az életforma eloszlást az ún. normál spektrummal, amely nem klímához kötött eloszlás, hanem véletlenszerűen választott növényfajok életformaspektruma (Fekete, 1981). Mint látható, a normál spektrumban a fás növények aránya domináló, részesedésük jóval nagyobb, mint a valós esetekben.

A flóraelemek megoszlása tekintetében a magyar flóra egészéhez viszonyítva jelentős eltéréseket tapasztalhatunk. Ez egy kisebb — és mint az előbbieken kifejtettük, exponált — tájegység esetében érthető és várható is volt. A magyar flóra egészében ugyan az eurázsiai flóraelemek dominálók, részesedésük viszont csak 22,5%. A Holt-Körös menti erdők flórájának azonban több mint a felét

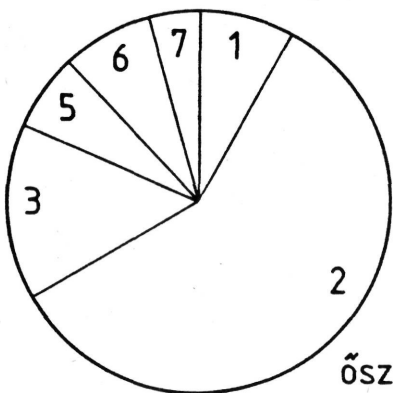
tavas

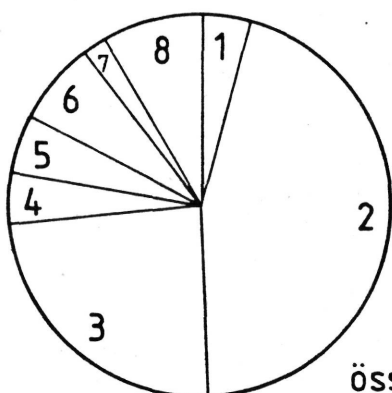
nyár

2. ábra: A vegetáció flóraelem-megoszlása a három vizsgálati időpontban és összesítve.

1: cirkumpoláris; 2: eurázsiai; 3: európai; 4: közép-európai; 5: szubmediterrán;
6: DK-európai; 7: atlanti-mediterrán; 8: amerikai.

ősz

össz.

1. táblázat

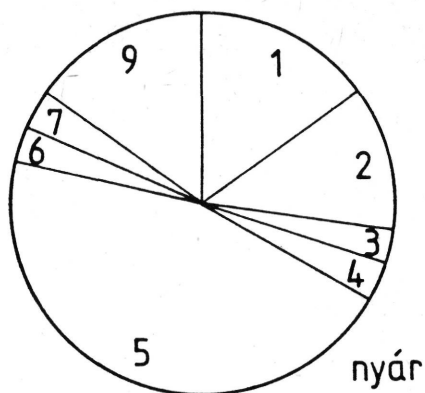
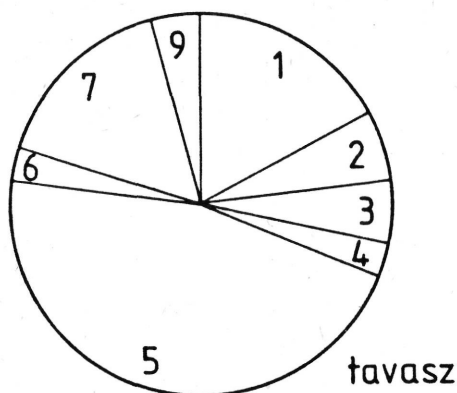
Életformák megoszlása a három vizsgálati időpontban és összesítve,
valamint a Magyar flóra spektruma és a normál spektrum

	T	NY	Ő	össz.	magyar fl.	normál
Th	16,1	12,9	20,6	14,8	21,8	13
Th-TH	6,4	12,9	6,8	7,4		
TH	6,4	3,2	6,8	3,7	5,3	6
TH-H	3,2	3,2	3,4	1,8		
H	45,1	41,9	51,7	35,1	46,6	26
H-G	3,2	3,2	0	1,8		
G	16,1	6,4	3,4	9,2	10,9	
M	0	0	3,4	7,4	6,0	46
MM	3,2	12,9	3,4	18,5		

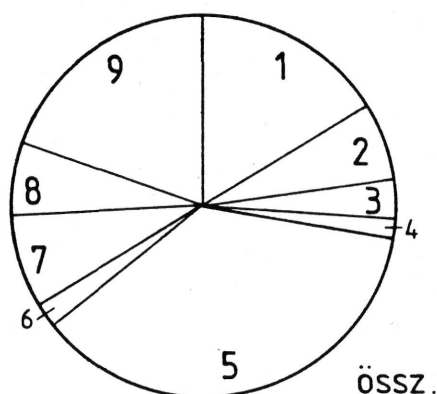
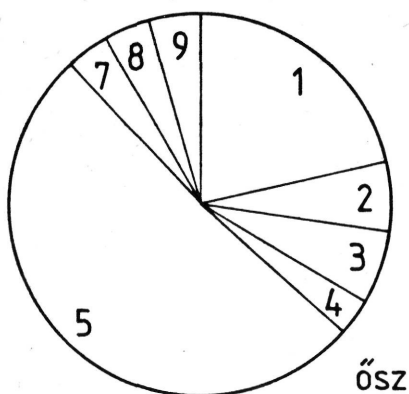
Th: egyévesek
TH: kétévesek

H: évelő lágyszárúak
G: hagymás, gumós, rhizómás évelők

M: cserjék
MM: fák

3. ábra: A vegetáció életforma-megoszlása a három vizsgálati időpontban és összesítve.
1: Th; 2: Th-TH; 3: TH; 4: TH-H; 5: H; 6: H-G; 7: G; 8: M; 9: MM.

2. táblázat

Flóraelemek megoszlása a három vizsgálati időpontban és összesítve,
valamint a Magyar flóra spektruma

	T	NY	Ő	össz.	magyar fl.
cirkumpoláris	6,4	6,4	6,8	3,6	8,1
eurázsiai	48,3	45,1	58,6	45,4	22,5
európai	22,5	25,7	27,2	23,6	8,5
közép-európai	6,4	6,4	0	5,4	12,0
szubmediterrán	9,6	6,4	6,8	5,4	3,8
DK-európai	3,2	3,2	6,8	7,2	2,5
atlanti-mediterrán	3,2	3,2	3,4	1,8	3,5
amerikai	0	3,2	0	7,2	2,4

teszi ki ez a csoport. Míg az előbbi spektrumban a második helyet a közép-európai flóraelemek foglalják el, addig az utóbbiban a szélesebb elterjedésű európai elemek kerültek a második helyre. Ez az eloszlás is világosan jelzi, hogy az Alföld keleti részét milyen erős, keletről érkező flórahátások értél ill. érik.

A következőkben röviden jellemezzük s Sebesfoki-erdők élőhelyét az indikátorértékek alapján. A 3. táblázatban foglaltuk össze a három mintaterületre vonatkozó környezetjelző értékeket az egyes vizsgálati időpontokban, valamint a három terület átlagértékeit is feltüntettük, mely utóbbi szám a vizsgálati terület egészére ad információt. Az életközösség környezetét jellemző ökológiai indikátorértékek — a talaj kémhatása, az élőhely hőmérsékleti viszonyai és nedvességellátottsága, valamint a talaj nitrogénellátottsága — átlagértékeit az

3. táblázat

A három vizsgálati időpont átlagos ökológiai indikátorértékei

TAVASZ

	1	2	3	átlag
R	3,4	3,5	3,5	3,46
T	2,7	2,6	3,0	2,76
F	3,1	3,1	3,0	3,06
N	3,6	3,7	3,6	3,66

NYÁR

	1	2	3	átlag
R	3,6	3,6	3,3	3,50
T	2,9	2,5	2,6	2,66
F	3,1	3,2	3,3	3,20
N	3,9	4,1	3,7	3,90

ŐSZ

	1	2	3	átlag
R	3,9	3,8	3,9	3,86
T	3,0	3,0	3,0	3,00
F	3,3	2,9	3,0	3,06
N	4,0	4,5	3,5	4,00

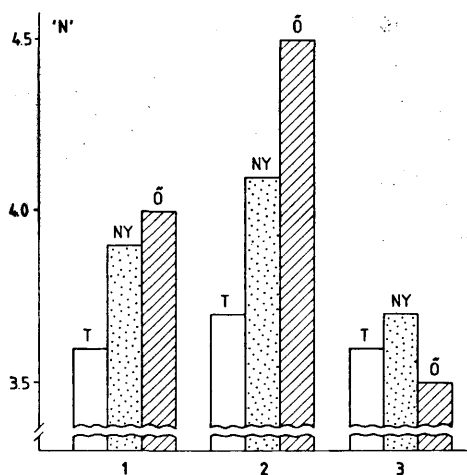
R: talajreakció
T: hőmérsékletigény
F: nedvességigény
N: talaj nitrogénigény

1: Boszorkány-zug
2: Kőrös-zug, töltésen belül
3: Kőrös-zug, töltésen kívül

egyres fajok jelzőszámainak (Soó, 1980) a felhasználásával számítottuk, és az értékeket a fajok részesedési arányával súlyoztuk.

Ennek alapján összességében a Holt-Körös környéki élőhelyen semleges kémhatású (a gyengén lúgostól gyengén savanyúig), közepes gazdag nitrogéntartalmú talajokat igénylő fajok fordulnak elő. A vízellátottság szempontjából erdeink üde, friss talajúak, mezofil jellegűek. Az alacsony T-értékek azt jelzik, hogy többnyire hidegtűrő fajok alkotják az életközösséget, amelyek e terület kontinentális éghajlatából adódó szélsőségeket is elviselik, illetve amelyek hegyvidéki elemek.

Részletesen áttekintve a táblázatot, vegyük észre, hogy az első három mutató, tehát a talajkémhatás, a hőmérsékletigény és a nedvességigény átlagértékei nem változnak számottevően sem a mintaterületek között, sem az egyes felvételi időpontokban. Azonban a nitrogénellátottság értékében erősebb ingadozás tapasztalható. A tavaszi felvételekben még közel azonosak, a nyáriban is még elég közeli az értékek, az őszi minta viszont nagyobb eltéréseket mutat, amit a nitrogénigényesebb fajok egyes helyeken történt feldúsulása jelez.

4. ábra: A növénytakaró nitrogénigényének átlagértékei a három évszakban az egyes mintahelyeken. A számok a felvételi helyeket jelentik (ld. 1. ábra).

Figyeljük meg a 4. ábrán az egyes mintaterületek N értékének a változását a három évszakban. Az 1. és 2. mintahely – tehát a Boszorkány-zugi és a Kőrös-zugi területek, amelyek a töltésen belül esnek – vegetációja nagyon hasonlóan alakult. Átlagos N-értékük tavasztól ősziig fokozatosan emelkedett jelezvén, hogy a védőtöltésen belüli területek talaja jobb nitrogénellátottságú, mint a töltésen kívüliek. A nagyobb nitrogénigényű fajok feldúsulása itt volt erősebb, a 3. területen viszont nem változott jelentősen az N-érték, változásának nincs határozott trendje sem.

Figyelemre méltó emellett az is, hogy míg az 1. és 2. terület aljnövényzetének a borítási értéke 60–100 % között változik, addig a 3. területen a borítás sokkal

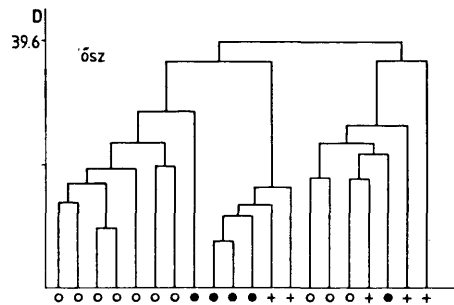
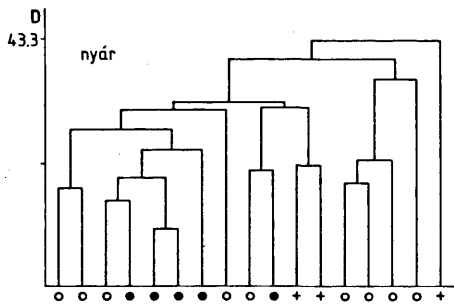
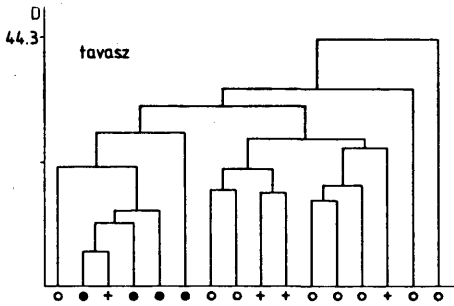
kisebb, 10—70 % közötti értékeket mutatott. Ugyanakkor a lombkorona borítása ez utóbbi területen volt nagyobb.

Elmondhatjuk tehát, hogy a Holt-Körös töltésen belüli hullámterének a vegetációja a meder hosszában nagyon hasonló, a hullámtértől védőtöltéssel elválasztott területek viszont a sok hasonlóság mellett jelentősen különböznek az előbbiektől.

Sokváltozós megközelítés

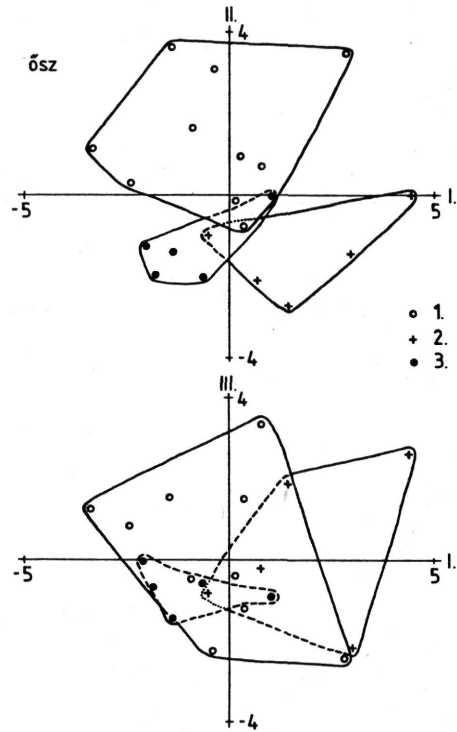
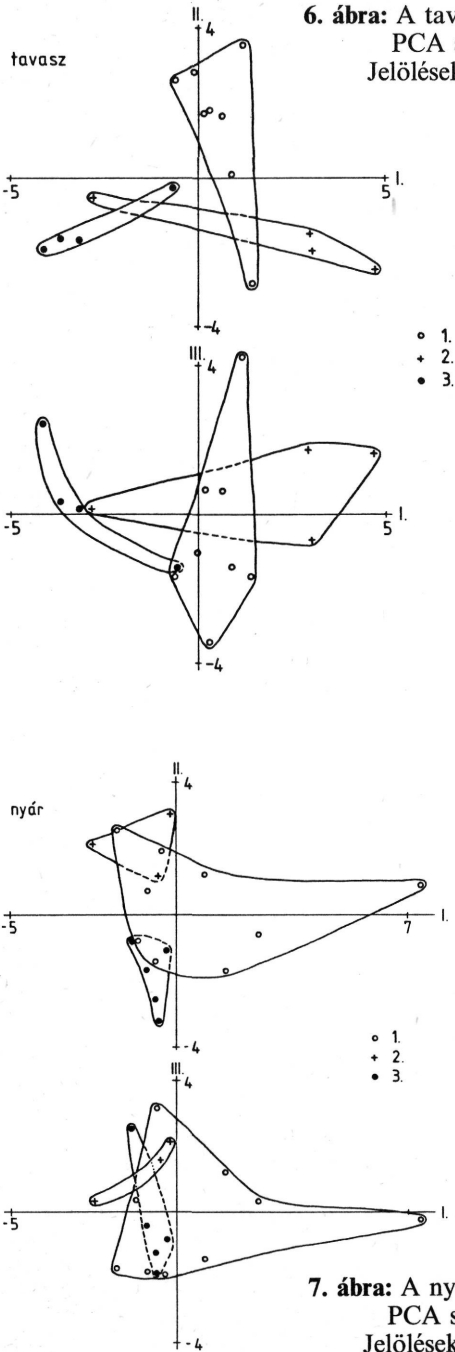
Vizsgáljuk meg most egy másféle módszer segítségével azt, hogy a fenti, az indikátorértékeken alapuló feltevésünk mennyire helyes. Az egyes felvételek sokváltozós analízisei választ adnak arra, hogy a fajkompozíció és a részesedési arányok alapján az egyes állományok mennyire homogének, illetve egymáshoz milyen mértékben hasonlóak. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolását klasszifikációs és ordinációs módszereknek a segítségével végezzük.

A cluster analízisben az objektumok közötti euklideszi távolság értékeket számítottuk, és csoportátlag összevonást alkalmaztunk (Podani, 1980). Az eredményül kapott dendrogramokat az 5. ábrán láthatjuk. Elvégeztük a felvételek ordinációs vizsgálatát is főkomponens analízis módszerrel, amelyben az alapadatok korrelációs mátrixát használtuk (Pielou, 1984). Ez utóbbi szórásdiagramjait a 6—8. ábrák szemléltetik.

5. ábra: A cönológiai felvételek dendrogramjai az euklideszi távolságok alapján. o: Boszorkány-zug; +: Kőrös-zug, töltésen belül; ●: Kőrös-zug, töltésen kívül.

6. ábra: A tavaszi cönológiai felvételek
PCA szórásdiagramjai.
Jelölések az 5. ábra szerint.

8. ábra: Az őszi cönológiai felvételek
PCA szórásdiagramja.
Jelölések az 5. ábra szerint.

7. ábra: A nyári cönológiai felvételek
PCA szórásdiagramjai.
Jelölések az 5. ábra szerint.

Az 5. ábrán a három évszakban készített cönológiai felvételek cluster analíziseinek eredményeit láthatjuk, amely világosan jelzi a lágyszárú szint szezonális szerkezetváltozását. Ennek egyik jele, hogy az egyes felvételek közötti, a fajkombináción alapuló euklideszi távolságok tavasztól ősziig fokozatosan csökkennek, amely azt jelzi, hogy a felvételi helyek vegetációjának hasonlósága növekedett. A számított maximális távolságok értékeinek a változása tavasztól ősziig 44,3-43,3-39,6 formában alakult.

A különböző mintahelyeket jelző szimbólumok csoportosulása az 5. ábra három részén nem különíti el egyértelműen a vizsgálati helyeket. A tavaszi és a nyári mintasorozatokban az egyes felvételek keverednek a clustermagokban, amely egyrészt a különböző mintahelyek azonos cönológiai jellegét támasztja alá, másrészt azt jelzi, hogy az egyes felvételek helyei igen változatosak, és eltérő igényű populációknak is éleletteret nyújthatnak, így ez a hatás a fajgazdagságnak kedvez.

Az egyes területek növénytakarója ősziig valamivel homogénebbé vált, így a három mintaterület felvételei egy-egy clustermagot alkottak. Figyeljük meg azonban, hogy a 3. terület, mely a védőtöltésen kívül esik (szimbóluma: ●), inkább alkothat elkülönülő csoportot. Ez már részben az első két részábrán is jelződik.

A 6., 7. és 8. ábrákon a főkomponens analízis eredményeinek szórásdiagramját tüntettük fel az 1., 2. és 3. tengelyek mentén. A bekerített területek a három mintahely pontjait jelzik. Ezek az eredmények is a klasszifikáció kapcsán elmondottakat támasztják alá. További információk nyerhetők azonban az egyes helyek homogenitására vonatkozóan. Mindhárom évszakban legheterogénebbnek bizonyult a Boszorkány-zugi mintahely (○), e csoport szórásfelülete volt a legnagyobb. Ez azzal is magyarázható, hogy ennek a résznek a területe volt a legnagyobb, másrészt a természetes vegetáció az egyik oldalról ültetett nyárasal, a másik részen pedig feketedió ültetvényvel határos. A hármas számú mintaterület (●) erősebben zárt lombkoronaszintje a gyepszint életkörülményeit mintegy egységesítette (láttuk ezt a lágyszárúak kisebb borítási értékeiből is), s ezt a PCA-diagramokon kapott kisebb szórásfelületük is jelzi.

Jegyezzük meg még egyszer, hogy az általunk vizsgált területek növénytakarója azonosnak tekinthető, hiszen mindhárom évszak szórásdiagramjaiban a vizsgált területek erősen átfedődnek a jelentős csoportosulások mellett. Ezt a megállapítást a legnagyobb varianciaszázalékot magyarázó (21%) 1. tengely mentén való szóródás támasztja alá legjobban.

Cönológiai megfontolások

A Dobox községhez tartozó Holt-Körös környékének jellegzetes erdeit vizsgáltuk, amelyek még többnyire természetközelinek mondható ártéri tölgy-kőriszil ligeterdők. Ezek a keményfaligetek, vagy legalábbis nagy részük, antropogén hatásra másodlagos „kultúrerdővé” változott (Bodrogekőzy, 1973) a favá-

gás, ill. -telepítés nyomán, amely azonban még őrzi az eredeti aljnövényzet számos tagját, sőt a fásszárúak is az eredeti fajok közül kerülhetnek ki.

Cönológiai és természetvédelmi szempontból azonban mindenképpen természetes állományoknak tekinthetjük őket, hiszen egy olyan erdő is lehet természetes benyomású és egyensúlyban levő közösség, mint egy kastélypark hasonló erdőtársulása, ahol a fajok egy része bizonyítottan telepített (Kevey, 1984, 1986).

Az általunk vizsgált erdőtársulás tudományos neve *Fraxini pannonicæ-Ulmetum* SOÓ 63. Korábbi nevei *Querceto-Fraxinetum ZÓLYOMI* 31 vagy *Querceto-Fraxinetum-Ulmetum* SOÓ 36 voltak (több más név mellett). Ez utóbbi fejezi ki leginkább a társulás meghatározó fafajait, ill. kapcsolatát más alföldi erdőkkel.

Elmondhatjuk, hogy ez a térség viszonylag fajgazdag a környező területekhez viszonyítva, mert az aránylag kis, átvizsgált részről is 55 faj került elő, melynek több mint a fele hegyvidéki elem. Ez jelentős számnak tekinthető, ha összevetjük azzal, hogy a sokkal kedvezőbb klímájú Mezőföldről hasonló társulásból Kevey (1984) ennek a számnak mintegy dupláját közli.

A területen nagyon erős fajszámcsökkenést tapasztalhatunk a század eleji flóragazdagsághoz viszonyítva. Máthé (1936) ugyanerről a területről a század első harmadából 89 növényfajt említ, ami mára a fentiek szerint igen visszaesett. (Ez a fajszámcsökkenés egyébként világméretű jelenség, ami többek közt a kemizálásnak és a nehézgépes művelésnek is a következménye lehet. Az erről szóló közlemények száma jelentős.)

Egyes növényfajoknak az adott területről való eltűnése azzal is összefüggésbe hozható, hogy — mint a sokváltozós analízisek kapcsán már kifejtettük — egy-egy állomány aljnövényzete viszonylag heterogén. Ez elsősorban a kisebb dominanciájú fajokra vonatkozik, mert ezek a kis egyedszámú populációk nem egyenletes eloszlásúak a területen, hanem leggyakrabban lokális foltokban fordulnak elő. Az erdőterületeknek a csökkenése pont ezeket a fajokat veszélyezteti a legjobban, mert szórványos „szigeteik” gyakran a megszűnő erdő területére esnek.

A megvizsgált állományok cönológiájára az jellemző, hogy az aljnövényzetben mintegy 7-10 konstans faj található, ezek többnyire dominánsak vagy szubdominánsak. Dominanciájuk olyan mértéket ölthet, hogy egy-egy területen a növényzetnek több mint felét is kitehetik, fácieszalkotókká válnak. Ezek között megemlíthetjük a bódító barabolyt (*Chaerophyllum temulum*), a ragadós galajt (*Galium aparine*), a hamvas szedert (*Rubus caesius*), a bojtortjános tuskemagot (*Torilis japonica*), a borostyánlevelű veronikát (*Veronica hederifolia*) és az illatos ibolyát (*Viola odorata*). Szubkonstans fajként jelentősebbek az erdei szálkaperje (*Brachypodium silvaticum*) és a magas gyöngyperje (*Melica altissima*).

Az elmondottak során megkíséreltük összegezni a Holt-Körös természetközeli erdeinek azokat a jellemvonásait, amelyek egyrészt képet adnak ezen állomá-

nyok jelenlegi állapotáról, és adalékokat szolgáltatnak a fejlődési tendenciáinak az elemzéséhez, másrészt amelyek megerősítik azt a nézetünket, hogy szebb jövőnk reményében elkerüljük ezeknek a „rezervátumoknak” a zsugorítását vagy megszüntetését, mert pénzben ki nem fejezhetően lennénk szegényebbek nélkülük.

FÜGGELÉK

A vizsgálati területek fajlistája az életformák és flóraelemek megjelölésével

<i>Acer campestre</i> L.	M-MM	(köz-d) Eur.
<i>Acer negundo</i> L.	MM	É-Amerika
<i>Acer platanoides</i> L.	MM	Eur.
<i>Alliaria petiolata</i> (M. B.) CAVARA et GRANDE	TH-H	(köz.)Eurázs.-(med.)
<i>Amorpha fruticosa</i> L.	M	É-Amerika
<i>Anemone ranunculoides</i> L.	G	Eur.
<i>Arctium lappa</i> L.	TH	Eurázs.-(med.)
<i>Aristolochia clematitis</i> L.	H(G)	szubmed.
<i>Arum maculatum</i> L.	G	köz.Eur.-(med.)
<i>Ballota nigra</i> L.	H(Ch)	szubmed.-Eur.
<i>Brachypodium sylvaticum</i> (HUDS.) R. et SCH.	H	Eurázs.-(med.)
<i>Carex sylvatica</i> HUDS.	H	Eur.-(med.)
<i>Chaerophyllum temulum</i> L.	Th-TH	Eur.-(med.)
<i>Chelidonium majus</i> L.	H	Eurázs.-(med.)
<i>Chenopodium album</i> L.	Th	Eurázs.-(med.)
<i>Chenopodium hybridum</i> L.	Th	Eurázs.-(med.)
<i>Chenopodium polyspermum</i> L.	Th	Eurázs.-(med.)
<i>Cirsium</i> sp.	—	—
<i>Corydalis cava</i> (L.) SCHW. et KÖRTE	G	köz.-Eur.
<i>Crataegus monogyna</i> JACQ.	M	Eur.—Előázs.-(med.)
<i>Cucubalus baccifer</i> L.	H	Eurázs.
<i>Cynanchum vincetoxicum</i> (L.) PERS.	H	Eurázs.
<i>Cynoglossum officinale</i> L.	TH	Eur.-(med.)
<i>Euonymus europaea</i> L.	M	DK. Eur.
<i>Fagopyrum dumetorum</i> (L.) HOLUB	Th	Eurázs.-(med.)
<i>Ficaria verna</i> HUDS.	H-G	Eur.—Ny.-Ázs.
<i>Fraxinus excelsior</i> L.	MM	Eur.
<i>Galium aparine</i> L.	Th	cirkumpol.-(med.)
<i>Geum urbanum</i> L.	H	Eurázs.-(med.)
<i>Hypericum hirsutum</i> L.	H	Eurázs.-(med.)
<i>Juglans nigra</i> L.	MM	É-Amerika
<i>Lamium maculatum</i> L.	H(Ch)	Eur.-(med.)
<i>Lamium purpureum</i> L.	Th(H)	Eurázs.
<i>Lapsana communis</i> L.	Th	Eurázs.-(med.)
<i>Melandrium noctiflorum</i> FR.	Th-TH	Eurázs.
<i>Melica altissima</i> L.	H	Eurázs.
<i>Polygonatum latifolium</i> (JACQ.) DESF.	G	DK-Eur.
<i>Primula veris</i> L.	H	Eurázs.

Prunus spinosa L.	M	Eur.-med.—Előázs.
Quercus cerris L.	MM-M	DK-Eur.—Kisázs.
Quercus robur L.	MM-M	Eur.-(med.)
Robinia pseudo-acacia L.	MM	É-Amerika
Rubus caesius L.	H-(N)	Eurázs.-(med.)
Rumex sanguineus L.	H	Eur.
Sambucus nigra L.	MM-M	Eur.-(med.)
Scilla bifolia L.	G	szubmed.—köz.-Eur.
Stachys silvatica L.	H	Eurázs.
Stellaria media (L.) CYR.	Th-TH	cirkumpol.-(koz.)
Taraxacum officinale WEBER ex WIGGERS	H	Eurázs.-(med.)
Torilis japonica (HOUTT.) DC.	Th-TH	Eurázs.-(med.)
Ulmus laevis PALL.	MM	Eur.
Urtica dioica L.	H	Eurázs.-(koz.)
Veronica hederifolia L.	Th	Eurázs.-(med.)
Viola odorata L.	H	Atl.-med.
Viola sylvestris LAM.	H	Eur.-(med.)

IRODALOM:

- Bodrogekőzy Gy.* (1973): A Kis-Sárrét növénytakarója. In: Vésztő története. Vésztő 1973
- Borbás V.* (1881): Békés vármegye flórája. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Fekete G.* (1981): Életformák. In: Hortobágyi T. és Simon T. (szerk.): Növényföldrajz, társulástan és ökológia. Tankönyvkiadó, Budapest
- Gallé L., Györffy Gy., Hornung E., Kincsek I., Körmöczy L. és Szőnyi G.* (1985): Komplex ökológiai vizsgálatok homokpusztai gyepen a Kiskunsági Nemzeti Park területén. Szeged (beszámoló-jelentés)
- Kevey B.* (1984): Dég parkerdejének tölgy—kőris—szil ligeterdei. Bot. Közlem. 71, 51—61.
- Kevey B.* (1986): A martonvásári kastélypark tölgy—kőris—szil ligeterdői. Bot. Közlem. 73, 33—42.
- Máthé I.* (1936): Növényzsociológiai tanulmányok a Körös vidéki liget- és szikes erdőkben. Acta Geobot. Hung. 1, 150—166.
- Pielou E. C.* (1984): The interpretation of ecological data. A primer on classification and ordination. Wiley and Sons, New York
- Podani J.* (1980): SYN-TAX: Számítógépes programcsomag ökológiai, cönológiai és taxonómiai osztályozások végrehajtására. Abstracta Botanica, 6, 1—158.
- Soó R.* (1964—1980): A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve I—VI. Akadémiai Kiadó, Budapest

Adatok Doboz lepkefaunájának ismeretéhez

KOVÁCS SÁNDOR TIBOR

E dolgozat tartalmazza a Dobozon 1985. évben telepített, éjszakai nagylepkék gyűjtésére rendszeresített fénycsapda által gyűjtött 117 Heterocera fajról, valamint az év folyamán megfigyelt további 16 Rhopalocera fajról készült rövid ismertetést, a kimutatott fajok rendszertani sorrendben történő felsorolását és példányszámait. Két táblázat mutatja a teljes anyag családok, illetve tápnövény-típusok szerinti csoportosítását; végül néhány faj fényképét.

Bevezetés. Általános jellemzők.

Doboz rovarvilága meglehetősen szerencsés körülményeket tudhat magáénak, hisz nagyobb, és a környezetvédelem szempontjait jelentősen sértő ipari tevékenység nem található a közelben. A legközelebbi vegyipari vagy nehézipari üzemek Szolnokra és Szegedre települtek. A Békés—megyei üzemek zöme jobbára élelmiszer-feldolgozó és fafeldolgozó tevékenységet folytatnak, melyek levegőszennyező-hatása elenyésző, ezért csak minimálisan befolyásolják a flóra és ezáltal a fauna természetes összetételét és annak állapotát.

Békés—megye legnagyobb része jól hasznosítható kultúrtáj. A természetes élővilág inkább csak a folyó menti területeken, vagy hajdani holtágak maradványrétjein talál fennmaradásához elégséges feltételeket. Vannak ugyan a folyóktól távolabbi területek, puszták, erdők, melyek számos ritkasággal, választékos flórával, faunával hívják fel magukra a figyelmet. Ezeket tudván, nem mehetünk el közömbösen olyan tájak mellett, melyek érdemesek a védelemre, és az alkalmazható tudományok útján ki ne kutassuk, meg ne örökítsük azt az állapotot, amit napjainkban még oly nagyszerűnek találunk. Ha akad sürgős tenni-, illetve mentenivaló, éljünk a lehetőséggel! Mindezek legelső feltétele a minden szakterületre kiterjedő adatgyűjtés.

A gyűjtőhely és környezete

A Körös partján fekvő Doboz helység kastélykertjét délről övező Holt-Körös-ág oldalában, a környék Lepidopterafaunájának felmérése céljából fénycsapdát üzemeltettünk. A csapda helyének kiválasztása sok szempontból nagyon előnytelennek számít, de egy ilyen készülék elektromos hálózathoz kötődésén túl, megfelelő kezelőszemélyzetet is igényel. Ez pedig nem volt kielégítően megszervezhető. Ezt a tényt a fénycsapda által gyűjtött anyag egyértelműen tükrözi.

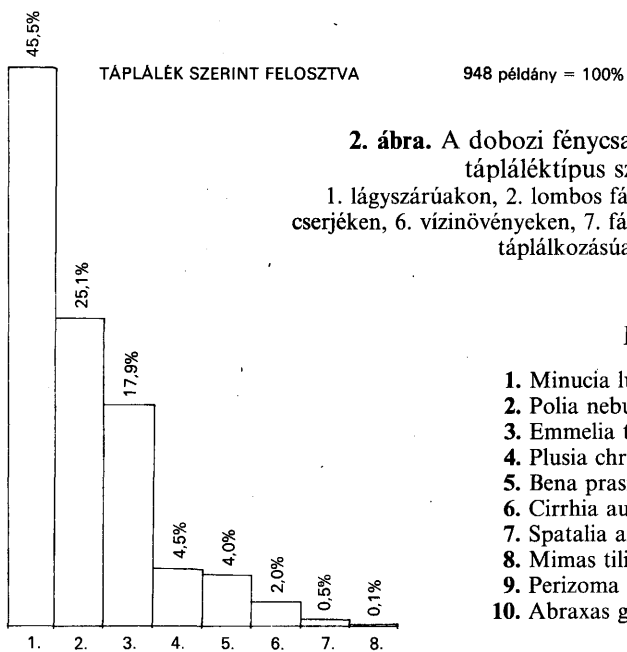
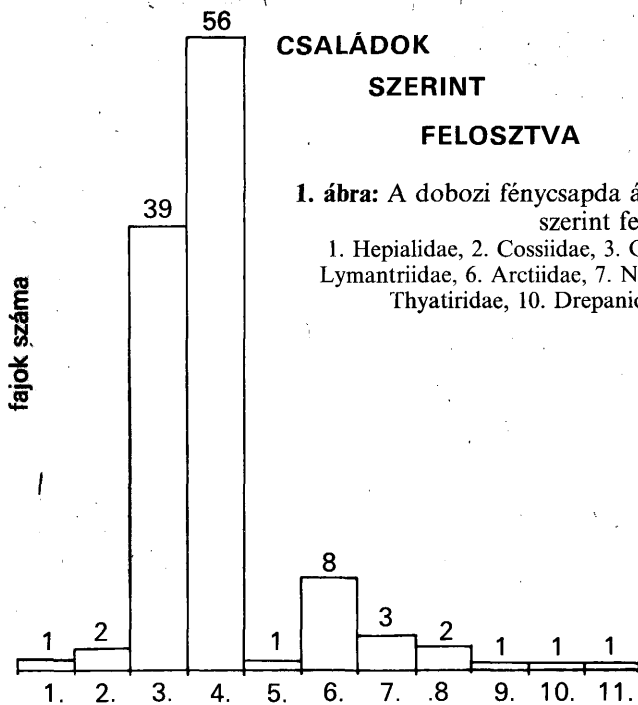
A kastély parkjának botanikai leírása már ismert. A parkot délről övező árok mint kiszáradt holtág azon szakasza, ahol a csapda üzemelt, magasabb térszínten leginkább platánokkal, kevés akáccal, a kertek felől kerti gyümölcsfákkal és dióval árnyékolt, párával telített terület, mely helyenként ruderális szövetkezettű, egyébként magas nedvességigényű lágyszárúak társulása, kevés magaskóróval.

A lámpa szempontjából kedvezőtlen körülmények között üzemelő fénycsapda 1985. április közepétől október végéig gyűjtött anyaga összesen 117 faj 948 példánya. Összehasonlításként megjegyzendő, hogy ezt a mennyiséget egy, a közeli Remetén működő csapda három este begyűjtötte.

Ugyanezen év folyamán több alkalommal jártam a községet és közvetlen környezetét nappali lepkék megfigyelése és gyűjtése céljából. Bár a gyűjtött anyag minimális — néhány példány csupán —, de a megfigyelt fajok száma 16. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a körzetben nem él több nappali lepkefaj, hisz minden adva ahhoz, hogy ennek többszöröse is előforduljon. Azonban megfigyelésük hosszabb időt, sok terepen töltött napot igényel.

A gyűjtött anyag jellemzése és értékelése

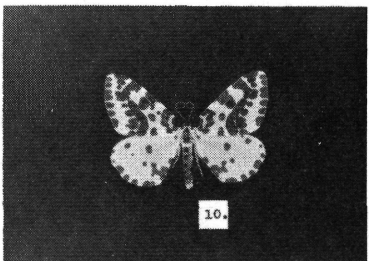
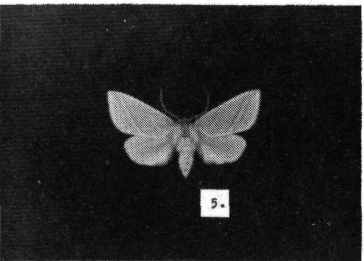
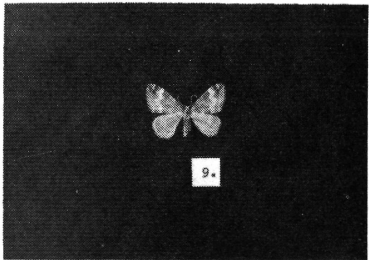
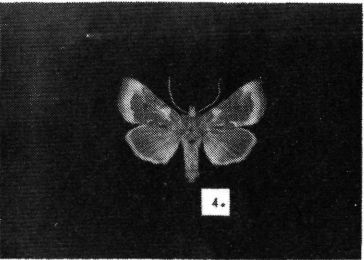
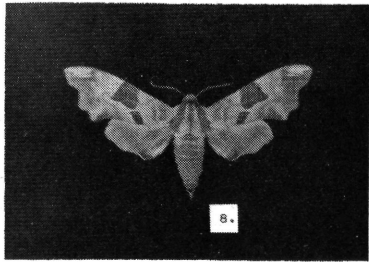
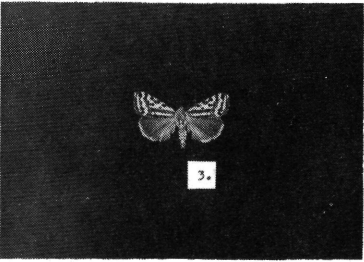
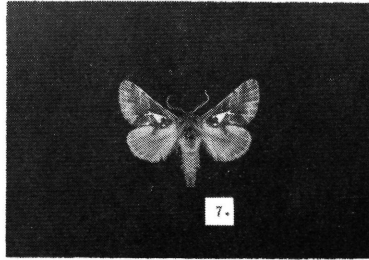
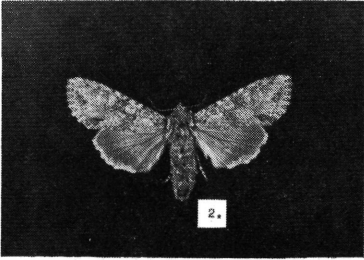
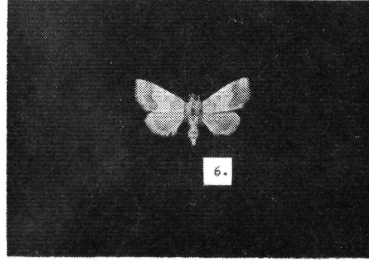
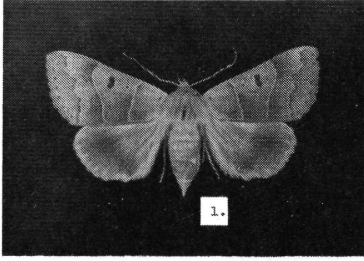
A gyűjtött anyagot vizsgálva kiderül, hogy egyáltalán nem tartalmaz lepkészetileg bármilyen szempontból különlegesnek mondható, vagy ritka fajokat. Valójában egy szerény típusanyagot kaptunk. Hazánk lepkefaunájában a Tiszántúl déli részének nagylepkeállománya nem jelentős (és ez a tény a kutatottság hiányával is magyarázható). A dobozi, mint minden alföldi csapda, olyan fajokat gyűjtött nagyobb számban, amelyek létfeltételeikben meglehetősen igénytelenek, és ezek szinte bárhol megtalálhatóak. A Tisza—völgye és a Tiszántúl típusállatai a belvízszabályozást követő utólagos, vagy másodlagos szikesedési folyamattal előnyös helyzetbe jutó, őshonosnak mondható „turáni” fajok (*Narraga tessularia* METZ., *Hyssia porosa* EV., egyetlen példánya sem került csapdába. Hasonlóan a löszpuszták típusállatai (*Ochnogyna parasita* HB., *Euxoa hastifera* DONZ., és *Nyssia zonaria* DEN. & SCHIFF.) sem, pedig szerte a megyében nagyobb példányszámban is gyűjtik fénycsapdák. Fontos faunaelemek az Alföld déli területeiről felhúzódó quercentális típusú *Drymonia trimacula* ESP. és a *Spatialia argentina* DEN. & SCHIFF., legalább két generá-

Fényképek jegyzéke

1. *Minucia lunaris* Den. & Schiff.
2. *Polia nebulosa* Hufn.
3. *Emmelia trabealis* Scop.
4. *Plusia chrysis* L.
5. *Bena prasinana* L.
6. *Cirrhia aurago* Den. & Schiff.
7. *Spatialia argentina* Den. & Schiff.
8. *Mimas tiliae* L.
9. *Perizoma alchemillata* L.
10. *Abraxas grossularia* L.

(a szerző felvételei)

ció több példánya gazdagítja a körzeti fajlistát. A feltöltődési társulások hygrophil típusú állataiból — melyek egyébként a környéken mindenütt megtalálhatóak — csupán a *Hydroecia micacea* ESP., mely az Alföldön néhol tömeges előfordulása, valamint az *Archanara dissoluta* TR., melynek hernyója a *Fragmites communis* szárában él és telet át, fordult elő. Több eurosibíriai altársulás fajtái, amik azért szinte mindenütt megtalálhatóak, egyáltalán nem jelentkeztek. A nyír-fűz-égerlápok komponensei közül kimagasló az avar között élő *Pelosia muscerda* HUFN. 27 példánya. A dél-európai—kelet-ázsiai helophil csoportot egyetlen faj képviseli, a megjelenésében is impozáns *Eucharta virgo* TR. Ez a faj lágyszárúakon él és feltehetően a Bihari hegység déli felének szubmediterrán hatására van jelen az Alföld DK.-i területén. Az almazöld színű dekoratív, ivari dimorf *Bena prasinana* L., és a viszonylag nagy természetű *Minutia lunaris* DEN. & SCHIFF. egygenerációs fajok a szubmediterrán-szubkontinentális tölgyelemeket képviselve 14. ill. 3 példányuk gazdagítja a fajlistát. Doboz földrajzi helyzeténél fogva itt borealis alaptípusú fajok előfordulása nem várható. Esetleges megjelenésük szintén a Bihari hegység közelségével magyarázható. Jelentős az egyik feltűnő mintázatú araszólepkénk, mely a nép nyelvén Köszmétearaszólepként ismert, cserjéken él és Békés—megyében helyenként (pl. Szabadkígyós) tömeges előfordulása az *Abraxas grossularia* L. Az egész Palaearktikumban közönséges, kétgenerációs *Ascotis selenaria* DEN. & SCHIFF. főként ürömféléken (*Artemisia campestris*, — *nigra*) él. A *Rumex*-féléken élő *Calothyranis amata* L. 16 példánya viszont kevésnek tűnik a fénycsapdát körülvevő vegetáció tükrében. Lepidopterológiai szempontból egyetlen faj egyetlen példánya, ami némileg jelentős a csapda anyagában, a holopalaearktikus elterjedésű *Cirrhia aurago* F., mely általában bükkön él, de hazánkban *Acer campestris*en is rendszeresen tenyészik. Az egész Európában és Kis-Ázsiában elterjedt *Colocasia coryli* L. hazánkban is gyakori. Két generációja folyamatosan repül április elejétől augusztus végéig. Széles fekete hátvonallal és szerteálló színes szörpamacsáival díszelő hernyója főleg mogyorón, gyertyánon, ritkábban nyír-, bükk- és tölgyféléken is megél. A mindenütt előforduló sárga-fekete rajzolatú kicsiny bagolylepkénk, az *Emmelia trabealis* SCOP. szulákféléken táplálkozik erdőszéleken, réteken és ruderális szövetkezetekben; földön heverő báb állapotában telet át. *Silene mutans*, — *inflata*, — *otites* állata a *Hadena luteago* DEN. = SCHIFF., melyeknek szárában és gyökerében él és telet. A *Hepialus sylvinus* L. szintén gyökérrágó. E faj sóskafélék és mályvafélék gyökerén nevelkedik.

Vándorlepkék közül megemlítenő az *Amathes C-nigrum* L., melyet belső vándorként (nem országok, vagy kontinensek között vándorol) ismerünk. Az *Autographa gamma* L. már igazi vándor. A faj hernyóként telet. A hazánkban repülő második generációja októberben kel ki bábjaiból és az ezt követő peterakás hernyói két vedlés után diapauzálnak, majd tavasszal intenzív táplálkozással és fejlődéssel rövid idő alatt bábozódnak. Adatok vannak arról, hogy a *gamma* hernyók még Finnországban is átvészelik a telet.

É-afrikai—D-európai—Dny-ázsiai elterjedésű *Colias croceus* FOURC. her-

nyói hazánkban nehezen és ritkán telelnek. Az első generáció példányai bevándorolnak, majd a további két generáció *Medicago*, *Cytisus*, *Lotus* és egyéb hereféléken nevelkedik. A *Cynthia cardui* L. bogács- és csalánféléken él. E rendkívül mobilis fajt „világvándora”-ként ismerjük. Vándorlása, illetve vonulása során még a magas hegyeket sem kerüli ki, hanem messze, a hóhatár felett órákat repülnek nagy sebességgel újabb tájak felé. A faj példányai Dobozt sem kerülték el.

Három jelentős mezőgazdasági kártevő volt kimutatható! Az *Amathes C-nigrum* L. és a *Scotia (Agrotis) exclamationis* L. gabonaféléken élnek, míg a *Hyphantria cunea* DRURRY (Amerikai medveszövő) elsősorban gyümölcsösek ellenesége, de vannak adatok dió-, bodza-, sőt fenyőkártételeiről is.

Az OKTH által kiadott, védett lepkefajok neveit tartalmazó lista egyetlen faja sem fordult elő a csapda anyagában.

Összefoglalás

A dobozi fénycsapda-gyűjtötte nagylepkeanyagot egyáltalán ne tekintsük Doboz Lepidopterafaunájának, csupán annak kis részének. Egy lakott terület állománya sokkal szegényebb és a fénycsapdák hatékonysága jóval gyengébb a közvilágítás szórt fényei miatt, mint egy természetes környezetben. A dobozi körzettel közvetlenül határos Remete környéke majdnem mindenben megegyezik a tárgyalt területtel, és néhány éves kutatás során a dobozi anyag többszöröse volt kimutatható; köztük hazai viszonylatban is nagyon jelentős fajok kerültek elő. A két terület rendkívüli hasonlósága miatt joggal tételezhető fel, hogy ezek a lepkefajok Doboz térségében is tenyésznek.

A dobozi fénycsapda által gyűjtött fajok:

<i>HEPIALIDAE</i>	példány:		
<i>Hepialus sylvinus</i> LINNAEUS (1758)	1	<i>Scopula immutata</i> LINNAEUS (1758)	7
<i>COSSIIDAE</i>		<i>flaccidaria</i> ZELLER ()	4
<i>Dyspessa ulula</i> BORKHAUSEN (1792)	1	<i>Sterrha muricata</i> HUFNAGEL (1767)	8
<i>Zeuzera pyrina</i> LINNAEUS (1758)	3	<i>dimidiata</i> HUFNAGEL (1767)	2
<i>GEOMETRIDAE</i>		<i>seriata</i> SCHRANK (1802)	4
<i>Hemithea aestivaria</i> BORKHAUSEN (1799)	2	<i>subsericeata</i> HAWORTH (1809)	9
<i>Calothysanis amata</i> LINNAEUS (1758)	16	<i>biselata</i> HUFNAGEL (1767)	19
<i>Cyclophora albipunctata</i> HUFNAGEL (1767)	4	<i>degeneraria</i> HÜBNER (1813)	2
<i>quercimontaria</i> BSTLB. (1897)	3	<i>deversaria</i> HERRICH-SCHÄFFER (1847)	5
<i>punctaria</i> LINNAEUS (1758)	5	<i>aversata</i> LINNAEUS (1758)	3
		<i>Lygris pyraliata</i> DENIS & SCHIFFERMÜLLER (1775)	3

Xanthorhoe fluctuata LINNAEUS (1758)	2	Macdunnoughia confusa STEPHENS (1850)	9
ferrugata LINNAEUS (1758)	6	Autographa gamma LINNAEUS (1758)	27
Euphyia rubidata DENIS & SCHIFFERMÜLLER (1775)	3	Abrostola triplasia LINNAEUS (1758)	12
Epirrhoe alternata MÜLLER (1813)	2	Colocasia coryli LINNAEUS (1758)	4
Perizoma alchemillata LINNAEUS (1758)	8	Bena prasinana LINNAEUS (1758)	14
lugdunaria HERRICH-SCHÄFFER (1839)	1	Earias chlorana LINNAEUS (1758)	1
Pelurga comitata LINNAEUS (1758)	4	Tarache luctuosa ESPER (1788)	9
Chloroclystis coronata HÜBNER (1813)	2	Emmelia trabealis SCOPOLI (1763)	17
Abraxas grossularia LINNAEUS (1758)	7	Eustrotia bankiana FABRICIUS (1775)	7
Lomaspilis marginata LINNAEUS (1758)	4	candidula DENIS & SCHIFFERMÜLLER (1775)	21
Ligdia adustata DENIS & SCHIFFERMÜLLER (1775)	15	Axylia putris LINNAEUS (1761)	19
Lomographa dilectaria HÜBNER (1839)	2	Pyrrhia umbra HUFNAGEL (1766)	5
Cabera exanthemata SCOPOLI (1763)	3	Athetis gluteosa TREITSCHKE (1835)	4
Campaea margaritata LINNAEUS (1767)	1	Hoplodrina ambigua DENIS & SCHIFFERMÜLLER (1775)	6
Selenia lunaria HÜBNER (1788)	3	Meristis trigrammica HUFNAGEL (1766)	2
Angerona prunaria LINNAEUS (1758)	10	Archanara dissoluta TREITSCHKE (1825)	7
Therapis flavicaria DENIS & SCHIFFERMÜLLER (1775)	6	Nonagria typhae THUNBERG (1784)	4
Macaria alternaria HÜBNER (1809)	19	Hydroecia micacea ESPER (1789)	8
Chiasmia clathrata LINNAEUS (1758)	20	Oligia strigilis LINNAEUS (1758)	2
Serraca punctinalis SCOPOLI (1763)	5	latruncula DENIA & SCHIFFERMÜLLER (1775)	7
Ascotis selenaria DENIS & SCHIFFERMÜLLER (1775)	9	Apamea sordens HUFNAGEL (1766)	9
Ectropis bistortata GOEZE (1781)	8	Cosmia trapezina LINNAEUS (1758)	2
extersaria HÜBNER (1823)	1	Eucarta virgo TREITSCHKE (1835)	1
Ematurga atomaria LINNAEUS (1758)	9	Trachea atriplicis LINNAEUS (1758)	8
NOCTUIDAE		Apatele rumicis LINNAEUS (1758)	5
Hypena proboscidalis LINNAEUS (1758)	17	megacephala DENIS & SCHIFFERMÜLLER (1775)	18
Zanclognatha grisealis DENIS & SCHIFFERMÜLLER (1775)	3	Cirrhia aurago DENIS & SCHIFFERMÜLLER (1775)	1
tarsicrinalis KNOCH (1782)	11	Agrochola nitida DENIS & SCHIFFERMÜLLER (1775)	14
Herminia barbalis CLERCK (1759)	1	Mythimna obsoleta HÜBNER (1803)	6
Rivula sericealis SCOPOLI (1763)	15	L-album LINNAEUS (1767)	11
Ectypa glyphica LINNAEUS (1758)	2	pallens LINNAEUS (1758)	16
Minucia lunaris DENIS & SCHIFFERMÜLLER (1775)	3	albipuncta DENIS & SCHIFFERMÜLLER (1775)	13
Aedia funesta ESPER (1789)	10	Mythimna turca LINNAEUS (1761)	20
Plusia chrysitis LINNAEUS (1758)	22	Orthosia stabilis DENIS	

& SCHIFFERMÜLLER (1775)	2	<i>NOTODONTIDAE</i>	
<i>Hadena luteago</i> DENIS		<i>Drymonia trimacula</i> ESPER (1785)	7
& SCHIFFERMÜLLER (1775)	3	<i>Spatalia argentina</i> DENIS	
<i>rivularis</i> FABRICIUS (1775)	4	& SCHIFFERMÜLLER (1775)	4
<i>Mamestra oleracea</i> LINNAEUS		<i>Pterostoma palpinum</i> LINNAEUS	
(1758)	17	(1758)	2
<i>suasa</i> DENIS		<i>SPHINGIDAE</i>	
& SCHIFFERMÜLLER (1775)	20	<i>Mimas tiliae</i> LINNAEUS (1758)	1
<i>brassicae</i> LINNAEUS (1758)	5	<i>Amorpha populi</i> LINNAEUS (1758)	3
<i>Polia nebulosa</i> HUFNAGEL (1766)	1	<i>THYATIRIDAE</i>	
<i>Discestra trifolii</i> HUFNAGEL		<i>Habrosine pyrithoides</i> HUFNAGEL	
(1766)	9	(1766)	2
<i>Amathes C-nigrum</i> LINNAEUS		<i>DREPANIDAE</i>	
(1758)	37	<i>Drepana binaria</i> HUFNAGEL	
<i>triangulum</i> HUFNAGEL (1766)	2	(1769)	11
<i>Spaelotis ravida</i> DENIS		<i>LASIOCAMPIDAE</i>	
& SCHIFFERMÜLLER (1775)	3	<i>Malacosoma neustria</i> LINNAEUS	
<i>Eugnorisma depuncta</i> LINNAEUS		(1758)	7
(1761)	7		
<i>Ochropleura plecta</i> LINNAEUS		A csak megfigyelt fajok (Nappali lepkék):	
(1761)	11	<i>Erynnis tages</i> LINNAEUS (1758)	
<i>Scotia segetum</i> DENIS		<i>Pieria brassicae</i> LINNAEUS (1758)	
& SCHIFFERMÜLLER (1775)	8	<i>rapae</i> LINNAEUS (1758)	
<i>LYMANTRIIDAE</i>		<i>Pontia daplidice</i> LINNAEUS (1758)	
<i>Porthesia similis</i> FUESSLY (1775)	35	<i>Aporia crataegi</i> LINNAEUS (1758)	
<i>ARCTIIDAE</i>		<i>Colias croceus</i> FOURCROY (1785)	
<i>Lithosia quadra</i> LINNAEUS (1758)	5	<i>Thersamonía dispar</i> HAWORTH	
<i>Eilema complana</i> LINNAEUS		(1803)	
(1758)	9	<i>Everes argiades</i> PALLAS (1771)	
<i>unita</i> HÜBNER (1811)	6	<i>Polypmmatus icarus</i>	
<i>Pelosia muscerda</i> HUFNAGEL		ROTTEMBURG (1775)	
(1766)	27	<i>Lysandra coridon</i> PODA (1761)	
<i>Phragmatobia fuliginosa</i>		<i>Issoria lathonia</i> LINNAEUS (1758)	
LINNAEUS (1758)	10	<i>Inachis io</i> LINNAEUS (1758)	
<i>Spilarctia lubricipeda</i> LINNAEUS		<i>Vanessa atalanta</i> LINNAEUS (1758)	
(1758)	13	<i>Aglais urticae</i> LINNAEUS (1758)	
<i>Spilosoma menthastri</i> ESPER (1789)	16	<i>Pyrameis cardui</i> LINNAEUS (1758)	
<i>urticae</i> ESPER (1789)	3	<i>Coenonympha pamphilus nephele</i>	
<i>Hyphantria cunea</i> DRURRY ()	14	LINNAEUS (1758)	

IRODALOM

- Koch, M. (1984): Wir bestimmen Schmetterlinge Radebeul-Leipzig pp. 108—719.
 Kovács, S. T. (1986): Környezet és Természetvédelmi Évkönyv 6. Békéscsaba pp. 221—233.
 Varga, Z. (1964): Magyarország állatföldrajzi felosztása a nagylepkéfauna komponensei alapján
 — Folia Ent. Hung. 17, 119—159. — Budapest

Doboz térségének csigái és kagylói

DOMOKOS TAMÁS

I. Bevezetés

Doboz és környéke nagyszerkezetileg a „Berettyó és a Körösök köze” morfológiai egységbe tartozik (Andó M. 1974). Domborzata, mely régi folyóhálózat nyomait őrzi; 85,0 — 86,25 — 87,5 m-es szintvonalakkal rajzolható meg. Régi felszíni formái: az árvízmentes háta, szigetek (Ózes, Nagy-sziget, Bodor-egri, Szóke-sziget); a mélyebben fekvő területen lecsapolt rétek (Óvár és Maksár környéke); és az „elhagyott” folyómedrek (Holt-Körös, Fekete-ér, Icce-ér).

Léghőmérsékletét tekintve Doboz és környéke pozitív anomáliával rendelkező területen fekszik. Átlagos évi középhőmérséklete hazánk legmagasabb értékei közé tartozik (11,0—11,2 °C). A napfénytartalom évi összege pedig eléri a 2000 órát. Érdekes módon (a környező területekhez viszonyítva) itt több csapadék hullik. Az évi csapadék ennek ellenére is csak 500—580 mm értéket ér el. A jellemző számok alapján megállapítható, hogy a klíma a malakofauna számára viszonylag szűk adaptív zónát biztosít. A csapadékszegénységen kívül a területet, a végleges szabályozásig, sokszor fenyegette és sújtotta a Fekete-Körös árvize (Zsilinszky M. 1980, Korbély J. 1916, 1917).

A vizsgáldás alá vont területek felszínét borító képződmények területenként — genetikájuknak megfelelően — igen különbözőek. Holt-körösi-erdő és környékére a felső-pleisztocén iszapos (infúziós) lösz; Doboz és Szanazug közötti területekre, valamint a Marói-erdőre és környékére az újholocén agyagos lösz, öntés, ill. réti agyag jellemző (Rónai A. 1981).

A vizsgált erdők fiatal telepítésűek. Az erdőtagokat, amelyeket kökényesek, iszalagosok szegélyeznek; tölgy, feketedió, kőris, akác, elvéve szil és a nyár alkotja. A vízi biotópokban (holtágakban, csatornáknban) a Castalián kívül főleg a következő genuszok fordulnak elő: *Salvinia*, *Trapa*, *Hydrocharis*, *Carex*, *Glyceria*, *Lemna*, *Sparganium*.

Doboz térségének malakológiai viszonyairól már Kovács Gy. és Bába K. is

említést tesz (Kovács Gy. 1974, 1980; Bába K. 1980). Publikációikban a következő, itt alfabetikus sorrendben közölt 23 faj előfordulásáról szólnak:

Acanthinula aculeata	Helicopsis striata
Aegopinella minor	Helix lutescens
Anodonta anatina	Hygromia kovacsi
Cepaea vindobonensis	Lithoglyphus naticoides
Chondrula tridens	Lymnaea auricularia
Cochlicopa lubrica	Lymnaea peregra
Cochlicopa lubricella	Monacha cartusiana
Euomphalia strigella	Physa acuta
Ferrissia wautieri	Punctum pygmaeum
Gyraulus albus	Succinea oblonga
Gyraulus crista	Truncatellina cylindrica

Vitrina pellucida

A faunisztikai gyűjtésekre és ökológiai felvételekre egységenként a következő években került sor: Holt-körösi-erdő — 1972. (Kovács Gy.), 1973. (Bába K.), 1977. (Kovács Gy. és Bába K.), 1980. (Domokos T.), 1984 és 1987 között (Domokos T.).

Doboz és Szanazug közötti erdőtagok és a Kettős-körös — 1964. (Kovács Gy.), 1976. (Domokos T.), 1977. (Kovács Gy.), 1980. (Domokos T., Kovács Gy.), 1984 és 1987 között (Domokos T.).

Marói-erdő és környéke — 1964. (Kovács Gy.) 1968. és 1969. (Kovács Gy.), 1971. és 1972. (Kovács Gy.), 1978. (Kovács Gy.), 1984. (Domokos T.), 1986. és 1987. (Domokos T.).

Az évszámokból kiderül, hogy közel negyed évszázadra tekint vissza Doboz és környékének malakológiai kutatása. A kutatások fő irányai a következők voltak: faunatórténet (Domokos T.), faunisztika (Kovács Gy., Domokos T.), ökológia és cönológia (Bába K., Domokos T.).

Jelen munkámban az eddig elért eredményekről adok számot, mindvégig Doboz közigazgatási határain belül maradván. A földrajzi nevek használatában a Magyarország földrajzinév-tára II. kötetét követem (Földi E. 1980), de pótlásként felhasználom Medovarszky D. 1939-ben készült térképét is. Ez utóbbi Békéscsabán a Munkácsy Mihály Múzeum tulajdonában található 84/1956. leltári szám alatt.

II. *Recens puhatestűek vizsgálatának módszere, faunalista, karakterisztikák*

Gyűjtéseim során megközelítően 60 gyűjtőhelyet kerestem fel, egy vagy több alkalommal. A gyűjtést egyeléssel, ill. 96 db 25 × 25 cm-es kvadrát felvételével eszközöltem, föld- és avarminta formájában. A mintákat szárítás, ill. iszapolás után átrostáltam, majd sziták segítségével osztályoztam. Szükség esetén néhány %-os H₂O₂ oldat segítségével gyorsítottam meg a talajminta dezaggregálódását. Végezetül lupe segítségével szétválogattam és meghatároztam a házakat, teknőket, s a gyakoribb szárazföldi fajok esetében kiszámoltam a DAC-karakterishti-

kákat. A karakterisztikák értékeinek meghatározása során a különböző évszakokban gyűjtött minták átlagával számoltam. Az élő és élettelen példányokat munkám során nem különböztettem meg, az átílitást pedig nem vettem figyelembe.

A megközelítően 10 000 db-os, 500 tételnyi anyag a Munkácsy Mihály Múzeum Mollusca-gyűjteményébe került.

Egyes fajok meghatározásához M. P. Kerney, R. A. D. Cameron, J. H. Jungbluth (1983); Kiss É., Pintér L. (1982—1983); C. Meier—Brook (1983); Petró E. (1984); Richnovszky A., Pintér L. (1979); Soós L. (1959); Varga A. (1972, 1979); és Varga A., Pintér L. (1972) munkáját használtam fel.

A következőkben Pintér L. (1984) revidéált katalógusa alapján, rendszertani sorrendben ismertetem Doboz térségének puhatestűit.

Viviparus acerosus (*Bourguignat*) — Álló és lassan folyó vizekből gyűjtöttem. Varga hosszúai főcsatornából (Holt-Körös), V—3. (Óvári) és Icce-érbe futó csatornából, valamint a Kettős-Körösből került elő (hordalék).

Valvata piscinalis (*O. F. Müller*) — A pleisztocénben és holocénben élt *V. cristatát* és a *V. pulchellát* váltja fel területünkön. Csupán az Óvári-csatornából gyűjtöttem *Castalia demersum* biotópából.

Lithoglyphus naticoides (*C. Pfeiffer*) — Csak a Körösökben él.

Bithynia tentaculata (*L.*) és *B. leachi* (*Sheppard*) — A Holt—Körösben és az Óvári-csatornában fordul elő. Elkülönítésük esetenként problematikus.

Carychium tridentatum (*Risso*) — A megyében eddig három gyűjtőhelye volt ismeretes (Kovács Gy. 1974, 1980). E 2 mm magas és 1 mm széles házú amfibikus faj, spirálisan lefutó oszloplemezének mikroszkópos vizsgálatával választható külön a *C. minimumtól* (M. P. Kerney, R. A. D. Cameron, J. H. Jungbluth 1983). Viszonylag magas abundanciája miatt a vizsgálat szűrőpróbával történt (ld. Táblázat). Általánosan elterjedt Doboz környékén vízpartokon és erdők nedves avarjában.

Acroloxus lacustris (*L.*) — Csak csekély példányszámban került elő a Holt-Körösből, az Icce-ér partjáról, és a Kettős-Körös gáton kívüli kubikjaiból (Domokos T., Kovács Gy. 1985).

Lymnaea stagnalis (*L.*) — A nagy mocsári csiga általánosan elterjedt csatornában, álló és lassan folyó vizekben.

Lymnaea palustris f. *corvus* *Gmelin* — Viszonylag vastag héjú, durva héjszculptúrájú forma. Csak az Icce-érből és a környező csatornákból gyűjthető. Legnagyobb példányom magassága 37 mm.

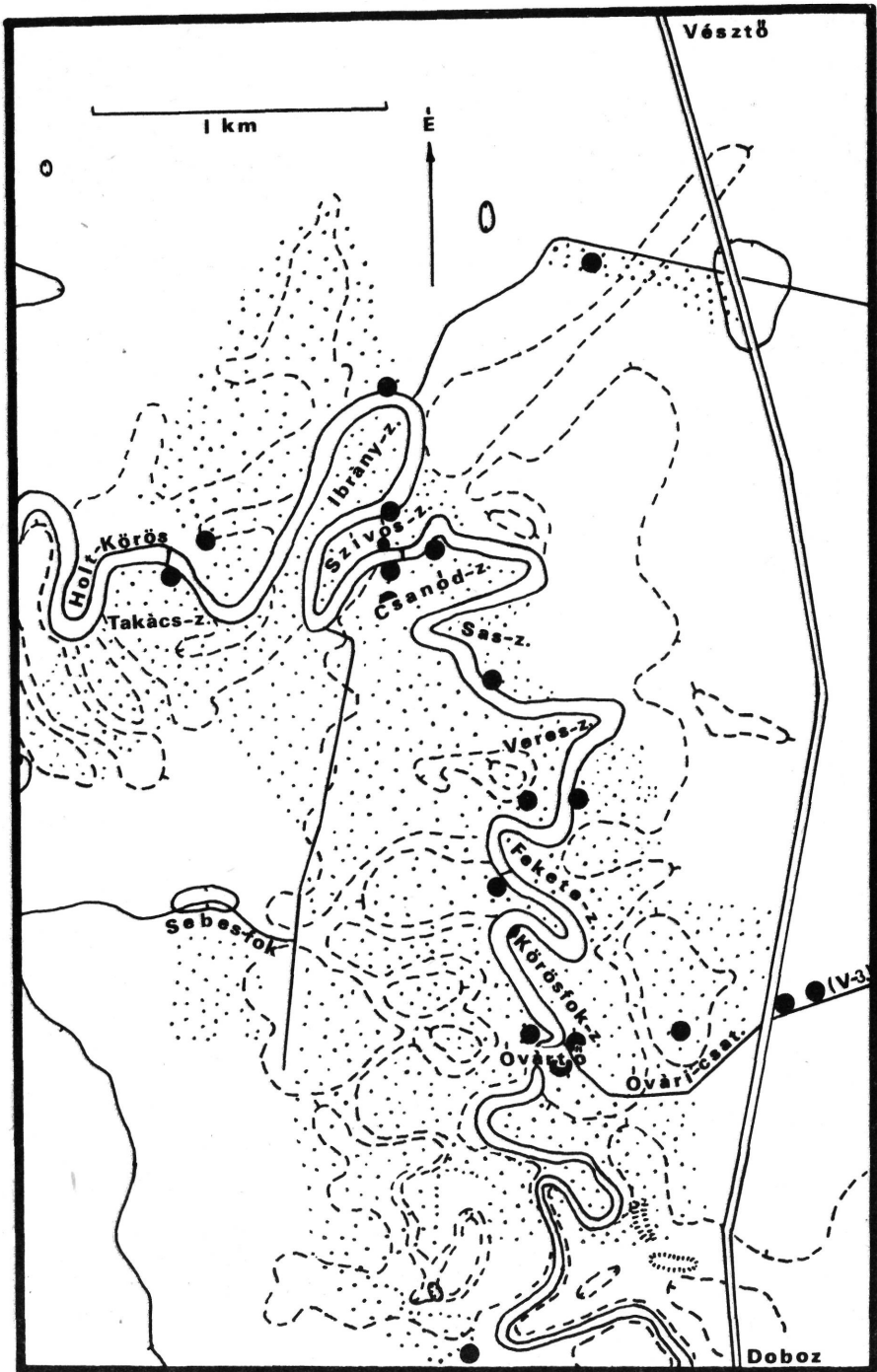
Lymnaea truncatula (*O. F. Müller*) — Csekély példányszámban gyűjthető a Holt-körösi-erdőben a Veres-zug környékén és a Körösök hordalékában.

Lymnaea auricularia (*L.*) — Csupán a Kettős-Köröst kísérő, kiöntés után visszamaradt hínáros szövedékből gyűjtöttem 1976-ban (Kovács Gy. 1980).

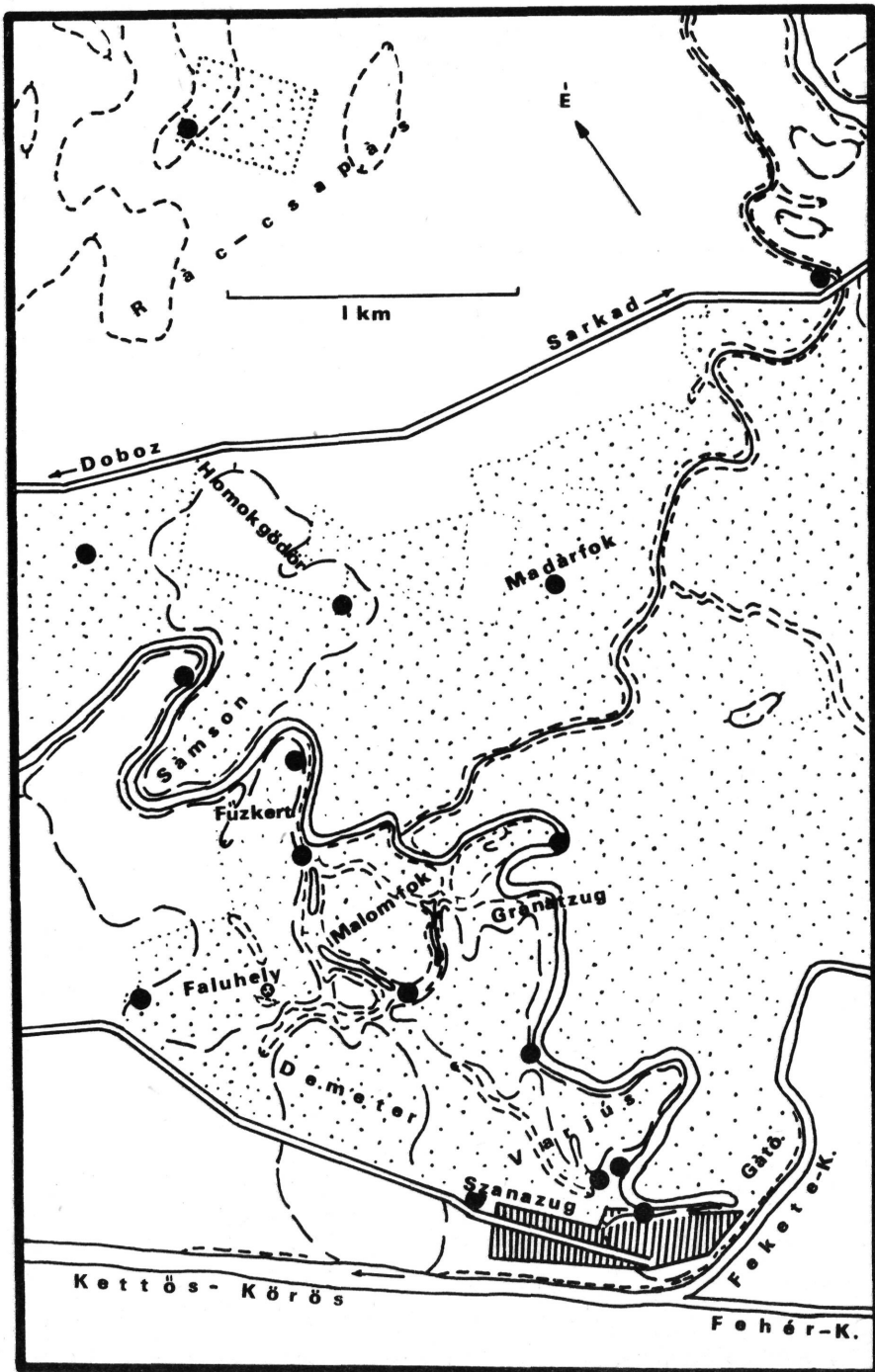
Lymnaea peregra (*O. F. Müller*) — A tőalaktól eltérő, a *L. auricularia*-hoz konvergáló var. *ovata* (*Draparnaud*) elterjedése általános.

Physa fontinalis (*L.*) — Gyűjtőhelye az Óvári-csatorna.

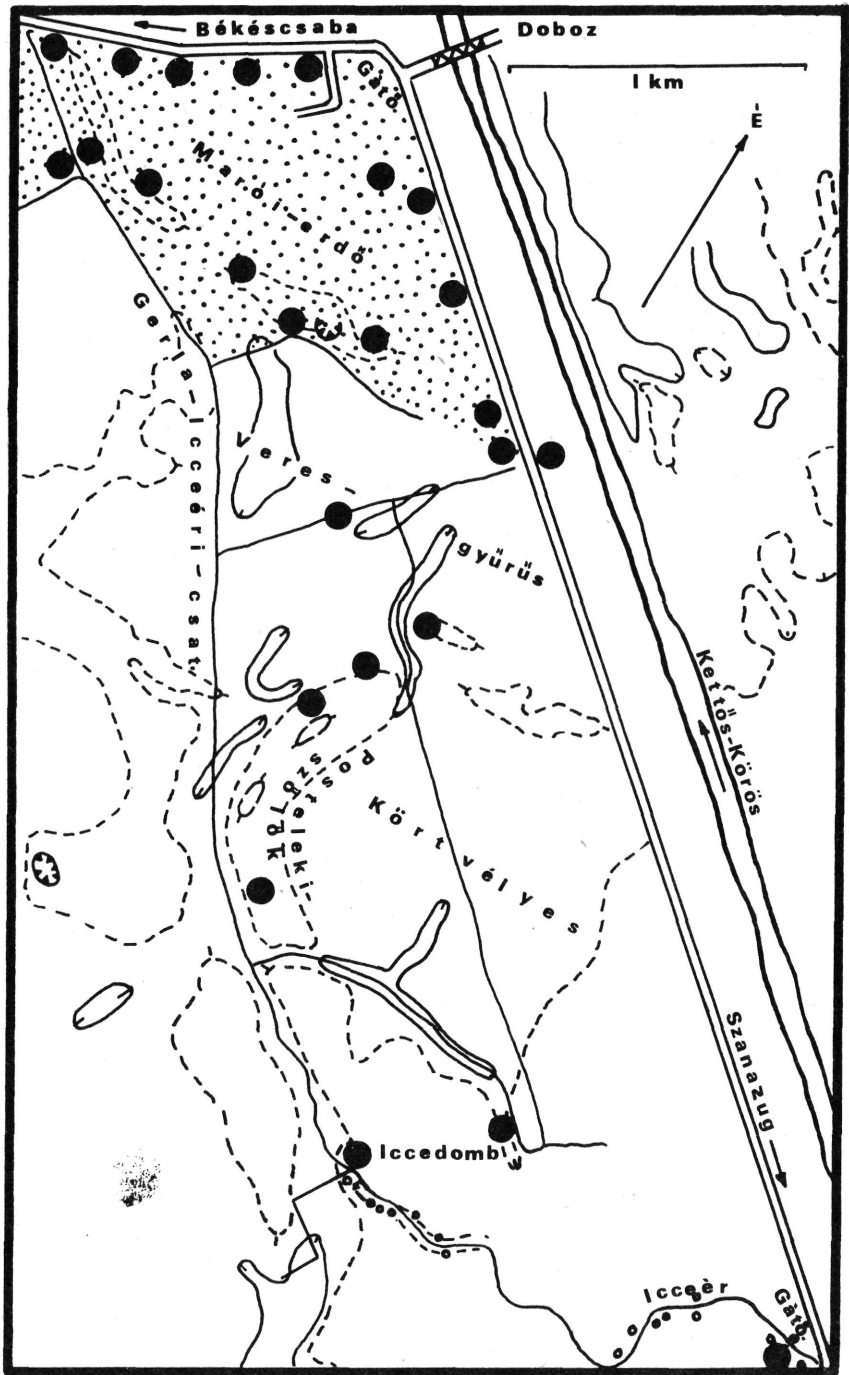
- Physella acuta* (Draparnaud) — Gyűjtőhelye: Holt-Körös, Óvári-csatorna, Kettős-Körös hordaléka.
- Planorbarius corneus* (L.) és *Planorbis planorbis* (L.) — Általánosan elterjedt tányércsigák.
- Anisus septemgyratus* (Rossmässler), *A. vortex* (L.), *A. vorticulus* (Troschel) — csupán a Körösök hordalékából került elő csekély példányszámban.
- Anisus spirorbis* (L.) — Meglepő, hogy a Körösök hordalékán kívül csupán az Icce-érbe torkolló csatornából került elő.
- Gyraulus albus* (O. F. Müller) — Doboz környéki álló- és lassan folyó vizekben általánosan elterjedt. Vízállás alá merülő faág kérge alól 51 darabot gyűjtöttem a Holt-körösi-erdőn a Veres-zug alatt.
- Gyraulus crista* (L.) — Lelelőhelye: Holt-Körös, Óvári-csatorna növényzete és a Körösök hordaléka.
- Hippeutis complanatus* (L.) — Doboz környéki, növényzettel gazdagon benőtt vizekben, kis abundanciával ugyan, de általánosan elterjedt.
- Segmentina nitida* (O. F. Müller) — Konstanciája az előbbi fajhoz viszonyítva kisebb.
- Ferrissia wautieri* (Mirolli) — A Holt-Körös, a Kettős-Körös gáton kívüli kubikja, és a Fekete-Körös képezi lelelőhelyét. A Fekete-Körösből 1980-ban, partvédő andezittömről 143 darab élő példányt gyűjtöttem. Ugyanekkor került elő hasonló biotópból Városerdőn (Gyula) az *Ancylus fluviatilis* is (Domokos T., Kovács Gy. 1985). E fajok tranziens előfordulását elsősorban a vegetációs időszakban kevés lebegő részecskét szállító, viszonylag tiszta víznek köszönhető. Az előkerült példányok mérete — mindkét faj esetében — a megszokott értékek alatt maradt.
- Cochlicopa lubrica* agg. — Nagyobb dominanciájú, abundanciájú és konstanciájú fajok közé tartozik. A Holt-körösi-erdő legnagyobb DAC-értékeivel rendelkezik. Átmenti alakjai miatt a *C. lubricella* különválasztására nem vállalkoztam.
- Truncatellina cylindrica* (Férussac) — Gyakori faj az erdők avarszintjében. Megtalálható xerotherm viszonyok között is. Ökológiai karakterisztikái a legnagyobb értékeket a Marói-erdőben mutatják.
- Vertigo antivertigo* (Draparnaud) és a *V. pygmaea* (Draparnaud) — Ennek a két, megyei viszonylatban ritka fajnak összesen 9 példánya került elő a Marói-erdőben, erdei vakondtúrásból és erdő széli ligetes biotópból. Érdekes összevetni a két faj recens és fosszilis példányszámait. Az előkerült recens *V. antivertigo* és *V. pygmaea* aránya $2/7 = 0,28$, a fosszilis példányoké $25/88 = 0,28$. Az egyezés meglepő.
- Vallonia pulchella* (O. F. Müller) és *V. costata* (O. F. Müller) — A Holt-körösi- és a Marói-erdő avarszintjéből, erdőszéli ligetes biotópokból ismeretesek ezek a kis konstanciájú fajok. A Valloniák összevont DAC-értékei a Marói-erdőben a Holt-körösi-erdőben felvett értékeknek többszörösét érik el.
- Acanthinula aculeata* (O. F. Müller) — Az erdők avarszintjében általánosan

1. ábra. A Holt-körösi-erdő a gyűjtőhelyek feltüntetésével (szintvonalak. —85,000 m, — — —86,25 m. A medert a 85,00 m-es szintvonal rajzolja meg.)

2. ábra. A Rác-csapás és a Kettős-Körös közötti terület gyűjtőhelyei (szintvonalak: — — —85,25 m, — — —87,50 m. A medert a 86,25 m-es szintvonal jelöli ki.)

3. ábra. A Maróierdő és környékének gyűjtőhelyei (szintvonalak: —85,00, — — —86,25 m)

elterjedt. (Én a Holt-körösi-erdőben nem találtam meg, pedig az irodalom jelzi. — Kovács Gy. 1980) DAC-értékei a Marói-erdőben a legmagasabbak. *Chondrula tridens* (O. F. Müller) — Általánosan elterjedtnek tűnik. Ennek ellenére ritkán lehet — a töltések és erdei utak szélének kivételével — nagyobb példányszámban élő egyedet gyűjteni.

Succinea oblonga Draparnaud — Általánosan elterjedt vízparton, vízpartok közelében és erdők avarszintjében. Legnagyobb dominanciáját (49,8%) és abundanciáját (672,5) a Marói-erdőben, legnagyobb konstanciáját (100%) viszont a Holt-körösi-erdőben éri el.

Oxyloma elagans (Risso) — Csak a Körösök hordalékából és a Gerla-Isceéri-csatornába futó árkokból került elő.

Clausilia pumila C. Pfeiffer — A Fekete-Körös (töltése oldalára lerakott) hordalékában egy darab élő példányát Domokos Éva találta meg 1986-ban. A megyére nézve új adat. (Doboz környékéről Clausiliidák fosszilis előfordulása ismert.)

Cecilioides acicula (O. F. Müller) — A Marói-erdő vakondtúrásaiból és a Körösök hordalékából ismert.

Punctum pygmaeum (Draparnaud) — Erdők avarszintjében általánosan elterjedt. Viszonylag magas A- és C- értékei vannak, különösen a Marói-erdőben (A = 162,5, C = 71).

Arion circumscriptus Johnston — Avarszintben történő megjelenése, a megyei tapasztalatoknak megfelelően szórványos (Kovács Gy. 1980).

Vitrina pellucida (O. F. Müller) — Erdős, bokros, bozótos területen általánosan elterjedt. Dominanciája, abundanciája közepes, konstanciája a Szanazug környéki erdőkben, az összes előkerült faj között a legnagyobb, a Holt-körösi-erdőben pedig 100%.

Zonitoides nitidus (O. F. Müller) — Elvéve fordul elő a Szanazug mögötti talajvizes holtágban és az Isceér-parti nedves, vizenyős biotópokban.

Vitrea crystallina (O. F. Müller) — A Körösök hordalékából került elő egy példánya.

Vitrea contracta (Westerlund) — Ez ideig a megyéből csupán egy lelőhelye volt ismert (Varga A. gyűjtötte Biharugrán). Doboz környékéről a Holt-körösi-erdőből (Takács-zug, akácos), a Marói-erdő Veres-gyűrűs felé eső sarkának bokros biotópjából és a Pósteleki-szőlők gyepfoltjaiból került elő. Minden esetben vakondtúráshoz kapcsolódik előfordulása.

Aegopinella minor (Stabile) — A Doboz környéki erdők viszonylag magas DAC-értékű faja. E faj is a Marói-erdőben éri el abundanciájának és konstanciájának legnagyobb értékét (l. Táblázat).

Nesovitrea hammonis (Ström) — Ez ideig az irodalom (Pintér L., Richnovszky A., S. Szigethy A. 1979) egyetlen in situ lelőhelyként a Dajkakertet (Békéscsaba) említi. Gyűjtéseim során bebizonyosodott, hogy a Fekete-Körös egykori ága (Varga hossza fűcsatorna) mentén fekvő nedves biotópokból (vízpart, erdő) gyűjthető.

Oxychilus hydatinus (Rossmässler) — Ez a szubterrán faj a Pósteleki-szőlők gyepfoltjaiban, a *Vitrea contracta* társaságában fordul elő. A szakirodalom csupán Békéscsaba és környékéről, valamint a Villányi-hegységből említi (Kovács Gy. 1980, Suara R. 1981).

Limax maximus L. — A Holt-körösi-erdőben (Takács-zug) fordul elő.

Deroceras agreste (L.) — Szórványos a Szanazug környéki erdőkben és a Marói-erdőben.

Euconulus fulvus (O. F. Müller) — Vizsgálataim befejezéséig a Gránát-zug felett, kiszáradt meder aljáról, avarból került elő csupán egy példányban. Az Alföldről csak néhány elszórt előfordulása ismert (Pintér L., Richnovszky A., S. Szigethy A. 1979).

Bradybaena fruticum (O. F. Müller) — E citromszínű állat lelőhelye a Marói-erdő Kettős-Körössel párhuzamosan futó csalitos széle. Az előkerült házaknak csupán harmada bizonyult csikosnak. Ez az egyetlen megyei in situ előfordulása. Ismeretes Békéscsabáról az Élővíz-csatorna partjáról és Dobozról a Körösök hordalékából.

Helicopsis striata (O. F. Müller) — Kovács Gy. 1964. évi gyűjtéséből említi a Kettős-Körös gátjának oldaláról (Kovács Gy. 1980). Sajnos, azóta nem sikerült sem élő, sem recensnek minősíthető példányait megtalálni.

Monacha cartusiana (O. F. Müller) — Gyakori mediterrán származású faj.

Perforatella rubiginosa (A. Schmidt) — Az Icce-ér gátórház mögötti partszegélyéről gyűjthető. Ez a faj egyetlen ismert megyei előfordulása. In saldo a Körösök hordalékából ismeretes.

Hygromia kovacsi Varga et Pintér (dobozi pikkelyes csiga) — A megye keleti erdőségeinek endemikus faja. Első példányait Kovács Gy. 1963. o7. 05-én a Mályvádi-erdőben (Gyula) gyűjtötte. Ezt a fajt 1972-ben Varga A. és Pintér L. írta le a Marói-erdőből származó példányok alapján. (Varga A., Pintér L. 1972). Érdekes, hogy e faj ivarszervein található két egyforma méretű nyílzacskója alapján a Pyrenaeari Hesse alnembe kellene sorolni, a héj pikkelyezettsége alapján pedig a *Hygromia transsylvanica*hoz hasonlít. Magyar nevét locus typicusáról és héjának pikkelyes szkulptúrájáról nyerte. A Doboz környéki erdők vizsgált kvadrátjaiban általánosan elterjedt. Konstanciája a Marói-, Holt-körösi- és a Szanazug környéki erdőkben is 100%. Ez utóbbi erdőben maximális a dominanciája (22,7%) és abundanciája (58) is.

Euomphalia strigella (Draparnaud) — A Holt-körösi- és a Marói-erdőben gyűjthető. (Egyeléssel is csak közel 50 példánya került elő.)

Helicigona banatica (Rossmässler) — (vagy M. P. Kerney, R. A. D. Cameron, J. H. Jungbluth (1953) szerint *Chilostoma banaticum* Rossmässler). A faj — 1986. évi betelepítését követő lelőhelye a Holt-körösi-erdő északi felében (Takács-zug) található. A betelepítés céljáról, körülményeiről, az elterjedés eddigi tapasztalatairól a közeljövőben megjelenő faunatoréneti munkámban fogok beszámolni.

Cepaea vindobonensis (Férussac) — A *Chondrula tridens*hez hasonlóan xerotherm viszonyok között gyűjthető.

Helix pomatia (L.) és *Helix lutescens* Rossmässler közül az utóbbi csak a Marói-erdőben található meg. Mindkét faj esetében csekély az élő példányok száma. Kereszteződésük feltételezhető.

A felsorolt 7 *Bivalvia* *Unio pictorum* (L.), *Unio tumidus* Retzius, *Unio crassus* Retzius, *Anodonta anatina*, (L.), *Anodonta cygnea* (L.), *Anodonta woodiana* (Lea), *Sphaerium lacustre* (O. F. Müller) elsősorban a Holt-Körös-ből, az Óvári-csatornából és a Körösökből gyűjthető. Külön említést érdemel az *Anodonta woodiana* Óvári-csatornában való megjelenése. Ezt a fajt Békés megyében először a Biharugrai tavakból gyűjtöttem és tévedésből *A. cygnae*nak határoztam. Petró E. 1980. évi gyulai gyűjtését követően tisztázódott, hogy a biharugrai példányok is az *A. woodiana*val azonosak (Petró E. 1980).

Táblázat

Doboz környéki erdők gyakoribb csigáinak mennyiségi és szerkezeti viszonyaira vonatkozó ún. DAC karakterisztikák

Fajok	Marói-erdő			Holt-körös-erdő			Szanazug környéki erdők		
	D	A	C	D	A	C	D	A	C
<i>Carychium tridentatum</i>	5,7	77,0	42,0	11,6	102,7	28,0	7,7	19,6	20,0
<i>Cochlicopa lubrica</i> agg.	10,0	135,0	57,0	23,8	209,6	100,0	12,6	32,0	75,0
<i>Truncatellina cylindrica</i>	2,5	34,5	42,0	2,1	18,5	42,0	7,5	19,2	12,5
<i>Vallonia</i> sp.	14,8	200,0	5,5	1,0	9,2	14,0	—	—	—
<i>Acanthinula aculeata</i>	2,7	37,0	71,0	—	—	—	1,6	4,0	20,0
<i>Succinea oblonga</i>	49,8	672,5	71,0	18,6	164,2	100,0	5,6	14,4	37,5
<i>Punctum pygmaeum</i>	12,0	162,5	71,0	14,2	125,4	57,0	10,2	26,0	55,0
<i>Vittrina pellucida</i>	7,1	95,5	71,0	10,4	91,8	100,0	8,0	20,4	62,5
<i>Aegopinella minor</i>	4,8	64,5	100,0	6,9	61,4	85,0	18,0	46,0	75,0
<i>Hygromia kovacsi</i>	5,0	67,0	100,0	10,4	91,8	100,0	22,7	58,0	100,0

D = individuális dominancia = $\frac{\text{egy faj példányszáma}}{\text{valamennyi faj példányszáma}} 100\%$.

A = abundancia = $\frac{\text{egy faj példányszáma}}{1 \text{ m}^2}$.

C = konstancia = a faj előfordulási %-a a vizsgált kvadrátokban.

III. Értékelés

Doboz térségében — annak közigazgatási határain belül — élő puhatestűek száma: 66, ill. a betelepített *Helicigona banaticával* együtt 67. Ez a megye malakofaunájának (99 faj) 67,6, a jól megkutatott Békéscsaba és környékének

(73 faj) pedig 91.7%-át teszi ki. Területenkénti bontásban: a Hol-körösi-erdőből 20 (ebből amfibikus 6), a Szanazug környéki erdőkből 16 (ebből amfibikus 6), a Marói-erdőből és környékéről 27 (ebből amfibikus 10) faj került elő. A Körösökben, s azok kubikjaiban és gátjain; holtágakban, csatornában él, ill. hordalékban megtalálható 47 (ebből vízi 31, egyértelműen in saldo előfordulású 8) faj.

Az összevont fajlista alapján az egyes ökológiai csoportokba tartozó fajok száma és %-os megoszlása a következő: vízi (A) 31 db — 47%, amfibikus (B) 12 db — 18%, ligeti-erdei-szubterrán (C) 17 db — 26%, szárazságtűrő 6 db — 9%.

Ezek az értékek a megfelelő békéscsabai csoportok értékeivel, s a csoportokon belül előforduló fajok tekintetében is, meglepő hasonlóságot mutatnak. Ezt bizonyítják a következő — Kovács Gy. (1980) és Kovács Gy., Domokos T. (1987) munkája alapján számított — békéscsabai értékek: (A) 35 db — 47,9%, (B) 10 db — 13,6%, (C) 20 db — 27,4%, (D) 8 db — 10,9%.

Csak Békéscsabán gyűjthető fajok: *Valvata cristata*, *Carychium minimum*, *Aplexa hypnorum*, *Orcula doliolum* (behurcolt!), *Helicodiscus syngleanus* (behurcolt!), *Arion subfuscus*, *Oxychilus draparnaudi*, *Oxychilus inopinatus*, *Tandonia budapestensis*, *Malacolimax tenellus*, *Limax flavus*, *Helicella obvia*, *Sphaerium corneum*, *S. rivicola*, *Pisidium amnicum*, *P. casertanum*, *P. henslowanum*, *P. nitidum*, *P. obtusale*, *P. personatum*, *P. subtruncatum*. Csak Dobozon gyűjthetők: *Anisus septemgyratus*, *A. vortex*, *Hippeutis complanatus*, *Acanthinula aculeata*, *Arion circumscriptus*, *Vitrea crystallina*, *Nesovitrea hammonis*, *Euconulus fulvus*, *Perforatella rubiginosa*, *Hygromia kovácsi*, *Helicigona banatica* (betelepített!), *Unio tumidus*, *Anodonta anatina*.

A megyének, így Doboz környékének is legérdekesebb faja az endemikus dobozi pikkelyes csiga (*Hygromia kovácsi*). A környékről még 7 ritka, zömében kipsztulófélben levő faj érdemel említést: *Vitrea contracta*, *Nesovitrea hammonis*, *Oxychilus hydatinus* (beurcolt!), *Euconulus fulvus*, *Bradybaena fruticum*, *Perforatella rubiginosa*, *Anodonta woodiana* (behurcolt!).

Az eddigi számadatokból kitűnik, hogy az előforduló puhatestűeknek a Marói-erdőben és környékén a legnagyobb a diverzitása. E terület kitüntetett voltát — a Táblázatban közölt — zoocönológiai DAC-karakterisztikák is alátámasztják. A vizsgált erdők 10 leggyakoribb faja közül 7-nek az abundanciája, 6-nak a konstanciája a Marói-erdőben a többivel azonos, vagy annál nagyobb.

Végül köszönetet mondok dr. Kovács Gyulának a problematikus fajok meghatározásában nyújtott segítségéért, értékes tanácsaiért.

IRODALOM

- Andó M. (1974): Békés megye természeti földrajza. 13—84. (In Békés megye gazdasági földrajza. Szerk.: Krajkó Gy.) Békéscsaba.
- Bába K. (1968): Néhány szárazföldi csigatársulás a Tisza-völgyében. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 269—282.

- Bába K.* (1980): A csigák mennyiségi viszonyai a Crisicum ligeterdeiben. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 6.: 85—101.
- Domokos T.* (1979): A régészeti leletek között talált puhatestűekről, s azok vizsgálata alapján levonható következtetésekről. Múzeumi Híradó, 9. 8—6. Békéscsaba.
- Domokos T.* (1980): A bélmegyeri holocén (rézkori) Unio-félék statisztikus összehasonlítása recens anyaggal. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 6.: 103—115.
- Domokos T., Kovács Gy.* (1985): Hazai sapkacsigák Békés megyei elterjedése és pásztázó mikroszkópos vizsgálata. Állattani közlemények, 72.: 47—51.
- Domokos T.* (1987): Faunatórténeti megjegyzés a *Helicigona banatica* faj Fekete-Körös menti fosszilis előfordulásával kapcsolatban. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 189—194.
- Domokos T.* (1986): Adatok Békéscsaba malakofaunájának kialakulásához. Állattani Közlemények, 73.: 11—19.
- Földi E.* szerk. (1980): Magyarország Földrajzinév-tára II. Békés megye. Bp.
- M. P. Kerney, R. A. D. Cameron, J. H. Jungbluth* (1983): Die Landschnecken Nord- und Mitteleuropas. Verlag Paul Parey, 1—384.
- Kiss É., Pintér L.* (1982/83): Magyarország recens Clausiliidái. Fol. Hist.-nat. Mus. Matr. 8.: 137—143.
- Korbély J.* (1916): A Körösök és a Berettyó szabályozása. Vízügyi Közlemények, 6.: 173—222.
- Korbély J.* (1917): A Körösök és a Berettyó szabályozása. Vízügyi Közlemények, 1.: 1—150.
- Kordos L.* (1977): Changes in the Holocene Climate of Hungary Reflected by the „vole-thermometer” Method. Földrajzi Közlemények, XXV. (CI). 1—3.: 222—227.
- Kovács G.* (1974): Békéscsaba és környéke Puhatestű-faunája. Állattani Közlemények, 59. 1—4.: 35—41.
- Kovács Gy.* (1980): Békés megye Mollusca faunájának alapvetése. Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 6.: 51—84.
- Kovács Gy., Domokos T.* (1987): Újabb adatok Békés megye Mollusca faunájához. Malakológiai Tájékoztató, 7.: 23—28
- C. Meier—Brook* (1983): Taxonomic studies on *Gyraulus* (Gastropoda: Planorbidae). Malakologia, 24. 1—2.: 1—113.
- Petró E.* (1984): Az *Anodonta woodiana* (LEA, 1834) kagyló megjelenése Magyarországon. Állattani Közlemények, 71.: 189—191.
- Pintér L., Richnovszky A., S. Szigethy A.* (1979): A magyarországi recens puhatestűek elterjedése. Soósiana (Suppl. I.) 1—350.
- Pintér L.* (1984): Magyarország recens puhatestűinek revideált katalógusa (Mollusca). Fol. Hist.-nat. Mus. Matr. 9.: 79—90.
- Rónai A.* (1981): Az Alföld földtani atlasza. Magyarázó (Békéscsaba). MÁFI.
- Richnovszky A., Pintér L.* (1979): A vízicsigák és kagylók (Mollusca) kishatározója. Vízügyi Hidrológia 6.: 1—206.
- Soós L.* (1959): Csigák II. (Gastropoda II) In: Magyarország állatvilága. 19.3.: 1—158.
- Suara R.* (1981): Az *Oxychilus hydatinus* (Rossmässler) újabb magyarországi lelőhelye. Soósiana, 9.: 25—26.
- Varga A.* (1972): A *Vallonia* Risso 1826 nem magyarországi fajainak revíziója. Fol. Hist.-nat. Mus. Matr. 1.: 109—120.
- Varga A., Pintér L.* (1972): Zur Problematik der Gattung *Hygromia* Risso 1826. Fol. Hist.-nat. Mus. Matr. 1.: 121—129.
- Varga A.* (1979): On the Genus *Hygromia* Risso, 1826 (Gastropoda: Helicidae) Annales Hist.-nat. Mus. Nat. Hung. 71.: 307—314.
- Zsilinszky M.* (1880): Árvízveszély és vízszabályozás Békés megyében. Békéscsaba.

Doboz madártani kutatásának faunisztikai eredményei

RÉTHY ZSIGMOND

Jelen dolgozatban a terület természeti leírását nem tárgyalom, hiszen e kötetben több cikk is foglalkozik vele. A madárvilág a BECSEI, KERTÉSZ, KÖRMÖCZI és POVÁZSAY által leírt természeti környezetben él.

Ez a munka az 1967—1987 közötti időszak megfigyelései és tapasztalatai alapján Doboz község és határának madárfaunáját írja le, mintegy leltárt is biztosítva a további, illetve összehasonlító vizsgálatokhoz. E munka során nem foglalkoztam a már történeti értékű természeti változások (erdőirtások, folyamszabályozás, rétségek lecsapolása, nagyüzemi gazdálkodás stb.) és a madárvilág kapcsolatával, mely egy önálló, másik dolgozat témáját adja.

A fajok magyar és latin neve után rövidítve megadom a fajra vonatkozó alapadatokat, melyet az ezt követő szöveges résszel együtt kell értelmezni.

Rövidítések, jelmagyarázat

Az előfordulás értéke szerint:

- A = gyakori, rendszeres fészkelő;
- B = közepes számú, rendszeres fészkelő;
- C = kis számú, rendszeres fészkelő;
- D = átvonuló, kóborló vagy téli vendég;
- E = fészkelési időben megfigyelt faj, amelynek költése nem bizonyított;
- F = ritkán megfigyelt faj.

A biotóphoz való hűség szerint:

- 1 = nyílt vízén, vízparton;
- 2 = nádas-, gyékényes foltokban;

- 3 = nedves réten;
- 4 = száraz réten;
- 5 = fás vegetációban;
- 6 = emberi települések környékén.

A fészkelés helye szerint:

- a = koronaszintben; *
- b = fatörzsszintben;
- c = cserjeszintben;
- d = gyepszintben;
- e = odúban, üregben;
- f = emberi építmények adta helyen.

Táplálkozás szerint:

- + = növényevő;
- = húsevő;
- x = vegyesevő.

A faunatípusok rövidítéseinek jegyzéke:

Arkt. = arktikus; Eu. = európai; Eu-turk. = euro-turkesztáni; Hol. = holarktikus; Ind-afr. = indo-afrikai; K. = kínai; Kozm. = kozmopolita; Med. = mediterrán; Óvil. = óvilági; Pal. = palearktikus; Pal-xerom. = paleo-xeromontán; Szib. = szibériai; Szib-kanad. = sziberio-kanadai; Turk-med. = turko-mediterrán; Aeth. = etiopiai.

Faunajegyzék

Ciconiiformes — Gólyaalakúak

1. *Szürke gém* — *Ardea cinerea* Pal. D1 □
Doboz határában nem költ, de fészkelési időben és azon túl is táplálkozási célból felkeresi az alkalmas vízparti részeket, elsősorban a Sebesfoki és Szanazugi határrészeken.
2. *Kis kócsag* — *Egretta garzetta* Óvil. D1 □
Táplálkozási célból rendszeresen kóborol a Körös sekély kiöntéseiben, vízpartokon.
3. *Bakcsó* — *Nycticorax nycticorax* Kozm. D1 □
Az előzőkhöz hasonlóan kóborló.
4. *Pocgém* — *Ixobrychus minutus* Óvil. C2d
Kis létszámban költ a nádas, gyékényes foltokban a Holt-Körös (Sebesfok, Bődös, Kaladony) mentén.

5. *Fehér gólya* — *Ciconia ciconia* Pal. B6f □
Fogyatkozó számban, de még rendszeresen költ a faluban. Nyári kóborlás idején „idegen” gólyák is megjelennek a vizek mentén.
6. *Fekete gólya* — *Ciconia nigra* Pal. E3 □
Rendkívül ritka, de nyár végi gyülekezéskor 3—4 fős csapatuk rendszeresen megfigyelhető a Kettős- és Fekete-Körös menti réteken.

Anseriformes — *Lúdalakúak*

7. *Énekes hattyú* — *Cygnus cygnus* Pal. F1x
1985 februárjában 2 pld. megfigyelve a Kettős-Körösön Szanazug térségében, récék közt.
8. *Tőkés réce* — *Anas platyrhynchos* Hol. B2,5dbx
Elsősorban a Sebesfoki erdő Holt-Körös mentén, de a faluhelyi és szanazugi vizes erdőrészekben is költ.

Falconiformes — *Sólyomalakúak*

9. *Barna kánya* *Milvus migrans* Óvil. Fla □
Az 1960-as évekig gyakori fészkelő volt a Fekete-Körös mentén. Legutóbbi fészkelése 1967-ben volt a Remetei erdőrészen (Povázsay L., 1978.):
10. *Héja* — *Accipiter gentilis* Hol. F5a □
Jelenlegi fészkeléséről nincs tudomásunk, ritkán megfigyelhető a fácánteleg környékén.
11. *Karvaly* — *Accipiter nisus* Pal. C5a □
Egy-három fészkelő pár van évente a dobozi erdőkben. Ritkán, de minden évszakban megfigyelhető néhány példány.
12. *Egerészölyv* — *Buteo buteo* Hol. C5a □
Évente 2-3 pár költ a sebesfoki, a faluhelyi és a szanazugi erdőkben az utóbbi évtizedben. Télen sokszor 8—10 példányt is látni laza csapatban az erdőszéli rétek felett.
13. *Gatyásölyv* — *Buteo lagopus* Arkt. D4,5 □
Téli vendég, az északról jött példányok igen szelídek az utak közelében is. Telente átlag 10-15 példány is tartózkodik a határban.
14. *Barna réti héja* — *Circus aeruginosus* Pal. C2d □
Maksáron és Macskáson fészkel 1-1 pár.
15. *Kabasólyom* — *Falco subbuteo* Pal. E5a □
Rendszeresen megfigyelhető 1-2 példány minden évszakban, fészkelése a faluhelyi és szanazugi erdőkben valószínű.
16. *Kék vércse* — *Falco vespertinus* Pal. C5a □
Ritka, de fészkelési időben is évente megfigyelhető az ógerlai és maksári nyárfások környékén.
17. *Vörös vércse* — *Falco tinnunculus* Óvil. B5a □
Az egerészölyv mellett a leggyakrabban megfigyelhető kis ragadozómadárunk. Minden nagyobb dobozi erdőrészen költ.

Galliformes — Tyúkalakúak

18. *Fogoly* — *Perdix perdix* Eu-turk. F4dx
Az utóbbi években nem láttam a dobozi határban.
19. *Fürj* — *Coturnix coturnix* Óvil. C4dx
Rendkívül megfogypatkozott, de minden évben hallani fészkelési időben énekét 2-3 példánynak.
20. *Fácán* — *Phasianus colchicus* K. A5dx
Mindenfelé gyakori, a természetes fészkelők számát nagymértékben növeli a vadgazdaságok által tenyésztett és a területre kibocsájtott fácánok száma.

Gruiformes — Darualakúak

21. *Daru* — *Grus grus* Pal. D4x
Kisebb csapatai, 20-100 példányok, elsősorban ősszel átvonulnak a területen. Táplálkozó csapataikat Maró, Maksár, Ózes és Nagyégés határrészeken figyelhettem meg kukoricatarlókon.
22. *Haris* — *Crex crex* Eu. F3x
A Kettős- és a Fekete-Körös menti nedves réteken hallani tavasszal a hangját.
23. *Vízi tyúk* — *Gallinula chloropus* Kozm. B2dx
Elsősorban a Sebesfoki erdőben a Holt-Fekete-Körös mentén fészkel, de találtam fészket a kastélypark Holt-Körös szakaszán is, 1980-ban pedig az irtás (szőlő, kert) mély fekvésű, vízborításos részén.
24. *Szárcsa* — *Fulica atra* Pal. C2dx
A maksári agyaggödrök vízfelületén és a kiszélesedő Holt-Körös kanyarulatáiban kis számú fészkelő.

Charadriiformes — Lilealakúak

25. *Bibic* — *Vanellus vanellus* Pal. B3d □
A határ nedvesebb rétejein és szántóföldjein fészkel.
26. *Kis lile* — *Charadrius dubius* Pal. C1d □
A maksári agyaggödrök kopár laposain és az egykori homokbánya (ma már szeméttel) területén fészkel.
27. *Erdei szalonka* — *Scolopax rusticola* Pal. D5 □
A mély fekvésű, nedves erdőrészekben rendszeres átvonuló.
28. *Dankasirály* — *Larus ridibundus* Pal. Dx
Elsősorban a friss szántások vidékén található — az utóbbi években — egyre gyakrabban, kóborló csapataik.

Columbiformes — *Galambalakúak*

29. *Örvös galamb* — *Columba palumbus* Eu-turk. C5a +
Kis számú, de most is rendszeres fészkelő az erdőkben.
30. *Vadgerle* — *Streptopelia turtur* Eu-turk. B5c +
Az 1970-es évek első felében rendkívül lecsökkent az állományuk megszerzte, de az 1980-as évektől — itt is észrevehetően nő példányszámuk.
31. *Balkáni gerle* — *Streptopelia decaocto* Ind-afr. A6a +
Nemcsak az emberi településeken, de az erdőben is rendszeres fészkelő. Az 1960-as és 1970-es évek gradációja után kb. 1985-től a fészkelő- és kóborló állomány egyértelmű csökkenése tapasztalható.

Cuculiformes — *Kakukalakúak*

32. *Kakuk* — *Cuculus canorus* Pal. A5c □
A dobozi erdők egyik leggyakoribb madara. Povázsayék a fülemüle, a citromsármány, az énekes nádi poszáta, a mezei poszáta, a barátposzáta és a tövisszűrő gépics fészkeiben találták tojásait.

Strigiformes — *Bagolyalakúak*

33. *Kuvik* — *Athene noctua* Turk-med. B6ef □
A közsgében és az erdők menti tanyákban, a szanazugi üdülőterületen egyaránt költ.
34. *Macskabagoly* — *Strix aluco* Pal. B5ae □
Az előző évtizedekhez képest csökkent számban, de az öreg, korhadtt hagyásfákban (tölgy, fehér nyár) rendszeresen költ.
35. *Erdei fülesbagoly* — *Asio otus* Hol. A5a □
A leggyakrabban előforduló és fészkelő bagoly erdőkben és fasorokban, elsősorban elhagyott szarkafészkekben.

Caprimulgiformes — *Lappantyúalakúak*

36. *Lappantyú* — *Caprimulgus europaeus* Pal. B5d □
Mindegyik erdőrészen, elsősorban irtásterületen vagy fiatal erdőrészekben fészkel.

Coraciiformes — *Szalakótaalakúak*

37. *Jégmadár* — *Alcedo atthis* Óvil. Cle □
A Fekete-Körös mentén, de gyakrabban a Fekete-Holt-Körös mentén a sebesfoki erdőben figyelhető meg, ahol költ is. Télen egy-két példányt a községben is lehet látni a Bödös és a Kaladony mentén (tkp. Holt-Körös szakaszok).

38. *Gyurgyalag* — *Merops apiaster* Turk-med. Ce
A faluhelyi erdő és a sarkadi út közt levő homokbánya falában a terepviszonyoktól függően az 1960-as és '70-es években évente 10-20 pár költött. Amióta szeméttelépnek használják a területet, ez megszűnt, azóta csak nyár végi vonuláskor hallani időnként a hangjukat.
39. *Szalakóta* — *Coracias garrulus* Eu-turk. C5e
Az 1970-es évektől rendkívül megfogyatkozott az állomány, évente 1-3 pár költ a faluhelyi erdőben, alkalmas odúkban.
40. *Bübosbanka* — *Upupa epops* Óvil. C5e
Rendkívül lecsökkent létszámuk az 1970-es esztendőkre. Az irtásban (gyümölcsös, szőlő és veteményes) a falu mellett és a pósteleki szőlőkben még évente költ 1-2 pár.

Piciformes — *Harkályalakúak*

41. *Nyaktekercs* — *Jynx torquilla* Pal. C5e
Az erdőkben ritka költőmadár.
42. *Zöld küllő* — *Picus viridis* Eu. B5e
A községben, a kertekben és a ritkás erdőkben egyaránt rendszeresen költ.
43. *Fekete harkály* — *Dryocopus martius* Pal. B5e
Az 1960-as években évente 1-1 példányt lehetett megfigyelni. Az 1970-es években lassan, de állandóan nőtt a megfigyelt példányok és fészkelők száma. Az 1980-as évek közepére egyértelműen terjeszkedő faj. Költ a remetei, szanazugi, faluhelyi és sebesfoki erdőrészekben, de másutt is megfigyelhető. Jelenleg 3-5 pár a fészkelők száma a területünkön.
44. *Nagy fakopáncs* — *Dendrocopos maior* Pal. B5e
Rendszeres költőmadár a tölgyesekben és a kastélyparkban.
45. *Balkáni fakopáncs* — *Dendrocopos syriacus* Med. B5e
Rendszeres költőmadár a községben és a gyümölcsösökben.

Passeriformes — *Verébalakúak*

46. *Bübospacsirta* — *Galerida cristata* Pal. A4d
A határban levő földutak mentén, de a településen is még elég gyakori fészkelő.
47. *Mezei pacsirta* — *Alauda arvensis* Pal. C4d
Alkalmas élőhely hiánya miatt igen kevés, de a határ különböző részein 1-2 pár minden évben megfigyelhető.
48. *Füstifecske* — *Hirundo rustica* Hol. B6f
A háztáji állattartás csökkenésével észrevehetően megcsappant a számuk, de a községben és a nagyobb állattartó telepeken rendszeresen fészkelnek.
49. *Molnárfecske* — *Delichon urbica* Pal. B6f
Helyzetük a füstifecskéhez hasonló. Rendszeresen fészkelnek a faluban, tsz-telepeken, erdész- és vízügyi tanyák körül.

50. *Sárgarigó* — *Oriolus oriolus* Óvil. C5a □
Az idősebb erdőszéleken és a kastélyparkban költ néhány pár.
51. *Dolmányos varjú* — *Corvus cornix* Pal. C5ax
A Körös-közeli erdőrészekben költ Sebesfokon és Szanazugban.
52. *Holló* — *Corvus corax* Hol. C5a □
Az utóbbi évtizedekben fészkeltek a szanazugi, a faluhelyi, a fenyeresi, legutóbb a marói erdőrészekben (Povázsay). Fészkelési időben mostanában is megfigyelhető, elsősorban a faluhelyi és madárfoki erdőkben.
53. *Vetési varjú* — *Corvus frugilegus* Pal. C5ax
Kisebb fészektelepei időnként határ menti facsoportokban található (pl.: Ógerla, Macskás, Rosszerdő). A megfigyelhető csapatok elsősorban kóborlók, ill. téli vendégek.
54. *Csóka* — *Coloeus monedula* Pal. B6efx
Rendszeresen költ a kastélyparkban, öreg gesztenyefák odvaiban, templom, magtár stb. üregeiben, de az erdőben is öreg hagyásfákban.
55. *Szarka* — *Pica pica* Pal. A5a □
Mindenféle költ a határban ahol még maradtak fasorok és kisebb-nagyobb facsoportok. Elhagyott fészkeiket az erdei fülesbaglyok használják.
56. *Szajkó* — *Garrulus glandarius* Pal. A5bcx
Az erdőkben mindenfelé gyakori.
57. *Széncinege* — *Parus maior* Pal. A5e □
Mindenfelé erdőben gyakori fészkelő, de a falubeli kertekben is.
58. *Kék cinege* — *Parus caeruleus* Eu. B5e □
Főként az erdőkben fészkel, a széncinegénél kevesebb számban.
59. *Őszapó* — *Aegithalos caudatus* Pal. B5c □
Az utóbbi másfél évtizedben egyértelműen nő a fészkelések száma. A sebesfoki, a faluhelyi és a madárfoki erdőkben találtam fészkeiket. Állományokban a fehér fejű és a fekete szemcsíkos példányok egyaránt megtalálhatók. Télen nagyobb csapatokban, általában cinegék társaságában kóborolnak.
60. *Csuszka* — *Sitta europaea* Pal. E5b □
Költésidőben megfigyelve a dobozi és pósteleki katélyparkban, Remetén és Városerdőn. Fészket nem találtam eddig.
61. *Rövidkarmú fakusz* — *Certhia brachydactyla* Eu. E5b □
1982-ben Városerdőn, 1987-ben a pósteleki parkerdőben figyeltem meg fészkelési időben.
62. *Ökörszem* — *Troglodytes troglodytes* Hol. E5c □
Fészkelési időben a sebesfoki erdő Holt-Körös menti részein megfigyelhető. Fészket nem találtam. Télen mindenfelé kóborol, a faluban is láthatjuk.
63. *Léprigó* — *Turdus viscivorus* Eu-turk. D5x
Csapatái téli vendégként jelennek meg az erdőkben és a parkokban.
64. *Fenyőrigó* — *Turdus pilaris* Szib. D5+
Téli vendég a léprigóhoz hasonlóan, de nedves mezőkön is találkozhatunk velük.

65. *Énekes rigó* — *Turdus philomelos* Eu. A5cx
Gyakori fészkelő mindegyik erdőrészben és a kastélyparkban is.
66. *Szőlőrigó* — *Turdus iliacus* Szib. D5+
Madárvonulás idején, de főként tavasszal figyelhetők meg kisebb csapatai a határban vagy a parkban.
67. *Feketerigó* — *Turdus merula* Pal. A5cx
Gyakori, rendszeres fészkelő mindegyik erdőrészben, elsősorban a Holt-Körös közelében. Fészkel a kastélyparkban is. Az 1980-as években észrevehetően nő az állományuk mindenfelé.
68. *Hantmadár* — *Oenanthe oenanthe* Pal. C4e
Fészkel a maksári major és a szanazugi gátórház közelében.
69. *Cigány-csaláncsucs* — *Saxicola torquata* Pal. C4d
Fészkel Maksárban, Ibrányfoknál és a Hajdúirtásban az erdő mellett.
70. *Rozsdás csaláncsucs* — *Saxicola rubetra* Eu. C3d
Fészkel a Kettős-Körös közelében Ógerla és a Marói erdő menti nedvesebb réteken.
71. *Kerti rozsdafarkú* — *Phoenicurus phoenicurus* Eu. C5e
A pósteleki parkerdőben kis számú de rendszeres fészkelő. Ugyancsak többször megfigyelhettem az Irtás szőlőskertjeiben.
72. *Fülemüle* — *Luscinia megarhynchos* Eu. A5d
Egyik gyakori fészkelőmadara a dobozi erdőknek Ibrányfoktól Remetéig és a kastélyparkban is. A tavaszi nász és költés idején hajnaltól éjszakáig hallani mindenfelé gyönyörű énekét.
73. *Vörösbegy* — *Erithacus rubecula* Eu. B5d
A Holt-Körös menti erdőkben, de a marói és gerlai erdőkben is költ és találkozhatunk velük télen is rendszeresen.
74. *Énekes nádiposzáta* — *Acrocephalus palustris* Eu. C1c
Rendszeres fészkelő az élő és holt Körösök menti csalitosokban, így Ógerlán, Szanazugban, Sebesfokban.
75. *Barátkaposzáta* — *Sylvia atricapilla* Eu. A5c
Minden Doboz környéki erdőben, elsősorban erdőszéleken költ. Tavasszal mindenfelé hallani szép énekét.
76. *Karvalyposzáta* — *Sylvia nisoria* Eu-turk. C5c
A szárazabb erdőszélek (Maró, Faluhely, Madárfok, Remete) bokrosainak ritka fészkelője.
77. *Kerti poszáta* — *Sylvia borin* Eu. C5c
A Fekete- és Holt-Körös menti (Sebesfok) erdőszélek, bokrosok kis számú fészkelője.
78. *Mezei poszáta* — *Sylvia communis* Eu-turk. C4c
A határ bokrosaiban és sövényeiben fészkel.
79. *Kis poszáta* — *Sylvia curruca* Eu-turk. B5c
Bokrosok és sövények fészkelője a lakott területen is.

80. *Csilpcsalp-füzike* — *Phylloscopus collybita* Pal. B5c □
Ibrányfoktól Remetéig minden erdő részben fészkel.
81. *Sisegő füzike* — *Phylloscopus sibilatrix* Eu. C5c □
A faluhelyi, szanazugi, madárfoki, fenyeresi és remetei erdőszelek ritka fészkelője.
82. *Sárgafejű királyka* — *Regulus regulus* Pal. D5a □
Gyakori téli vendég, sokszor cinkék és őszapók kóborló csapatában.
83. *Szürke légykapó* — *Muscicapa striata* Eu-turk. C5bf □
Erdőszeleken, emberi települések környékén költ.
84. *Örvös légykapó* — *Ficedula albicollis* Eu. C5be □
Fészkelési időben megfigyelve Szanazugban, Remetén és Városerdőn.
85. *Barázdabillegető* — *Motacilla alba* Pal. B46f □
Erdőszéli mezőgazdasági területek, irtásföldek és majorságok területén figyelhető meg rendszeresen.
86. *Sárga billegető* — *Motacilla flava* Pal. C3d □
A Fekete- és Kettős-Körös menti réteken található.
87. *Csonttollú* — *Bombycilla garrulus* Szib-kanad. D5+
Változó számban, kisebb-nagyobb csapatokban téli vendég az erdőkben és parkokban, fasorokban egyaránt.
88. *Kis örgébics* — *Lanius minor* Eu.turk. C5a □
A faluhelyi erdőszelekkel határos mezőgazdasági területek szélén költ néhány pár (Hajdúirtás, Kutyanyelv, Sámson vára).
89. *Tövisszűrő gébics* — *Lanius collurio* Pal. B5c □
A temetőben és az erdőszelek bokrosaiban rendszeres fészkelő.
90. *Seregély* — *Sturnus vulgaris* Eu-turk. A5ex
A település és az erdők gyakori költőmadara. Igen sok költ a madárfoki erdő részben.
91. *Házi veréb* — *Passer domesticus* Pal. A56abefx
Minden kultúrterületen, de az azokhoz közeli erdőszeleken is gyakori.
92. *Mezei veréb* — *Passer montanus* Pal A56befx
A házi verébhez hasonló előfordulású, de a határban és az erdőkben gyakoribb.
93. *Meggyvágó* — *Coccothraustes coccothraustes* Pal B5acx
A madárfoki, faluhelyi és szanazugi erdők rendszeres fészkelője. Az 1980-as években létszámában lassú növekedést figyeltem meg.
94. *Zöldike* — *Carduelis chloris* Eu-turk. B5a +
Minden erdő részben előfordul, közepes számú fészkelő
95. *Tengelic* — *Carduelis carduelis* Eu-turk. A5a +
Minden dobozi erdő részben gyakran kerül szemünk elé. A temetőben, falusi kertekben, a parkban és természetesen az erdőszeleken költ. Télen nagyobb csapatokban kóborol.
96. *Süvöltő* — *Pyrrhula pyrrhula* Pal. D5+
Kisebb-nagyobb csapatokban jelentkező téli vendég. A '80-as években igen ritkán lehetett látni.

97. *Erdei pinty* — *Fringilla coelebs* Eu. A5bcx
Minden erdőben, a parkban, az üdülőterületen és a temetőben is költ rendszeresen. Gyakori faj.
98. *Citromsármány* — *Emberiza citrinella* Pal. A5cdx
Gyakori költőmadár minden dobozkörnyéki erdőben és parkban. Télen kisebb csapatokban láthatjuk kóborolni.
99. *Sordély* — *Emberiza calandra* Eu-turk. C5dx
Mezőgazdasági területekkel határos erdőszéleken költ Maksártól Remetéig.
100. *Nádi sármány* — *Emberiza schoeniclus* Pal. E2x
Nádas foltokban (Maksár, Kettős-Körös bal part) megfigyelve, de fészkelése nem bizonyított.

Összefoglalás

Doboz községben és határában a tárgyalt időszakban (1967—1987) 100 faj előfordulását sikerült megállapítani.

A 100 (száz) fajból — különböző gyakorisággal — 76 költőfaj jelenlétét sikerült meghatározni:

A = gyakori, rendszeres fészkelő: 18 faj = fácán, balkáni gerle, kakuk, erdei fülesbagoly, búbospacsirta, szarka, szajkó, széncinege, énekes rigó, fekete-rigó, fülemüle, barátkaposzáta, sergély, házi veréb, mezei veréb, tengelic, erdei pinty, citromsármány.

B = közepes számú, rendszeres fészkelő: 25 faj = fehér gólya, tőkés réce, vörös vércse, vízi tyúk, bibic, vadgerle, kuvik, macskabagoly, lappantyú, zöld küllő, feketeharkály, csóka, kékcinege, őzapó, vörösbegy, kis poszáta, csilpcsalp-füzike, barázdabillegető, tövisszűrő gébics, meggyvágó, zöldike

C = kis számú, rendszeres fészkelő: 33 faj = pocgém, karvaly, egerészölyv, barna réti héja, kékvércse, fűrj, szárcsa, kis lile, örvös galamb, jégmadár, gyurgyalag, szalakóta, búbosbanka, nyaktekercs, mezei pacsirta, sárgarigó, dolmányos varjú, holló, vetési varjú, hantmadár, cigány-csaláncsúcs, rozsdás csaláncsúcs, kerti rozsdafarkú, énekes nádiposzáta, karvalyposzáta, kerti poszáta, mezei poszáta, sisegő füzike, szürke légykapó, örvös légykapó, sárga billegető, kis örgébics, sordély.

A fajok faunatípusok szerinti megoszlása a következő:

Arkt. =	1 faj	Óvil. =	8 faj
Eu. =	15 faj	Pal. =	45 faj
Eu-turk. =	14 faj	Pal-xerom. =	0 faj
Hol. =	7 faj	Szib. =	2 faj
Ind-afr. =	3 faj	Szib-kanad. =	1 faj
K. =	1 faj	Turk-med. =	2 faj
Kozm. =	2 faj	Aeth. =	0 faj
Med. =	1 faj	Turk. =	0 faj

A faunatípusok %-os sorrendje az alábbi:

Palearktikus	= 45%
Európai	= 15%
Euro-turkesztáni	= 14%
Óvilági	= 8%
Holarktikus	= 7%
Kozmopolita	= 2%
Szibériai	= 2%
Turko-mediterrán	= 2%
Arktikus	= 1%
Indo-afrikai	= 1%
Kínai	= 1%
Mediterrán	= 1%
Sziberio-kanadai	= 1%
	<hr/>
	100%

A dolgozat elsődleges célja, hogy Dobozról és környékéről, a vizsgált időszak eredményeként egy olyan leltárt adjon madártanilag mely nemcsak faunisztikailag, de honismereti szempontból is hasznosítható.

IRODALOM

- CSATH ANDRÁS* (1938): Békés vármegye madárvilága hajdan és ma. Gyula, 63. p.
KEVE ANDRÁS (1984): Magyarország madarainak névjegyzéke. Bp., Akadémia kiad., 100. p.
POVÁZSAY LÁSZLÓ (1978): Adatok a remetei erdő madárvilágáról. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei — 5., Szerk.: Dér L., Békéscsaba, 321—333. p.
RÉTHY ZSIGMOND (1982): Faunisztikai ponttérképezés jegyzetei. Bcs., 1979—1982., Kézirat.

Doboz és vidéke emlőstani viszonyairól

CSIZMAZIA GYÖRGY

Az erdélyi Szigethegységéből (Munti Apuseni) kifutó Fehér-Körös az aradi, a Fekete-Körös pedig a bihari síkságra érkezik először és vízereivel, mint artériákkal köti magához a Körösök völgyét, a Körösközt, az alföldünk egyik leglapályosabb kistájrendszerét.

Egy kistájrendszer élővilágának mai jellegét csak úgy érthetjük meg, ha ismerjük a táj természettörténeti múltját is. Régi följegyzésekben, oklevelekben találunk adatokat, s ezekből mutat be válogatást Réthy Zsigmond Körös-könyvében (1986). A kiterjedt erdőségek és végeláthatatlan vadvizek emlékei már csak hátranyúló szájhagyományokban élnek, de a Körösközi kistájrendszeren járva-kelve érezni lehet az ősi erdők hangulatát, s egy-egy körösholtág hajlatán bandukolva feltűnik egy-egy ősvilági mozaik, bőgő szarvasbikák hangján.

Kistájrendszerünk a mozaikos agrár-monokultúráival, zúgó erdőivel, kanyargó holtág maradványaival, élőlényekkel értékes és szép adottságaival „védett táj”-já kell, hogy váljon, mozaikjaiban talán a Békés megyei nemzeti park részévé. Ne feledjük a mai kistáj állatvilága is egyszer a múlt lesz, ezért is fontos számbavenni a mai faunaképet.

Vizsgálataimat 1986 és 1987 években végeztem a Doboz környéki területeken; Doboz, Sarkadremete, Gerla és Gyulavári községek közigazgatási területeihez tartozó határrészekben. Csapdázásaimat, megfigyeléseimet az általam bevált módszerrel végeztem a terepbejárások során. Összesen öt kutatónapon gyűjtött adatok csak a minőségi faunakép megrajzolására alkalmasak.

A Sarkad-remetei erdőn, a dobozi erdőn, sebesfoki erdőn, Gerla-Marói erdőn, Papholt erdőn és a Mályvádi szükségtározó erdeiben csapdáztam szondázó jelleggel. Ugyaninnen bagolyköpeteket (*Asio otus*, *Athene noctua*) analizáltam. Jelen dolgozatban három feladatot kívántam megoldani; 1. A terület vadgazdálkodásban jelentős emlőseinek vizsgálatát. 2. Az erdélyi területekkel kapcsolatos migráció kérdését. 3. A területen élő emlősök faunisztikai feltárását végeztem el.

1945 előtt — kis kivétellel — a terület nagybirtokosok tulajdonában volt. (gróf Almássy Dénes örökösei, gróf Weinkheim Jenő, László, Lajos, gróf Széchenyi Antal és mások). A mezőgazdaságban az uradalmak nagytáblás gazdálkodást folytattak, mely csaknem egészen alárendeltetett az akkori vadgazdálkodásnak. A volt birtokosok az 1930 években a lassan növekvő fajok korlátozott alkalmazása mellett áttértek a gyorsan növekvő fajok telepítésére (pl. nemesnyár). Kezdetben a felújított területeket a nagy létszámú vadállomány teljesen „lerágta”, így kénytelenek voltak az újraerdősítés mellett, vadkár ellen védőkerítéseket építeni. A szarvas különösen nagy károkat okozott a mályvádi erdőtestben.

Ez idő tájt a területen a következő emlős vadállomány élt:

Szarvas: 200-250 egyed
Dámvad: 250-300 egyed
Őz: 2500-3000 egyed
Mezei nyúl: 20 000-30 000 egyed

Az adatokat Komlói Sándor (DEFAG műszaki-gazdasági szaktanácsadója) szíves közléséből ismerem, aki a terület régi ismerője, 1946-tól napjainkig.

A szarvas a területen őshonos volt, míg a dámot az 1700-as évek végén telepítették. A mályvádi és sebesfoki erdőtestet részben bekerítették és vadaskert jellegű tenyésztés során eredményes vadgazdálkodást folytattak. Ugyanakkor a későbbiekben a kerítés javításáról nem gondoskodván, az 1940-es évek elején a bekerítettség megszűnt, ez más okokkal együtt visszaesést jelentett az akkori vadgazdálkodásban. A terület nagyrészen ma a DEFAG üzemi vadászterülete van. Érdekes lehet egy összeállítás a vadállomány tekintetében az 1930-as évekkel.

1974 évi becslés:

Szarvas: 23 egyed (9 bika, 10 tehén, 4 borjú).
Dámvad: 253 egyed (93 bika, 99 tehén, 61 borjú).
Őz: 1351 egyed (451 bak, 585 suta, 315 gida).
Vaddisznó: 30 egyed
Mezei nyúl: 2070 egyed

Feltűnő a szarvasállományának erős visszaesése, ugyancsak erőteljesen megcsappant az őzpopuláció, de tízszeres a mezei nyúl számának apadása is! A terület fővadja ma a dák és az őz, míg a szarvast és a vaddisznót nem tartják kívánatos állományban fenntartani, indoklás szerint a terület „vadeltartó képessége erre nem ad lehetőséget”. Ez véleményem szerint nem áll, élőhely és vadeltartó képesség szempontjából kiváló a biotóp! Csak a szarvas okozta vadkár csökkentésén kell megfelelő módszerekkel gondoskodni és igenis értékes szarvasállományt hozhatnánk itt létre. Megfigyelésem szerint az erdélyi „kárpati” agancsforma keveredik a dunai típusal. (lásd fényképen). Szépségben vetekszik a genetikai törzstípusok trófeáival. A vaddisznó az 1950-es évek elején

1. Kárpáti típusú szarvasbika a Sarkad remetei erdőből. F: Csizmazia György

jelent meg nagyobb számban és szaporodása napjainkig tart. Erdélyi területekről a Körösök melletti migrációval erősödik az itt szaporodó törzsállomány. A dám a terület állandó nagyvadja, *nem kóboról*. Hazánkban a második populációmennyiség és -minőség tekintetében. Agancsa terjedelemben nem nagy, de fajsúlya viszont igen jó, átlagban sötétebb színe és szép alakja, csipkézettsége miatt kedvelt trófea. Fekete egyedek nem ritkák és a 4 kg feletti lapátos szép szemágakkal, csipkézett lapátszélekkel szintén gyakoriak. (Lásd a 2. sz. fényképet).

Az őzállomány az ún. „békési őzek” génállományába tartozik, de két csoportot lehet elkülöníteni az agancsfelrakás és testalkat szempontjából. Egyikbe tartoznak a nagy testűek, ahol a bak feje is aránylag nagy. Innen kerülnek ki a nagy súlyú trófeák és már 6-7 éves korban elérik az agancsfejlődés maximumát. Megfigyeltem Doboz határához tartozó Sebesfoki erdőben és a Gerla közeli Pósteleki erdőben. Másik csoportot a kisebb testű egyedek alkotják, kisebb trófeasúlyú bakokkal, igaz a forma szépsége kiemelkedő. Ezek Sarkad határához tartozó remetei és fási kerületekben, valamint Gyulavári határhoz tartozó mályvádi részen találhatók. Véleményem szerint a kisebb testű egyedek az erdélyi részokról húzódnak a Körös-völgyön, a romániai speciális biotikus viszonyok (humán hatás, ragadozók stb.) miatt is, annak ellenére, hogy az őz

2. Apodemus sp.-ek csapdában, Sebesfoki erdőn. F: Csizmazia György

migrációja vitatott kérdés. A mezőgazdasági területekkel átszótt, sok erdei tisztással tarkított erdők és a nagy kiterjedésű pillangósnövények természetése is mind-mind előnyös az őznek. Az állomány mennyiségi növelése is ajánlható.

A mezeinyúl-állomány 1952—1956 között érte el az 1945 utáni csúcspontot, amikor is kb. 12000 példányt tartottak számon. Ez az állomány 1957—59-ben lepadt 5—600 (!) darabra. Ennek oka többféle volt: vegyszerek káros élettani hatása, gépi mezőgazdasági eszközök elterjedése stb. Napjainkban a nyúlállomány valamelyest fölszaporodott és szakszerű vadgazdálkodással létszáma tovább növelhető.

Az országhatáron beváltó szarvasok és vaddisznók számát becslve 40-50 db-ra, vaddisznókét 30-40 db-ra tartjuk.

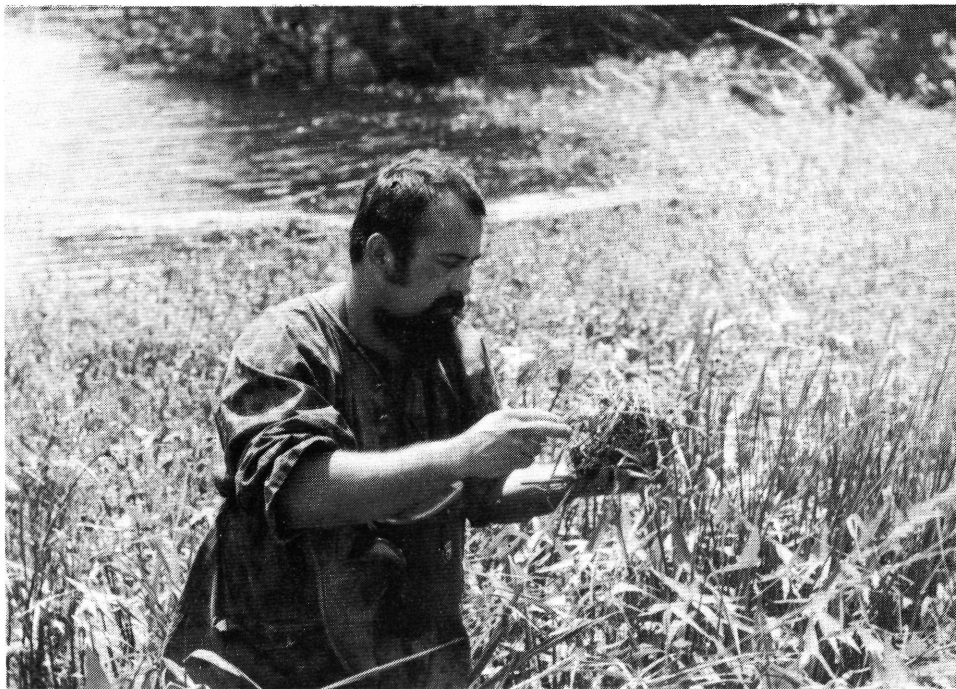
Az erdőgazdálkodásban 1945 után történt változás. A tölgy—kőris—szil erdők nagyrészt a szilfavész elpusztította. 1930-as években az akác és nyárfa „divatozott”, ezek ma is megvannak. Az egyetlen tölgyállomány ma is megvan. A nagybirtokos időkben érdekes volt, hogy a gyorsan növekvő fafajokkal történő erdősítések mellett, a jó makktermések idején, makkvetéssel is erősítettek, de . . . az egységre eső területen a szükséges makk mennyiségének többszörösét vetették el. Így a területen 5-6-szoros volt a csemeteszám, mint a szükséges

3. Árvíz a Mályvádi részen. Őzmentés rocsóval. F: Csizmazia György

4. Apodemus agrarius-Pirókegér lapcsapdában, Szanazugi gáton. F: Csizmazia György

5. Törpeegér fészekgyűjtése Faluhelyen. F: Réthy Zsigmond

állomány. Az okozott vadkár mellett, még mindig maradt annyi egészséges csemete, amennyi a területre szükséges volt!

1947—48-ban a Bánya-rét legalacsonyabb részét nem lehetett beerdősíteni, de ez az ősi zombékos, vízjárta rész „önmaga rendezte” a biotopját. Vadkörte, vadalma, kocsányos tölgy és fekete nyár csoportokban élt, alattuk nagy fűterméssel. Széchenyi Zsigmond is szerette ezt az erdőrészt nagyon. Tőle ered a „menyasszonyok útja” elnevezés is, mikor szíromfátyolba öltözött vadkörtevirágzáskor a táj. A bányaréti két kútnál, az ún. kis és nagy kútnál jó szarvasbőgő rét volt! Itt gyülekeztek a dámok február végén, márciusi tavasz táján, s megriadvá, vizes ködfátyol lebegett patáik után a hajnali aranyködben.

Az uradalmi erdőkben a vadgazdálkodást csapda és sztrihnin segítette, és a nagy-nagy fegyelem. Az 1930-as években a bekerített „vadaskert” beugrókkal volt ellátva, ennek segítségével ellenőrizni lehetett a nagyvad beáramlását: Kollányi József principális mesélte; „ha a Kegyelmes úr a Török erdő kerületben befűjt éjszaka a kürtbe, az örökdő vadöröknek kürtszóval válaszolni kellett.”

A kerítések miatt a dám nem tudott elterjedni, s így az csak 1945 után „terült”. A szarvas a Körösök völgyén vízzel párhuzamosan érkezett, s a mályvádi rész lett a jó fogadóhely, a Fekete-Körös regényes világával. Ez ma is így van.

6. Aranyérmes dámrófea a Doboz Sebesfoki erdőből. F: Csizmazia György

1946 után a kerítések elbontották (Sarkadi erdei munkások ingyen elvihették), s így terült a dám. Az 1950-es években már Sarkadremetén is szaporodott, de Sarkadfáson túl nehezen ment. Sebesfoki, dobozi erdőkbe telepítéssel erősítették az állományt és ma már itt is él.

A szarvas kevéssé bírja a zaklatást, gépi zajt és a körösparti „dudálást”, a Sarkad—Doboz mûúton sok példány pusztult már el.

Az özpopulációt az árvizek pusztítják; 1966, 1970 és 1974-ben víz alá került a dobozi erdő is. A mályvádi tározónál is katasztrofális volt a pusztulásuk.

Ma az erdőgazdasági ütemtervekben vadgazdálkodási ütemtervek is készülnek. Gyulajról dámtelepítést végeztek több éven át, mintegy 100 db-ot. 1983-ban újabb 50 db-ot hoztak be Gyulajról, ezzel mutatósabb lett a dámlapát, de világosabb.

Körösvidéki—doboz kistájon az erdők vadállománya ismét jelentős, s ezt az erdőgazdaság tervszerűen gondozza, hiszen akinek „12 folt van a ruháján, az egy-két foltot még bír” (Komlósi S.).

A második célkitűzésre is kaptam egyértelmű választ, nevezetesen az Erdélyi Szigethegység Bihari hgs.) élővilága szerves kapcsolatot, hatást mutat kistájunk emlősfaunájára is.

Ez a gazdag rovarvilág és madárvilág esetében már erőteljesebb. A szarvas, vaddisznó és az öz migrációs expanzióját tapasztalhattam, kimutathattam. A menyétfélék (Mustelidae) családjából a nyuszt (*Martes martes*) egy példányának gyűjtése is ezt a hatást igazolja. E példány 1986. szeptember 3-án a dobozi erdőből került gyűjtésembe, új adat a magyar Alföld területére.

A mókus (*Sciurus vulgaris*), a nagy pele (*Glis glis*) és a mogyorós pele (*Muscardinus avellanarius*) is a montán hatásokat jelzi. A denevérek kutatása a jövőben érdekes és bizonyító adatokat hozhat még.

A következőkben a Körös szög és Doboz környéki erdők és ezek határterületeinek (szegélycönózisok) emlősfaunáját foglalom össze. A faunisztikai adatok az idő rövidege miatt szondázás jellegű csapdázások és esetszerű megfigyelések, bagolyköpet-vizsgálatok „hordalékai”. Így az eredmény pillanatfényképszerű és a további mammológiai vizsgálatok fontosságára ez úton is felhívnom a természetvizsgálók figyelmét.

Szunyoghy János Mályvádton tudomásom szerint a 60-as években végzett apróemlős-csapázásokat (Bp-i Természettudományi Múzeum), de a két nyáron át végzett vizsgálatok elsősorban a kullancsfertőzések mértékét és terjedését igyekeztek tisztázni.

TAXON	Csapdáz- va	Köpetben	Megfi- gyelve
1. <i>Erinaceus europaeus</i>			X
2. <i>Talpa europaea</i>	X	X ₁	X
3. <i>Sorex araneus</i>	X	X ₁	
4. <i>Sorex minutus</i>		X ₂	
5. <i>Neomys anomalus</i>		X ₂	

6. <i>Crocidura leucodon</i>	X		
7. <i>Crocidura suaveolens</i>		X ₁	
8. <i>Pipistrellus pipistrellus</i>			X
9. <i>Eptesicus serotinus</i>			X
10. <i>Lepus europaeus</i>			X
11. <i>Sciurus vulgaris</i>	X		X
12. <i>Muscardinus avellanarius</i>	X		
13. <i>Glis glis</i>			X
14. <i>Mus musculus spicilegus</i>	X	X _{1,2}	
15. <i>Rattus norvegicus</i>			X
16. <i>Micromys minutus</i>	X	X ₂	X
17. <i>Apodemus agrarius</i>	X	X ₁	
18. <i>Apodemus microps</i>	X	? ₁	
19. <i>Apodemus sylvaticus</i>	X	? ₁	
20. <i>Apodemus flavicollis</i>	X	? ₁	
21. <i>Cricetus cricetus</i>			X
22. <i>Ondatra zibethicus</i>			X
23. <i>Chletrionomys glareolus</i>		X ₁	
24. <i>Pitymys subterraneus</i>	X	X ₂	
25. <i>Microtus arvalis</i>	X	X ₁	X
26. <i>Vulpes vulpes</i>			X
27. <i>Meles meles</i>			X
28. <i>Lutra lutra</i>			X
29. <i>Martes martes</i>	X		
30. <i>Martes foina</i>			X
31. <i>Mustela putorius</i>	X		X
32. <i>Mustela erminea</i>			X
33. <i>Mustela nivalis</i>	X		X
34. <i>Felis silvestris</i>			X
35. <i>Sus scrofa</i>			X
36. <i>Capreolus capreolus</i>			X
37. <i>Cervus elaphus</i>			X
38. <i>Dama dama</i>			X

A bagolyköpetekben X₁ jelölés *Asio otus* köpetből való előkerülést jelez, míg az X₂ *Athene noctua* köpetét mutatja.

Tehát az 1986—1987 években kistájunkon összesen 38 emlősfaj előfordulását sikerült bizonyítanom. Elsősorban odulakó denevérek vizsgálata eredményezhet további új adatokat. Vésztő története c. monográfiában 30 emlősfaj előfordulása „feltételezett” és részben bizonyított azon a tájon, így a Doboz környéki adatok, a faunalista gazdagabbága érdekes, véleményem szerint ez a kutatás időtartamával, de méginkább az erdőfoltos szegélycönózisok optimálisabb biotopjaival értelmezhető.

A Doboz és környéki kistáj térszínti tagoltsága, erdészeti és mezőgazdasági mozaicitása jól tapasztalhatóvá tenné az ún. izolátumok faunájának, kapcsolatrendszereik kutatását. A mai táj gazdag emlősfaunája is jelzi, hogy a tájarculat megőrzése kívánatos volna.

A tervezett Dél-alföldi Nemzeti Parkban egyes erdőtagoknak helye van!

Végezetül, amikor úgy érzem mindhárom felvetett kérdésre választ kaptunk el kell mondanom a vizsgálat két esztendején, a rövid pár nap alatt szerelmese lettem a Doboz környéki tájnak, a manós tisztásoknak, az öreg csontváz hagyásfáknak, a zúgó szlavon tölgyerdőnek, vén eres makkfának, orgonanyílás illatának és a jóbarátok meleg kézfogásának ...

IRODALOM

- CSIZMAZIA György* (1981): A dél-alföldi tanyák szerepe a környezet- és természetvédelemben. Natura, Békéscsaba.
- CSIZMAZIA György* (1982): A kurgánok gerinces állatainak vizsgálata. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében, Szeged.
- CSIZMAZIA György* (1986): Mammológiai vizsgálatok a Szabadkígyósi Tájvédelmi Körzetben (I. A szikes puszta emlősei.) Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv. Békéscsaba.
- RÉTHY Zsigmond* (szerkesztő) (1978): Vadgazdálkodás és természetvédelem. Tanulmánykötet. Békéscsaba.
- RÉTHY Zsigmond* (1986): A Körösök vidéke. Békéscsaba.
- SZABÓ Ferenc* (szerkesztő) (1973): Vésztő története, pp. 74—76. Vésztő.

Szarmata kori település Doboz-Homokgödöri táblán

MEDGYESI PÁL

1982. szeptemberében bejelentés érkezett a Békés Megyei Múzeumok Igazgatóságához, hogy Dobozon, az úgynevezett Homokgödöri táblán, földbányászás közben edénytöredékek kerültek elő. Megtekintve a helyszínt megállapítottuk, hogy a területen késő rézkori és szarmata kori település nyomai találhatók.

Maga a lelőhely a Dobozról Sarkad felé vezető út mellett, attól DNY-ra, három oldalról erdővel körülvett tisztáson fekszik. (I. t. 1.) Az egykori település létrejöttében fontos szerepe lehetett a közeli, ma már kiszáradt Körösmedernek. A területen eredetileg földesúri homokbánya volt, melynek gödrében ma kisebb tó van. Később földbányává alakult a terület, s a tisztás jelentős részén kibányászták a felső 2-2,5 m-es réteget. Sajnos, későn jutott tudomásunkra, hogy régészeti leleteket rejt itt a föld, így az egykori lelőhely nagy része elpusztult. Csak az itt-ott megmaradt szigeteken (egykori gépállások) és a bánya szélein lehetett régészeti objektumokra utaló nyomokat találni. A késő rézkori (baden—péceli kultúra) anyag főleg a földszigeteken volt felfedezhető, a szarmata kori leletek pedig a bánya DK-i, K-i szélén sűrűsödtek.

1982. szeptember 13-a és október 1-je között, majd 1983. május 30-ától június 14-éig leletmentő ásatást végeztünk a lelőhelyen. A munkák során 4 rézkori és 10 szarmata kori gödröt, valamint egy szarmata kori házat tártunk fel. Jelen munkánkban a szarmata anyagot ismertetjük.¹

A település leírása

A feltárt telepreszen a 15. sz. gödör kivételével valamennyi gödröt és a házat is megbolygatták a földbányászás során.

1. sz. ház (I. t. 2., XVIII. t. 1.)

A ház foltja 80 cm mélyen jelentkezett. Az alja jól elvált a betöltéstől, ennek ellenére nem lehetett megfigyelni lejárt padlószintet. Szabálytalan téglalap alaprajzú, földbe mélyített ház volt. Tetőzetét a hosszanti tengelyben felállított négy cölöp tartotta. A ház hossza 3,35 cm, mérhető szélessége 240 cm, mélysége 22 cm volt. A ház DK-i részén szabálytalan alakú, kb. 30 × 50 cm-es átégett réteget figyeltünk meg. Nyilván az egykori tűzhely nyomát. A gyenge átégés és a lejárt padlószint hiánya alapján rövid ideig használhatták a házat.

1. Szürke, korongolt, kihajló, megvastagodó peremű hombár töredéke. Szá = 15 cm (II. t. 10.)
2. Szürke, korongolt hombár pereme. Szá = 18 cm (IV. t. 3.)
3. Szürke, korongolt hombár töredéke. Pereme kihajló, alatta utólagosan átfúrva. Szá = 28 cm (IV. t. 10.)
4. Szürke, korongolt hombár töredéke. Pereme kihajló. Szá = 13 cm (III. t. 12.)
5. Szürke, korongolt tál töredéke. Megvastagodó pereme alatt körbefutó horony. Szá = 21 cm (II. t. 8.)
6. Szürke, korongolt tál töredéke. Pereme megvastagodó, alatta körbefutó horony. Szá = 19 cm (II. t. 5.)
7. Szürke, korongolt tál töredéke. Megvastagodó pereme alatt körbefutó horony. Szá = 18 cm (II. t. 3.)
8. Szürke, barna foltos, korongolt tál töredéke. Pereme megvastagodó, alatta széles horony fut körbe. Szá = 17 cm (II. t. 1.)
9. Szürke, korongolt, kissé megvastagodó peremű tál töredéke. Szá = 12 cm (II. t. 11.)
10. Szürke, korongolt, vékony falú, megvastagodó peremű tál töredéke. A perem alatt és az edény oldalán körbefutó horony. Szá = 15 cm (III. t. 10.)
11. Szürke, barna foltos, korongolt tál töredéke. Pereme megvastagodó, alatta körbefutó horony. Szá = 14 cm (III. t. 9.)
12. Szürke, korongolt tál töredéke. Pereme kifelé megvastagodó. Szá = 20 cm (III. t. 8.)
13. Szürke, korongolt, megvastagodó peremű tál töredéke. A perem alatt két körbefutó horony. Szá = 19 cm (III. t. 11.)
14. Szürke, korongolt, gömbtestű edény töredéke. Pereme kihajló. Szá = 17 cm (II. t. 2.)
15. Szürke, korongolt, kihajló peremű, gömbtestű edény töredéke. Szá = 10 cm (II. t. 4.)
16. Szürke, korongolt gömbtestű edény töredéke. Pereme kihajló, megvastagodó. A perem alatt besimitott zegzugvonal. Szá = 8 cm (II. t. 9.)
17. Szürke, kézzel formált, kihajló peremű fazék töredéke. A vállán bekarcolt hullámvonal. Szá = 9 cm (III. t. 7.)
18. Szürke, korongolt, kihajló peremű edény töredéke. Szá = 10 cm (III. t. 2.)
19. Szürke, korongolt edény oldaltöredéke, körbefutó bordával. (VI. t. 5.)

20. Szürke, korongolt edény oldaltöredéke, vízszintesen körbefutó bordával. (V. t. 9.)
21. Szürke, korongolt edény töredéke. (XIII. t. 2.)
22. Szürke, korongolt edény fenéktöredéke. FÁ = 7 cm (II. t. 12.)
23. Szürke, korongolt edény fenéktöredéke. FÁ = 13 cm (III. t. 6.)
24. Szürke, korongolt edény fenéktöredéke. FÁ = 11 cm (III. t. 4.)
25. Szürke, korongolt edény fenéktöredéke. FÁ = 10 cm (II. t. 7.)
26. Sötétszürke, barna foltos, csillámos, kézikorongolt fazék kihajló pereme. SzÁ = 20 cm (III. t. 1.)
27. Sötétszürke, kézi korongolt, csillámos, kavicsal soványított fazék fenéktöredéke. FÁ = 8 cm (II. t. 6.)
28. Szürke, barna foltos, kézzel formált, vékony falú fazék kihajló pereme. A perem alatt bekarcolt, vízszintes árok és ferdén bevagdosott vonalakból álló díszítés. SzÁ = 15 cm (III. t. 3.)
29. Barna, szürke foltos, kézzel formált tál kissé megvastagodó pereme. SzÁ = 17 cm (III. t. 5.)
30. Szürke, kézzel formált fazék fenéktöredéke. FÁ = 11 cm (V. t. 10.)
31. Egyélű vaskés. A nyél tuskéje letört. H = 7,5 cm, Sz = 1,8 cm (V. t. 5.)
32. Egyélű, enyhén domború hátú, felső nyéltuskés vaskés. H = 6,6 cm, Sz = 1,8 cm (V. t. 6.)
33. Római ezüstdénár Antoninus Pius-Marcus Aurelius korából. (138—180). Átfürt.

Ezen kívül szürke, korongolt edénytöredékek, egy barna korongolatlan töredék, kavicsos, csillámos kézi korongolt oldalak, örlőkő töredékek, néhány őskori töredék és állatcsont volt a ház gödrében.

2. sz. gödör (XVIII. t. 2.)

95 cm mélyen jelentkezett. Átmérője 175 cm, mélysége 45 cm volt. Az egyenes oldalú gödör betöltése hamuval kevert laza földből állt.

1. Barna, korongolt fedő pereme. Másodlagosan megégett. SzÁ = 27 cm (IV. t. 5.)
2. Szürke, korongolt tál megvastagodó pereme. A perem alatt körbefutó horny. SzÁ = 23 cm (IV. t. 1.)
3. Szürke, korongolt, kihajló peremű edény töredéke. (XVII. t. 9.)
4. Barna, korongolt tál kihajló, megvastagodó pereme. SzÁ = 9 cm (XVII. t. 1.)
5. Szürke, korongolt edény feneke, utólagosan átfürve. FÁ = 9 cm (IV. t. 4.)
6. Szürkésbarna, kézikorongolt, csillámos, kavicsal soványított fazék fenéktöredéke. Az oldalát díszítésként horpasztották. FÁ = 9 cm (IV. t. 8.)

Ezen kívül korongolt és korongolatlan edények töredékei, egy örlőkő darab, néhány őskori edénytöredék és állatcsontok voltak a gödörben.

3. sz. gödör (XVIII. t. 2.)

95 cm mélyen jelentkezett. Egyenes oldalú. Legnagyobb átmérője 180 cm,

mélysége 67 cm volt. Betöltése laza, fekete földből állt, az alján 5 cm-es hamuréteget találtunk.

1. Bronz fibula tű és rugó része. H = 5 cm, Sz = 1,1 cm (IV. t. 2.)

Ezen kívül egy szürke egy barna korongolt, valamint egy barna korongolatlan töredék, és állatcsontok voltak a gödörben.

4. sz. gödör (XVIII. t. 2.)

92 cm mélyen jelentkezett a foltja. Az egyenes oldalú gödör átmérője 196 cm, mélysége 34 cm volt.

A gödörben egyetlen szürke, korongolt töredék képviseli a szarmata kort, a többi 9 db őskori. Alakja és a szarmata töredék alapján szarmata kori.

5. sz. gödör (XVIII. t. 3.)

112 cm mélyen jelentkezett. Átmérője 41 cm, mélysége 21 cm. A gödörben nem volt leletanyag.

6. sz. gödör (XVIII. t. 3.)

Szabálytalan alakú gödör, mely 57 cm mélyen jelentkezett. Mélysége 69 cm volt. Betöltésében szétszórtan kiégett, tapasztásból származó darabokat találtunk.

1. Téglaszínű, korongolt hombár pereme. Szá = 24 cm (IV. t. 7.)

2. Téglaszínű, korongolt hombár pereme. Szá = 19 cm (IV. t. 6.)

3. Szürke, korongolt tál kihajló pereme. (XIII. t. 8.)

4. Szürke, korongolt tál töredéke. Pereme kihajló. Szá = 21 cm (V. t. 7.)

5. Téglaszínű, korongolt, megvastagodó peremű tál töredéke. Szá = 21 cm (V. t. 4.)

6. Téglaszínű, korongolt edény kihajló, megvastagodó pereme. Szá = 23 cm (V. t. 1.)

7. Szürke, korongolt edény kihajló pereme. Szá = 18 cm (V. t. 3.)

8. Téglaszínű, korongolt fazék kihajló pereme. Szá = 14 cm (IV. t. 9.)

9. Szürke, korongolt edény fenéktöredéke. Fá = 7,5 cm (V. t. 2.)

10. Szürke, barna foltos, kézzel formált fazék kihajló pereme. (XVII. t. 10.)

11. Szürke, barna foltos, kézzel formált fazék kihajló pereme. Széle ujjbenyomkodással díszített. (XVII. t. 11.)

7. sz. gödör (XVIII. t. 3.)

A szabálytalan kör alakú gödör foltja 57 cm mélyen jelentkezett. Átmérője 110 cm, mélysége 15 cm volt.

1. Szürke, korongolt tál megvastagodó pereme. Szá = 22 cm (V. t. 8.)

8. sz. gödör (XVIII. t. 3.)

Szabálytalan alakú, lefelé összeszűkülő gödör. 121 cm mélyen jelentkezett. Átmérője 110 × 150 cm, mélysége 25 cm volt.

A gödörben szürke és téglaszínű korongolt edények oldaltöredékei kerültek elő.

9. sz. gödör (XVIII. t. 3.)

Szabálytalan alakú gödör. Foltja 115 cm mélyen jelentkezett. Mélysége 10 cm volt.

1. Szürke, korongolt hombár töredéke. Pereme kihajló. Vállán borda fut körbe, az alatt besimított zegzugminta. Szá = 14 cm (VI. t. 1.)

2. Szürke, korongolt, megvastagodó peremű tál töredéke. Szá = 22 cm (V. t. 11.)

Ezen kívül szürke és téglaszínű, korongolt edények oldaltöredékei voltak a gödörben.

10. sz. gödör (XVIII. t. 4.)

Szabálytalan alakú volt, oldalai befelé lejtettek. Foltja 100 cm mélyen jelentkezett. Mélysége 20 cm volt.

1. Szürke, korongolt tál peremtöredéke. Pereme megvastagodó. Szá = 28 cm (VI. t. 7.)

2. Szürke, korongolt tál töredéke. Szá = 26 cm (VI. t. 6.)

3. Barna színű, korongolt tál megvastagodó pereme. Szá = 22 cm (VI. t. 4.)

4. Téglaszínű, korongolt edény oldaltöredéke. Rajta körbefutó besimított vonalak között besimított hullámvonalak. (XIV. t. 1.)

5. Téglaszínű, korongolt, hordó alakú edény töredéke. Átmérője 23 cm. (VI. t. 3.)

6. Szürkésbarna, kézzel formált edény kihajló pereme. Szá = 11 cm (VI. t. 2.)

Ezen kívül szürke és téglaszínű korongolt edények töredékei, két fenőkö töredék és néhány állatcsont került elő a gödörből.

11—12. sz. gödör (XVIII. t. 5—6.)

Óskori gödrök.

13. sz. gödör (XVIII. t. 7.)

72 cm mélyen jelentkező, egyenes oldalú gödör. Mérhető legnagyobb átmérője 210 cm, mélysége 59 cm.

1. Szürke, korongolt tál töredéke. Pereme alatt körbefutó horony. Szá = 15 cm (VII. t. 1.)

2. Szürke, korongolt tál töredéke. Pereme alatt körbefutó horony. Szá = 23 cm (VII. t. 6.)
3. Téglaszínű, korongolt tál töredéke. Pereme megvastagodó. Szá = 21 cm (VII. t. 5.)
4. Szürke, korongolt, kihajló, megvastagodó peremű tál töredéke. Szá = 18 cm (VII. t. 2.)
5. Téglaszínű, korongolt tál megvastagodó pereme. (VII. t. 8.)
6. Barna, korongolt, két körbefutó horonnyal díszített oldaltöredék. (X. t. 5.)
7. Kézi korongolt, csillámos, kavicsal soványított, síkozott fazék pereme. (XVII. t. 5.)

Szürke és téglaszínű korongolt, valamint korongolatlan edénytöredékek, egy őskori cserép és állatcsontok is voltak a gödörben.

14. sz. gödör (XVIII. t. 7.)

80 cm mélyen jelentkező, egyenes oldalú gödör. Legnagyobb átmérője 250 cm, mélysége 68 cm volt.

1. Szürke, barna foltos, kézzel formált, kihajló peremű fazék töredéke. Szá = 23 cm (XII. t. 4.)
 2. Barna színű, korongolatlan edény fenéktöredéke. Fá = 13 cm (VII. t. 3)
- Ezen kívül néhány korongolatlan edényből származó töredék is volt a gödörben.

15. sz. gödör (XVIII. t. 7.)

80 cm mélyen jelentkező, 180 × 175 cm átmérőjű gödör. Mélysége 102 cm. Ásásakor metszették a 14. sz. gödör szélét.

1. Téglaszínű, korongolt tál töredéke. Pereme megvastagodó. Szá = 20 cm (VII. t. 7.)
2. Téglaszínű, korongolt tál töredéke. Pereme megvastagodó. Szá = 21 cm (VII. t. 9.)
3. Téglaszínű, korongolt, megvastagodó peremű tál töredéke. Szá = 22 cm (VII. t. 10.)
4. Téglaszínű, korongolt, megvastagodó peremű tál töredéke. (VII. t. 4.)
5. Szürke, korongolt tál töredéke. Pereme megvastagodó. (XIII. t. 4.)
6. Téglaszínű, korongolt tál töredéke. Pereme megvastagodó. (XIII. t. 6.)
7. Téglaszínű, korongolt tál töredéke. Pereme megvastagodó. (XIV. t. 4.)
8. Szürke, korongolt, megvastagodó peremű tál töredéke. A perem alatt körbefutó horony. (XIV. t. 3.)
9. Szürke, korongolt, megvastagodó peremű tál töredéke. (XIV. t. 9.)
10. Téglaszínű, korongolt korsó pereme és az abból induló szalagfűl csonkja. Szá = 13 cm (VIII. t. 2.)
11. Szürke, korongolt korsó töredéke a peremből induló ovális átmetszetű fűl csonkjával. Szá = 8 cm (VIII. t. 4.)

12. Téglaszínű, korongolt gömbtestű edény kihajló pereme. Szá = 13 cm (VIII. t. 1.)
 13. Téglaszínű, korongolt edény töredéke. Pereme kihajló. (XIV. t. 5.)
 14. Téglaszínű, korongolt edény töredéke. Pereme kihajló. Szá = 18 cm (VIII. t. 3.)
 15. Szürke, korongolt edény töredéke. Pereme kihajló. Szá = 17 cm (VIII. t. 5.)
 16. Téglaszínű, korongolt, kihajló peremű tál töredéke. (XVII. t. 7.)
 17. Szürke, korongolt, enyhén kihajló peremű tál töredéke. (XIV. t. 10.)
 18. Szürke, korongolt tál pereme. (XIV. t. 7.)
 19. Szürke, korongolt edény oldaltöredéke. Rajta besimított hullámvonal-díszítés. (XIV. t. 2.)
 20. Szürke, korongolt edény fenéktöredéke. Fá = 10 cm (VIII. t. 6.)
 21. Téglaszínű, korongolt edény fenéktöredéke. Fá = 11 cm (VIII. t. 7.)
 22. Téglaszínű, korongolt edény fenéktöredéke. Fá = 13 cm (VIII. t. 9.)
 23. Barna, szürke foltos, korongolatlan edény fenéktöredéke. Fá = 15 cm (VIII. t. 8.)
 24. Barna, korongolatlan edény fenéktöredéke. Fá = 16 cm (IX. t. 1.)
 25. Barna, korongolatlan edény fenéktöredéke. Fá = 16 cm (VIII. t. 10.)
- Ezen kívül téglaszínű és szürke, korongolt, néhány kavicsos, csillámos kézi korongolt, néhány korongolatlan töredék és kevés állatsont is volt a gödörben.
- A település felső, bolygatott szintjéből a következő szórványanyag került elő:
1. Téglaszínű, korongolt hombár kihajló pereme. Szá = 24 cm (XVII. t. 2.)
 2. Téglaszínű, korongolt hombár pereme. Szá = 28 cm (IX. t. 5.)
 3. Szürke, korongolt hombár vízszintesen kihajló pereme. (X. t. 3.)
 4. Szürke, korongolt hombár töredéke. Pereme kihajló, nyakán széles horony fut körbe, az alatt besimított zezugdíszítés. Szá = 16 cm (XII. t. 1.)
 5. Téglaszínű, korongolt hombár töredéke. Pereme megvastagodó. (X. t. 2.)
 6. Szürke, korongolt tál töredéke. Pereme megvastagodó. Szá = 24 cm (IX. t. 7.)
 7. Szürke, korongolt tál behúzott pereme. Szá = 14 cm (IX. t. 3.)
 8. Téglaszínű, korongolt tál töredéke. Pereme megvastagodó. Szá = 21 cm (X. t. 4.)
 9. Barna színű, korongolt tál megvastagodó pereme. (XIV. t. 8.)
 10. Barna színű, korongolt tál pereme. (XV. t. 1.)
 11. Szürke színű, korongolt tál pereme. (XIV. t. 12.)
 12. Szürke, korongolt tál töredéke. Pereme alatt körbefutó horony. (X. t. 9.)
 13. Szürke, korongolt tál töredéke. Megvastagodó pereme alatt körbefutó horony. (XV. t. 7.)
 14. Szürke, korongolt tál töredéke. Pereme megvastagodó. (XV. t. 2.)
 15. Szürke, korongolt tál töredéke. Pereme alatt körbefutó horony. (XV. t. 5.)
 16. Szürke, korongolt tál töredéke. Pereme megvastagodó. (XV. t. 4.)
 17. Szürke, korongolt vékony falú tál pereme. (XVII. t. 6.)

18. Szürke, korongolt tál megvastagodó pereme. (XV. t. 8.)
19. Téglaszínű, korongolt tál peremtöredéke. A perem alatt körbefutó horony. (XVI. t. 3.)
20. Szürke, korongolt tál peremtöredéke. (XVI. t. 5.)
21. Szürke, korongolt tál megvastagodó pereme. (XVI. t. 7.)
22. Szürke, korongolt tál töredéke. Pereme behúzott, alatta körbefutó horony. Szá = 23 cm (XI. t. 2.)
23. Szürke, korongolt tál pereme. (XV. t. 11.)
24. Szürke, korongolt tál pereme. Szá = 23 cm (XI. t. 3.)
25. Szürke, korongolt tál oldaltöredéke. Díszítése besimított hálóminta és körbefutó árok. (XV. t. 12.)
26. Szürke, korongolt tál töredéke. Pereme alatt és az edény oldalán széles, körbefutó vízszintes horony. (XIII. t. 5.)
27. Téglaszínű, korongolt tál töredéke. Pereme alatt körbefutó, széles horony. Szá = 22 cm (XIII. t. 3.)
28. Téglaszínű, korongolt tál töredéke. Pereme kifelé megvastagodó. (XVII. t. 13.)
29. Szürke, korongolt tál töredéke. Pereme megvastagodó. (XVII. t. 8.)
30. Téglaszínű, korongolt korsó fenéktöredéke. Fá = 10 cm (XI. t. 6.)
31. Téglaszínű, korongolt edény kihajló pereme. Pereme alatt körbefutó horony. Szá = 12 cm (IX. t. 2.)
32. Szürke, korongolt tál töredéke. Pereme megvastagodó, oldalán körbefutó horony. Szá = 24 cm (IX. t. 6.)
33. Szürke, korongolt tál kihajló pereme. (XV. t. 3.)
34. Téglaszínű, korongolt edény kihajló pereme. (XIV. t. 13.)
35. Szürke, korongolt edény kihajló peremtöredéke. (XIII. t. 7.)
36. Téglaszínű, korongolt edény töredéke. Pereme kihajló. A perem alatt körbefutó borda, az alatt besimított zegzugvonal és -horony. (XVI. t. 6.)
37. Szürke, korongolt edény kifelé megvastagodó pereme. (XVI. t. 8.)
38. Téglaszínű, korongolt edény kihajló pereme. (XVII. t. 3.)
39. Szürke, korongolt edény töredéke. Pereme kifelé megvastagodó. (XVI. t. 9.)
40. Szürke, korongolt, vízszintes tetejű perem. (XI. t. 1.)
41. Szürke, korongolt, vékony falú edény pereme. (XV. t. 9.)
42. Szürke, kihajló peremű edény töredéke. (XV. t. 10.)
43. Szürke, korongolt, éles hastörésű edény töredéke. Szá = 7 cm (XI. t. 4.)
44. Szürke, korongolt edény kihajló pereme. (XV. t. 6.)
45. Téglaszínű, korongolt edény töredéke. Kihajló pereme van. Vállán körbefutó, vízszintes horony és bordák. (XVII. t. 14.)
46. Téglaszínű, korongolt, edény oldaltöredéke, besimított hullámvonallal díszítve. (XIV. t. 6.)
47. Szürke, korongolt, vékony falú edény oldaltöredéke. Rajta két párhuzamos árok és besimított minta részlete. (XVII. t. 12.)
48. Szürke, korongolt edény oldaltöredéke. Díszítése besimított, párhuzamos, vízszintes vonalak közti borda, valamint besimított hullámvonal. (XVI. t. 1.)

49. Szürke, korongolt edény oldaltöredéke. Oldalát két vízszintes, párhuzamos horony díszíti. (XVI. t. 4.)
50. Téglaszínű, korongolt edény fenéke. Fá = 9,5 cm (IX. t. 4.)
51. Szürke, korongolt edény fenéke. Fá = 9,5 cm (X. t. 1.)
52. Szürke, korongolt edény fenéktöredéke. Fá = 10 cm (XI. t. 7.)
53. Szürke, korongolt edény fenéktöredéke. Fá = 10 cm (XI. t. 5.)
54. Szürke, korongolt edény fenéktöredéke. Fá = 9 cm (XII. t. 3.)
55. Téglaszínű, korongolt edény fenéktöredéke. Fá = 11,5 cm (X. t. 6.)
56. Szürke, korongolt edény fenéktöredéke. Fá = 9 cm (X. t. 7.)
57. Téglaszínű, korongolt edény fenéktöredéke. (XVI. t. 2.)
58. Téglaszínű, korongolt edény fenéktöredéke. Fá = 11 cm (XIII. t. 1.)
59. Téglaszínű, korongolt edény fenéke. Fá = 12 cm (X. t. 8.)
60. Szürke, barna foltos, kézzel formált fazék töredéke. Pereme ujjbenyomkodással díszített, oldalán bekarcolt hullámvonal van. Szá = 15 cm (XII. t. 2.)

A leletanyag értékelése

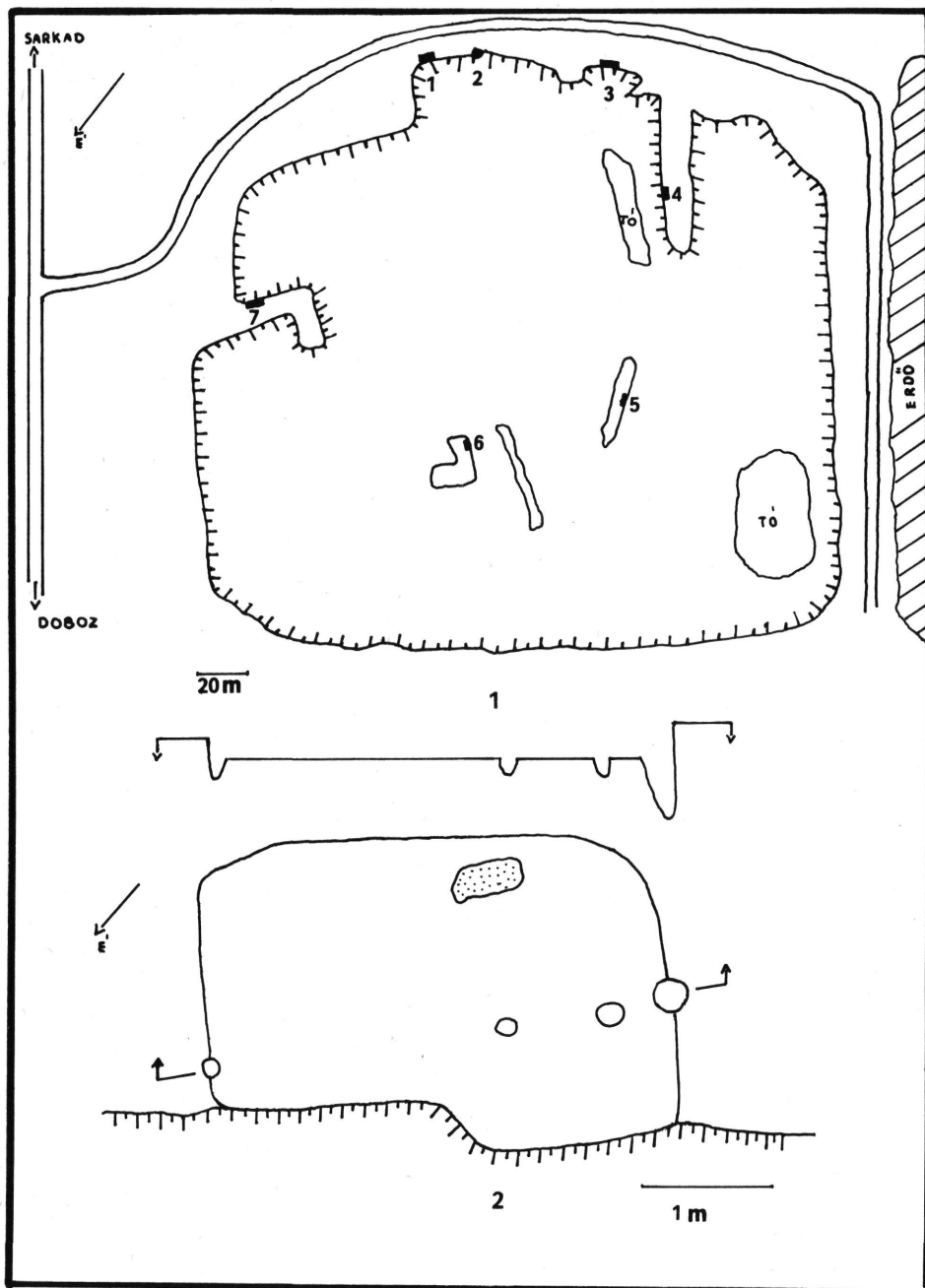
A feltárt teleprészen összesen 446 db szarmata kori edénytöredéket gyűjtöttünk. Ennek 86,6%-a korongolt kerámia, 13,4%-a korongolatlan, házi kerámia.

A kerámia megoszlása:

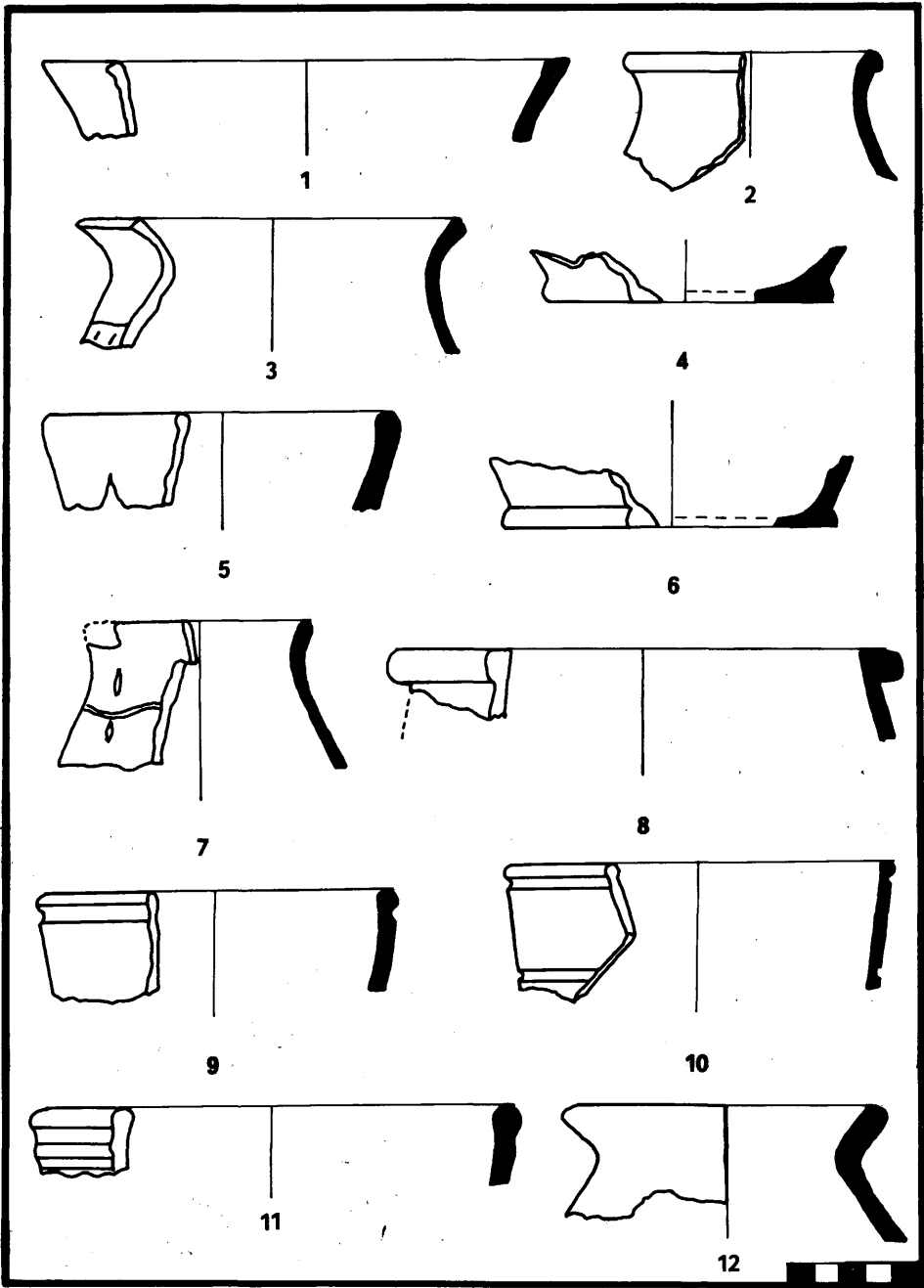
Szürke, jól iszapolt, korongolt kerámia	49,2%
Téglaszínű, korongolt kerámia	30,0%
Csillámos, kavicsos, kézi korongolt kerámia	7,4%
Kézzel formált, házi kerámia	13,4%

A korongolt edények plasztikus díszítése közül a hornyolás a legáltalánosabb. Ez a kerámia 7,12%-át díszíti. Borda 1,2%-nál fordul elő. Igen kevés a besimított díszítés az edények vállán. (1,7%) Ez lehet zegzugvonal, hullámvonal, vízszintesen körbefutó vonal vagy hálóminta. Néhány darabon az utólag fűrt lyuk arra utal, hogy egyes edényeket eltörésük után megjavítva tovább használtak. A korongolatlan edényeknél a bekarcolt díszítés és a benyomkodott szélű perem a jellemző.

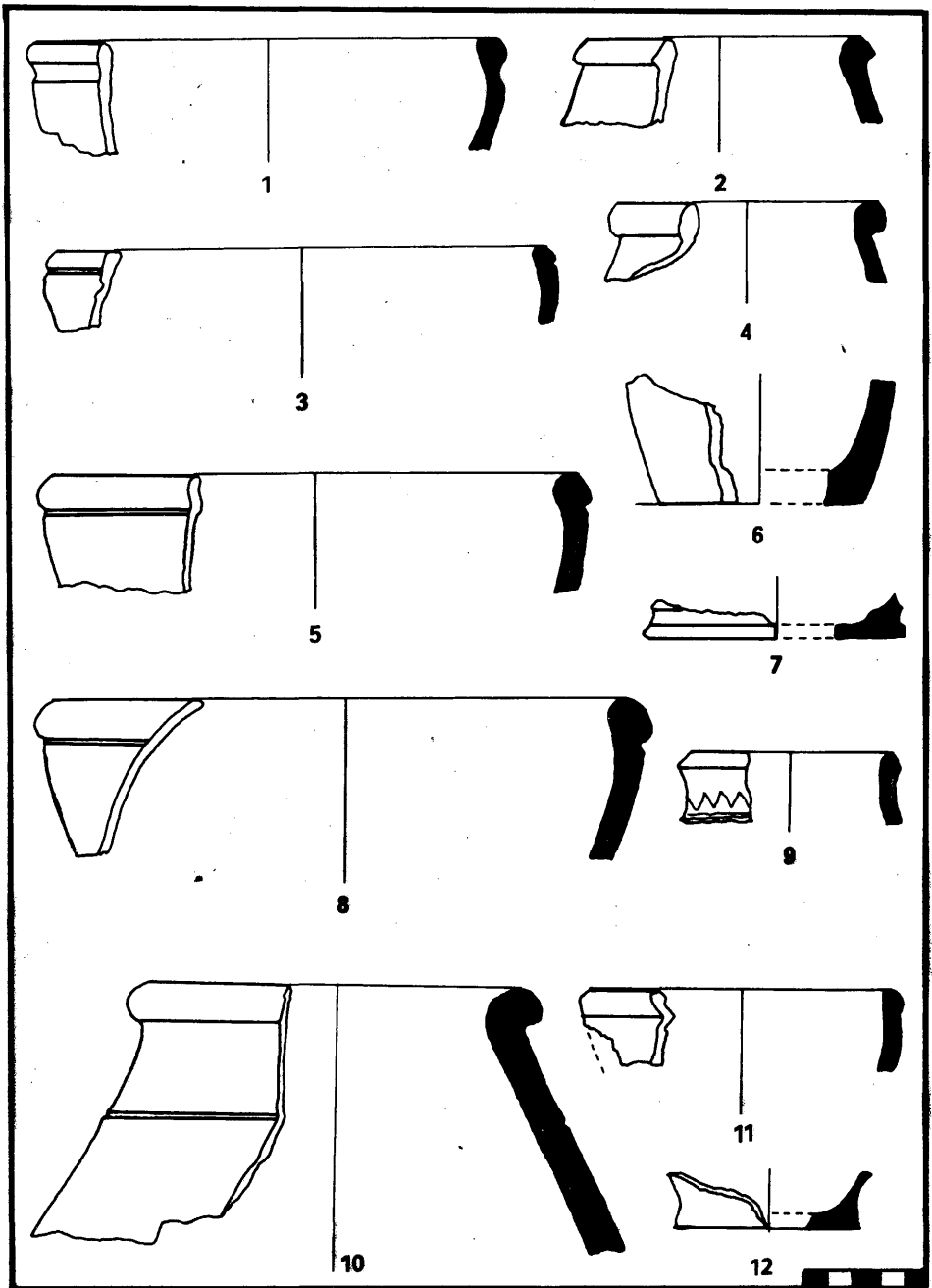
Hombár	12 db	2,69%
Tál	64 db	14,35%
Korsó	3 db	0,67%
Fedő	1 db	0,23%
Hordó alakú edény	1 db	0,23%
Gömbtestű edény	5 db	1,12%
Fazék	10 db	2,24%
Közelebbről meghatározhatatlan	350 db	78,47%

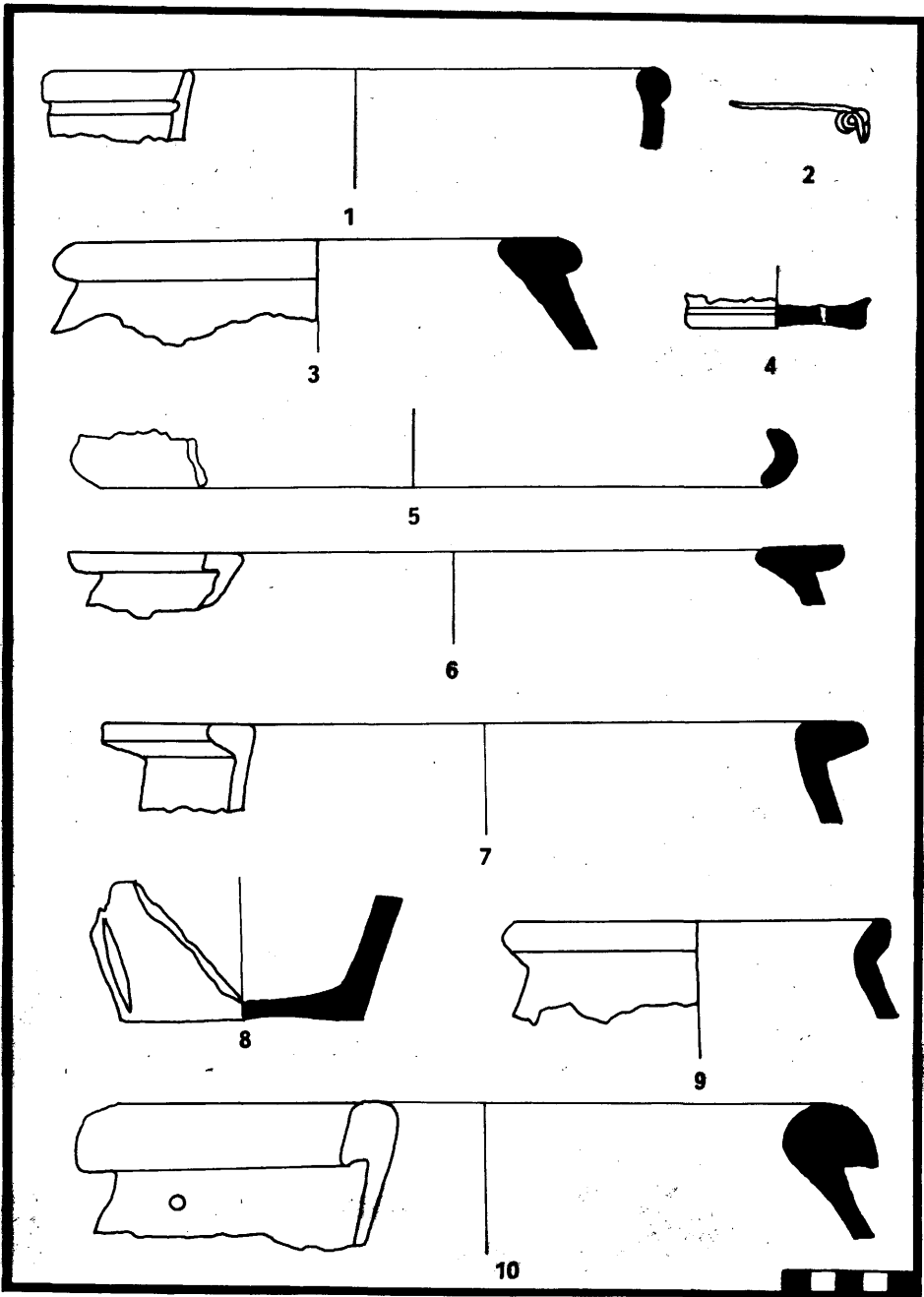
I. t. 1: Az ásatás helyszínrajza. 2: Az 1. sz. házhely

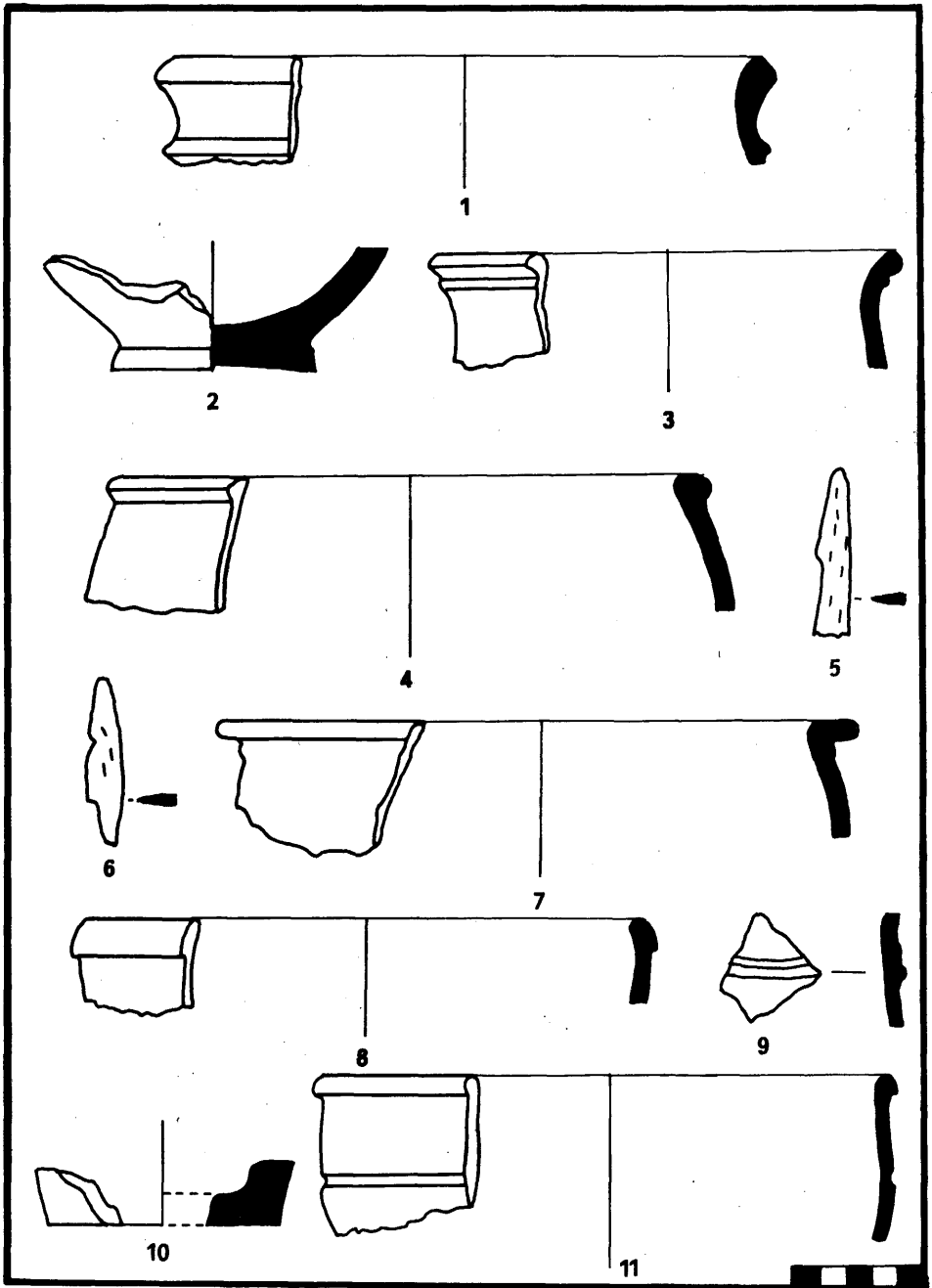
II. t. 1—12: 1. sz. ház

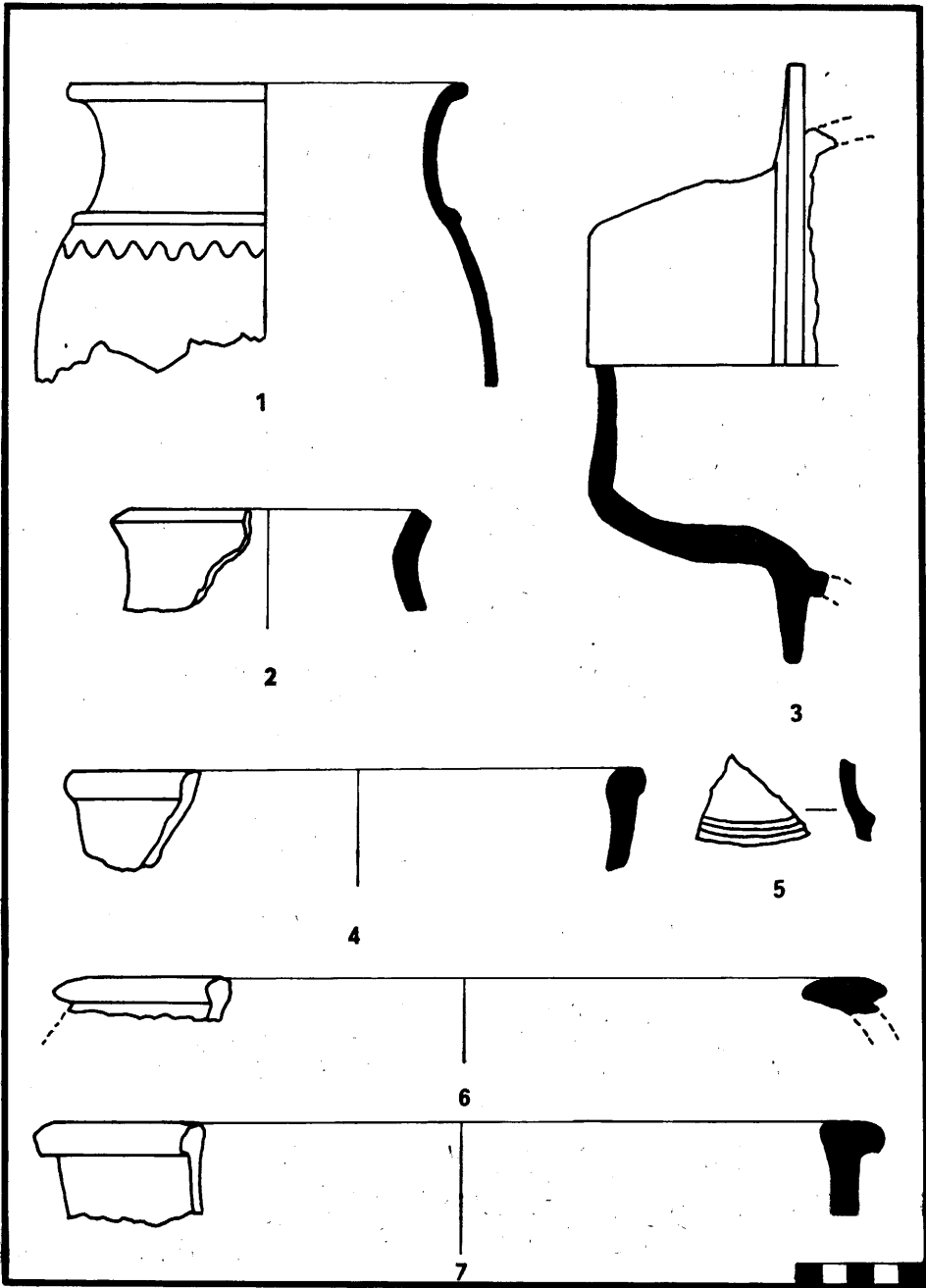
III. t. 1—12: 1. sz. ház

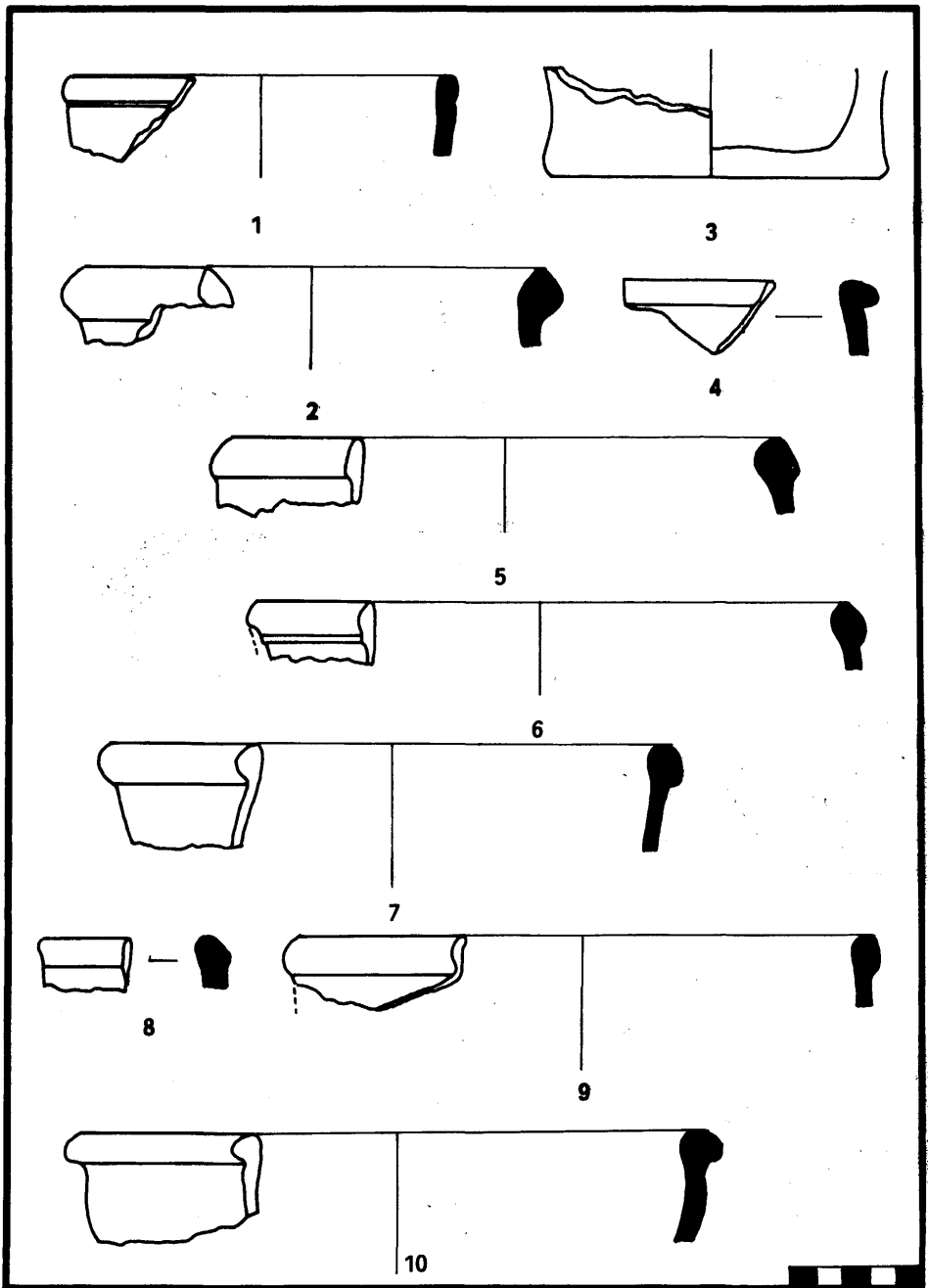
IV. t. 1, 4—5, 8: 2. sz. gödör. 2: 3. sz. gödör. 10: 1. sz. ház. 6—7, 9: 5. sz. gödör

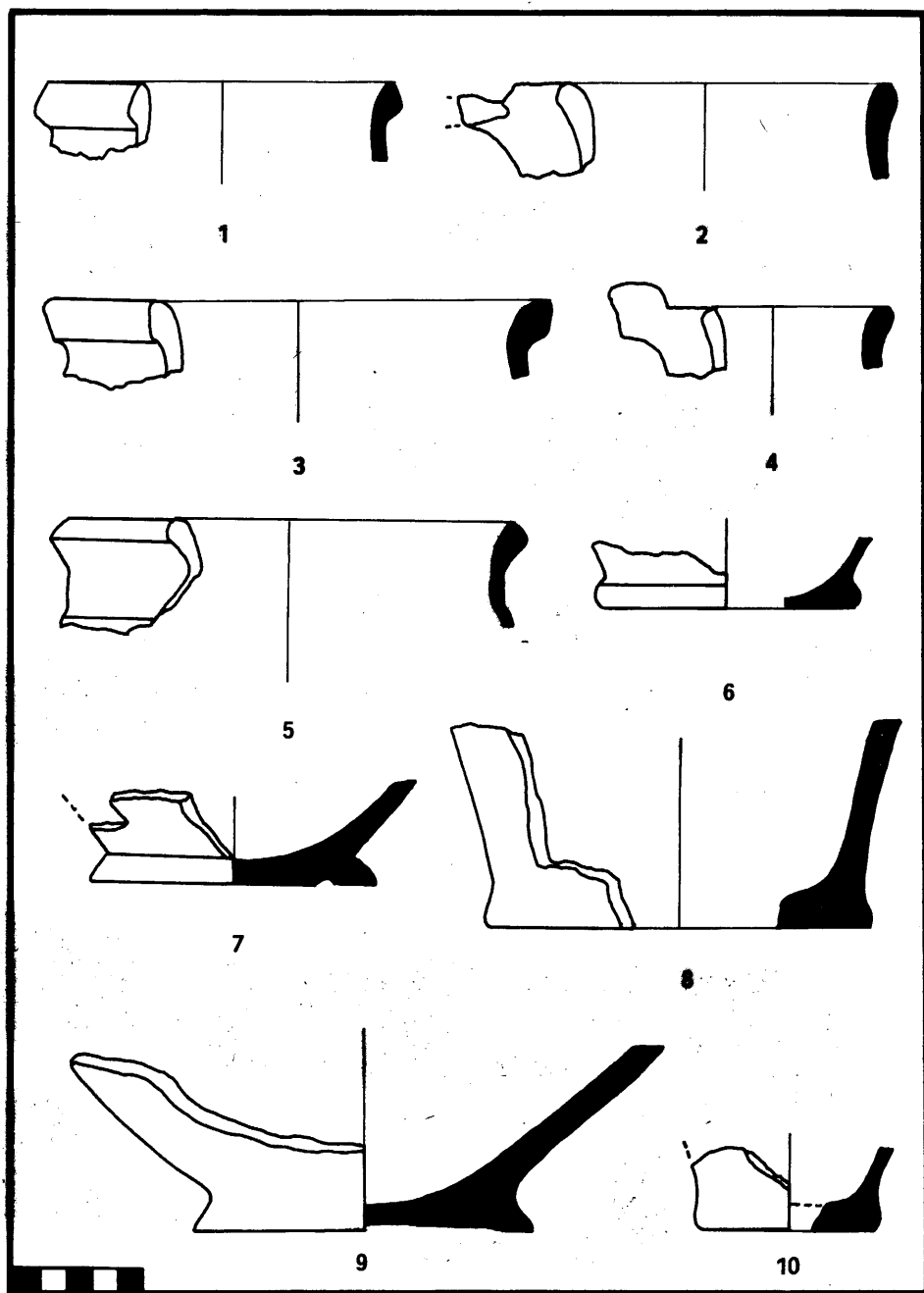
V. t. 1—4, 7: 5. sz. gödör. 5—6, 10: 1. sz. ház 8: 7. sz. gödör. 11: 9. sz. gödör

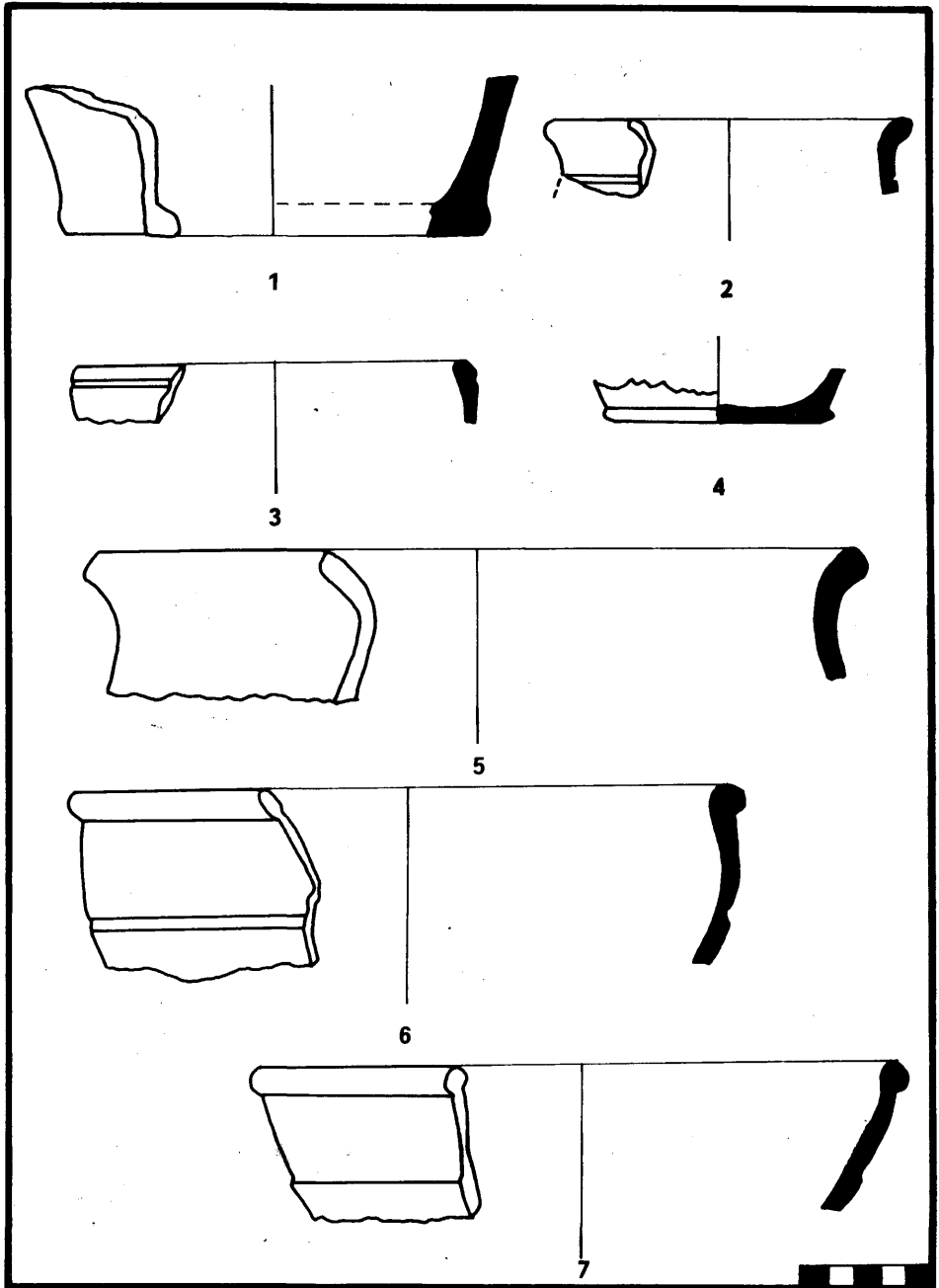
VI. t. 1: 9. sz. gödör. 2—4, 6—7: 10. sz. gödör. 5: 1. sz. ház

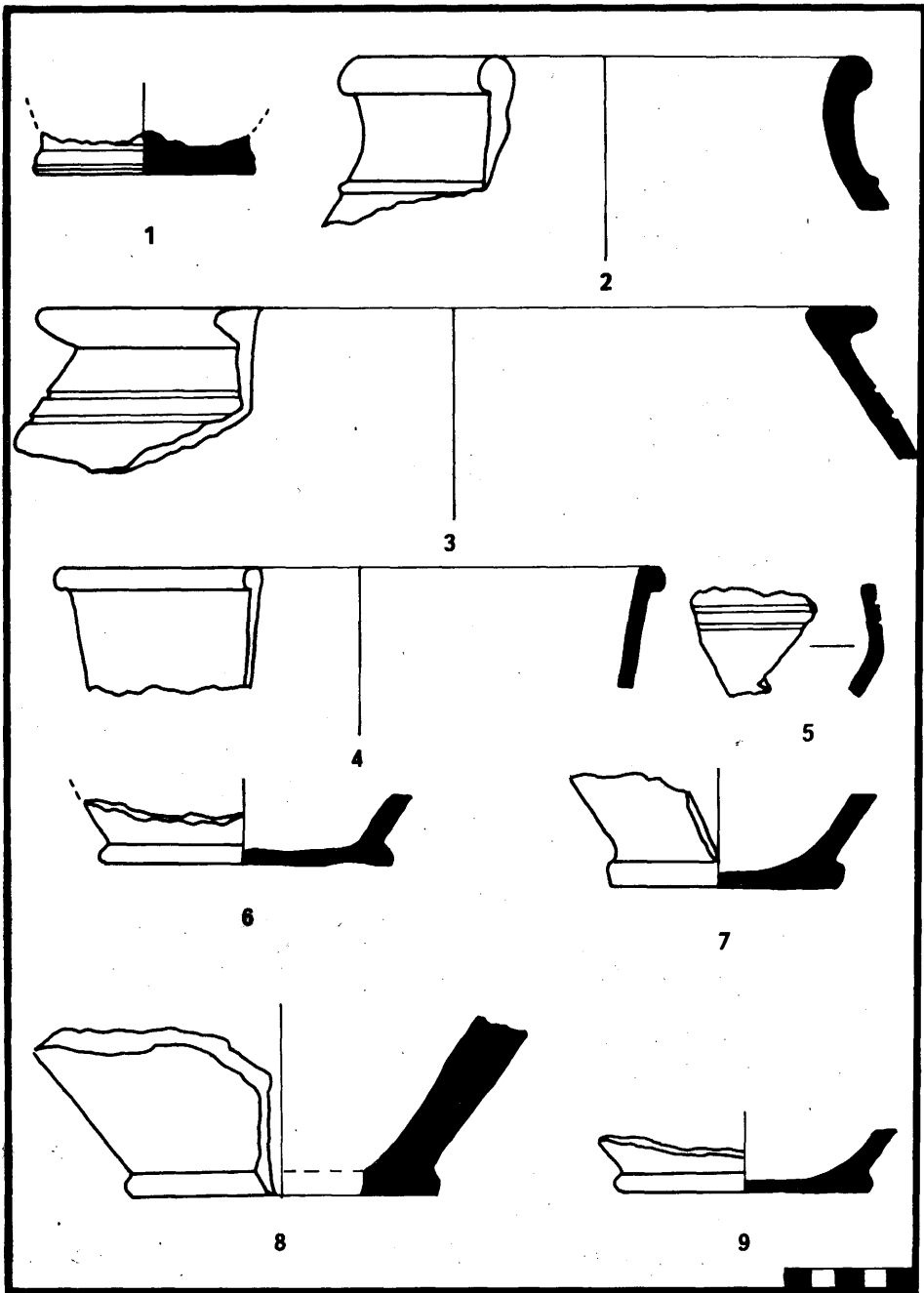
VII. t. 1—2, 5—6, 8: 13. sz. gödör. 4, 7, 9—10: 15. sz. gödör. 3: 14. sz. gödör

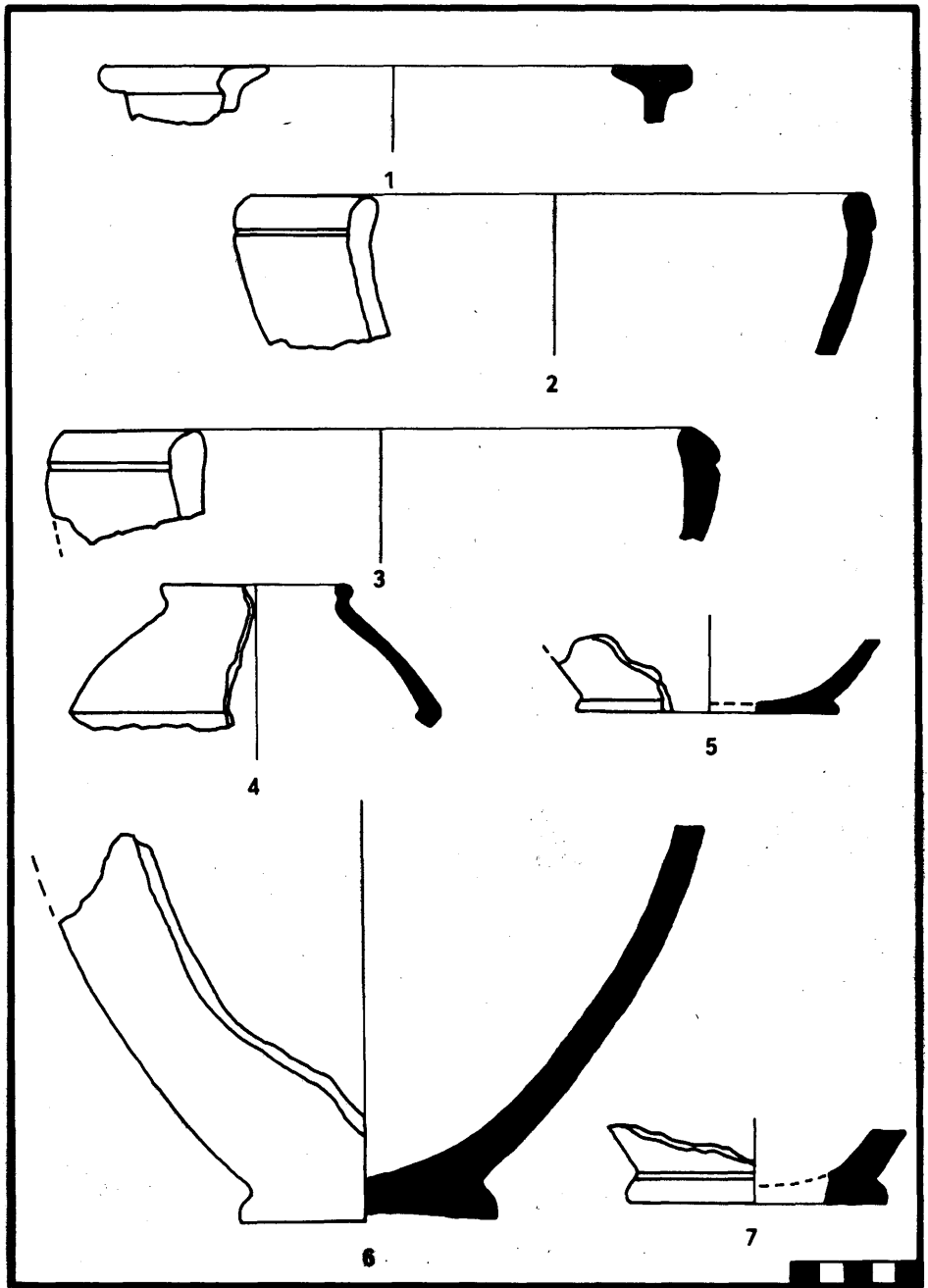
VIII.t. 1—10: 15. sz. gödör

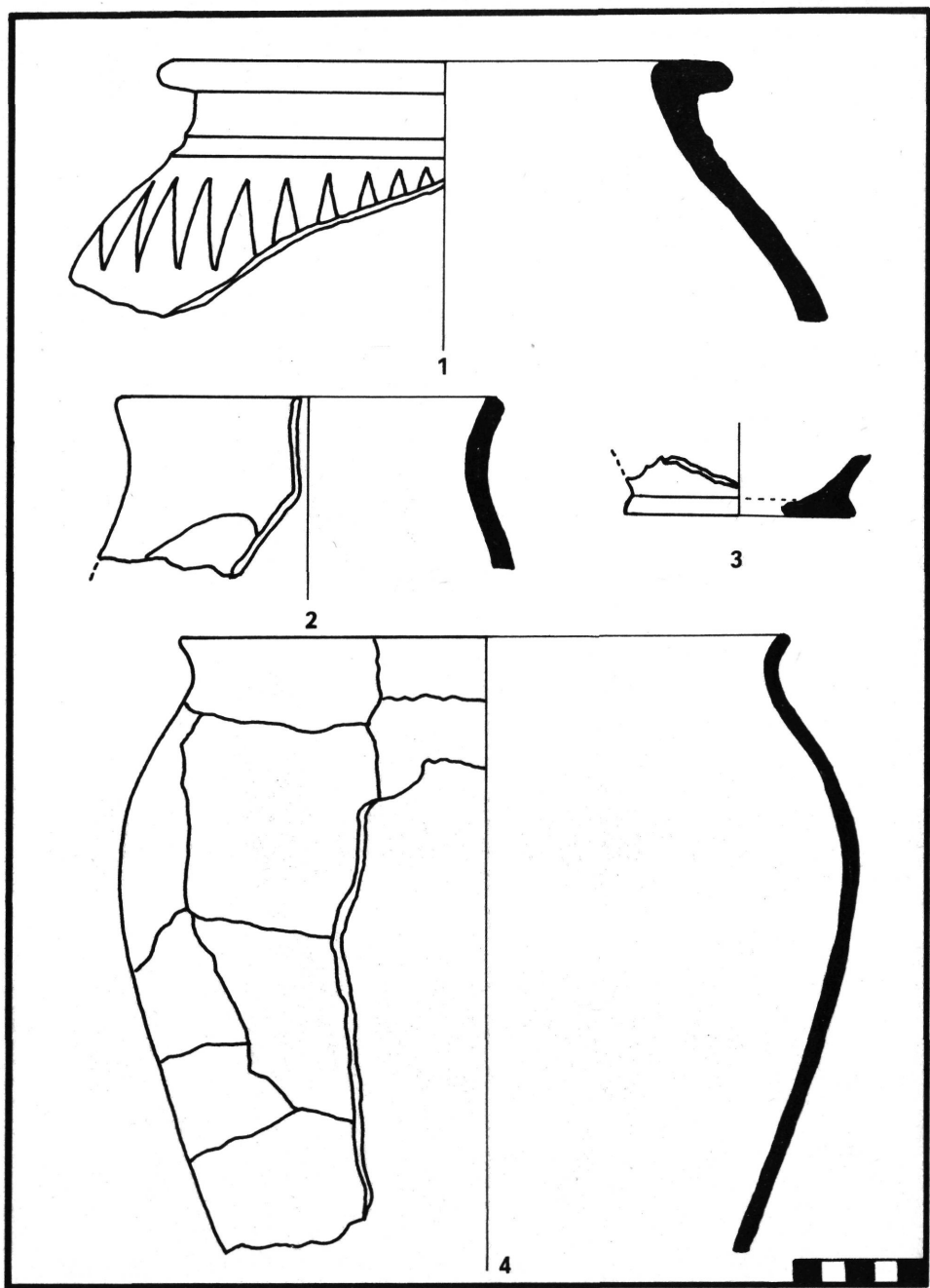
IX. t. 1: 15. sz. gödör. 2—7: szórvány

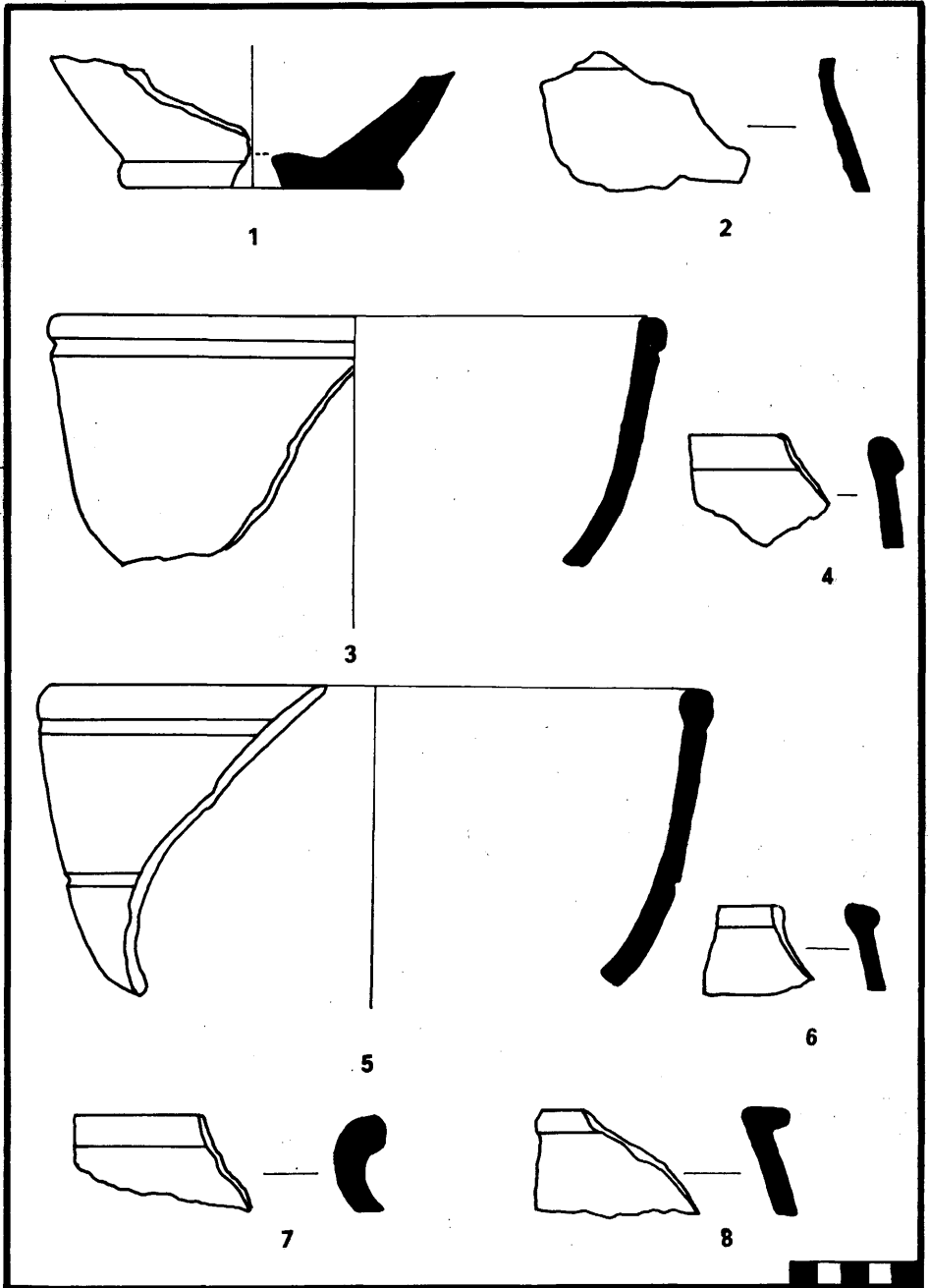
X. t. 1—4, 6—9: szórvány. 5: 13. sz. gödör

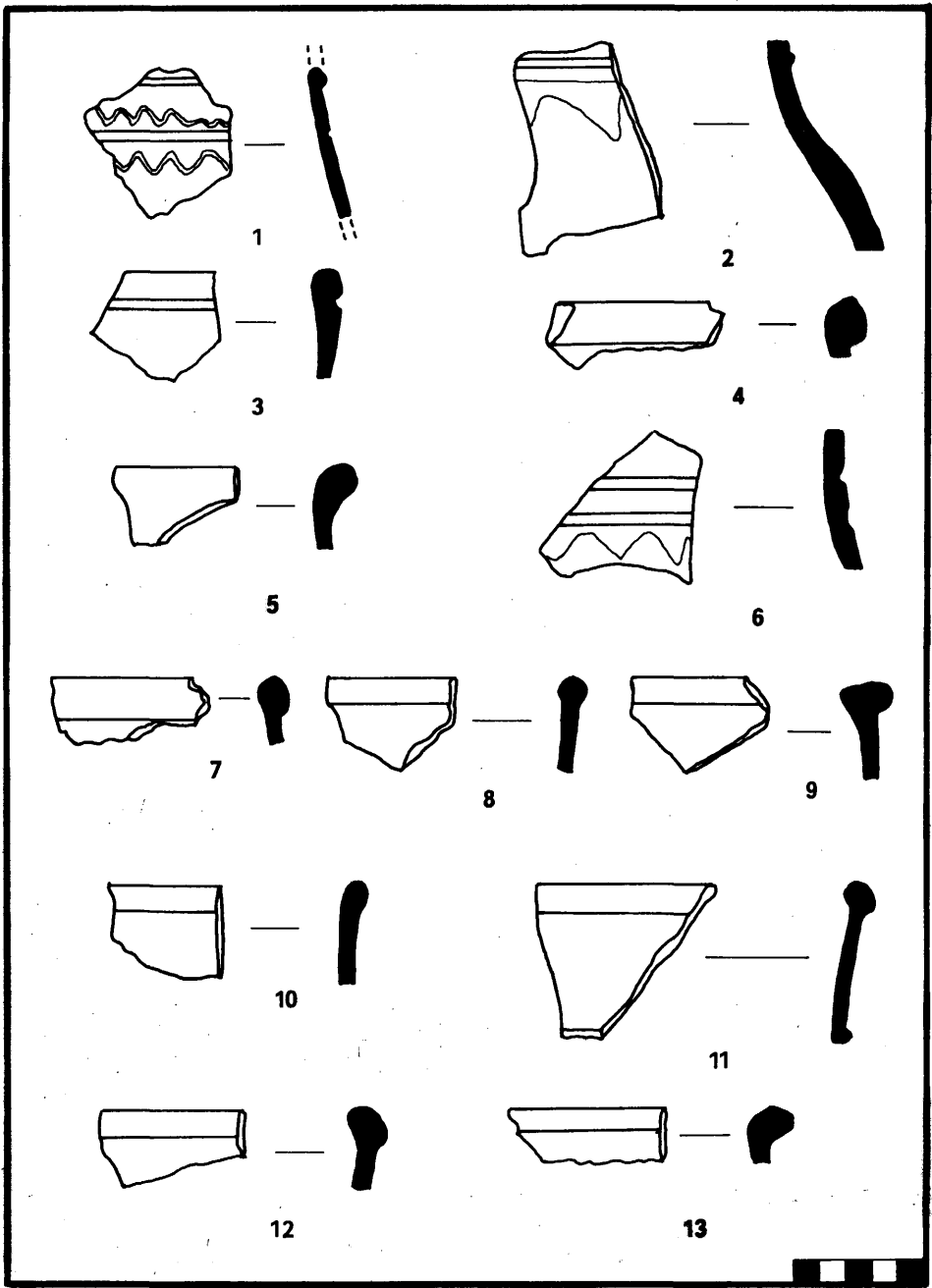
XI. t. 1—7: szórvány

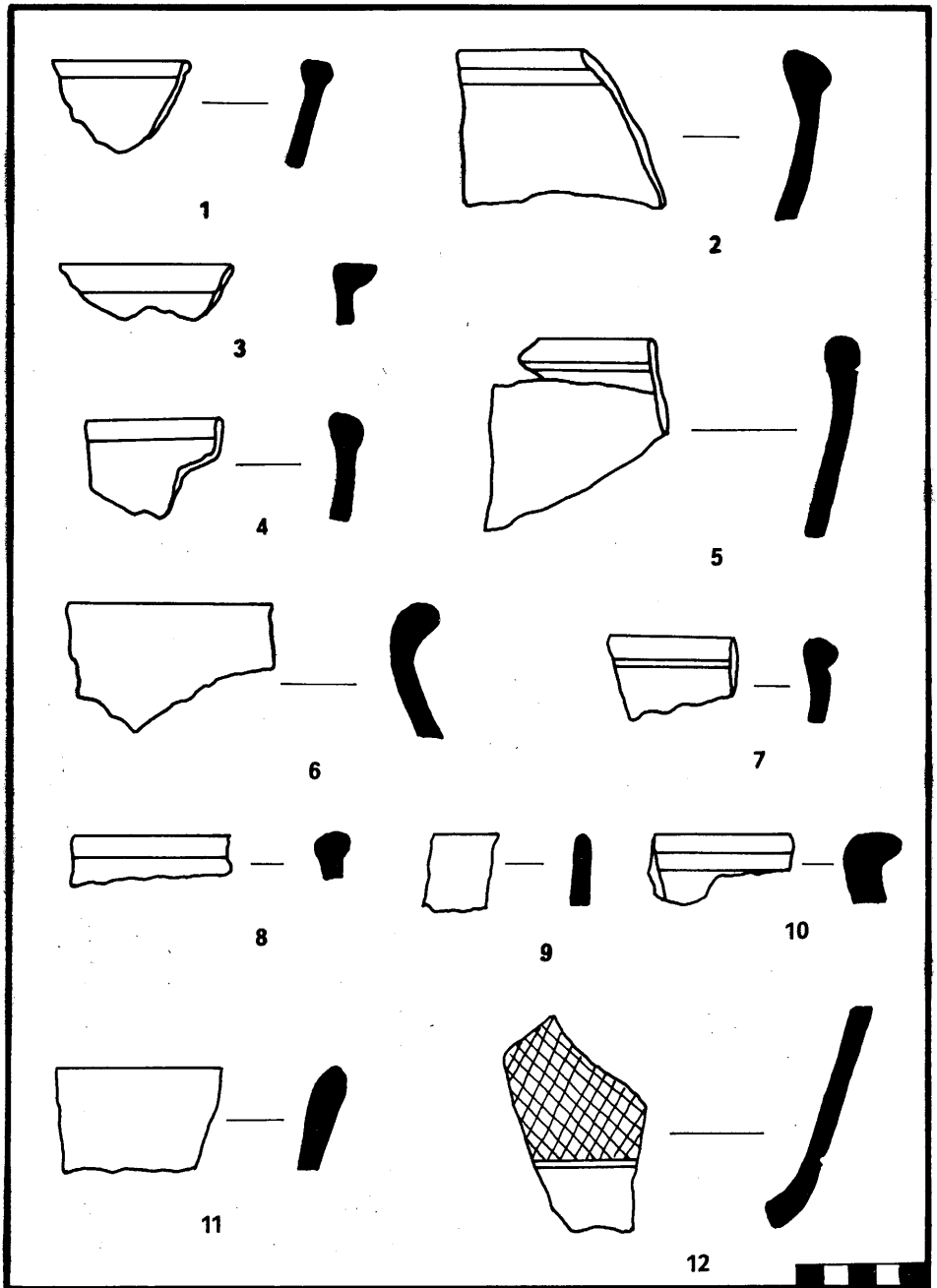
XII. t. 1—3: szórvány. 4: 14. sz. gödör

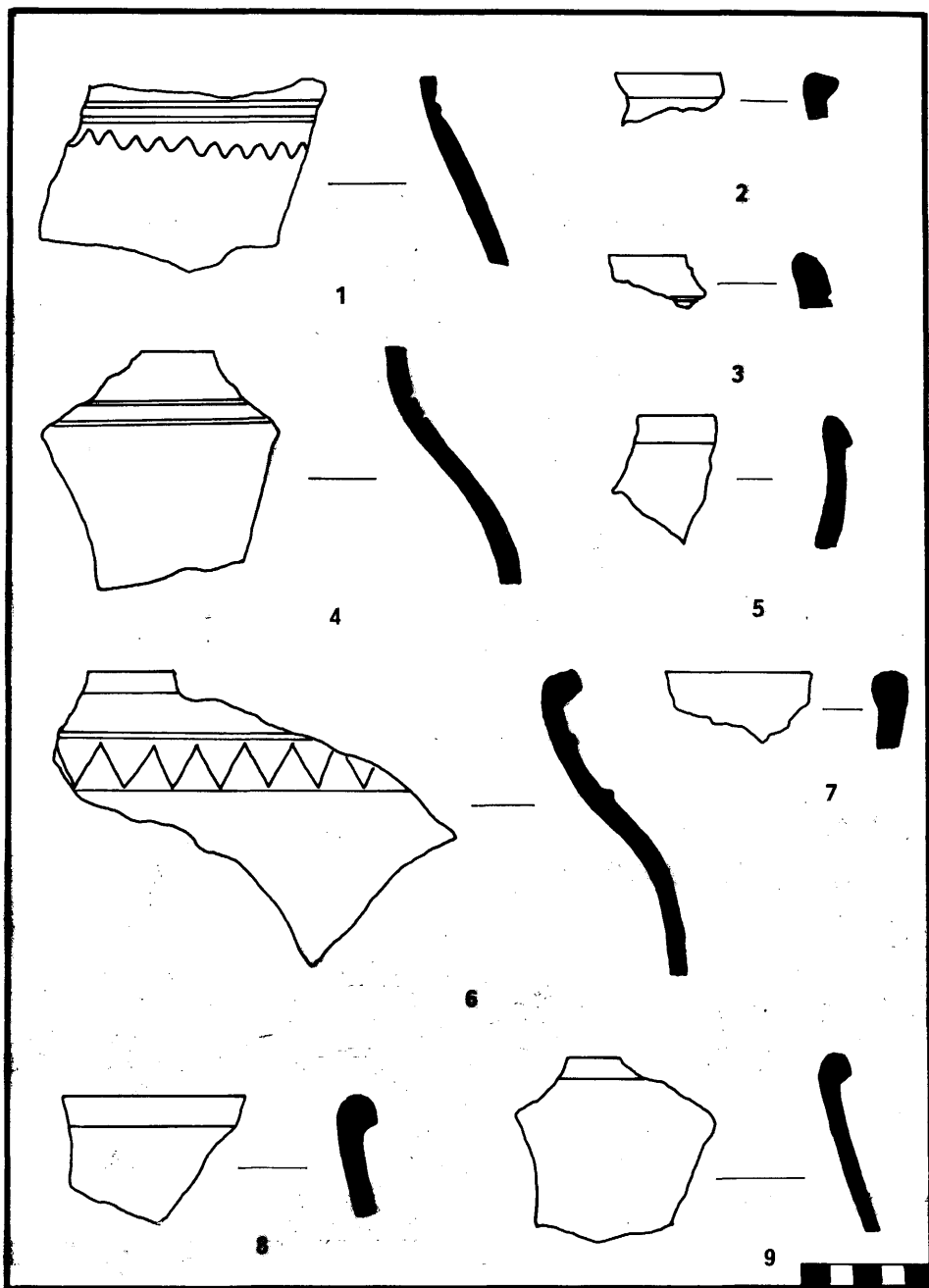
XIII. t. 2: 1. sz. ház. 1, 3, 5, 7: szórvány. 4, 6: 15. sz. gödör. 8: 5. sz. gödör

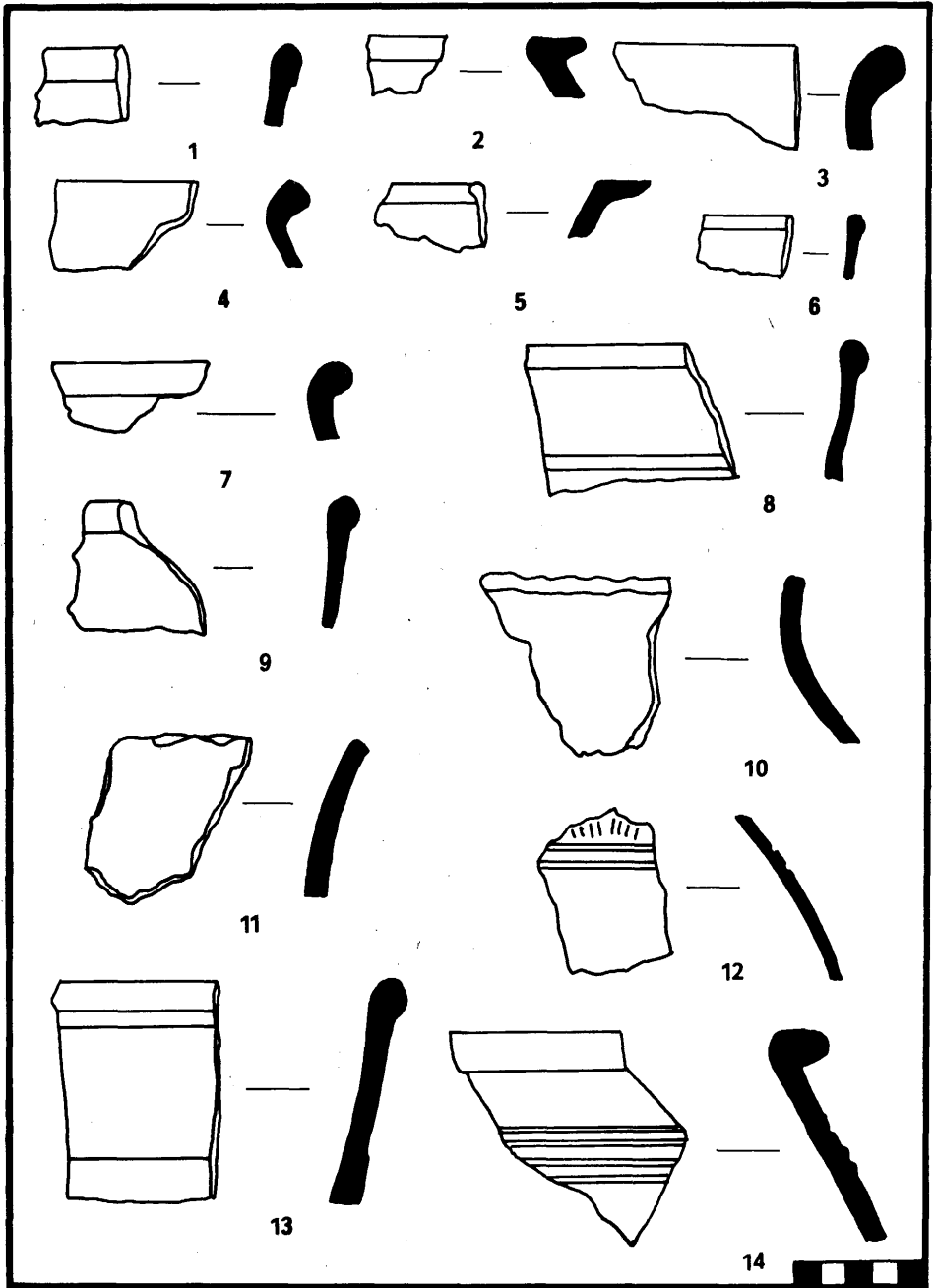
XIV. t. 1: 10. sz. gödör. 2—5, 7, 9, 10: 15. sz. gödör. 6, 8, 11—13: szórvány

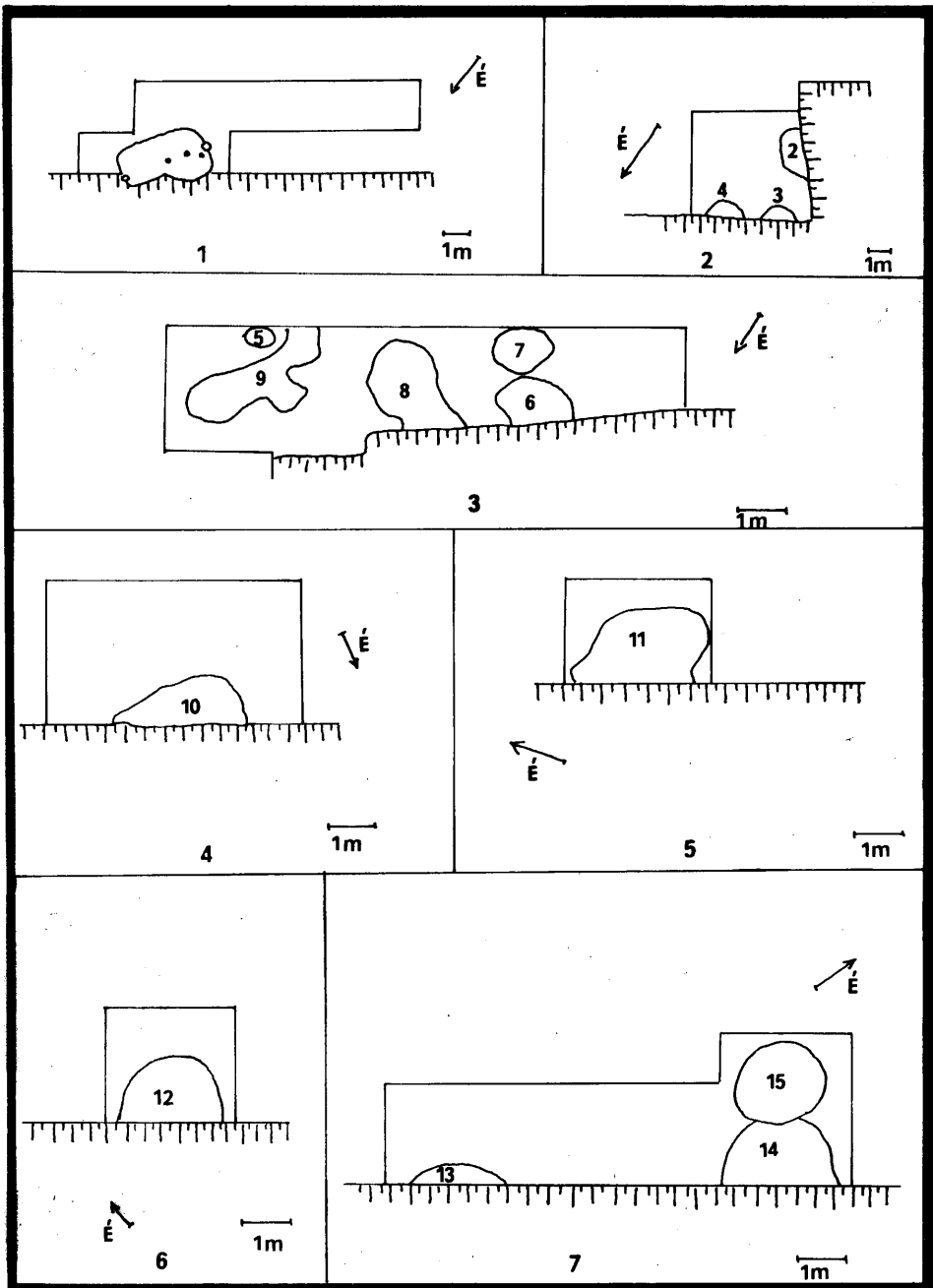
XV. t. 1—12: szórvány

XVI. t. 1—9: szórvány

XVII. t. 1, 9: 2. sz. gödör. 10: 5. sz. gödör. 5: 13. sz. gödör. 4: 15. sz. gödör. 2—3, 6—8, 11—14: szórvány

XVIII. t. 1—7: A szelvények

Hombárok

A hombáredények a szarmata telepek tipikus leletei. Ezeket a jól iszapolt, korongolt, nagyméretű edényeket tárolásra használták. A telepünkön előkerült hombártöredékek a széles szájú, perem alatt közvetlenül öblösödő típust képviselik. Ezen belül vízszintesen kihajló peremű változat a IV. t. 6—7. hombár. Ugyanilyen, de a vállán két horonnyal a X. t. 3. Vállon hornyolt a XVII. t. 14. töredék. Egy másik nyakán horony és besimított zezzugminta van (XII. t. 1.). Megtalálható a kihajló, duzzadt peremű változat (IV. t. 10.), és a meredek nyakú, kónikus testű típus is. (II. t. 10.). Vannak kisméretű hombárok is (IV. t. 3.), melyek közül az egyik plasztikus bordával, besimított hullámvonallal (VI. t. 1.), egy másik bordával díszített (X. t. 2.).

Tálak

A tálak között vannak gyűrűsen megvastagodó és enyhén megvastagodó pereműek. A töredékek alapján többségük a félgömbös típusba tartozik. Számos darab perem alatt hornyolt (II. t. 3., 5., XI. t. 2—3., IV. t. 1., VII. t. 1., IX. t. 3., XIII. t. 3., XIV. t. 3., XV. t. 5., 7.). Szélesebb horony fut körbe a II. t. 1., 2. és a III. t. 9. tál pereme alatt. Vannak vállon hornyolt (V. t. 11., IX. t. 6.) és a perem alatt és a vállon hornyolt darabok is (III. t. 10., XIII. t. 5.). A perem alatt hornyolt tálak főleg Békés megyében jelentkeznek, kisebb számban a Körösöktől északra is megvannak.

Van kónikus testű (X. t. 4.) és félgömbös tálunk is (II. t. 11.) Az utóbbinak egy nagyobb változata a VII. t. 10. tál. Megtalálható az enyhén behúzott, megvastagodó perem (V. t. 8.) és a megvastagodó perem (VII. t. 2., 7., 9.). A III. t. 11. tál bordázott oldalú. Néhány darab a ritka szűk szájú, vállban öblösödő típust képviseli (V. t. 4., XII. t. 8., VI. t. 6., XV., t. 3.). Van kihajló peremű változata is (V. t. 7.). Kónikus, vállán lépcsőzetesen tagolt a IX. t. 7. tál, míg a XI. t. 1. töredék behúzott, vízszintes tetejű perem. A III. t. 5. tál korongolatlan, házi kerámia.

Az alföldi szarmata telepeken a kónikus és a gömbtestű, széles szájú tálak a jellemzőek. Kunszentmártonból ép darabokat ismerünk.² Telepünk feltárt részén azonban éppen a szűkszájú típus van túlsúlyban.

Korsók

A szarmata kori barbarikumban a korsók és a bögrék csak méretben térnek el. Telepünkön a VIII. t. 2., VIII. t. 4., XI. t. 6. töredék származik korsóból. A VIII. t. 4. perem fölé emelkedő típusú korsó, mely jellegzetes a Békés megyei anyagban. Hasonló, ismeretlen lelőhelyű darabokat őriz a Munkácsy Mihály Múzeum³ és számos töredéket gyűjtöttünk a topográfiai terepbejárások során is.

Fedő

A telepen mindössze egyetlen fedőből származó töredéket találtunk (IV. t. 5.) A korongolt, másodlagosan megégett fedő ritka típust képvisel, mivel a fedők általában kézzel formáltak.

Hordó alakú edény

Érdekes darab a hordó alakú edény (VI. t. 3.) Hordó alakú edényt ismerünk többek között Doboz-Óvárról⁴, Hódmezővásárhely—Solt Paléból⁵, Pusztaszentetornyáról,⁶ Sopron-Szt. Mihály-kapu lelőhelyről, Sopron-kat. temető, Szt. Mihály utcából, Somfalváról, Szombathely-gazdasági udvar lelőhelyről, Sopron-II. Rákóczi Ferenc utcából, Tizsasasról, Hódmezővásárhely környékéről, Deszk-Újmajorból,⁷ Szeged-Óthalomról,⁸ Csongrádról, Dunaújvárosból.⁹ A topográfiai terepbejárások eredményei szerint a hordó alakú edények sokkal gyakoribbak a telepeken, mint azt eddig gondoltuk.

Gömbtestű edények

Ebbe a típusba tartozik a II. t. 2., 4., és a VIII. t. 1. edény. Külön típust képvisel a II. t. 9. edény, mely nyakán besimított zezzugvonal van. A gömbtestű edények csak a késő szarmata korban díszítettek. Nagyobb méretű, vállon bordás változat az V. t. 1. töredék. A gömbtestű edények közé tartozik egy éles hastörésű darab is (XI. t. 4.). Hasonlót ismerünk Büdszentmihály—Józsefházáról,¹⁰ Kecskemét-máriavárosi téglagyárból,¹¹ Gyula-téglagyárból,¹² Hódmezővásárhely-Gorzsáról¹³, Csongrád-kenderföldekről.¹⁴ Egy magasabb nyakú változat Szentes-Péterszögön került elő.¹⁵

Fazekak

A fazekak egy része korongolt. (III. t. 12., III. t. 1., IV. t. 9., II. t. 6.). Kézzel formált változatok is vannak (XVII. t. 10—11., XII. t. 4.). Ide tartozik két bekarcolt díszítésű darab is (III. t. 3., III. t. 7.). A IV. t. 8. fazék horpasztott falú, kézi korongolt, kavicsos, csillámos anyagú.

A leletek között egyetlen késő római import edény sem került elő, s nincs gyorskorongos, kavicsos, vékonyfalú töredék sem. Hiányzik a festett kerámia is.

A leletanyagban előforduló edénytípusok, különösen a csillámos, kavicsos, kézi korongolt töredékek alapján a település korát a IV. sz. vége V. sz. közepe közti időszakra, a hun korra tesszük.¹⁶ A jellegzetes hun kori formák hiánya azonban arra utal, hogy inkább a hun kor elején, vagyis a IV. sz. végén létezett településünk. Nem mond ennek ellent az sem, hogy a ház betöltésében talált római érem az i. sz. 130—180 közti időszakból származik. Az erősen kopott dénárt átfúrva, nyakba akasztva viselték, valószínűleg több nemzedéken át.¹⁷

JEGYZET

1. A leletanyag a Munkácsy Mihály Múzeumban. Ltsz. 84. 1.1. — 84. 19. 1.
2. Vaday Andrea—Vörös István: Szarmata település Kunszentmártonban. SZMMÉ 1979—80. I. t. 9., 12.
3. Ltsz. 52. 1091. 1. és 52. 1689. 1.
4. Párducz Mihály: Sarmatenzeit III. CXXX. t. 39.
5. Párducz Mihály: Római kori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt Paléban. Dolg. XIV. (1938) 101.
6. Mócsy András: Korai római korszak. Orosháza története. (Szerk. Nagy Gyula, Orosháza 1965.) 107. és 3. kép.
7. Párducz Mihály: Deszk-Újmajori szarmata kori temető. FA V. (1945) XII. t. 1—7. és 9. kép. A Párducz Mihály által itt közölt dunántúli darabok kivétel nélkül római hordók. Ezek anyagukban, formájukban és funkciójukban eltérnek a szarmata barbaricum hordóedényeitől.
8. Párducz Mihály: Hun kori szarmata temető Szeged-Óthalomról. MFMÉ 1958—59. 84., 88. és XVIII. t. 3. a-b, XXI. t. 4.
9. Csongrád-Kenderföldek 34. sír. lsd.: Párducz Mihály: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. AAH XI. (1959) 313. és VIII. t. 9.
Dunaújváros lsd. Mária R. Alföldi, László Barkóczi, Jenő Fitz, Klára Sz. Póczy, Aladár Radnóti, Ágnes Salamon, Károly Sági, János Szilágyi, Eszter B. Vágó: Intercisa II. AH XXXVI. (1957) 67. és 49. t. 118., 118/a, 119.
10. Párducz Mihály: Szarmata kor III. CXL. t. 14.
11. Párducz Mihály: Deszk-újmajori szarmata kori temető. FA V. (1945) XI. t. 15., XII. t. 10.
12. Uo. XII. t. 12.
13. Uo. XII. t. 13., valamint Párducz Mihály: Sarmatenzeit III. XCVIII. t. 2.
14. Párducz Mihály: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. AAH XI. (1959) VII. t. 4., XVI. t. 2.
15. Párducz Mihály: Sarmatenzeit III. CXXIV. t. 17.
16. H. Vaday Andrea: A bagi lelet. Újabb adat a késő szarmata besimított kerámia kérdéséhez. AÉ 112. (1985) 34. valamint Vaday Andrea: Késő szarmata agyagbográcsok az Alföldön. MFMÉ 1980—81/1. 31.
17. Hasonlóan korai, 1. századi érmet találtak Sándorfalva-Eperjesen egy késő szarmata kori sírban. lsd. Vörös Gabiella: Hun kori szarmata temető Sándorfalva-Eperjesen. MFMÉ 1982—83/1. 160.

RÖVIDÍTÉSEK

AAH	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
AH	= Archaeologia Hungarica
AÉ	= Archaeológiai Értesítő
Dolg.	= Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Régiség-tudományi Intézetéből (Szeged)
FA	= Folia Archaeologica
ltsz.	= leltári szám
MFMÉ	= Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
Sarmatenzeit III.	= Denkmäler der Sarmatenzeit Ungars III. AH XXX. (1950)
SZMMÉ	= Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv

Doboz történetének vázlata a legrégebbi időktől a középkor végéig

KOVALOVSKI JÚLIA

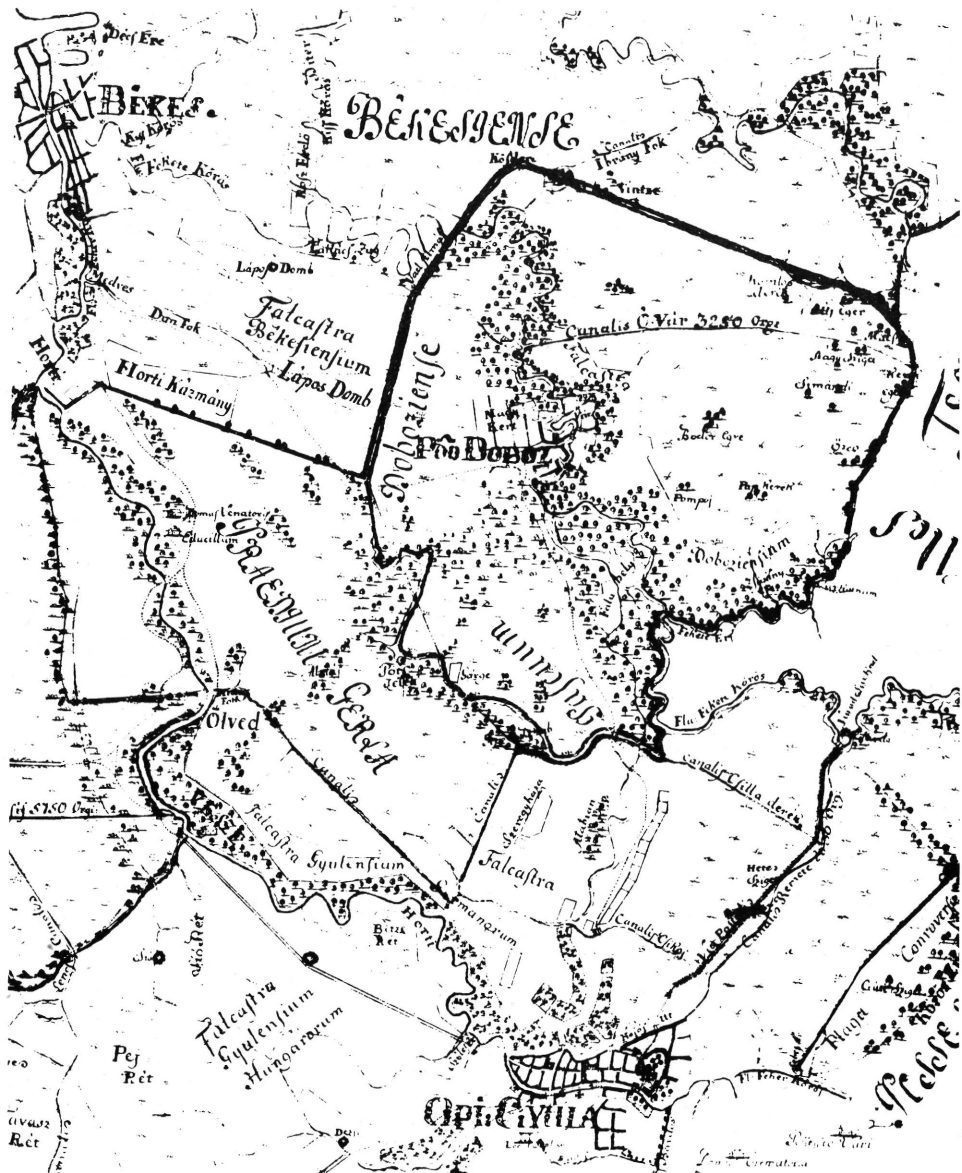
Doboz határának földrajza és történelme szorosan beletartozik a Körösök vidékének nagy egységébe. A földrajzi környezet a települések történetét is nagymértékben meghatározta. Elsősorban a földrajzi helyzete szabta meg, hogy e vidék mindig távol esett a történelmi események áramlatának fő sodrától, a nagy népmozgások útvonalától, de ennek köszönhető, hogy a lakosság biztos megélhetést és védelmet talált a legviharosabb történelmi időkben is.

E kötet olvasói az előző fejezetekben tájékozódhatnak a vidék földrajzáról, növény- és állatvilágáról, ezért itt csak röviden utalok arra a közismert tényre, hogy vidékünk természeti képe a folyószabályozások előtt évezredekken keresztül gyökeresen más volt, mint amit jelenleg láthatunk.

A régmúlt környezet visszaidézésére jó segítséget ad Paulovics András térképe, amelyet 200 évvel ezelőtt készített az akkori új földbirtokos, a Harruckern család számára. A térképről leolvasható állapotokkal kell számolnunk, ha vissza akarunk tekinteni a vidék távolabbi múltjába. (1. kép)

A térkép szerint Doboz határát nagyjából délkelet—északnyugati irányban a kanyargós Fekete-Körös szeli át. A folyó két partját erdősáv kíséri, ezt kelet felől keskeny szárazulat választja el a Sárrét mocsárvilágától. Nyugat felől kisebb-nagyobb vízfolyásokkal, fokokkal, erekkel szabdalta, itt-ott erdőszigetekkel tarkított vizenyős rétság terül el a Fekete-Körössel nagyjából párhuzamosan futó Fehér-Körös keskeny parti erdősávjáig. E rétségen keresztül nem vezetett állandó út Dobozról pl. Csabára, de nagy kerülővel lehetett eljutni Gyulára vagy Békésre is. A falu a Fekete-Körösnek szinte önmagába visszatérő kanyarulatában húzódik meg, amelyet egy keskenyebb folyóág szigetté alakított. A térképra rajzol a falu határában nem ábrázolt szántóföldet, csupán a településhez közvetlenül csatlakozó Nagykertet jelölte művelt földként.

A térkép szinte megelevenedik Petik Ambrus párbeszédés leírásában, amelyet

1. kép. Doboz határa Paulovics András 1789. évi térképén.

a térképpel csaknem egy időben vetett papírra:¹ „Kérdés: Mellyik a' harmadik Helység ezen Békési Járásban? Felelet: a' ki Gyulától Éjszakfelé fél mért földnyire az Erdő és rétság között a fekete Körös mellett hasonlóképpen mint Vári, Száz 's egy néhány házából álló Helység” . . . „Kérdés: Miben bővelkedik még

ezen N. Vármegye? Felelet: A' nád és gyékénytermő rétekben, a' Napkeletről való három Körösök körül levő Mezővárosok, Faluhelységek és puszták határain, mellyben Vadak és külömb-külobm némü Madarak sokasága szaporodik. A vizekben különféle nemü halak és vizi állatok találtnak az ember eledelére" . . . A megye csaknem minden helyiségének határában „szép és makktermő erdők” mellett „A' Szarvas Marhának, Lónak és juhnek legeltetésére és tenyészésére bőv-legelő Mezejek vagyon.”²

Vizek, erdők, rétek jellemezték tehát vidékünket. Az élő folyóvizeket kísérő partos területeken — mint a gyöngyfüzér — sorakoztak 4-5000 év óta az emberi települések. E kisebb-nagyobb, száraz földhátak biztos menedéket jelentettek az árvizek ellen, de megközelíthetlenségük megóvta az itt lakókat a háborús pusztításoktól is. Talán ennek köszönhető, hogy Doboz pl. a XIII. században átvészelte az országos romlást, a tatárjárást, később pedig a török támadások egy részét is.

Hiába volt azonban e vidék a legrégebb idők óta lakott hely, a falu határának régészeti emlékeiről sokáig szinte semmit sem lehetett tudni. A véletlenül előkerült leleteket senki nem tartotta számon, szakemberek csak elvétve szereztek tudomást róluk. Leletek pedig bőven kerülhettek elő, elsősorban a folyószabályozásokkal összefüggő nagy földmunkáknál. Mogyoróssy János, a gyulai múzeum megalapítója így számol be az egyik dobozi lelőhelyről: „A hajdani híd mellett 1879-ben földmunka közben Kéry Elek 5 db kővésőt, 2 kőgyalút, 2 kőalapácsot, kőnukleust, és egy kővésőt, csontkés töredékét gyűjtötte össze.” Ugyanitt csiszolókö és csiszolt kőszerszámдарabok is előkerültek.³ Hol lehetett ez? Ma már nem azonosítható. — Ugyancsak Mogyoróssy János 1892-ben Doboz különleges, réginek látszó helyneveit tárgyalva így ír a Pogányhalomról, amelynek helyét csak sejteni lehet, ” Ma Révhalom, amelynek ma már csak fele van meg, fele a Kettős Körös medrébe esvén lekubikoltatott. Ahol a révhajóból az utas a dobozi oldalon kilép, ahová lábát teszi, az a Révhalom, mely telve van agyag hamvvedrekkel és azok darabjaival, mégpedig oly bőséggel, hogy az érdeklődő bármikor oda megy, tetszése szerinti mennyiséget hozhat még ásások nélkül is, mert a földön hevernek, vagy darabjaik kilátszanak a földből; ezen edények mind szabadkézzel 1-2 ujnyi vastag fekete kőagyagból készültek és ősréginek látszanak. A halom ártérben, a Körös mederben fekszik, s a Körös lemossa a felső réteget, akkor kifeketéllenek az edények hamu és csontok társaságában bronz és vas eszközökkel. Találtak itt már aranypénzt, gyűrűt, láncot, fibulát stb. De érdekes az, hogy itt-ott a földben vörös égésnyomok is látszanak, szenes maradványok, sőt a csontok is égettnek tűnnek fel. Lehet, hogy ez a domb valami áldozóhely lehetett, hisz éppen mellette van „pogánytelek” nevű hely, vagy csupán régi temetkezési halom. A föld- és cserépedények közt lócsontok is vannak, 1890-ben a révész egy árvíz után egy lófejet zablával vett ki szabad kézzel, a csontváz többi részét otthagya.”⁴ E lelőhely⁵ a múltnak valószínű kincsesbányája lehetett. Évezredek egymásra rétegződött emlékei tűnnek elénk a leírás alapján még akkor is, ha a képzelet némiképpen kiszínezte, felnagyította a „kincseket”.

Érdeklődő helyi kutatók nagyrészt saját kedvtelésükre gyűjtögettek régiségeket a falu határában. Az 1930-as években Godán Ferenc községi orvos végeztetett „ásatásokat” a fokháti Irtásban, a „Vár” területén.⁶ Tőle tudjuk, hogy a dobozi földbirtokos, gróf Wenckheim Lajos felesége is ásott pl. Faluhelyen.⁷ Godán doktor figyelemmel kísérte a faluban és a határban folyó földmunkák során előkerülő régi emlékeket is. Ő számol be több mint egy évtized múlva arról, hogy a Nagylencsésben 1930-ban erdőirtásnál a fatuskók kiszedésekor „sok mindenféle őskori tárgyat leltek, így gabonadaráló köveket, dörzsölő bunkókat, kisebb-nagyobb cserépedényeket, voltak bennük kezdetleges agyag égetések, de voltak már figurás edények is, jobban égetve. Agancsok és csontból készült szerszámok is kerültek, kis cserépedények búzával, stb. pattintott hegyek obszidiánból”.⁸ — Ezen a lelőhelyen késő bronzkori és kora Árpád-kori település helyét hitelesítettük.⁹

Godán Ferenc arról is ír, hogy a dobozi református templom környékén pince vagy vermek ásásánál sírokat találnak. „Koporsó még kivethető, vagyis felismerhető, vastag tölgyfadeszkából faragva . . . kovácsolt négyszögletű vastag szeggekkel összefoglalva.” Tőle tudjuk, hogy „az uradalmi szőlőskertben 1896-ban szőlőoltványok iskolázására földet fordítottak 80 cm mélyen. Itt tömegsírra bukkantak, az emberi csontokat kocsiszámra hordták és ásták el más helyre”. — Talán a falutól északra fekvő Vincellérkertről van szó. A leírás alapján középkori temetőt sejtethetünk e helyen. Teljesen bizonytalan azoknak a temetkezéseknek a meghatározása, amelyeknek a megtalálásáról szintén Godán Ferenc tudósít: (a faluhelyi) „erdészház udvarán 1890 körül ástak egy kutat, az ásásnál egy lovassírra bukkantak. A vitéznek hatalmas csontváza volt, gyöngyfüzérék borították, mellette fegyverzet és óriási sarkantyúja. — Majd más helyen ülő helyzetben találtak csontvázat (Kalickás allén)”. — Sajnos, bizonytalanok azok az adatok is, amelyek csak általánosságban említenek régészeti leleteket: „Erdőirtásnál, fatuskók kiszedésénél régi pénzeket, török aranypénzeket, gyöngyöket is leltek” — írja tudósításában. A tárgyról valójában semmit sem tudunk.

Sokkal fontosabb a falu határának régészeti kutatásában az a néhány hiteles megfigyelés, amelyet az 1950-es években Lükő Gábor, a gyulai múzeum igazgatója tett, Ő hívta fel újra a figyelmet pl. a Sámson várára, amelyet Haan Lajos, a megye történelmének kiváló ismerője is számon tartott,¹⁰ de már korábbi térképek is név szerint feltüntettek. Lükő Gábor a helyszínen igen jó megfigyeléseket tett, a sánc alakjáról felmérési vázlatot is készített. Jelentésében hírt adott arról, hogy a földvárat a Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztálya védetté nyilvánította.¹¹

Rendszeres régészeti kutatás — néhány kisebb leletmentést nem tekintve — az 1960-as évek elején kezdődött Doboz határában.¹² Ennek és természetesen az előzményeknek az alapján — ha hézagosan is — végigkísérhetjük a különböző korszakokon az itt valaha megtelepült emberek életének nyomait.

A legrégebbi településmaradványokat az i.e. 5—4. évezredből, az újkőkorból (neolitikum) ismerjük. Ebben az időben az Alföld déli és délkeleti részére a

Balkán felől felvándorló népcsoport telepedett le. A régészeti szakirodalomban e népesség emlékeit — fő településhelyük alapján — Körös-kultúrának nevezük. A Körös-kultúra népe paraszti gazdálkodást folytatott. Az élelmet adó növények termesztése és a háziállatok tartása mellett igen fontos volt számukra a halászat és gyűjtögetés is. Szívesen fogyasztották a vizek „gyümölcseit”, a kagylókat, csigákat is. (Ezzel különben — a leletek tanúsága szerint — még a középkorban is bőségesen éltek.) Közvetlenül a folyók, erek partjára települtek, lakóházaikat a föld felszínére építették. A rendszerint hosszsan elnyúló települések helyéről elsősorban az agyagból égetett, szépen formált háztartási edények, halászháló nehezekek töredékei, esetleg csont- és kőeszközök tanúskodnak.

E korból Doboz határában elsőként a Hajdúirtásban levő településről kell megemlékezni. A középkori falu (később ismertető) feltárása alkalmával ugyanis a Fekete-Körös partján, a Körösbe futó ÉK—DNy-i irányú, újonnan ásott csatorna torkolata környezetében levő magasabb, partosabb részekben — elhúzódva Farkaszug felé is — a Körös-kultúra emlékei: ún. becsipkedett díszítésű jellegzetes edények töredékei, kőbalta, faragott csonteszközök bukkantak elő. Sajnos, a településhez tartozó építményeket — házakat, tűzhelyeket — nem tudtuk megfigyelni.

A régi Körös partján több helyen is rábukkantunk fiatalabb kőkori leletekre, amelyeket a pontosabb meghatározáshoz szükséges jellegzetességek hiánya miatt azonban csak feltételesen helyezhetünk a Körös-kultúra körébe. Ilyenek kerültek elő pl. Szanazugban a Fehér- és Fekete-Körös összefolyásának zugában; a Fekete-Körös jobb partjától kissé távolabb, a sarkadi út és az edő között álláson, egy kis magaslaton; Kékfüben, a régi térképeken Pompolynak nevezett magaslaton; a Maksári erdőben a Körös egy régi morotvája által körülzárt magas parton és a mai falu ÉK-i széléhez közvetlenül csatlakozó Irtásban, amelyeket át- meg átszel a Fekete-Körösbe a jobb oldalon beletorkolló Fok medre. A Fok déli partján levő, a régi térképeken „Vár”-nak jelzett, de az idős doboziak által is még így ismert nevű kanyarulatban szintén fiatalabb kőkori település maradványai vannak. A „Vár” nem látszik mesterségesen megerősített helynek, csupán a csaknem körülzáródó folyókanyarulat biztosít a településnek természetes védelmet.¹³

Az élet folyamatosságát a rézkori leletek igazolják. A lakosság életmódja az előző korszakhoz viszonyítva valószínűleg nem sokat változott. E tájon nem nagyon volt másra lehetőség, mint az állattartásra és némi növénytermesztésre, legfeljebb ezek aránya változhatott. A vizek és erdők természetesen továbbra is igen fontos élelemforrást jelentettek. Az első fémek — réz és arany — megismerése sem hozott nagy változást sem közvetlenül a termelésben, sem a vagyon felhalmozódásán alapuló társadalmi különbségek kialakulásában.

Dobozon két rézkori lelőhelyet ismerünk eddig: a Kereszt u. 6. számú ház kertjében 1977-ben Goldmann György a rézkor korai szakaszából származó, az ún. tiszapolgári kultúrához tartozó hulladékgyűjtőt bontott ki.¹⁴ A sarkadi út

023 =
melletti homokgödörnél pedig Medgyesi Pál 1982—83-ban a rézkor késői szakaszába, az ún. badeni kultúra körébe tartozó gödröket tárt fel. Ezekben díszített edénytöredékeket, egyfűlű tálát, gömbtestű agyagpoharat stb. talált.¹⁵

A III. évezred második felében a keleti steppe-vidékről lovas népek törtek a Kárpát-medencébe. Ezek azonban nem háborgatták közvetlenül vidékünket.

Az i.e. 2000. esztendő körüli időkben azonban ismét DK-i irányból hatolt be egy újabb néphullám, amely elárasztotta az Alföldet. A helyi lakosság nem engedte át békés úton az évszázadokon keresztül birtokolt lakóhelyét: háborúk sora rémítette a falvak népét az új korszak kezdetén. Az új népesség igen magas színvonalú paraszti gazdálkodást hozott magával, de hozta a korszak legfontosabb újításának, a bronzművéségnek az ismeretét is. Az új fémeszközök használata azonban csak lassan, mintegy 1000 év elteltével vált lényeges gazdasági tényezővé.

A bronzkor több mint egy évezredes korszakát az egész Kárpát-medencében állandó mozgás jellemezte. Újabb és újabb népcsoportok érkeztek hol kelet, hol nyugat felől. Új települések sora alakult új szokásokkal és tárgyi világgal.

042 =
Vidékünkön a korai bronzkor (makói kultúra) emlékét idézi a faluhelyi erdészház előtti tisztáson 1979-ben feltárt nagy gödör emlékműve. Belül díszített tálak, kihajló peremű jellegzetes bögrék és egyéb edények nagy tömegű töredéke mellett igen sok állatsont került elő. A szarvasmarha-, sertés- és juhsontok az állattartásról tanúskodnak.¹⁶

A bronzkor középső szakaszának viszonylag békés időszakában Doboz környéke az ún. gyulavarsándi kultúra körébe tartozott. E korban — természetesen továbbra is szorosan a folyók mentén — nagy kiterjedésű települések alakultak ki. Ezek között egyiket-másikat sáncokkal, árkokkal mesterségesen is megerősítették.

A települések egy helyben való hosszú életét mutatja, hogy a lakóházak és egyéb építmények pusztulása után — a romokat elegyengetve — ugyanarra a helyre újabb és újabb épületeket emeltek; így évszázadok alatt valóságos településdombok — szaknyelven: tellek — alakultak ki. Több méter vastag rétegsorokból álló tell volt a közelben a békés-várdombi erődítmény. Ez lehetett a környék urának — egyben talán a nemzetség fejének — és közvetlen kíséretének a lakóhelye. Gerendákból összerótt falú, több helyiségre osztott deszkapadlós házak maradványai kerültek elő az erőd rétegeiben. Az elsősorban földműveléssel foglalkozó alattvalók a vár közelében nyílt településen, tapasztott sövényfalú házakban laktak.¹⁷ Valószínű, hogy ehhez a központi maghoz tartoztak a környékbeli kisebb falvak is, amelyek bizonyára függőségi viszonyban voltak a központtal.

A több évszázadig tartó békés paraszti életet a bronzkor késői szakaszában újabb népesség betörése szakította félbe. A nyugat felől beáramló ellenség menekülésre kényszerítette a helyi lakosságot.

Az Alföld keleti felében az i. e. 1000 körül évszázadokban az ún. gávai kultúra népe telepedett meg. A kezdeti nehézségek után újra viszonylag békés időszak

következett, amelyet erőteljes gazdasági és társadalmi fejlődés jellemez. A bronzművesség felvirágzott, eszközök, fegyverek, ékszerek készültek a kitűnően megmunkálható fémből. A településeken előkerülő egyéb tárgyak — kő-, csonteszközök, agyagedények — a kézművesipar sokrétűségéről, a formák, díszítések változatosságáról tanúskodnak, ugyanakkor a települések lakóinak kereskedelmi kapcsolatairól is vallanak. A gazdasági élet alapja természetesen továbbra is elsősorban a növénytermesztés és állattartás volt, kiegészítve a halászzattal-vadászzattal.

Dobozon a gávai kultúra népének nagy kiterjedésű települése volt a faluhelyi erdészház környékén. Itt az elpusztult középkori falu maradványainak feltárása egyúttal a késő bronzkori település egy kis részének megismerését is eredményezte. Leletekben gazdag települési rétegeket figyeltünk meg a templom maradványainak környezetében, ill. alapfalai alatt, de ilyenek voltak a templomtól mintegy 50-60 m-nyire ÉK-re ásott nagy szelvényben is. Az erdészház kertjében (az istálló mögötti területen) és az említett nagy szelvény végében egy betemetődött egykori vízmeder É—D-i irányú részletére is rábukkantunk. Valószínű, hogy ez az igen régi vízfolyás határolta Ny felől a késő bronzkori települést, amelynek nyomai e medertől K felé, az erdő sűrűjében tűnnek el.

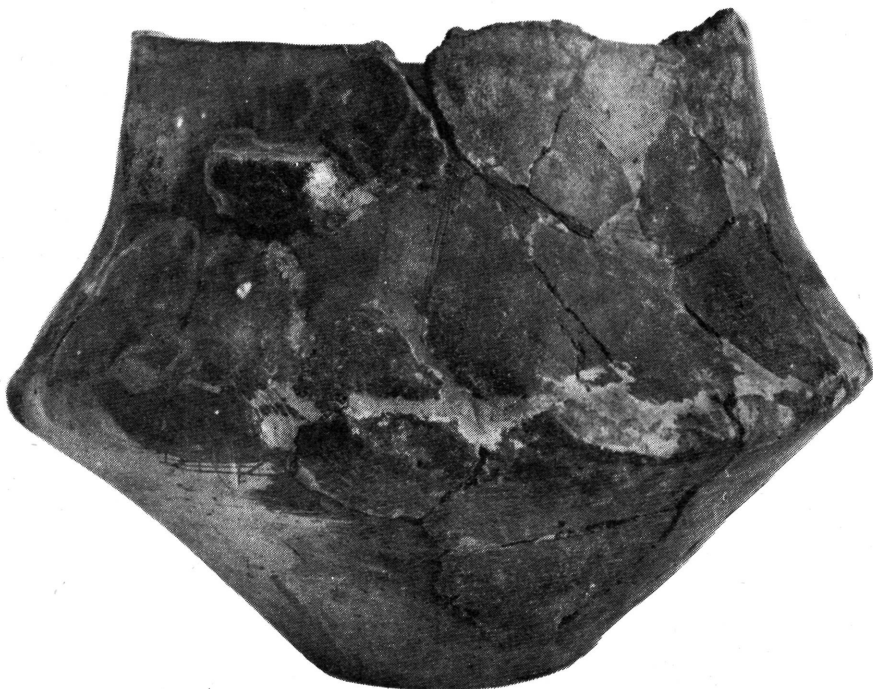
Nagy szelvényünkben a településnek igen tanulságos részleteit sikerült megfigyelni. Több, felszínre épített lakóház paticsos (kiégett tapasztott sövényfal) omladékrétegre bukkantunk, a házak padlóján letapasztott tűzhelyek voltak. A házakat láthatólag többször is megújították (a tűzhelyek áthelyezéséből lehetett erre következtetni). A nagyméretű házakat nem volt módunkban teljes egészében feltárni, csupán a szelvénybe eső részletüket bontottuk ki. Így méretükről csupán annyit tudunk, hogy 4-5 m szélesek lehettek. Hosszuk valószínűleg meghaladta a 10-15 m-t is. A cölöpszerkezetű, paticsfalú házak mellett földbe mélyített 2,5-3 m átmérőjű kör alaprajzú építményekre is rábukkantunk. Ezek közül az egyiknek a szélén cölöpök sorakoztak, közepén tűzhely volt. A másinak a körfala mentén 40-50 cm széles padka húzódott. Ez utóbbit egy hasonló alakú és méretű, de lényegesen mélyebbre ásott lakógödör vágta el. A házakon kívül nagyméretű vermek, gödrök is voltak, elsősorban a középkori templomnál. Ezeket, sajnos, kincskeresők bolygatták meg, a templom maradványaival együtt. Belőlük azonban még így is gazdag leletanyag került elő. A gödröket ugyanis a háztartásokból kikerülő hulladékkal, hamuval töltötték be. Ide kerültek a törött edények, a használaton kívüli eszközök, az elfogyasztott állatok kidobott csontjai, a halpikkelyek stb., az egykori élet beszédes tanúi.

E település lakói rejthették a földbe — talán az egykori erdőben — azt a bronzegyüttest is, amely a Hajdúirtásban levő középkori falu feltárása során, 1975-ben került napvilágra. Alig 40-45 cm mélységben a mai felszín alatt egy cserépedényben 87 db ép, ill. törött bronztárgy és nyers bronzrög bukkant elő. **(2—5. kép)** Az egykor nagy értékű, talán több nemzedék által összegyűjtött fémtárgyak a bronzöntés mesteriségének magas színvonaláról, ugyanakkor az eszközkészlet sokféleségéről tanúskodnak. A gabonafélék betakarításához

szükséges aratósarlók, a különböző célokra szolgáló, de elsősorban erdőirtásra, famegmunkálásra szolgáló balták, vésők, fűrészpengék, a vadászatnál, de harci fegyverként is használatos lándzsahegyek, valamint a ruházat kiegészítői: dísztűk, karperecek voltak a kincsleletben. A töredékek és az alakatlan bronzrögök újabb beolvasztásra váró nyersanyagként jelentettek értéket.¹⁸

A bronz alapanyagát, a rezet és az ónt Erdélyből szerezték be, de innen jutottak hozzá az aranyhoz és a sóhoz is. Valószínű, hogy elsősorban gabonafélékkel, állatokkal fizettek a nélkülözhetetlen nyersanyagokért.

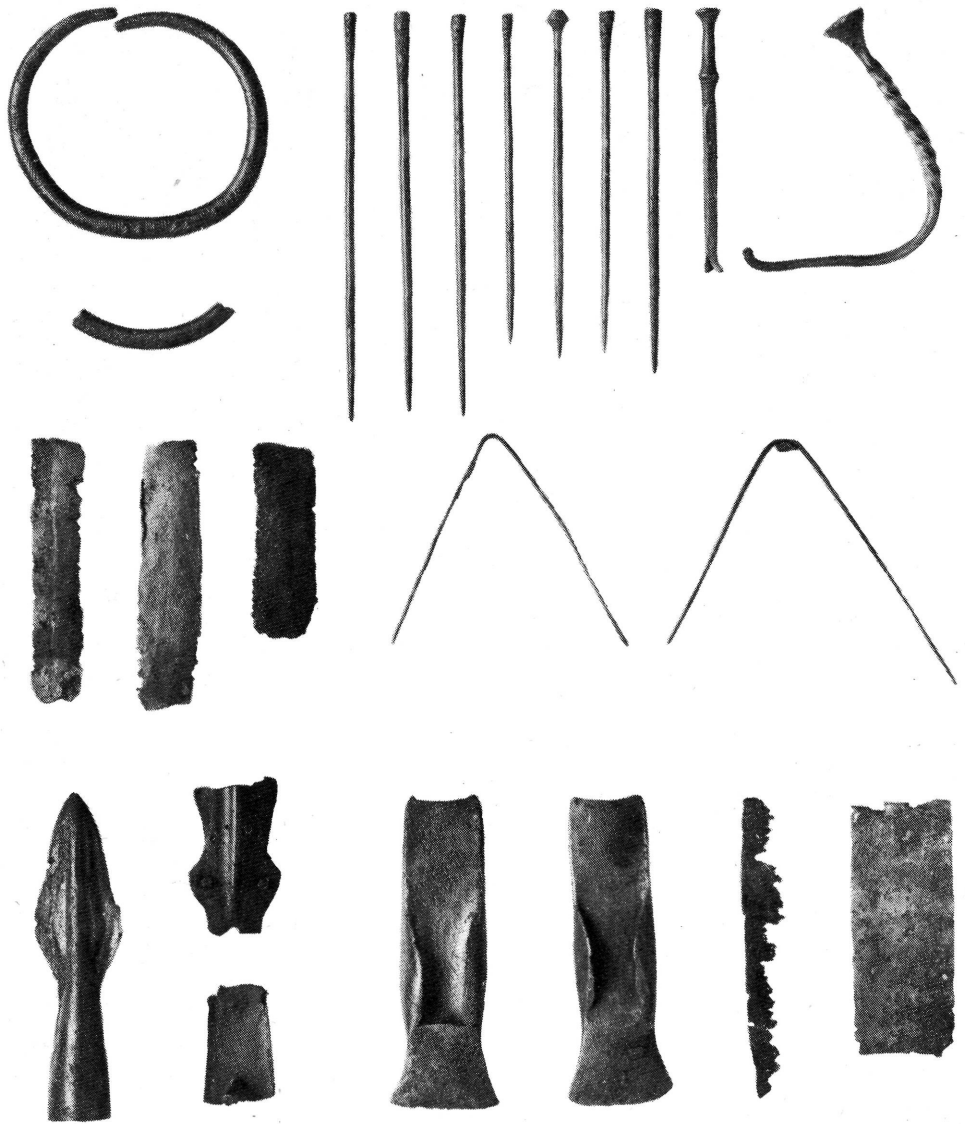
A békés évszázadokat különböző népcsoportok újabb és újabb támadásai szakították meg. Az ismeretlen nevű népek hosszabb-rövidebb ideig tartó uralmának a VIII—VII. században K felől érkező pusztai lovas nép, a szkíták elődei vetettek véget. Uralmuk központja a Kárpát-medencében az Alföldön volt, természetesen ez felelt meg leginkább a nagy szabad legelőket megkövetelő pásztorkodó életmódjuknak. Az általános művelődéstörténet igen fontos mozzanata fűződik e néphez; a Kárpát-medence lakói között ők használták először vasat. Közép-ázsiai, ill. Kaukázus vidéki hazájukból hozták magukkal a vas

2. kép. Késő bronzkori agyagedény, benne bronztárgyakat rejtettek a földbe. Hajdúírtás.

3. kép. Sarlótöredékek az elrejtett bronzkincsben. Hajdúirtás.

4. kép. Karperecek, dísztűk, fűrészpengék, lándzsacsúcsok, vésők az elrejtett bronzkincsben. Hajdúirtás.

5. kép. Tokos balta és töredékek, valamint nyers fémrögök az elrejtett bronzkincsben. Hajdúirtás.

D 1h =
ismeretét. Kezdetben csupán apró tárgyakat, elsősorban ékszerféléket, majd fegyvertartozékokat készítettek az új fémből. E nép emlékét Doboz határában egy sír idézi, amelyet a Marói-erdőben levő homokgödör közelében édesapám, Kovalovszki István talált meg 1960-ban. A sírban — fejfelé K, lábbal Ny felé nyújtva — egy férfi csontváza feküdt. Lábaihoz magas fülű kis csészét helyeztek és ide tették fegyvereit is: egy kis vasfokost, kést és köpüs lándzsát, amelyből csupán egy kis töredék maradt meg.¹⁹

A szkiták környékbeli uralmáról a Békéscsaba Fényesen feltárt nagy temető tanúskodik.

Az i. e. III. évszázadban dél felől, a balkáni hadjáratról visszaérkező kelták, majd az i. e. I. század végétől a kelet felől behatoló dákok uralták vidékünket. A dákok királya — a név szerint ismert Burebista — a Fekete-tengertől a Dunának az Alföldön át, dél felé futó vonaláig terjedő erős birodalmat hozott létre, amely azonban halála után (i. e. 44 körül) darabokra hullott. Dák betörések továbbra is veszélyeztették a római tartományokat: Moesiát és Pannóniát. Traianus, római császár azonban 106-ban legyőzte a dákokat és megszervezte Dacia római provinciát.

Közben új, eddig ismeretlen népek érkeztek az Alföldre: az iráni eredetű szarmaták, ill. jazigok. A történeti források arról adnak hírt, hogy nyugati szomszédokkal, a dunántúli római provinciával, de a keleti dákokkal is hosszú ideig hadban álltak. A történelmi események azonban úgy alakultak, hogy a szarmaták a római birodalommal békés kapcsolatokat építettek ki — elsősorban a dákok elleni védelem érdekében.

A nomád pásztorkodó, kitűnő harcos szarmaták az Alföldön letelepültek, falvakban lakó, elsősorban földművelő néppé váltak. Szoros kereskedelmi kapcsolatban álltak a római birodalommal, földjükön keresztül kiépített út — hadiút — vezetett Pannóniából Dacia tartományba.

A dák — szarmata korszak emlékei vidékünkön szép számban megtalálhatók. Dákokra utaló tárgyak előkerültek pl. a Hajdúirtásban folyó ásátásokon is. Az igen szerény megjelenésű, szabadkézzel készült füles agyagbögerek, -fazekak a dákok hagyatékaik lehetnek. Talán fontosabb azonban, hogy a Körös folyó elnevezése, amelyet számos görög és római írott forrás is megőrzött, feltehetően a dákok nyelvéből maradt fenn. A szó eredetileg sötét színű folyót jelentett.²⁰

D 36, 37 =
D 25 =
D 26 =
A szarmaták emlékei a dobozi határban igen sok helyen fellelhetők. Elsőként említtem a Hajdúirtásban előkerült településmaradványokat, amelyekre még részletesebben visszatérek. A sarkadi út melletti homokbányánál végzett ásátáson is jelentős maradványok kerültek elő.²¹ Településre utaló leleteket találtunk — őskoriakkal együtt — Kékfűben, a Pompoly magaslaton, és a Ráccsapás dombosabb helyein is. A Maksári-erdőben, a régi Fekete-Körös bal partján a mai falutól kb. 1 km-re, abban a táblában, ahol 1960-ban fiatal makkos volt, szintén szarmata kori leletek kerültek elő.²² Az óvár környékéről közelebbről meg nem határozható helyről különleges, hordó alakú agyagedény került a gyulai múzeumba.²³

Temetőre utaló leletek — fehér és világoskék üveggyöngyök — kerültek elő a Hajdúirtásban a Körösbe torkolló DNy-ÉK-i irányú csatorna mélyítése alkalmával a torkolat közelében. Sírokat találtak sok színes gyönggyel a sarkadi út melletti utolsó háznál (vágóhíd) a körgát javítása alkalmával.²⁴

A szarmata kor elején rejtették a földbe azokat az i. e. I. században készült római ezüstpénzeket, amelyeket 1977-ben a Kereszt u. 6. számú ház kertjében találtak meg.²⁵

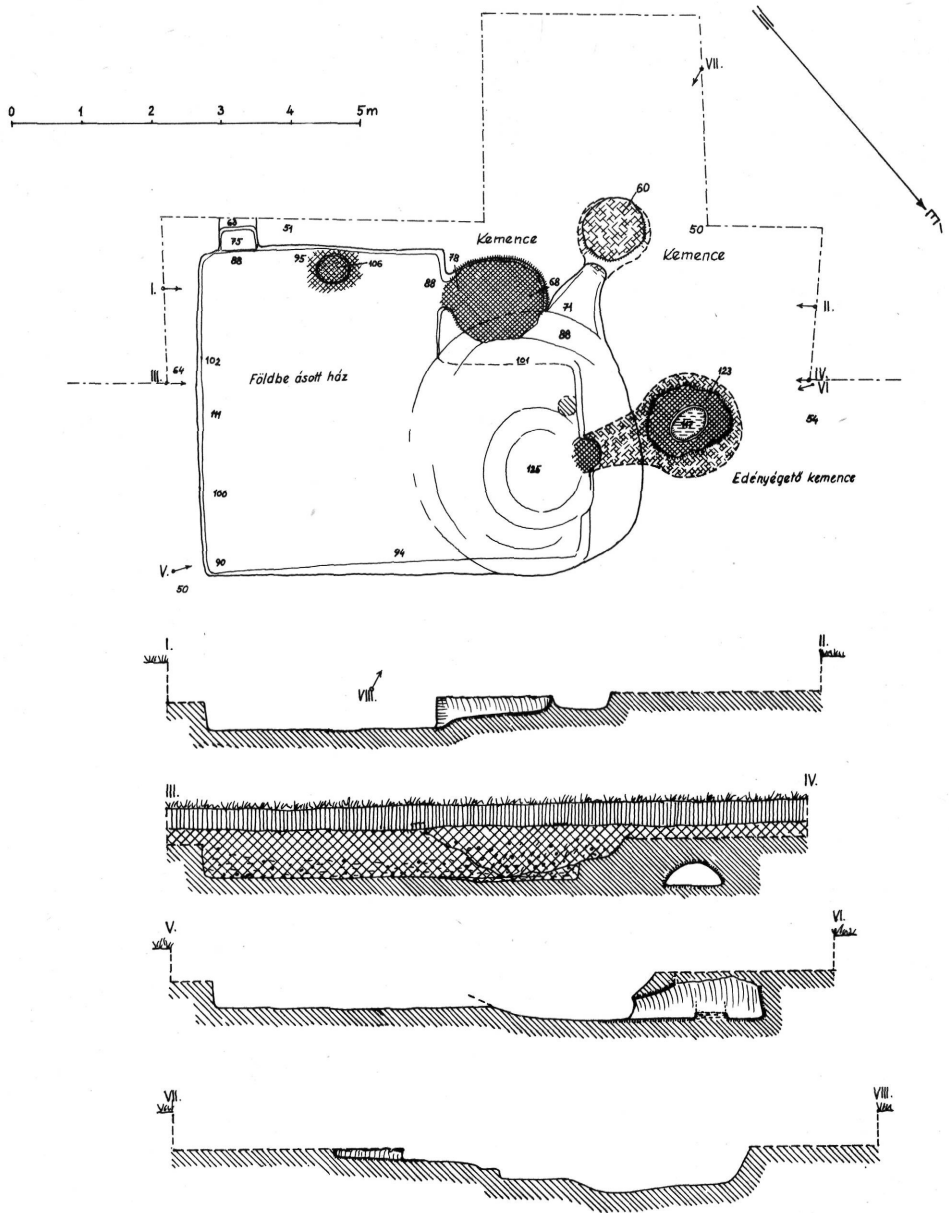
A vidék szarmata kori településeiről legtöbbet a Hajdúirtásban végzett ásatásokon tudtunk meg. A középkori falu területén ugyanis két szarmata kori házra és egyéb építményekre is rábukkantunk. A $4,3 \times 3,2$ m és $5,9 \times 5$ m alapterületű, egyetlen helyiségből álló házakat 1 m-nyire a földbe mélyítették. Padlójukat és falaikat a beásott gödör alja és oldalai alkották. A házak gödrében cölöplyukak nem voltak, valószínű, hogy a tetőt a ház gödrén kívül állított ágasok, szarufák tartották. A tetőt náddal, gazzal fedték be, ennek természetesen nem maradt meg semmi nyoma.

Mindegyik házban találtunk egy-egy kis tűzhelyet, amelyet kissé a padlóba mélyítettek. A 30-35 cm átmérőjű, 12-15 cm mélységű, gondosan körültagasztott kis gödrök igen erősen ki voltak égve. Belsejüket hamu töltötte ki, amelyben széttört cserépedények darabjai maradtak meg. Az egyik ház ÉNy-i sarkában egy nagy kemencét is találtunk. Ennek fekeke (120×150 cm) 15-20 cm-rel magasabb szintű volt a ház padlójánál. Mivel a ház sarkában volt, csak egyik oldalán kellett a falát megépíteni. Ezt az agyagból megépített kemencefalat egy későbbi beásással, sajnos, nagyrészt szétrombolták. (6. kép.)

A házak padlójáról és gödrük betöltéséből a korszakra jellemző leletek kerültek elő. Ezek nagy részét agyagedények töredékei tették ki, köztük jól iszapolt agyagból, római mintára korongolt, szürkére égett tálak, korsók darabjai és a szabadtűzön használható, homokos anyagú fazekak töredékei. (7—8. kép.) Az edénycserepek között római importból származó mázas edény töredéke is előbukkant. Az egyik ház pusztulása után gödrének falába egy sütőkemence 120×140 cm-es fejét vágták be. A kemencéhez tartozó előteret a ház gödrének betöltésében alakították ki.

Különlegesen érdekes volt a másik ház mellett megtalált nagy kemence, amely csaknem teljesen épen került elő. Ennek fejét is a ház gödrének falába vágták be, előterét is a ház belsejében alakították ki, szétrombolva vele a ház kemencéjének oldalát. A falba vágott nagy kemence fenekének közepén agyagoszlopot építettek, amely favázra erősített, szintén agyagból készült rácsozatot tartott. Ezzel az agyagrostéllyal vízszintesen kettéosztották a kemence belső terét. (6. kép.) A kemencében agyagedényeket égettek ki. A kiégetésre szánt edényeket a rostélyra helyezték, alatta pedig tüzeltek. Az égetés közben eltört vagy deformálódott vékony falú, finom, szürke edények cserepeit megtaláltuk a kemence előterének betöltésében.

A két ház, ill. a mellettük levő kemencék eléggé messze, mintegy 80 m-nyire kerültek elő egymástól. Közöttük és környezetükben egyéb településjelensége-

6. kép. Földbe ásott, szarmata kori lakóház és edényégető kemence alaprajza és metszetei. Hajdúirtás.

7. kép. Szarmata kori tál. Hajdúirtás.

8. kép. Szarmata kori fazék.
Hajdúirtás.

ket is megfigyeltünk. Előkerültek pl. kisebb méretű (2,5 × 1,5), tojásdad alaprajzú lakógödrök, oldaluk mentén padkával, végükben egy-egy ágasfa gödrével. Ezekben nem volt tűzhely. A gondos munkával készült, nagy méretű házak mellett ezek az építmények ideiglenebb jellegű, szerényebb igényű lakóhelyek lehettek.

Találtunk kisebb-nagyobb gabonás vermeteket, szabálytalan alakú, szeméttel betöltött gödröket is.

A dobozi Hajdúirtásból, de az Alföld más vidékeiről is ismert szarmata kori településjelenségek feltűnően hasonlítanak az Árpád-kori magyar falvakban megfigyelt jelenségekhez. Ezeket látva, a kutatókban a lakosság továbbélésének a gondolata is felmerült. A jelenségek egyezésének azonban valószínűleg az az oka, hogy az egymástól több száz évnyi távolságban élő népeknek nagyjából azonos volt az életmódja, de egyezőek voltak a földrajzi, elsősorban az éghajlati viszonyok is.

A letelepült földműves, kézműves és a szükségleteikhez mérten állattartó, falusi életmódot folytató szarmataikat az V. században kelet felől újabb harcias nomád népek háborgatták meg. A népvándorlás korának félelmetes hírű harcosai, a hunok maguk előtt sodorták a különböző germán népeket, a gótokat, alánokat, gepidákat. Ellenük épült a szarmata szállásterület határán az a több száz km hosszú, helyenként párhuzamos sáncokból álló hatalmas erődítmény, amelyet Csörsz árka néven ismerünk és amely kisebb-nagyobb megszakadásokkal ma is végig nyomon követhető.

Az Alföld — a védővonal ellenére — az V. század elején már teljes egészében hun uralom alá került. Az itt élő népek — így a szarmataik — egy része természetesen nem hagyta el a lakóhelyét. A mocsarak, erdőségek védték a megbúvó falvakat.

A népvándorlás korának nagy népmozgalmi csupán érintették vidékünket. A szabad mezőségi tájak, tágas legelők jobban megfeleltek a nagy állattartó pusztai népek életmódjának. Az áttekinthetetlen vízi világ veszélyeket is rejtett számukra, ezért ezeket a helyeket lehetőleg elkerülték, talán csak felügyeletük alatt tartották. A nomád hunok is elsősorban a nagy szabad térségeket szállták meg. A fennhatóságuk alatt élő földművelő népek különféle szolgáltatásokkal adóztak uraiknak.

Attila hatalmas birodalmának központja az Alföldön, talán a Duna—Tisza közén, Szeged környékén lehetett. A rettegett király hirtelen halála (453) végét jelentette a birodalomnak is. A leigázott népek hatalomra jutottak, a hun birodalom elenyészett.

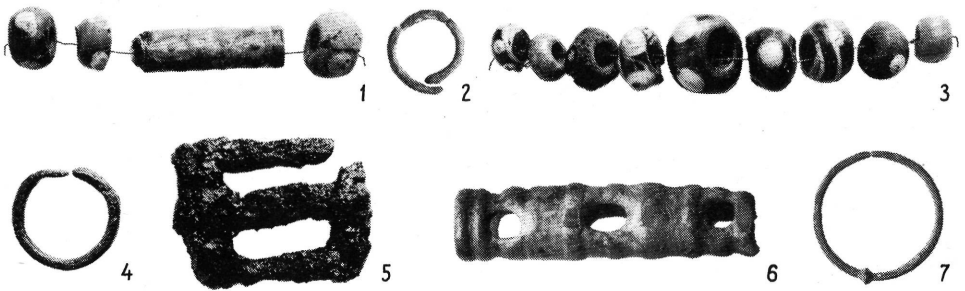
A hunok után a gepida királyság egyik ága birtokolta az Alföld és Erdély vidékeit. A gepidák népe megérte a VI. század második felében az avarok honfoglalását. A belső-ázsiai eredetű avarok — a türkök elől menekülve — eljutottak a Kárpát-medencéig és a hunokéhoz hasonló nomád államot teremtettek, különböző népelemeket hajtva uralmuk alá.

A több hullámban beözönlő avarság történelméről írott források sokasága tanúskodik.

Az avarok a balkáni és a nyugati szlávok egy részét is uralmuk alatt tartották. Részben szövetségesként, részben hadifogolyként szláv tömegeket mozgattak meg, telepítettek birodalmuk különböző vidékeire. A még meglévő gepidák és egyéb népek együttélését is tekintetbe véve, a régészeti emlékmennyiség rendkívül összetettnek, bonyolultnak látszik. Szinte lehetetlen meghatározni, hogy egy-egy tárgycsoport vagy településrészlet melyik nép hagyatékához tartozik. A bizonytalanságot még növelheti, hogy vidékünk most is, mint mindenkor, a

9. kép. Edények a Hajdúirtásban feltárt korai avar sírból.

10. kép. 1—5: leletek a Hajdúirtásban feltárt korai avar sírokból. 6—7: késői avar leletek az Árpád-kori falu területéről.

központi területektől távol, eldugott helyen feküdt. A történeti események itt lelassultak, a viharok esetenként talán el is kerültek e tájat. Ilyen módon talán mégis lehetséges, hogy a korábban itt élő népek leszármazottai megmaradtak és az új politikai viszonyok között is — esetleg új szokásokkal, újfajta tárgyakkal gazdagodva — szinte töretlenül folytatták csendes életüket.

Nyomaik azonban itt-ott mégis megfigyelhetők. A Hajdúirtásban, pl. a későbbi település feltárt házai között négy sírra bukkantunk. Közülük csupán egyben volt „melléklet”: a csontváz mellett két edény került elő, ezekben a halottnak „útravalóként” valamilyen ételt adtak. (9. kép.) A többi sírban a halott ruházatához tartozó tárgyakat, övcsatot, gyöngysort, fülbe való karikát találtunk. (10. kép 1—5.) A temetkezéseket a 2. számú sírből előkerült szabadkézzel, de igen gondosan megformált magas, karcsú edény alapján a korai avar korra (VII. század első fele) keltezhetjük. A sírokba — az egyszerű leletek tanúsága szerint — köznéphez tartozó személyeket temettek el, akik talán egyetlen család tagjai voltak. A településásatás során megtalált egyéb tárgyak arra utalnak, hogy itt a későbbi avar korban is volt élet. (10. kép 6—7.)

Az avar birodalom szervezetét Nagy Károly frank uralkodó zúzta szét. A Dunántúl 803-ban frank fennhatóság alá került, a Tiszántúl és Erdély Krum bolgár fejedelemnek hódolt meg. A birodalom szétfoslott ugyan, ám lakói, az avar, szláv, bolgár töredékek bizonyára megérték a magyar honfoglalást.

Amint ahogyan a korábbi sorsfordító eseményeknek sincs kézzel fogható nyoma falunk határában, a honfoglaló magyaroknak más vidékeken feltárt temetőiből ismert emlékei sem kerültek elő egyelőre. A Sarkadon, Gyulán, Békéscsabán, Békésen megtalált honfoglalás kori magyar temető és a dobozi Hajdúirtásban feltárt korai magyar település igazolja, hogy ezt a vidéket a honfoglalók korán birtokba vették. Doboz neve is erre utal, mivel a jellegzetes magyar névadás szokásának felel meg: a helynév személynévből alakult. A szó eredeti jelentése: telt, kövér. Talán ilyen lehetett az az előkelő ember, a közösség vezetője, akinek a neve megmaradt a falu nevében.²⁶ Az államalapítást követő évszázadokból származó írásos emlékek pedig, amelyek Doboz falut már név

szerint említik, kétségtelenül arra utalnak, hogy e vidék — sajátos adottságaival — a szervezett állam szigorúan számon tartott része volt a legkorábbi időktől.

1075-ben Géza, Magyarország királya saját tulajdonából a Garam melletti Szent Benedek apátságnak különböző javakat adományozott. Az adománylevél szerint a Körös (Crys) folyó melletti Doboz (Duboz) faluban 3 háznép szolgát adott földjükkel az apátság disznóinak őrzésére és úgy rendelkezett, hogy ahová a király disznói járnak legelni, oda járjanak az apátság disznói is.

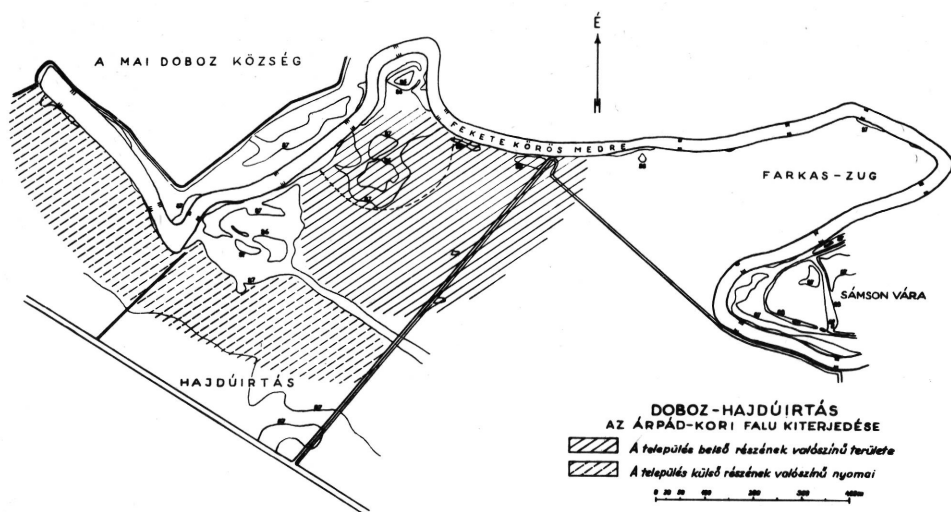
1138-ban egy újabb adománylevélben tűnik fel Doboz neve. Kálmán király testvére, Álmos herceg magánbirtokából megajándékozta a dömösi prépostságot. Doboz faluban Ecil, Baiadi, Lusadi, Burcu, Pazari, Albun, Cobu és Abram nevű szolgák házanépét adja, akik tizedet tartoznak fizetni. Minden háznép köteles volt még két juhot, két köből búzalisztet, két köből jó sört és egy söt is adni. Az oklevél megemlíti, hogy az apátságnak van itt 70 disznója és 60 kas méhe. A méhészek és kondások azok mellé a szolgák mellé vannak sorolva, akik kenyeret adnak.

1273-ból származik az újabb adat, amely a falut említi: Dobozon a király disznói után a váradi püspöknek járó tized harmadrésze a váradi káptalant illeti.²⁷

A falut tehát az első írott forrásból a király személyes birtokaként, mégpedig a királyi kondások falujaként ismerjük meg. Egy évszázad múlva már gazdagabb kép tárul elénk: az állattartás (disznó, juh) mellett méhészetről, áttételesen földművelésről (kenyér, búzaliszt) és bizonyos ipari tevékenységről (sörkésztés) is ír az adománylevél. A söt valószínűleg meg kellett vásárolniuk. 8 dobozi családnak a nevét is megtudjuk. Több mint 100 év múlva újra a királyi kondáról értesülünk.

Az első írott források korából, az Árpád-korból, a mai falu határában — elsősorban a Fekete-Körös partjain — falvak sorának maradványai bukkantak elő. Ezek a települések nagyjából azonos időben, a honfoglalás vagy az államalapítás korában keletkeztek. Legkorábbinak és legrövidebb életűnek az a település látszik, amelyet Hajdúirtás területén találtunk meg és ahol több mint 20 éven keresztül ásatást is végeztünk. Ennek a településnek az élete a magyar honfoglalást közvetlenül megelőző korszakra is visszanyúlik, de viszonylag korán, a XI—XII. században már meg is szűnik. Hasonlóan korán keletkezett az a falu is, amely Felső-Doboz néven a XVI. századig fennállott. Ennek emlékét őrzi Faluhely neve. Ettől délre 1,5 km-re a Nagylencsésben megtalált település valószínűleg a XIII. századig létezett. Korai eredetű az a falu is, amely a mai Doboz helyén állott és amelyet a késő középkorban Alsó-Doboznak neveztek. Maradványaira utaló nyomokat a református templom környezetében találtunk, de ehhez tartozó leletek a kastélykerttől É felé, a sportpálya környezetében is előkerültek.

Meg kell emlékeznünk a korai falutelepülések sorába ékelődő földvárról, a Sámson váráról is, amelyet talán szintén a X—XI. században építettek, de az ásatásokon megtalált leletekből ítélve a XIII. század után már nem használtak.

11. kép. Dobož-Hajdúirtás. Az Árpád-kori falu helyszínrajza a Sámson várával.

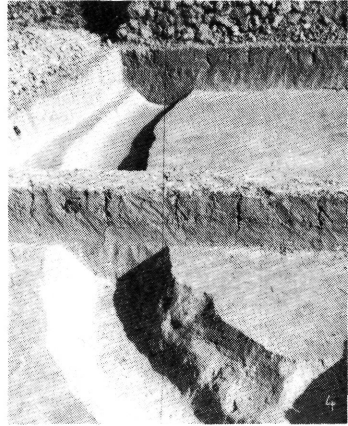
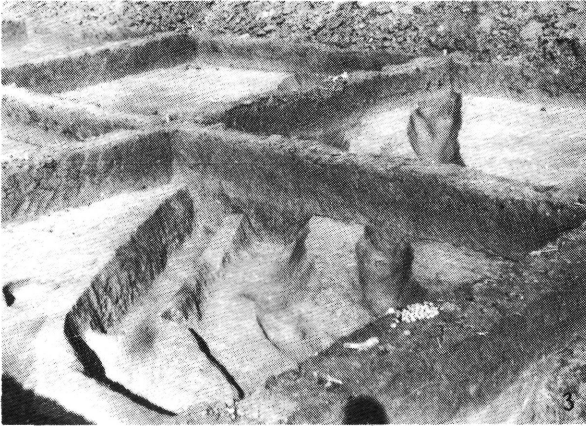
A korai írott források csupán egyetlen Dobožt említenek. A falu határában viszont — mint láttuk — több település létezett azonos időben. Valószínű, hogy a név mindegyikre vonatkozik, talán csak jelzővel különböztették meg a falukat, mint ahogy a késő középkori források Alsó- és Felső-Dobožról írnak. Nem dönthetjük el tehát, hogy az Árpád-kori források a több település közül melyik Dobožra vonatkoznak. Az adatok valójában bármelyikre ráillenek.

A régészeti kutatások alapján a települések korai évszázadainak mindennapi életéről, a falu képeről elég sokat megtudtunk. 1961—1983 között a Hajdúirtásban, 1976—1980 között pedig a Faluhelyen végeztünk ásásokat.

Amint arról már szó volt, a mai falutól DK-re, a Fekete-Körös bal partján egy igen korai Árpád-kori település maradványait őrzi a föld. A települést két, határozottan elkülönülő részre osztotta a Körösbe torkolló kis ér (ma már alig látható száraz meder). Ennek jobb partja és a Körös közötti zártabb területen volt a falu magja házakkal, árkokkal stb., az erecske bal partja mentén viszont lazább, elmosódottabb településjelenségek voltak megfigyelhetők.²⁸ (11. kép.)

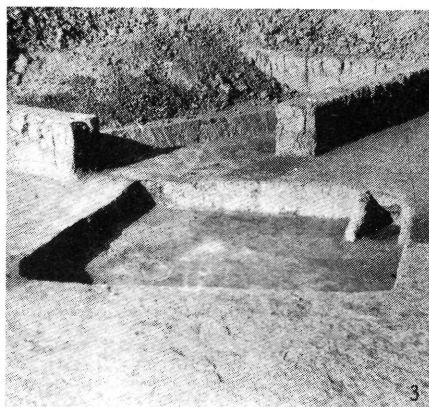
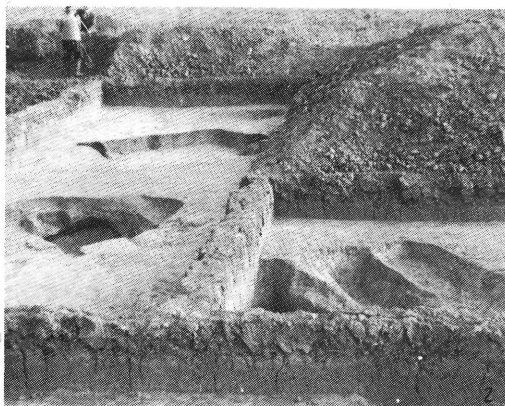
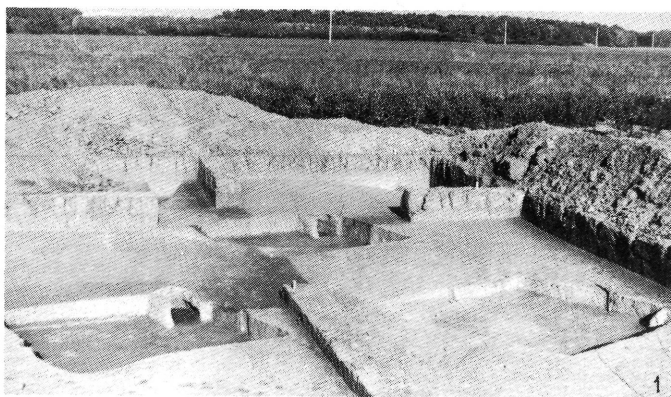
Az ásásokon megismert mintegy 10 000 m²-es területen — amely természetesen a falu egészének csak kis részét teszi ki — összefüggésében bontakozott ki a település képe.

A feltárt településrészlet alaprajzán a különböző árkok csíkjai vonják magukra első pillanatban a figyelmet. A többszörös tagolással földbe mélyedő, hosszú szakaszokon egyenesen futó, majd szögletes megtöréssel irányt változtató nagy árkot csaknem 200 m hosszan követtük. Szélessége a szántás alatt közel 3 m, mélysége pedig egyes szakaszokon 180 cm volt. A nagy árok a hozzá csatlakozó keskenyebb, sekélyebb árokkal együtt mintegy 60 m széles területet fog közre.

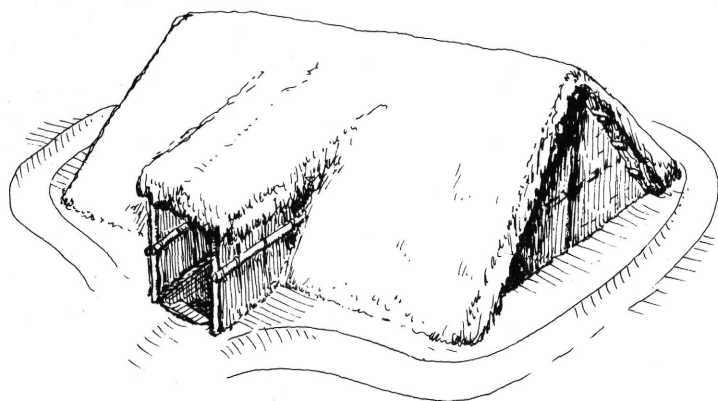

12. kép. Árkok részletei az Árpád-kori faluban. Hajdúírtás.

Találtunk olyan árkokat is, amelyek lezáródtak a szelvényeinkben. Az egyik mintegy 15 m átmérőjű, szabálytalan kör alaprajzú, a másik pedig félkörívben hajlik, két vége mintegy 20 m-re távolodik el egymástól. A nyitott szakasz előtt egyenes árok húzódik, szinte lezárja a félkörívet. Az árkok jellegzetességeiből arra lehetett következtetni, hogy nem egyszerűen vízelvezetésre szolgáltak. Más településeken megfigyelt hasonló jelenségekkel összevetve, az árkok a település képeinek igen jellegzetes, meghatározó alkotóelemei voltak, bizonyos területeket elkülönítettek, közrefogtak, esetleg körülzártak. Igazi összefüggésüket csak a teljes feltárás után lehetne meghatározni. Mindenesetre úgy látszik, hogy az árkok nagy összefüggő rendszert vagy egymáshoz igazodó rendszereket alkottak.

13. kép. Földbe ásott házak maradványai az Árpád-kori faluban. Hajdúirtás.

14. kép. Árpád-kori falusi lakóház helyreállított képe a dobozi ásatások eredményei alapján.

A kör alakú és félköríves árokról feltételezhetjük, hogy a belőlük kidobott földdel és esetleg ennek tetején húzódó sövénykerítéssel együtt állatok védelmét szolgálták a kedvezőtlen időjárás, elsősorban az uralkodó ÉNy-i szél ellen.

Az árkok meghatározták a lakóházak helyét is. Környezetükben ugyanis földbe ásott házakat találtunk — összesen 36 házat —, amelyeknek helyzete igazodott az árkokhoz, elsősorban a nagy méretűekhez. A földházak más Árpád-kori falvainkból is jól ismert alakúak és szerkezetűek voltak. Alapterületük viszonylag kicsi, 240×240 — 280×360 cm, mélységük 60 — 100 cm között változott. A házaknak nem volt épített fala, csupán nyeregtetejük emelkedett a föld felszíne fölé. Négyzetes lakóterükbe lépcsős lejárát vezetett, amelyet rendszerint a D-i vagy a K-i oldal közepén találtunk meg. A bejárattal szemben az egyik (rendszerint a jobb oldali) sarokban volt a ház kemencéje, amelynek tüzelőterét igen egyszerű módon, a sarokban meghagyott eredeti agyagtömbbe vájták be. (13—14. kép.) Csaknem minden ház kemencéje igen gyengén égett ki.

15. kép. Cserépüst a Faluhelyen feltárt egyik Árpád-kori házból.

16. kép. Cserépfazekak. Hajdúirtás.

A házak közepén rendszerint szabad tűzhely nyomait is megfigyeltük, körülöttük majdnem mindenütt előkerültek az ún. sütőharangok töredékei. Ez az ősi sütőalkalmatosság a kemencéhez hasonlóan szükséges, elmaradhatatlan felszerelés volt a háztartásoknak. A ház földpadlóján az átforrósodott tűzhelyen ezzel borították le a megsütni való lepénykenyeret vagy egyéb ételféleséget. A háztartások felszerelése igen szerény volt: a szabad tűzhelyen felfüggesztve használható cserépüst, fazék, bögre, agyagtál, vaskés, csontszerszámok, agyagból készült orsógombok tanúskodnak a hétköznapi egyszerű életéről. (15—18. kép.)

A földbe ásott, négyszögletes lakóházak mellett kör alaprajzú, sátoryszerű építmények is voltak. Ilyenek maradványait a házak között is megtaláltuk, de valószínű, hogy a település nyitott déli részén elsősorban ilyenek állhattak. Itt házakra nem is akadtunk. A szűkös földházakat valószínűleg csak a zord időjárás elleni védelemre használhatták, szívesebben időztek a szabadban vagy a szellősebb sátrakban. Az is lehet azonban, hogy a felszíni építmények elsősorban az állatok mellett foglalatzkodó férfiak lakóhelyei voltak, a házakban inkább a nők, gyermekek laktak.

A falu területén kutakat, gödröket, vermeket is találtunk.

A településen szórványosan késő avar kori leletek is előkerültek. Ezek alapján valószínűnek tarthatjuk, hogy a település már a magyar honfoglalást közvetlenül megelőző időben is létezett. Az egyik házban talált XII. századi ezüstpéncz pedig a település életének végét jelzi.

17. kép. Orsógombok és vasszerszámok az Árpád-kori faluból. Hajdúirtás.

A falu pusztulásának okát nem ismerjük. Lakói valószínűleg a szomszédos, templomos falukban folytatták életüket.

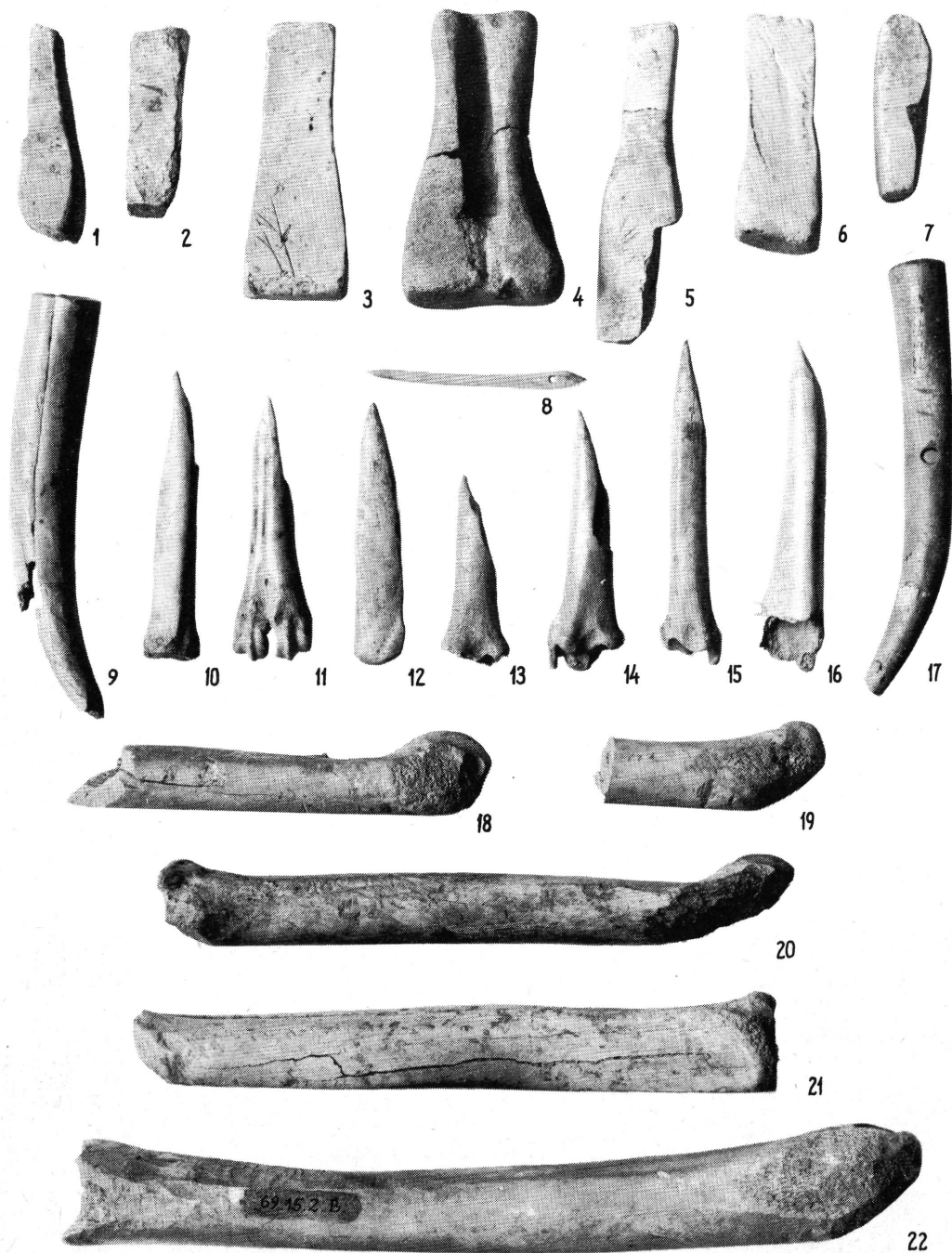
Ekkortájt vesztette el jelentőségét a szintén korai középkori eredetű Sámson vára is. A mintegy 100 m átmérőjű, lekerekített sarkú, háromszög alaprajzú sánc ma átlagosan 1 m magasan emelkedik ki környezetéből. Keleti harmadát a legújabb korban belefoglalták a Körös gátjába. Kétharmad részét a Fekete-Körös ölelte körül. A sáncon és vonulata mentén kívül-belül vörösre égett rögöket lehet ma is találni a felszínen. A sánctól két helyen vágtuk át, és belsejében is ástunk néhány kutatóárkot. Az egyik sánctávágásban sikerült megfigyelni a sánc szerkezetét: a sánc gerincét sövényfalak közé döngölt, 4 m széles földfal alkotta. A sövényt egymástól 50-80 cm-re álló, 20-22 cm vastag cölöpökre fonták. A másik sánctávágásban egy fából készült torony (?) részletére bukkantunk, amelyet a földfal vonalában építettek. A csak kis részben feltárt építmény falai mentén cölöpök sorakoztak. A helyiségnek a sánc alapjával azonos szintű padlóját hamu és faszén borította, belsejét égett rögök töltötték ki. A sánc gyűrűjén belül főleg az ÉNy-i oldalon lehettek lakóépítmények, amelyekből csupán szétrombolt, csekély maradványokat sikerült megfigyelni. A leletek alapján a vár a X—XI. századtól a XIII. századig állhatott fenn. **(18. kép)**

Az írásos emlékek az itteni települések közül egyiknek sem említik a templomát. A Hajdúirtásban nem is találtunk templomot, de valószínűleg nem volt temploma a Nagylencsésben levő Árpád-kori településnek sem. A mai falu, az egykori Alsó-Doboz középkori templomának helyét is csak sejteni lehet. A középkori település feltételezett központjában, a református templomtól D-re mintegy 80-100 m-re, a Körös kissé kiemelkedő partján, néhány évvel ezelőtt házalapozás árkanak ásása közben nagy tömegű embercsontra bukkantak.²⁹

Épületmaradványokat ugyan nem figyeltek meg, de a temetkezések zsúfoltsága arra utal, hogy itt templom körüli temető lehetett. Ha volt is a falunak temploma, ennek falai a török idők után már nem állhattak, 1712—13-ban ugyanis a falusiak paticsfalú templomot építettek, amely mellé 1782-ben fatornyot emeltek. 1794—98-ban pedig — valószínűleg a korábbi templom helyére, vagy ahhoz közel — megépítették a ma is álló református templomot.³⁰

Faluhelyen, az elpusztult Felső-Doboz templomának falmaradványai viszont még igen sokáig fennállottak, még ma is élnek Dobozon öregek, akik emlékeznek a romokra. A templomra utal az a keskeny vízmeder is, amelyet a múlt században készült térképek *Egyház ere* néven tüntettek fel. Amint az 1976—1980. évi ásatások bebizonyították, a templom valóban az erecske partján állott. Az épületnek csak az összeturkált alapozása maradt meg, falait teljes egészében elbontották. A templom egész területét — a körülötte levő temetővel együtt — nagy gödrökkel turkálták össze, helyenként 1,5-2 m mélyen. **(20. kép)**

Az egyhajós, négyzetes szentélyű kis templom alapozását agyagból döngölték, az agyagrétegek közé téglatorodék rétegeket terítettek. A falak — az átforgatott földből előkerült sok tégladarab bizonyosága szerint — téglából épültek.³¹

18. kép. Fenőkövek (1—7) és csonteszközök az Árpád-kori faluból. Hajdúirtás.

A felmenő falakból semmi sem maradt meg, ezért a bejárat helyét sem lehetett meghatározni. Sejthető azonban, hogy a bejárat a templom nyugati végén volt. Itt ugyanis az alapozást is teljes mélységig áttörő, beleásott gödör mutatta, hogy a kincskeresők feltehetően a küszöb alatt remélt „kincset” kereshették.

A törmelékből egy fehérre meszelt homokkő faragvány apró töredéke is előkerült. Ebből arra következtethetünk, hogy a templomban egyes kiemelt építészeti részletek — ajtó-, ablakkeretek — vagy a szertartáshoz tartozó építmények — oltár, szentségház — kőből készültek.

Az épület belső terét az alapozás felső szintjénél mélyebben átforgatták, így a padlózatból sem maradt meg egyetlen tenyérnyi darab sem. A törmelékben talált terazzotöredékek bizonyítják, hogy ha nem is mindenütt, legalább a szentélyben öntött padló volt.

A templom építési idejének meghatározásához semmiféle közvetlen bizonyítékunk nincs. Nincsenek írott források, de nincsenek olyan leletek sem, amelyek segítségével erre következtetni lehetne. Hazánkban a hasonló alaprajzú falusi templomok építési idejét általában a XIII. századra helyezik, de arra is vannak példák, hogy ilyen templomok biztosan a XI. században épültek. Az átlagos téglaméretük alapján ($28 \times 15 \times 5$ cm) talán feltételezhetjük, hogy templomuk is a korai építésűek közé tartozik.

A templom hajójában 18, az épületen kívül pedig 66, összesen 84 sír maradványai kerültek elő. A temető szélét sehol sem értük el. A templom körüli temetőben az általánosan ismert módon, arccal K felé temették el a halottakat. (A legkésőbb eltemetettek között néhány ellenkező tájolású sír is volt.) A szentélynél olyan sírok maradványai is előkerültek, amelyeknek gödrét a szentély pusztulása után, talán a XVI. században ásták meg. A sírokból nagyon kevés lelet, néhány egyszerű ruhakapocspár, apró bronzveretekkel díszített öv és néhány késő középkori pénz került elő.³²

A templom közelében, tőle É-ra mintegy 20 méternyire egy érdekes, a középkori falvakból egyelőre még nem ismert objektum maradványait találtuk meg: a felszín alatt alig 20-25 cm mélységben mintegy 5 m átmérőjű, szabálytalan kör alakú területen vörösre átégett földrétegre bukkantunk. A kör közepe táján erősebben, széle felé csupán szürkére, gyengén átégett felületet téglatörmelékkel, néhány, Árpád-kori edénytöredékkel is kevert, laza szerkezetű vörös föld borította. Habarcsmaradványok nem voltak, de nem találtunk épületre utaló alapozásárkot, vagy falmaradványt sem. Feltételezésünk szerint itt, a felszínen égették a templom építéséhez szükséges téglát.

A templom közvetlen környezetében szinte kizárólag Árpád-kori leletek kerültek elő. A település a késő középkorban valószínűleg eltávolodott a templomtól, talán közelebb húzódott az élő folyó partjához. Nyomait ma már az erdő takarja. Az erdőben van a település egy jellegzetes és nélkülözhetetlen épületének, a malomnak a helye is, amelyre a régi térképek „Malomkert” „Malomfok” felírata utal. Az épület nyomaira, sajnos, nem sikerült rábukkanni.

A templomtól ÉK felé mintegy 60-70 m-re két, földbe ásott házra bukkan-

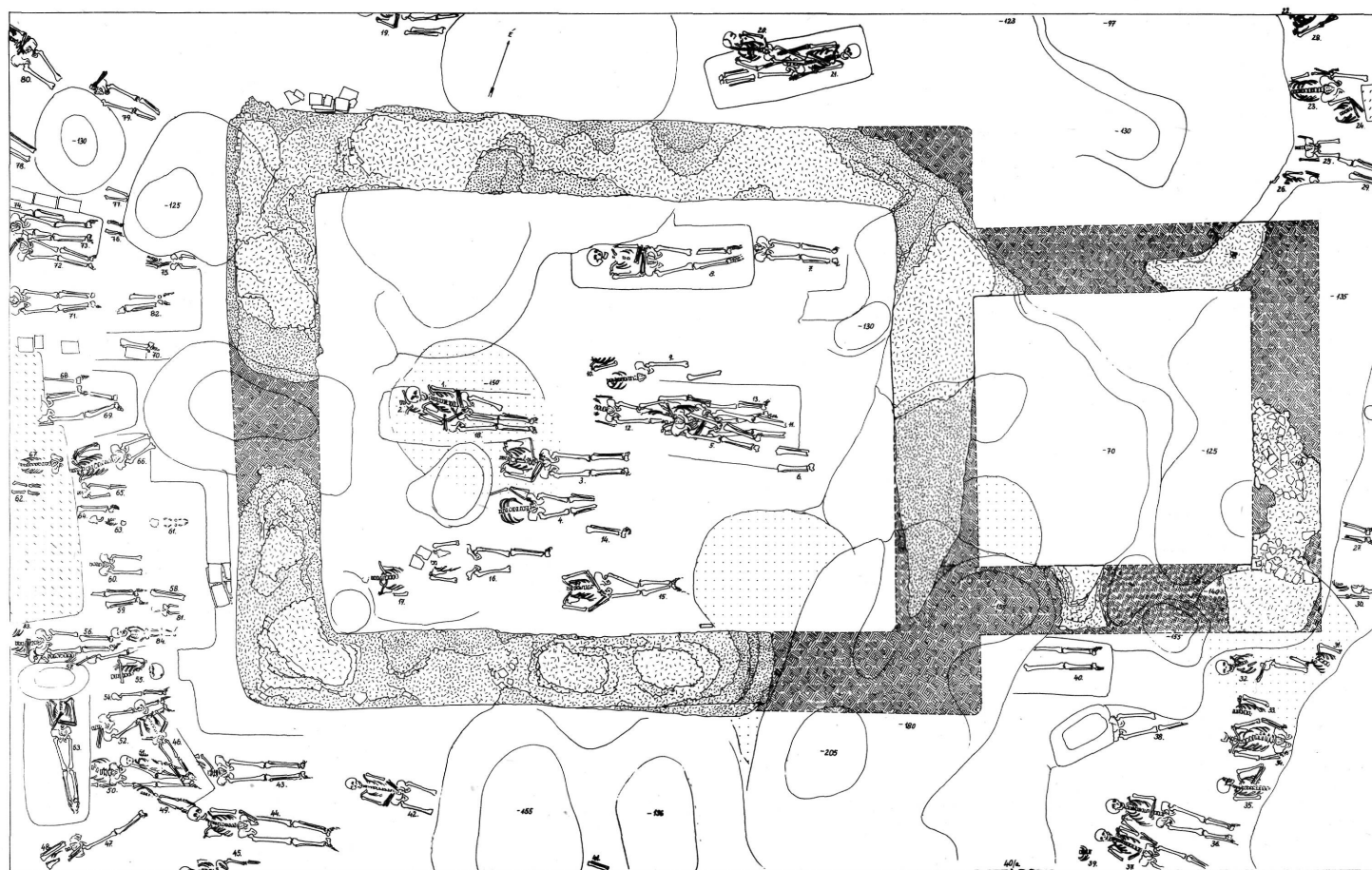

19. kép. Az ásatáson részt vevő dobozi munkások egy csoportja.

tunk. Ezek közül az egyik éppen olyan volt, mint a hajdúirtásbeli, korán elpusztult település földbe ásott háza, a leletanyaga is azokéval egyezett.

A másik házat szintén a földbe mélyítették, $4,5 \times 3,5$ m-es gödre csupán 60 cm-re mélyedt le, hossz tengelyében egy-egy cölöplyuk került elő. Bejáratát nem sikerült megfigyelni; kemencéje az eddig ismert Árpád-kori házainktól eltérő módon nem a sarokban volt, hanem a DNy-i fal mellett, középtájon. Mintegy 20 cm vastag, agyagból igen gondosan megépített fala 25-30 cm magasan megmaradt. Fenekébe edénycserép réteget tapasztottak. A kemence szája közelében 35 cm mély munkagödör mélyedt a padlóba. A letaposott agyagpadlón számos vasszerszámot: különböző méretű halászhorgokat, késeket, sarlótöredéket stb., kézi korongon készült edénytöredékeket, köztük cserépüst darabokat találtunk. A leletekből ítélve a ház valószínűleg a XIII. században, annak is a vége felé pusztulhatott el. Közeliében egy szabálytalan alakú agyagkitermelő gödörből Árpád-kori kulcs, sarkantyú, nyílhegy stb. került elő az edénytöredékeken kívül.

A templom régen állott már abban az időben, amikor az írott források újra említik Doboz nevét. A XIV. században ugyanis a korábban meglévő királyi birtok szétaprózódásának megakadályozására Károly Róbert király megszervezte a gyulai uradalmat. Ettől kezdve a falu élete szorosan összefonódik az uradaloméval. A hatalmas birtokot 1403-ban Zsigmond király Maróthi János macsói bánnak adományozta. Az adománylevélben találkozunk ismét a falu

120. kép. A Faluhelyen feltárt középkori templom és temető alaprajza.

nevével, itt szerepel először: „Doboz et altera Doboz” — Doboz és a másik Doboz — néven, tehát a két települést külön-külön tartják számon.

A gyulai vár megépítése után, a XV. század első felében a Maróthiak módszeresen építették, fejlesztették az uradalmukat, ám a család 1476-ban kihalt. A birtok a királyra szállt vissza. Néhány év múlva Mátyás király újra eladományozta, ezúttal fiának, Corvin Jánosnak. Az ő halála után özvegye és leánya kapta meg II. Ulászlótól. Az 1506-ban kelt adománylevélben a két falut az uradalom többi falujának sorában Alsó- és Felső-Dobozként említik.

Corvin János özvegyének — immár Brandenburi György feleségének — halála után — az idegeneket kizáró törvény ellenére — a gyulai várbirtok 1510-ben Brandenburi Györgyé lett.³³

21. kép. XVII. századi festett cserépedény, amelyben mintegy 3 kg ezüstpénzt rejtettek a földbe.

Doboz, Deák-zug.

A XVI. század első fele a török elleni készülődés jegyében telt. A Habsburg-párti Brandenburi Györgytől 1530-ban Szapolyai János serege elfoglalta Gyulát, ám hosszas alkudozások után 1552-ben a vár mégis Ferdinánd kezére került. Ekkor indultak meg a török támadások előbb csak a környék ellen, de rövidesen sor került Gyula ostromára is. A királyi segítség elmaradt és 1566. szeptember 2-án a vár elesett. A falvak lakói a mocsarak védelmébe húzódtak vagy elmenekültek. Az 1600 körüli években a törökkel szövetséges tatárok, majd a hajdúk

dúlták a vidéket. A megye mezősegi területei szinte teljesen lakatlan pusztasággá váltak. Az áthatolhatatlan mocsarak és erdőségek azonban némi védelmet nyújtottak a lakosságnak. 1616-ban 16 alsó-dobozi jobbágy felszabadításért és nemesítésért folyamodott Veres Mártonhoz, a sarkadi vár kapitányához. Kérésüket 500 forint lefizetése ellenében teljesítették.³⁴ A falu tengette életét, ahogy tudta.

Valószínű, hogy ekkor már csak Alsó-Doboz létezett, a másik falu lakói is itt élhettek tovább. A jobbágyfelszabadításért kifizetett nagy pénzösszeg, de a falu határában talált elrejtett kincs is azt mutatja, hogy lehetőség volt némi vagyonygyűjtésre. Valószínű, hogy az állattartás volt jövedelmező a helyi lakosság számára.³⁵ (21. kép.)

A XVII. század közepe táján — Váraddal együtt — a törökök elfoglalták Sarkadot és Szalontát is. A 80-as években azonban fordult a kocka és 1694. december 21-én felszabadult Gyula vára.

Lassanként újrakezdődött az élet, ám a falvak nagy része soha többé nem támadt fel. A két Doboz közül Alsó-Doboz maradt meg, lakosai azonban nagyrészt kicserélődtek. A falu 1720-tól a Harruckern-birtok részeként élt tovább, ez azonban már a falu történetének újabb fejezetébe tartozik.

JEGYZETEK

1. *Petik Ambrus*: Békés megye leírása 1784. Sajtó alá rendezte: Dankó Imre. Gyula, 1961. 26—27.
2. *Uo.* 47.
3. *Mogyoróssy János* jelentése. A Békés megyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve 5 (1878—79) 177—178.
4. *Mogyoróssy János*: Doboz falu helynevei. A Békés megyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve. 16 (1892) 119.
5. A halom a Kettős-Körös jobb partján, a dobozi híd és a Szanazug közötti gátórház környezetében lehetett, és az őrház építéskor végleg elpusztult.
6. Juhász Ferenc helyi öreg kerttulajdonos elbeszélése alapján. (Kovalovszki Júlia terepbejárása, 1960.)
7. „Most e Faluhelyi erdőn ásat össze-visza, taláalomra az ide való grófné” írja Godán Ferenc a Nemzeti Múzeum főigazgatójának, 1943 május 18-án kelt levelében, MNM Adattára. 45. D. I.
8. *Uo.*
9. Kovalovszki Júlia terepbejárása, 1960.
10. *Haan Lajos*: Békés vármegye hajdana. I. Pest, 1870. 160.
11. Lükő Gábor jelentése, 1953. nov. 26. MNM Adattára. 105. D. II. A sánc védetté nyilvánításának akasztázama: 863-7543/1953.
12. *Kovalovszki Júlia*: A dobozi és bashalmi Árpád-kori faluásatások. *Fol. Arch.* 16 (1964) 125—135; 55—61. ábra.
13. Kovalovszki Júlia terepbejárása, 1960. szeptember 6—12.
14. *Rég. Füz. Ser. I.* 31 (1978) 9.
15. *Rég. Füz. Ser. I.* 36 (1983) 54; 37 (1984) 61.
16. *Rég. Füz. Ser. I.*, 33 (1980) 78.
17. *Banner, János—Bóna, István*: *Acta Arch. Hung.* 1. (1971)
18. A lelet feldolgozását Szatmári Ildikó végzi.

19. *Gazdapusztai Gyula*: Das präskythische Grab von Doboz. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1964—65. Szeged, 1965, 59—64.
20. *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1980. 358. „Körös” címszó.
21. L. e kötetben Medgyesi Pál tanulmányát.
22. *Kovalovszki Júlia* terepbejárása, 1960.
23. *Mogyoróssy János*: Békésmegyei leletek. Arch. Ért. 7 (1872) 121.
24. Az 1960. évi terepbejáráson a találó úgy mondta el, hogy „évekkel ezelőtt” kerültek elő a sírok.
25. Lásd a 14. jegyzetet.
26. *Kiss Lajos*: i. m. 182. „Doboz” címszó.
27. *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp. 1963. 505. *Karácsonyi János*: Békésvármegye története II. Gyula, 1896. 83.
28. *Kovalovszki Júlia*: A dobozi és basahalmi Árpád-kori faluásatások. Fol. Arch. 16 (1964) 130—131.
29. *Komáromi Lajos* telke, Batthyány u. 5.
30. *Balogh Ilona*: Magyar fatornyok. Néprajzi Füzetek 1. Szerk. Györffy István. Bp. 1935. 130.
31. Az épület teljes hossza kívülről 12,5 m, ebből a hajó hossza 8,5 m. A hajó belső mérete 6,5 × 5 m, a szentély 3 × 3 m. Az alapozás szélessége a hajónál 90—110 cm, a szentélynél 80 cm, átlagos mélysége 110 cm.
32. *Kovalovszki Júlia*: Árpád-kori települések Doboz határában. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Az Arany János Múzeum Közleményei IV, Szerk. Novák László—Selmeczi László. Nagykörös, 1986. 110—112, 4. kép.
33. *Veress Endre*: Gyula város oklevéltára (1313—1800). Bp. 1938. 56—57.
34. *Kristó Gyula*: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Békéscsaba, 1981. 187—188.
35. A Hajdúirtásban végzett ásatás ideje alatt, 1974-ben a Deák-zugban szántás közben ezüstpénzekre bukkantak. A hitelesítő ásatáson megtaláltuk a cserépedényt is, amiben a pénzeket földbe rejtették. Az edényt egy vékony bronzlemezzel fedték le. A kincslet 1823 db ezüstpénzből áll; a pénzeket 1521 és 1632 között verték. Legtöbbjük magyar és erdélyi eredetű, de van közöttük sok lengyel és különböző ausztriai tartományokból származó veret is.

Az újrateleplülő lakosság származása és összetétele

MOLNÁR AMBRUS

1. Községünk a 17. század utolsó évtizedeiben

A 17. századi Doboz életének utolsó eseményei között tarthatjuk számon Thököly Imre kurucainak a békési határban való táborozását. 1678-ban ezt írta a gyulai bégnak a kurucvezér: „... az mely katonák Erdélyből jöttek velem, és szerdán által is mentek a Körösön, ne bánja, ha ott abrakolnak, az Körös mellett való falukon, azon faluk Gyulához tartozván...”

1683-ban Apafy Mihály erdélyi fejedelem — aki Bécs ostromára kénytelen volt elkísérni a török hadat — táborba szállott Félhalomnál, a Körös mellett. Innen október 25-én „... szállott meg a sereg Békéshez a Fejér Körös mellett”, tehát Doboz közelében. Ezekben az években a környéken a legnépesebb helység kétségtelenül Békés városa volt, de Dobozon is elég sok és tehetős ember lakott, mert a sereg élelmezésére adott élelmiszerek mennyiségét tekintve Békés után következett. Árpa, liszt, kenyér, hagyma és zöldség mellett sárga- és görögdinnyét is küldtek a doboziak a táborba.¹

Közvetlenül Dobozra vonatkozó adataink nincsenek ugyan, de a környéken lévő helységekről szóló híradások megerősítik azt a föltevésünket, hogy 1685 körül még falujukban laktak a doboziak is. 1685-ben a szomszédos Bélmegyer faluból Kántor István nevű jobbágytól a berényi taxások 100 forintot küldtek adó fejében uruknak, Károlyi Lászlónak. 1688-ban a Körösön Gyuláról hajón érkező kuruc csapatok Békésnél szálltak ki a hajókból, hogy a Kecskemét felől közeledő királyi csapatok ellen támadást intézzenek. Gyula felszabadítása előtt ezt tekinthetjük községünk közvetlen környékének létezéséről az utolsó híradásnak.²

Ezt a feltevést megerősíti Vizessy János 76 éves békési ember 1749-ben tett vallomása, aki emlékeztetett arra, hogy szülőfaluja a Doboz közelében létezett

Ölyved 1689-ben a „labanczok által felveretett”. Bizonyára ez volt a sorsa Doboznak is.³

Gyula várának visszafoglalását közel 10 esztendeig tartó háborúság előzte meg. Az első esztendőkből még maradtak valamennyien a környékbeli falvakban emberek, de ahogyan egyre szorosabb lett az ostromgyűrű a város körül, a lakosok mindinkább elszéledtek és a környékbeli, de főleg a szomszédos bihari Nagysárrét nádasainak szigetein kerestek menedéket és ideiglenes lakozást. Így azután amikor Thököly serege 1691-ben újra Gyula vidékére került „gyulai pusztának” nevezte a Körös-Maros között, mert a falvakban csak omladozó, üresen hagyott házakat, a határban megműveletlen parlagföldeket talált.⁴

1694 december 21-én — 129 esztendő után — Gyula vára újra keresztény kézre került. Helységünk lakói a környékbeliekkel együtt nagy áldozatra kényszerültek a vidék felszabadításáért. Az ostrom utolsó időszakában a felszabadító hadsereg tervszerűen elpusztított Gyula környékén mindent, hogy a várban bennrekedt törökök élelmezését lehetetlenné tegye. Ebben az időszakban a Dobozról elmenekült jobbágyok közül sokan sohasem tértek vissza elhagyott szülőföldjükre. A törökök kivonulása után rombadőlt templomok, üszkös házaromok és elvadult, műveletlen földek emlékeztettek a hajdani életre.⁵

Dodoz — ideiglenes — elnéptelenedése 1690—1692 között következhet be. Lakóinak egy része az egészen közeli nádasokban, másrésze a szintén nem messze fekvő bihari Nagysárrét nádrengetegében talált ideiglenesen lakóhelyet.

1695-től új korszak köszöntött Békés megye elpusztult földjére. A megye egész területe a Budai Kamara felügyelete és igazgatása alá került. A vidék tisztartójául Lindner Ferdinánd Keresztályt nevezték ki, akinek első dolga volt bejárni ezt a területet. A kamarai igazgatóság rendeletére ugyanis meg kellett volna határozni a megye benépesültségének mértékét, azonban 1696 október 10-én, Gyulán kelt jelentésében csak az egykori lakott falvak nevét sorolhatta fel. Értéküket képtelen volt megbecsülni. „Minthogy ezek valamennyien romokban hevernek és lakatlanok” (masse dieselbe alle ruiniert ind ohnbewohnt). Dobozra (Tobas) vonatkozóan megállapította: „... A Fekete Körös mellett fekszik, teljesen romokban...”⁶

Ez a jelentés kétségtelenné teszi, hogy a doboziak ebben az időben nem tartózkodtak falujukban. Bizonyos azonban, hogy közülük nagyon sokan nem távoztak el véglegesen és nem mentek nagyon messzire. 1698-ban — bár lényeges változást az eltelt két év alatt a megye területe nem mutat — arról tesz említést, hogy Békésen már 10 ember lakik. Nem említi, hogy Doboznak volt-e már visszatért lakosa, de megállapította jelentésében, hogy 4 telek van benne és határában mintegy 200 holdnyi szántóföld (ungefer 200 Joch acker...), értéke pedig 600 forint.⁷

Falunk tehát a 17—18. század fordulójának veszedelmes időszakában sem volt lakatlanul 5-6 évnél tovább, akkor is a közelben meghúzódó lakosok vissza-visszatértek elhagyott határukat, illetve annak egy részét megművelni.

Doboz újjáéledésének kezdetét 1699-től számíthatjuk. Ez a benépesülési kí-

sérlet nem volt zavartalan és nem lett hosszúéletű. 1700-ban Lindner több helység megülését tett jelentést a Budai Kamaránál. Ezek között volt Doboz is három lakosával. Békésen, Vésztőn, Szeghalmon ekkor 14—16, Körösladányban csupán 1 család lakott.

A kamarai tisztviseelő a megyére panaszkodva megjegyezte jelentésében, hogy „ezek felett az emberek felett törvényt ülnek, közgyűléseket tartanak és ezáltal az embereket elrémítik, ezért a jövőben csak kevesen fognak jönni . . .”.⁸

1703-ra a lakosság megsaporodott, mert a megye 25 forint adót vetett ki a doboziakra, így az újjáeledő Békés megyei falvak között a 4. legnépesebb helységgé vált. Ez a letelepedési kísérlet sem tartott sokáig. 1703-ban a gyulai rácok végigdúlták a népesedésnek indult falvakat. Rákóczy fejedelem rendelkezésére a békésiek Karcag környékére, a szeghalmiak a Berettyó jobb partjára költöztek. Doboz, Bélmegyer, Berény és a kisebb falvak szétfutottak a rácok elől. 1703-tól újra „vadállatoknak és az égi madaraknak” lakóhelyévé vált ez a vidék.⁹

Úgy tűnik, hogy a rácdulás után néhány évig lakatlanul állott a falu, de az a tény, hogy 1711-ben *Tatai János* személyében református prédikátort küldött nekik az egyházkerület, azt bizonyítja, hogy már szervezett egyházi és községi közösséget alkotott a már korábban visszatért lakosság.¹⁰

A dobozi anyakönyvben található bejegyzés, mely szerint az eklézsia 18. századi elsőnek ismert prédikátora „Tábori Pap” volt, azt a feltételezést is megengedi, hogy a rácdulásakor a falut elhagyó lakosságnak legalább is egy része — a békésiekhez hasonlóan — együtt maradt és Rákóczy fejedelem táborába vonult, s később papjával együtt tért vissza elhagyott falujába.¹¹

Helységünknek a török uralom utolsó évtizedeiben és a 18. század elején a futások és visszaköltözések időszakában való viszontagságos állapotára világít rá az egyházi anyakönyvben 1766-ban bejegyzett tanúvallomás: „Mind ezek a tanúk az valják, hogy még Attyáiktól is hallották, hogy amely harangjok — még mostan is — meg vagyon, az öntötték volt az Attyáik Váradon. És még a harmadik ülésben egy igen szép torony volt itten, olyan mellynek párja nem volt itten körül belül, és akkor is ezen harang volt benne, és a hangja ki hallott Kígyóság, Büngösdig, és Vésztüre is. És hogy a Pogányok ki jártak gyakran prédálni, azon toronyból le vették. Azután hogy a Pogányság sok ízben ezen al földre ki ütött a Gellaiak, Ölyvediek, Vésztüiek, Antiak ide jöttek lakni, mint hogy itten bátorságosabb volt a lakás, és azoknak apró harangjok lévén, azokkal harangoztak hogy annál inkább messzebbre ne hallatnék, és mikor az ellenség közelgetett, hol vízbe, hol földbe dugták magok a Doboziak harangjokat. És ezután, amelynek már 54 esztendeje, sok embereknek tanúbizonyságára a Körös partból, a Szuszoka nevű zugbul vették ki is ezen emberek. És ezen öreg emberek, akik ugyan ezt az harangról beszélnek azt is mondják, hogy mindig hallották Attyáiktól, hogy Dobozon Református emberek laktanak ez előtt harmadik üléssel is . . .”

A tanuvallomást Sette János 83 éves, Megyeri András 63 éves, Szabó Ferenc 56 éves és Megyeri János 50 éves dobozi lakosok tették.

Ha megvizsgáljuk ezeket a vallomásokat, kiderül, hogy a doboziak emlékezete szerint háromszor hagyták el és háromszor ülték meg újra a falut két emberöltő alatt, azaz 50—60 éven belül. A másik érdekes mozzanata a vallomásnak az, hogy a futások idejében, még Gyula felszabadulása előtt amikor a „Pogányság sok ízben ezen al-földre kiütött...” a falu nemcsak a doboziak, hanem a környező falvak lakóinak is menedékkül szolgált. Nyilván ezt a falu fekvése tette lehetővé. A Körös kanyarulatai, nádasai, árvizei és a falu körüli erődéség elrejtette a helységet és nehezen megközelíthetővé tette a vidéken ismeretlen törökök számára. A doboziak leleményességét bizonyítja, hogy a messze elhangzó nagyharang helyett az odamenekülők „apró harangjokkal” harangoztak, hogy „annál inkább messzebb ne hallatnék...”

Végül a tanúk közül — különösen a 84 éves Sette János az 1711—12 között visszatért régi lakosok között lehetett mint fiatal ember, aki még jóval a felszabadító harcok előtt születhetett Dobozon.¹²

Bizonyos, hogy 1712-ben megszervezett református egyházközség, és ennek előfeltételeként megszervezett, községi közösséggé alakult a Dobozra visszatérő lakosság, amelynek jó része bizonyíthatóan elődeiben a 16. században is ezen a helyen, az akkor Alsó Doboz, vagy Felső Doboz nevezetű falvakban és esetleg az újjá nem éledt Veszén, vagy Ölyveden lakott.¹³

2. Kontinuitás a 16. és 17. századi lakosok között

Tanulmányom szűkre szabott terjedelme nem teszi lehetővé, hogy bővebben foglalkozzam a falu 16. századi lakóival és egyenként vizsgáljam nevüket abból a szempontból, hogy megállapíthassam, a 16. századi lakosok között hányan voltak olyanok, akiknek a nevével a 17. században is találkozhatunk Doboz falu lakosainak névsorában.

Ezért csupán néhány családnevet vehetek vizsgálat alá a 16. századi dobozi lakosok közül. E vizsgálat elvégzéséhez forrásul szolgálnak az 1560—1563 közötti években készült dézsmajegyzékek, továbbá az 1567-ben és 1579-ben készült török kincstári defterek (adójegyzékek) névsorai.¹⁴

1. *Fülöp György* 1563-ban Alsódobozon volt bíró. *Bertalan* nevű testvérével, vagy fiával már korábban is itt lakott. Mind a két családnév előfordul az 1567. évi és 1579. évi adójegyzékben is.

1636-ban Fodor Miklós békési ember vallomásában megemlítette, „Etzer az Atyámmal mentem vala Dobozra, megszállánk a Kománál, *Fülöp Györgynél*, ott egymással beszélgetvén láttam, hogy elfakad sírva *Fülöp György*...”¹⁵

2. A *Kamuti család* 1563-ban Alsódobozon lakott, 1567-ben már fiát, a nőtlen Ambrust és Jánost is felvették az adójegyzékbe.

1636-ban Simondi Máténé *Kamuti Erzsébet* vallomást tett a Békés-Doboz közötti határjárás alkalmával.

3. *Kádár család. Ferenc és István* már 1562-ben Alsódobozon laktak. 1567-ben újra Ferenc és István, 1579-ben Mihály nevű családtag nevével találkozunk.

Kádár Ferenc dobozi nemes ember vallomást tett 1636-ban a Békés-dobozi határjárás alkalmával.

4. *Kerek, Kerék* vagy *Kerik* család. Ferenc, Sebestyén, Bertalan nevű családtagok szerepelnek 1560—1563 között a dézsmajegyzékben.

Kerek István, Demeter és Péter képviselik a családot 1579-ben a török kincstári defterben.

1616-ban a megnevesített dobozi jobbágyok között találjuk Kerik Ferencet, Pétert és Györgyöt.

1636-ban Kamuti Erzsébet dobozi asszony vallotta: „... mely Házban Kerék Ferencz komám lakik vala, én úgy tudom, hogy dobozi föld volt volna ...”.

5. *Kúcsár*, vagy *Kulcsár* család. Kúcsár Vince és fia János 1579-ben adóztak a töröknek.

1616-ban *Kúcsár Jakab* is nemességet nyert Dobozon.

1636-ban Kulcsár Jakab dobozi nemes ember vallomást tett.

6. *Oláh család*. Miklós 1563-ban, Oláh Éliás és István 1579-ben volt dobozi lakos.

Oláh András 1616-ban a megnevesített jobbágyok között volt.

1636-ban Oláh János dobozi nemes ember is vallomást tett a határjáráskor.

7. *Orbán család*. Mátyás és Máté 1560—1563 között, János és fia, Ferenc 1567-ban. Orbán Mátyás és fia János 1579-ben laktak Alsó és Felsődobozon.

Orbán János 1616-ban nemességet kapott, 1636-ban pedig már mint mezőke-reki lakos tanúvallomást tett a határjáráskor.

8. *Simándy család*. Máté és Mátyás 1579-ben tűnik fel Dobozon.

1616-ban *Simándy Jánost* ott találjuk a megnevesített dobozi jobbágyok között. 1636-ban Máté nevű családtag feleségével Dobozon lakott.

9. *Víg*, vagy *Vég* család. Márton és Mátyás 1560—1563 között, János, Márton és György 1567—1579 között Dobozon laktak, 1616-ban *Vig Simon* nemességet kapott, 1636-ban Vig Simon dobozi lakos.

10. *Szana, Zana család*. Mihály 1562-ben Dobozon adózott, Ferenc 1616-ban nemességet kapott.¹⁶

Bizonyára ennél a 10 családnál sokkal több maradt meg és élt továbbra is Dobozon a 17. században, azonban az e századbeli lakossági névsorok hiányában csak ennyit lehetett azonosítani és nyomkövetni.

A felsoroltakon kívül a 16. században itt élő Kiss család leszármazottja lehetett az 1616-ban nemességet nyert Kiss Gergely, a *Szabó családé* Szabó Máté. Ezek a nevek azonban olyan gyakoriak és elterjedtek voltak már a 16. században is, hogy hosszabb időszokban azonosításuk nem lehetséges.

3. Doboz újjáéledése a 18. század elején

Községünk egyike azoknak a Békés megyei falvaknak, melyek a történelem folyamán csak ideiglenesen maradtak lakosság nélkül és többszöri elpusztulásuk és újratelepülésük során – legalább is részben – a régi lakosság tért vissza elhagyott szülőföldjére, vagy ősei régi fészkére. Ezt a tényt a 16–17. század vonatkozásában az előbbi fejezetben úgy gondolom meggyőzően bizonyítottam.

Az előzőekben már ezt is megállapítottuk, hogy Doboz 18. századi újraéledése az első évtizedben már megkezdődött, mert 1711–12-ben szervezett református egyházközség élt és szolgált a helységben. Most arra a kérdésre keressük a választ, kik voltak és honnan jöttek azok az emberek, akik újjáélesztették és újra felépítették őseik faluját.

Az első hivatalos, adózás szempontjából készült összeírás 1715-ből való. Ezt a 34 családnevet tartalmazó névsort vizsgálva megállapíthatjuk, hogy mindössze két olyan nevet találunk benne, melyek már a 16. és 17. századi névsorokban is fellelhetők, *Simándi István* és *Megyeri György* nevét. Ezekről feltételezhetjük, hogy a korábban itt lakó, hasonló nevű családok leszármazottai. Nyilvánvaló, hogy a *Kiss, Nagy, Szabó, Varga* nevéek között is lehettek, sőt bizonyosan voltak is olyanok, akik a régi családok leszármazottai voltak, azonban nevük gyakorisága miatt azonosíthatatlanok.

Az 1716-ban kelt összeírásban ott van a *Sette* családnév is. Ezzel a névvel nem találkoztunk sem a 16., sem a 17. században. Mégis bizonyosan állíthatjuk, hogy – legalább is a 17. század második felében – már a *Sette* családnak az elődei is Dobozon laktak. A református egyház anyakönyvében ugyanis bejegyzésként szerepel, hogy *Sette János* 83 éves dobozi református ember 1766-ban azt állította, hogy 54 évvel azelőtt, tehát 1712-ben ott volt, amikor még a török világban a Körös vizébe elrejtett harangot „sok embereknek tanubizonyságára a Körös partból a Szuszoka nevű zugból vették ki . . .”. Azt is tudta *Sette János*, hogy azt a harangot még „öntötték volt az Attyáink Váradon és még a harmadik ülésben (a 17. század második felében) egy igen szép torony volt itten . . .”.

Tehát a *Sette* család szintén azok közül való, akiknek elei Dobozon laktak már a 17. században is.¹⁷

A fentebb említett *Simándi család* az előző fejezetben bemutatott leszármazási rend szerint a 16. század óta itt lakott.

A *Megyeri család* valószínű, hogy már a 17. század végén elpusztult és lakatlanul maradt Mezőmegyer lakosai közül való volt. Tény az, hogy 1616-ban már Dobozon lakott, és a földesúrtól nemességet nyert. A család nemességére utal, hogy 1720–22-ben a család egyik *István* nevű tagja jegyzőséget viselt a falumban.

1731-ben, amikor Berény kezdett benépesülni, *Kiss János* és *István*, *Varga Mihály*, aki Csabáról ment Dobozra 1720-ban, *Nagy Gergely* és *István*, *Bagi István* és *András* nevű családokkal együtt a *Megyeri család* három tagja, *Ferenc*, *Mihály* és *István* is Berénybe költözött át.¹⁸

A *Kerek* vagy *Kerék* család nevét sem találjuk a 18. századi első összeírások névsorában. 1722-ben azonban Dobozon a református prédikátor ellen tartott vizsgálaton tanúskodik többek között Kerék István is, sőt említés történik ebben az okmányban a fiáról is. Bizonyára ugyanez a Kerék István szerepel az 1725. évi adóösszeírásban, mely szerint 3 ökre, 2 lova, 1 tehene és 5 sertése volt. A család egyik tagja, Kerék János 1723-ban a Bihar megyei Derecskére költözött.¹⁹

Összegezve az elmondottakat egyetérthetünk Doboz korábbi történetírójának megállapításával: „Doboz vármegyénknek azon községei közé tartozik, melyek a vármegye legsanyarúbb állapotjában is létezni meg nem szüntek s méltán dicsekedhetik azzal, hogy több mint nyolcszáz éves község s lakosai még azon ősöknek unokái, kiknek mint honszerzőknek lovai elsők tapodták az alföldi sík vidéket.”²⁰

Valóban, a 18. században újraterleplő lakosság egy része — a családnevek alapján — azonosítható már a 16. században itt élő lakosok leszármazottaival. Származásukra nézve tehát részben a 16—17. századi Doboz lakóinak utódai voltak, részben pedig a környékbeli — a török időkben elpusztult — újjá nem épült falvak régi lakóinak leszármazottai.²¹

Az 1719-ben kelt kamarai összeírás meg is erősíti ezt a megállapításunkat, mert a lakosság származására nézve ezt jegyezte fel: „rég, magyar nemzetiségű kálvinisták lakják” (so alte Hungar Nation und Calvinist . . .)²²

Községünk lakossága a 18. század első évtizedeiben egyenletesen szaporodott az újabb visszatérőkkel. Bár meg kell jegyeznünk, hogy az összeírások nem tükrözik a lakosság valóságos létszámát, mert az adózás szempontjából készülve nem kerültek be az összeírásba a nem adózó nemesek és az adóalappal nem rendelkező zsellérek. Világosan mutatja ezt aényt, hogy az 1715-ben, majd 1716-ban dobozi Sánta Mátyásné és Kiss Istvánné ellen lefolytatott boszorkányper során kihallgatott 37 tanú neve között több olyan családnév van, melyeket nem találunk az összeírásokban.²³

A szépen gyarapodó helység lakosságát is jól megkevesbítette a megyében, a megyei adószedők törvénytelen adóbehajtása következtében, megindult elvándorlás, melynek során Dobozról is 1723—24-ben 20 jobbágy költözött el más vármegyékbe.²⁴

Mindezek ellenére — bár régi dobozi családok is elhagyták újra őseik földjét, ahová nemrég sok viszontagág után visszatértek — „Doboz község azon 4-5 hely közé tartozik megyénkben, melyek határrészeit ma is régi, 4-5 százados neveiken emlegetik. Ennek érdekes oka az, hogy itt sohasem szakadt meg teljesen az összeköttetés a falu régibb és újabb lakossága között, s legalább egy-két család mindig megőrizte a hagyományos határneveket.”²⁵

JEGYZETEK

1. Thököly Imre naplója 1678. március 24—25. Monumente Hungarica Historica, második osztály: írók, XVIII. kötet. Torma Károly Késmárki Thököly Imre naplója 1676—1678. évekből. Pest, 1866. 168. Thököly és Békés megye kapcsolatairól lásd még: *Karácsonyi János*: Thököly viszonya Békés megyéhez, különösen Gyulához, BÉVK 9. kötet, 56—77., *Zsilinszky Mihály*: Naplótöredék az 1683-iki hadjárataból. BÉVK 8. kötet 140—143.
2. Országos Levéltár (OL) P. 392. Károlyi lt. Harruckern cs. Lad. 37. No. 32, 1685., továbbá *Karácsonyi János*: Békés vármegye története I—II. Gyula, 1896. I. 37.
3. OL. P. 418. Károlyi lt. Harruckern cs. Fasc. B. B. VI. No. 25.
4. *Karácsonyi János*: Békés vármegye i. m. I. 226. „1691. október 23. Újabban Gyula felé szállottunk . . . szolgálóinkat elküldtük Gyula felé zsákmányra . . . Ezen egész hét alatt csak Gyula és Jenő között való pusztákon, ligeteken tekeregtünk, bizony igen sokat éhezünk, koplaltunk . . .” Vö. Almády István naplója. 1691. október 23—31. Monumenta Hungarica Historica II. osztály: írók, XXIII. kötet, Thaly Kálmán: Thököly Imre némely főbb híveinek naplói, írásai 1686—1699. Pest, 1866.
5. Doboz közvetlen szomszédságában lévő és a vidék felszabadítása után rövid időre újjáéledt *Gella* (Gerla) nevű falura vonatkozóan egy 1733-ban kelt összeírásban ezt olvassuk: „Toronynak, templomnak, ezenkívül valamilyen nagy épületnek romjai láthatók itt . . . pusztulása a török uralom alatt történt . . .” Hasonló megyjegyzést találunk Kamut és Bélmegyer templomaira nézve is.
Haan Lajos: Békés vármegye hajdana I—II. Pest, 1870. I. 280—281.
6. OL. E. 281. Budai Kamarai Administratio Registraturája. Bericht und Schreiben. IX. 1969. fol. 104. No. 34.
Vö. Kristó Gyula: Olvasókönyv Békés megye történetéhez a honfoglalástól 1715-ig. Békéscsaba, 1967. *Implom József*: Olvasókönyv Békés megye történetéhez 1694—1848. Békéscsaba, 1971.
7. OL. E. 156. U. et. C. Fasc. 62. No. 22. Filmtári doboz 2307.
A jegyzékben szerepel még „Unterhalb Gyula” megnevezés alatt: *Gella* (Gerla) 3 telek hat ungefer 80-90 acker (450 értékben, Berin (berény) 4 telek ungefer 12 ackerbau 450 Ft.” Bigesch (Békés) 50 telek hat viel ackerbau 7500 Ft-ért.
8. OL. E. 281 Budai Kamarai Administratio Registraturája. Berichte und Schreiben 1700. Vö. Gyula város Oklevéltára 467., *Implom*: i. m. 12—13.
9. *Implom*: i. m. 14.
10. A prédikátor nevével és személyével kapcsolatban sok a bizonytalansági tényező. A református egyház anyakönyvében ez áll: „Tiszt. Tatai János kiis Tábori Pap volt.” Vö. Dobozi Református Egyház Irattára I. Anyakönyv, 1766—1809. 44. o. (továbbiakban DREI). Ugyanott a 48. oldalon Johannes Tatai Ao 1712. Egy másik forrás szerint „Nicolaus Tatajensis Doboz 1711”. Vö. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban TtREL) I. 29. a. 1. a Békés-Bánáti Református Egyházmege Jegyzőkönyve 1696—1809. 5. o. Végül *Barcsa János*: A Tiszántúli Református Egyházkerület története c. munkájában: „1711 Tatai Mihály, 1712 Tatai János” van említve dobozi lelkészként.
11. Vö. *Karácsonyi*: i. m. II. 38.
12. DREI I. Anyakönyv 44. „Historia Campani . . .”
13. 1712-ben a református prédikátornak a következő díjlevelet állapította meg az eklézsia előjárósága:
1. „Summa Flor. 32. Ung. (Késpénz 32 magyar forint) 2. Buza 10 köből, 3. Algabona 10 köből, 4. Sertésre Flor 3, mellé 1 köből dara, 5. Az egész Falu délig kaszál és fel is gyűjti s bé hozza (1743-ban ezt a tételt 10 boglya szénában állapították meg). 6. Egy Veder Turó, 7. Eskütés, Keresztelés, Halott ut alibi (= annyi mint másol), 8. Fa elegendő (vagyis annyi, amennyi szükséges), 9. Két itze vaj, s annyi méz, 10. Fadgyu 10 font, 11. Harmincz font só, 12. Órlés elegendő (vagyis annyi búzát visznek a lelkésznek a malomba őrettetni, amennyi a háztartásában szükséges)” TtREL I. 29. a. 1. 31.

14. OL. E. 159. Reg. Dec. Békés Filmtári dobozszám 9600 és 9601, továbbá *Káldy Nagy Gyula*: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Békéscsaba 1982. 233—234, 243—244.
15. OL. E. 159. Reg. Dec. Békés. Filmtári dobozszám: 9600—9601. 1560—1563, *Káldy Nagy Gyula* i. m. 233—34. 243—44, *Haan Lajos*: Békés vármegye hajdana i. m. II. 228. Haan által itt közölt tanúvallomás „Doboz-békési határjárás 1620” címet és dátumot viseli. Az eredeti okmány címe és dátuma ez: „Inquisitio Metalis respectu Metarum Gyula, Békés et Doboz Anna 1636.” OL. P. 418. Károlyi lt. Fasc. B. No. 24. 1636.
16. Lásd a fentebbi jegyzetet.
17. BML Közyűlési jk. I. 197—198. 1715. 43—44, 1716. év. DREI Anyakönyv I. 44.
18. OL. P. 418. Károlyi lt. Fasc. S. No. 24. Sine dato.
19. *Ember Győző*: Az újratelepülő Békés megye első összeírásai 1715—1730. Békéscsaba, 1977. 129. és 158. 1723—1725 között összesen 20 jobbágy hagyta el Dobozt. Közülük nyolcan Bihar megyébe, 1 Csongrád megyébe, 3 Heves megyébe, 1 Pest megyébe, 2 Zemplén megyébe, 5 ismeretlen helyre távozott.
20. *Haan L.* i. m. 163.
21. Már a török időkben is sokszor ide húzódtak, itt találtak biztonságosabb lakozást a környékbeli falvak lakosai. „Gellaiak, Ölyvödiek, Vésztüiek, Antiak ide jöttek lakni . . .” Az anyakönyvi bejegyzés szerint. „Ez az eklésia a lakatlanság után 1712-ben kezdett felvirágozni.” „Pastorum Nomina In Eccla Doboziensis ab Anno 1712” cím alatt a következő prédikátorok neveit jegyezték fel: „Tiszt. Tatai János, kiis Tábori Pap volt, Tiszt. Balogh Geregely, Tiszt. Vass Sámuel, Tiszt. Bordány Szoboszlai Gergely, kiis itten holt meg 1716, Tiszt. Kotsi Tamás, tsak fél esztendeig lakott itten, Tiszt. Szöllősi György, Tiszt. Debreczeni István ki is itten holt meg Tábori Pap volt . . .” DREI. Anyakönyv. I. 44—45. o.
22. OL. P. 418. Károlyi lt. Fasc. B. No.: 1. Aestimatio Camaralis Domini Gyulensis 1719. Ez az összeírás a dobozi akkori lakosok közül 25 családfőnek a nevét tartalmazza. Ezek között *Simándi, Sette, Kiss, Varga, Balog, Hajdú* nevű családok képviselik a régi dobozi származásúakat. Egyébként ekkor a község határában 6 egész telek (6 gantze Sessiones) szántó föld volt 18 forint értékben, illetve jövedelemmel. A lakosság robotjának értéke, illetve jövedelme 37 forint, a regálé jövedelem 9 forint, a kilenced jövedelem és Mezőmogyer árendája 42 forint. Összesen 106 forintra becsülte a kamarai összeíró a falu jövedelmét ebben az évben.
23. BML. IV. A. 10. c. 1715., 1716. év.
24. *Ember Győző*: i. m. 73. o.
25. *Karácsonyi*: i. m. II. 85.

Doboz népesedésének néhány jellegzetessége 1773 és 1828 között

ERDEI ARANKA

A történeti demográfiai irodalom már feltárta az anyakönyvek fontosságát és forrásértékét, nemcsak általában, de egyes tájegységek és települések népesedési törvényszerűségeinek a bemutatásában is.¹ Mint Maksay Ferenc írja „A történeti családdemográfiától városok, falvak, majd megyék demográfiai vizsgálatán át vezet az út az egyre nagyobb tájak, s végül az egész ország népességének kutatása felé.”²

Doboz az erdők és vizek közé települt falu, mint arra már Karácsonyi János is utalt „mint alkalmas búvóhely a török világban is megvolt: sőt még annak sincs nyoma, hogy az 1596-iki nagy romlásban megsemmisült volna...” „... itt sohasem szakadt meg teljesen az összeköttetés a régibb és újabb lakossága között.”³

Egy település demográfiai magatartását sokféle tényező befolyásolja. A következőkben az a feladatunk, hogy megállapítsuk a XVIII. század közepére a nagy alföldi vándormozgalom lezajlása után, nyugalmi vagy mobil népesség él-e helységünkben?

A családrekonstrukciós lapok genealógiái alapján a rokonsági kapcsolatok megállapítása mellett megkísérelhető a bevándorlás bemutatása is, miként zajlott le időben és térben. Bár nagy e tekintetben a bizonytalansági tényező, ugyanis a dobozi nevek a környező békési települések magyar lakosságának családinév-anyagával nagy azonosságot mutatnak.

Témánk alapvető forrásanyagául a dobozi református egyházközség anyakönyvei szolgáltak.⁵ Itt a vizsgált korszakban elenyészően csekély volt a más vallásúak száma.⁶ Az anyakönyvi bejegyzések 1766-ban egy házassági adattal indulnak meg Szödényi Nagy József lelkipásztorsága idején. A következő évek feljegyzései meglehetősen hiányosak, nem közlik a házasulandók lakóhelyét, korát, az esküvő hónapját. 1772-től már gondosabbak a lelkészek. (Ekkor

**A XVI. századi összeírásokban előforduló családnevek,
amelyek a XVIII—XIX. században is követhetők**

Sorszám	Családnév	Előfordulási évek
1.	Almási	1725, 1828-ban 1 háztartásfő — zsellér
2.	Balla	1725, 1828-ban 2 háztartásfő — zsellérek
3.	Borsos	1716, 1725, 1828-ban 3 háztartásfő — zsellérek
4.	Erdődi	1716, 1828-ban 1 háztartásfő — zsellér
5.	Faragó	1725, 1828-ban 2 háztartásfő — zsellérek
6.	Fekete	1567, 1828-ban 2 háztartásfő — telkes jobbágyok
7.	Hajdú	1725, 1828-ban 2 háztartásfő, 1 telkes jobbágy, 1 zsellér
8.	Hegedűs	1567, 1828-ban 1 háztartásfő — zsellér
9.	Kerek	1559, 1579, 1616, 1635, 1651, 1725
10.	Köteles	1716, 1717, 1725, 1828-ban 9 háztartásfő, 1 telkes, 8 zsellér
11.	Megyeri	1616, 1716, 1717, 1828-ban 6 háztartásfő, 2 telkes, 4 zsellér
12.	Orbán	1579, 1616, 1828-ban 1 telkes jobbágy
13.	Óréh	1716, 1717, 1828-ban 8 háztartásfő, 5 telkes, 3 zsellér
14.	Sánta	1567, 1569, 1717, 1725
15.	Sette	1716, 1717, 1725, 1828-ban 3 háztartásfő
16.	Simándi	1579, 1616, 1725
17.	Szűcs	1716, 1828-ban 2 háztartásfő, 1 telkes jobbágy, 1 zsellér

Marton Sándor itt a pap, aki az észak-hollandiai Franekerben, az akadémián tanult, őt követi Kállai Sámuel, miután a svájci peregrinációból hazatért.)

A házassági anyakönyvek segítségével meghatározhatók a házassági szokások, a házasságkötés ideje, családi állapota, foglalkozása, illetve a párválasztás földrajzi területei és más fontos demográfiai mutatók.

Megkíséreljük, hogy a fenti kérdéskörök közül néhányra válaszoljunk. Elsősorban a helybelieknek a helybeliekkel kötött házassági szokásait vizsgáltuk meg. Az összesítő táblázatokban foglalkozási csoportokat nem alkottunk, ugyanis a település lakossága zömében földművelő jobbágy-zsellér volt.

A házasságkötések idejének eltolódása a minden agrárnépességre jellemző adatokat mutatja, a legtöbb házasságot januárban és februárban kötötték. A házasságra lépők között 1-2 év korkülönbség volt. Igen gyakori a 20 éves férj és a 17-19 éves feleség.

Az 1770-es, 80-as években kötött házasságoknál a vőlegény és a menyasszony születési adatait feltehetőleg csak bemondás alapján jegyezték fel. Ez kitűnik ugyanezen személyeknek halálozásukkor feltüntetett életkorukból, a lelkész nem ellenőrizte a korábbi, már meglévő születési anyakönyvi bejegyzéseket, így néha 3-5 évnyi eltérés is adódhatott.

Válásról csak egy adatunk van, a megye felbontotta a házasságot, megadta határozatának az indoklását is.

Helybelieknek — helybeliekkel kötött házassága**I. Protogam házasságkötések****A házasságkötések időhullámzása**

Év	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.	Összesen
1773*— 1780	16	10	3	7	2	2	—	—	2	4	3	5	54
1781— 1790	25	15	3	3	1	3	—	1	2	3	11	3	70
1791— 1800	49	21	7	—	—	—	3	1	—	2	26	12	121
1801— 1810	21	13	1	3	—	1	—	—	—	8	18	15	80
1811— 1820	27	18	7	3	1	2	2	—	—	1	7	15	83
1821— 1828	34	22	9	2	1	1	1	—	1	9	33	37	150
Összesen	172	99	30	18	5	9	6	2	5	27	98	87	558
1766— 1772													28
													586
<i>Palingam házasságok</i>													
1766— 1828													93
													Összesen 679

* A házasságkötés hónapja nincs feltüntetve 1766—1773-ig.

1772-ben egy fontos superintendensi (püspöki) rendelet előírja, hogy a házasságra lépők nevét egymást követő három vasárnapon ki kell hirdetni a templomban, hogy így válják nyilvánvalóvá, van-e esetleg valami törvényes akadálya a házasságkötésnek. Erről a lelkész bizonyáglevelet (korabeli szóhasználat) adott, amelyet más községben, nem a szülőhelyén házasulandó félnek magával kellett vinnie.

A testimoniálisok kiadását az anyakönyvbe is feljegyezték, ezekből az idegenbe házasulók, illetve Dobozon esküvő idegen vőlegények adatait megismerhetjük.

A földrajzi tényezőket figyelembe véve Doboz belső társadalmi helyzetét teljesen zártnak, más településekkel való kapcsolatát igen szűk körűnek gondolnánk a nagy folyószabályozások előtti időben. A párválasztási kapcsolatok azonban egészen mást mutatnak.

A megvizsgált 62 év házassági adatai arról tanúskodnak, hogy az exogám párválasztási szokások folyamatosak voltak. Az összes házasságkötés 41,5%-át jelentették.

Ez az érték a demográfusok megállapítása szerint nagyfokú nyitottságra vall.⁷ Földrajzilag messze kiterjedtek, néhány esetben elérték az észak-keleti (Margitta) és a dél-bihari (Árpád) településeket. Fő vonaluk a keleti magyar falvak irányába mutat. A legszorosabb kapcsolatuk a 12 km-es körzeten belüli Békéssel alakult ki (az összes házasságok egyötödét jelentette — 20,7%-ot).

A több mint fél évszázad áttekintése azt bizonyítja, hogy a feleségek nagyobb százalékban voltak doboziak az exogám házasságokban.

3/a. sz. melléklet

Az exogám párválasztások helyei Protogám házasságok száma

Évek	Békés	Gyula	Sarkad	Mezőberény	Más helységekből	Összesen
1766— 1780	34	8	17	4	13	76
1781— 1790	29	12	8	3	5	57
1791— 1800	43	6	9	1	8	67
1801— 1810	52	7	16	—	5	80
1811— 1820	20	13	11	—	6	50
1821— 1828	26	16	7	1	17	67
Összesen	204	62	68	9	54	397

Exogám párválasztások 1766—1828

Évek	A férj vagy a feleség születési helye szerint																				Az exogám házasságok össz.
	Békés					Sarkad					Gyula					Más helységek (28 település)					
	Protogám házasság		Palingám házasság		Össz.	Protogám házasság		Palingám házasság		Össz.	Protogám házasság		Palingám házasság		Össz.	Protogám házasság		Palingám házasság		Össz.	
	férj	feleség	férj	feleség		férj	feleség	férj	feleség		férj	feleség	férj	feleség		férj	feleség	férj	feleség		
1766—1780	22	12	3	3	40	13	4	1	1	19	4	4	—	1	9						
1781—1790	21	8	8	2	39	7	1	1	—	9	7	5	—	1	13						
1791—1800	21	22	8	2	47	5	4	—	2	11	1	5	3	3	12						
1801—1810	26	26	7	2	61	7	9	2	2	20	1	6	3	1	11						
1811—1820	13	7	3	1	24	10	1	2	1	14	9	4	1	1	15						
1821—1828	11	15	—	4	30	5	2	2	2	11	11	5	2	1	19						
Összesen:	114	90	23	14	241	47	21	8	8	84	33	29	9	8	79	29	34	3	11	77	481%
Az összes házasság százalékában					20,7%					7,2%					6,8%					6,6%	41,5%
Az összes exogám házasság százalékában					50,1%					17,4%					16,5%					16%	100%

Exogám házassági kapcsolatok: a házasságkötés időpontja

1. Ágya:	1799, 1813
2. Árpád:	1819, 1826
3. Békéscsaba:	1794, 1825
4. Bojt:	1794, 1825
5. Csökmő:	1822
6. Diószeg:	1828
7. Feketegyarmat:	1822
8. Füzesgyarmat:	1771, 1791
9. Geszt:	1773
10. Gyoma:	1772, 1774
11. Körösladány:	1799
12. Köröstarcsa:	1771, 1784, 1787, 1802, 1803, 1804, 1805, 1815
13. Kötegyán:	1768, 1778, 1781, 1806, 1821, 1823
14. Margitta:	1828
15. Mezőberény:	1766, 1768, 1774, 1782, 1788, 1789, 1794, 1801, 1822
16. Mezőgyán:	1773, 1788, 1795
17. Mezőtúr:	1792, 1799
18. Ósi (Sarkadösi):	1782, 1787, 1788
19. Sarkadkeresztúr—Medgyes:	1771, 1824, 1825
20. Szalonta:	1775, 1792, 1813, 1823, 1824
21. Szeghalom:	1828
22. Tamásda:	1801, 1824, 1825
23. Ugra:	1804
24. Vadász:	1828
25. Vári (Gyulavári):	1778, 1783, 1785, 1787, 1796, 1808, 1818, 1822
26. Hódmezővásárhely:	1768, 1797
27. Vésztő:	1772, 1800
28. Zsadány:	1817

4. sz. melléklet

A házasságkötések százalékos megoszlása az összes házasság százalékában (1766—1828)

A házasság típusa	Protogám		Palingám		Összes	
	száma	%	száma	%	száma	%
Endogám	586	50,5	93	8,0	679	58,5
Exogám	397	34,2	84	7,3	481	41,5
Összesen	983	84,7	177	15,3	1160	100,0

Locális és társadalmi exogámia

Foglalkozásuk	Férjek				Társadalmi helyzetük	Feleségek		A házasságkötés ideje
	Értelmiségiek		Földművesek			Illetőségük		
	Illetőségük		Illetőségük			Helybeliek	Idegen településről	
	Helybeliek	Idegen településről	Helybeliek	Idegen településről		Helybeliek	Idegen településről	
Tanító	1	—	—	—	—	1	—	1770.
Tanító	1	—	—	—	Papleány	—	Gyulavári	1796. március
Praedikátor	—	Ágya	—	—	A jegyző leánya	1	—	1799. július
lelkész	—	—	—	Mezőtúr	A jegyző leánya	1	—	1799.
—	—	—	1	—	A pap húga	—	Békés	1799. február
„Oskolarector” tanító	1	—	—	—	—	—	Vésztő	1800. november
„Oskolarector” tanító	1	—	—	—	—	—	Kötegyán	1806. március
—	—	—	—	Sarkad	A tanító leánya	1	—	1808. február

Kézműves mesterek házasodása:

A mesterség megnevezése	A férj származási helye	A feleség származási helye	Az esküvő időpontja
<i>Csizmadiák</i>			
1. Csizmadia	Doboz	Békés	1794. jan.
2. Csizmadia	Békés	Doboz	1798. jan.
3. Csizmadialegény	Doboz	Békés	1798. febr.
4. Csizmadialegény	Doboz	Doboz	1803. márc.
5. Csizmadiamester	Doboz	Békés	1804. dec.
6. Csizmadiamester	Békés	Doboz	1805. nov.
7. Csizmadiamester	Doboz	Békés	1819. jan.
8. Csizmadialegény	Békés	Doboz	1822. jan.
<i>Kovácsok</i>			
1. Kovácsmester	Békés	Doboz	1789. jan.
2. Kovácsmester	Doboz	Doboz	1804. dec.
3. Kovácslegény	Doboz	Doboz	1806. jan.
4. Kovácsmester	Békés	Doboz	1825. szept.
<i>Asztalosmester</i>	Békés	Doboz	1793. nov.
<i>Fazekasmester</i>	Békés	Doboz	1788. nov.
<i>Molnármester</i>	Békés	Doboz	1828. dec.
<i>Kaskötő</i>	Bojt	Doboz	1803. ápr.

A jellegzetesen szűk határu falu, és ezért csekély számú telkes gazda és zsellér társadalmát hogyan érintették ezek a kapcsolatok?

A beházasodók között igen sok volt a szolgálégény, béres, az idegenből feleségül vett leányok pedig szolgálóleányok.

Kérdés: hogyan alakult a másodsor házasságra lépők aránya?

Ez az összes házasságoknak csak 15,6%-át jelentette. 93 palingám házasság a helybeliek és 84 helybeli és idegen származású pár között jött létre.

Az összes második házasságkötésből csak 74 esetben ismertük az egyik házas fél (a feleségek) halálának időpontját, mégis levonhatjuk a következtetést, hogy az özvegy (20 esetben) 1-2 hónapon belül újból házasságra lépett. Itt a polgári világban szokásos gyászév fogalmát nem kereshetjük. A fiatalon meghalt anyát az árván maradt kisgyermek nevelésében pótolni kellett. Ehhez a kérdéshez kapcsolódnak még az ún. conditiók (házassági szerződések, feltételek). A faluban a lelkész mintegy közjegyzői szerepkört is betöltött. A házasságra lépők közötti megegyezést rögzítették ezekben a feltételekben, amelyek vagyoni kérdésekre vonatkoztak és főleg a kiskorú gyermekek gondozására.⁸

Az idegenből való házasodás eredményezett egy nagyon szerény méretű társadalmi mobilitást is. Ennek vázlatát adja az alábbi két táblázat.

Három nemesi eredetű férfi dobozi, nem nemes leányt választott feleségül. (Szeghalomról Szakatsi András, Ósiból ősi Gellény Sámuel és Margittáról

Karantsi János.) Ezt azért tartjuk megjegyzésre méltónak, mert mint P. Kovács Attila írja — a kismemesi családok „saját társadalmi rétegük elárulásának” tekintették a paraszttal kötött házasságot.⁹

Úgy tűnik, Békés megye más, kismemesek által is lakott helységeiben ez az elzárkózás nem volt olyan szigorú mértékű, mint az ország északkeleti tájain.

A történeti demográfia legfontosabb és legfáradtságosabban megoldható kérdései közé tartozik — az anyakönyvek pontatlan vezetése miatt — a születések számának és a születési aránynak a meghatározása. Azért okoz ez Dobozon is nehézséget, mert igaz ugyan, hogy a keresztelek kapcsán 1766-tól év szerint feljegyzik az apa és gyermek nevét, sőt 1777-től még a keresztpapát is, de vannak évek (1766—1772, 1778), amelyek sok hiányosságot mutatnak. Kovács Zoltán elemzése szerint a demográfiai fejlődés első szakaszára jellemző, hogy demográfiai szabályozás nélküli, magas a születési és a halálozási százalék. Doboz népesedésének is ezek a meghatározói.

6. sz. melléklet

A főbb népmozgalmi adatok alakulása

Időszak	Születések száma		Halálozások száma		Természetes szaporodás (+) vagy fogyás (—)	
	összesen	évi átlag	összesen	évi átlag	összesen	évi átlag
1773—1780	313	39,1	163	20,3	+ 150	+ 18,8
1781—1790	437	43,7	277	27,7	+ 160	+ 16,0
1791—1800	601	60,1	318	31,8	+ 283	+ 28,3
1801—1810	744	74,4	437	43,7	+ 307	+ 30,7
1811—1820	652	65,2	409	40,9	+ 243	+ 24,3
1821—1828	623	77,8	351	43,8	+ 272	+ 34,0

A születési arányszám kis ingadozásokkal követi a megyei arányszám alakulását.

7/a. sz. melléklet

A születési arányszám alakulása

Időpont	Összes lakos	Összes születés	Ezer lakosra jutó születés
1787	982	43	43,7
1804	1377	70	50,8
1817	1603	63	39,3
1828	1735	92	53,0
1836	2019	107	52,9
1842	2359	107	45,3
1849	2500	100	40,0

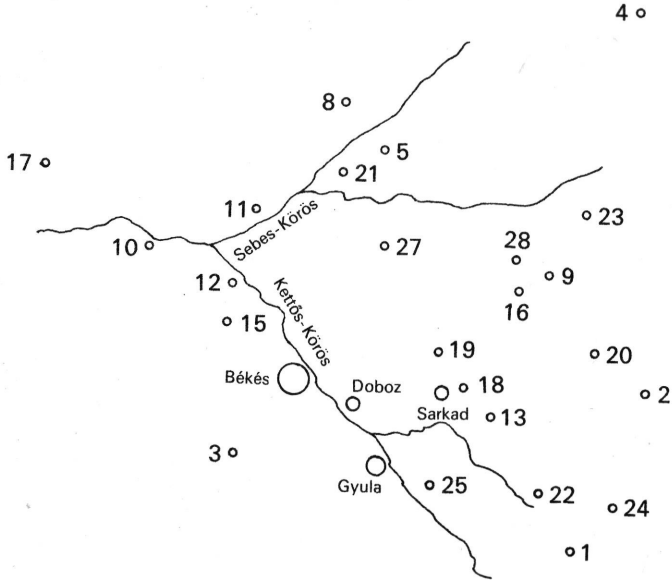
A születési arányszám alakulása

Évek	A születések száma		Születési arányszám	
	Békés megyében	Dobozon	Békés megyében	Dobozon
1817		63		39,3‰
1823	4,475		35,9‰	
1842		107		45,3‰
1843	8,053		54,4‰	

7/c. sz. melléklet

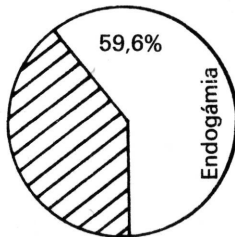
A születések száma				Évek	A fiúk száma	A leányok száma	Összesen
Évek	A fiúk száma	A leányok száma	Összesen				
				1796	35	27	62
				1797	27	34	61
				1798	49	28	77
1766	10	5	15	1799	36	24	60
1767	15	25	40	1800	40	38	78
1768	10	14	24	1801	27	26	53
1769	18	21	39	1802	39	38	77
1770	10	13	23	1803	43	39	82
1771	17	13	30	1804	32	38	70
1772	24	10	34	1805	38	34	72
1773	16	16	32	1806	32	40	72
1774	23	20	43	1807	42	43	85
1775	16	14	30	1808	37	35	72
1776	17	17	34	1809	40	30	70
1777	22	14	36	1810	48	43	91
1778	30	22	52	1811	35	36	71
1779	14	18	32	1812	37	32	69
1780	24	30	54	1813	51	34	85
1781	22	17	39	1814	31	35	66
1782	22	19	41	1815	27	27	54
1783	25	22	47	1816	28	26	54
1784	23	28	51	1817	35	28	63
1785	22	18	40	1818	22	23	45
1786	20	28	48	1819	41	33	74
1787	23	20	43	1820	35	36	71
1788	27	12	39	1821	26	28	54
1789	24	26	50	1822	45	36	81
1790	23	16	39	1823	28	34	62
1791	20	23	43	1824	46	35	81
1792	26	27	53	1825	49	41	90
1793	28	25	53	1826	40	44	84
1794	30	33	63	1827	37	42	79
1795	32	19	51	1828	57	35	92

Exogám házassági kapcsolatok vázlata

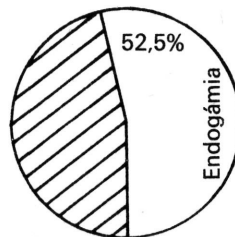

A HÁZASSÁGOK MEGOSZTLÁSA 1766—1828

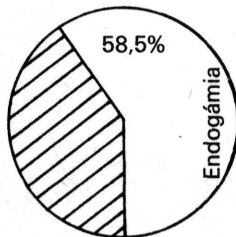
Protogám házasságok

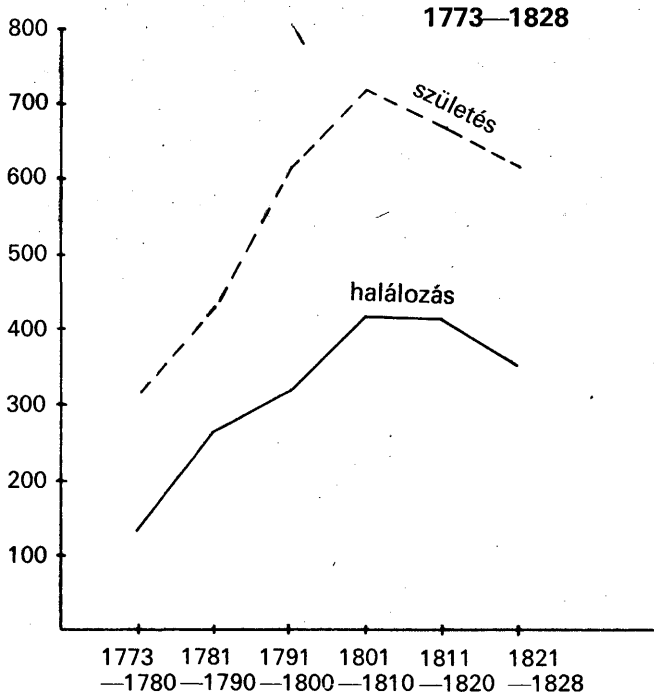
Palingám házasságok

Protogám és palingám házasságkötések együtt

DOBOZ NÉPMOZGALMA

Bár az ikerszületések biológiai tényezőktől függenek, de a születések számára hatnak, gyakoriságukat figyelembe vettük.

8. sz. melléklet

Az ikerszületések előfordulása

1768—	Születések összesen	Az ikerszületések megoszlása nemek szerint			Összesen	A születések százalékában
		fiú—leány	leány—leány	fiú—fiú		
1768—1780	313	2	2	2	6	1,9
1781—1790*	437	1	1	4	6	1,3
1791—1800	601	4	3	5	12	1,9
1801—1810	744	4	1	1	6	0,8
1811—1820	652	6	2	2	10	1,5
1821—1828	623	6	4	2	12	2,2
		24— 44,5%	14— 25,9%	16— 29,6%	54	

* 1783-ban 3-as ikrek, 2 fiú + 1 leány (6-10 órákat éltek).

Tíz éves átlagukban az országos értékek szerint alakultak. Családonkénti gyakoriságuk a következő volt: pl. Csukás Mátyás dobozi kovácslegénynek és a dobozi születésű második feleségének, Balla Erzsébetnek a házasságából a következő ikerszülések voltak: 1818. október 11-én (Mihály és Kata, Kata élt 5 hetet, Mihály 4 évet), újabb ikerszülés 1823. augusztus 15-én (Mihály és Kata, Mihály 4, Kata 6 napot élt).

Tóth Istvánné Csukás Erzsébetnek, Csukás Mátyás nőtestvérének szintén voltak ikrei.

Cseppentő István házasságából 3 ízben születtek ikrek, Cseppentő Rebekának szintén. Jellemzőek még a Debreczeni, a Szathmári és ifj. Nagy János családjának az adatai. A megvizsgált korszakon belül csak egyszer talákoztunk hármas ikrekkel, Megyeri Mihálynak és feleségének 1783. június 25-én két fia és egy lánya született, de csak órákat éltek.

Az ikerszülések nemek szerinti megoszlása még egy jellegzetességet mutat. A fiú—leány pár az összes ikerszülések 44,5 százalékát adja.

A házasságon kívüli születések jellemzőek lehetnek a társadalom fejlődése szempontjából. Dobozai százalékos arányuk más tájak korabeli értékeihez hasonló, illetve valamivel alacsonyabb.

9. sz. melléklet

Házasságon kívüli születések

Év	Az anya családi állapota a gyermek születésekor				
	leány	özvegy	férjezett	összesen	Az összes születés százalékában
	a gyermekek száma				
1781—1790	2	1	—	3	0,68
1781—1800	8	1	—	9	1,33
1801—1810	6	—	—	6	0,80
1811—1820	5	—	1	6	0,92
1821—1828	4	1	—	5	0,80
Összesen	25	3	1	29	

A „társadalmi presszió”, a protestáns morál nagyon erősen elítélő még ekkor a házasságon kívüli szülésekkel kapcsolatban. A spurius, a fattyúgyermek jelölését csak az 1800-as évektől váltja fel a törvénytelen megnevezés az anyakönyvekben.

Szükségesnek látszott, hogy adatainkat a fenti szempontok szerint csoportosítsuk. Az özvegyasszony gyermekét is törvénytelennek tekintették, sőt előfordult férjes asszony gyermekének is „fattyú” névvel való anyakönyvezése.

A tényleges népszaporulatot meghatározó másik tényező a halálesetek száma, amely a megvizsgált tízéves periódusokban emelkedést mutat.

A halálozások évenkénti alakulása

10. sz. melléklet (1)

Halálozás Év	Férfi	Nő	Összesen	Átlag
1773	14	14	28	
1774	3	8	11	
1775	4	9	13	
1776	9	10	19	
1777	18	14	32	
1778	11	12	23	
1779	16	9	25	
1780	6	6	12	163
				20,3
1781	9	5	14	
1782	15	19	34	
1783	20	7	27	
1784	9	7	16	
1785	15	11	26	
1786	31	30	61	
1787	15	20	35	
1788	13	5	18	
1789	9	7	16	
1790	19	11	30	277
				27,7
1791	12	12	24	
1792	9	9	18	
1793	10	8	18	
1794	28	33	61	
1795	19	19	38	
1796	13	12	25	
1797	13	7	20	
1798	22	19	41	
1799	26	19	45	
1800	16	12	28	318
				31,8
1801	27	18	45	
1802	36	30	66	
1803	24	15	39	
1804	23	8	31	
1805	13	20	33	
1806	28	26	54	
1807	28	41	69	
1808	16	15	31	
1809	17	12	29	
1810	18	22	40	437
				43,7
1811	17	11	28	
1812	33	38	71	
1813	13	12	25	
1814	20	9	29	
1815	15	13	28	

10. sz. melléklet (2)

Halálozás Év	Férfi	Nő	Összesen	Átlag
1816	18	22	40	
1817	34	31	65	
1818	27	24	51	
1819	19	14	33	
1820	23	16	39	40,9
1821	11	12	23	
1822	33	31	64	
1823	20	26	46	
1824	18	16	34	
1825	25	26	51	
1826	13	16	29	
1827	23	28	51	
1828	29	24	53	43,8

A csecsemőhalandósági táblázatból kitűnik, hogy egyéves kor alatt több fiúgyermek halt meg, mint leány.

11. sz. melléklet

Csecsemőhalandóság

Év	Elhalálozott csecsemők száma	Születések száma	Halandósági %
<i>Fiúk</i>			
1773—1780	19	162	117,2
1781—1790	48	231	207,7
1791—1800	69	323	213,6
1801—1810	74	378	195,7
1811—1820	64	342	187,1
1821—1828	58	328	176,8
<i>Leányok</i>			
1773—1780	18	151	119,2
1781—1790	37	206	179,6
1791—1800	55	278	197,8
1801—1810	70	366	191,2
1811—1820	36	310	116,1
1821—1828	40	295	135,5
<i>Fiúk és leányok együtt</i>			
1773—1780	37	313	118,0
1781—1790	85	437	194,0
1791—1800	124	601	206,0
1801—1810	144	744	193,0
1811—1820	100	652	153,0
1821—1828	98	623	157,0

A korévek szerinti csoportosításból a következő jellegzetességek olvashatók ki: A nőknél a három legmagasabb halálozási százalék 3 évtizeden át azonos korcsoportban van: 2 hónapon aluliak, 3—6 évesek és mind a hat évtizedben a 15—39 évesek. A férfiaknál ez utóbbi kategóriában csak 1801—1810-es időszakban magas a halálozási százalék, viszont a 3—6 éveseké folyamatosan magas.

12/a. sz. melléklet

Halálozási korcsoportok

Férfiak

	1773—1780		1781—1790		1791—1800	
2 hónapon alul	16	19,8%	32	20,7%	46	27,4%
2 hó—1 évesig	3	3,7%	16	10,3%	23	13,7%
1 éves	6	7,4%	11	7,1%	13	7,7%
2 éves	10	12,3%	9	5,8%	12	7,2%
3—6 éves	16	19,8%	23	14,9%	36	21,5%
7—14 éves	6	7,4%	14	9,2%	9	5,4%
15—39 éves	7	8,6%	12	7,8%	7	4,2%
40—49 éves	1	1,3%	7	4,5%	7	4,2%
50—59 éves	6	7,4%	4	2,5%	3	1,7%
60—69 éves	4	4,9%	11	7,0%	4	2,3%
70—	6	7,4%	16	10,3%	8	4,7%
Összesen	81	100,0%	155	100,0%	168	100,0%
	1801—1810		1811—1820		1821—1828	
2 hónapon alul	47	20,5%	41	18,7%	34	19,8%
2 hótól 1 évesig	27	11,7%	23	10,6%	24	13,9%
1 éves	13	5,7%	14	6,4%	4	2,4%
2 éves	18	7,8%	18	8,3%	18	10,5%
3—6 éves	36	15,7%	34	15,5%	19	11,0%
7—14 éves	15	6,6%	24	10,9%	8	4,7%
15—39 éves	28	12,2%	16	7,4%	17	9,8%
40—49 éves	8	3,4%	6	2,7%	8	4,7%
50—59 éves	13	5,7%	11	5,0%	9	5,3%
60—69 éves	14	6,0%	13	5,9%	18	10,4%
70—	11	4,7%	19	2,6%	13	7,5%
Összesen	230	100,0%	219	100,0%	172	100,0%

Halálzási korcsoportok

Nők

	1773—1780		1781—1790		1791—1800	
2 hónapon alul	11	13,5%	21	17,3%	39	26,0%
2 hó—1 évesig	7	8,5%	16	13,2%	16	10,7%
1 éves	7	8,5%	6	4,9%	18	12,0%
2 éves	6	7,5%	18	14,7%	8	5,4%
3—6 éves	12	14,6%	20	16,4%	19	12,6%
7—14 éves	4	4,8%	5	4,1%	4	2,7%
15—39 éves	16	19,6%	17	13,9%	22	14,6%
40—49 éves	4	4,8%	5	4,1%	7	4,7%
50—59 éves	3	3,7%	1	0,8%	4	2,6%
60—69 éves	5	6,0%	6	4,9%	6	4,0%
70—	7	8,5%	7	5,7%	7	4,7%
Összesen	82	100,0%	122	100,0%	150	100,0%
	1801—1810		1811—1820		1821—1828	
2 hónapon alul	37	17,9%	25	13,2%	27	15,1%
2 hó—1 évesig	33	15,9%	11	5,7%	13	7,3%
1 éves	16	7,8%	13	6,8%	11	6,2%
2 éves	19	9,2%	19	10,0%	13	7,3%
3—6 éves	24	11,6%	35	18,4%	16	8,9%
7—14 éves	8	3,8%	12	6,4%	13	7,3%
15—39 éves	26	12,6%	26	13,7%	28	15,7%
40—49 éves	8	3,8%	7	3,7%	16	8,9%
50—59 éves	13	6,3%	9	4,7%	16	8,9%
60—69 éves	13	6,3%	12	6,4%	16	8,9%
70—	10	4,8%	21	11,0%	10	5,5%
Összesen	207	100,0%	190	100,0%	179	100,0%

12/c. sz. melléklet

Halálozási korcsoportok

Halálozási korcsoportok	Férfiak—nők együtt											
	1773—1780		1781—1790		1791—1800		1801—1810		1811—1820		1821—1828	
2 hónapon aluliak	27	16,5%	53	19,2%	85	26,8%	84	19,3%	66	16,2%	61	17,3%
2 hó—1 évesig	10	6,1%	32	11,5%	39	12,3%	60	13,7%	34	8,3%	37	10,6%
1 éves	13	7,9%	17	6,2%	31	9,7%	29	6,6%	27	6,6%	15	4,4%
2 éves	16	9,8%	27	9,7%	20	6,3%	37	8,5%	37	9,2%	31	8,8%
3—6 éves	28	17,2%	43	15,6%	54	17,0%	60	13,7%	69	16,8%	35	9,9%
7—14 éves	10	6,2%	19	6,8%	14	4,2%	23	5,3%	36	8,8%	21	5,9%
15—39 éves	23	14,2%	29	10,4%	29	9,2%	54	12,4%	42	10,2%	45	12,8%
40—49 éves	5	3,0%	12	4,3%	14	4,4%	16	3,6%	13	3,2%	24	6,8%
50—59 éves	9	5,6%	5	1,8%	7	2,2%	26	5,9%	20	4,8%	25	7,3%
60—69 éves	9	5,6%	17	6,2%	10	3,2%	27	6,2%	25	6,2%	34	9,6%
70 éven felül	13	7,9%	23	8,3%	15	4,7%	21	4,8%	40	9,7%	23	6,6%
Összesen	163	100,0%	277	100,0%	318	100,0%	437	100,0%	409	100,0%	351	100,0%

A halálozási arányszám alacsonyabb, mint az országos.

13. sz. melléklet

A halálozási arányszám alakulása

Év	Lélekszám	Halálozások száma	Halálozási arányszám
1787	982	35	35,6%
1804	1377	31	22,5%
1817	1603	40	24,9%
1828	1735	54	31,1%
1836	2019	64	31,6%
1842	2359	57	24,1%
1849	2500	100	40,0%

Az anyakönyvek sok esetben megjelölték a halál okát is. Vázlatos kimutatást készítve ezekről a megjegyzésekről, bizonyos kép kibontakozik előttünk, még akkor is, ha tudjuk, hogy a halál feltételezett okát a pap, esetleg a bábaasszony állapította meg.

Természetesen csak a betegség külső jegyei alapján, vagy a halál körülményeit figyelembe véve. A járványos betegségek felismerése biztosabb volt. A himlő sok áldozatot szedett a 10 éven aluli gyermekek köréből.

Pl. A „gyermekszülésben meghalt” bejegyzést azért fogadhatjuk el, mert tisztázható, ha a gyermek születése utáni napon, vagy a következőkön meghal az anya.

Egyéb okok: nagyon sokszor előforduló megjelölés, hogy sínlődözött, hervadozott, erőtlen, 3 hetes gyermek elszáradott, gyakran előfordul a baleset megnevezése is.

Az erdőmunkák idején a fa agyonütötte, 14 éves gyermeket az eke összevagdalt, 6 éves gyermeket a malom összetörte, másfél éves gyermek összeégett. „Az erőszakosan megölték” feljegyzés mellett, egészen képtelennek tűnő halálokokat is megállapítottak: 15 éves fiúról „víziborjú volt benne”, 38 éves férfit kígyó csípett meg, 5 éves gyermek meghalt „az halált hozó sajtnak ételétől”. Egyéves kislány halálának oka „közönséges beteg volt”.

Az első magyarországi népszámlálástól 1849-ig eltelt időszakban Doboz lakossága 250 százalékkal nőtt.

Valósnak fogadva el a részletadatokat legnagyobb részét, ezt a kedvező népességnövekedést a magas születési számnak és a beházasodásnak tulajdoníthatjuk, mert jelentős betelepülésekről nem tudunk az eltelt bő félévszázad alatt. Itt is lejátszódott az a folyamat, amely az ország sok tájáról ismert, az évtizedek során a népes familiák nemzetségekké növekedtek, de megosztott birtokokon vagy zsellértelkeken¹⁴ — külön kis családi háztartásokban éltek. Ezeknek a vizsgálata a jövő feladata lesz, így válhat teljessé a helyi kistérsadalom belső összefüggéseinek feltárása.

Halálokok megnevezése 1771—1828-ig

A halálokok megnevezése	Az elhaltak száma
Vízibeteg	34
Vérfolyás	7
Hurut	6
Hideglelés	14
Szárazbetegség	17
Vérben	32
Nyavalyatörés	86
Dagadozás	44
Petécs	12
Kelevény	99*
Vérhas	4
Fulladozás	2
Torokfájás	11
Köhögés, hectica	5
Súly	6
Szélütés	13
Köszvény	1

* Oláh Andor (1956): A Békés vármegyében pusztító ragadós nyavalyák története. Körös népe. Békéscsaba. 98. l. „... a mai békésmegyei népi orvoslás két szelvényben ismert betegség népi tünettanában és gyógyításában pestisemlékeket őriz. Ez a két betegség a kelevény és a pokolvar.”

A természetes szaporodás 1787—1849-ig

Év	Születési arányszám	Halálozási arányszám	Természetes szaporodás
	ezrelékben		
1787	43,7	35,6	8,1
1804	50,8	22,5	28,3
1817	39,3	24,9	14,4
1828	53	31,1	21,9
1836	52,9	31,6	21,3
1842	45,3	24,1	21,2
1849	40,0	40,0	00,0

Az anyakönyvekből megismerhető adatok összegyűjtése után a demográfiai folyamatok magyarázatát kívánnánk meg. De elfogadjuk S. Molnár Edit és Pataki Judit Vélemény-elemeket tartalmazó változók c. dolgozatukban tett megállapítást „amikor nemcsak leírni, hanem magyarázni is kívánunk bizonyos demográfiai jelenségeket és folyamatokat, lépten-nyomon szembetaláljuk ma-

gunkat olyan „mögöttes jelenségek” hatásával, amelyek nehezen vagy pedig egyáltalán nem metrizálhatók, amelyek súlyáról, szerepéről csak feltételezéseink vannak. E szempontból ilyen „mögöttes jelenségek” pl. a demográfiai folyamatokat véghezvivő emberek magatartását vezérlő, a társadalom által preferált értékek és normák, a hagyományok, előítéletek, hiedelmek”.¹⁵

Ezeknek a kérdéseknek a tisztázásához bizonyos alapot adhat a gazdasági — társadalmi szerkezet megismerése, ehhez Doboz 1828. évi népösszeírását és országos összeírását használjuk fel.

Doboz a korabeli Békés megye húsz települése között lélekszámát tekintve az utolsó előtti helyen állt. Demográfiai mutatói kedvezően alakultak az alábbi szempontok szerint: egy házra eső háztartás-családnagyság 1,23 (megyei átlag: 1,35), egy házban élő népesség 6,21 (megyei átlag: 7,91), egy háztartásra eső népesség 5,0 (megyei átlag 5,86). A megyében ez volt a legalacsonyabb érték, szemben Békéscsaba 6,7, Endrőd 6,5, Szarvas 6,3 fős háztartásnagyságával szemben.

Egészen más képet tükröznek a gazdasági adatok. A település lakói, a 90 negyedtelkes jobbágy nemcsak a szántóföldi termelésből élt, megélhetését az állattenyésztésből, erdőélésből és a vízi-haszonvételekből eredő jövedelem egészítette ki, amint azt a Kis- és a Nagy-Sárrét, illetve a Rétköz gazdálkodásánál is megismertük. Az 1828-as országos összeírásból ennek az erdő és vízigazdálkodásnak a leírása, bevallása kimaradt, ugyanis az erdők, vizek hasznélvezői elsősorban földesurak voltak, tulajdonuk pedig adómentes volt.

19. sz. melléklet

Doboz falu (possessio)

A népességre vonatkozó összeírások

	1787. népsz.	1817. népő.	1828—29. népő.	1826—27. dic. ő.	1828. orsz. ő.
Házak	150	258	279	240	278
Háztartások száma	179	302	344	291	353
Tisztviselők	—	—	1	1	—
Kézművesek	—	—	—	—	2
Nemesek szolgái	—	3	6	—	—
Telkes jobbágyok	92	105	110	111	120
Házaz zsellérek	88	212	238	80	160
Házatlan zsellérek	—	—	—	100	73
A családban élő fiúk	—	471	538	—	—
Nők összesen	486	812	842	—	—
Összes lakos	983	1603	1735	—	—
Öi. alól mentesek	—	—	—	53	49

I. Az adózók állapota: Összesen 822 adózó személy.

Háztartások: 88 telkes jobbágy önálló háztartása.

32 telkes jobbágy háztartását 37 házatlan zsellérével írták össze, akik nem fizettek lakbért. Önálló háztartásként írtak össze 129 zsellérháztartást. 31 zsellért 35 házatlan zsellér háztartásával együtt írták össze, akik nem fizettek censust. Egy házatlan zsellér háztartását külön írták össze, mert fizetett lakbért.

Az összeírás alól személyükben mentesek (háztartásukat és vagyonukat összeírták).

a) Uradalmi alkalmazottak: 1 csősz (zsellér, állatvagyon), 1 méhészt (zsellér, állatvagyon), 2 zsellér,

b) 1 megyei hajdú (zsellér, állatvagyon),

c) Hatvan éven felüliek: 18 telkes jobbágy, 13 zsellér,

d) Kiszolgált katonák: 4 telkes jobbágy, 13 zsellér,

e) Egy epileptikus beteg zsellér, családfő.

A háztartásokban élők részletezése:

Testvérek (együttesen 4): egy telkes jobbágy háztartásában 1 és 3 zsellér háztartásában 1-1.

Fiúk (összesen 29): 11 telkes jobbágy háztartásában 1-1 és 18 zsellér háztartásában 1-1.

Leányok (összesen 9): egy telkes jobbágy háztartásában 1, 8 házas zsellér háztartásában 1-1.

Szolgák (összesen 17): 1-1 szolgálója van 15 telkes jobbágnak, 2 szolgálója van a jegyzőnek.

Szolgálóleány (összesen 2): 1 szolgálóleánya van 1 telkes jobbágnak, 1 szolgálóleánya van a jegyzőnek.

Szántók (I. osztályúak):

Telekméret	Dic. ö. 1830—31.		1828. évi orsz. ö.	
	teleknagyság (hold)	telkek száma	teleknagyság (1 p. m. = 1 h)	telkek száma
Negyedtelek	8 1/2	95	8 1/2	90
Háromnyolcad	12 1/2	2	12 3/4	2
Féltelek	17	14	17	17
Összesen	1080 1/2	111	1079 1/2	109
A közösség tulajdonában	10		10	

(Kölcsön igaerővel műveli a földjét 3 telkes jobbágy.)

Rétek:

(a szántó méretéhez arányosítva: 17—18 6/8, 12 3/4—16 4/8, 8 2/4—8 2/8)

- 45 kaszás rétje van a közösségnek
- 35 4/8 kaszás rétje van 4 telkes jobbágnak
- 31 6/8 kaszás rétje van 1 telkes jobbágnak
- 29 2/8 kaszás rétje van 5 telkes jobbágnak
- 27 kaszás rétje van 5 telkes jobbágnak

21 kaszás rétje van 10 telkes jobbágnak
 18 6/8 kaszás rétje van 14 telkes jobbágnak
 16 4/8 kaszás rétje van 8 telkes jobbágnak
 12 3/8 kaszás rétje van 2 telkes jobbágnak
 8 2/8 kaszás rétje van 71 telkes jobbágnak

120 telkes jobbágnak együttesen 1678, a communitasnak 45 kaszás rétje van. (11 telkes jobbágnak csak rétei vannak, 3 telkes jobbágnak 21, 7 telkes jobbágnak 2/8, 1 telkesnek pedig 368 kaszás rétje.)

Szölkök: nincsenek.

* * *

Ezúton köszönöm meg a dobozi ref. gyülekezet volt lelkészének, Sárközi Istvánnak, hogy az anyakönyvek tanulmányozásához hozzásegített.

JEGYZETEK

- Dányi Dezső* (1962): A történeti demográfia tárgya és módszere. Történeti Statisztikai Évkönyv 1961—62. Bp. KSH 5—21. p. *Kováts Zoltán* (1983): A debreceni és szegedi népesedéstörténeti kutatások módszertani tapasztalatai. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei Szeged. 25—35. p. *Járolti József* (1974): Adatok a XVIII. századi protestáns anyakönyvek forrásértékéhez. Klny. Levéltári Közlemények XLIV—XLV. évf. 241—246. p.
- Maksay Ferenc* (1979): A levéltári anyag történeti—statisztikai feldolgozásának hazai eredményei, módszere, problémái. Levéltári Közlemények 1. sz. 57. p.
- Karácsonyi János* (1896): Békésvármegye története. Bp. II. 85. p. *Káldy-Nagy Gyula* (1982): A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Békéscsaba, 233. 243. p. *Ember Győző* (1977): Az újratelepülő Békés megye első összeírásai 1715—1730. Békéscsaba, 129. p. 158. p.
- Szabó László* (1974): A jászdózsai Kiss család nyolc generációja. Paraszti társadalom és műveltség a 18—20. században. I. Faluk. Szolnok. 88. 1. Rámutat az anya nevének fontos bizonyító szerepére a családok kontinuitásának a kutatásában.
- Az 1828. évet azért választottuk határkönek a népesedési kérdések vizsgálatánál, mert ekkor készült a feudális kor utolsó országos összeírása, és ennek névanyagával hasonlítottuk össze az anyakönyvek adatait.
- Férfiak vallási megoszlása a népösszeírások alapján:

Év	Református	Római katolikus	Görög nem egyesült
1804	672	8	16
1817	779	4	8
1828	900	6	3
1842	1139	9	9

Mint az adatokkal igazolható, a görög-keletiek lélekszáma nem nőtt, igen korán megindult az asszimilációjuk. (1797 „Az öreg Orosz János convertitált”, így a ref. egyház anyakönyvezte, Lupuj Tódor és felesége Nagy Ilona gyermekét szintén.)

- Ludovicus Nagy* (1828): Notitiae politico-geographico statisticae inclyti regni Hungariae Budae. 71. p. Doboz lakosságára vonatkozó adatok: Vallási megoszlás (Házak: 268) Római kat.: 13 Református: 1701 Összes lakos: 1714
7. A párválasztások kérdéseivel foglalkozó dolgozatok a legkülönbözőbb értékeket mutatják fel az ország különböző tájairól — az endogám és exogám házasságok arányairól — *Bencsik János* (1985): Szeghalom és vidékének rokonsági kapcsolatai (1790—1828). Sárréti füzetek VII: Szeghalom, 5—48. p.
- Csoknyai Judit* (1986): Egy kelet-magyarországi kis népesség (Szamosangyalos) párválasztási rendszerének jellemzői a XVIII—XX. században. Demográfia 4. sz. 436—445. p.
- Órsi Julianna* (1978): Karcag házassági kapcsolatai a XVIII—XIX. században. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv. 203—214. 1.
8. 1799. oct. 2-án özv. Órész Mihályné a következő feltételek mellett lett a felesége özv. Molnár Mihálynak:
 „... hogy a megholt férjének jószágához semmi jussa ne legyen a mostani férjének első feleségétől lett gyermekeinek. Valamint a férfi az asszony gyermekeinek, úgy az asszony a férfi mostohájának tartozik hűségesen gondját viselni, míg felnevelkednek”.
 1796. nov. özv. Dalmadi István (55 éves) és Pribék Anna (24 éves) megegyezése „Ilyen conditio vagyon közöttök, hogy ha Dalmadi Istvánnak „halomása” történnék — tehát a háza és szőlőtskéje szálljon Pribék Annára és hajadon leányára, Máriára, és míg birhatják birják együtt, ha pedig ráunnának és magoknak meg nem tarthatják, hanem el akarják adni, tehát a fia Dalmadi István vegye magához, letévén nékik az árát”.
9. *Paládi Kovács Attila* (1981): Kismesek utódai a paraszti társadalomban (XIX—XX. század). Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve VII. 169. p.
10. *Vásárhelyi A.* (1987): Agrártörténeti konferencia Nyíregyházán. Szabolcs-Szatmári Szemle. 1. 84—88. p. Hasonlóan alakultak a közeli Gyoma születési arányszámjai is.
Járolai József (1977): Gyoma népesedéstörténete az újjátelepüléstől 1895-ig. Gyomai tanulmányok. Szerk. Szabó Ferenc. Gyoma. 339. 1. 1780—1790 között a gyomai születések évi átlaga 161,5 — ez 51%-os születési aránynak felel meg. A XVIII. század második felében Debrecenben is még 41—44% a születési arányszám, majd csak a XIX. század első felében csökken 33—35%-re. *Kováts Zoltán* (1981): A népesedési viszonyok. Debrecen története. 1693—1849. 2. Debrecen. 46—47. p.
Thirring Lajos (1959): Népösszeírási adatok és adatforrások a nem nemes népességről a XIX. század első feléből. Történeti Statisztikai Közlemények. III. évf. I—2. 162. p.
 Doboz magas termékenységre utaló adat: „Szüts István felesége Buzi Borbála egy évben kétszer szült. 1803. jan. 1-jén Mihály, 1803. dec. 14-én pedig már megszületett István. Mihály csak 8 napot élt, Istvánt baleset érte, 7 éves korában a malom összetörte”.
11. *Andorka Rudolf* (1987): Statisztikai Szemle 65. évf. 5. szám 491. p. Irodalmi figyelő című rovatban rámutat arra, hogy a házasságon kívüli születések és a házasságkötési életkor összevetéséből milyen következtetések vonhatók le. Többek között a házasságon kívüli szülésnek erős helyi vagy regionális hagyományai lehetnek.
12. *Mádai L.* (1983): Kolerajárványok és az általános halandóság trendjei Európában a XIX. században. Demográfiai, XXVI. évf. 2—3. sz. 334. p.
13. *B. Lukács Ágnes* (1978): Magyarország népessége törvényhatóságok szerint az 1820-as években. Történeti Statisztikai Füzetek 1. Bp. 14—15. p. A megyei átlagos évi növekedési ütem 1787—1827-ig 16,2 ezrelék volt.
 Doboznak a szomszédos dél-bihari falvakkal való házassági kapcsolatára már rámutattunk, ezt erősítették a gazdaság és társadalom szerkezetének hasonlósága, az erős református közösségek belső etikai szabályai. *Dávid Zoltán* (1970): Sarkad népesedéstörténete. Tanulmányok Sarkad múltjából. Szerk. Komoróczy György. Sarkad, 284. p. Dávid Zoltán Sarkad 1785—1839 közötti népességszám növekedését páratlannak nevezi, ugyanis 54 év alatt a népességszám több mint kétszeresére ugrott, mint látjuk Doboz is elérte fél évszázad alatt ezt a gyarapodást.

14. BML „A Gyulai Uradalomhoz tartozó Doboz községe Urbér Kárpótlási bemondási Táblázata”. Dobozon, 1854. febr. 22 V. 309. d/2. Urbéri kárpótlás alá esett 46 egész 5/8 jobbágytelek, tehát 1828 óta csak tizenkettővel szaporodott, ugyanakkor a lakosság száma 765 fővel. A táblázat megjegyzései feltűntetik, hogyan alakultak a telkek méretei, eszerint már a múlt század végétől megindult az osztódás, a jegyzőkönyv szerint egy-egy telek „eldarabolgatott”, így alakult ki 1854-re a 301 zsellértelek.
15. *S. Molnár Edit—Pataki Judit* (1985): Véleményelemeket tartalmazó változók. Demográfia. XXVIII. 2—3. 183. p.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

1. A dobozi református egyház anyakönyvei.
2. BML Megyei közgyűlési jegyzőkönyv. 1715—1723.
3. BML Megyei közgyűlési iratok. 744/1805. Ö. 87.
4. BML Békés megyei népösszeírások összesítői: IV. 1. b. 271. ill. V. 1. a/12.
5. BML Békés vármegye Állandó Bizottmányi ir. 552/1849. (Járol József szíves közlése.)
6. Doboz község iratai. V. 309. Doboz urbéri kárpótlása. 1854.

A kapitalizmus korának gazdasági viszonyai

OLÁH JÓZSEF

A gazdálkodás feltételei

A helység éghajlata változékony, szeszélyes. Az egyes hónapok és évszakok átlagos középhőmérséklete közötti eltérések jelentősek. Leghidegebb hónap a január (középtérték $-1,72\text{ }^{\circ}\text{C}$), legforróbb a július ($23,17\text{ }^{\circ}\text{C}$). A tavaszi középhőmérséklet csaknem azonos az ősziével ($10,5\text{—}10,7\text{ }^{\circ}\text{C}$). Az évi középhőmérséklet értéke $10,3\text{—}12\text{ }^{\circ}\text{C}$, átlagos ingadozása $22\text{—}24,89\text{ }^{\circ}\text{C}$. Az évi napsütéses órák száma kb. 2000. Az uralkodó szélirány északi, délnyugati. Az évi átlagos csapadékmennyiség közel fél évszázad (1886—1933) átlagában Szarvason $549,05\text{ mm}$, Mezőhegyesen (1875—1908 között) $586,6\text{ mm}$, Vésztőn (1930-ban) $532,1\text{ mm}$, Dobozon 1915—43 között 698 mm . A téli, tavaszi, nyári, őszi évszakok csapadékos napjainak átlaga 24, 30, 22, 23%, száma huszonnyolc év átlagában 81. A csapadékeloszlás egyenlőtlen. Pl. 1915. júl.-ban $198,3\text{ mm}$ aug.-ban $126,2\text{ mm}$, 1916. márc.-ban $27,1\text{ mm}$ csapadék hullott. A hirtelen lezúdult esőmennyiség nemegyszer akadályozta a mezőgazdasági munkákat, tette lehetetlenné a megszokott közlekedést, kötötte ideiglenesen helyhez az embereket és az állatokat. Nem volt ritka azonban a 2-3 hétig, sőt hónapig tartó aszály sem.¹

Éghajlati szempontból a „jó és rossz esztendő arányát” a szélsőséges csapadékeloszlás, a hőmérsékleti ingadozások, és egyéb természeti csapások — jégverés, korai fagy stb. — miatt 7:3-hoz becsülhetjük, ami annyit jelent, hogy a jó, az átlagos és a gyenge termésű évek kb. azonos arányban követték egymást.²

A terület mostani vízhálózata annak a hatalmas szabályozási munkálatoknak az eredményeként alakult ki, amelynek során 1856—7-ben a Fehér-Köröst Gyulavári és Békés között új mederbe terelték, ill. 1874-ben átvágták a Fekete-Köröst és Szanazugnál a Fehér-Körösbe vezették.³

A tengerszint feletti átlagos magasság $88\text{—}92\text{ m}$.

A mélybe süllyedt geológiai képződményeket, tengeri üledéket, többségében itt is, mint mindenütt a Körösök és a Berettyó mentén agyagos réti és öntéstalaj borítja. A művelt szántóterület közepes ($10\text{—}13$ arany korona/kh) minőségű.

A közlekedési hálózat fejletlen: „a községnek nincs se vasútja, se műútja”. A termények, anyagok, munkaeszközök és a munkaerő szállítására szolgáló, állati erővel vontatott, 76 cm nyomtávú, részben hordozható mezei vasút hossza a felszabadulás előtt megközelítette a 13 km-t.⁴

Állattenyésztés

A mezőgazdaság két alapvető ága közül évszázadokon át, még a XIX. sz. közepén is az állattenyésztése volt a vezető szerep. A tenyésztett állatok közül „legnagyobb múlttal” a sertés rendelkezett, hiszen Dobozt már az Árpádok-korában „királyi sertéshízlaló” helyként tartották nyilván.⁵ Kérdés, hogy ez a közkedvelt állatfaj később a tőkés gazdálkodás korában is megőrizte-e a korábbi jelentőségét? Erre a helyileg elrendelt, ill. az országosan végrehajtott állatösszeírások adhatnak választ.

Ezek szerint helybeliek

	1895-ben	1911-ben	1931-ben	1935-ben
szarvasmarhát	1947	2304	1389	1376
lovat	1193	1199	910	855
sertést	6184	7315	4437	6707
juhot	851	3	—	—
egyéb állatot	4	20	—	29 tartottak ⁶

Közismert, hogy a különféle állatfajok értéke nem azonos. Egy szarvasmarha vagy ló, sokkal értékesebb, mint egy sertés vagy juh. Éppen ezért számítsuk át a szakirodalomban használt egységre, ún. számosállatra az egyes években kimutatott állatszámokat.⁷ E szerint a helyi állatállomány

1895-ben	3278,2
1911-ben	3640,52
1931-ben	2390,62
1935-ben	2537,2 db számosállatból állt.

Ennek a számosállatszámnak az egyes állatfajok

év	szarvasmarha		ló		sertés		juh		egyéb	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
1895	1557,6	47,51	954,4	29,12	704,98	21,51	60,42	1,84	0,8	0,02
1911	1843,2	50,63	959,2	26,35	833,91	22,90	0,21	0,01	4,0	0,11
1931	1111,20	46,48	728,0	30,45	551,42	23,07	—	—	—	—
1935	1100,8	43,35	684,0	26,95	764,6	30,13	—	—	5,8	0,22

darabját, illetve százalékértékét képezték.

A választott számítási egységgel szerkesztett adatsorokból megállapíthatjuk, hogy az állattenyésztés csúcspontját a XIX. sz. vége és az I. világháború előtti évek, mélypontját az 1929—33-as gazdasági válság jelenthette. Az állatállomány legértékesebb részét, legnagyobb hányadát a szarvasmarha és a lóállomány alkotta. Az előbbi ingadozása kb. kétszer akkora, mint az utóbbié. Az összállománynak mintegy 3/4-ét a legnagyobb testű állatok képezték. Az egykor meszesföldön ismert sertésenyésztés változatlanul jelentős, a sertésszám folyamatos emelkedést mutat. A juh és az egyéb állatok tenyésztése jelentéktelen, az előbbi gyakorlatilag meg is szűnik.⁸

Az állattenyésztés színvonalát, gazdálkodásban betöltött szerepét, tendenciáját, az egyes állatfajok arányán és számán kívül más tényezők, mutatók is jellemzik. Pl. az állattartás formája, a tenyésztett állomány fajtaösszetétele, ivarmegoszlása, a tenyész-, az igavonó és az egyéb állatok aránya, az 1 ha-ra jutó számosállatszám stb.

Az állattartás hagyományos külterjes formáját a múlt század utolsó évtizedeiben a feudális viszonyok részleges felszámolásának, a folyamszabályozási és a vízrendelkezési munkálatoknak, a tagosításnak, a kapitalista földtulajdonnak, a szántó kiterjesztésének, a legelő és a rét feltörésének, a vetésforgónak, az igaerő és a termelői szükségletnek, a piaci keresletnek az eredményeként felváltja a belterjesebb állattartás. Természetesen továbbra is hasznosítják a megmaradt legelőket, a legeltethető területeket.

A helyi legelőterületből 1935-ben másféle (nem homokos vagy szikes) talajon fekvő fásított minősítést kapott 4,6, fásítatlan 390,19 ha. Ugyanekkor legelőre járó állatként 947 db szarvasmarhát, 75 db lovat, 2589 db sertést, 4 db juhot mutattak ki. Mindez azt jelenti, hogy kora tavasztól késő ősziig legelőn tartották a korabeli szarvasmarha-állománynak 68,20, a lovaknak 8,7, a sertéseknek 38,60, a három legfontosabb számosállatfajnak 43,48%-át.

Az állatok takarmányozására felhasználták a 28,77 ha nedves, savanyú szénát termő és a 102,44 ha száraz, jó minőségű szénát adó, az időjárástól függően egyszer vagy kétszer kaszált rétek hozadékát.⁹ Továbbá a gazdaságokban termesztett szálas, szemes, gumós takarmánynövényeket, valamint a gabona és a kapásnövény-termelés másodlagosan hasznosítható hozamát: a tengeriszárat, az őszi és tavaszi szalmáját, törekjét, az ocsut, a korpát stb. A takarmányozás tartalmában és formájában, minőségében és mennyiségében igen jelentősek voltak az egyes gazdaságok közötti különbségek. A paraszti gazdaságok óljait, sokszor fiatalabb és idősebb családtagjainak is otthont adó istállóit, sem lehetett összehasonlítani a tekintélyes méretű uradalmi ökor- és lóistállókkal, sertésfiázatókkal, hizlalókkal, amelyek még a parasztlakóházai mellett is „valóságos palotának” tűntek.

Az éghajlati viszontagságokat, klimatikus ingadozásokat jól viselő hagyományos magyar fajtákat: a hosszú szarvú, fehér színű szarvasmarhát, a szalontai sertést, majd a Balkánról honosított mangalicát felváltják a hasznot hajtó, a korabeli igényeknek jobban megfelelő állatfajták.

Térnyerésükre szolgáljanak bizonyosságul az alábbiak:

A szarvasmarha-állomány összesen (db)	1895-ben 1947	1911-ben 2304	1935-ben 1376
ebből			
magyar-erdélyi	1790	1428	392
mokány vagy riska	51	—	—
pirostarka	75	811	775
borzderes	3	35	—
egyéb színes fajta	24	30	87
bivaly	4	—	5
egyéb nyugati fajta	—	—	5
szimmentáli	—	—	112

A két legáltalánosabban tenyésztett régi (magyar, erdélyi) és új (pirostarka) fajtának a százalékaránya az összállománynak

1895-ben	1911-ben	1935-ben	
91,94	61,98	28,48	
3,85	35,20		56,32%-át adta. ¹⁰

Az 1935. évi országos összeírásakor Dobozon 855 db lovat mutattak ki. Ebből:

angol telivér- nek	48	arab fajtának egyéb meleg- vérűnek	13
nóniusznak	194		467
angol félvér- nek	53	hidegvérűnek	79 db-t
arab telivér- nek	1		

minősítettek.¹¹

A közkedvelt pej, sötétpej, fekete színű nóniusok Mezőhegyesről terjedtek el, a versenyésre nevelt sárga és pejszínű angol telivérek és félvérek tenyésztését gróf Wenckheim Dénes a főrendi ház, és az Úrlovasok Szövetkezetének egykori tagja, „az ország egyik legkiválóbb, külföldön is ismert lótenyésztője” honosította meg. Az első dobozi telivéreket 1895-ben Kiscellben a híres angol idomár, John Reeves edzette. Újabb és újabb tenyészmének vásárlásával, a kisbéri, árpádalmi, sashalmi, abonyi, pettendi, asszári gazdaságokkal kialakult együttműködés erősítésével, az állomány állandó javításával, céltudatos, szakszerű tenyésztőmunkával a dobozi lovak a különféle futtatásokon (kétévesek versenye, nyeretlenek versenye, handicap, gátverseny, kancadíj) igen sikeresen szerepeltek. Pl. Bride 1927—28-ban 6000 Schillinget, Vindobona 1931-ben 2500 Schillinget, Parázna 1932-ben 9000 P-t nyert. A különféle versenyeken — 1931—34-ben Visegrád 1200 P-t, Adegio 8300 Schillinget, 98 120 P-t, Suta 27 700 P-t futottak össze.¹²

A sertésfajták közül századunk elejéig csak a mangalicát tenyésztették. Az Angliából importált első állatok az I. világháborút megelőző években jelentek meg. A különféle sertésekből 1911-ben 7315 db-ot, 1935-ben 6707 db-ot tartottak, s ebből 7303 db-ot, ill. 5963 db-ot zsírfajtájának, 12 db-ot, ill. 771 db-ot húsfajtájának minősítettek. A két alapfajta százalékaránya

1911-ben	99,84	—	0,16
1935-ben	88,50	—	11,50% volt. ¹³

Az anyaállatok (kanca, tehén, koca) százalékos aránya — az összállományhoz viszonyítva — a következőképpen alakult:

év	szarvasmarha	ló	sertés
1895	19,77	37,13	—
1911	26,—	52,38	15,23
1935	40,92	51,70	11,57

A tehenek és a kancák száma számottevően emelkedett, a kocáké valamelyest csökkent.

Egy apaállatra (bikára, csődörre, kanra) jutó anyák száma:

év	szarvasmarha	ló	sertés
1895	48,12	—	—
1911	65,56	12,56	8,25
1935	56,30	73,66	9,58 volt.

A nemek közti arány a szarvasmarhánál és a sertésnél kiegyensúlyozott, a lónál ingadozó.

Igvonásra	1895-ben		1935-ben	
	ló	ökör	ló	ökör
egyes	10	—	100	—
kettős	267	2	313	34
hármás	53	—	—	—
négyes	10	165	—	45

fogatot használtak.¹⁴ A fogatokat átszámítva úgy találjuk, hogy

	1895-ben	1935-ben
a lóállománynak	57,—	84,92
a szarvasmarha-állománynak	35,13	18,02%-át

használták különféle mezőgazdasági és szállítási munkákra.¹⁵

Egy számosállatra növekvő nagyságú 1895-ben 1,88, 1935-ben 2,18 ha szántóterület jutott.¹⁶

Az aprójószágok tenyésztése — különösen a paraszti gazdaságokban — az állattartás fontos, olykor egyedüli ága volt. A múlt század végén 18 476 db baromfit számoltak össze. 1935-ben 17 974 tyúkfélét, 842 pulykát, 1768 ludat,

1284 kacsát, 1122 galambot, összesen 22 990 apró állatot mutattak ki. Ugyanekkor házi nyúlból 53 db-ot vettek számba. Kasokban, kaptárokbán 1895-ben 444, 1935-ben 330 méhcsaládot tartottak.¹⁷

Földművelés

A tőkés gazdálkodás személyi és tárgyi feltételeit a feudális társadalmi viszonyok megszüntetésével, a jobbágyság felszabadításával; az 1848-as áprilisi törvényekkel, az 1853-as úrbéri pátenssel és a múlt században végrehajtott birtokrendezéssel teremtették meg. Az utóbbi keretében a rendbeszedéssel megállapították a jobbági és a nemesi birtokok terjedelmét, helyét, az elkülönítéssel szétválasztották a korábban közösen használt legelőket, erdőket, nádasokat, a tagosítással egy tagban mérték ki a meghatározott terjedelmű, de akkor még szétszórtan fekvő úri és paraszti földeket.

Békés megye egykori híres történetírójának a véleménye szerint „a legelőelkülönítés Dobox akkori földesurának, gróf Wenckheim Rudolfnak nemes szívű elhatározásából, még 1846-ban megtörtént” s a lakosok 81 1/2 telek, illetőleg 44 5/8 jobbágytelek és 301 zsellérház után a közös legelőből 22-22 holdat kaptak, azaz összesen 773,85 ha-t.¹⁸

Ugyancsak 1846-ban kapta meg a község „erdei haszonvételekkel élt volt úrbéres” közönsége ifj. gróf Wenckheim Józseftől, mint akkori földesurától úrbéri egyezség útján „a község határában levő Hajdú irtás és Deák zug nevezetű dűllőkben” fekvő 142,38 ha-os erdőrészt, melyből 55,37 ha-t még 1850-ben felosztottak és telekkönyveztek.¹⁹ „1858-ban végbement aztán a tagosítás is”.²⁰ Valóban végrehajtották, elválasztották egymástól az úri és paraszti birtokokat, de az utóbbiakat nem egyesítették, nem egy tagban mérték ki a volt robotosok járandóságát. Így alakult ki azután az az inkább általános, mintsem egyedi helyi „jelenség”, hogy „egy törpebirtokos négy és fél holdja kilenc helyen fekszik, egy másik két és fél holdat örökölt négy felé a határban”.²¹

Községi területként		
a XVIII. sz. végén	5760,99 ha-t	
1895-ben	9310,44 ha-t	
1935-ben	8465,60 ha-t	tartottak nyilván. ²²
Ebből a földből	1788-ban	az összterület %-át
szántóként	1543,40 ha-t	26,79 %-át
rétként	1785,96 ha-t	31,— %-át
legelőként	1173,79 ha-t	19,75 %-át
erdőként	1062,17 ha-t	18,44 %-át
nádasként	237,77 ha-t	4,02 %-ot használtak.

A XIX. és a XX. sz-ban — az előbbinél részletesebb művelési ágankénti kimutatással — a község határát eképpen minősítették:

	1895-ben		1935-ben	
	ha	%	ha	%
szántó	6156,12	66,12	5542,07	65,48
kert	48,34	0,52	213,51	2,52
rét	146,18	1,56	131,21	1,55
szőlő	49,50	0,53	21,29	0,25
legelő	653,19	7,02	394,79	4,66
erdő	1521,05	16,34	1538,82	18,17
nádas	0,58	0,01	44,31	0,52
földadó alá nem eső	755,49	7,90	580,10	6,85

Az egyes kategóriákat összevetve megállapíthatjuk, hogy a szántó aránya 1/4-ről 2/3-ra növekedett, a kert területe megötszöröződött, a rét és a legelő a korábbinak 1/15-ére, ill. 1/4-ére csökkent. A tekintélyes nagyságú erdőterület — az Alföldön dobozi sajátosság — alig változott. A szőlőterület jelentéktelen. A nádas csaknem megszűnt, és az új, az adózás alól mentes terület a határ 1/12, ill. 1/16 részét alkotta.²³

Ennek a földnek a tőkés gazdálkodás korában kb. 5/7-e a nagy (gróf Wenckheim Rudolf, gróf Wenckheim Antal és örökösei, gróf Wenckheim Dénes örökösei, valamint rokonaik), 2/7-e a kis gazdaságokhoz tartozott. Ezt az arányt a Horthy-korszak földreformja valamelyest ugyan módosította, de alapvetően nem változtatta meg. Az OFB a helyi határnak közel 1/7-ét 1125 ha-t sajátított ki kártalanítással és osztott szét a földigénylők között. Ennek, valamint a differenciálódásnak, a generációs osztozkodásnak az eredményeként a gazdaságok, ill. a földbirtokok száma az 1895. évi 792-ről 1935-re 1489-re emelkedett, négy évtized alatt csaknem megkétszereződött.²⁴ Ennek ellenére még 1935-ben is, az egyes birtoktípusoknak és a hozzájuk tartozó területnek az összeshez viszonyított százalékaránya ekképpen alakult:

birtokkategória	az összes birtok a teljes terület százaléka	
1 kh-nál kisebb szántóföld nélküli	17,79	0,46
1 kh-nál kisebb szántóföldes	15,05	0,97
1— 5 kh-as	52,13	11,47
5— 50 kh-as	14,52	13,95
50— 100 kh-as	0,20	1,29
100— 500 kh-as	0,06	1,36
500—1000 kh-as	0,06	3,62
1000—3000 kh-as	0,13	33,52
3000 kh-nál nagyobb	0,06	33,64

Azaz, a kapitalista viszonyok felszámolásának előestéjén is az ún. törpebirtokok az összes birtoknak több mint 80, a 100 kh-nál nagyobb ingatlanok 0,31%-át képezték, ugyanakkor az összterületnek 12,49, ill. 72,14%-ával rendelkeztek.²⁵

A községben a korabeli népszámlálások idején 1850-ben 2547, 1870-ben 3175, 1890-ben 4911, 1930-ban 6429 lakost vettek számba.²⁶

A helyi lakosság földtelensége és növekvő létszáma sajátos, feudális maradványokkal terhelt kapcsolatrendszer alakított ki. Az 1850-es években a dobozi uradalom a szemes gabona (búza, árpa, zab, köles, repce) termésének több mint fele a részes művelési földekről származott. A tengerivel bevetett táblákat 1857-ben, 1899-ben, 1916-ban teljes egészében, 1894-ben 56%-ában részesek gondozták. A kapálást, törést, vágást végző munkavállalóknak a természetett mennyiségből egyre kisebb rész jutott. Az összes tengerivetésnek felesbe adták ki 1857-ben 100, 1899-ben 43, 1916-ban 6; harmadába 1894-ben 100, 1899-ben 57, 1916-ban 94%-át. A cukorrépa harmados műveltetésének fénykora az I. világháborút követő évek. Míg a háború alatt „1/3-os répa művelésére senki sem” vállalkozott, addig a későbbiekben nagy a versengés a munkára jelentkezők között. Egy részes általában 0,39 ha répaföld munkáját (egyelés, kapálás, szedés) vállalta.²⁷ Mind a harmados vagy negyedes földért, mind a parasztcsaládok többségének kenyerét biztosító aratásért a vállalkozók túlmunkára, robotra is kötelezték magukat.²⁸

A dobozi agrárproletárok ismételt kéréssel, sürgetéssel, tömegmegmozdulással sajátos haszonbérleti viszony létesítésére kényszerítették Wenckheim grófot. Mindazok a helybeli illetőségű kézművesek vagy parasztok, akik tulajdonosként, haszonbérliként, vagy haszonélvezőként 0,78 ha földnél kisebb területtel rendelkeztek — 1904—1914 között — maximálisan 0,75 ha földet bérelhettek. A 237,4 ha bérleményen 1907-ben 476, 1912-ben 565 nincstelen osztozott. A viszonylag mérsékelt bérleti díjat 62,3 K/ha rögzítő 13 pontos szerződésben — többek között — szabályozták a bérleti díj fizetését, előírták a kapásnövények és a zöldségfélék termesztését, tilalmazták az építkezést, az alhaszonbérlet létesítését, az állattartást. Biztosították a bérbeadó vadászati és ellenőrzési jogát.²⁹

A nyomásos gazdálkodás megszüntetése után a paraszti gazdaságokban követett kettes (kalászos-kapás), hármás, az uradalmakban előírt többes (4—6—8-as) vetésforgó alkalmazása következtében az állandóan, minden évben használt szántóföldek termőerejének egyensúlyát biztosítani kellett. Az elhasznált tápanyagokat elsősorban istállótrágyával pótolták. A szerves és a műtrágyával gondozott terület aránya 1935-ben 99,67—0,33% volt. Az intenzívebben művelt területen — egy számosállat után 120 q középerett istállótrágyát számítva — 1895-ben 47 738, 1935-ben 25 570 q trágyát juttattak ki. Ezt a trágyamennyiséget 1935-ben a szántóföld 8,23, a kert 7,81, a rét területének 4,39%-ára szórták szét, azaz a legintenzívebben használt művelési ágak területét ekkor 10—12 évenként trágyázták.³⁰

Megnövekszik és korszerűsödik a mezőgazdasági üzemek — elsősorban a nagybirtok — eszközkészlete. Az 1930-as években az egyes munkagépekből:

traktor és billenőeke motoros erőre	9
cséplőgép	14
másféle gép	35
eke emberi vagy állati erőre	508
borona emberi vagy állati erőre	597
henger	46
vető és ültetőgép	36
kapálógép	209
arató- és takarmánybetakarító gép	37
cséplő, tisztító és osztályozógép	53
takarmányelőkészítő gép	81 db-ot mutattak ki. ³¹

Az erőgépek alkalmazásával (gőz, majd motoros), a vasekék elterjedésével, az ökröknél sokkal fürgébb lovak igazásával jelentősen növekszik a szántás mélysége. A vetőmagot szeleléssel, rostálással, osztályozással, csávázással gondosan előkészítik. A kisebb gazdaságokban kézzel, a nagyobbakban géppel szórva, majd sorba vetnek. A szántást, illetve a vetést hengerezéssel, grubberozással porhanyítják, tömítik.

Az elvetett, megfelelő mélységbe juttatott magot tövis, majd többlevelű állati és gépi vontatású vasboronával takarják be. A gyomirtást a kikelt vetésekben kézi erővel, állati és gépi üzemeltetésű ekekapával, extirpátorral végzik. Kézzel és géppel aratnak, illetve csépelnek.

A vetésterületnek az egyes növények termesztésére az alábbi százalékát használták:

	1910-ben	1928-ban
búza	44,58	48,52
rozs	1,50	0,35
árpa	13,56	8,65
zab	5,61	3,—
tengeri	26,35	29,81
burgonya	0,54	0,47
cukorrépa	0,62	2,18
dohány	0,77	0,11
takarmányrépa	1,85	1,—
lóhere	0,47	0,69
lucerna	0,57	5,40

Legnagyobb területen a mindenkori vetésterületnek kb. a felén a legfontosabb kenyérgabonát adó búzát és szemes takarmányt szolgáltató kukoricát (1/4—1/3) termesztették.

Egy hektárról 1928-ban

17,38 q búzát	52,65 q burgonyát
15,47 q rozsot	227,63 q cukorrépát
18,25 q árpát	242,75 q takarmányröpát
18,25 q zabot	27,63 q lóherét
10,60 q tengerit	31,28 q lucernát takarítottak be. ³²

Az ipari és a takarmánynövények termesztésében élen járó dobozi uradalomban, a Fehér- és Fekete-Körös partján, a Hosszúfoki Ármentesítő Társulat szakmai irányításával, a helyi adottságok kihasználásával 1907-ben egy új üzemegység, ún. öntözőtelep létesült. Az előkészítő földmunkák során egyetlen év alatt kb. 27 000 m³ földet mozgattak meg. Az akkori és a későbbi beruházásokkal kb. 115 ha területet tettek öntözhetővé. A rendkívül költség- és munkai-gényes létesítményen braunschweigi káposztát, hagymát, paprikát, uborkát, paradicsomot, tököt, sárgarépát és különféle gyümölcsféléket, majd tormát termesztettek. Az I. világháború előtt csak a helyi és a megyei fogyasztást elégítették ki. Az 1920—30-as években az uradalom teherautóján már a budapesti vásárcsarnokba is szállítottak és a termékeket bizományosokon keresztül értékesítették. Az 1930. évi bevételnek pl. 15%-a szem- és gumótermésből, 65%-a zöldség, 15%-a gyümölcs, 1%-a mag, 2%-a torma, 2%-a egyéb termékek eladásából eredt. Az öntözött terület jövedelme igen magas volt, kb. 4—5-szörösen haladta meg az egységnyi szántóföldről származó tiszta bevételt.³³

Gyümölcsstermesztés, erdőművelés, vadgazdálkodás

Udvarokban, kertekben, utak mentén, a szorgalmas helybeliek többezer gyümölcsfát, bokrot ültettek. Az összeírások szerint az egyes fajtákból

	<i>1895-ben</i>	<i>1935-ben</i>
alma	2 835	12 404
körte	919	2 467
cseresznye	618	6 568
meggy	2 814	3 933
őszibarack	468	1 268
kajszibarack	317	1 199
szilva	5 934	17 929
dió	990	1 714
mandula	—	7
gesztenye	5	8
eper	3 291	3 492
birs	—	1 987
naspolya	—	62
mogyoró	—	33
egyéb	—	2
összesen	18 192	49 073 db gondoztak. ³⁴

Négy évtized alatt a faállomány több mint két és félszeresére nőtt, leggyorsabban az alma, a cseresznye és az elmaradhatatlan, igénytelen birsalmafák, bokrok száma emelkedett.³⁵

A többségében gróf Wenckheim Dénes, ill. örökösei tulajdonát képező helyi erdőség területének 1935-ben 91%-a ún. szál, 9%-a sarjerdő volt. A faállomány

a századforduló előtt szilvből, tölgyből, kőrisből, később még akácból, nyárból, fenyőből állott.

Hasznosításában általában a tarvágást követték, de alkalmazták a növekedést, közlekedést elősegítő világító és a tisztító vágást is. Az erdősítés sarjrol és magról történt. A vágásra érett vagy kijelölt famennyiséget télen termelték ki. Az 1935. évben az akkori erdőterület 1,65%-ának a fahozadékát takarították be. A kitermelt famennyiség ha-onként 207,53 m³ volt. Ennek egy részét ipari, műszaki (épület, műszer- és szerszámfa, tartógerenda, lőcs, talpfa, telefon-, villanyoszlop, kútágas, korlát- és bútortfa stb.), más részét tűzifaként (hasáb, dorong, bot, tuskó, rözse) értékesítették. Az értékeesebb és a silányabb fafélések aránya 9,13—90,87% volt.³⁶

A dobozi határ közismerten gazdag volt nagyobb és apróbb vadakban. 1854-ben vaddisznót, 1895-ben tűzokot, 1937-ben farkast terítettek le benne. A fácántojásokat már az 1850-es években összegyűjtötték, tyúkokkal, ill. kotlósokkal kikeltették, majd a megerősödött fiókákat a fácánosból szabadon engedték. A hasznos erdei vadakat rendszeresen sózták, a hideg téli napokon etették. A cserkésző utakat, etetőhelyeket, fogóládákat folyamatosan karbantartották. A vadállományt frissítették, kiegészítették. A gödöllői korona uradalomból pl. 1938-ban 5 élő szarvastehenet szereztek be.

Az eltörölt feudális előjogok kései haszonélvezői és alkalmazottaik rendszeresen, meghívott és fizető vendégeik alkalmyszerűen, nagyobb hajtásokon vadásztak. Pl. 1938. nov. 30.—dec. 6-a között báró I. Empain és társasága, 1943. nov. 29-én a főméltóságú úr, Horthy kormányzó és kísérete látogatott el Dobozra. Az előkelő vendégeknek több tucat, olykor több száz ember hajtotta fel az elejtendő zsákmányt.

Hasznos vadból

	1862-ben	1895-ben	1933-ban	1943-ban
őzet	3	18	78	2
fácánt	113	86	680	1596
nyulat	24	156	74	1691
fogolyt	37	—	10	—
fürjet	10	—	—	10
erdei szalonkát	5	8	6	11
egyéb állatot terítettek le.	1	16	12	13

A hajtóvadászokat előkészítő, azokon tanácsadóként és szervezőként közreműködő erdészek, erdőőrök, fácánosok és egyéb alkalmazottak a vadállományra káros ragadozókat vagy elvadult állatokat rendszeresen irtották és ezért külön juttatást élveztek.³⁷

Ipar, kereskedelem

A helyi lakosság ruházati és egyéb tárgyainak többségét még a XIX. sz. végén is — ugyanúgy, mint az ország hasonló településein — önmaga állította elő. A mezőgazdálkodáshoz használt vasszerszámokat hosszú időn keresztül a cigányok készítették és javították.³⁸ Az anyagigényesebb, fejlettebb technikát, korszerűbb technológiát kívánó termékeket, aki tehetta a nagymúltú gyulai vásárokon szerezte be.

Az első gőzmalom — a régi szélmalom helyett — a századfordulón épült fel.³⁹

A korabeli forrásokban

1900-ban	57	1930-ban	74
1924-ben	117	1932-ben	74
1927-ben	93	1933-ban	70
1928-ban	82	1935-ben	84
1929-ben	73	1936-ban	83

önálló iparost mutattak ki.⁴⁰ A kisiparosok száma századunk első évtizedeiben lehetett a legnagyobb, ezután fokozatosan csökkent, majd a II. világháborút megelőző években újból emelkedett.

Arról, hogy a helybeli iparosok milyen mesterséget folytattak egy 1936. jún. 23-án kitöltött kérdőív tájékoztat bennünket. E szerint

7 ács	5 kocsigyártó, kerékgyártó bognár
5 asztalos	10 kovács
1 bádogos	6 kőműves
8 borbély	1 mézeskalácsos
12 cipész	2 nyerges és szíjgyártó
2 csizmadia	1 órás
7 férfiszabó	1 sütő
2 géplakatos	2 vendéglős, szállodás
8 hentes és mészáros	1 villanyszerelő
1 kádár	1 egyéb iparos élt Dobozon. ⁴¹
1 kalapos	

Legtöbben a cipészek, a kovácsok, a férfiszabók, a hentesek és mészárosok voltak. Őket és a többieket az általuk folytatott tevékenység jellege alapján négy kategóriába sorolhatjuk, és pedig;

építkezéssel, lakással kapcsolatos tennivalókat végzett 19 (ács, asztalos, bádogos, kőműves),

ruházkodási, táplálkozási, higiénikus, szórakozási igényeket elégített ki 42 (cipész, csizmadia, szabó, kalapos, hentes és mészáros, sütő, borbély, vendéglős),

munkaeszközöket készített és javított 17 (kocsigyártó, kerékgyártó, bog-nár, kovács, nyerges, szíjgyártó),

a modernebb technikát szolgáltatta 4 (géplakatos, villamosszerelő, egyéb) mester.

Az iparosok száma évről-évre változott. Mindig akadtak olyanok, akik megromlott egészségi állapotuk, anyagi helyzetük, idős koruk, lakhelyváltogatásuk vagy egyéb okok miatt iparukat megszüntették (ritkábban szüneteltették). Pl. 1929-ben (zárójelben az ipar kiváltásának éve) Freske Ferenc csizmadia (1921), ifj. B. Nagy János hentes (1927), Tóth Károly hentes és mészáros (1911), Balló András kerékgyártó (1927), Reisz Lajos korcsmáros (1928), Csuba István cipész (1892), 1934-ben Óré András kisebb ács (1925) iparát adta be.⁴² Ugyanezekben az években vitéz Elek Gábor szijgyártó, Bebinszki Pál gépkocsival bérfuvarozó, Ikumét Lajos cipész, Szászné Lirner Eszter kalapos, Reisz Lajos vendéglős, Tóth János, Cs. Kiss Ferenc cipész, ill. Gergely József csizmadia, Rajki Mihály mészáros és hentes, Buzi Ferenc férfiszabó, L. Szücs Mihály sütő, Korponai Ferenc kovács, Pignicski Pál bognár, Papp Sándor kerékgyártó, Kovács Károly kovács, Márton István, Varga Imre kerékgyártó, Zsiros György cipész, Képiró Gábor hentes, Spiák Pál órás- és ékszerészipart váltottak.⁴³

A mesterek többsége egyedül, olykor családtagjaival együtt dolgozott. Tanoncot és segédet kevesen tartottak. Pl. 1928-ban 82 önálló iparosnál 22 segédet és 22 tanulót mutattak ki. 1930-ban 70 munkáltatónál 27 segédet és 12 tanoncot tartottak nyilván. 1935-ben 84 mesternél 8 segédet és 11 inast találtak.⁴⁴ Mindez annyit jelent, hogy az önálló iparosok száma mindig meghaladta az alkalmazottakét és egy mesterre 1928-ban, 0,53, 1930-ban 0,52, 1935-ben 0,23 segéderő jutott.

A segédekkel alkalmaztatásuk idejéről, feltételeiről⁴⁵ általában szóbeli egyezséget, a tanoncokkal írásbeli szerződést kötöttek. Ebben megállapodtak a képzés időtartamában, a tanonc tartásában, ellátásában, a szegődtetés, a segédvizsga és a segéddé avatás költségeinek, a betegsegélyező és a balesetbiztosítási járulékok viselésében, az iskoláztatási kiadások fedezésében és az esetleges fizetésben. Az ipari tevékenység elsajátítására vállalkozók szülejük, gyámjuk hozzájárulásával általában 14 éves korukban szegődtek el. Kivételek természetesen szép számmal akadtak. Nem egy menhelyi gyerek már 12 éves, pályát módosító, foglalkozást változtató dobozi lakos 20, sőt 30 éves korában kezdett hozzá a szakma megismeréséhez.⁴⁶

A tanulók többsége a korabeli gyakorlatnak megfelelően nemcsak ipari, hanem mezőgazdasági, sőt házi munkát is végzett. Helybeli tanonciskola híján 17 éves korig mindegyik a gazdasági ismétlőiskola óráit látogatta.

A tanoncok általában 3 évi inaskodás után szabadultak fel. Kivétel itt is akadt. Pl. Székács Barnát, aki elvégezte „a szarvasi m. kir. gazdasági tanintézetet” s Gombkötő Ferenc gyulai hentesnél 5 hónapig volt tanuló, Komlói Lajos hentes már 1 hónapi tanulás után felszabadítja.⁴⁷

Szerződésbontásra elég gyakran került sor. Pl. 1934. okt. 28-án Galló János borbély a hozzá két évre szegődött Szabó István szerződését, annak betegsége miatt érvényteleníti. Egy nappal később Kneifeld Jakab cipész Borbély Istvánval egybehangzóan kéri korábbi megállapodásuk megsemmisítését. Képiró Károly cipésznél az 1934. márc. 1-jén 3 évre szegődő Gergely István (14 éves)

szerződését júl. 19-én azért bontják fel, mert „munkahiány folytán a tanonc nem részesülhet továbbra kellő oktatásban”.⁴⁸ Előfordul az is, hogy a mester és az inas kapcsolatának megromlása miatt hatálytalanítják a szerződést. Gulyás Sándor borbély 1936. jan. 16-án azért kezdeményezi a hozzá 1934. máj. 10-én 2 1/2 évre szegődött Szász Imre tanonc szerződésének felbontását, mert az „folyton hazudik, és őt a borotválkozó vendégek előtt azzal szégyeníti, hogy nem lakik jól nála sohasem.”⁴⁹

A kétlaki életet élő, saját vagy bérelt földet is művelő mesterek állandó küzdelmet folytattak a szűk helyi piacért. Szemére vetik előljáróiknak, hogy „a község adójából összegyűlt pénzen kiírt ipari munkálatok 90%-át is idegenből az e célból ide vándorolt iparosságnak adták.”⁵⁰ Tájékoztatják érdekvédelmi szervüket, a szegedi kereskedelmi és iparkamarát arról, „hogy községünk gazdasági helyzete — az előző évekhez viszonyítva — gyenge, kisiparosaink helyzete sem kielégítő, mert a szükséges tőkével nem rendelkeznek, így munkaerejüket sem tudják kihasználni.”⁵¹

Kontárkodásért 1931. jan. 19-én Molnár Istvánt és társait, szept. 24-én Kovalócki Istvánt, társait: Balogh Istvánt, Cs. Kiss Mihályt, Orodán Lajost, okt. 12-én Balogh M. Istvánt, jelentik fel.⁵² Egy évvel később, hasonló vétség miatt, Cs. Kiss Istvánt, Gergely Jánost 15-15, Lipcsik Gábort, Szabó Lajost 6-6, Szabó Mihályt 8 P-re büntetik.⁵³ 1933-ban Molnár Istvánt, Balogh Gábort, Balog Mihályt, Megyeri Lajost, Kugyeri Sándort, B. Szücs Lajost, F. Szabó (Fekete) Mihályt, Baji Imrét 10-10 P-ös, 5 napra átváltható büntetéssel sújtják, de azt behajthatatlanság miatt felfüggesztik.⁵⁴

A helyi iparosságot tömörítő, érdekeit védő, 1893. márc. 27-én alakult dobozi iparoskör működését a belügyminiszter 29780/V—10. sz. határozatával engedélyezte.⁵⁵ Az iparoskör 33 évig tevékenykedett, 1926-ban megszűnt, ill. ipartestületté alakult át.⁵⁶ Tagjai, választott előljáróik javaslatára két évvel később, 1928-ban 5700 P-ért székházuknak megvásárolták Békési István és neje ingatlanát.⁵⁷ Az önálló italmérési joggal rendelkező helységben élénk, pezsgő szervezeti életet éltek. Pl. 1931-ben 1 rendes, 2 rendkívüli közgyűlést, 9 rendes, 1 rendkívüli előljárósági ülést, 25 egyéb értekezletet, 9 számvizsgálatot, 2 kugli, 2 biliárdversenyt, 6 mulatságot tartottak.⁵⁸ Iparos dalárdát, sportegyletet hoztak létre.⁵⁹ Az előbbi Rác Lajos elnök, Gábor Mózes pénztáros, Lukács Tóth Kálmán jegyző, az ipartestületet Buzi Gábor, Tóth Ede, Békési István, majd Mészáros Gergely, v. Szabó Ferenc irányították. Minden hétfőn és csütörtökön este 7-től 9-ig hivatalos órákat tartottak. Hat szakosztályukat 1933 elején alapították meg.⁶⁰ 1936. nov. 22-én kimondták, dec. 2-án hivatalosan is megerősítették „a dobozi ipartestület felszámolását” és „a gyulai ált. ipartestülethez való csatlakozását.”⁶¹

A községbeli kereskedelemről alig vallanak a források. Igen kevés olyan adattal találkoztunk, ami az ipari és a mezőgazdasági termékek forgalmazóira, közvetítőire vonatkozott. Tudjuk azt, hogy a helyi kereskedők szakértekezletükön elnöküknek Gulyás Jánost, alelnöküknek Rabutin Gábort választották

meg.⁶² Nem ismeretlen előttünk az sem, hogy a „Hangya fogyasztási és érakesítő szövetkezet üzletében” Rákóczi János üzletvezető mellett két éven keresztül L. Nagy Imre fűszer- és csemegekereskedő tanonc volt.⁶³

Forrásaink megőrizték, hogy

1927-ben Kiss Istvánné Fagó Ilona saját készítésű fehérnemű, Simon József ló és hasított körmű állatok, Jámbor Imre konyhakerti vetemények, zöldségfélék, gyümölcs, tojás,

1928-ban Pintér Zsigmond csemege és vegyes, Kovács Ferencné B. Puskás Julianna gyümölcs, konyhakerti vetemények, tojás, baromfi, tejtermékek, Sztojka Béláné Zsigmond Julianna bádóg, zománc és cserépedény, fakanál és toll, Fekete Rozália rövid-, rőfös és divatáru,

1929-ben Baji Imre kelmefestő termékek árusítása és gyűjtése, Orosz Pap János és Z. Szabó István, Biri Sándor őrlemény és gabona, kenyér és péksütemény, liszt, Király Károly kalap, Bognár István vegyes, Kádár Mihály cement, mész, beton és cementáruk, Köteles János ló, marha és sertés, P. Szabó Eszter tej, tejtermék, gyümölcs, déligyümölcs, leölt baromfi, tojás, konyhakerti és egyéb zöldség kereskedésére kért engedélyt.

1930-ban Mészáros Gergely kis tejgyűjtő állomás, Tóth Károly szatócs, Hegedűs Mátyás sertés, ló és szarvasmarha, Lung Istvánné Kovács Erzsébet déligyümölcs, mézeskalács és cukorka,

1931-ben Csilrnyik Mária baromfi, tojás, zöldség, gyümölcs, burgonya, Pintér Zsigmondné rőfös és vegyes, Czinano József ló, szarvasmarha, sertés

1933-ban Köteles László ló és szarvasmarha,

1934-ben Orodán Lajos gabonaneműek, zöldségfélék, gyümölcs-, darált paprika és tojáskereskedésbe kezdett.⁶⁴

Az idősebb helybeliek is emlékezhetnek arra, hogy a háború alatt és után a helyi áruellátásban Buzi János kereskedő játszott vezető szerepet.⁶⁵

JEGYZETEK

1. *Oláh József*: Az akasztó—vésztoi uradalom gazdálkodása a XIX—XX. század fordulóján. Akadémiai Kiadó, Bp. 1975. (A továbbiakban: Uradalmak). 13. o.
2. 1856 a nagy szárazság, 1862—63 a még nagyobb aszály, 1870 a csapadékosság, 1873—4 a csapadéktalanság, 1876, 1927 a fagyok, 1925 a csapadékhiány, 1943 ismét az aszály éve volt. *Oláh József*: Agrárfejlődés és agrárviszonyok, In: Tanulmányok Sarkad múltjából. Szerkesztette: Komoróczy György. (A továbbiakban: Sarkad). 121. o.
3. Doboz község 900 esztendeje. Adatok a község történetéből, különös tekintettel a felszabadulást követő 30 évre. Összeállította: *Marsi László*. 24. o.
4. *Oláh József*: i. m. (Uradalmak). 149. o.; *Marsi László*: i. m. 25. o.
5. *Haan Lajos*: Békés vármegye hajdana. Pest. 1870. 159—60. o.
6. *Maday Pál*: Békés vármegye városainak és községeinek története. Békéscsaba 1960. 137. o.; A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. I. k. a magyar mezőgazdasági statisztika fejlődése s az 1895. évi VIII. tc. alapján végrehajtott összeírás főbb eredményei községenként. (A továbbiakban: Összeírás 1895.). Szerkeszti és Kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Bp. 1897. 430—2. o.; Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 41. k.

- A Magyar Szent Korona Országainak Állatlétszáma az 1911-ik évi február hó 28-iki állapot szerint. (A továbbiakban: Összeírás 1911.). Szerkeszti és Kiadja A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1913. 606—9. o.; Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat 100. k. Magyarország állatállománya, gazdasági gépfelszerelése és gyümölcsfaállománya az 1935. évben. (A továbbiakban: Összeírás 1935.). Szerkeszti és Kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1937. 218—23. o.
7. Egy lovat, szarvasmarhát 0,8, sertést 0,114, juhot 0,071, egyéb állatot (kecskét, szamarat stb.) 0,2, számosállatnak számítottunk.
 8. Vö. *Oláh József*: i. m. (Sarkad). 123—4. o.
 9. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 105. k. Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. (A továbbiakban: Statisztika 1935.) Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1938. 290—7. o.
 10. Összeírás 1895. 430—2. o.; Összeírás 1911. 606—9. o.; Összeírás 1935. 218—23. o.
 11. Összeírás 1935. 218—23. o.
 12. *Oláh József*: i. m. (Uradalmak.), 9., 92—4. o.
 13. Összeírás 1911. 606—9. o.; Összeírás 1935. 218—23. o.
 14. Az említett években a forrásokban 1, ill. 12 tehénfogat is szerepel.
 15. Iratokat 1. a 19. jegyzetnél. Statisztika 1935. 290—7. o.
 16. Vö. *Oláh József*: i. m. (Sarkad). 125—7. o.
 17. Összeírás 1895. 430—2.; Összeírás 1935. 218—23. o.
 18. *Karácsonyi János*: Békésvármegye története. 1896. II. k. 87. o. A továbbiakban — általában mindig — hektárban számolunk. Egy kh-t 0,5755, egy magyar holdat (1200 négyszögöles) 0,4316, egy kis holdat (1100 négyszögöles) 0,3955 ha-nak, 1 négyszögölet 3,566 m²-nek számítottunk.
 19. Békés Megyei Levéltár. Békés vármegye alispánjának iratai. (A továbbiakban: BML.ai.) IV.B. 407. 6511/1897. Mivel a fennmaradt területet „a bekövetkezett helyszínelés alkalmával” Doboz község tulajdonaként vették fel, a volt úrbérések 1897-ben már dr. Fábry Sándor alispántól kéri a szóban forgó birtok felosztását és telekkönyvezését megbízott képviselőjük, Bródy Adolf gyulai ügyvéd útján.
 20. *Karácsonyi János*: i. m. 87. o.
 21. *Féja Géza*: Viharsarok. Az Alsó-Tiszavidék Földje és Népe. Harmadik kiadás. Az Athenaeum Kiadása. 131. o.
 22. Az adatok Gerlával együtt értendők, amely csak a felszabadulás után, 1957-ben önállósult. *Marsi László*: i. m. 30. o.
 23. *Karácsonyi János*: i. m. 87. o.; A magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. 1. k. Kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Bp. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság 1897. (A továbbiakban: Gazdacímár 1895.). 430—2. o.; Magyar Statisztikai Közlemények 99. 1935. Magyarország földbirtokviszonyai I. (A továbbiakban: Statisztika: 1935.) 146—8. o.
 24. Uo.; Továbbá: *Féja Géza*: i. m. 13†.; 1938-ban eljárást indítottak azok ellen, „akik az OFB során kapott föld árát nem fizették ki.” A gyulai pénzügyigazgatóság a dobozi parasztnak földvételár tartozásaként 721 779, házhely adóságaként 79 870 P-t tartott nyilván. *Maday Pál*: i. m. 138. o.
 25. Uo. 136—7. o.
 26. *Karácsonyi János*: i. m. 88.; *Marsi László*: i. m. 30.; *Maday Pál*: i. m. 135—6. o.
 27. *Oláh József*: i. m. (Uradalmak). 29—32. o.
 28. *Féja Géza*: i. m. 32. o.
 29. *Maday Pál*: i. m. 135—6. o.; *Oláh József*: i. m. (Uradalmak.). 24—6. o.
 30. Statisztika 1935. 290—7. o.; *Oláh József*: i. m. (Uradalmak). 38—40. o.
 31. Ugyanekkor 11 tejjáztató gépet, 42 borgazdasági gépet, 19 gyümölcsgazdasági gépet, 3 keltetőgépet is kimutattak. Összeírás 1935. 218—223. o.; *Oláh József*: i. m. (Uradalmak.) 60—5. o.

32. *Zalán Magda*: Békés vármegye földrajza. Db. 1934. 107. o. Kézirat. KLTE Földrajzi Intézet. A közölt megyei adatokkal vö. a dobozi uradalom vetés és terményeredményeit.
33. *Oláh József*: i.m. (Uradalmak). 56—7. o.
34. Összeírás 1895. 430—2. o.; Összeírás 1935. 218—23. o.
35. A csökkenő nagyságú területen folytatott szőlőművelésről csak uradalmi adatokkal találkoztunk. Vö.: *Oláh József*: i.m. (Uradalmak). 57—8. o.
36. Statisztika 1935. 290—7. o.; *Oláh József*: i.m. (Uradalmak). 97—8. o.
37. *Oláh József*: i.m. (Uradalmak). 97—8. o.
38. *Marsi László*: i.m. 21. o.
39. Uo. 23. o.
40. BML. ai. IV. B. 407. 12806/1900., 363/1925.; BML. Dobozai ipartestület iratai. (A továbbiakban: DI.). IX. 208. 1. 3/1928., 2/1929., 1930. évi jelentés.; IX. 208. 2. Az 1932. évi bevétel elszámolása.; IX. 208. 3. 133/34., 30/1936., 161/1936.
41. BML. DI. IX. 208. 30/1936. A két ács mindegyike, a kőművesek közül öt „csak segédi gyakorlat-tal bíró iparos”, azaz kisebb munkák elvégzésére képezített személy.
42. BML. DI. IX. 208., 1., 28., 33., 34., 132., 134., 143/1929.; IX. 208. 3. 217/1934.
43. Uo. IX. 208. 1., 51., 52., 117., 121., 127., 129., 148/1929.; IX. 208. 3., 32., 55., 56., 62., 65., 70., 94., 104., 111., 112., 159., 191., 192., 205.
44. Uo. IX. 208. 1. 3/1928.; IX. 208. 2. 2/1929.; IX. 208. 3. 113/1934.
45. Egy segédnek 1934-ben étellemezésen kívül heti 6, 1936-ban heti 4 P-t fizettek. Ugyanekkor 1 kg félbarna kenyér 0,24, 1 kg marhahús 1,—, 1 kg szalonna 1,80 P-be, 1 l tej 0,10 P-be került. BML. DI. IX. 208. 3. 140/1936.
46. Hegyi Ferenc kovács 4 évre szegődötteti Kalocsa Sándor 12 éves állami gondozottat. 1931. jún. 11-én szabadul a Dobozai Malomipari RT-nál az 1899-ben született Szabó Mátyás sütőtanonc. 1932. aug. 22-én Balogh Mátyás lakatos felszabadítja Rácz János 32 éves tanulóját. BML. DI. IX. 208. 2. 7/1932., 41/1931., 50/1932.
47. Uo. IX. 208. 3. 163/1934.
48. Uo. 206/1934., 208/1934., 156/1934.
49. Uo. 21/1936. A hazugsággal, sőt lopással is vádolt tanuló 1937. febr. 8-án Baji István borbélynál jó eredménnyel felszabadult.
50. Uo. IX. 208. 1. 3/1928.
51. Uo. 1/1929.
52. Uo. IX. 208. 2. 8., 61., 69/1931.
53. Uo. 13., 31/1932.
54. Uo. 42/1933. L. még: Uo. 182/1933.; IX. 208. 3. 98/1934.
55. BML. ai. IV. B. 407. 12806/1900.
56. Uo. 3163/1925.
57. BML. DI. IX. 208. 1.
58. Uo. IX. 208. 2. 1931. évi jelentés.
59. BML. ai. IV. B. 407. 3163/1925.
60. BML. DI. IX. 208. 2. 20—25/1933. A borbély-, az asztalos-, a szabó-, a kovács-, a cipész-, az építőiparos szakosztály elnökévé Galló Jánost, Tóth Sándort, Mészáros Gergelyt, Busi Gábort, Tóth Istvánt, Farkas Sándort választották meg.
61. Uo. IX. 208. 3. 205/1936.
62. Uo. IX. 208. 1. 15/1929.
63. Uo. IX. 208. 3. 125/1932. Feltételezhetően ugyanaz a „Fogyasztási Szövetkezet” szerződtette Magyarai Sándort 15 éves korában 3 évre tanoncnak. IX. 208. 5. 10/1936.
64. Uo. IX. 208. 1. 1927. szept. 29., 27., 17., 30.; 1928. aug. 10., 16., okt. 4., nov. 27.; 59., 64., 93., 94., 120., 122., 123/1929., jan. 27., 16., 10., 18., IX. 208. 2. 2., 35., 37/1931., 178/1933.; IX. 208. 3. 224/1934.
65. *Marsi László*: i.m. 65. o.

Doboz szociálgeográfiai jellemzése

BECSEI JÓZSEF

Doboz nagyközség Békés megyében, a korábbi gyulai járás területén foglal helyet. A megyeközpontról a távolsága légvonalban 9 km, a vele összeköttetést tartó műúton hasonlóan 9 km. Menetrendszerű járatban közlekedő közlekedési eszközön — autóbusz — leghamarabb 20 perc alatt érhető el. Délen Gyula város, keleten Sarkad, északon Tarhos, nyugaton Békés város és Gerla jelenti a határt (1. ábra). Feltétlenül előnyös fekvésében, hogy a megyeszékhelytől is csak a hajdan területéhez, ma Békéscsabához tartozó Gerla választja el.

Forgalmi fekvése a kiépített utak szempontjából jó, annak ellenére, hogy vasútja nincsen. Műúton Gyulával, Békéscsabával, Békéssel, Sarkaddal és Vésztővel van összekötve. Gazdasági életében feltétlenül előnyt jelent, hogy a Kettős-Körös a község határán folyik át, alig 5 km-re fekszik Szanazugtól, a Fehér- és Fekete-Körös összefolyásának helyétől, amely mindjobban kiépülő üdülőteleppé fejlődik. Mivel a Köröstől keletre fekvő területekkel a közlekedési folyosó Gyulán át halad, így folyami hídjainak forgalmi jelentősége is kisebb. Az ezen lebonyolódó forgalom jórészt Doboz és a Köröstől nyugatra fekvő területek relációit jelentik.

Doboz gazdasági és településtörténete

Ezen a helyen már a kőkorból is élt ember. Megtelepedésre alkalmassá tették természeti adottságai és környezete. A magyarság jövetelét megelőzően itt élt szlávok emlékét az ún. Sámson vára jelentette, mely Alsó- és Felső-Doboz között helyezkedett el. Doboz megyénk községei közül először fordul elő írásos emlékeinkben, mégpedig 1075-ben, s azon négy-öt helysége közé tartozik megyénknek, amelyekben a lakosság folytonossága a honfoglalástól napjainkig megvan. (KARÁCSONYI J. 1896.)

Karácsonyi János szerint a régi magyar nyelvben Doboz apró, sárga szilvát

jelentett. Doboz feltehetőleg onnan vette a nevét, hogy itt az erdőkben dobozt termő fák voltak bőven. Eredetileg a köleséri főesperességhez és Zaránd megyéhez tartozott s csak 1440 táján került Békés megyéhez. Ekkor a település helyén két falu, Alsó és Felső-Doboz volt, s ez utóbbi 1649-ben olvadt be Doboz területébe.

Mivel a falu erdők és vizek között állott, ez meghatározta a lakosság foglalkozását is, akik jórészt állattenyésztéssel — főleg sertés — foglalkoztak. Géza király is mint sertéshizlaló helyet adományozta 1075-ben. Ez időben Dobozt királyi kanászok, kenyérsütők és méhészek lakták. 1308 és 1340-ben a Hunt-Pázmán és Aba család birtokába került. A XV. század elejétől a gyulai uradalomhoz tartozott, egészen a gyulai vár bukásáig. Lakosai a gyulai vár urainak szolgáltak mint virrasztók, halászkok és erdőőrök. Doboz mindjárt Gyula várának bevétele után a török kezére került. E kor népességi és gazdasági viszonyairól az összeírásokból viszonylag jól megrajzolható képet kapunk.

1550-ben a megye három járásából Doboz (Alsó- és Felső-Doboz) a délnyugati járáshoz tartozott. 1559-ben 18 egész- és 18 féltelkes jobbágy lakta, majd 1563-ban mintegy 60 család, azaz kb. 300 fő élt itt. Ez azt is jelentette, hogy Békés megye falvai közül a jelentősebbek közé tartozott. A megye ekkori (1563) 71 településéből lakosságát tekintve a 17. helyen állott. A megyében ekkor 3739 család, azaz mintegy 18 695 fő élt.

Mint már említettük, Doboz fekvése főként az állattenyésztést tette lehetővé, amit az e korból való adatok is mutatnak, hiszen 1554-ben egy lakosnak sem volt vetése, 1562-ben is csupán ketten vetettek egy kis búzát, annál fontosabb volt viszont az állattenyésztés.

A török időkben a lakosság folytonossága nem szakadt meg, de változtak a község birtokosai. 1616-tól Doboz Veres Mártoné, majd 1635-től bérbe adták a községet Dimándi Jánosnak, Kis Balázs Lászlónak és több dobozi lakosnak. A megmaradó területeket pedig Wesselényi Ferenc nádor mint koronabirtokot eladományozta Inczedy Mátyásnak, Galacsi Miklósnak, Marossy Istvánnak és Gombos Györgynek. A XVII. század vége és a XVIII. század eleje ugyanolyan viharosak voltak Doboz lakossága számára, mint a megye többi községének lakossága számára, 1685 után elpusztult, így 1698-ban csak 20 ház romját számlálhatták össze. A következő évben már ismét megültek a doboziak, de a Rákóczi-szabadságharc ideje alatt (1703-ban) elmenekültek, s újbóli betelepülésre csak 1713-tól került sor. Ez időtől számítjuk a mai Doboz kialakulását.

A XVIII. század elején a megye többi településével együtt Harruckern János György tulajdonába került, majd 1798-ban vétel útján lett a Wenckheim család tulajdona. Lakossága és határa a következő két évszázad alatt jelentősen növekedett.

Az 1715. évi összeírás szerint 25 jobbágy és 9 zsellér lakta a községet, amely 1720-ban is csaknem változatlan maradt: 26 jobbágy és 9 zsellér. Az 1719. évi összeírás szerint a községben 25 házhely és 29 háztartás volt. Ezek a számok a század végére jelentősen megnövekedtek, amint azt a 2. táblázat is mutatja.

1773-ban az 590 lakos az alábbiak szerint oszlott meg: 51 telkes jobbágy, 49 házas zsellér, 13 házatlan zsellér és 5 iparos család, akik mintegy 106 házban laktak. A házak száma a népesség számának növekedésével párhuzamosan nőtt.

1827-ben 268, 1850-ben 455, 1890-ben 814 (1. táblázat).

1. táblázat

Doboz lakosságának alakulása

Év	Lélekszám	Év	Lélekszám
1715	170	1900	5232
1732	234	1910	6064
1773	590	1920	5970
1827	1714	1930	6469
1850	2512	1941	5342
1869	3390*	1949	7361
1880	—	1960	5598
1890	4350	1970	5123

* Az adatok Mezőmgyer nélkül szerepelnek.

Az újratelepülés után használni kezdték saját határaikon kívül Felső-Doboz és Szanna határát is, vetéseik pedig Mezőmgyer északkeleti részén voltak. Így a dobozi határ 8731 kh volt, majd Gerla és Póstelek hozzácsatolásával 16 153 kh-ra növekedett a XIX. század végére (2. ábra).

Mindaddig azonban, amíg a folyószabályozások végbe nem mentek, a gazdálkodásban ugrásszerűen változás nem következett be. Bár figyelemmel kísérhetjük a szántóföldi gazdálkodás térhódítását az állattenyésztés rovására, ami megegyezik az általános magyarországi tendenciával, másrészt viszont olyan területek is kerültek Doboz határához, amelyek földművelésre alkalmasabbak voltak, mint az eredeti határ. (Az 1—3. ábrát lásd Becsei előző dolgozatánál e könyvben.)

2. táblázat

**Művelésági megoszlás Dobozon, 1788-ban
(1200 □-öles holdban)**

Műveléság:	Szántó	Legelő	Nádas	Kaszáló	Erdő
Terület:	3576	2360	537	4138	2461

Az 1715. évi összeírás szerint szántóval nem rendelkezett Doboz, rétje 68 kaszás volt, működött azonban egy vízimalom, amelyet 1715-ben építettek fel. 1720-ra a szántó nagysága 851 1/2 köblös, a rété 328 kaszás lett. Az 1788-as adatok már nagy változásokról tanúskodnak (2. táblázat) (KARÁCSONYI J. 1896).

A legelőelkülönítés 1846-ban ment végbe. Eszerint a lakosok 81 és 1/2 telek után kaptak a legelőből telkenként 22-22 holdat. Ennek megosztása 44 5/8 telek és 301 zselléres ház között történt. A legelőelkülönítést egy évtized múlva,

1858-ban követte a tagosítás. Ez utat nyitott részben a szőlős kertek telepítéséhez, részben pedig a tanyákra való kiköltözéshez. Mivel Doboz eredeti határa — természeti adottságai miatt (sok erdő) — a földművelésre nem volt a legalkalmasabb terület, ezért itt kevesebb, de a szerzett területeken sok tanya keletkezett.

Békés megyét 1748-ban két szolgabírói járásra osztották, a békésire és a csabaira. Doboz, Gyula, Gyulavári, Kétegyháza, Békés, Vésztő, Szeghalom, Körösladány és Gyarmat a békésihez tartozott 1840-ig, amikor is Doboz az új gyulai szolgabírói járáshoz került. Doboz, mint Harruckern-örökség 1798-tól a csabai rátához tartozott.

A századfordulótól napjainkig néhány olyan jelentős átalakulás történt, ami a község életében gyökeres változásokat eredményezett. A századfordulóra befejeződött a folyószabályozás, s így a határ területe jórészt hasznosíthatóvá vált a mezőgazdasági növénytermesztés számára (3. táblázat).

3. táblázat **Művelésági megoszlás Dobozon, 1895-ben (kh)**

Szántó	Kert	Rét	Legelő	Erdő	Nádas	Nem termő	Össz.
10 697	84	254	86	1135	2643	1	16 178

Tehát a szántó ekkorra a legjelentősebb műveléssé lépett elő, s az összes terület 66%-át tette ki, vagyis egy évszázad alatt háromszorosára növekedett. Jelentősen csökkent a rét, nádas és a legelő területe, míg az erdő növekedett. Hasonlóan nőtt az intenzívebb kultúrát jelentő kert és szőlő területe. E fejlődési tendenciát figyelhetjük meg a jelen században is. 1930-ban Doboz határa 14 729 kh volt. A művelésági megoszlást a 4. táblázat tünteti fel.

4. táblázat **Művelésági megoszlás Dobozon, 1935-ben**

Műveléság:	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Terméketlen
Terület (kh)	9630	371	228	37	686	2673	77	1008

Elég kedvezőtlen volt a birtokmegoszlás is, hiszen az 1000 kh-on felüli birtokok a terület 65,6%-át foglalták el. Így érthető, ha Dobozon a földmunkásmozgalmak elég korán megindultak. A középbirtok összes területe 1068 kh volt.

Az 5—50 kh-as birtokok száma 222, területük összesen 2052 kh, az 5 kh-on aluli birtokok 2078 kh-at foglaltak el, s 1299 birtokos között oszlott meg. A két háború között a törpebirtokok száma jelentősen szaporodott, mert a földreformmal kiosztottak 1956 kh és 310 □-öl szántót, melyen 1232 törpebirtok keletkezett.

Az állattenyésztés jelentőségéből a múlt századtól a második világháborúig sokat veszített, amit bizonyít az, hogy a szarvasmarha-állomány 1895-től 1935-ig 1947 db-ról 1389-re, a sertés 6184 db-ról 4837-re, a lóállomány 1193 db-ról 910 db-ra csökkent. Egyéb állatok, így pl. a juh tartása még a század végén jelentős volt, ekkorra azonban teljesen jelentéktelenné vált. A baromfitartás jelentőségéből semmit sem veszített, sőt a tanyai gazdálkodás terjedésével tovább növekedett.

A többi gazdasági ágazat nem válhatott jelentőssé (ipar, kereskedelem, közlekedés), részben a rossz forgalmi fekvés, részben a település nagyságrendje miatt. A kisipar főleg a lakosság szolgáltatását látta el. Az 1930-as években összesen 84 önálló kisiparos volt, akik közül 68 alkalmazott nélkül dolgozott. Nagyobb jelentőségű volt az 1910-ben alapított Dobozi Malomipari Rt. és az áramfejlesztő telep, amelyek gyárszerű üzemmel dolgoztak. A kereskedelemre jellemző, hogy 20-22 nyílt üzlet volt ebben az időben.

A népesség 1945 előtti társadalmi struktúrája és térbeli rendje

Doboz népességfejlődését a jelen századtól is a nagy dinamizmus jellemezte, s így 1900 és 1949 között 5232-ről 7361-re növekedett a lakosság száma. Az első világháborút követően mintegy 100 fős visszaesés következett be, de ezt csakhamar kiheverte a község. A népesség térbeli rendjének egyik legfontosabb sajátossága, hogy a lakosság egy része a külterületen élt. Arányuk 1910-ben (5. táblázat) 24,3%, 1920-ban 23,5%, 1930-ban 21,7% volt. Így a részesedési hányad ezen három évtized alatt csökkent, de abszolút számuk is egyre kevesebb lett. Ez ellentétes volt a megyei fejlődési tendenciával. Azonban 1949-re hatalmas ugrás következett be, mert a külterületi népesség 1403 főről (1930) 2611 főre növekedett, ez 13,8%-os aránynövekedést jelentett. A külterületi népesség növekedése olyan mértékű volt, hogy a 892 fős összes növekedés mind a külterületre jutott, sőt még a belterület lakossága is csökkent 316 fővel (3. ábra).

5. táblázat

Doboz népessége (1910—1970)

Év	Összes	népesség		%
		Belterületi	Külterületi	
1910	6064	4588	1476	24,3
1920	5970	4576	1404	23,5
1930	6469	5066	1403	21,7
1949	7361	4750	2611	35,5
1960	5598	5069	529	9,4
1970	5123	4737	386	7,5

6. táblázat

Doboz népességének nemzetiségi összetétele

	A népesség száma			Magyar			Német		
	1910	1920	1930	1910	1920	1930	1910	1920	1930
Maksármajor	—	88	88	—	87	87	—	—	—
Rudolfmajor	226	206	175	210	190	172	—	—	—
Fűszeg	139	167	148	125	158	148	1	—	—
Gerla	441	380	377	279	294	370	3	5	4
Póstelek	431	409	318	341	323	317	3	6	1
Egyéb külterület	239	154	303	234	151	300	—	—	1
Összesen	1476	1404	1403	1207	1203	1394	7	11	6
Doboz összesen	6064	5970	6469		6045	6438		19	11

Szlovák			Román		
1910	1920	1930	1910	1920	1930
2	1	—	—	—	—
3	3	1	—	12	—
4	1	—	—	7	—
140	85	2	—	4	—
67	49	—	—	19	—
4	5	1	—	—	—
218	144	4	—	42	—
	758	11		52	6

Egyéb		
1910	1920	1930
—	—	1
13	—	2
9	1	—
—	1	1
5	3	—
1	—	1
27	5	5
	6	3

A teljes népesség 1970 előtti térbeli megoszlását további részletezésben csak a külterületre (6. táblázat) tudjuk megadni. Itt is csupán három évtized adatai állnak rendelkezésünkre. Magas külterületi népességével kitűnik Gerla és Póstelek, ahol 1930-ban a külterületi népesség 26,9, illetve 22,7%-a élt, további 12,5% lakott Rudolf-majorban, további 236 fő (16,8%) élt majorokban (Maksár-major, Fűszeg), s így tanyán mindössze a külterületi népesség 21,6%-a (303 fő) élt. Ennek egy része nagygazda-tanyán lakott, más része csőszházakban, illetve gátórházakban. Így a község külterületén élő népesség uralkodó része nem tanyasi, hanem majorlakó volt (2. ábra), amit jól mutat a határ átnézeti rajza. A tanyák létrejöttét megakadályozta a határ birtoklási rendje és használata, hiszen az 500 kh-nál nagyobb birtokok területe a község határának 69,2%-át, a szántó pedig 65,5%-át foglalta el 1935-ben (7. táblázat). Ugyanekkor a törpebirtokok (0,1—5 kh) területe a határ egészének 14,1%-át alkotta. Ezen birtokok területe olyan kicsi volt, amelyen tanyakeletkezés nem zajlott le. Így a határ egészéből 79,6%-ot tekinthetünk olyan területnek, amelyen a birtoklás rendje miatt tanya nem jöhetett létre.

7. táblázat

Doboz határának birtoklási rendje birtoknagyságcsoportonként 1935-ben

Megnevezés	Az összes	1 kh-nál kisebb		1—5	5—50	50—100	100—500	500—1000	1000—3000	3000-nél több
		sz. nélküli	sz. föld							
A földbirtok száma	14710	68	143	1867	2052	189	200	532	4755	4904
A földbirtokok területe	152	272	230	797	222	3	1	1	2	1
A birtokok számának aránya az összesből	100	17,8	15,0	52,1	14,5	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
A földbirtokok területének aránya az összesből	100	0,5	1,0	12,6	14,0	1,3	1,4	3,6	32,3	33,3

Doboz határának birtoklási rendjét a nagybirtokok uralkodó volta jellemezte, amely a természeti adottságokkal, valamint a művelésági megoszlással együttesen meghatározta a határ alaprajzát. A határ alaprajzában a szabályos elemek — téglalap, négyzet — mellett a szabálytalan négyszög különböző fajtái is jelen vannak, éppen úgy, mint a görbe vonalak által határolt területegységek. Éppen a nagybirtokok uralkodó volta miatt a dűlőutak futása nem sugaras sem a község zárt településű része, sem az egyes majorok felé, majorokat sem köti össze a községgel közvetlen, tehát sugarasan befutó út. De az egyes majorok sem

8. táblázat

Doboz népességének foglalkozási megoszlása 1930-ban

A	Népesség 1930	Kereső		Eltartott		Östermelő			Ipar. forg.			Közszolg. stb.		
		ffi	nő	ffi	nő	K	E	Ő	K	E	Ő	K	E	Ő
Fűszeg	148	44	10	35	59	51	94	145	1	—	1	—	—	—
Gerla	377	117	38	74	148	109	176	285	14	29	43	7	10	17
Maksár	88	29	5	16	38	31	50	81	1	3	4	—	—	—
Rudolfmajor (Őzes)	175	64	12	27	72	72	98	170	1	1	2	—	—	—
Póstelek	318	104	27	53	134	83	134	217	14	28	42	11	8	19
Egyéb külter.	303	113	19	37	134	115	142	257	8	12	20	3	14	17
Összesen	1409	471	111	242	585	461	694	1155	39	73	112	21	32	53
Doboz összesen	6469	2631		3838		2125	5246	3121	254	405	659			

Folytatás:

	Egyéb			Mezőgazdaság és kertészet										
				Önálló					Cseléd			Munkás		
	K	E	Ő	Összes	birtokos és bérlő		s. csal. tagja	eltartottja	K	E	Ő	K	E	Ő
					10—50 kh	10 kh alul								
Fűszeg	2	—	2	1	—	1	—	3	36	86	122	13	1	14
Gerla	25	7	32	5	2	2	2	15	63	129	192	34	25	69
Maksár	2	1	3	1	—	1	—	—	24	43	67	6	7	13
Rudolfmajor (Őzes)	3	—	3	—	—	—	—	—	53	97	150	16	1	17
Póstelek	23	17	40	—	—	—	—	—	60	122	182	18	4	22
Egyéb külter.	6	3	9	27	2	21	18	53	23	13	36	42	68	110
Összesen	61	28	89	34	4	25	20	71	259	490	749	129	106	235
Doboz összesen				647	64	568	220	1252	333	368	901	897	1257	2154
											13,9%			33,3

voltak egymással közvetlenül összekötve. Mindez jól kifejezte azt a társadalmi és gazdasági kapcsolatot, amely jellemezte őket.

A határ területéből a kisebb-nagyobb foltokban elhelyezkedő erdőterületeken kívül egy hosszú észak—délkeleti irányú sáv helyezkedik el, amely követi a volt Fekete-Körös medrét, erre merőlegesen (ÉK-DNy) irányban húzódik a Gerla-Marói-erdő, amely az ásott Kettős-Körös-medernél szakad meg. Ez a két nagy erdősáv, valamint a Kettős-Körös-meder a határ egészét négy nagyobb területre osztotta. Az északkeletre elhelyezkedő területen két major (Fűszeg és Rudolf) helyezkedett el. A Kettős-Körös jobb és bal oldalán parcellázott területek foglaltak helyet, melyeken kívül három major (Póstelek, Gerla, Kismajor) és két jelentősebb nagygazdatanya foglalt helyet. Ez a terület külső képében teljesen elütött a szomszédos békési—békéscsabai—gyulai határtól, amelyeken tanyák szárai épültek.

Az ezen a területen élő társadalom is számos olyan sajátos vonással rendelkezett, amely a tulajdonviszonyok következménye volt. A község egészében a keresők 40,7%-a volt a férfi (8. táblázat), ugyanez a külterületen csak 33,4%-ot tett ki. A külterületen az eltartottak aránya a népesség kétharmadát tette ki, s közülük a férfi eltartottak aránya 41,4%-ot foglalt el. A foglalkoztatottsági viszonyok tehát lényegesen rosszabbak voltak a külterületen, vagyis a majorsági népesség körében, mint amilyen volt a belterületen. Hasonlóan feltűnően különbözik a külterületi népesség korösszetételében is a belterületi népességtől. A 60 évesnél idősebbek a külterületi népesség 4,6%-át alkották, ennek éppen a duplája (9,3%) az összes népességből való részesedési hányaduk. Fordított a viszony a 14 éven aluliak arányában, mert az összes lakóból 32,4%-ot, a külterületekből 35,3%-ot foglaltak el. Összeségében lényegesen fiatalabb volt a külterület népessége, lényegesen magasabb a gyermekarány, s nyilván magasabb a halandóság, mint a belterületen. A népesség természetes szaporodásának trendvonala tehát az elmaradott gazdasági-társadalmi körülményekre jellemzően alakult.

A foglalkozási szerkezet részletesebb elemzése alapján a külterületeken élők társadalmi rétegződését tárhatjuk fel. Az őstermelésből élő népesség a község egészében 81,1%-ot jelentett, a külterületen 81,9%-ot, így lényegében azonos. A mintegy 18-20%-os nem őstermelőarány valamivel kedvezőtlenebb, mint a megye falvainak egészében, ahol ez 28-29%. A mezőgazdasági és kertészeti ágazatban dolgozók közül összesen 647 volt az önálló, közülük 34 élt a külterületen. Ez igen alacsony szám, az egésznek 5,4%-a, s ez is mutatja a népesség fent már jellemzett térbeli szerkezetét. A segítő családtagokkal és eltartottakkal együtt összesen 125 fő önálló élt a külterületen, csak alig több, mint az itt élő (112 fő) iparforgalmi lakosság.

A tulajdonviszonyok egyenes következménye a nagybirtokon folytatott majorsági gazdálkodás, ami azt eredményezte, hogy magas volt a külterületen élő cselédek és mezőgazdasági munkások száma. Az előbbi kategória teljes létszáma a községben 901 fő volt, ebből 749 (83,1%) fő élt a külterületi majorokban. A cselédek a külterületen élők 53,2%-át adták. Közülük 259 fő (52,9%) volt a

kereső, s ez lényegesen jobb arány, mint az összes népességbeli hányaduk. A mezőgazdasági munkások száma bár magas volt a külterületen (235 fő, 16,7%), mégis lényegesen kisebb részét alkották a külterületi népességnek, s a községben élő összes mezőgazdasági munkásnak (2154) csupán 10,9%-a élt külterületen. Doboz társadalmi szerkezetét alapvetően az jellemezte 1930-ban, hogy az agrárproletariátus aránya domináns szerepet képviselt, hiszen a lakosság 47,2%-át adták a cselédek és a mezőgazdasági munkások. Ehhez hozzá kell számítanunk az 5 kh-nál kisebb birtokkal rendelkezőket is. Ezek számát nem ismerjük, de az ilyen nagyságú birtokok száma alapján erre következtetve, bizonyára elérte ez is az 500 főt, s így az agrárproletárok arányát mintegy 55-58%-ra becsülhetjük. A külterületen élő agrárproletariátus aránya ennél nagyobb volt, hiszen a munkások és cselédek itteni együttes aránya 69,9% volt. A kül- és a belterület kapcsolatát a fenti tulajdon- és társadalmi viszonyok alapján igen kedvezőtlennek ítélnélhetjük.

Ennek a fő vonásait a következőkben összegezhetjük:

- a) a közlekedés kül- és belterület között minden vonatkozásban ritka volt, a külterület a zárt településtől elszakadtan élt, ezt erősítette az, hogy a nagybirtokosok is inkább a majorokban levő kastélyaikban tartózkodtak;
- b) a nagybirtokosok saját cselédeknek igyekeztek munkaalkalmat biztosítani;
- c) a falu sorsa nagymértékben függött a nagybirtoktól, hiszen kereseti lehetőséget ez biztosított számukra, a Dobozon élő nagyszámú agrárproletárt és törpebirtokost állandó rettegésben tartotta az „uradalom”;
- d) így a kül- és belterület olyan alá- és fölérendeltségi viszonyban élt, amelyet az uralkodó nagybirtokos és elnyomott agrárproletariátus viszonya jelentett; ez a viszony alapjaiban különbözött a tanya zárt településviszonyától;
- e) a társadalmi feszültségek nemcsak az uralkodó kisszámú nagybirtokos és nagygazda, valamint az elnyomott falusi szegények között állt fenn, hanem „sanda” szemmel néztek egymásra a falusi szegények, akik a község biztosította szabadság érzését hordozták magukban. s a majorsági szegények, akik kiszolgáltatottsága nagyobb volt falusi osztálytestvéreiknél;
- f) a Dobozon lévő társadalmi feszültségek tehát mint a kül- és a belterület között lévő ellentétek jelentkeztek, nem az egymásra utaltság, hanem az elszakíttóság érzése és tendenciája erősödött.

A község népességének jelenlegi struktúrája

Doboz társadalmi struktúrájának felszabadulás utáni fejlődését döntően meghatározta az, hogy a mezőgazdaságban létrejött a termelőszövetkezeti tulajdon, gazdálkodási és üzemforma, továbbá jelentős hatással rendelkezett a környező nagyobb települések, mindenekelőtt Békéscsaba iparosítása. Ezen utóbbi folyamat kezdetének időszakára esett Gerla önállósítása Doboz határából. Gerla különválásával elszakadt Doboznak az a határrésze, ahol a nagybirtok

felosztása után jelentős tanyavilág keletkezett. Gerla 1958-as önállósulását követő 1960-as népszámlálás Doboz megmaradt határában 529 külterületen élő lakost talált, míg Gerla külterületén 880-at, de a belterületi 541 lakos is a korábbi major lakóit jelentette. Doboz külterületi népessége 10,4%-ra csökkent le, ennek alapvető oka közigazgatási intézkedés volt.

A megcsökkent lélekszámú Doboz népességének foglalkozás szerinti rétegződését az jellemezte, hogy 1960-ban a népességből a mezőgazdasági népesség 72,5%-ot foglalt magába, az ipari és építőipari népesség 10,5%-ot, s a többi 14%-ot. Ugyanakkor a keresők a népesség 48,9%-át tették ki, a mezőgazdasági keresők a teljes népességből 37,7%-ot foglaltak el, az összes keresőből pedig 77,0%-kal részesedtek. Így a mezőgazdaságon kívüli ágazatokban csupán 630-an dolgoztak. A község társadalmi viszonyainak meghatározó jellegét az agrártermelés uralkodó volta adta. Ezen agrárkeresők egytizede (10,2%) élt külterületen, ahol a jelenlevő keresők 83,7%-át (215 fő) tették ki.

Az 1960-ban készült népszámlálási adatok alapján nyomon követhetjük a népesség belső strukturálódását. A társadalmi osztályokba, csoportokba való besorolást a foglalkozási viszony alapján tudjuk megoldani. Az osztályelhatárolást pedig BÁLINT JÓZSEF (1978) tanulmánya alapján végezzük el. E szerint Doboz 2739 keresőjéből 750 főt (27,4%) tekinthetünk a munkásosztályhoz tartozónak, 1973 fő (65,5%) tartozott a parasztsághoz, s így 196 főt sorolhatunk be az értelmiség és a kisárutermelők rétegéhez. Ugyanakkor Békés megye egész területén a keresők 35,5%-a tartozott a munkásosztályhoz és 48,4%-a a parasztsághoz.

A parasztságon belül a kereső termelőszövetkezeti tagok száma 423 fő volt, a keresők 15,4%-a, a segítő családtagokkal (43) együtt is 17,0%-ot jelentett. A mezőgazdasági önállók száma ekkor 1290 (47,1%) volt, lényegesen meghaladta a megyei átlagot (29,5%). A mezőgazdaság szellemi dolgozóinak teljes létszáma mindössze 13 fő volt. A nagyüzemi mezőgazdaság megteremtésével átalakult a parasztság szerkezete. 1970-ben a mezőgazdasági aktív keresők száma 1324 főre változott, közülük 1025 fő dolgozott a szövetkezeti mezőgazdaságban, 947 fő tagként és 29 fő alkalmazotként. Az alkalmazottak száma így igen alacsony volt. A társadalmi átrétegződés eredményeként megnőtt a községben élő munkások száma 1090 főre, tehát egy évtized alatt 31%-os növekedés következett be. Ez a változás egyben minőségi ugrást is jelentett, hiszen a község összes keresőinek 46,9%-a tartozott a munkásosztályhoz, 44,1% pedig a termelőszövetkezeti parasztsághoz. Az 1970-es népszámlálást követő években ez a fejlődési tendencia tovább tartott. Ezen időszak alatt nőtt a helyben foglalkoztatott nem termelőszövetkezeti dolgozó létszám, s jelentősen megnőtt az eljárók száma (1980-ban 1120 fő volt), elsősorban Békéscsabára (az eljárók 66,1%-a).

Az 1970 és 1980 között eltelt évtizedben a népesség foglalkozási szerkezetében végbement változásoknak több lényeges vonása van. A község népessége egy évtized alatt 151 fővel (—2,9%) csökkent, s ennek ellenére az aktív keresők aránya 3,0%-kal növekedett (9. táblázat). Különösen jelentős volt (30,3%-ról

	A népesség száma		Aktív							
			összesen		férfi		nő		ipar építőipar	
	1970	1980	1970	1980	1970	1980	1970	1980	1970	1980
Belterület	4734	4866	2154	2329	1416	1325	738	1004	617	892
Külterület	389	106	144	51	100	30	44	21	42	12
Összesen	5123	4972	2298	2380	1516	1355	782	1025	659	904
	kereső									
			mezőgazdaság		egyéb		fizikai foglalkozású		szellemi	
			1970	1980	1970	1980	1970	1980	1970	1980
			1218	733	319	704	1974	2096	180	233
			88	26	14	13	138	47	6	4
			1306	759	333	717	1212	2143	186	237

41,2%-ra) a női aktív keresők számának és arányának az emelkedése, s ez az abszolút számnövekedés (243 fő) a munkaképes (15—55 év) korú nők — igaz nem jelentős — számának csökkenése mellett következett be. Ma már Dobozon az aktív keresők aránya (47,9%) két százalékkal magasabb, mint a Békés megyei átlag (45,9%), a foglalkoztatott nők aránya pedig 2,9%-kal magasabb, mint ugyanez az arány (38,3%) a megyében, mondhatjuk azt, hogy „városias” ez az arány, hiszen a megye városainak is csak 40,5% az értéke.

A másik fontos és kiemelést kívánó változás az, hogy az aktív keresők foglalkozási szerkezete is lényegesen módosult. Az ipari keresők aránya mintegy 10%-kal nőtt, így megközelítette a városi átlagot (40,6%), lényegesen meghaladva a megyei átlagértéket (34,7%) és megelőzi Békést és Szarvast. Az előbbinél még nagyobb ütemű volt az egyéb ágazatok növekedése (15,6%-os), amelynek a forrása a mezőgazdasági keresők tetemes (24,9%-os) csökkenése. Mindez elsősorban Békéscsaba, kisebb mértékben Gyula vonzásának köszönhető, amely egyben kiváltotta a népesség ezen irányokba való megélnékült közlekedését.

Mindezek alapján, ha ma Doboz foglalkozási szerkezetét jellemezni kívánjuk, azt kell róla megállapítanunk, hogy urbanizált struktúrát mutat, olyat, amelyben a keresők jelentős hányada (47,1%) nem saját lakóhelyén talál munkát, s így nyugodtan tekinthetjük városkörnyéki alvó településnek. Elsősorban a mezőgazdasági foglalkoztatottak találnak helyben munkaalkalmat, amelyet jól mutat az, hogy pl. a Békéscsabára bejáró 740 dolgozóból csupán 22-en dolgoznak a mezőgazdaságban, ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy a Gyulára bejáró 380 aktív keresőből 136 fő (35,8%) dolgozik a mező- és erdőgazdálkodásban. Ma tehát Doboz népessége bonyolult foglalkozási struktúrával rendelkezik, amelyet a lakónépesség általános adataival nehéz kielégítően jellemezni.

A fenti foglalkozás szerkezet-változás természetesen módosította a keresők osztálystruktúráját is. 1980-ban az aktív keresők 63,9%-a tartozott a munkásosztályhoz, ami az előző évtizedekhez viszonyítva 17,8%-os emelkedést jelent. Ugyanakkor a termelészövetkezeti parasztság annyira lecsökkent 22,1%-ra, az értelmiségi és egyéb szellemiek aránya 9,1%-ot tette ki, míg a kisárutermelő és kiskereskedőké 5,0%-ot. Miután a nem termelészövetkezeti mezőgazdasági fizikai keresőket a munkásosztályhoz sorolják, s azok életvitele közelebb áll a termelészövetkezeti parasztokéhoz, mint a városi munkásokéhoz, hasznos abból a számukat levonni. Ez mindösszesen 100 fő (a munkásság 6,6%-a), s így nem tekinthetjük meghatározó jelentőségűnek.

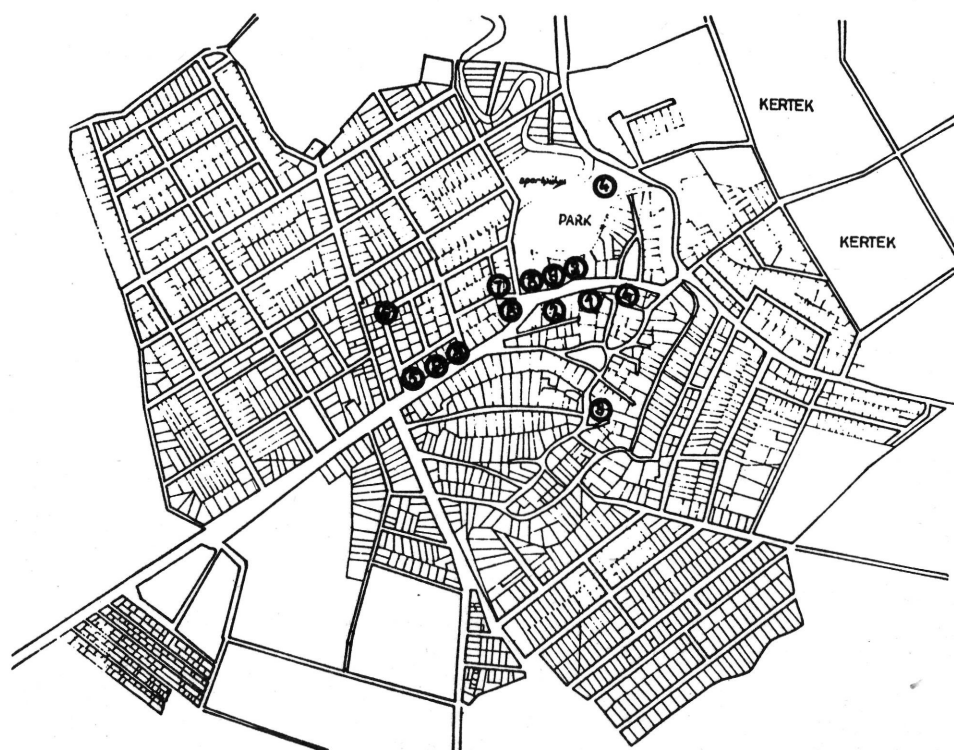
Doboz foglalkozási szerkezetének két évtizedes változása jelentős mértékben személy szerint is ugyanazokat az embereket érintette. A más foglalkozást keresők lakóhelye megmaradt, tehát meghatározó jelentősége van a „paraszti” életformának. Azonban annak az „őstermelő” társadalomnak, amely mezőgazdasági tevékenységen kívüli foglalkozást más településben keres, de lakóhelye változatlan, életmódja egyrészt aszerint fog változni, ahogyan a település egész élete átalakul, másrészt nagy hatással van rá az új munkahelyi környezet is. Mindezek a hatások befolyással vannak az egyes családok közvetlen lakóhelyi környezetére, a telekre, az itt folyó életre, és jól kimutathatók Doboz esetében is, amelynek lakossága dinamikus átrétegződést mutat.

A korábbi jellemzés lehetővé teszi annak kimutatását, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés regionális folyamatában hol helyezkedik el Doboz. Bemutatható továbbá, hogy a településben milyen fő folyamatok határozzák meg a népesség életét. Minden település mellett, hogy a településhálózat tagja, s a társadalmi—gazdasági—területi munkamegosztásba illeszkedik, egyben egy „egyéni” is, amelynek önálló belső élete, szervezettsége, társadalmi és térbeli struktúrája van. Ez azonban nem független a településhálózatban elfoglalt helyétől, a kettő között szoros kölcsönös hatás áll fenn. Napjainkban, amikor a településközösségek szuverenitása növekvő, szükséges, hogy ezek belső struktúrájáról minél teljesebb képet kapjunk, segítve ezzel az önszerveződéshez és az öngazgatáshoz szükséges önismeretet.

A szociológiai vizsgálatok alapján tudjuk, hogy a társadalom belső rétegződése napjainkra igen bonyolulttá vált, s a társadalom különböző rétegeinek saját belső viszonyai, valamint egymás közötti kapcsolatai is bonyolult érdekeltségi rendszerekben jelennek meg, amelyek egy adott településen belül is megfigyelhetők. Az érdekeltség sokféle igényben (lakás, vízvezeték, öregek napközi otthona stb.) konkretizálódik, amelyek kielégítése az adott település fontos feladatai közé tartozik. Ugyanakkor a különböző társadalmi csoportok, rétegek másként és másként használják azt a teret, amelyben élnek, laknak, dolgoznak vagy társas kapcsolatokat teremtenek, másként és másként veszik igénybe és alakítják át saját szükségleteiknek megfelelően. Éppen ezért szükséges az, hogy egy adott település társadalmának tagolódását pontosan ismerjük. Tudjuk azt, hogy az egyes csoportok a település határain belül hol helyezkednek el, hogy az

általuk igényelt „infrastruktúrák” elhelyezhetők, a társadalmi szerveződés és érintkezés formái megvalósíthatók legyenek, azaz a „mikrofolyamatok” helyről helyre követhetők legyenek. Ehhez a településmorfológia vizsgálatai segítséget nyújthatnak, ha ezeket oly módon tágítjuk, hogy nemcsak a települések formai elemeit, hanem a társadalom térbeli elhelyezkedését is elemezzük, vagyis nemcsak házak, utcák, munkahelyek stb. térbeli konfigurációját, hanem azt a társadalmat is vizsgáljuk, amely ezeket létrehozta, s étellel megtölti, amely ezt funkciójának megfelelően használja. Az ilyen típusú vizsgálatokhoz a népszámlálások adatai egyre több lehetőséget biztosítanak. Ezek az adatok ma már lehetővé teszik azt is, hogy ne csak egy statikus állapotot írjunk le, hanem a belső változások dinamikájáról is információkat nyerjünk.

Dobozon a népesség településen belüli elhelyezkedési rendjének egyik sajátossága, hogy az túlnyomóan a belterületre koncentrálódik. 1970-ben a lakosság 7,5%-a élt külterületen, már ekkor is jórészt gátórházak, erdészházak lakói

4. ábra. Doboz területének alaprajza (1978).

1: tanácsháza, 2: MSZMP székház, 3: iskola, 4: templom, 5: posta, 6: mozi, művelődési ház, 7: óvoda, 8: üzlet, 9: étterem, eszpresszó.

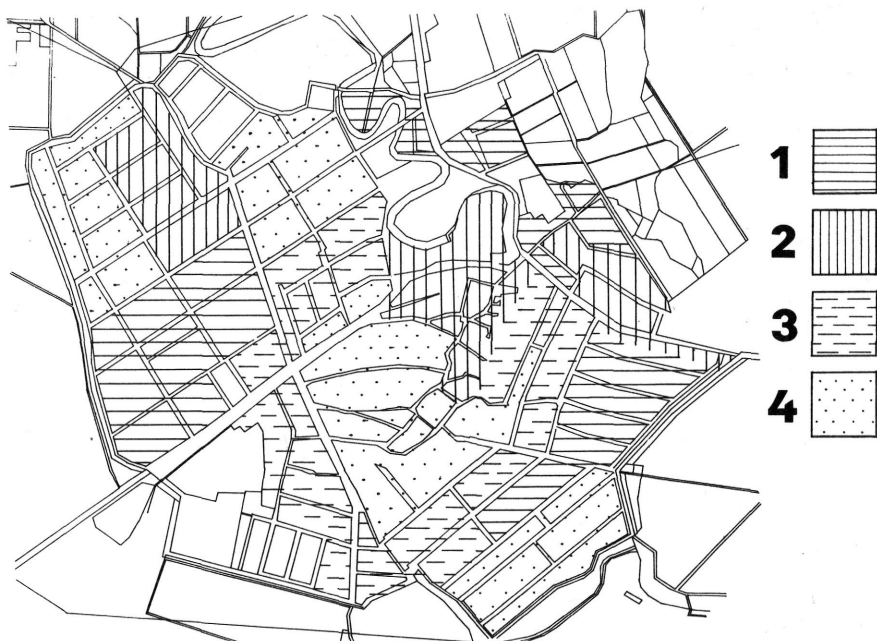

5. ábra. A 60—X évesek aránya Dobozon 1970-ben.
 Községi átlag alatt 1 = 12,0—15,8% 2 = 15,9—19,7%
 Községi átlag felett 3 = 19,8—23,4% 4 = 23,5—27,1%

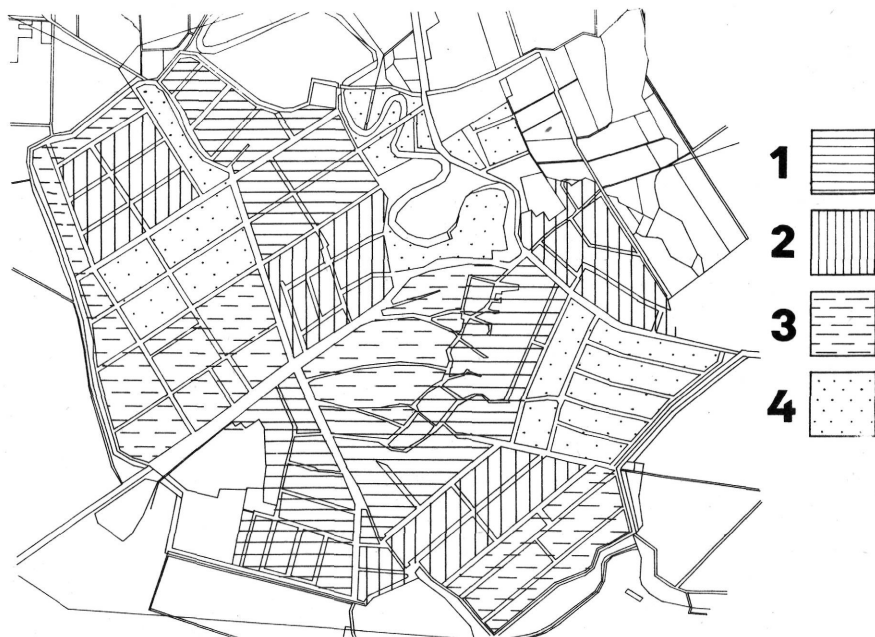
voltak, a tanyák száma igen alacsony volt. 1980-ig a fenti arány 2,1%-ra csökkent, csupán 106-an éltek külterületen. Így a külterületi társadalom egyrészt létszáma, másrészt szétszórtsága miatt nem rendelkezik meghatározó szereppel a külterületen folyó tevékenységre.

A települések életében fontos szerepet játszik az, hogy milyen az ott élők korösszetétele. Békés megyében az egyik aggasztó jelenség az, hogy az össznépegségen belül jelentősen nő a 60 évesnél idősebbek aránya, 1980-ban ez 19,4% volt. Dobozon ennél lényegesen kedvezőbb az arányuk (17,5%), s ez az 1970-es 19,7%-os értékhez viszonyítva kedvező változás. A településen belüli megoszlásban is jelentős változások következtek be az egyes népszámlálási körzetekben (4—5. ábra). Alacsonyabb arányban általában a község újonnan beépített területein található ez a korosztály. Kedvezően változott a korösszetétel a központi részeken, valamint a Vörös Hadsereg útján túli területen, ahol jórészt újonnan épített lakásokat találunk. Kedvezőtlenül változott viszont a Széchenyi utcán kívüli területen a helyzet, ahol korábban 15,8% alatt, ma pedig 20,9% felett van a 60 évesnél idősebbek aránya. Általában 1970-ben a község területének túlnyomó többségén községi átlag feletti volt az idősök aránya, s ez 1980-ig csökkenő tendenciát mutat.

A dobozi népesség átalakulásának fontos jelensége közé kell sorolnunk azt, hogy a legfiatalabb korosztály (0—14 évesek) aránya 1970 és 1980-ban kedvező

6. ábra. A 60—X évesek aránya Dobozon 1980-ban.
 Községi átlag alatt 1 = 9,4—13,5% 2 = 13,6—17,6%
 Községi átlag felett 3 = 17,7—20,8% 4 = 20,9—23,4%

7. ábra. A 0—14 évesek aránya Dobozon 1970-ben.
 Községi átlag alatt 1 = 16,8—19,2% 2 = 19,3—21,7%
 Községi átlag felett 3 = 21,8—23,4% 4 = 23,5% felett

irányba változott. Már 1970-ben is jobb volt itt az arányuk, mint a megyei belterületi arány, s ez 1980-ig tovább javult, s 21,7%-ról 22,5%-ra módosult (6—7. ábra). Természetesnek tartanók, hogy ahol a 60 évesnél idősebbek aránya a községben magas, ott a 0—14 éveseké alacsony. Ez a párhuzamosság azonban nem teljes. Az 1970-es állapot még inkább így ítéhető, de az 1980-as már lényeges eltéréseket mutat. 1970-ben a község jelentős területein találunk felett az átlag feletti értékeket, míg 1980-ra az csak kisebb területekre koncentráltan jelenik meg, mégpedig azokon a területeken, ahol jelentős új építkezések valósultak meg, ahol elsősorban a fiatalabbak telepedtek meg. Fontos jelenség, hogy a központi területeken az arányuk mindenütt a községi átlag alatt van. A gyermekek elsősorban a peremterületeken élnek, az iskola pedig a község középponti részén helyezkedik el, s így a legtávolabbi területekről ide járók több kilométeres utat kénytelenek megtenni.

Minden település számára fontos kérdés az, hogy ott a munkaképes korú népesség milyen arányban van jelen. Dobozon a 15—39 évesek 1970-ben 35,43%-ot, 1980-ban pedig 34,7%-ot képviseltek, vagyis az arányuk csökkent, míg a 40—59 évesek aránya 23,2%-ról 25,2%-ra növekedett. S ezen folyamatot kedvezőtlen tendenciának kell ítélnünk, annak ellenére, hogy az 1980-as értékek valamivel kedvezőbbek, mint a megyei belterületi adatok.

A 15—39 éves korosztály egyben a szülőképes csoportot is jelenti, jelentősége tehát nemcsak a munkavégzés, a termelés szempontjából fontos, hanem a

8. ábra. A 0—14 évesek aránya Dobozon 1980-ban.

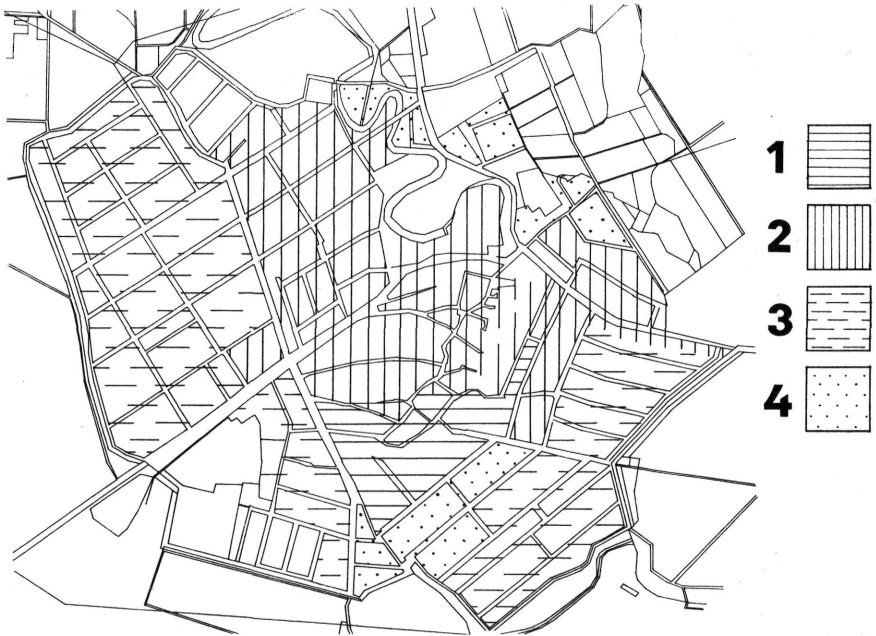
Községi átlag alatt 1 = 16,3—19,4% 2 = 19,5—22,5%
 Községi átlag felett 3 = 22,6—25,7% 4 = 25,8—28,8% 5 = 28,9% felett

népesség természetes szaporodása okán is, s Doboz azon községek közé tartozott, ahol a vizsgált évtizedben a természetes szaporodás pozitív volt. Ezen korosztály településen belüli elhelyezkedése egyértelmű képet mutat. A községi átlag feletti 1970-es értékek alapján két elkülönülő terület válik ki, az 1980-as helyzet szerint pedig ez a két elkülönült terület egymással összekapcsolódik, s körgyűrűszerűen körbeoleli a központi, elsősorban a település korábbi telepítési részeit. Ez esetben is azt tapasztaljuk, hogy az értékek csökkenése ellenére a területi kiterjedés növekedett (8—9. ábra).

A fenti korosztály településen belüli elhelyezkedése elsősorban nem a 0—14 éves korosztály területi elhelyezkedésével tart párhuzamot, amint az várható lenne, hanem inkább a 40—59 évesekével (10—11. ábra), mégpedig úgy, hogy ahol az utóbbi korosztály jelenléte községi átlag feletti, ott az előbbi községi átlag alatti és fordítva. Ugyanakkor az is jól megfigyelhető, hogy az egyes területeken jelentős arányváltozások történtek, s csak kevés olyan terület található, ahol az azonos értékek a jellemzőek a két évtized adataiban. Ha most már összevonnuk a két legidősebb korosztály, vagyis a 40 éven felüliek adatait, akkor választ kaphatunk arra, hogy melyek a községnek azon területei, ahol a népesség előregedése figyelhető meg (12. ábra). Ez az ábra csaknem fordítottja a 0—14 évesek ábrájának (7. ábra), vagyis igen jó megfelelés tapasztalható, úgy, hogy ahol a legidősebbek aránya magas, ott alacsony a 0—14 éveseké.

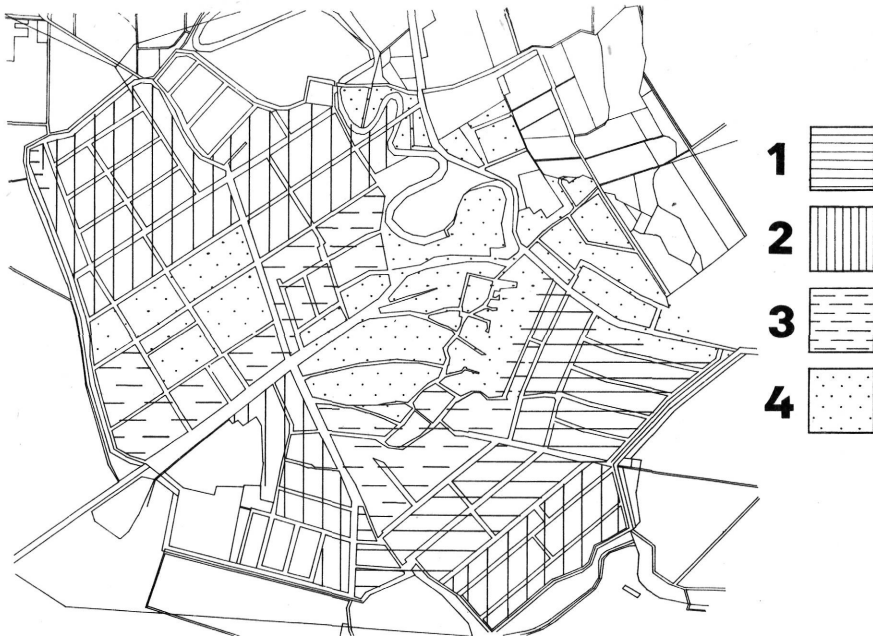
9. ábra. A 15—39 évesek aránya 1970-ben.
 Községi átlag alatt 1 = 28,7—32,0% 2 = 32,1—35,4%
 Községi átlag felett 3 = 35,5—39,5% 4 = 39,6—43,4%

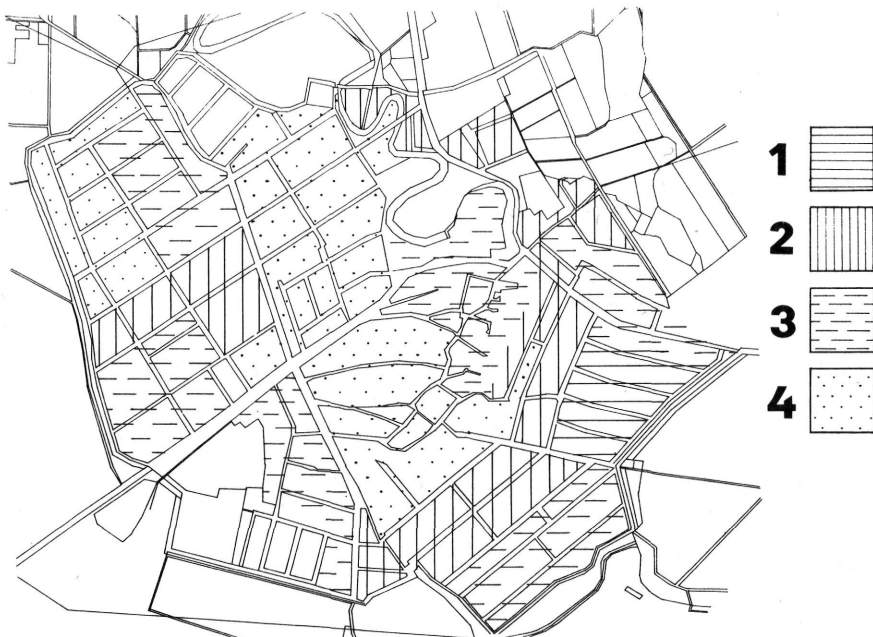
10. ábra. A 15—39 évesek aránya 1980-ban.
 Községi átlag alatt 1 = 29,2—39,2% 2 = 32,3—34,7%
 Községi átlag felett 3 = 34,8—37,7% 4 = 37,8—39,4%

11. ábra. A 40—59 évesek aránya 1970-ben.
 Községi átlag alatt 1 = 16,2—19,7% 2 = 19,8—23,2%
 Községi átlag felett 3 = 23,3—26,5% 4 = 26,6—29,7%

12. ábra. A 40—59 évesek aránya 1980-ban.
 Községi átlag alatt 1 = 18,0—21,6% 2 = 21,7—25,2%
 Községi átlag felett 3 = 25,3—29,9% 4 = 30,0—34,3%

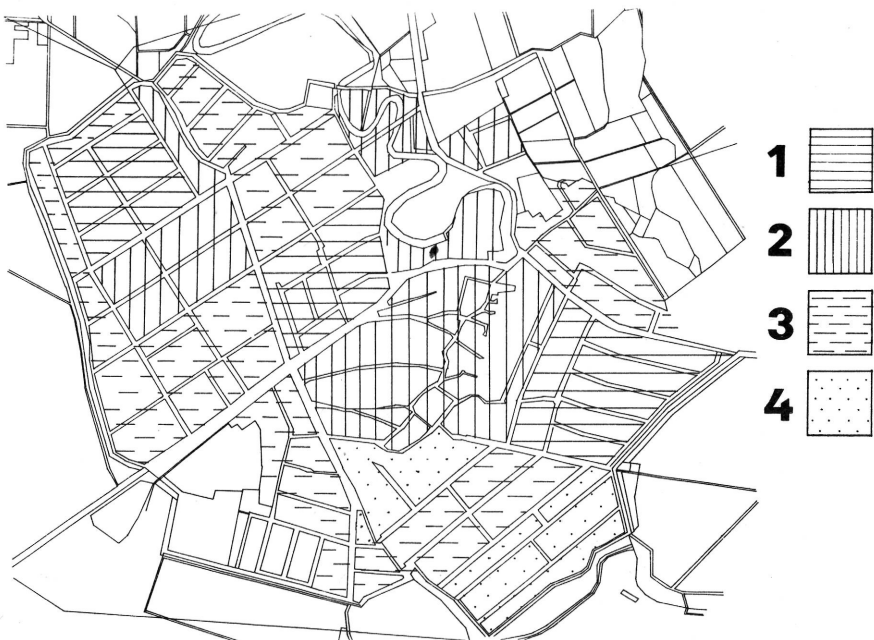

13. ábra. A 40 évesnél idősebb népesség Dobozon, népszámlálási körzetenként.
 1 = 28,8% alatt 2 = 37,4—39,3% 3 = 42,0—44,9% 4 = 45% felett

14. ábra. A korcsoportok jellemző övezetei 1980-ban.

1 = 40 éven felüliek 2 = 15–39 évesek 3 = 0–14 évesek 4 = kiegyensúlyozott összetétel

15. ábra. Az aktív keresők aránya a belterületi lakónépességből 1970-ben.

Községi átlag alatt 1 = 40,8–43,4% 2 = 43,5–46,1%

Községi átlag felett 3 = 46,1–49,1% 4 = 49,2–52,1%

Az eddigieket általánosítva, megállapítható, hogy a községen belül jellemző övezetek rajzolhatók ki (**13. ábra**). A község belső magjában él az idős népesség meghatározó arányban (50% felett). Két nagyobb övezetben, három területen találjuk a legfiatalabbakat (0—14 évesek aránya 23% felett), két övezetben a 15—39 évesek aránya meghatározó, s találunk átmeneti, méginkább kiegyensúlyozott korstruktúrájuknak tekinthető településrészeket.

A népesség társadalmi rétegződésének meghatározója a foglalkozási szerkezet. Eszerint változik a munkahely jellege, más a technikai felszereltség és kultúra, más és más az ehhez szükséges műveltség, s a jövedelem is. Az eltérő foglalkozású emberek másként használják a lakóházat, a telket, különböző életmódot valósítanak meg.

Az ilyen jellegű vizsgálatokat az aktív keresők alapján célszerű elvégezni.

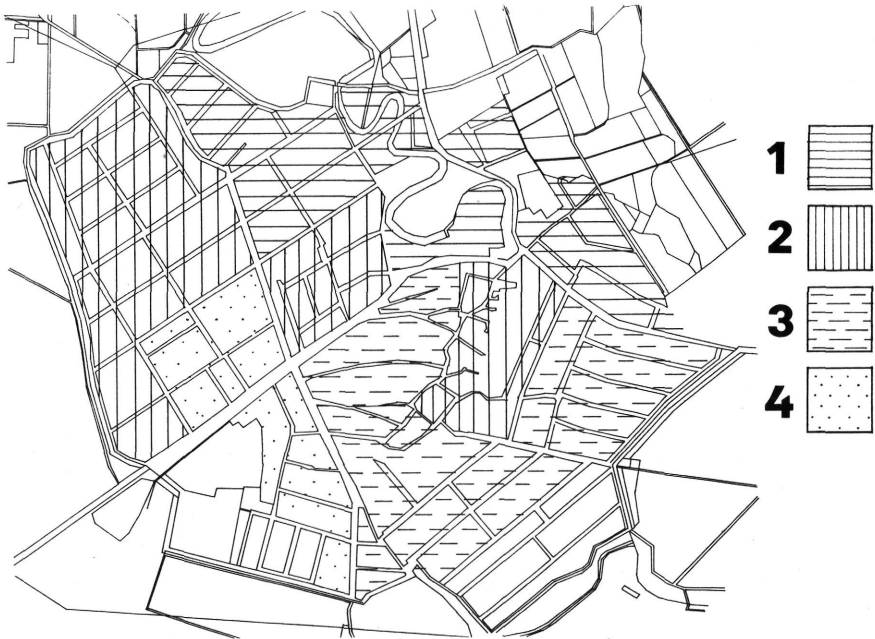
A belterületen élő aktív keresők aránya a 70-es évek folyamán Dobozon 46,1%-ról 48,5%-ra emelkedett (**14—15. ábra**). Ennek belső megoszlásában fontos helyet foglalnak el az ipari és építőipari keresők, ma a legnagyobb arányt képviselnek (38,3%), amely egyben jelentős emelkedést is jelent az 1970-es helyzethez (28,6%) viszonyítva. A település jelentős kiterjedésű övezeteiben (**16—17. ábra**) élnek, ma is éppen úgy, mint 1970-ben, elsősorban a déli, délkeleti és keleti övezetekben, de mindenekelőtt a vargahosszai főcsatornán kívüli területeken. A terület túlnyomó többségében 38,4—43,9% közötti arányban, csupán egy övezet van, ahol ennél magasabb arányt (49,2%) is elér. A település központi, jórészt régebbi telepítésű és halmazos alaprajzú részein arányuk a községi átlag alatt található, s ha összevetjük a 12. ábra (a 40 évesnél idősebb népesség aránya) értékeivel, akkor jó egybeesésről számolhatunk be, ami azt jelzi, hogy ezen foglalkozási ág folytatói (talán pontosabban, elkezdői) minden bizonnyal nem az idősebbek közül kerülnek ki (**16—17. ábra**).

A mező- és erdőgazdaság aktív keresőinek (**18—19. ábra**) a belterületen való csökkenése tetemes volt, hiszen egy évtized alatt 56,5%-ról 31,5%-ra módosult. Alig találunk olyan körzetrészt a községben, ahol az ipari és mezőgazdasági keresők aránya egyaránt a községi átlag felett jelentkezne. Csupán egyetlen ilyen körzet fordult elő 1980-ban, mégpedig a Táncsics M.—Zsibongó—Hámán K. utcák által bezárt területen. Ahol mindkét érték községi átlag alatt van, szintén egy körzetben, a vargahosszai főcsatorna és a Vésztői út által bezárt területeken fordul elő. A község központi magjában, valamint a Marx K. úttól északra eső területeken csaknem kivétel nélkül mindenütt a községi átlag felett vannak jelen a mező- és erdőgazdasági aktív keresők. Ez alól csupán az 1970 után beépült Marx K.—Mikes K.—Kút—Táncsics M. utca által határolt terület kivétel. Mint ahogy az ipari keresők, úgy a mezőgazdaságiak aránya alapján is lényegében két nagy terület különíthető el a belterületen. Csupán egy kisebb övezet ékelődik itt be, ez a Vörös Hadsereg—Fokháti—Liszt F.—Vágóhíd utcák által határolt rész.

Az előbbiekhöz hasonló nagy övezetek különíthetők el az egyéb aktív keresők (**20—21. ábra**), valamint a szellemi aktív keresők aránya alapján is. Mindkét

16. ábra. Az aktív keresők részesedése a belterületi népességből 1980-ban.
 Községi átlag alatt 1 = 37,6—43,0% 2 = 43,1—48,5%
 Községi átlag felett 3 = 48,6—53,8% 4 = 53,9—58,9%

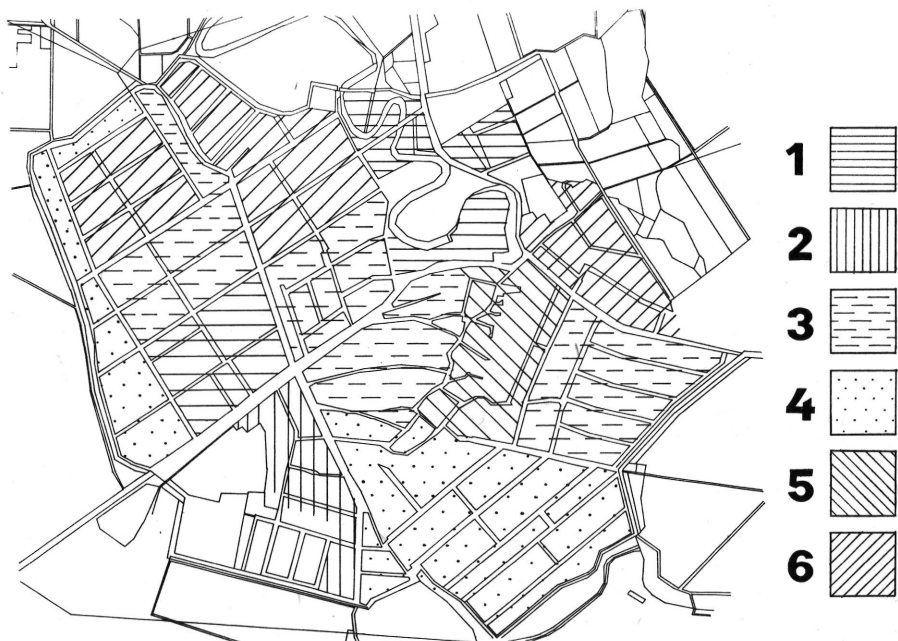
17. ábra. Ipari és építőipari aktív keresők aránya 1970-ben.
 Községi átlag alatt 1 = 19,7—24,1% 2 = 24,2—28,6%
 Községi átlag felett 3 = 28,7—34,1% 4 = 34,2—39,4%

18. ábra. Az ipari és építőipari aktív keresők részesedése a belterületi aktív keresőkből 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 27,5—32,9% 2 = 33,0—38,3%

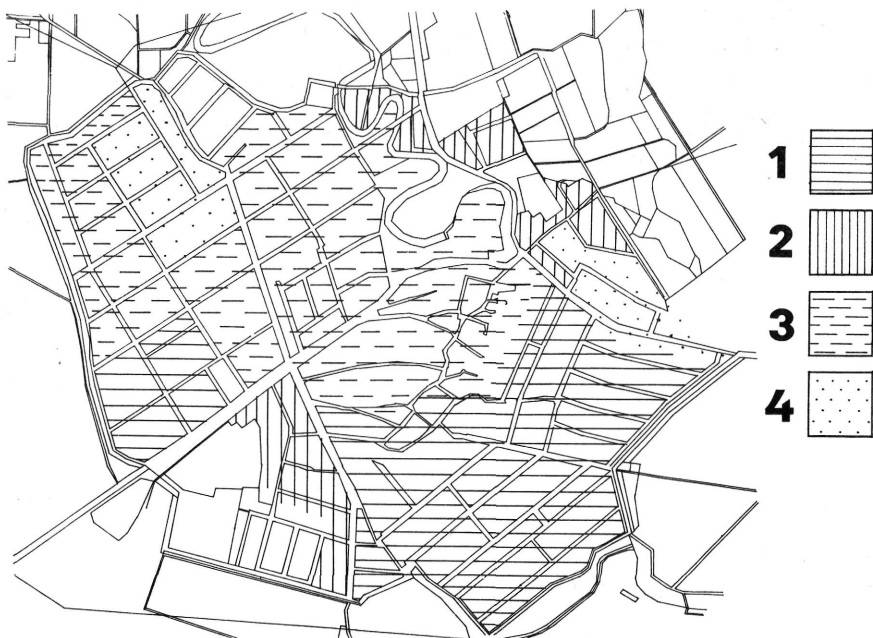
Községi átlag felett 3 = 38,4—43,9% 4 = 44,0—49,2%

19. ábra. Az aktív mezőgazdasági keresők aránya 1970-ben.

Községi átlag alatt 1 = 41,3—46,3% 2 = 46,4—51,4% 3 = 51,5—56,5%

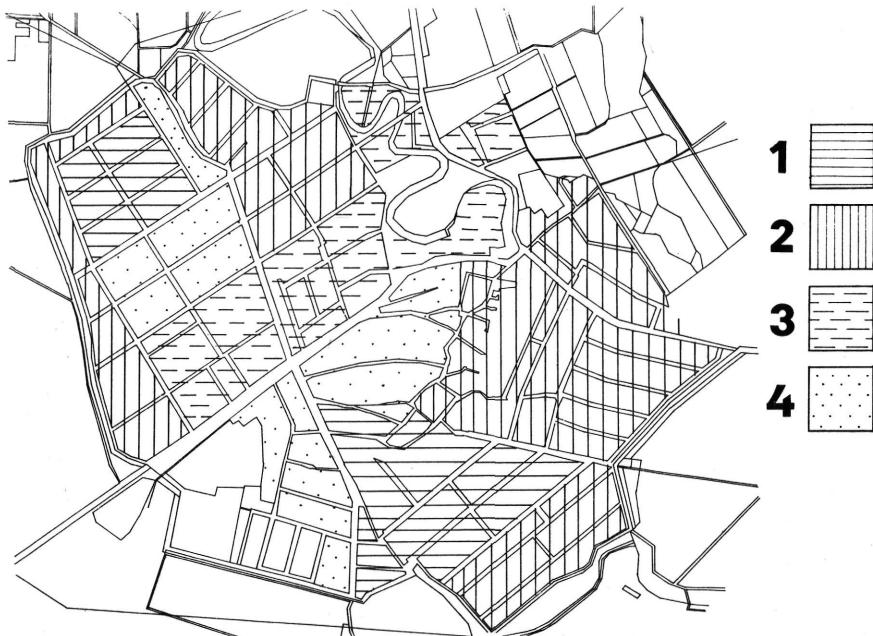
Községi átlag felett 4 = 56,6—60,6% 5 = 60,7—64,8% 6 = 64,9—68,9%

20. ábra. A mező- és erdőgazdasági aktív keresők részesedése a belterületi aktív keresőkből 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 27,0—29,3% 2 = 29,4—31,5%

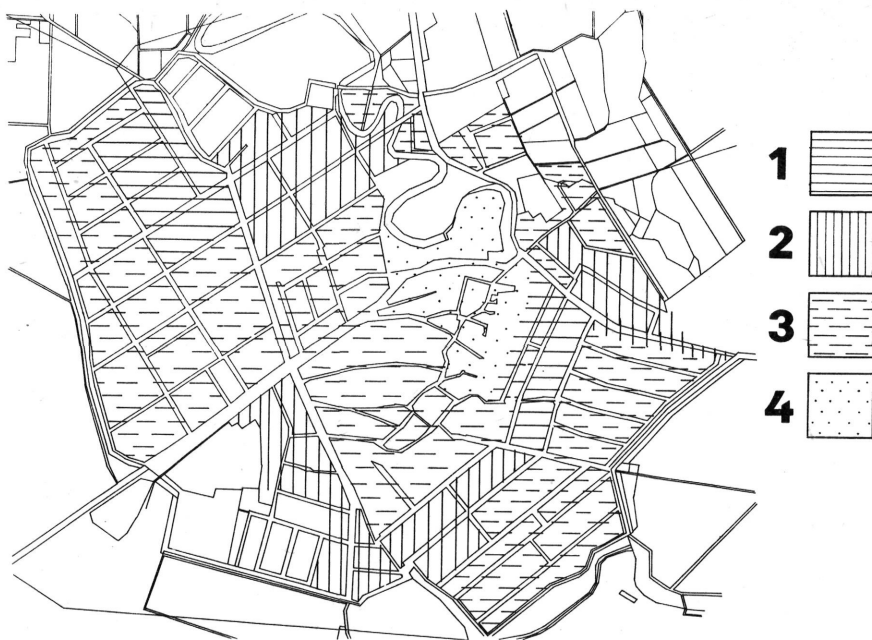
Községi átlag felett 3 = 31,6—36,5% 4 = 36,6—41,4%

21. ábra. Az egyéb aktív keresők aránya 1970-ben.

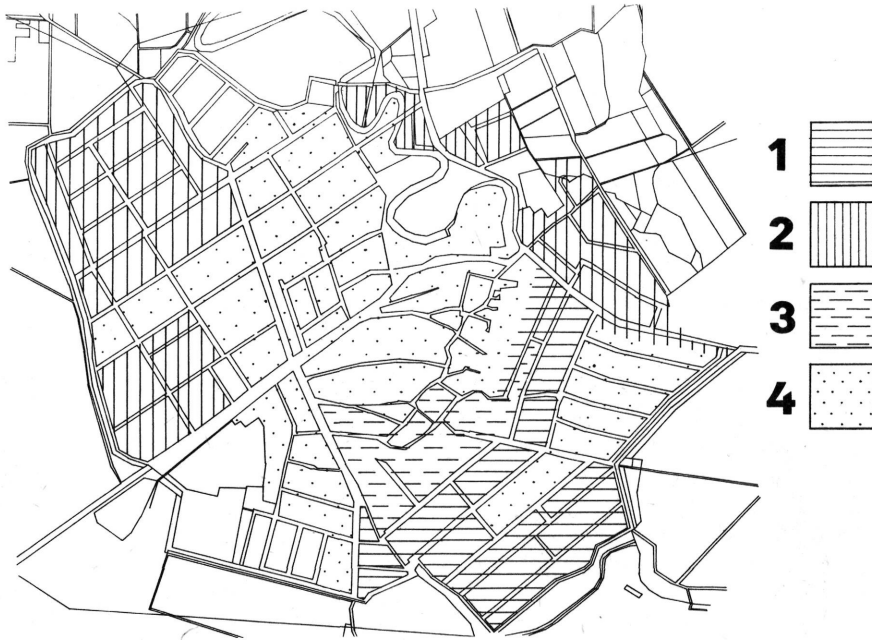
Községi átlag alatt 1 = 6,6—10,8% 2 = 10,9—14,9%

Községi átlag felett 3 = 15,0—17,1% 4 = 17,2—19,3%

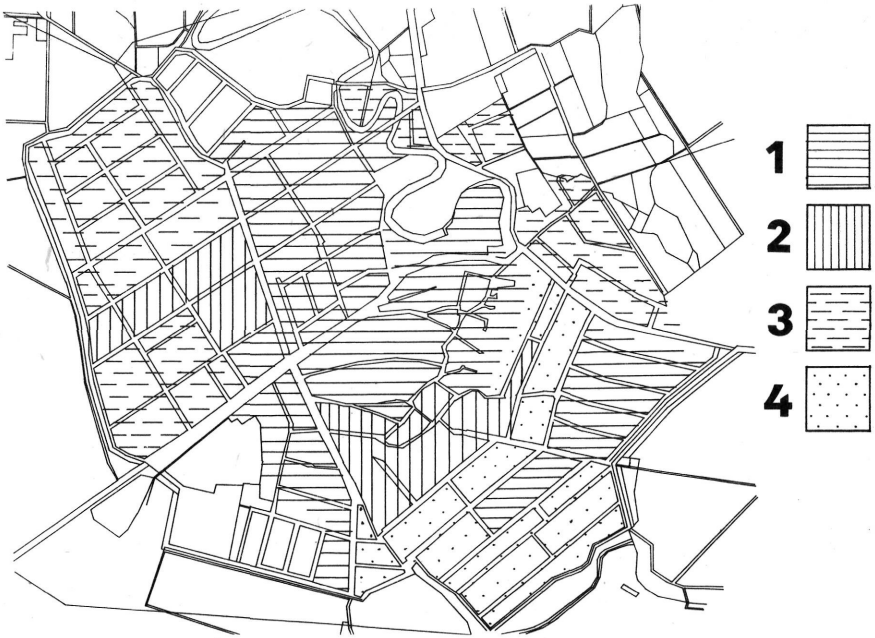
22. ábra. Az egyéb aktív keresők részesedése a belterületi aktív keresőkből 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 21,6—25,9% 2 = 26,0—30,2%
 Községi átlag felett 3 = 30,3—34,9% 4 = 35,0—39,5%

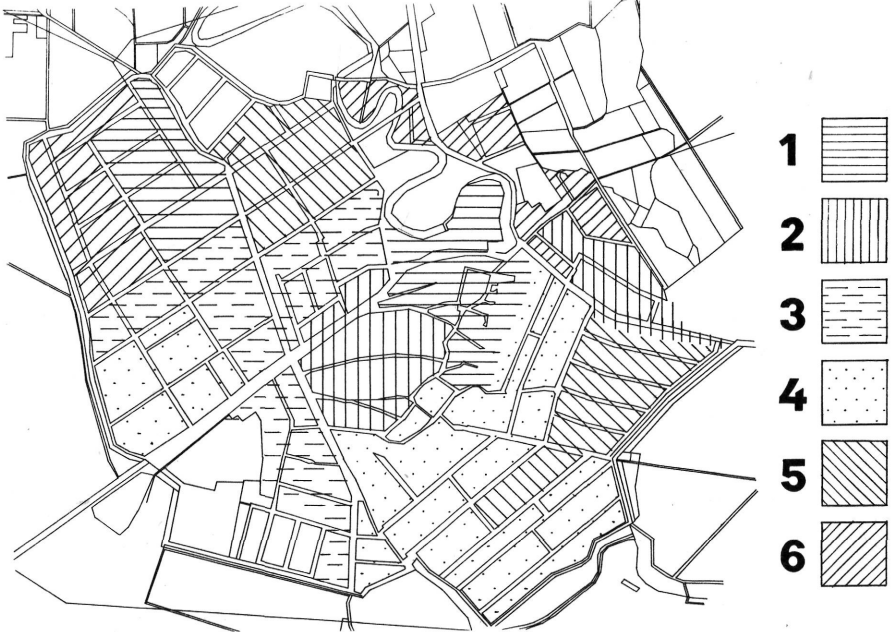
23. ábra. A szellemi foglalkozásúak részesedése a belterületi aktív keresőkből 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 0,9—5,0% 2 = 5,1—10,0%
 Községi átlag felett 3 = 10,1—11,7% 4 = 11,8—13,5%

24. ábra. A fizikai foglalkozásúak részesedése a belterületi aktív keresőkből 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 86,5—88,2% 2 = 88,3—90,0%
 Községi átlag felett 3 = 90,1—94,6% 4 = 94,7—99,1%

25. ábra. A munkások aránya a belterületi keresőkből 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 50,5—55,0% 2 = 55,1—59,6% 3 = 59,9—64,1%
 Községi átlag felett 4 = 64,2—67,2% 5 = 67,3—70,3% 6 = 70,4—73,2%

kategória foglalkoztatottjai elsősorban a központi területeken helyezkednek el, valamint a Marx K. úttól É-ra fekvő községrészekben. Feltűnően nagy területen szóródnak a szellemi foglalkozásúak, így jelentősebb koncentrációt nem figyelhetünk meg (22. ábra). Ugyanakkor teljes az egybeesés a fizikai dolgozók és a szellemi dolgozók átlag feletti és átlag alatti körzetei között, csak ellenkező előjellel (23. ábra), amelynek a jellemzője, hogy a fizikai aktív keresők községi átlag feletti értékkel csak a peremterületeken vannak jelen.

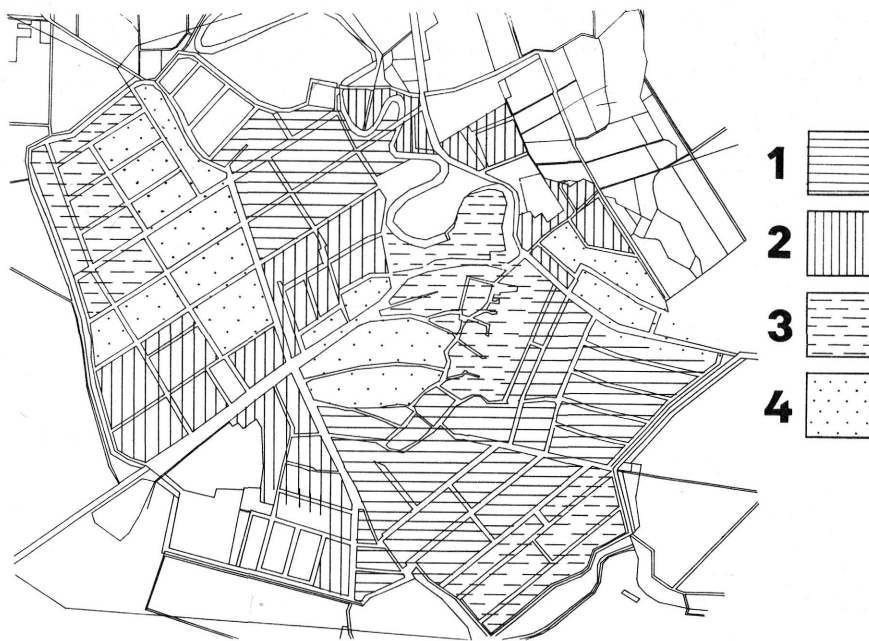
Doboz belterületén élő népesség struktúrájáról ez ideig a korstruktúra, valamint a foglalkozási szerkezet alapján rajzoltunk meg képet. A következőkben az osztályszerkezet alapján leírható területi különbségeket vizsgáljuk meg. Doboz társadalmának döntő hányadát (61,4%) a munkásosztály adja.

A belterületen szinte népszámlálási körzetről körzetre változik a kép (24. ábra). A legjelentősebb hányad azonban a Vörös Hadsereg—Kodály Z.—Széchenyi I.—Töltés—Faluhelyi—Kinizsi P. utcák és a vargahosszai főcsatorna által bezárt területen, valamint a Marx K.—Mikes K.—Kút—Táncsics M. utcák által határolt övben helyezkedik el, ahol mindenütt meghaladja a 70,4%-ot. Ezen kívül még négy területen emelkedik arányuk a községi átlag fölé a belső területeken azonban mindenütt ez alatti értékeket találunk.

A szövetkezeti parasztság községi átlagos részesedési aránya 22,1%, e fölötti értékeket mindenekelőtt a központi területeken, a település legrégebbi magjában, valamint a Zsibongó—Béke—Kút—Fürst S. utcák által határolt területeken találunk, valamint a jórészt 1970 után beépített Kúcsi—Liszt F. utcákban. A Hámán K.—Áchim A.—Táncsics M.—Béke utcák is főként az utolsó két évtizedben épültek be, legalábbis azon szakaszai, ahol elsősorban a parasztság él (25. ábra). A szövetkezeti parasztság által lakott övezetek két nagyobb területre összpontosulnak, s ezen túl két szélső községi körzetben tekinthető a jelenlétük jellemzőnek.

Összességében tehát az mondható, hogy a munkásság és a szövetkezeti parasztság községen belüli települési rendje jellemző területekre különíthető el, míg a szellemi foglalkozásúak a község egész területén szétszóróan élnek, egy jellemző övezet jelölhető ki, ez a halmazos alaprajzú, az újratelepülés után elsőként betelepült központi településrészben található, ahol az összes értelmiségi és egyéb szellemi foglalkozású 16,8%-a él. Ezt a területet a Dobó I.—Rákóczi F. utcák és a vargahosszai főcsatorna által határolt részben jelölhetjük meg.

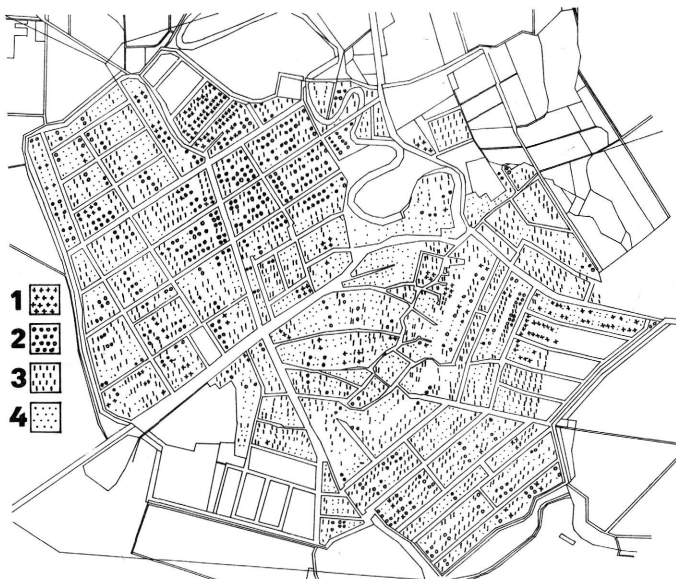
A szociálgeográfiai jellemzés teljes csak akkor lehet, ha az egyes telkegik lemenően rajzoljuk meg a népesség foglalkozás szerinti elhelyezkedését. Az ábrázolhatóság és az egyszerűbb áttekinthetőség kedvéért négy kategóriát képpeztem (26. ábra). Így agrárfoglalkozásúak, ipari foglalkozásúak, egyéb foglalkozásúak és kétlakiak. Az egyes telektömbök jellegének eldöntéséhez az alábbi arányokat állapítottam meg: agrár, ha a mezőgazdálkodásban dolgozók aránya meghaladja az 50%-ot; ipari, ha arányuk 50%-ot ér el; egyéb, ha arányuk legalább 30%; kétlaki (vegyes) foglalkozási szerkezetű minden más esetben (LETTRICH E. 1970.).

26. ábra. A szövetkezeti parasztság aránya a belterületi kereskedőkből 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 15,7—18,9% 2 = 19,0—22,1%

Községi átlag felett 3 = 22,2—25,6% 4 = 25,7—29,0%

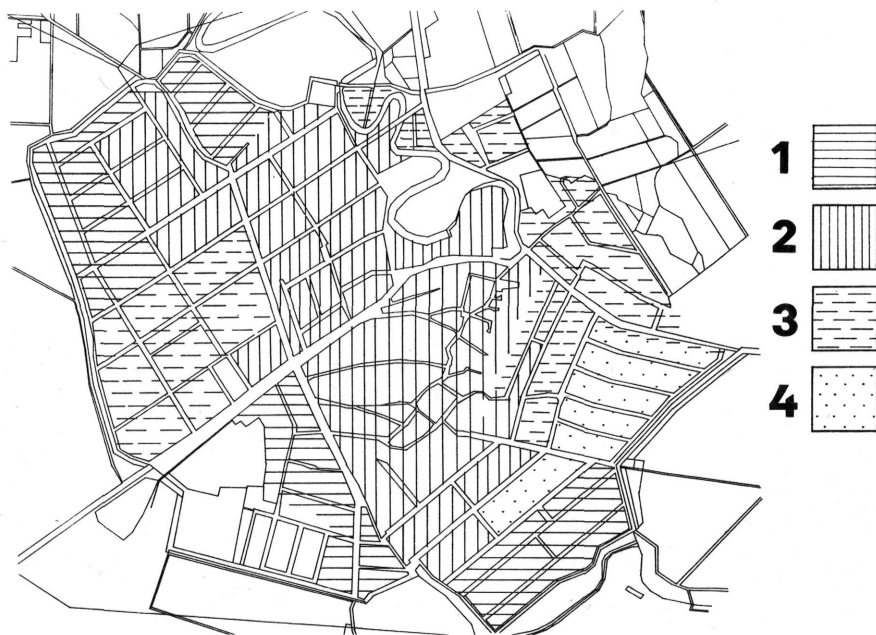
27. ábra. Doboz szociálgeográfiai képe 1980-ban. házanként

1 = agrár 2 = ipari 3 = kétlaki 4 = egyéb

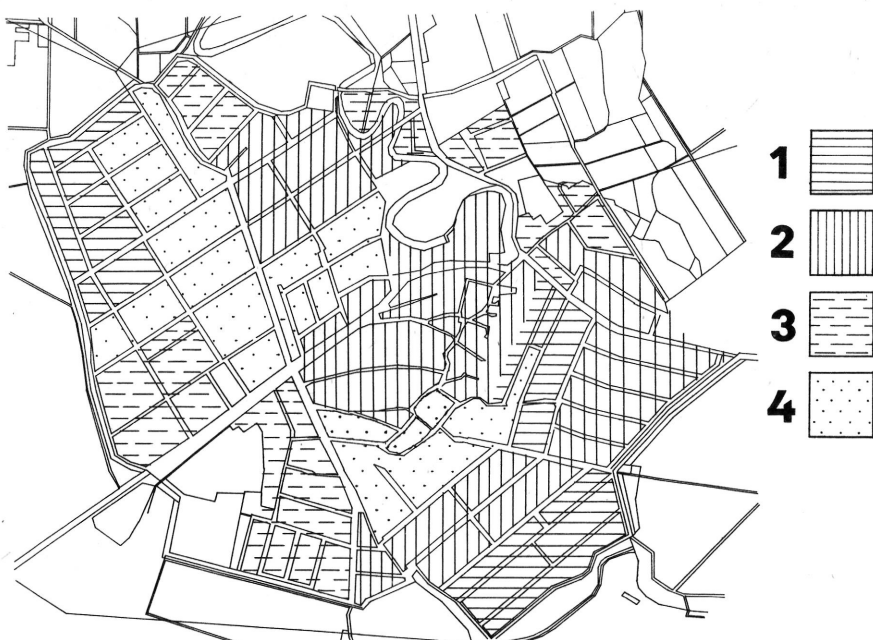
28. ábra. Az 1960 előtt épült lakások aránya

Községi átlag alatt 1 = 41,5—50,3% 2 = 50,4—59,2% 3 = 59,3—68,1%
 Községi átlag felett 4 = 68,2—75,6% 5 = 75,7—82,1% 6 = 82,2—90,5%

29. ábra. Az egy lakásra jutó lakosok száma 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 2,50—2,75% 2 = 2,76—2,90%
 Községi átlag felett 3 = 2,91—3,52% 4 = 3,53—4,19%

30. ábra. A vízvezetékkel ellátott lakások aránya 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 23,2—30,2% 2 = 30,3—37,3%

Községi átlag felett 3 = 37,4—44,0% 4 = 44,1—50,5%

Doboz települmorfológiai jellemzése

A zárt település térbeli megjelenési formáját különféle tényezők befolyásolják. Községünk vonatkozásában mindenképp annak volt döntő szerepe, hogy a Fekete-Körös mellé települt. Ez egyrészt hatást gyakorolt a gazdálkodásra, másrészt határt szabott a térbeli terjeszkedés irányainak, s meghatározta az alaprajz legfőbb jegyeit. De befolyásolta az építkezés módját és anyagát is. Mivel a település térbeli növekedésének mértékéről már volt szó, ezért most annak csak jelenlegi állapotát igyekszem megrajzolni.

A települések morfológiai sajátosságainak vizsgálatakor mindenképp az alaprajz érdeklí a szemlélt. Ennek fő jellemzőit egyrészt a Fekete-Körös medre, másrészt a XIX. századtól elterjedt alaprajzi beosztás határozza meg. A Fekete-Körös mentén jött létre a XVIII. századtól megizmosodó új Doboz. Itt épültek be az első utcák. (Kossuth L., Hold, Templom, Ady E., Kölcsey F., Kinizsi P. stb.), amelyek futása a Körös medrét követik, ez határozza meg részben a jobb parton lévő Vésztői utat, Fokhát utcát stb. Mivel a Körös medre itt kanyargós, így alaprajzában a községnek ez a központi magja halmazos formacsoportot alkot. Az utcák szűkek és kanyargósak, a telkek általában kicsik és szabálytala-

nok, így a telektömbök is a legkülönfélébb szabálytalan sokszögű alaprajzban jelennek meg. (4. ábra.)

A központi mag másik jellegzetes alaprajzi sajátossága a szalagtelkes alaprajz. Ilyenek a Körös-meder mindkét oldalán találhatóak, mint pl. a Kölcsey utca, Balogh utca stb. Az alaprajz szabályos eleme a sakktáblaszerű elrendezés, amely a zárt település nagyobbik részét foglalja el, utalva egyben arra, hogy melyek a község fiatalon beépített területei. Ez a központi, szabálytalan alaprajzot az észak-keleti oldal kivételével mindenütt körbeöleli.

Az alaprajz fő tengelyei a Körös medrén kívül a Marx Károly út, amely a bejövő és kifelé irányuló forgalom döntő részét bonyolítja le, a község központját elérve villásan szétágazik a Kossuth Lajos és a Dombi utcában. További tengelynek tekinthető a Vésztői és a Nagyváradi út, amelyek a Körössel egy darabig párhuzamosan, az előbbi főtengelelyre pedig merőlegesen futnak, s így egy „T” alakú forgalmi tengelyt hoznak létre a község alaprajzában. A Körössel párhuzamosan fut a Faluhelyi és Zsibongó utca, s így az alaprajzot összességében bordás szerkezetűvé alakítják.

Az alaprajzot tagolják a község nyugati részén elhelyezkedő temető, sportpálya, a Körös-meder által közrefogott liget és sportpálya, valamint a piactér.

A település horizontális alaprajzán helyezkednek el a vertikális összetevők, a különféle építmények. Ezek legfontosabb elemei a lakóházak. Anyaguk általában vályog vagy vert fal, ritkább a téglalapítkezés. Leggyakoribb a nyeregtető, de szép számmal található sátoztető is. A tető fedőanyaga főként cserép, nádteetőt már csak elvétve találni. A telkek beépítettségére általában az egyoldalasság és a kétélű beépítettség a jellemző. Az épületek belső tagolódása nem mutat eltérést a környék belső tagolódásától, vagyis szoba, konyha, kamra a legfontosabb belső helyiség. A házak körülkerítettek, főként a deszka- és drótkerítés fordul elő, de helyenként még megmaradt a sövénykerítés is.

A vertikális tagolódásra általában az egyszintűség jellemző, de néhány emeletes épületet is találunk, ezek elsősorban gazdasági rendeltetésűek (malom).

A térbeli zártság mértéke részben a lélekszámnagysággal, részben a funkciókkal és részben a domborzati adottságokkal van összefüggésben. Mértéke a legnagyobb a központi magban, ahol több üzlet kisvárosi zárt üzletnegyedde zárul, itt helyezkedik el az új ABC-áruház is, valamint a volt grófi kastély. Ezt keletre és nyugatra (főként a Kossuth Lajos utcán és a Marx Károly út belső szakaszán) kisvárosi, félig zárt lakóházsorok követik és így a zárt kisvárosi lakóház típusa kimarad. Ettől kifelé haladva minden irányban az agrárövezet következik és ennek megfelelően a falusias házak, ezek uralják a község túlnyomó többségét. Sorukat helyenként egy üzlet, cipésműhely stb. szakítja meg.

A lakóházak száma 1961-ben 1633, 1965-ben 1670, 1970-ben 1707, 1980-ban 1718 volt (27–28. ábra). A község villamosításának az éve 1923. Szerepe azóta állandóan növekedett. Nőtt a hálózat hossza, a közvilágítási lámpák száma és a háztartási fogyasztók száma. A közműellátottság tekintetében sok a kívánni-

való. Sok gondot oldott meg a törpevízmű megépítése (29. ábra). De rosszak az útviszonyok is, a kockaköves útburkolás és a hosszuk is kevés.

A község zöld területekkel való ellátottsága annak ellenére, hogy jelentős erdőterületek találhatóak határában, nem kielégítő és nem is kellően gondozott. Különösen szép képet nyújt és a község belterületének szépségét nagyban fokozza a Körös medre és az azt kísérő fűz- és nyárfák. Továbbá a kastélyliget szép fái és az ide épült katolikus templom, melynek belső berendezése és tárgyai nagy értéket képviselnek. A természetvédelem alatt levő liget azonban nagyobb törődést is megérdemelne.

IRODALOM

- ANDÓ M. (1974): Békés megye természeti földrajza. (In.: Békés megye gazdasági földrajza. Szerk: Krajcók Gyula) Békéscsaba.
- BÁLINT J. (1978): Társadalmi rétegződés és jövedelmek. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- BARANYI B. (1985): A Tiszántúl átalakuló társadalmá (1945—1978). Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BECSEI J. (1979): A társadalmi csoportok térbeli elhelyezkedése Békés megyében — Tanulmányok, MSZMP Békés Megyei Oktatási Igazgatósága, Békéscsaba, pp. 59—69.
- BECSEI J. (1983): A társadalmi osztályok és rétegek térbeli elhelyezkedése az Alföldön. Alföldi tanulmányok VII. kötet. Békéscsaba pp. 103—135.
- BECSEI J. (1983): Békéscsaba, Békés, Gyula és tanyavilágának településmorfológiája. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BECSEI J. (1988): Az alföldi külterületi társadalom tagozódása és térbeli rendje 1980-ban. Tér és társadalom, 1. sz. pp.
- BELUSZKY P. (1979): Településformáló folyamatok a falusi térségekben. (In: Társadalmi struktúráink fejlődése. Szerk.: Bíró Erzsébet) III. köt. Budapest, pp. 253—281.
- BLASKOVITS J. (1970): A munkásosztály fogalmáról — Társadalmi Szemle, 8—9. szám. pp.
- BÍRÓ E. (szerk.) (1979): Gazdaság, település, társadalomszerkezet. Budapest, (Társadalmi struktúráink fejlődése, III. kötet, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet) 287 p.
- BIHARI M. (1980): A társadalom érdekviszonyai és a szocialista demokrácia — Társadalmi Szemle, 2. sz. pp. 46—56.
- BÓHM A. (1985): Falun élő munkások. Társadalomtudományi Közlemények 2. sz. pp. 200—211.
- BULLA B. (1964): Magyarország természeti földrajza. Budapest.
- CSIZMADIA E.—NAGY S.—ZSARNÓCZAI S. (1966): Az egységes szocialista szövetkezeti parasztsztyály kialakulása. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- DANK V. (1966): Kőolaj és földgáz Békés megyében. — Békési Élet 3. sz. pp. 31—43.
- ENYEDI GY. (1983): A magyar falvak helyzete és jövőfejlődése. Társadalomtudományok 1. sz. pp. 42—49.
- FARKASI. (1971): Társadalmunk rétegződése és a munkásosztály — Társadalmi Szemle 2. sz. pp.
- FERGE ZS. (1969): Társadalmunk rétegződése. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- GYENIS J. (szerk.) (1978): Tanulmányok a termelőszövetkezeti parasztsztyágról. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- HAAN L. (1851): Békés megye hajdana. Pest.
- HALAYT T. (szerk.) (1973): Tanulmányok a munkásosztályról. Budapest, MSZMP Központi Bizottságának Társadalomtudományi Intézete, Kossuth Könyvkiadó.
- HALAYT. (1982): Bevezetés. In: A társadalmi struktúra kutatásának alapproblémái. Társadalomszerkezet és rétegződés. Kossuth Könyvkiadó. pp. 7—15.
- P. KÁLMÁN K. (szerk.) (1979): Rétegződés, mobilitás, egyenlőtlenség. Budapest, (Társadalmi struktúráink fejlődése II. kötet, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.)

- KARÁCSONYI J. (1896)*: Békés vármegye története I–III. k. Gyula.
- KLINGER A. (1982)*: Az osztály- és rétegszerkezet változásai. (Társadalomszerkezet és rétegződés, Kossuth Könyvkiadó.)
- KOVÁCS CS.–FRANCIA L. (1979)*: A települések társadalmi szerkezete és az anyagi életkörülmények. In: Társadalmi struktúránk fejlődése III. kötet. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, pp. 179–251.
- KOLOSÍ T. (1981)*: Az értelmiségről vitatkozva – Társadalmi Szemle, 8–9. sz., pp. 119–28.
- LETTRICH E. (1970)*: Tihany szociálgeográfiai képe. (In: Magyarázó a Balaton környéke 1:10 000 építésföldtani térképsorozatához. Tihany.) Budapest.
- LETTRICH E. (1972)*: Helyzetkép a szociálgeográfia mai állásáról. – Földrajzi Értékesítő XXI. évf. 2–3. f. pp. 359–366.
- MÓD A.–NÉ (1979)*: Korunk és a munkásosztály – Társadalmi Szemle, 6. szám. pp.
- MILTÉNYI K. (1981)*: Az értelmiség mobilitása, rétegződése és helyzete 1945 után – Társadalmi Szemle, 8–9. sz., pp. 129–133.
- ORBÁN S. (1983)*: Átalakuló parasztság — változó parasztpolitika. Társ. tud. Közlemények 1. sz. pp. 36–42.
- SIMÓ T. (1980)*: A termelőszövetkezeti dolgozók társadalmi tagozódásáról – Társadalmi Szemle, 8–9. sz. pp.
- SIMÓ T. (1948)*: Állami gazdaságok és termelőszövetkezetek fizikai dolgozóinak jellemzőiről. Társadalomtudományi Közlemények 4. sz. pp. 549–557.
- SIMÓ T. (1986)*: A szakszövetkezetek és a települések gazdasági-társadalmi struktúrája. Társadalomtudományi Közlemények 1. sz. pp. 90–101.
- SZIRMAI V. (1985)*: Térbeli társadalmi problémáink és a településtervezés felelőssége. Társadalomtudományi Közlemények 3. sz. pp. 438–447.
- VÁRNAI GY. (szerk) (1979)*: Társadalmunk szerkezetének fejlődéstendenciái. Budapest, (Társadalmi struktúránk fejlődése I. kötet. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.)
- VÁRNAI GY. (1985)*: Társadalmi rétegződés Magyarországon 1962–1981. (Adatok az egyenlőtlenségi rendszer változásairól.) Társadalomtudományi Közlemények 1. pp. 24–36.

Doboz külterületének történeti helynevei

HÉVVÍZI SÁNDOR

Bevezetés

Doboz egyike Békés megye legrégebb és még a török időkben is folyamatosan lakott településeinek. Köztudott, hogy idők folyamán két falut is ezzel a névvel jelöltek. Az egyik volt *Felső-Doboz*, amelynek ma már csak az emléke él, s a *Faluhely* földrajzi név utal rá, a másik pedig *Alsó-Doboz*, amely azonos a mai Dobozzal.

Mindkét falu a *Fekete-Körös* mellé települt, vizekkel bőven ellátott, erdőkben gazdag területen. Még a múlt század elején is a mai Doboztól keletre főleg mocsaras, vizenyős rét terült el, égerfával benőtt, kiemelkedőbb földhátakkal, szigetekkel. A falu határát több *ér, fok* és régi (még a szabályozás előtti) folyóholtág, az úgynevezett *kengyel* tette változatossá. A változatos terepalakulatokat a doboziak változatos, sokszínű elnevezésekkel jelölték. A falu külterületéről már 1620-ból ismerünk egy határleírást, amikor is a Doboz és Békés közötti határpontokat rögzítették az oklevélben. Az itt felbukkanó egyes elnevezések még napjainkban is élnek, közismertek.

Jelen dolgozatomban a *külterület történeti helyneveit* gyűjtöttem össze, s tettem ezt két okból is. Az egyik, hogy napjaink ismert helyneveit már Dobozon is összegyűjtötték a megyei földrajzinév-kutatás keretein belül. A másik, hogy *Réthy Erzsébet*, aki a gyűjtést végezte, ezt az anyagot e tanulmánykötetben teszi közzé. Célszerűnek látszott tehát még a történeti helyneveket is számba venni és könyvünkben közölni. Így módon a mai dobozi lakosok több évszázadra visszamenően, folyamatában tudják nyomon követni falujuk földrajzi neveinek életét, változásait.

A két dolgozatban természetesen vannak bizonyos átfedések, még akkor is, ha jelen tanulmányomban csak azokat a forrásokat néztem át, amelyek 1900 előtt keletkeztek. Ezek az átfedések azonban nem zavarják, sőt inkább kiegészítik egymást. Ha a névmagyarozatokban vagy a nevek lokalizációjában esetleg lenne is eltérés, ez részben a kétféle kutatási móddal magyarázható. Ugyanak-

kor talán arra is készíti a mai lakosokat, hogy ismereteik alapján eldöntsék, valójában hol is helyezkedtek el az egyes nevekkkel jelölt terepalakulatok.

Dolgozatom két részből áll: egy *adattári részből* és egy *számmutatóból*. Az előbbiben a nevek betűrendben vannak felsorolva, az utóbbiban pedig a számok mellett az adott objektum elnevezései találhatóak, amelyekkel jelölték az idők folyamán.

A neveknek lehetőleg a legelső előfordulását igyekeztem megkeresni, rögzítettem a különböző alakváltozatokat, és ha egy mód volt rá, a névadás indítékát is. A neveket gyakran nem pusztán önmagukban, hanem ha írott forrásból merítettem, akkor szövegkörnyezetükben közlöm. Így egyrészt az adott kort is jobban lehet érzékeltetni, másrészt a helynév igazi jelentése, tartalma is világosabbá válik.

Külön szerencse, hogy Dobozról már a múlt század végén is jelent meg egy kisebb helynévtanulmány *Székely Lajos* tollából. A nevekhez fűződő magyarázatait (a gyűjtése részleges felújítása, megismertetése céljából is), akár megfelelő a valóságnak, akár nem, igyekeztem kicsit bővebben idézni. Miután *Réthy Erzsébet* mai helynevekre vonatkozó dolgozatából világosan kitűnik, hogy Doboz lakói *ma* mely elnevezéseket ismerik, én erre most és itt nem tértem ki.

Az anyag közléséről. A névszócikk felépítése a következő: Címszó. Ez vagy a hivatalos név vagy a történeti, illetőleg a ma használt névnek a mai köznyelvi alakja. Ezután következnek az adatok időrendben (évszám, kiragadott szövegrész, melyen belül az adott helynevet kiemelttem). Minden adatot zárójelben a források megjelölése követ. Az adatok után ívelt zárójelben azt a számot tüntetem fel, amely a mellékelt térképünkön a helynév által jelzett objektum pontos vagy megközelítő helyét jelöli. Ha számmal nem tudtam jelölni, akkor néhány mondatban igyekeztem meghatározni az adott földrajzi név helyét.

Tanulmányom legvégén a *térképek* és az *írásos források* rövidítéseit, jelzeteit közlöm.

ADATTÁR

Almás-kert 1864: „*Almás kert* fekete Körös bal partján.” (Pesty, 35). Nevét az ott termelt gyümölcsről kapta. Pontos helye ismeretlen, csak annyit tudunk róla, hogy Békés felé esett.

Alsó-Doboz Azonos a mai Dobozzal. I. Doboz.

Árok köze 1822: *Árok Köze* (T. 7). (150). A falutól délre fekvő terület volt, amely árok vagy csatornák között látható a megadott térképen.

Ásás-zug 1864: „*Ásás zug*, határos Póstelek pusztával.” (Pesty, 35), 1870: *Ásás zug* (Haan I. 159), 1891: *Ásászug* (Székely, 111). Póstelek felől a Gerlamarói erdőben egy tisztás hely lehetett, de pontos helye ismeretlen.

Ásvány 1822: *Ásvány* (T. 7). (65). A térkép az Óvárral szemközti zugot jelöli ezzel a névvel a régi Fekete-Körös bal partján.

Barabás 1822: *Barabás* (T. 7). (99). Szigetszerű, kis területű határrész volt a falutól keletre, a Réten.

Basa fája 1891: „*Basafája*. A határ vagy az erdő legvastagabb fáját időről időre úgy nevezi a nép.” (Székely, 111). Székely szerint a dobozi basának is volt egy ilyen kedvenc fája valamely erdőben, ahová gyakran kijárt a török urakkal mulatni. l. Szentfa.

Békési-csatorna 1870–79: *Bekéser Canal* (T. 11). (186). A Fehér-Körös új medrét jelzi így a térkép Gyulától Szanna-zugig, a Fekete-Körössel való találkozásig. l. Gyulai-csatorna, Fehér-Körös.

Békési út 1870–79: nach Gyula und Doboz von *Békes* (T. 11). (112). A Békésre vezető földút volt a Dobozi-legelőn keresztül a mai Kettős-Körössel párhuzamosan, a jobb parton. Ma már más út vezet Békésre.

Bercikebér 1620: „Az *Bercikebéren* és Marón által hallottam, hogy volt a Dobozi Határ . . . ; . . . Tudom, hogy a *Bercikebér* volt az Dobozi határ . . .” (BO. I. 222, 224). Ér lehetett a Maró nevű határrészen, de pontos helyét nem ismerjük.

Bercikebér útja 1620: „Az Maró felől tudom, hogy a határ az *Bercike utya* . . . ; . . . hogy az *Bercikebér útján* mihelt által mentünk . . .” (BO. I. 223, 224). A Bercikebér melletti út volt.

Bodor Azonos a Bodorere-szigettel. l. ott.

Bodor-eger XVIII. sz. vége: *Bodor Eger* (T. 3), 1788: *Bodor egre* (T. 5), 1870: *Bodoreger* (Haan I. 159), 1891: „*Bodoreger*, Urasági réten fekszik; az itt termett égerfák buja növése után nevezve.” (Székely, 111). (97). A területet a rajta növő égerfákról nevezték el. Azonos a Bodorere — szigettel. l. ott. *Bodorere* 1864: „*Bodorere sziget* és *lapossa*.” (Pesty, 36). (96). A *Bodor* mellett, a Réten húzódhatott ez az ér.

Bodorere laposa 1864: „*Bodorere sziget* és *lapossa*.” (Pesty, 36). (108). A *Bodorere-sziget* melletti laposabb terület neve.

Bodorere-sziget 1822: *Bodor* (T. 7), 1864: *Bodorere sziget* (Pesty, 36). (97). A *Bodor ere* melletti szigetszerűen kiemelkedő terület, amely azonos a *Bodoreger*rel. l. ott.

Borlinkás-domb 1620: „. . . egy *Borlinkás* nevű *Domb* nagyon . . .” (BO. I. 226). A domb a békési határ felé lévő területen állott.

Borosgyán 1822: *Boros Gyán* (T. 7), 1870: *Borosgyán* (Haan I. 159). (141). A sarkadi határ mentén húzódó nagyobb határrész, a Zsivány-értől északkeletre. Neve a *János* keresztnév ófrancia (vallon) alakjával kapcsolatos.

Borosgyáni-erdő 1864: *Borosgyáni erdő* (Pesty, 36). (140). A Borosgyánon elterülő erdő neve volt, a sarkadi határnál.

Bödös-ér 1891: „*Bödösér*. A falu közepén egy patkóalakú nagyon mély ér van tele vízzel, náddal, sással . . .” (Székely, 111). A mai belterületen húzódó, elposványosodott Körös-holtág neve. Nem jelöljük számmal.

Buzlikos-Maró 1620: „. . . a Sebes ér mellett a *Buzlikos Marónak* fele . . .” (BO. I. 223). (80). Az egykori Maró falu határában a *Sebes-ér* melletti erdő volt itt.

Cérnás-kengyel 1864: „Czérnás és rákos kengyel.” (Pesty, 35), 1870: *Czérnás* (Haan I. 159). (85). A falutól kissé északnyugatra húzódó kengyel volt. *Kengyel*-nek a Fekete-Körös nagy kanyarulatait nevezték a doboziak. (vö. Székely, 115).

Csabai út (145). A Békéscsabára vezető út neve.

Csajka 1822: *Csaika* (T. 7), 1852: *Csajka* (T. 8), 1854: *Csajka* (T. 9), 1864: „*Csajka* előbb erdő vólt, most 1850 óta a lakosság tulajdonához tartozó, dézma nélküli szőlő földek.” (Pesty, 35), 1876: *Csajka* (T. 10), 1891: „*Csajka* . . . a „sajka” szóval egy és ugyanazon jelentésű s annyit tesz hogy: tönkhajó.” (Székely, 112). (182). Szőlőskert volt. A Göрге nevű szőlőktől egy ér választotta el. A gerlai határ mellett található.

Csáki-sziget 1891: *Csákisziget* (Székely, 112). (5). A falu határának feltehetőleg az északnyugati részén lévő sziget.

Csanód 1822: *Csanod* (T. 7), 1864: „*Csanód*, szántó és lábas erdő Békés Város határa mellett.” (Pesty, 35), 1891: *Csanód* (Székely, 112). (62). Határrész a Sebes-foktól délre. Neve kapcsolatba hozható a *Csanó* családnévvel. (vö. Kar. II. 33).

Csanód-ér (61). A *Csanód* nevű határrészen húzódó ér neve. Ezzel kapcsolatban l. *Csanód-zug*.

Csanód-zug 1870: *Csanódzug* (Haan I. 159), 1891: „Az uradalmi erdőben Maksár felől hasonnevű ér által kerített zug *Csanódzug*.” (Székely, 112). (60). Karácsonyi János ezt írja a névvel kapcsolatban: „A *Csanódzug* a *Csanó*, a tarhosi puszta a Tarhos nevű családoktól vette nevét s íme 1563-ban Békésen laknak *Csanyó* Ferencz és Tarhos András.” (Kar. II. 33). A *Csanód-ér* által közrezárt terület neve volt *Csanódon*. l. *Csanód*.

Császár-erdő 1864: *Császár erdő* (Pesty, 35), 1870: *Császárerdő* (Haan I. 159). A Sebes-fok körüli erdő lehetett, de pontos helyét nem ismerjük.

Csíkos 1822: *Csikos* (T. 7), 1864: *Csíkos* (Pesty, 36). (100). Szigetszerű kisebb határrész neve a Rétben. Nevét feltehetőleg a körülötte lévő vizekben, mocsarakban élő halcsíkokról kaphatta.

Csíkos-makkos 1880—91: *Csíkos makkos* (T. 12). (47). Az Óvári-csatorna mellett délre lévő kis tölgyerdő neve. A fentebb említett Csíkostól messze esik, tehát nem arról nevezték el.

Csöszház 1. 1880—91: *Csöszház* (T. 12). (164). Erdészház volt a Faluhely melletti erdőben. l. *Erdész-lak*.

Csöszház 2. 1880—91: *Csöszház* (T. 12). (121) Valószínűleg az uradalmi csösz háza volt Borosgyánon.

Deák-szeg 1891: „. . . az alatta elterülő szántóföld a vésztői országútig *Deákszeg*.” (Székely, 112). (69). A Vésztői út melletti szeglet volt. Lehetett az út és az Óvári-csatorna által bezárt szeglet is.

Deákszegi-erdő 1870: *Deákszegi erdő* (Haan I. 159), 1891: „*Deákszegi erdő*. Az Óvár foktól a disznóolagig húzódó erdő rész.” (Székely, 112). (55). A *Deák-szeg* melletti erdő neve.

Demeter szántása 1822: *Demeter Szántása* (T. 7). (171). A Patya-értől nyugatra elterülő, vele párhuzamos szántóföld volt a mai Kettős-Körös jobb partján.

Déter 1403: *Dether* (Kar. II. 80), 1418: „... Bekes, *Dether*, Beren, Gywr...” (BO. I. 45), 1558: *Deter* (Kar. II. 80), 1559: *Dether* (GyO. 292), 1560: *Detter* (BO. I. 173), *Detther* (GyO. 321), 1561: *Deter* (GyO. 348), 1649: „... totalia et integra praedia a Murany et *Diter* vulgo nuncupata in Comitatu békess...” (BO. I. 243). Doboztól északra, a régi Fekete-Körös jobb partján állott a falu. Bár nagyrészt mocsár vette körül, a törökök 1596-ban mégis elpusztították. Neve Karácsonyi szerint a szláv *dehtár* szóból származik, ami ’kocsikenőcs-készítő’-t jelent. (vö. Kar. II. 80). A falu neve kapcsolatba hozható a Nógrád megyei *Dejtár* község nevével is (vö. FNESz. 175). Az elpusztult *Déter* falu határának nagyobbik része Békéshez, kisebbik része Dobozhoz került. I. Déteri-pusztá.

Déteri-pusztá 1870—79: *Diteri pusztá* (T. 11). (10). Doboz külterületének észak—északnyugati része. *Déter* hajdani falu nevét őrzi. I. Déter.

Doboz 1075/1124/1217: „super fl-m, qui nuncupatur Crys, in v. que vocatur *Duboz*” (Györffy, 505), 1138/329: v. *Doboz* /Györffy, 505/, 1273/392/477: „in decimis porcorum domini regis in v. *Doboz*” (Györffy, 505), 1308: *Doboz* (Csánki I. 650), 1403: *Doboz* et alia *Doboz* (Csánki I. 650), 1559: *Alsódobos* (GyO. 295), 1561: *Alsó Doboz*, (BO. I. 176), 1616: „... in Territoriis possessionum *Alsó Doboz* ac Fölső Doboz in dicto Cottu Bihariensi...” (BO. I. 219), 1620: *Doboz* (BO. I. 221), 1623: „... possessionem *Doboz* in Cottu Bekesiensi...” (BO. I. 231), 1662: „... in totalibus et integris possessionibus Berini et *Doboz*...” (BO. I. 255), 1717: *Doboz* (BO. I. 265). A falut régebben *Alsó-Doboznak* is hívták, hogy megkülönböztessék Felső-Doboztól. *Alsó-Doboz* (a mai *Doboz*) a Fekete-Körös alsóbb szakaszán a folyó bal partjára települt. Eredetileg a királyi kondások faluja volt, neve pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. (vö. FNESz. 182). I. Alsó-Doboz.

Doboziak kaszálója XVIII. sz. vége: *Falcastrum Doboziensium* (T. 3). (118). A falu mellett keletre elterülő nagy kiterjedésű kaszálórét volt.

Dobozi-erdő 1870—79: *Dobozer-Wald* (T. 11). (63). A falu mellett kezdődő, észak—északnyugatra elterülő nagy erdő neve.

Dobozi-legelő XVIII. sz. vége: *Pascuum Doboziense* (T. 3), 1788: *Pascuum Doboziense* (T. 5), 1891: „*Páskom*. A tagosításkor kiosztott járandóságok a Körös köziben.” (Székely, 118). (115). A falu mellett annak idején északnyugatról délnyugati nagy kiterjedésű legelő terült el. I. Páskum.

Dobozi-vadaskert 1870—79: *Dobozer Thiergarten* (T. 11), (165). A régi Fekete-Körös két oldalán is jelzi a térkép a vadaskertet a Faluhely, Malom-fok és a Feketeéri-járásnál.

Eger-hegy 1620: „... Vaskapú Szigettye, *Egerhegy*, Komlosderék...; ... az *Egerhegy*, melly a Törsökös ér hegyen vagon...; ... Határ szinte

Doboz alá mégyen... *Eger Hegyre...* (BO. I. 223, 224, 227). A helynév pontos helye ismeretlen.

Egyház ere 1876: *Egyház ere* (T. 10). (173). A Faluhelytől (a régi Felső-Doboztól) Szanna—zug felé húzódnó ér volt. Kovalovszki Júlia régész kutatásai alapján tudjuk, hogy az elpusztult középkori falu temploma, egyháza ennek az érnek a partján állott. Az ér tehát a templomról kapta a nevét. Azonos a Patya-érrel. l. ott.

Emlős XVIII. sz. vége: *Emlős* (T. 3). (26). A térkép területet jelöl ezzel a névvel a békési határ felé a Sebes-foktól északra.

Emlőstőly 1620: „... Békés felül az *Emlőstőly* az Körös mellett...; ... hogy az *Emlőstőly* volt mind Békésieknek mind Doboziaknak egyik határa.” (BO. I. 222), 1891: „*Emlőstőly*. Mai neve inkább «Verebes». A békési Maksárt a dobozitól elválasztó igen mély ér, s a Fekete—Körös balpartjába szakad. Itt találtak megölve egy törököt s váltságdíjúl a doboziaknak 60 pengőt kelle a török basának fizetni.” (Székely, 112). (25) Ér volt a békési határnál a Fekete—Körös bal partján. l. Verebes 2.

Erdész-lak 1876: *Erdész lak* (T. 10). (164). Erdészház volt a Faluhely melletti erdőben, valójában a Doboz-vadaskertben. l. Csöszház 1.

Értű-hegy 1822: *Értű hegy* (T. 7). (94). A Várat körülvevő Holt—Körösből fakadó vékony, túszerű ér neve. Feltehetőleg azonos a Holtkörösi-érrel. l. ott.

Fácánház 1891: „*Fácánház*. A maksári erdőben készített liget, mellette egy *fácánház* terül el.” (Székely, 114). A Maksári-erdőben állott a Sebes-foktól északra.

Falopó 1870: *Falopó* (Haan I. 159), 1891: „*Falopó*... Túl az Óváron erdőrés. Ide jártak a békésiek fát lopni a régi időben a dobozi erdőből...” (Székely, 112). (54). Erdő volt a Fekete—Körös bal partján. A forrásunk megadja a név eredetét.

Falopó-kengyel 1864: *Falopó kengyel* (Pesty, 35), 1876: *Falopó K.* (T. 10), 1891: *Falopókengyel* (Székely, 112). (52). A Falopó-erdőt körülvevő vagy inkább a melletti vízkengyel (holtág).

Faluhely XVIII. sz. vége: *Falu Helly* (T. 3), 1788: *Falu hely* (T. 5), 1822: *Falu hely* (T. 7), 1864: „*Faluhely*, mely hajdan Felső-Doboz volt, most gróf Wenkheim Rudolf birtoka 's erdeje 1 erdészi lakkal.” (Pesty, 35), 1870: *Faluhely* (Haan I. 159), 1891: *Faluhely* (Székely, 112). (154). A Fekete—Körös bal partján állott a mai falutól délre Felső-Doboz faluja, amelynek helyét őrzi a *Faluhely* elnevezés. l. Felső-Doboz.

Fancsal 1852: *Fancsal* (T. 8), 1854: *Fancsal* (T. 9), 1876: *Fancsal hegy* (T. 10). (79). A Fancsal ere melletti határrész neve a falutól északnyugatra.

Fancsal ere 1822: *Fancsal Ere* (T. 7), 1891: „*Fancsal*. Kis- és Nagy-Fancsal. A nagykerti falurész alá benyúló, s a Maksárban kanyargó nagy vizeknek neve...” (Székely, 114). (87). A Fekete—Körösből fakadó balparti ér, mely közvetlenül a falu északi végénél lépett ki a folyóból, s a Fekete-sziget mellett húzódnva haladt Békés felé. l. Fancsal foka, Kis-Fancsal, Nagy-Fancsal.

Fancsal foka 1620: „... ő birta vala az *Fantsalfokáig* ...; ... mert Dobozt ő birta vala az *Fantsalfokáig* ...; ... eddig a *Fancsal fokáig* esküdtek a Határra, a melly olly közel Dobozhoz, hogy a Tyúk is reá repülhetne Dobozrúl.” (BO. I. 226, 228). (87). Azonos a Fancsal érével. I. ott.

Farkas-zug 1864: „*Farkas zug* szinte a' lakosság erdeje.” (Pesty, 35), 1891: „*Farkaszug*. Erdőrész.” (Székely, 112). Valószínűleg egy Körös-zugban lévő erdő neve volt, de pontos helyét nem ismerjük.

Fatnyere 1852: *Fatnyere* (T. 8), 1854: *Fatnyere* (T. 9), 1876: *fatnyere* (T. 10). (146). Kisebb kiterjedésű határrész, amely nevét a *Fatnyi éréről* kapta. I. ott.

Fatnyi ere 1620: „... vagyon az ér *Fatni érnek* is hitták ...” (BO. I. 229), 1891: „*Fatnyi ere*. A gyula—dobozi országutat és az új köröst a marói erdő közelében átszelő mély ér. Onnan hivatik így, mert *Fatnyi* nevű gazdag görög halt volt bele még a törökök idejében, mikor az érben nagyon mély víz volt. Az Új-Körös is ennek nyomán van egyrészt ásva.” (Székely, 114). (126). A források szerint egy, az ér vizébe fulladt *Fatnyi* nevű görögről nevezték el.

Fehér-Körös 1446: „... ac fluvio *albi Krisei* ...” (BO. I. 61), 1511: „... in fluvio *Feyerkeres* ...” (GyO. 61). (186). A Fehér-Körös új medrét értjük rajta, amelyet a múlt század közepén ástak, s Szanna-zugnál találkozik a Fekete-Körössel. Nevét vizének színéről kapta. I. Békési-csatorna.

Fekete-ér 1822: *Fekete Ér* (T. 7), 1864: „*Fekete ér* sarkadi és dobozi határt kijelölő.” (Pesty, 36), 1891: „*Fekete ér* ... mindenütt a sarkad—dobozi határon húzódva ... a Fekete-Körösbe Sámsonvárnál beszakad. Régen vízi-út volt a sarkadi földvárba, mely „Várhely”-ben feküdt.” (Székely, 114). (167). Széles medrű ér volt a sarkad—dobozi határon. Nevét hordalékos vizéről kapta.

Fekete-erdő Azonos a Feketeéri-erdővel. I. ott.

Feketeéri-erdő 1852: *Fekete Erdő* (T. 8), 1854: *Fekete erdő* (T. 9), 1864: *Fekete éri erdők* (Pesty, 36). (133). A Gyenge-vésze, Sarkadi út, Fekete-Körös és a Fekete-ér által határolt nagy kiterjedésű erdő volt. A Fekete-érről nevezték el. I. Fekete-erdő.

Feketeéri-járás 1876: *Fekete éri járás* (T. 10), 1880—91: *Fekete éri járás* (T. 12), 1900: *Fekete éri járás* (T. 13). (156). Legelő volt a Fekete-ér mellett.

Fekete-Körös 1509: „... super fluvium *Fekethekeres* vocatum ...” (GyO. 53), 1766—85: *Fekete Kores* (T. 1), 1780: Fluvius *Fekete Körös* (T. 2), 1822: *Fekete Körös F.* (T. 7), 1900: *Fekete Körös* (T. 13). (131). Az eredeti Fekete-Körös a dobozi határon és a falun folyt keresztül. Szanna-zugtól kezdve ma már csak holtág. Nevét sötétebb színű vizéről kapta.

Fekete-sziget 1620: „... az *Fekete Sziget* az Maxár ...: ... a *Fekete sziget* vagyon az Maksár rétyében ...” (BO. I. 223, 225), 1822: *Fekete Sz.* (T. 7), 1891: *Fekete sziget*. A maksár rétyében fekvő s ma is úgy nevezett dombosabb hely ...” (Székely, 114). (102). Kiemelkedőbb földhát volt Maksáron a mai békési határ mellett.

Felső-Doboz 1403: *Doboz et alia Doboz* (Csánki I. 650), 1509: „... ad *Felsewdobaz* vocatum, in comitatu Bekes ...” (GyO. 53), 1511: „... in duobus *Dobaz et Zanna* ...” (GyO. 61), 1553: *Felseodoboz* (GyO. 207), 1559: *Felsew*

Dobos (GyO. 296), 1559: *Felseodobos* (GyO. 302), 1560: „Also, *feolsew Dobož*” (GyO. 318). (154). Alsó-Dobozhoz viszonyítva a Fekete-Körös felsőbb folyásánál, a folyó bal partján állott ez a falu. Az 1600-as évek közepére lakossága beleolvadt Alsó-Doboz lakosságába, s a régi falu helye, mint *Faluhely* név maradt meg az emberek emlékezetében. I. Doboz, Faluhely.

Fiatalos-ér 1891: „*Fiatalos ér*. A mai «Macskás» körös neve.” (Székely, 114). (20). Ennek az érnek a nevével az általunk ismert forrásokban nem találkozunk, ezzel szemben van egy Fiatalos-hegy helynév (1620-ból), mely valószínűleg az ér környékén lehetett. Az eret feltételesen azonosítjuk a Macskás-érrel. I. ott.

Fiatalos-hegy 1620: „*Fiatalos hegy*. Ezeket tudom Dobozi Határnak lenni . . .” (BO. I. 223). (39). Valószínűleg a Fiatalos-ér környékén lehetett.

Fok 1864: *Foknevű ér* (Pesty, 35). (95). A falu mellett északkeletre a Körössel kapcsolatban lévő *fok: ér* volt. Az általunk megadott szám megközelítő értékű.

Fok-hát 1852: *Fok hát* (T. 8), 1854: *Fok hát* (T. 9), 1876: *Fok hát* (T. 10), 1891: „*Fokhát*. A mai uradalmi belső major.” (Székely, 114). (104). A *Fok* nevű ér melletti partosabb terület. Ma már nagy része a belterülethez tartozik.

Fokközi-irtások 1864: „Észak kelet felől a falu alatt: *Fok Közi Irtások . . .*” (Pesty, 35), (105). Erdőirtás volt a *Fok* nevű ér mellett.

Földégés szigete 1620: „Onnét ismét az *Föld Egése szigettyére* ment úgy tudom . . . ; . . . onnét az *Földégés Szigettyére . . .*; . . . *Földégés Szigettye*, a vágáson által, egyenesen Fás felé.” (BO. I. 223, 226, 229), 1891: „*Földégés*, v. *Földégés szigetje* Komlós mellett a rétből fekvő tözezes föld, mely egyszer meggyulladt s sokáig égett.” (Székely, 114). (11). A mai határ északi szélénél terült el. Nevét a rajta meggyulladt tözezes földről (kotu) kapta.

Fü-eger XVIII. sz. vége: *Fő Eger* (T. 3), 1788: *Fő eger* (T. 5), 1822: *Fü Eger* (T. 7), 1891: „*Füeger*, *Füegri*. A réten fekvő táblaföld.” (Székely, 114) (75). A sarkadi határ mentén fekvő égerfás terület volt. Nem lehet pontosan eldönteni, hogy vajon *Fő-eger* vagy *Fü-eger* a helyes névalak.

Füzes-sziget 1620: „. . . Komlosderék, *Füzes Sziget*, Szilkötő . . .” (BO. I. 223), (35). Komlós-derék környékén lévő fűzfás, fűzveszős terület neve volt. A megadott szám megközelítő pontosságú.

Füz-kerek XVIII. sz. vége: *Füz Kerek* (T. 3). (33). Kerek alakú füzes (fűzfás, fűzfavesszős) terület neve a Vésztői úttól keletre. Nem lehetetlen, hogy azonos a Füzes-szigettel.

Füz-szeg 1620: „. . . hogy a Doboziak az *Füszegnél* és az Óvárnál az nemes Kerekieknek eladták a füvet mint övüket . . .” (BO. I. 222), XVIII. sz. vége: *Füz Szeg* (T. 3), 1852: *Füszeg* (T. 8), 1854: *Füszeg* (T. 9), 1864: „*Füz szeg* urasági sertés ólakkal, pástor házzal; itten találatik téglá égetésre alkalmas föld.” (Pesty, 36), 1891: „*Füszeg*. Túl az Óváron, ahol ma az uradalmi disznóólak vannak, ott fekszik *Füszeg . . .*” (Székely, 114). (31). A falutól északra, a Körös jobb partján elterülő határrész, szeglet volt. Az itt található fűzfákról, fűzfabokról nevezhették el.

Fűszeg-major 1880—91: *Fűszeg (mjr.)*. (T. 12), 1891: „... fűszegmajor és Rudolfmajor...” (Székely, 120), (30). A Wenckheimék uradalmi majorja volt Fűz-szegnél, a Vésztői út mellett nyugatra.

Gerla-marói-erdő 1880—91: *Gerla marói erdő* (T. 12), (148). A gerlai és a dobozi határban egyaránt húzódó erdő neve. l. Maró-erdő.

Gillai György szállása 1620: „... Kosdér Szigettye, az *Gillai György szállása*...” (BO. I. 224). Gillai György tanyája, szállása volt, a Kosdér mellett.

Gonda-kengyel 1876: *Gonda K.* (T. 10). (89). A Gonda-zugban található Körös-kengyel (régii holtág) neve.

Gonda-zug 1822: *Gonda Zug* (T. 7). (90). A falu mellett északra lévő jobb oldali Körös-zug neve volt. A név családnévvel van kapcsolatban.

Görbe-kengyel 1864: „*Görbe kengyel*, a’ Csanódi erdőben.” (Pesty, 35), 1870: *Görbekengyel* (Haan I. 159), 1891: „*Görbekengyel*. Erdőrész Óvár felett.” (Székely, 114). Valójában a Körös vagy valamely ér holtága lehetett. Nevét alakjáról kapta. Pontos helyét nem ismerjük.

Görge XVIII. sz. vége: *Görge* (T. 3), 1788: *Görge* (T. 5), 1891: „*Görge*... a legrégebb szőlőtelepítvény.” (Székely, 112). (175). Karácsonyi szerint a doboziak: „... már 1794-ben kezdtek ők a *Jörgei kertek* helyén szőlőt ültetni...” (Kar. II. 87). A gerlai határ mentén található határrész, régebben szőlőskert. Részei: Kis-Görge és Nagy-Görge. l. ezeket.

Gyenge-vésze 1852: *Gyenge vésze* (T. 8), 1854: *Gyenge vésze* (T. 9), 1864: *Gyenge Vésze* (Pesty, 36), 1891: *Gyenge vésze* (Székely, 114). Ma már a belterülethez tartozik, ezért nem jelöljük számmal. Neve a *vejsze*, tájnyelvi alakban *vesz*: *vész* ’halfogó eszköz’ szóval van kapcsolatban. Valószínűleg *gyenge* halászó terület volt, de az is lehet, hogy az elnevezés a *Gyenge* családnévvel kapcsolatos.

Gyepes (38). Huszár Mátyás ezt írja róla értekezésében: „A Fás-ér a Fekete-Körös felső kiágazása, amely a gátak veszedelmes emelése miatt keletkezett, és Görbedtől *Gyepesnek* hívják.” (Huszár, 32). Azonos a Gyepes-csatornával. l. ott.

Gyepes-csatorna 1864: *Gyepes csatorna* (Pesty, 36), 1870—79: *Gyepes-fok (Canal)* (T. 11), 1880—91: *Gyepes csat.* (T. 12), 1900: *Gyepes csatorna* (T. 13). (38). A dobozi határ északkeleti sarkában húzódó csatorna (eredetileg ér) neve. Valószínűleg a körülötte nőtt növényzetről kaphatta a nevét. l. Gyepes.

Gyírgyíó-lapos 1864: „*Gyírgyíó lapos*, hajdan vad réteness helyly.” (Pesty, 36). Pontos helye ismeretlen.

Gyulai-csatorna 1870—79: *Gyulaer Canal* (T. 11). (149). A térkép a mai, új Kettős-Köröst jelöli ezzel a névvel. A Huszár-féle könyvben ezt olvashatjuk róla: „Az 1855-ös árvíz tapasztalatai nyomán 1857-ben elkészült a *Gyula-békési-csatorna*, amely a Fehér-Körös egy 19 km hosszú szakaszát metszi le...” (Huszár, 17). l. Kettős-Körös, Új-Körös.

Gyulai út 1870-79: *nach Gyula* von Doboz (T. 11), (162). A Gyulára vivő régi út neve, amely a Kettős-Körös jobb partján vezetett Szanna-zugba, s onnan tovább a Körösön át Gyulára.

Hajdú-irtás 1852: *Hajdu irtás* (T. 8), 1854: *Hajdu irtás* (T. 9), 1876: *Hajdu irtás* (T. 10), 1891: „*Hajdu irtás*. Régen erdőség, ma új falurész.” (Székely, 115). (151). A falu melletti, nagyrészt kiirtott erdő neve, melynek egy része később belterület lett.

Hajó út 1620: „... tudom, hogy egy Ember hala az *Hajó utnál* az vízben, és hittél adták a Békésiek Dobozra, hogy nem az ő Határok az ...” (BO. I. 228). (18). Dobozról a Maksáron át vezető hajóút neve volt. Ennek pontos nyomvonalát nem ismerjük. Volt egy másik hajóút is északkeletre, mi ezt jelöltük számmal. I. Törökhajó útja.

Határ-ér 1620: „... *Határ érre*, ott három Határ vagy, egyik Gyula másik Békési harmadik Sarkadi.” (BO. I. 227). Pontos helye ismeretlen. A három település határánál húzódó ér volt.

Határfa 1620: „... halásztam is, kaszáltam is az Emlőstöllynél, ott egy Tölgy fa vala, *Határ fának* mondták ...” (BO. I. 227). A békési és a dobozi határt jelölő nagy tölgyfa volt az Emlőstöllynél. I. Tölgyfa.

Határ-kengyel 1822: *Határ K.* (T. 7), 1876: *Határ K.* (T. 10). (23). A régi Fekete-Körös egyik holtága, kanyarja a békési határnál, a Sebes-foktól északra.

Helység-erdő 1891: „*Helységerdő*. A falu erdeje; részben irtás alatt, részben ültetve.” (Székely, 115). Pontos helyét nem ismerjük, a falu mellett lehetett.

Holt-Körös 1. 1822: *Holt Körös* (T. 7). (93). Az úgynevezett *Vár*-at vette körül ez a holtág a Fekete-Körös jobb partján.

Holt-Körös 2. 1620: „Határ szinte Doboz alá mégyen ... *Holt Körösre* ... ; ... nem bírnak sem az Erdővel sem az *Holt Körössel*.” (BO. I. 227, 228). A Fekete-Körös valamely régi holtágáról van szó, de pontos helye ismeretlen.

Holtkörösi-ér 1864: „... a madarhalmi és várközi irtások; ezek között van *Holt Körösi ér* mely hajdan folyó volt ...” (Pesty, 35), (94). Térképek nem jelölik, mi feltételezen azonosítjuk az *Értű-heggyel*, amely a Holt-Körössel volt kapcsolatban. I. ott.

Holtkörösi-erdő 1864: „*Holt Körösi erdő* urasági ménes istállóval, Pásztor házzal, kertészi lakkal, üveg házzal és konyha kerttel.” (Pesty, 35), 1880—91: *Holt körösi erdő* (T. 12). (24). Egy holtág melletti erdő, a Sebes-foktól északra.

Hosszúfoki-Óvári-gátórház 1880—91: *Hosszúfoki-Óvári-gátórh.* (T. 12). (37). Az Óvári-csatorna és a Gyepes-csatorna találkozásánál lévő gátórház.

Hosszú-kengyel 1876: *Hosszu K.* (T. 10). (64). A Sebes-fok melletti kengyel neve, melyet hosszúságáról neveztek el.

Ibrahim-fok 1891: „*Ibrahimfok*. A Fekete-Körös jobb oldalán ... igen mély mellékág ... Nevét onnan vette, hogy a török időkben *Ibrahim* nevű vitéz, a basa altisztje, belevesztje s a dobozi basa rendeletére neveztetett el s így hivatik maig is.” (Székely, 115). (3). A külterület északnyugati sarkában található. Azonos az Ibrány-fokkal. I. ott.

Ibrahim-zug 1891: „*Ibrahimzug*. A Foknak a Körösbe folyásánál támadt sarok.” (Székely, 115). (7). A Fekete-Körös bal oldali zugja, s az Ibrahim-fokkal szemközti oldalán található. Azonos az Ibrány-zuggal. I. ott.

Ibrány ere 1788: *Ibrány Ere* (T. 5). (3). Az Ibrány-fok, Ibrahim-fok másik neve. l. ezeket.

Ibrány-fok 1822: *Ibrány Foka* (T. 7), 1864: „... *ibrán fok* urasági gulya színnel a fekete Körös jobb partja mellett.” (Pesty, 36), 1880—91: *Ibrányfok* (T. 12), (3). Azonos az Ibrahim-fokkal. l. ott.

Ibrányfok-erdő 1852: *Ibrányfok Erdő* (T. 8), 1854: *Ibrány fok erdő* (T. 9). (21). A Körös bal partján az Ibrány-foktól kissé messzebb található a békési határnál.

Ibrány-zug 1822: *Ibrány Zug* (T. 7), 1864: *ibrán zug* (Pesty, 36), 1876: *Ibrány zug* (T. 10). (7). Azonos az Ibrahim-zuggal. l. ott.

Itce-domb 1822: *Itcze Domb* (T. 7), 1864: *Itze domb* (Pesty, 35), 1870—79: *Ittze domb* (T. 11), 1880—91: *Itze domb* (T. 12), 1900: *Itcze domb* (T. 13). (183). Az Itce-ér jobb (északi) partján emelkedett, a Csajkától keletre. Nevét az értől kaphatta. l. Itce-ér.

Itce-ér 1788: *Itcze Ere* (T. 5), 1822: *Itze Ér* (T. 7), 1864: „*Itcze* nevű határ ér Gyula felől.” (Pesty, 35), 1870: *Itcze* (Haan I. 159), 1891: *Itczeér*. A Fehér-Körös-Csatornából Szanazug felett balfelől kiszakadó ág, mély és széles... Békés felett Dánfoknál a Fehér-Körösbe fut.” (Székely, 112). (184). Folyószerű mély ér a dobozi határ déli szélén.

Itce hídja 1766—85: *Ittze Hidja* (T. 1). (185). Híd volt az *Itce-éren* keresztül, az Itce-dombtól keletre. A Dobozról Gyulára vezető régi országút vitt rajta át.

Itcei-járás 1852: *Itzei járás* (T. 8), 1876: *Itzei járás* (T. 10), 1900: *Itzei járás* (T. 13), (163). Az *Itce-ér* felé eső határrész, legelő.

Itce-kanális 1822: *Itze Canalis* (T. 7). (168). Az *Itce-ér* folytatása, kiegyenesített medre volt Békés felé. l. Itce-ér.

Jállás 1852: *Jállás* (T. 8), 1854: *Sallas (Jallas)* (T. 9), 1876: *Jállás* (T. 10). (134). Legelőterület volt a Sarkadi út mellett délre, amely Pesty szerint nevét a juhállásról kapta. E szerint eredeti neve *Juh-állás* lehetett.

Jállási-erdő 1864: „*Jállási erdő* és szántó, nevezetét vette a juhállásról.” (Pesty, 36). (157). A *Juh-állás*: *Jállás* melletti erdő neve volt.

Jállás-zug 1822: *Jallas Zug* (T. 7). (135). A *Jállás* nevű határrész egyik beszögellése, zugja volt a Sámson várától keletre.

Kaladony 1822: *Kaladony* (T. 7). Ma már teljesen a belterülethez tartozó régi határrész. A Temetőkert mellett terült el. Számmal nem jelöljük.

Kaladony ere 1822: *Kaladony Ere* (T. 7). A Fekete-Körös bal partján húzódó ér, mely kapcsolatban volt a folyóval. A *Kaladony* mellett keresendő. Ma már belterület.

Kaladony-zug 1822: *Kaladony Zug* (T. 7). A *Kaladonnyal* szemközti Körös-zug a folyó jobb partján. Szintén a mai belterület része.

Kalicka 1891: „*Kaliczka*. A réten táblaföld.” (Székely, 115). Pontos helye ismeretlen.

Kalmár János szállása 1620: „Emlékezem reá hogy a *Kalmár János szállásánál* volt az Határ...” (BO. I. 225). Pontos helye ismeretlen, az Emlőstöly környékén állhatott.

Kapitány-szállás 1891: „*Kapitányszállás*. Ma tanya, régen népes major.” (Székely, 116). Nem tudjuk a pontos helyét.

Kas-zug 1822: *Kas Zug* (T. 7). (28). A Fekete-Körös jobb parti zugja volt, azonban nem tudni, hogy nem *Sas-zug* vagy *Sós-zug* volt-e a valódi neve. l. ezeket.

Kékfű 1852: *Kékfű* (T. 8), 1854: *Kék fű* (T. 9), 1876: *Kékfű* (T. 10), 1891: „*Kékfű*. Lakossági gyaromföldek a sarkadi út bal oldalán.” (Székely, 115). (139). A lakosok jugerom-földjeik voltak ezen a területen. Nevét a rajta vadon termő kékvirágú növényzetről kaphatta. l. Kékfűi-szántóföldek.

Kékfűi-szántóföldek 1864: *Kék fűi szántó földek* (Pesty, 36). (139). Azonos a *Kékfű* nevű határrésszel. l. ott.

Kerek-eger XVIII. sz. vége: *Kereg Eger* (T. 3), 1788: *Kerek eger* (T. 5). (50). A dobozi határ északkeleti részén található kerek alakú, égerfás terület volt.

Kerek Ferenc háza 1620: „... onnan a *Kerek Ferencz Házát* el vonák a Békésiek, melly is a Fokhoz csak közel vala.” (BO. I. 28). A Fancsal-fokhoz és a békési határhoz közel eső tanya, szállás volt.

Keskeny-zug 1891: „*Keskenyzug*. Réten.” (Székely, 115). A réten lévő, valószínűleg ér által körülvevett keskeny zug volt, de pontos helyét nem ismerjük.

Kétszázás 1891: „*Kétszázás*. A réten táblaföld.” (Székely, 115). (98). Uradalmi táblaföld volt az Ózesi-major környékén.

Kettős-Körös (149). A Huszár-féle értekezésben olvashatjuk: „Az 1855-ös árvíz tapasztalatai nyomán 1857-ben elkészült a Gyula-békési-csatorna, amely a Fehér-Körös egy 19 km hosszú szakaszát metszi le, majd a Fekete-Körös bekötésével (1874) torkolata 11,5 km-rel Békés fölé került.” (Huszár, 17). Viszonylag újabb keletű elnevezése az egyesült Fehér- és Fekete-Körösnek. l. Gyulai-csatorna, Új-Körös.

Kévés-árok 1822: *Kévés Árok* (T. 7), 1864: „Óvári erdő járás sas zuggal, *kévés árokkal*.” (Pesty, 36). (9). Árok, csatorna volt, a Körös- (Kévés?) kengyel-lel kapcsolatban állott.

Kévés-kengyel 1864: „Itt vannak *Kévés kengyel* ibrán zug . . .” (Pesty, 36). (8). A Fekete-Körös jobb parti kengyele, holtága, mely a Kévés-árokcal volt kapcsolatban. A térkép Körös-kengyelként jelöli, mellyel valószínűleg azonos. l. Körös-kengyel 1.

Kis-derék 1822: *K. Derék* (T. 7). (48). A Hosszúfoki-Óvári-gátórháztól kissé délnyugatra esett ez a vizes, mocsaras terület, ahol valószínűleg nagyobb, összefüggő vízfelület lehetett.

Kis-eger 1788: *Kis eger* (T. 5). (159). Kis, égerfás terület volt a Sarkadi út mellett délre a sarkadi határnál.

Kis-Fancsal Az egyik forrás szerint a Fancsal-érnek volt egy kisebb és egy nagyobb ága. l. Fancsal-ér.

Kis-Görge 1822: *K. Görge* (T. 7), 1852: *Kis Görge* (T. 8), 1864: „*Kis* és Nagy *Görge*, a' Itcze ér és Póstelek Gyulai puszta mellett, előbb erdő, 1850. év óta lakosság szálló földje.” (Pesty, 35), 1876: *Kis Görge* (T. 10). (176). A Görge nevű

szőlőskert egyik, kisebbik része volt. Az egyes térképek a két elnevezést gyakran felcserélik. Mi a Huszár-féle térképet vettük alapul a számozásnál (T. 7). I. Göрге, Nagy-Göрге.

Kispál-zug 1891: „*Kispálzug*. Réten.” (Székely, 115). (178). A Szanna-zug mellett északra lévő zug, folyókanyar volt. I. Kispálzug-erdő.

Kispálzug-erdő 1864: *Kis Pál zug erdő* (Pesty, 35), 1870: *Kispálzugerdő* (Haan I. 159). (178). A Kispál-zug nagy részét erdő borította. Annak a neve. I. Kispál-zug.

Kis-Petrezsány 1876: *Kis Petrezsán* (T. 10), (6). A Petrezsányi-erdő déli, kisebbik része. I. Petrezsány.

Kócsagos 1891: „*Kócsagos*. A réten táblaföld, temérdek kócsagja ma a vésztői sárrétbe jár.” (Székely, 115). Pontos helyét nem ismerjük, nevét a kócsagokról kapta.

Komlós (13). Azonos a Komlós-szigettel. I. ott.

Komlós-derék 1620: „... Egerhegy, *Komlosderék*, Fűzes Sziget ...” (BO. I. 223), XVIII. sz. vége: *Komlos Derek* (T. 3), 1788: *Komló derék* (T. 5), 1891: „*Komlósderék*. Nagy mély ér a dobozi-vésztői határban ...” (Székely, 115). (16). A Komlós-ér kiszélesedő medre volt a Komlós-sziget mellett.

Komlós-domb 1620: „... onnét a Földégés Szigettyére, onnét az *Komlos Dombra* ...; ... a Maró szélben jött el az Hatar az Fantsalfokáig Doboz felé, onnan a *Komlós Dombra*.” (BO. I. 226, 227). (14). A Komlós-szigetnél lévő domb neve volt. A megadott szám megközelítő értékű. I. Komlós-sziget.

Komlós-ér 1620: „Határ szinte Doboz alá mégyen ... *Komlós Érre* ...” (BO. I. 227), 1822: *Komlós Ér* (T. 7). (15). A Komlós-sziget mellett északra húzódó ér volt. Kapcsolatban állott a Nagy-Törzsökös-érrel.

Komlós-sziget 1822: *Komlos* (T. 7), 1864: „*Komlós sziget*, a' Sarkad felől jövő, de már betöltve lévő Gyepes csatorna mellett.” (Pesty, 36), 1870: *Komlós* (Haan I. 159). (13). A dobozi határ északkeleti részén terült el ez a földhát, amely az árvizek alkalmával valóban 'sziget' volt. Nevét a rajta termelt növényről kaphatta. I. Komlós.

Körös-kengyel 1. 1876: *Körös Kengyel* (T. 10). (8). A Fekete-Körös jobb oldali kanyarulatának a neve, az Ibrány-fok felé. Ezzel volt kapcsolatban a Kévés-árok. Valószínűleg azonos a Kévés-kengyellel. I. ott.

Körös-kengyel 2. 1822: *Körös K.* (T. 7), 1876: *Körös K.* (T. 10). (27). A régi Fekete-Körös egyik bal oldali holtága.

Körös-kengyel-zug 1822: *Körös Kengyel Zug* (T. 7). (29). A Körös-kengyel melletti bal parti Körös-zug neve. I. Körös-kengyel 2.

Körös köze 1891: „*Körösköze*. A Fehér- és Fekete-Körös között elterülő páskomok. (Zsellérföld).” (Székely, 116). (161). A régi Fekete-Körös és az új Kettős-Körös között terült el. Azonos a Zsellérfölddel. I. ott.

Körösös-Maró 1852: Nagy és *Körösös Maró* (T. 8), 1854: Nagy és *Körösös Maró* (T. 9). (144). A Csaba-dobozi út és a gerlai határ mellett található. I. Nagy-Maró.

Körtvélyes 1852: *Körtvélyes* (T. 8), 1864: „*Körtvélyes szántó*” (Pesty, 35), 1876: *Körtvélyes* (T. 10), 1880—91: *Kertvélyes* (T. 12), 1900: *Körtvélyes* (T. 13), (170). Határrész a Göрге, Itcei járás és a gyulai határ között. Nevét az annak idején itt található vadkörtefákról kaphatta.

Lábogó 1891: „*Lábogó*. Az uradalmi réten lévő ér, és a mellette terülő táblaföld.” (Székely, 116). (111). Az Ózesi-major és a sarkadi határ közötti ér és ingoványos, mocsaras terület neve volt, amelyen csak nehezen lehetett átlábalni, átgázolni.

Lapos 1891: „*Lapos*. A falunak egy része, lapos fekvése után.” (Székely, 116). A belterület egyik része.

Légyinága 1891: „*Légyinága*. (*Léginága*). A csikós színnél a körösbe futó mély ér, mely a napszámos-irtási szőlőkben idestova kigyózik; nagyon mély ér.” (Székely, 116). Ennél többet nem tudunk róla.

Lóörző 1852: *Lóörző* (T. 8), 1870: *Lóörző* (Haan I. 159), 1876: *Ló-örző* (T. 10), 1891: „*Lóörző*. Az urasági ménes legelője, újabb eredetű elnevezés. Éjjelre ide viszik lopva legeltetni lovaikat a dobozi szegényebb emberek.” (Székely, 116). (70). Az Óvári-csatorna melletti legelő volt.

Lóörző-erdő 1864: „*Ló örző erdő*, és szántó föld.” (Pesty, 35), (71). A Lóörző nevű határrész erdeje. l. Lóörző.

Macskás 1822: *Macskás* (T. 7), 1852: *Macskás* (T. 8), 1854: *Macskás* (T. 9), 1876: *Macskás* (T. 10), 1880—91: *Macskás* (T. 12), (19). A külterület északkeleti csücskét nevezik így. A név eredetét nem ismerjük. l. Macskás-ér.

Macskás-ér 1891: „*Macskás*. Kötegyán és Sarkad feletti állóvizek összefolyásából támadó s a dobozi határszáron húzódó, partokkal ellátott csatorna, melybe a rétről a vadvizet szokták beszivattyúzni. Lefolyást a Fekete-Körös felé talál.” (Székely, 116). (20). Ér, csatorna a dobozi határ északkeleti szélén. Valószínűleg a területről kapta a nevét. l. Macskás.

Macskás egre 1788: *Macskás egre* (T. 3). (40). Égerfákkal benőtt kisebb terület volt Macskáson. l. Macskás-sziget.

Macskás-sziget 1864: „*Macskás sziget*, jelenleg legelő föld, a békési és sarkadi Fás-erdők szomszédságában.” (Pesty, 36), (40). Azonos a *Macskás egre* nevű területtel, amely magasabb, partosabb volt a környezeténél. l. Macskás egre.

Madárhalmi-irtás 1864: „... *madárhalmi* és várközi *irtások* ...” (Pesty, 35). A Madár-halom melletti erdőirtás volt, de pontos helyét nem ismerjük.

Madár-halom 1870: *Madárhalom* (Haan I. 159), 1891: „*Madárhalma*. A helységnek földjén a bikaakol mellett álló dombos sziget.” (Székely, 116). Pontos helyét nem tudjuk, a falu mellett északkeletre állhatott.

Makkos 1891: „*Makkos*. Erdőrész fiatal ültetés.” (Székely, 116). Fialat tölgyfaerdő volt, de a helyét nem ismerjük.

Maksár 1822: *Maksár* (T. 7), 1852: *Maksár* (T. 8), 1864: „*Maksár*, hajdan posványos tér, jelenleg szántó föld.” (Pesty, 35), 1891: „*Maksár*. Nagy pusztá, fele dobozi, fele békési *Maksár*.” (Székely, 116), 1890—91: *Maksár* (T. 12). (76).

Saras, nádas, mocsaras rét volt Békés és Doboz határán. Ma is ismert határrésze Békésnek és Doboznak, mivel területe megoszlik a két település között.

Maksár-ér 1620: „... az *Maxár* hasitya által az Emlőstőlyre ...; ... Dobozi Határ a Maró az Berczikebér, az Fekete Sziget az *Maxár* ...” (BO. I. 223), 1891: „... Maksár; közepén két határba osztja a *Maksár ér*, vagy Tőrfoka; a Maró réten a szabályozás előtt összegyűlő nagy víztömeg ezen az éren folyt be a Fekete-Körösbe, és pedig nagy sebességgel, miért egy részét ma is Sebesfoknak hívják.” (Székely, 116). (81). A Maksáron keresztül folyó ér neve volt. Székely szerint másképpen Tőr fokaként is nevezték. A Sebes-fokkal azonban semmiképpen nem lehet azonosítani. I. Maksár-fok, Tőr foka 1.

Maksár-fok 1891: „Tőrfoka. Másképpen Maksár ér, *Maksárfok*.” (Székely, 122), (81). Azonos a Maksár-érrel. I. Maksár-ér, Tőr foka.

Maksári-erdő 1891: „A *maksári erdőben* készített liget, mellette egy fáczánház terül el.” (Székely, 114). (78). A Maksáron található erdő neve volt. A megadott szám megközelítő értékű.

Maksár rétje 1620: „... a Maró Erdőt a *Maksár Rétyét* a ki igen is Nádtermő egyenlőképen birták ...; ... a Fekete sziget vagy az *Maksár rétyében* ...” (BO. I. 225). (77). A Maksár nagy része annak idején nádas rét volt. A megadott szám megközelítő értékű. I. Maksár.

Malom-ág 1864: „*Malom ág* hajdan folyó volt.” (Pesty, 35), 1870: „*Malomág* hajdan folyó” (Haan I. 159), 1891: „*Malomág*. A Körösnek egy ága, rajta vizimalom volt.” (Székely, 116). (166). A Fekete-Körös és a Fekete-ér találkozásánál található Körös-ág neve, melyen annak idején vizimalom állott. I. Malom-fok.

Malom-fok 1822: *Malom Fok* (T. 7), (166). Azonos a Malom-ággal. I. ott.

Malom-kert 1822: *Kert Malom* (T. 7), 1864: *Malom kert* (Pesty, 36), 1876: *Malom kert* (T. 10), (155). A régi vizimalom melletti határrész, kert volt a Fekete-Körös jobb partján.

Malom-zug 1822: *Malom Zug* (T. 7). A Fekete-Körös és a Fekete-ér találkozásánál lévő zug a Malom-kerttel szemben. Nem jelöljük számmal, mivel ma már sarkadi terület.

Maró 1295: *t. Moro* (Györffy, 510). Gerla, Csatár, Békés és Doboz között elterülő falu volt, de több adatunk nincs róla. Határa a fentebbi falvakba olvadt.

Maró 1. (143). Rövidebben így is nevezték a Maró-eret. I. ott.

Maró 2. 1620: „Tudom az *Maró* után a Maró éren által az atyám egy nagy Tölgy fát mutatott, és mondta Békési határnak.” (BO. I. 222), 1891: „*Maró*. Hasonnevű értől nevezve ... a Kettős-Körös balpartja mellett terülő erdőtől le Békés alá huzódó földterület neve ... A *maró* részben békési, részben dobozi határrész.” (Székely, 116), (123). Nagy kiterjedésű határrész Doboz, Gerla és Békés között. Valójában *Maró* középkori falu határával azonos. Egyes részeit megkülönböztető névvel jelölték. I. ezeket.

Maró-ér 1620: „... a *Maró éren* által ...; ... A Berczikebéren és *Marón* által hallottam, hogy volt a Dobozi Határ ...; ... hallottam, hogy Sebeséren, az *Maró éren* csak igen közel az út mellett ... az Dobozi és Békési Határ ...”

(BO. I. 222, 223), XVIII. sz. vége: *Maró Ere* (T. 3), 1891: „Az u.n. *maróér* a Kettős-Körös csatornába részben beleesett, egy része pedig Gerla-felé nyílt vizeret képez igen sok ágra oszolva.” (Székely, 116), (143). *Maró* falu emlékét őrzi az ér neve is. A forrás szerint a mai Kettős-Körös részben az ér medrében folyik. I. *Maró*, *Maró* I.

Maró-erdő 1620: „Az *Maró Erdőt* nem tudom mellyik határban vagon . . . ; . . . ott a *Maró Erdő* mellett egy öreg Tölgy fát mutattak . . . ; . . . az *Maró Erdőn* egy ér megyen el az mellett . . .” (BO. I. 227, 229), 1864: „*Maró erdő*, több idő óta fen állott szarvas kert melly azonban 4-5 év előtt Gróf Wenkheim Károly jelenlegi birtokos úr által elrontatott.” (Pesty, 35), 1891: „. . . ma is van marói föld, *marói erdő* . . .” (Székely, 116), 1900: *Gerla marói erdő* (T. 13), (148). A mai Kettős-Körös bal partján Gerla felé húzódó erdő neve. I. *Gerla-marói-erdő*.

Marói-lapos 1891: „Sárosé Környék. A *marói lapon* fekvő terület.” (Székely, 120). A *Maró* nevű határrészen terült el, de pontos helyét nem ismerjük.

Maró útja 1620: „. . . az Berczikebéren és az *Maró uton* nem mertek által jönni az Békésiek . . . ; . . . Az *Maró útján* Berczikebérnek kit hivnak, tudom azt, hogy Dobozi föld.” (BO. I. 222, 223). A *Maró* nevű határrészen keresztül vezető út neve. Pontos helye ismeretlen.

Mérkék 1822: *Mérkék* (T. 7), (132). A Gyenge-vésztől keletre eső terület neve. Később ezt a határrészt a térképek Fekete-erdőként jelölik. Nem teljesen azonos vele.

Molnár Pál kútja 1620: „Tudom az *Molnár Pál kútyát* is, szintén az Határ csak nem messze a *Molnár Pál kútyán* kívül egy körtvél fa . . .” (BO. I. 223). Pontos helye ismeretlen.

Nagy-derék 1822: *N. Derék* (T. 7), (58). Az Óváron — inneni — réten terült el. Szélesebb, nagyobb kiterjedésű víztükör lehetett.

Nagy-égés 1880—91: *Nagyégés* (T. 12), (34). A térkép *majort* jelöl ezzel a névvel, az Óváron — túli — réten. Neve valószínűleg a tőle nem messze északra eső *Földégés szigete* elnevezéssel van kapcsolatban.

Nagy-Fancsal Az egyik forrás szerint úgy tűnik, hogy a *Fancsal-érnek* egy kisebb és egy *nagyobb* ága is lehetett, de ezt térképek nem jelzik. I. *Fancsal-ér*.

Nagy-Görge 1822: *N. Görge* (T. 7), 1852: *Nagy Görge* (T. 8), 1864: „Kis és *Nagy Görge*, a' Itcze ér és Postelek Gyulai pusztá mellett, előbb erdő, 1850. év óta lakosság szőlő földje.” (Pesty, 35), 1876: *Nagy Görge* (T. 10), (174). A *Görge* nevű határrész, szőlőkert egyik vége, oldala volt. I. *Görge*.

Nagy-kert XVIII. sz. vége: *Nagy Kert* (T. 3), 1822: *N. Kert* (T. 7), 1852: *Nagy Kert* (T. 8), 1864: „*Nagy kert*, árokkal bekerített szántó föld nyúgot felől a' Falu alatt.” (Pesty, 35), 1876: *Nagy Kert* (T. 10), 1891: „*Nagykert*. A *Fancsal ér* torkolatánál elterülő falurész . . .” (Székely, 117). Régen a falu melletti kert, ma már teljes egészében a belterület része, ezért számmal nem jelöljük.

Nagy-Körös bokra 1822: *N. Körös Bokra* (T. 7), (107). Bokros területrészt volt a Pömpölytől északra. Nem lehet pontosan eldönteni, hogy a név a Körös folyóval vagy egy *nagyobb*, kiemelkedőbb kőrösfával van-e kapcsolatban.

Nagy-Maró 1822: *N. Maró* (T. 7), 1852: *Nagy és Körösös Maró* (T. 8), 1854: *Nagy és Körösös Maró* (T. 9), 1876: *Nagy és Körösös Maró* (T. 10), (144). A Maró nevű határrész déli területét jelölik így a térképek. Ebbe tartozik például a Gerla-marói-erdő is. I. Körösös-Maró, Maró.

Nagy-Patya 1822: *N. Patya* (T. 7), (172). A Malom-fok mellett délre elterülő kisebb határrész neve. Rajta keresztül húzódott a Patya-ér. I. ott.

Nagy-Petrezsány 1876: *Nagy Petrezsán* (T. 10), (1). A *Petrezsányi-erdő* északi, nagyobb kiterjedésű része volt. I. Petrezsány.

Nagy-sós-fenék 1864: „*Nagy sós fenék* mely jelenleg kiszáradván felszántott” (Pesty, 36). Pontos helyét nem ismerjük. A szöveg alapján a Vince-sziget környékén lehetett.

Nagy-sziget 1788: *Nagy Sziget* (T. 5), 1822: *N. Sziget* (T. 7), 1864: „*Nagy sziget szántó föld*” (Pesty, 36), 1891: „*Nagysziget*. Az uradalmi réten táblaföld.” (Székely, 116), (36). Nagyobb kiterjedésű, szigetszerű földhát volt a Réten Macskás felé az Óvári-csatorna mellett délre.

Napszámos-irtás 1891: „... mely a *napszámos-irtási* szőlőkben idestova kígyózik...; ... *Napszámos irtás*. Szőlővel beültetett földterület, régen erdő volt.” (Székely, 116, 117). A kiirtott erdő helyén telepítettek szőlőt annak idején a dobozi lakosok. Pontos helye ismeretlen.

Nyárfás 1822: *Nyárfás* (T. 7), (109). Az Óváron-inneni-rét közepén lévő kisebb, enyhén kiemelkedő, nyárfákkal benőtt terület neve.

Nyilas 1891: „*Nyilas*. A Póstelek-felé eső határrész, van német és török nyilas.” (Székely, 117). Póstelek felé esett ez a szántóterület, melynek neve a *nyíl*húzással való sorsolással, illetőleg valamely földközösségben lévő földnek ilyen sorsolással való elosztásával kapcsolatos. A forrás szerint megkülönböztettek *Német-nyilas* és *Török-nyilas* nevű határrészeket is. Pontos helyüket nem ismerjük.

Nyomás 1891: „*Nyomás*. A csordajárás helye, legelő.” (Székely, 117). A falu múlt század végi legelőjét nevezték így, de pontos helyét nem ismerjük.

Óvár 1620: „... a Doboziak az Fűszegnél és az *Óvárnál* az Nemes Kerekieknek eladták a füvet...; ... Doboznak egy határa volt az Fancsal fokáig tartott és az *Óvár*ig...” (BO. I. 222, 229), XVIII. sz. vége: *Ó Vár* (T. 3), 1870: „*Óvár* és Várköz. E két hely egymás mellett fekszik. Hajdan itt feküdt Doboznak földvára.” (Haan I. 160), 1891: „*Óvár*... Doboztól 1/2 órányira Békés-felé egy Körös kanyarulatba épített régi földvár, mely már csak itt-ott kivehető töltésekből áll, s három oldalról vízzel van kerítve...; ... Az *Óvár* földsánczait a körös jobbparti töltésébe belekubikolták, és már csak ott látni a sánczokat, ahol az azokból kinőtt vén fák a lehordást akadályozták.” (Székely, 117), (66). A földsáncok valóban léteztek, de már a régészek sem találtak az 1980. évi terepbejáráskor földvárakra utaló nyomokat, idők folyamán annyira megsemmisült. Valamilyen őskori erődítmény lehetett. I. Várköz.

Óvár ere 1788: *Ó Vár Ere* (T. 5), 1822: *Óvár Ere* (T. 7), (68). A régi Fekete-Körössel kapcsolatban lévő ér volt, mely az Óvár mellett északra ömlött

a Körösbe. Azonos az Óvár-fokkal. 1781-ben az eret kelet felé csatornaként tovább ásták a Gyepes-érig. Az ér ily módon a mocsaras rétség vizét a Körösbe vezette. I. Óvár-fok.

Óvár-fok 1891: „... éjszakfelől az igen mély és széles Óvár-fokon végig, a sarkadi vár-felé kivezető vízi úttal birt, roppant nádasok között. Vize oly mély volt, hogy még ezelőtt 30 évvel is aki az átjárót elvettette belefűlt. Az Óvár-fok a Fekete-Körösbe szakadt s rendes folyóvíz volt a szabályozás előtt.” (Székely, 117), (68). Azonos az Óvár erével. I. ott.

Óvári-csatorna 1785: *Canalis Óvár* (T. 4), 1788: *Canalis, Canális Ó Vár* (T. 5), 1864: „Óvári csatorna ásatott 1781-ben, betöltetett 1854-ben.” (Pesty, 35), 1870—79: *Óvár Kanál, Óvár-fok* (T.11), 1880—91: *Óvári csat.* (T. 12). (56). Az Óvár erét a Gyepessel kötötte össze. Mesterségesen ásott csatorna volt, ezért jelöljük külön számmal. I. Óvár ere.

Óvári-erdőjárás 1864: „Óvári erdő járás sas zuggal, kevés árokkal.” (Pesty, 36), (67). Az Óvárt körülvevő erdő neve volt. I. Óvár.

Óvári-járás 1852: *Óvári járás* (T. 8), 1854: *Óvári járás* (T. 9), 1876: *Óvári járás* (T. 10), (91). A falu és az Óvár között a Fekete-Körös jobb partján elterülő, valószínűleg legelő neve.

Óváron-inneni-rét 1852: *Óváron ineni rét* (T. 8), 1854: *Óváron ineni rét* (T. 9), 1876: *Óváron ineni rét* (T. 10), (73). A Rét-nek az Óvári-csatornától délre eső területét nevezték így. I. Rét.

Óváron-túli-rét 1852: *Óvárontuli Nagy rét* (T. 8), 1854: *Óváron tuli nagy rét* (T. 9), 1876: *Óváron túli rét* (T. 10), (46) A Rét-nek az Óvári-csatornától északra eső területét nevezték így a doboziak. I. Rét.

Ózes XVIII. sz. vége: *Ózes* (T. 3), 1788: *Ózes* (T. 5), 1822: *Ózes* (T. 7), 1864: *Ózes* (Pesty, 36), 1876: *Ózes* (T. 10), 1891: „Ózes . . . Nevét a rajta legelni szokott temérdek őztől nyerte.” (Székely, 117), (110). Kisebb kiterjedésű, szigetszerű terület volt a Rét közepén. Nevét forrásunk szerint az ott élő sok őztől kapta.

Ózesi-major 1880—91: *Ózesi major* (T. 12), 1891: „Ózes. Az uradalmi major régi neve, ma Rudolfmajor.” (Székely, 117), 1900: *Ózesi mjr.* (T. 13), (101). Az Ózesen kialakított uradalmi major neve volt. A major egyike volt Dobozon a legnagyobbaknak. I. Rudolf-major.

Ózi-erdő 1864: „Vásárhelyi és őzi erdő” (Pesty, 35). Pontos helye ismeretlen. Békés felé keresendő.

Pap holtja 1891: „*Paphóttja*. A Körös egyik Doboz feletti mély kanyarulatát nevezik így . . .” (Székely, 118), (129). A forrás szerint egy dobozi pap fulladt bele itt a Körösbe. A komájának a varsájából ugyanis, aki halász volt, tréfa képpen ki akarta venni a halat. Miközben ezen igyekezett, s félig már benne volt a varsában, azzal együtt belesúszott a vízbe és megfulladt.

Pap-kerék 1788: *Pap Kerék* (T. 5), 1822: *Pap Kerék* (T. 7), 1864: *Papkerék* (Pesty, 36), 1891: „*Papkeréki*. Táblaföld a réten.” (Székely, 118), (119). Kör alakú erdő volt a sarkadi úttól kissé északra.

Páskum 1891: „*Páskom*. A tagosításkor kiosztott járandóságok a Körös köziben.” (Székely, 118), (115). Azonos a Doboz-i legelővel. I. ott.

Patya-ér 1822: *Patya Ér* (T. 7), (173). A Malom-foktól a Szanna-zug felé húzódó ér volt. A Nagy-Patya nevű határrészen haladt keresztül. Azonos az Egyház érével. l. ott.

Petrezsány 1620: „Ha az Fekete szigetet vagy *Petresánt* meghaladta marhánk . . . ; . . . ott által az réten *Petresányra* menének . . . ; . . . Az *Petresányra* ment által . . .” (BO. I. 224, 225), 1822: *Petresán* (T. 7), 1852: *Petrezsán* (T. 8), 1870: *Petrezsány* (Haan I. 159), 1891: „*Petrezsány* . . . erdőréssz és rétság a maksári oldalon, uradalmi birtok.” (Székely, 118), (2). A dobozi határ északnyugati csücskében lévő erdő neve. A békési határ, a Fekete-Körös és az Ibrány-fok között terült el. l. Petrezsányi-erdő.

Petrezsányi — erdő 1852: *Erdő Petrezsán* (T. 8), 1854: *Erdő Petrezsan* (T. 9), 1864: „*Petrezsányi erdő* urasági Csösz házzal a' békési határ mellett.” (Pesty, 36), 1900: *Petresán e.* (T. 13). (2). A *Petrezsány* nevű határrész döntő hányada erdő volt. l. Petrezsány.

Petrezsány-irtás 1620: „. . . én úgy hallottam a régi Emberektől, hogy Békésnek és Doboznak a *Patresán irtás* hasitotta Határokat.” (BO. I. 227). A Petrezsányi-erdő egyik irtása volt, de pontos helye nem ismert.

Petrezsány rétyje 1620: „Azt bizonyosan tudom az Emlöstölyről az *Patrésán rétyére* . . .” (BO. I. 223). A Petrezsányi-erdő melletti rét neve. Pontos helyét nem ismerjük.

Petrezsány réve 1620: „. . . hogy Emlöstől *Patresány réve*, Kalmár János szállása . . . a vágáson által, egyenesen ki Fás felé . . . ; . . . által a *Patresány révi* . . . Koncs vágáson által . . .” (BO. I. 229, 230). Révátkelőhely volt a Fekete-Körösön a Petrezsányi-erdőnél. Pontos helye ismeretlen.

Pogány-halom 1891: „*Pogányhalom*. Ma Révhalom. Érdekes halom, melynek ma már csak fele van meg, fele a Kettős-Körös medrébe esvén, lekubikoltott.” (Székely, 119). (125). A halomnál nagy mennyiségű agyag hamvedreket, bronz- és vaseszközöket, ékszereket, pénzt találtak a múlt században. Égetett csontmaradványok is kerültek a felszínre, ezért a régi doboziak a halmot valamilyen pogány áldozóhelynek tartották. A leírás alapján helyét a megadott számnál jelöltük meg. Azonos a Révhalommal. l. ott.

Pogány-telek 1864: „*Pogány telek* szántó a' fehér körözi csatorna jobb partja mellett.” (Pesty, 35), 1870: „*Pogánytelek* emelkedettebb, hátság hely.” (Haan I. 159), 1891: „*Pogánytelek*. Egy sziget vizerektől környezve a dobozi rév közelében.” (Székely, 119). (124). A közeli Pogány-halomtól kapta a nevét. l. Pogány-halom.

Pömpöly 1822: *Pömpös* (T. 7), 1852: *Pömpöly* (T. 8), 1876: *Pömpöly* (T. 10), 1891: „*Pömpöly*. Az egész pusztát össze-vissza kanyargó nagyér az uradalmi puszta majorbejáratánál, mindjárt a sorompónál kezdődik és a sarkadi határig húzódik. Egy tábla föld és egy erdőréssz viseli nevét.” (Székely, 118). (116). Erdőből és szántóból álló határrész volt a falu mellett keletre, a sarkadi út mellett északra. A forrás szerint hasonló nevű *érről* nevezték el a területet.

Pömpöly-erdő 1864: „Pömpöly erdő, kaszáló és szántó.” (Pesty, 36). (117). A Pömpöly nevű határrész erdeje volt. I. Pömpöly.

Rác-csapás I. 1870: *Ráczcsapás* (Haan I. 160), 1891: „*Ráczcsapás*. A ráczlá-zadaskor itt törtek be a ráczok sarkadi földről, s ahol a temérdek lovas elhaladt, egész mélyre kikoptatta a sok ló körme az utat s ma is meglátszó csapást, utat, völgyet hagytak maguk után, mely érhez hasonló mély s a víz is megáll benne.” (Székely, 119). (120). A Huszár-féle térkép (T. 7) még *Török-csapás* névvel jelöl egy utat, mely Sarkad felől a Réten keresztül vezet a faluig. A két név azonos fogalmat takar. I. Török-csapás.

Rác-csapás 2. 1852: *Ráczcsapás* (T. 8), 1854: *Rácz csapás* (T. 9), 1876: *Rácz csapás* (T. 10), 1900: *Ráczcsapás* (T. 13). (136). Eredetileg az utat jelölte a név, később a mellette lévő földterületet is így hívták. Határrész. I. Rác-csapás I.

Rákos-kengyel 1864: „Czérnás és rákos kengyel.” (Pesty, 35), 1870: *Rákos kengyel* (Haan I. 159). 1876: *Rákos K.* (T. 10), 1891: „*Rákos kengyel*. Erdőben egy körös-kanyarulat.” (Székely, 119). (86). A falu és a Sebes-fok közötti Körös-holtág volt. Nevét a benne élő sok ráktól kaphatta.

Repülő-híd 1891: „*Repülő híd*. A Macskás és Hosszúfokon a vésztői orszá-gút átvezető hidja.” (Székely, 119). A híd nem valószínű, hogy a dobozi határ-ban volt, valószínűbb, hogy a mai tarhosi határban.

Rét 1766—85: *sehr morastige, sehr morastige Hutweyden* (T. 1), 1891: „*Rét* . . . termő szántóföld, ezelőtt 30—40 évvel sík víz vagy legelő volt, a szabá-lyozás óta 20—30 ezer hold Kanaán, fel Vésztőig.” (Székely, 120). (57). Az I. katonai térképen világosan látható, hogy Doboz faluját nagyrészt mocsár, nagyon mocsaras rét, legelő vette körül. A térkép felírásai is ezt rögzítik. Huszár Mátyás ezt írta róla értekezésében: „A Sarkad, Doboz, Békés és Okány közti mély terület, mint helyzetéből és alacsony szintjéből következik, egyre inkább mocsárrá válik.” (Huszár, 37). A falu lakói a mocsaras rétnak két részét külön-böztették meg: az *Óváron-inneni-rétet* és az *Óváron-tüli rétet*. I. ezeket.

Rév-halom 1891: „Pogányhalom. Ma *Révhalom* . . . Ahol a révhajóból az utas dobozi oldalon kilép, ahova lábát teszi, az a *révhalom*, mely telve van agyag hamvedrekkel és azok darabjaival . . .” (Székely, 119). (125). A mai Kettős-Körös falu felőli partján állott. Itt kötött ki a révhajó. Azonos a Pogány-halom-mal. I. ott.

Rossz-Maró XVIII. sz. vége: *Rossz Máró* (T. 3), 1822: *Rosz Maró* (T. 7), 1852: *Rosz Maró* (T. 8), 1876: *Rosz maró* (T. 10). (114). *Marónak* feltehetőleg a rosszabb talajú részét nevezték így. A falu mellett (a Nagy-kerttől) nyugatra, a csabai úttól északra terült el. I. Maró.

Rudolf-major 1891: „Özes. Az uradalmi major régi neve, ma *Rudolfmajor*.” (Székely, 117). (101). Gróf Wenckheim Rudolf birtokának Özesen lévő majorját nevezték így. I. Özesi-major.

Sámson vára 1788: *Sámson* (T. 5), 1822: *Sámson Vára* (T. 7), 1864: „*Sámson vára* Körözs zugi sűrű erdőben két föld sánczal.” (Pesty, 36), 1870: „*Sámsonvá-ra* . . . Népmonda szerint nevét vette *Samson* nevü rabló vezértől.” (Haan I.

160), 1891: „*Sámsonvár*. A faluhellyel szemben a Körös egy nagyon mély kanyarulatában rengeteg erdő közepén, százados tölgyfák alatt, sűrű bozót közt fekszik. A Körös kanyarulatát átfogja egy roppant magas földsáncz, alatta mély árokkal. Igen régi földvár vagy bűvhely . . .” (Székely, 120). (153). A népmonda szerint a török időkben *Sámson* nevű rablóvezérnek volt itt a rejtekhelye, aki a törököknek sok kárt tett, és közülük sokat megölt. A föld alatt volt egy mély pincéje, s oda hordta a kincseit. Ebbe a föld alatti pincébe azonban csak egy, a Körös-parton nőtt csonka fűzfa üreges derekán keresztül lehetett bejutni. (vö. Székely, 120). A *Sámson vára* elnevezés valójában egy középkori földvárat jelöl a Fekete-Körös jobb oldali kanyarulatában, a Faluhellyel szemben.

Sarkadi út XVIII. sz. vége: *Via Sarkad* (T. 3), 1788: *Via Sarkadinum* (T. 5), 1870—79: *nach Sarkad* von Doboz (T. 11). (138). A Sarkadra vezető országút, ma műút neve.

Sáros-ér l. Sáros-ér-környék.

Sáros-ér-környék 1864: „*Sáros-ér környék szántó föld*” (Pesty, 35), 1870: *Sáros-ér-környék* (Haan I. 159), 1891: „*Sáros-ér-környék*. A marói laponon fekvő terület” (Székely, 120). A *Sáros-ér* melletti terület neve Marón. Közlebről nem tudjuk sem az ér, sem környékének a helyét, csak annyit, hogy a falutól nyugatra volt.

Sás-fenék 1891: „*Sás-fenék*. A sarkad-dobozi határárok mentiben fekvő sással benőtt lapos föld és ér.” (Székely, 122). A sarkadi határ mellett húzódó ér és terület neve volt. Pontos helyét nem ismerjük.

Sas-zug 1864: „*Óvári erdő járás sas zuggal, kevés árokkal*.” (Pesty, 36), 1876: *Sas-zug* (T. 10). (28) A Fekete-Körös jobb oldalán a folyó által három oldalról közrezárt zug volt. Területileg pontosan azonos a *Kas-zuggal*. Ugyanakkor egy másik térképen ezt a részt *Sós-zug-erdő* névvel jelölik. Nem tudjuk tehát pontosan eldönteni, hogy *Kas-zug* : *Sas-zug* vagy *Sós-zug* volt-e a valódi neve. l. *Kas-zug*, *Sós-zug-erdő*.

Sebes-ér 1620: „*A Sebes ér és Berczikebér edgyütt jön ki bal felől . . . ; . . . a melly Sebes ér vize vagyon, annak a közepén megyen el az Határ . . . ; . . . annak alatta egy Sebes ér vagyon . . .*” (BO. I. 223, 226). (51). A Fekete-Körös bal oldali, sebes folyású mellékere volt, amely a békési Rossz-erdő mellett elhaladva tért vissza a Fekete-Körösbe. Azonos a Sebes-fokkal. l. Sebes-fok.

Sebes-fok l. 1620: „. . . hallottam a régi Emberektül, hogy a *Sebes fok* volt Békésnek és Doboznak Határa . . .” (BO. I. 228), 1822: *Sebes Fok* (T. 7), 1864: „*Sebes fok*, mely a' fekete Körözből vezette ki az árvizet a' dobozi és Békési Maksár oldalra, 1845-ben töltetett.” (Pesty, 35), 1876: *Sebes fok* (T. 10), 1891: „*Sebesfok*. A Maksárban fekvő hajdan sebesen folyó mély ér.” (Székely, 120). (51). Huszár Mátyás írja róla: „. . . a balparton Doboztól Békésig vezet a *Sebes-fok* nevű csatorna, amelyet emberi szorgalommal, nagyrészt egyenes irányban, 2 ezer öl (3,79 km) hosszúságban, 3 öl (5,69 m) szélességben ástak ki, mélysége azonban nem elegendő. Három és félszer rövidebb útja miatt a víz nagyobb sebességgel folyik benne, összhangban az Óvári-fok torkolatával.”

(Huszár, 36). (51). Nevét gyors folyású vizéről kapta. Azonos a Sebes-érrel. I. ott.

Sebes-fok 2. 1852: *Sebes fok* (T. 8), 1854: *Sebes fok* (T. 9), 1876: *Sebes fok* (T. 10). (41). A *Sebes-fokról*, *Sebes-érről* elnevezett terület neve az értől északra. I. Sebes-fok 1.

Sebesfoki-járás 1852: *Sebesfoki járás* (T. 8), 1854: *Sebesfoki járás* (T. 9), 1876: *Sebesfoki járás* (T. 10). (42). A Sebes-fok mellett északra, a Fekete-Körös bal partján lévő, nagyrészt erdőség neve. I. Sebesfoki-járás-erdő.

Sebesfoki-járás-erdő 1864: *Sebes foki járási erdő* (Pesty, 35). (42). Azonos a Sebesfoki-járással. I. ott.

Sebestyén egre 1620: „Határ szinte Doboz alá mégyen a . . . *Sebestyén egre* oldalára . . .” (BO. I. 227), 1822: *Sebestyény Egre* (T. 7). (17). Régi helynév. Égerfákkal benőtt terület volt az Óváron-túli-rét keleti oldalán.

Simándi-sziget 1788: *Simándi* (T. 5), 1822: *Simándi Sz.* (T. 7). (74). A Rét egyik szigetszerűen kiemelkedő területe volt az Ózesi-majortól kissé északnyugatra.

Sirató-halom 1891: „*Siratóhalom*. Ma a remetei erdőben erdőrész Szana-zugnál. Mikor a régi Dobozt a törökök felégették, ide jöttek csapatba az asszonyok és gyermekek és itt siratták a falu pusztulását. Ma éppen a Két Körös zugban fekszik e domb.” (Székely, 121). (181). Szanna-zugnál található. A Fekete- és a Fehér-Körös összefolyása által közrezárt, dombos terület.

Sós-szik 1852: *Sós Szék* (T. 8), 1864: „*Sós Szék* apró veteményes földek, és sárgödrök helye.” (Pesty, 35), 1876: *Sós szik* (T. 10), 1891: „*Sósszik*. A hídról a faluba vezető nagy gát neve.” (Székely, 120). (127). Közvetlenül a falu mellett található a Körös-hid felé. Ma is gödrös terület. Nevét a talaj minőségéről, szikességéről kapta.

Sós-zug (28). Lehet, hogy valójában így hívták a *Sas-zugot*. I. ott.

Sószug-erdő 1852: *Sós Zug Erdő* (T. 8), 1854: *Sószug erdő* (T. 9). (44). A Sós-zugról (*Sas-zugról?*) elnevezett erdő a Fekete-Körös jobb partján.

Sűrű 1852: *Sürü* (T. 8), 1854: *Sűrű* (T. 9), 1864: „*Sűrű*, hajdan sűrű erdő, most szántó föld dél nyugot közt a ' Falu mellett.” (Pesty, 35), 1876: *Sűrű* (T. 10), 1891: „*Sűrű*. Falurész.” (Székely, 121). (128). Valamikor sűrű erdő volt. Nagy része ma már belterület.

Sűrű-zug 1822: *Sűrű Zug* (T. 7). (160). Az Itce-kanális melletti erdőzug neve volt.

Szákos-fok 1822: *Szákos Fok* (T. 7). (130). A falutól délkeletre a Fekete-Körös jobb parti zugja volt. Nevét valószínűleg az itt használt halkiemelő hálóról, a *szák*-ról kapta.

Szalontai-sziget 1864: „*Szalontai sziget* nádvágó rét.” (Pesty, 36). Pontos helye ismeretlen.

Szanna 1231: *Zunna* (Kar. II. 285), 1403: *Zanna* (Kar. II. 285, Csánki I. 654), 1511: „. . . jobagiones nostri in duobus Dobaz et *Zanna* possessionibus nostris . . .” (GyO. 61), 1553: *Zanna* (GyO, 211), 1561: „*Utraque Doboz et*

Zanna." (GyO. 349). (180). Doboz és Gyula között állott a falu, pontosan ott, ahol a Fekete-Körös az ásott Fehér-Körössel találkozik. Karácsonyi szerint: „Nevét *Szanna* nevű birtokosáról vagy első lakosáról kapta. *Szanna* család pl. még 1563-ban is lakott Békésen.” (Kar. II. 285). A falu 1566-ban még létezett, de később a törökök megsemmisítették. A volt falu nevét ma már csak a *Szanna-zug* őrzi. I. ott.

Szanna-fok 1822: *Szana Fok* (T. 7). (179). A Fekete-Körössel és az Itce-érrrel is kapcsolatban lévő fok volt *Szanna-zug*-nál.

Szanna-zug 1852: *Szana Zug* (T. 8), 1864: „*Szanna zug*, szántó hol a' fekete Körözs 1858—59-be a' Gyula-békési fehér Körözs nagy csatornába vezetett.” (Pesty, 35), 1870: *Szanna-zug* (Haan I. 159), 1876: *Szana zug* (T. 10), 1891: „*Szannazug*. *Szanna* hajdan falu volt s a ma is róla nevezett zug helyén feküdt. A törökök alatt pusztult el.” (Székely, 120). (177). A Fekete- és a mai Fehér-Körös összefolyásánál lévő zug, amely *Szanna* falu emlékét őrzi.

Szárak-kerék 1822: *Szárak Kerék* (T. 7), 1864: *Szárak Kerék* (Pesty, 36), 1891: „*Szárakkereki*. Táblaföld az urasági réten.” (Székely, 121). (59) Kerek alakú, kiemelkedő terület volt a Rét Macskás felőli részén. Még a nagy árvizek is csak a legritkábban borították el, tehát általában száraz volt a talaja.

Szegények szigete 1891: „*Szegények szigete*. Réten táblaföldek.” (Székely, 121). Adatközlők szerint a sarkadi határ mellett terült el, a Lábogó környékén.

Szélkötő 1891: „*Szélkötő*. Temérdek vízi nyirfa és égerfából álló facsoport a határon, ma ott egy kis hid vezet át a Macskáson.” (Székely, 122). A sarkadi határnál volt a Macskás-ér mellett.

Szél-sziget 1822: *Szél Sziget* (T. 7). (122). A mai dobozi határ nyugati szélén terült el.

Szénégető 1620: „... hogy Doboz csak *Szénégető* volt, és a Köz Határban úgy telepedtek le...; ... a mint hallottam Gyulához csak *Szénégető* hely volt az az Alsó Doboz...” (BO. I. 228, 229), 1891: „*Szénégető*. A maksári erdőben egy rész, hol nemrég egy még élő lakos kovács-szenet égetett. Ezenkívül az egész határban nincs semmi nyoma, hogy ott valaha szenet égettek volna.” (Székely, 121, 122). Az 1620-ban keletkezett oklevélből világosan kitűnik, hogy Dobozon abban az időben foglalkoztak *szénégetéssel* (faszén kiégetésével). Hogy ezek a szénégető helyek hol voltak, ma már nem lehet pontosan tudni.

Szentfa 1891: „*Szentfa*. Doboz feletti erdőségben a Körös partján van egy körülbelül 180-220 éves tölgyfa, 4 ember sem tudja átölelni... ezelőtt 25 évvel az ottani erdőész, Kalina, egy vasbádogra festett szentképet (Szűz Mária-képet) illesztett be, miután a fa kérgébe a képnek megfelelő lyukat vágott... E fát nevezik „*Szentfá*”-nak. Régen ezt is Basafának hívták miután legderékabb az erdőben.” (Székely, 120). A fa elnevezésének tudjuk az eredetét, de a helyét már nem.

Szigeti allé 1880—91: *Szigeti allé* (T. 12). (53). Fasorral szegélyezett út volt délnyugat-északkeleti irányban a mai Doboz-erdőben, a falutól északnyugatra.

Sziget-oldal 1852: *Sziget oldal* (T. 8), 1864: *Sziget oldal* (Pesty, 36), 1876:

Sziget oldal (T. 10), 1891: „*Sziget-oldal*. Az egész határban egyike a leghatasabb helyeknek. Ugyanitt régi házhelyek is látszanak s van egy régi temető is, melybe akkor szoktak temetni, ha a rendes temető víz alatt áll vagy a fakadó vizektől sirt ázni nem lehet.” (Székely, 121). (106). Ma már egy része a belterülethez tartozik.

Szilas-kengyel 1891: „*Szilaskengyel* = Köröskanyar.” (Székely, 120). Pontos helye ismeretlen.

Szőke-sziget 1891: „*Szőkesziget*. Réten.” (Székely, 121). (72). A mai térkép a községtől kissé északra, a Vésztői út mellett keletre jelölik ezt a határrészt.

Szuszoka-zug 1822: *Szuszoka Zug* (T. 7), 1864: *Szuszoka* (Pesty, 35). (88). Az Óvárral szemben lévő zug volt a Körös bal partján. Pontosán olyan volt, mint egy kuckó: *szuszkó*, mint egy kemence mögötti *szug*.

Szűz-forgó 1891: „*Szűzforgó*. Szanazugon felül a Fekete-Körös egy örvénye, hova ma fürödni is járnak, idáig tartott a dobozi határbeli halászati jog, azonfelül *Szűz Mártoné* volt Zerindig.” (Székely, 122). Pontos helye ismeretlen.

Tanító-tanya 1880—91: *Tanító tn.* (T. 12). (137.) Feltehetőleg a dobozi tanító tanyája volt a Sarkadi út mellett a Jállási-erdőnél.

Temetőkert 1852: *Temető Kert* (T. 8), 1854: *Temető kert* (T. 9), 1876: *Temető* (T. 10). A belterületen lévő mai temető, a község nyugati szélén.

Tormás-kengyel 1822: *Tormás Kengyel* (T. 7), 1864: „*Tormás kengyel* . . . a' Csanódi erdőben” (Pesty, 36), 1876: *Tormás Kengyel* (T. 10), 1891: „*Tormás-kengyel*. Erdőrész.” (Székely, 122). (22). A Fekete-Körös bal oldali holtága volt. A partján nőtt (termelt) növényről nevezhették el.

Tök-föld 1864: „*Tök föld* köz legelő” (Pesty, 35), 1870: *Tökföld* (Haan I. 159), 1891: „*Tökföld*. Helység erdő közé nyúló nyomás.” (Székely, 122). (152). A falu legelője volt. Adatközlők szerint a Hajdú-irtástól délre terült el.

Tölgyfa 1620: „Tudom az Maró után a Maró éren által az atyám egy nagy *Tölgy fát* mutatott, és mondota Békési határnak . . . ; . . . ott a Maró Erdő mellett egy öreg *Tölgy fát* mutattak, hogy az volna Békés és Doboz közt a Határ . . .” (BO. I. 222, 227). Békés és Doboz határát jelölte. l. Határfa.

Tölgy-szeg 1891: „*Tölgyszeg*. Régen határfa, egy nagy tölgy a marói erdő szélében.” (Székely, 122). A határt jelölő tölgyfát és közvetlen környékét nevezték így. Mellette vitt el a Tölgyszeg útja. l. Határfa, Tölgyszeg útja.

Tölgyszeg útja 1620: „. . . mégyen a *Tölgy Szeg uttyára* Fancsalfok-ra . . . ; . . . A *Föltzeg uttyán* Fekete Sziget, Emlőstőly és Patresányra ment a Határ . . .” (BO. I. 227, 228). A dobozi-békési határt kijelölő nagy tölgyfa mellett vitt el ez az út.

Tőr foka 1. 1891: „. . . Maksár; közepén két határba osztja a Maksár ér, vagy *Tőrfoka* . . . ; . . . *Tőrfoka*. Másképen Maksár ér, Maksárfok.” (Székely, 116, 122). (81). A Maksár nevű határrészen folyt keresztül. A térképen jelzett hasonló nevű major mellett húzódhatott. l. Maksár-ér, Tőr foka 2.

Tőr foka 2. 1864: „*Tőr foka*, urasági majorsági épületek helyisége.” (Pesty,

35), 1880—91: *Tőr fok* (T. 12), 1900: *Tőr foka* (T. 13). (82). Urasági major volt a *Tőr foka* nevű ér, másképpen Maksár-ér mellett. 1. Tőr foka 1.

Tőrfokai-kengyel 1864: *Torfokai kengyel* (Pesty, 35), 1876: *Tőrfok K.* (T. 10). (84). A *Tőr foka* nevű ér kanyarja vagy ahhoz közel eső régi Körös-kanyar lehetett.

Török-csapás 1822: *Török Csapás* (T. 7). (120). A Huszár-féle térkép ezzel a névvel jelöl egy utat, csapást, amely a sarkadi határtól a Réten keresztül haladva éri el a falut. A törökök (vagy rácok) ebből az irányból támadták meg annak idején Dobozt. Azonos a Rác-csapással. 1. ott, és Török útja.

Török-ér 1864: *Török ér* (Pesty, 36), 1891: „*Törökér*, mely Sarkadig, onnan Nagy-Szalonta felé vezet.” (Székely, 122). Az ér valószínűleg a *Török-csapás* mentén húzódhatott, de pontos helyét nem ismerjük.

Törökhajó útja 1788: *Török hajó Út* (T. 5), 1891: „*Törökhajó útja*. Van kettő, egyik Békéstől a Maksáron át Dobozra, másik a dobozi rétből vezetett Sarkadra.” (Székely, 122). (18). A térkép Komlós-derék mellett északkeletre jelöli a hajóutat, amelyen annak idején valóban hajózhattak a török dereglyék. Kelet—nyugati irányban húzódott. 1. Hajó út.

Török útja 1891: „*Török útja*. A törökök is ott jöttek be, ahol a rácok, a rácscsapáson s azelőtt *Törökcsapás—Török út* volt a neve.” (Székely, 122). (120). Azonos a Török-csapással és a Rác-csapással. 1. ott.

Törzsökös-ér 1620: „... ezen utunkban veténk határt a Szilfára a *Törzsökös éren* innen ...; ... onnét igyenessen mutatának a *Törzsökös érre* ...” (BO. I. 222, 225), 1891: „*Törzsökösér*. Sás és nádtermő lapos ér az erdőben.” (Székely, 122). (12). Az ér nagy része a mai tarhosi határba esik. Kapcsolatban volt a Komlós-érrel is. Megkülönböztettek Kis—Törzsökös-eret és Nagy—Törzsökös-eret is.

Túl a híd 1891: „*Túl a híd*. Falurész, mely a Körösön túl fekszik.” (Székely, 122). A belterület része.

Új-eger XVIII. sz. vége: *Új Eger* (T. 3), 1788: *Új Eger* (T. 5). (49). Újabb növésű égerfákkal benőtt terület volt a sarkadi határnál, Macskás felé.

Új-Körös 1891: „Fatnyi ere ... Az *Új-Körös* is ennek nyomán van egyrészt ásva.” (Székely, 114). (149). Azonos a mai Kettős-Körössel. 1. ott.

Uradalmi-legelő 1880—91: *Uradalmi legelő* (T. 12). (113). Az uradalmi birtok legelője volt a falu mellett nyugatra. Része a régi Dobozzi-legelőnek. 1. ott.

Vadász-kert 1870—79: *Vadász-kert* (T. 11). (147). Uradalmi vadaskert volt a mai Kettős-Körös és a Csabai út találkozásánál a folyó mellett délnyugatra. A *Gerla-marói-erdő* része volt.

Vár XVIII. sz. vége: *Vár* (T. 3), 1788: *Vár* (T. 5), 1822: *Vár* (T. 7). (103). A faluval szemben a Fekete-Körös jobb partján egy holtág és a folyó által közrezárt terület neve volt. A valóságban itt sohasem volt vár, hanem, mint ahogy a régészeti kutatások bizonyítják, egy bronzkori település maradványait rejtette (rejtje) a föld. (vö. Kovalovszki, 108).

Vár-erdő 1852: *Vár Erdő* (T. 8), 1854: *Vár erdő* (T. 9), 1876: *Vár erdő* (T. 10). (92). A *Vár* melletti erdő neve.

Varga-gödre 1891: „*Vargagödre* ugyanott. Itt volt Istibundi *Varga* Miska földbe ásott rejtekgunyhója, itt halt meg a gyulai basa felesége, kit Miska csellem ellopott. A törökök széthányták a gödröt s még a helyét is kiásták, hogy híre se maradjon. A gödör helye még ma is látható.” (Székely, 122). Ez a rejtekhely a Varga-zugban volt, a Remetei-erdő alsó végében. Pontos helyét nem tudjuk. l. Varga-zug.

Varga-zug 1891: „*Vargazug*. Remetei erdő alsó végében...” (Székely, 122). A Remetei-erdőben lévő zug neve volt, melyet *Istibundi Varga Miskáról* neveztek el. Ma már nem dobozi terület. l. Varga gödre.

Várköz 1870: „Óvár és *Várköz*. E két hely egymás mellett fekszik. Hajdan itt feküdt Doboznak földvéra.” (Haan I. 160), 1891: „*Várköz*. Az erdőben helynév, az Óvár belső területe.” (Székely, 123). (66). Az Óvárnak (a sáncoknak) a belső területét nevezték így. l. Óvár.

Várközi-irtások 1864: „... madarhalmi és *várközi irtások* ...” (Pesty, 35). Erdőirtás volt a *Várköz*-nél, de pontos helyét nem ismerjük.

Vásár-hely 1870: *Vásárhely* (Haan I. 159), 1891: „*Vásárhely*. Maksári erdőben a Törökához közel.” (Székely, 123). (83). A Rákos-kengyelhez és a Törökához közel eső terület volt. Az általunk megadott szám megközelítő értékű. Adatközlők szerint Békésről a dobozi vásárba jövők gyakran itt állottak meg egy kissé pihenni. Azonos a *Vásárhelyi-erdővel*. l. ott.

Vásárhelyi-erdő 1864: „*Vásárhelyi és őzi erdő*.” (Pesty, 35). (83). Azonos a *Vásár-hellyel*. l. ott.

Verebes 1. 1510: *Verebes* (Kar. II. 334), 1561: *Werebes* (GyO. 348). Békéstől keletre, Doboztól északnyugatra, Détertől délnyugatra, valószínűleg a Fekete-Körös jobb partján álló falu volt. 1510-ben említik először az oklevelek, s 1563-ban még 11 család élt itt. Nevét az itt tanyázó sok verébtől kapta. (vö. Kar. II. 334). Valószínűbb, hogy a névadás személynévi áttételen keresztül történt meg. Ezzel kapcsolatban l. FNESz. 412, 689. A falu a török időkben elpusztult, határa Békés és Doboz határába olvadt. l. Verebes 2.

Verebes 2. 1891: „Emlőstöly. Mai neve inkább *Verebes* ...; ... *Verebes*. Maksárban a Körösbe futó ér, ezt hitták régen Emlőstölynek. Itt találták halva a „*Vereb*” nevű török katonát, kit megöltek a békésiek s az éren átvittek dobozi földre ...” (Székely, 112, 122). (25). Ez az ér *Verebes* falu nevét őrizte. l. Emlőstöly.

Veresgyűrűs-lapos 1852: *Veresgyűrűs lapos* (T. 8), 1864: *Veress gyűrűs laposs* (Pesty, 35), 1876: *Veres Gyűrűs lapos* (T. 10), 1891: „*Veresgyűrűs lapos*. A páskom földeken.” (Székely, 123). (169). Határrész, a régi Doboz-legelő déli végének a neve.

Vésztői országút 1891: „... az alatta elterülő szántóföld a *vésztői országútig* „*Deákszeg*”. (Székely, 112). (45). A *Vésztőre vezető országút* neve. Ma már műút.

Vezér-árok 1891: „*Vezérárok*. Egyenes árok, vízlevezető a pusztán Óvár irányában.” (Székely, 123). Pontos helyét nem ismerjük.

Vince-sziget XVIII. sz. vége: *Vincze Sziget* (T. 3), 1788: *Vincze* (T. 5), 1864: *Vincze sziget* (Pesty, 36), 1891: „*Vinczesziget*. Táblaföld a réten.” (Székely, 122). (4). A dobozi határ északnyugati sarkában található. Nagy része ma már Tarhoshoz tartozik.

Wenckheim-major 1870—79: *Wenkheim Meierhof* (T. 11). (32). Az Óváron-túli-réten a Vésztői úttól keletre állott ez a major. A Wenckheimké volt. Nem azonos a Fűzszeg-majossal.

Zebeny 1880—91: *Zebeny* (T. 12). (142). A külterület nyugati csücskének neve, a Csabai út északi oldalán.

Zila-kengyel 1822: *Zila K.* (T. 7), 1864: *Zila kengyel* (Pesty, 35), 1876: *Zila K.* (T. 10), 1891: „*Zilakengyel*. Erdőrész, Körös kanyarulatában.” (Székely, 123). (43). A régi Fekete-Körös bal oldali kengyele, holtága volt.

Zsaró 1864: „*Zsaró*, 5-6 év óta alakított urasági Angol kert.” (Pesty, 35). A faluban lévő kastélypark része volt, ezért nem jelöljük számmal.

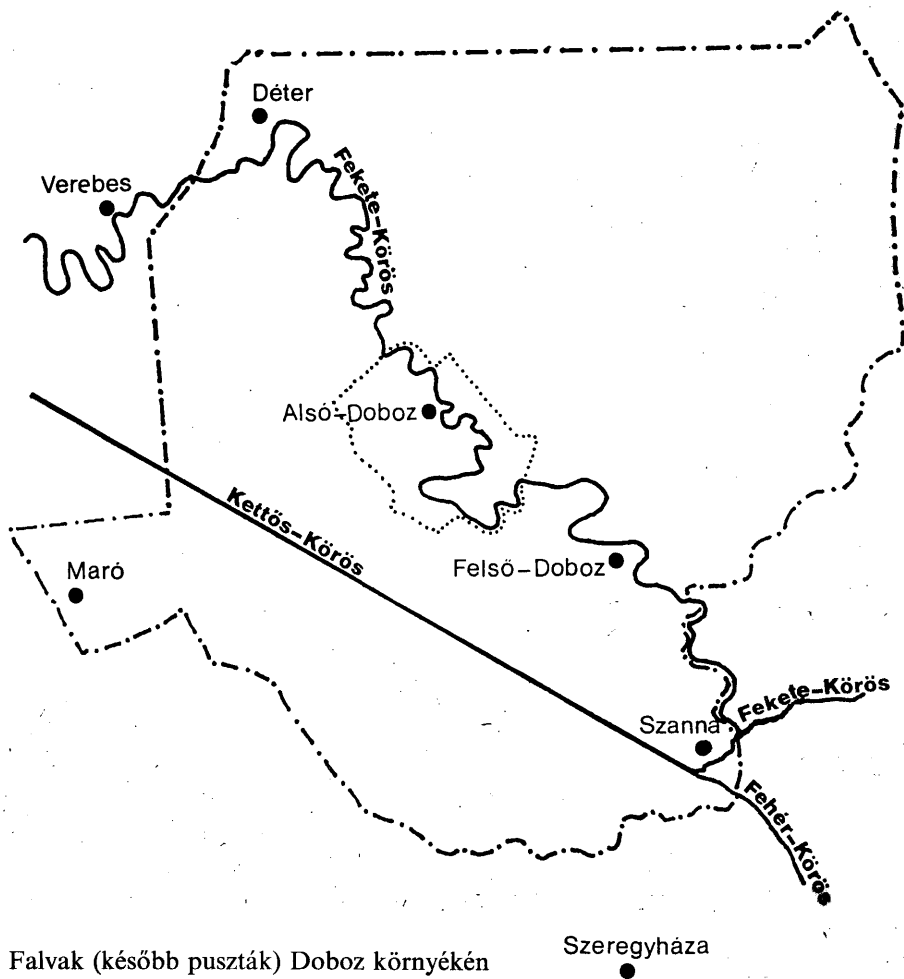
Zsellér-föld 1891: „Körösköze. A Fehér- és Fekete-Körös között elterülő páskomok. (*Zsellérföld*).” (Székely, 116). (161). A mai Kettős-Körös és a régi Fekete-Körös között elterülő legelőrésze neve. 1. Körös köze.

Zsivány-ér XVIII. sz. vége: *Zhinay Er* (T. 3), 1788: *Zsivány ér* (T. 5), 1822: *Zsivány Ere* (T. 7), 1864: *Zsivány ér* (Pesty, 36). (158). A sarkadi határnál lévő ér neve volt, mely kapcsolatban állott a Fekete-érrel. Nevének eredete ismeretlen.

SZÁMMUTATÓ

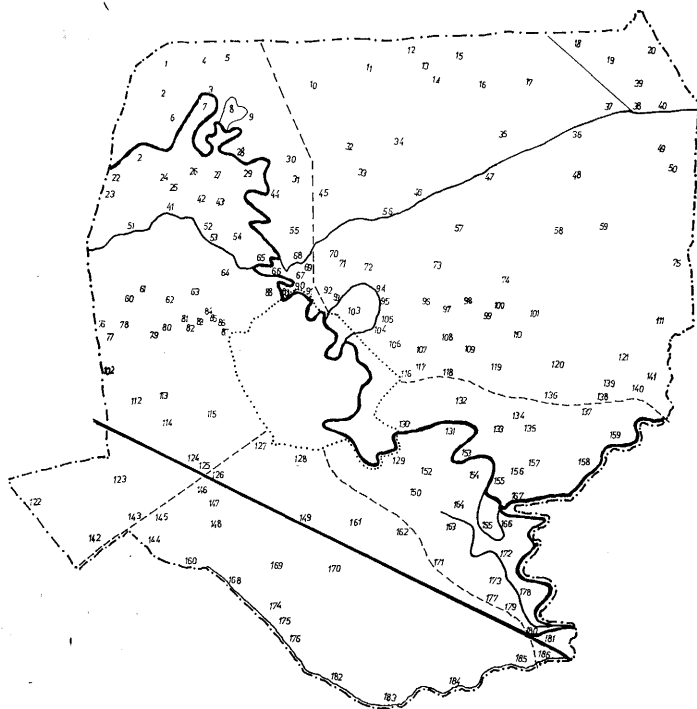
1. Nagy-Petrezsány 2. Petrezsány, Petrezsányi-erdő 3. Ibrahim-fok, Ibrány ere, Ibrány-fok 4. Vince-sziget 5. Csáki-sziget 6. Kis-Petrezsány 7. Ibrahim-zug, Ibrány-zug 8. Kévés-kengyel, Körös-kengyel 9. Kévés-árok 10. Déteri-pusztá 11. Földégés szigete 12. Törzsökös-ér 13. Komlós, Komlós-sziget 14. Komlós-domb 15. Komlós-ér 16. Komlós-derék 17. Sebestyén egre 18. Hajó út, Török-hajó útja 19. Macskás 20. Fialalos-ér, Macskás-ér 21. Ibrányfok-erdő 22. Tormás-kengyel 23. Határ-kengyel 24. Holtkörösi-erdő 25. Emlőstöly, Verebes 2. 26. Emlős 27. Körös-kengyel 2. 28. Kas-zug, Sas-zug, Sós-zug? 29. Köröskengyel-zug 30. Fűzszeg-major 31. Fűz-szeg 32. Wenckheim-major 33. Fűz-kerek 34. Nagy-égés 35. Füzes-sziget 36. Nagy-sziget 37. Hosszúfoki—Óvári-gátórház 38. Gyepes, Gyepes-csatorna 39. Fialalos-hegy 40. Macskás egre, Macskás-sziget 41. Sebes-fok 2. 42. Sebesfoki-járás, Sebesfoki-járasi-erdő 43. Zila-kengyel 44. Sószug-erdő 45. Vésztői országút 46. Óváron-túli-rét 47. Csikosimakkos 48. Kis-derék 49. Új-eger 50. Kerek-eger 51. Sebes-ér, Sebes-fok 52. Falopó-kengyel 53. Szigeti allé 54. Falopó 55. Deákszegi-erdő 56. Óvári-csatorna 57. Rét 58. Nagy-derék 59. Száraz-kerék 60. Csanód-zug 61. Csanód-ér 62. Csanód 63. Dobozsi-erdő 64. Hosszú-kengyel 65. Ásvány 66. Óvár, Várköz 67. Óvári-erdőjárás 68. Óvár ere, Óvár-fok 69. Deák-szeg 70. Lóörző 71. Lóörző-

erdő 72. Szőke-sziget 73. Óváron-inneni-rét 74. Simándi-sziget 75. Fű-eger 76. Maksár 77. Maksár rétje 78. Maksári-erdő 79. Fancsal 80. Buzlikos—Maró 81. Maksár-ér, Maksár-fok, Tőr foka 1. 82. Tőr foka 2. 83. Vásárhely, Vásárhelyi-erdő 84. Tőrfokai-kengyel 85. Cérnás-kengyel 86. Rákos-kengyel 87. Fancsal ere, Fancsal foka 88. Szuszoka-zug 89. Gonda-kengyel 90. Gonda-zug 91. Óvári-járás 92. Vár-erdő 93. Holt-Körös 1. 94. Értű-hegy, Holtkörösi-ér 95. Fok 96. Bodor ere 97. Bodor, Bodor-eger, Bodorere-sziget 98. Kétszázás 99. Barabás 100. Csíkos 101. Őzesi-major, Rudolf-major 102. Fekete-sziget 103. Vár 104. Fok-hát 105. Fokközi-irtások 106. Sziget-oldal 107. Nagy-Körös bokra 108. Bodorere laposa 109. Nyárfás 110. Őzes 111. Lábogó 112. Békési út 113. Uradalmi-legelő 114. Rossz-Maró 115. Dobozi-legelő, Páskum 116.

1. Falvak (később puszták) Doboz környékén

Pömpöly 117. Pömpöly-erdő 118. Doboziak kaszálója 119. Pap-kerék 120. Rác-csapás, Török-csapás, Török útja 121. Csőszház 2. 122. Szél-sziget 123. Maró 2. 124. Pogány-telek 125. Pogány-halom, Rév-halom 126. Fatnyi ere 127. Sós-szik 128. Sűrű 129. Pap holtja 130. Szákos-fok 131. Fekete-Körös 132. Mérkék 133. Fekete-erdő, Feketeéri-erdő 134. Jállás 135. Jállás-zug 136. Rác-csapás 137. Tanító-tanya 138. Sarkadi út 139. Kékfü, Kékfüi-szántóföldek 140. Borosgyáni-erdő 141. Borosgyán 142. Zebeny 143. Maró 1., Maró-ér 144. Körösös—Maró, Nagy—Maró 145. Csabai út 146. Fatnyere 147. Vadász-kert 148. Gerla—Marói-erdő, Maró-erdő 149. Gyulai-csatorna, Kettős-Körös, Új-Körös 150. Árok köze 151. Hajdú-irtás 152. Tök-föld 153. Sámson vára 154. Faluhely, Felső-Doboz 155. Malom-kert 156. Feketeéri-járás 157. Jállási-erdő 158. Zsivány-ér 159. Kis-eger 160. Sűrű-zug 161. Körös köze, Zsellér-föld 162. Gyulai út 163. Itcei-járás 164. Csőszház 1., Erdész-lak 165. Dobozi-vadaskert 166. Malom-ág, Malom-fok 167. Fekete-ér 168. Itce-kanális 169. Veresgyűrűslapos 170. Körtvélyes 171. Demeter szántása 172. Nagy-Patya 173. Egyház ere, Patya-ér 174. Nagy-Görge 175. Görge 176. Kis-Görge 177. Szanna-zug 178. Kispál-zug, Kispálzug-erdő 179. Szanna-fok 180. Szanna 181. Sirató-halom 182. Csajka 183. Itce-domb 184. Itce-ér 185. Itce hídja 186. Békési-csatorna, Fehér-Körös.

2. Doboz külterületének történeti földrajzi nevei. Számmutató

A FORRÁSKÉNT FELHASZNÁLT TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

- T. 1. Josephinische Aufnahme 1766—85. Magyarország I. katonai térképe. Megtalálható: Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára, Budapest.
- T. 2. Gyula és Békés közötti csatorna. Rajzolta: Zanathy Antal, 1780. — OL., Klt., jelzet: S. 82., 61.
- T. 3. Cím nélkül (Harruckern-dominium térképe Csákabonyi Kálmán megállapítása szerint). Szerző nélkül, év nélkül, a XVIII. sz. végéről. — BmL., Gyula, jelzet: BmL. T. 47.
- T. 4. Mappa Idealis I. Comitatus Békésiensis. Anno 1785. (Per Iosephum Vertics).
- T. 5. Mappa Exhibens Situationem Dominii Gyulensis . . . Familiam Harrucker. Paulovits András mérnök. 1788. — BmL., Gyula, jelzet: BmL. T. 48.
- T. 6. Gyulai uradalom térképe. Rajzolta: Paulovits József 1788. — OL., Klt., jelzet: S. 82., 138.
- T. 7. Hydrographia. . . regionis . . . Crisiorum. Geometram Regium Huszár. Anno 1822. — OL., jelzet: S. 80., No. 39.
- T. 8. Doboz térképe (Croquis). 1852. — megtalálható: OSzK. Térképtára.
- T. 9. Doboz térképe (Croquis). 1854. — megtalálható: OSzK. Térképtára.
- T. 10. Doboz térképe 1876. — megtalálható: OSzK. Térképtára.
- T. 11. Magyarország II. katonai felvétele 1870—79. — megtalálható: Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára, Budapest.
- T. 12. Magyarország III. katonai felvétele 1880—91. — megtalálható: Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára, Budapest.
- T. 13. Magyarország távolságmutató térképe 1900. — megtalálható: OSzK. Térképtára.

A FORRÁSKÉNT FELHASZNÁLT MŰVEK JEGYZÉKE

- BO. I.* Diplomatarium Békessiense. Collegit Lud. Aug. Haan. Pestini 1870.
- BO. II.* Békés megyei oklevéltár. Összegyűjtötték és közreboicsájtották Haan Lajos és Zsilinszky Mihály. Budapest, 1877.
- Csánki* Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet, Budapest, 1890.
- FNESz.* Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1978. .
- GyO.* Dr. Veress Endre: Gyula város oklevéltára. (Budapest, 1938).
- Györffy* Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. I. kötet. Budapest, 1963.
- Haan* Haan Lajos: Békés vármegye hajdana. (Pest, 1870).
- Huszár* Huszár Mátyás leírása a Körös-vidékről. Gyula, 1985.
- Inczefi* Inczefi Géza: Szeged környékének földrajzi nevei. (Nytd. Ért. 22., Bp., 1960).
- Kálmán* Kálmán Béla: A nevek világa. (Budapest, 1973).
- Kar.* Karácsonyi János: Békésvármegye története. I—III. (Gyula, 1896).
- Klt.* Az Országos Levéltárban a Károlyi család nemzeti és fői levéltára, ezen belül a Harruckern család iratai is.
- Kovalovszki* Kovalovszki Júlia: Árpád-kori települések Doboz határában (Megtalálható: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk.: Novák László, Selmeczi László., Nagyköros, 1986).
- MTSz.* Szinyei József: Magyar Tájszótár I—II., Bp. 1893—1901.
- Pesty* Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében. Bevezette, jegyzetekkel ellátta és közléteszi Jankovich B. Dénes. A mutatókat összeállította Hévízi Sándor. (Békéscsaba, 1983).
- Székely* Székely Lajos: Helynevek. Doboz-falu helynevei. (Megtalálható: A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve 1891/92. évi számában).

Doboz belterületének és határának földrajzi nevei

RÉTHY ERZSÉBET

I. Bevezetés

Doboz nagyközség a Kettős-Körös mellett fekszik Békés megyében. A belterület és a külterület nagyobbik része a folyótól K-re helyezkedik el. Határos községek ill. városok: Békés, Tarhos, Sarkad, Gyula és Gerla.

Doboz területe az 1982-es Békés megyei statisztikai évkönyv szerint 54,48 km², lakossága pedig 4777 fő.

A község és határa sík területen fekszik, mely nagyjából szántó és erdő. Békés megye egyik legnagyobb kiterjedésű erdős vidéke ezen a területen van.

Doboz ősi település, azon kevés községek közé tartozik amely szinte egy évezreden át folyamatosan megőrizte lakosságát. Történelme folyamán szinte mindvégig királyi vagy grófi tulajdonban volt a földterület nagy része. Emiatt a lakosság földigényét a távolabbi Megyeren (Dobozmegyer), Békéscsaba mellett tudta kielégíteni. A dobozi határban csak 1937-től kezdett kialakulni a tanyavilág, amikor gróf Wenckheim Lajos eladta az urasági föld egy részét. Az 1940-es évekre megszorodott a tanyák száma szerte a határban. A tévesítés fellendülésekor, az 1960-as évektől rohamosan apadni kezdett a tanyavilág; nagyon sok tanyát elbontottak a megváltozott körülmények hatására. Az 1980-as nagy árvízben a maradék tanyák nagy része összedőlt, így szinte teljesen megszűnt a rövid életű — de akkor virágzó — dobozi tanyavilág.

A felszabadulás előtt (1944. okt.) három nagy urasági majorság volt a dobozi határban: a maksári major, a fűszegi major és az özesi major. A legnagyobb az özesi majorság volt, ahol több mint kétszáz ember élt. Az 1960-as években felszámolták e majorokat is, ma már csak a maksáriból van néhány régi istálló.

II. Az anyag gyűjtéséről

A szórványgyűjtést eredetileg már 1970-től megkezdtük, mert elképzeléseink szerint — férjemmel — a község 900 éves évfordulójára, 1975-re kívántunk elkészíteni egy dobozi helytörténeti anyagot, melynek része lett volna a földrajzi nevek is, de ez különböző okok miatt nem valósulhatott meg. 1983-ban Hévvízi Sándor barátunk kérésére és biztatására fogtunk újból hozzá. Számos határjárás, falujárás, helyi gyűjtés, a helyek és személyek ismerete révén az alábbi adatközlőinktől sikerült begyűjteni ezt az anyagot;

Szabó Lajos („börbajusz”) 78 éves, Doboz, Hámán Kató u. 25. (A földügyek intézője volt a községben 1971 végéig, a községnek és téésznek egyaránt.)

Szabó Lajos („tivadar”) 60 éves, Doboz, Faluhelyi u. 1. (Előbb magán, majd a helyi Petőfi Mgtsz kovácsmestere.)

Szabó Lajosné („tivadarné”) sz. Juhász Erzsébet, 60 éves, Doboz, Faluhelyi u. 1. (Háztartásbeli)

Komlósi Lajos („gúnár”) 65 éves, Doboz, Marx K. u. 30. (Hentes- és mészárosmester, majd hosszú évekig községi tanácselnök volt.)

Sarkadi Sándor („barátom”) 87 éves, Doboz, Hámán Kató u. 1. (Gazdálkodó)

V. Szabó Sándor („Öfök Sándor”) 70 éves, Doboz, Faluhelyi u. 14. (Gazdálkodó)

Komlósi Gáborné (Róza néni) 73 éves, Doboz, Kossuth tér 13. (Háztartásbeli)

Kedves segítségüket ezúton is köszönjük!

Összesen 430 földrajzi nevet sikerült összegyűjteni, de valószínű, hogy még további, elsősorban erdei földrajzi nevekre lehet számítani. Ezek mielőbbi összegyűjtését még a közeljövőben meg kell oldani.

Megjegyzések az anyag leírásához; „vezetőnévként” a leggyakrabban használt formát írtam, ha volt, utána gyakorisági sorrendben az egyéb ismert nevet. A szöveges részt úgy írtam, ahogy a különböző adatközlőim mondták, vegyesen, ki népiesen, doboziasan, ki városiasan. Az utóbbi két évtized munkaerőmozgása Békéscsabára és Gyulára elsősorban, meglehetősen összekavarta a hagyományos és a városi stílusú beszédet.

Rövidítések: L. = Lásd!

Mn. = Megjegyzés nincs.

III. A belterület földrajzi nevei

Áchim utca Áhim ucca

A Zsibongót a Vésztői úttal összekötő, nemrég aszfaltozott utca. (27)

Ady utca Adi ucca

Az idősek úgy is mondják, hogy „A zsidótemplomnál vót . . .”. Az utca sarkán volt a zsidótemplom (kis falusi ház), amit a 70-es években lebontottak. Most zöldséges és ruhás pavilon (butik) van a helyén. (114)

Általános iskola: *Ujfalusi iskola: Nénike iskolája*

Árpád és Sámson utca sarkán kábé 1930-ban épült, Fülep Ilona, Nénike, élete végiig itt tanította az elsősöket. (179)

Alkotmány utca *Alkotmány ucca*

Az új alkotmányról elnevezett utca. (9)

Apponyi utca *Aponyi ucca*

Azonos a mai Alkotmány utcával. Gróf Apponyi Albertről nevezték el annak idején. (9)

Arany János utca *Arany ucca*

A felszabadulás után nyitott új utca. (17)

Árpád utca *Árpád ucca*

„Testület ucca mert ott vót az Ipartestület, előtte Sinka-féle ház, az öreg Sinka vót a kocsmáros és Sinka uccának is nevezték.” (162).

Ártézi kút

A Hámán Kató utca sarkán van. A tanács fúratta az 50-es évek elején. (41)

Ártézi kút

A századfordulón fúrták, már nem működik. (18)

Ártézi kút

A századfordulón fúrták, úgy mondják „nagyon rígi!”. Nem működik, tájékozási pont az utcában. (90)

Ártézi kút *Iskolai kút Kerekes kút*

Az iskola és a Faluhelyi utca sarkán van. Kb az 1970-es évek közepétől nem működik. Tájékozási pont. (175)

Átjáró

„Ott jártak a katolikus templomba a hót Körözsön keresztül. (51)

Átjáró

Gyalogos átjáró a Körözsön Tulahid és Gyengevézsi felé. (161)

Átjáró híd átjáró a Kaladonon

Áteresszel ellátott átjáró a Holt-Körözsön, amit a faluban egy szakaszon Kaladonnak neveznek. (205)

Bajcsy-Zsilinszky utca *Bajesi ucca*

1984-ben aszfaltozták az útját. (82)

Baji kocsmá *Séfer bót Tárca bótja Tivadar sarok*

Faluhelyi u. 1. sz. alatti magánház. Az egykori tulajdonosokról és üzleteikről nevezik így az öregek: „Baji kocsmája vót; Schöffér vegyes bót és trafik vót itt; Tárca Arél-féle vegyes bót”; a mostani tulajdonos Tivadar ragadványnevű Szabó Lajos. (131)

Balázs utca *Balázs ucca*

Az 1980-as árvíz után parcellázták fel a bal oldali részt, akkor építették be. (182)

Balog István utca

Balog István ebben az utcában született, magyar királyi tanfelügyelő volt, sírja a helyi temetőben van. (143)

Balog-féle vegyes bolt

A Sámson utcától harmadik ház a Berényi utcában. Az 1950-es években szűnt meg. Tájékozási pont. (194)

Batthyány utca *Battyán ucca*

Régen Templom utca volt. (140)

Belsőség *Tsz-központ*

A Petőfi Tsz központi irodái és gépműhelyei vannak itt. (37)

Bercsényi utca *Bercsényi ucca Második ucca*

A II. vh. előtt ezen a faluszélen nyitott utcákat sorrendjük szerint nevezték így pl: Második ucca. (193)

Béke utca *Béke ucca Bike ucca.* (120)

Békési-féle trafik *Trafik*

A tulajdonosról elnevezett trafik a Rákóczi utcában. 1975 körül zárták be. Tájékoztató pont ma is. (157)

B. Nagy-féle trafik *Bénagyféle trafik Trafik*

A tulajdonosáról elnevezett trafik az Árpád utcában, mint tájékoztató pont. (144)

Bikaakoli-rész *Bikaakol*

Tenyészbikáit tartotta itt a község. Helyén az 1950-es évek elején nyolc telket osztottak ki. (146)

Bődös

A falun keresztülfolyó egykori Fekete-Körös elposványosodott holtága. Az 1980-as nagy árvíz után lecsapolták, nem adtak már bele friss vizet. (134)

Bődösköz

A Bődös (L. előbb!) kanyarulatai által közrefogott falurész. (136)

Bölcsőde *Bölcsi Mosóház*

A volt uradalmi mosóház épületét alakították át községi bölcsődének. (62)

Bucsi-féle trafik *Trafik Hivőház*

A tulajdonosról elnevezett trafik. Régebben baptista imaház volt, kb. 1970-ben vették meg az új tulajdonosok, majd átalakították. (150)

Buszmegálló

A község egyik legforgalmasabb autóbuszmegállója a posta előtt. (103)

Büfé *Hangya-kocsmá Bisztró*

„A II. vh. előtt a Hangya Szövetkezeti tulajdona, kocsmája volt. Megyünk a Hangyába . . .” (107)

Csarnok *Tejcsarnok*

Kb. 1940-től van itt a tejcsarnok, itt veszik át a tejet. (93)

Csath-féle iskola *Általános iskola*

Az ott lakó Csath András tanítótól (1930-as évektől) kapta a nevét. (73)

Csendőrlaktanya háta megett *Nagykert*

Eredetileg a nagykertnek a Zsibongótól a kastély felé eső része, amit később a „csendőrlaktanya háta mögött–nek is neveztek. (81)

Csendőrlaktanya uccája *Tompa Mihály utca*

A csendőrlaktanya utcája volt régen. (80)

Cseretelep *Magtár Gabonarakta Daráló Déráló*

„Rígen gabonarakta volt. A Hangyások építették '38-ban. (108)

Csikósszín Csikósszín Tsz-major

Istállók voltak az urasági időben. Híres lovakat tartottak itt, most Tsz-major-ság, a Petőfi térszé. (16)

Csokonai Vitéz Mihály utca Csokonai ucca

A Nagykert szélső utcája a sánc mellett. (99)

Damjanich János utca Damjanics ucca

Az 1848-as szabadságharc hősről elnevezett utca. (59)

Daráló Déráló

A Kodály és Sámson utcák sarkán. (196)

Debreceni-féle ház Fodrászüzlet Tibicinyi fodrász

Újjáépített magánház a Marx utcában, a tulajdonosok régen működő fodrászüzletével. (133)

Deráló

L. Cseretelep. (108)

Dobi kocsmá Dobi Miska kocsmája Jó baráthoz

„A Zrínyi ucca és a Kérészt ucca sarkán vót. Tóth Jánosné majd a sógoráé Szűcs Mihályé vót. Szűcsnek Dobi vót a ragadványneve, gúnyneve ahogy itt mongyák.” Az 1950-es években szűnt meg a kocsmá. (190)

Dobó utca Dobó ucca

Ez a hivatalos neve. (137)

Egeresi-féle kocsmá Bútorbót Hásztartási bót

„Eredetileg Egeresi kocsmá vót, táncterem, bálakat rendeztek, vót kimérő kocsmá. Kábé 1970-től 1983-ig bútorbót, azóta hásztartási bót.” (84)

Egészségügyi Központ Egüközpont

Új épület, 1984. augusztus 17-én avatták fel. Az egykori kastélykert területére épült. (64)

Emlékmű Felszabadulási emklékmű

Az 1944. október 6-ai felszabadulás emlékére állították. (69)

Erdész utca Erdész ucca

Régen erdő, majd szántóterület volt. 1975 után osztottak itt házhelyeket, azóta fokozatosan beépül. (5)

Erkel utca Erkel ucca

A gyulai születésű legnagyobb zeneszerzőnkről elnevezett utca. (100)

Ezerkilencszázharminnégyes (1934) utca

(Helyrajzi szám) Doboz térképén már kijelölt, de még csak számmal jelölt leendő utca. (200)

Ezerkilencszázötvenes (1950) utca

(Helyrajzi szám) Kijelölt, de még beépítetlen utca. (198)

Ezerkilencszázötvenkettes (1952) utca

(Helyrajzi szám) Kijelölt, de még beépítetlen utca. (199)

Fahíd

„Már most áteresz van a hót Kérészen.” (14)

Faluhelyi utca Faluhelyi út Faluhelyi ucca

Az ősi falu települési magja ez, ez az út kötötte össze Alsó- és Felső-Dobozt. (151)

Fekete-Körözs *Hót-Körözs Hót-Kerézs Hót-Körös Holt-Körös*

„Eredetileg a Fekete-Körözsnek az ága, a folyamszabályozás óta hótág.” (A falun átkanyargó egykori élő Fekete-Körös egyes szakaszait más-másképpen nevezik. (76)

Fodrászüzlet L. Debreceni-féle ház (133)

Fok *Fokhádi utca Fokhádi ucca*

Égy nagy ír azt hijják foknak a hót Kerézsből folyt, minek méntín ípült ki az ucca.” (52)

Fokhát

Körülötte kacskaringózik az ér. Így nevezik. „A legutóbbi árvízkor is nagy vót a víz itt.” (78)

Fokhádi-zug

Fokháttól kiinduló rövid utca hét házzal. (39)

Földművelő Egylet *Szocdem székház*

„A mai Dobó ucca 4. alatt a Földművelő Egylet vót ott. A felszabadulás után a szocdem vót ott”. (139)

Gabonaraktár L. *Cseretelep.* (108)

Ganc kocsmá és vegyesbót

Tájékozási pont az idősebbeknek. Ganz Hermann zsidó kereskedő kocsmája és vegyes boltja volt itt a század elejétől 1944-ig. Az 1950-es években szűnt meg az üzlet. (189)

Gázlerakat

Az 1970-es évek közepétől üzemel a temető és a csabai út közt a sáncnál. (167)

Gergely kocsmá *Gergé kocsmá Nájhauzer kocsmá*

Most Marx utca 37. számú ház. 1940—42 közt Neuhauszer kocsmá, majd 1946—1950 közt Gergely (Gergé)-kocsmá volt itt. A Toronyi utca sarkán volt. Biliárd és kugli volt itt, a legjobb biliárdasztal volt itt a faluban, forgatható! (130)

Glóbusz *Vizmű Viztorony Viz- és Csatornamű Vállalat*

1974-ben indult be a vezetékes vízellátás a községben. (122)

Gyakorlókert *Iskolai gyakorlókert Gyakorszikert*

Kb. 1956 után alakították ki. A sportpálya mellett van, az egykori kastélykert területén a Holt-Körös zugában. (31)

Gyengevészi *Gyengevésze*

Feltételezhetően gyenge halászóterület volt. Utóbb szántó. 1966-tól építési terület. (165)

Gyengevésze utca

Újonnan nyitott utca. Az 1980-as évek elején még szinte üres. (180)

Gyógyszertár *Patika Holdy patika Holdy gyógyszertár*

A századforduló óta patika, majd Holdy-féle gyógyszertár. (110)

Hangya kocsmá L. *Büfé.* (107)

Hangya vazsbót *Vasműszaki Vazsbót*

Jelenleg áfész vas- és műszaki bolt. „A II. vh. előtt a Hangya Szövetkezet tulajdona volt, fűszerüzlet volt itt.” Tájékozási pont. (106)

Harizsnyagyár *Mozi Kultúrház Budapesti Harizsnyagyár*

Eredetileg Ybl Miklós tervezte lóistállója volt a gróféknak. „A háború után Kulich Gyula Művelődési Ház és mozi volt 1970-ig. Azután újra átalakították, harizsnyagyárnak.” (65)

Harmadik ucca *Széchenyi utca Szécsényi ucca*

A faluhelyi erdő irányában a legszélső utca volt, most Szécsényi. (207)

Hársfasor

A község telepítette a háború alatt 1940-ben a Faluhelyi utcában a Kaladon mellé. (184)

Hatház

A Marx utca temető felőli oldalában van. Az 1880-as nagy árvíz után a kastélypark területéről hat uradalmi cselédházat telepítettek át ide. Elcserélték a telket. Akkor alakult ki a kastélyparknak a holt Körös-zugban levő területe. (148)

Háztartási bolt L. Egeresi-féle kocsmá. (84)

Híd

„Híd a hót Kérézsén a vendéglő előtt, boltíves rigi téglahíd. Innen fordulnak az utak Visztű és Sarkad irányába.” (96)

Híd átjáró

Áteresszel ellátott, az urasági időben épített boltíves kőhíd a holt Körösön. Most a parkból a gyakorlókerthez és a sportpályához mehetünk át rajta. (33)

Hívóház L. *Bucsei-féle trafik.* (150)

Holdy-patika L. *Gyógyszertár.* (110)

Hold utca *Hold ucca-zug*

Hold alakú, körbe van számozva. Fordított ipszilon alakú utca. Megyünk a zugba. (49)

Honvéd utca *Honvéd ucca*

Az 1848-as szabadságharcban résztvevők kaptak egy kis 100 □-es telket itt, innen a neve. (203)

Hősi emlékmű *Első világháborús hősi emlékmű*

Eredetileg a kastély előtt állt. A II. vh. után rávésték az abban elesettek nevét is. Kb. 1975-ben telepítették át a református templom mellé. (91)

Ipartestület *Iparoskör Élelmiszer és husbólt — Husbót*

Régen az ipartestület, táncterem, iparoskör volt itt e sarki épületben. Tájékozási pont az idősebbeknek. (116)

Irányi utca *Irányi ucca*

Irányi Dánielről, a szabadságharc politikusáról elnevezett ucca. (166)

Irtás *Veteményes*

Zártkert, de ezt a kifejezést Dobozon nem használják. Ősi, erdőirtás útján kialakított veteményese a falusiaknak. Annak idején ezt az irtást meg kellett váltani az uraságtól, máshol telepítettek a terület után. 3-4 lánc jutott egy-egy emberre az irtásban. 1 lánc = 100 □-öl. (19)

Iskola utca *Iskola ucca*

Az utcában levő iskoláról lett elnevezve. (172)

Jegyzőföld *Jegyzőföd*

„1922-ben osztották ki házhelynek eszt a ríszet. az Újtelep Dózsa ucca felőli rísze, ezen át jött a bikísi országút”. (28)

József Attila utca *József Attila ucca Állami sor.* (208)

Kaladon *Kaladony*

„A Fekete-Körözt hitták, csúfolták így.” A falun átfolyt egykori Fekete-Körös Faluhelyi utcán levő szakasza, tovább a kastély felé. Mn. (183)

Kálvin ucca *Balassi ucca Balassi utca*

Az idősebbek ma is Kálvin utcának hívják, bár most Balassi. (3)

Kastély *ABC-üzlet ábécé*

Eredetileg a kastélyépület konyharésze volt itt. (66)

Kastély *Központi iskola Általános iskola Általános iskola*

Eredetileg a Harruckern báró, majd a dobozi gróf Wenckheim család kastélya. Az 1950-es majd '60-as években a többszöri átépítés miatt műemlékjellege megszűnt. (68)

Kastélykert *kastélypark Park*

Egykor a gróf Wenckheim uraság kastélyparkja. Most községi park. Megyei védettségű természetvédelmi terület. (47)

Kastély *Presszó*

A II. vh. előtt a kastélyépület utcai homlokzatának ebben a középső — emeletes — részében voltak az urasági lakosztályok. Az emeleten voltak a lánygyermek szobái. (67)

Katona utca *Katona ucca Kis zug*

A Faluhelyi utca és a Honvéd utca között van. Az 1848-as szabadságharcban résztvevők kaptak egy kis 100 □-es telket itt. (202)

Katolikus iskola *Iskola*

„Ezt is hitták újtelepi katolikus iskolának”. (58)

Katolikus iskola *Szógálati lakás*

Régen római katolikus iskola volt, most tanítói szolgálati lakás. (50)

Katolikus templom *Római katolikus templom*

A gróf Wenckheim család építette. 1902-ben készült el a bécsi Siedek Viktor építész tervei szerint. Műemlék. (45)

Kenyérbolt *Kenyér bót Kényir bót Sütőüzem*

Kb. 1940 óta van itt kenyérbolt, előtte a malomhelységben volt az üzlet. Szücs Mihály majd Trefil Károly, Trefil Ernő, most Erzsike korosztálybeli pékek, olyanformán negyvenévesek vannak. (126)

Kereszt utca *Kereszt ucca*

Mert keresztelve ment a többieket összekötve. 1984-ben nyitották tovább az utcát le az újfalu sáncáig. (191)

Kertészkert *Kertészház*

„Gyümölcsös vót, üvegházak vótak, hatalmas medéncető tavirózsával”. Vasút vezetett itt keresztül. (Gazdasági vasút.) (21)

Kisdülő Mátyás utca *Mátyás ucca*. Mn. (8)

Kis ucca *Rákóczi utca Rákóci ucca*

„Azér vót kis ucca, mer a Faluhelyi uccából lëágazott egy kis risze. Ma az egisz ucca Rákóci ucca vígig. Kacsaringós, ökörhugyozás szerű. Rákóci uccából jobbra is, balra is szütyők nyílnak illetve nyíltak és itt vittik lë az állatokat az embërek itatni a hót Körözshöz”. (176)

Kiss utca *Kis ucca*

Korábban keskeny összekötő kis utca volt, telekmegosztással, elvétellel alakult ki a jelenlegi helyzet. (21)

Kiszug *Kis-zug*

„Két házzal, rövid ucca a hót Körözsre.” (71)

Kiss Ernő utca *Kisernő ucca*

A csendőrlaktanya hátamegetti utca. A szabadságharc tábornokáról elnevezett utca. (102)

Klapka György utca *Klapka ucca*

A nagykerti 1947-es osztás után alakult ki. (79)

Kodály utca *Kodály ucca*

1966-tól kezdtek itt házhelyet osztani, elsősorban sóssziki cigányok részére, hogy ide telepítsék át őket. (163)

Komlósi-féle ház *Komlósi sarok*

Tájékozódási pont. Régen kocsmá, trafik, vegyes bolt volt a sarokházban a Zsibongó sarkán. (128)

Kölcsey utca *Kölcseji ucca*. Mn. (135)

Körsánc *Töltés Tötis Sáncpart*

Védőgát az árvizek ellen a falu körül. (55)

Központi óvoda *Állami iskola*

Két nagy épület, a századfordulón már tanítottak benne. Állami iskola volt. Három tanterem, plussz iroda, plussz szolgálati lakás. Az 1970-es évektől óvoda, konyhával. (173)

Kripta *Wenckheim kripta Venkhájm kripta Kriptáj*

1902-ben készült el a kastélyparkban, a katolikus templommal együtt. Siedek Viktor bécsi építész tervezte a gróf Wenckheim család számára. Műemlék. (46)

Kúcsi utca *Kúcsi ucca*. Mn. (97)

Kúcsi

Tulahid rész mellett a Vörös Hadsereg utca túloldalán. A név eredetét nem ismerik. (98)

Kulich Gyula utca *Kulich ucca*

1975 után kezdett betelepüdni, új uca. (4)

Kun Béla utca *Kun ucca*

Gyengevészibe van. Elsősorban cigány, majd a külterületen élők számára került kiosztásra a hatvanas évektől. (164)

Kut utca *Kut ucca*

Az ottani kútról lett elnevezve. (56)

Lakomcsik-ház *Orvosi lakás Nagy Erzszi kocsmája*

„Az I. vh. előtt és kb. 1923-ig Nagy Erzszi kocsmája és bótja vót itt. Dr. Garamvölgyi (Lakomcsik) alakította át lakássá. Most is orvosi lakás a Fő uccán”. (112)

Lapos

„Mindig olyan lapos vót, hogy ott azonnal állt a víz.” (177)

Lehel utca *Lehel ucca*

„Olyan az alakja mint a Lehel kürtje és innen nevezték el.” (160)

Levente lőtér *Lőtér MHSZ lőtér*

A háború előtt leventelőtérként alakult ki. Most is lőtér. (40)

Liszt Ferenc utca *Liszt ucca. Mn.* (77)

Lukács-féle iskola *Általános iskola*

Az ott lakó régi tanítótól kapta a nevét. (72)

Magtár

Uradalmi magtár volt, Ybl Miklós tervezte és építette az uradalomnak kb. 1870 körül. Műemlék. Rossz állapotban van, jelenleg a Petőfi TSz használja. (36)

Magtársor

Az utca elején lévő volt uradalmi magtárról nevezték el. Rövid utca. (35)

MHSZ lőtér *L. Levente lőtér.* (40)

Malom *Villanytelep Üzem*

Eredetileg malom volt, majd erőműtelep, villanytelep, az uradalomé. Most cipőfelsőrész-készítő üzem. (125)

Március 15. utca *Márciustizenöt ucca. Mn.* (187)

Marcsekkert *Jegyzőkert*

A Faluhelyi utca és a Sánc találkozásánál azon belül fekvő gyümölcsös volt. Marcsek jegyző kertje. A századforduló elején telepítették. Később kiosztották házhelynek. (201)

Mányoki-féle iskola *Napközi Otthon Napközi*

A század eleji tanítóról elnevezett iskola a református templom közelében. Most napközi otthon az iskolásoknak. (75)

Második ucca *Bercsényi utca Bercsényi ucca*

A második utca volt eredetileg a faluszélen. (193)

Mázsaház

A II. vh. előtt már megvolt. (124)

Mikes utca *Mikes ucca. Mn.* (121)

Mosóház *L. Bölcsi.* (62)

Művelődési Ház *Művház Kultúrház Lovarda*

Az új művelődési házat 1974-ben avatták. A volt istálló — most harizsnyagyár — melletti lovarda területére építették. (63)

Nagyatádi Szabó ucca *Hámán Kató ucca Hámán Kató utca*

Eredetileg számozott utca volt. 1938-tól Nagyatádi Szabó István utca. Jelenlegi nevét a háború után kapta. (24)

Nagykert

„Azt úgy hitták, ott szántó vót kiig! Ma már beépített terület. (101)

Nagyucca Marx Károly utca Marx ucca

A település főutcája, főútja. (147)

Nénike iskolája L. Általános iskola. (179)

Norton kút Artézi kút

Az Árpád és a Sámson utca kereszteződésében. Az 1970-es évek közepéig üzemelt. (178)

November 7. utca Novemberhét ucca

Szélső utca a töltés aljában. (54)

Oláh-féle kocsmá Iskola Általános iskola

„Oláh Gábor kocsmája vót, majd az öreg Mózes vette át.” 1932-től a polgári kör volt itt, majd 1937-től magánház, Lukács Kálmán magántulajdona, itt volt a Lukács-féle mozi. 1949-ben államosították, de 1962-ig itt volt a mozi. Azóta kéttantermes iskola és szolgálati lakás van itt. (158)

Orvosi lakás Lakomcsik-féle ház Lakomcsik-ház. (112)

„Nagy Erzsébet kocsmája és bótja vót ott, jártam oda szédér cukorír”. (112)
Jelenleg fogorvosi szolgálati lakás.

Orvosi lakások Volt rendelőintézet

Eredetileg Debreceni János háza, tulajdona volt. A két világháború között Gulyás Jánosnak fűszerüzlete volt itt. 1964-ben építették át. Orvosi lakások és rendelőintézet volt itt. Ma már csak orvosi lakások. (94)

Óvoda Napköziotthonos óvoda

Kb. a századforduló óta folyamatosan óvoda van itt. (113)

Óvoda L. Központi óvoda. (173)

Öregfalú Faluhely Öreg falu

A jelenlegi település legősibb részét nevezik így az öregek, tulajdonképpen az egykori Alsó-Doboz térsége. Lényegében a Bődösköz térsége. (152)

Öreg temető Temető

Ez öreg temető, mert a falu telepítése után már valószínűleg temettek ide. Nagyon régi temetőhelynek ismerik. Az 1940-es években a nagy víz miatt nem temettek ide. (169)

Papholt utca Paphótt ucca

„A szájhagyomány szerint a hót Kérészbe itt belefulladt a varsába egy pap.” Volt egy kubik a parton kívül, valamikor víz is volt benne. „A fekete-Kérész folyt, nagy kanyart csinált, ott vót a varsa. Lápjárón ment a pap. Mi az a lápjáró? Hát láppal ment a pap, azon ment a varsáír. Láppal, az ngy gerenda vót oszt aszt lédészkázták és azon járt. Nem tudta kivenni a pap a varsát, ahogy gebeszkédett beleesett. Mondták, pislog mint pap a varsában.” (209)

Papkert

„Égyházi javadalmi föld és gyümölcsös vót. Réngeteg gyümölcs vót, borzasztó gyümölcsfa vót! Alma, szilva. Vót a közepin egy ház, egy öregembér őrizte.” 1920 után osztották ki. Állami kivitelű lakások, úgynevezett faxos házak is épültek rajta. Nagyobb részét 1945 után osztották ki házhelynek. A Balassi, Fürst, Petófi, Alkotmány, Hámán és Mátyás utcák épültek rajta. (22)

Papkerti újtelep *Újtelep*

„Jegyzőfőd vót itt, 1922-ben osztották ki. Még szántófödje vót a papnak, nincsteleneknek adták.” (23)

Papzug

„Azír mer ott van a papnak a háza, a Hold ucca, annak mondtuk, hogy papzug.” (51—1)

Parókia *Református parókia*

Régi egyházi épület, ott lakik a református pap is. (74)

Patika *L. Györgyszertár.* (110)

Pete-zug

„Pete Imrének hitták a sarkon lakót.” (141)

Petőfi Sándor utca *Petőfi ucca*

Az 1920-as évek után alakult. (7)

Péküzem *L. Kenyér bót.* (126)

Péter Laci bótja

Fűszer és vegyesbolt. (142)

Piac tér *Kossuth tér Fő tér Sztálin tér*

„Rigén főtér, majd Sztálin tér is vót, de a területét mindig piacozásra használták. Templomtól voltak a rőfösök, hentésék a kössígháza előtt, vegyes árusok az iskola, kastily előtt. Most zódsíg még vegyész piac van a harizsnyagyár előtt, úgy is híjják, hogy kis bosnyáktér.” Különben most Kossuth tér. (83)

Párház *Picula*

Az öregek is úgy emlegetik, hogy régi, század eleji épület lehet. Kossuth tér 7. Jelenleg párház. Régen rőfös bolt is volt itt, Pilis Gyuláé, 1937-ben építették meg pénzüintézetnek, akkor Piculának hívták. (87)

Plébánia *Romai katolikus plébánia*

Eredetileg a kastélyhoz csatlakozó, mintegy 200 éves épület. (70)

Posta *Postahivatal*

Régi postahelye a községnek. (104)

Ráfi-féle kocma

Tájékozási pont. A tulajdonosról elnevezett kocma volt, biliárdasztallal és kuglipályával. Az 1940-es évek végén szűnt meg. (42)

Rájz-terem *Simák Topogó*

A II. vh. előtt Rájz Lajos tulajdona. Rájz Lajka, Rájz-terem. A II. vh. előtt színháznak is használták, dobogó, díszlettel is volt. A két világháború között a Gerbár társulat vándorszínészei nagyon jó előadásokat tartottak itt. Jelenlegi üzletvezetője Simák Jóska. Topogó mert ott topognak az emberek. (95)

Rákóczi utca *Rákóczi ucca*

„Kis ucca vót rigén, a Faluhelyi uccától az elágazásig.” (176)

Ravatalozó

Kb. az 1960-as évek közepén épült. (168)

Rebeka néni háza

„Fekete Sándorné háza a Faluhelyi utcában a Kaladonynál.” Tájékozási pont. (186)

Rendőrség

A tanácsháza mellett van, hivatali helyiséggel és szolgálati lakással. (88)

Ruházati bolt *Ruházati bót Egeresi-féle kocsmá*

Eredetileg az Egeresi-féle kocsmá táncterme volt. Itt rendezték a községi bálákat. (85)

Sallai utca *Sallai ucca*

Területe egykor a parkhoz tartozott. Erdő volt rajta. Az 1930-as években vágatta ki az uraság ezt az erdőt. A felszabadulás után nyitották ezt az utcát. (15)

Sarkadi út *Vörös Hadsereg útja*

Mindig itt vezetett az út Sarkadra. Földút volt, kb 1970-ben aszfaltozták. 1944-ben Sarkad felől jöttek be az oroszok Dobozra, ezen az úton és emiatt Vörös Hadsereg útja hivatalosan. (117)

Ságvári utca *Ságvári ucca. Mn.* (138)

Simák L. *Rájk-terem vendéglő.* (95)

Sinór ucca *Kinizsi utca*

„Sinór ucca, mert olyan egyenés mint a zsinór. Most mán inkább Kinizsi ucca.” (153)

Senye sarok *Senye-féle ház*

Magánház a Marx és Zsibongó utcák sarkán. A tulajdonosról nevezék el, tájékozási pont. A két világháború között kb. 15 éven át vegyes élelmiszerbolt volt benne. (129)

Skumát-féle trafik

A két háború közt trafik volt benne, a tulajdonos házában. Az öregeknek tájékozási pont most is. (156)

Sportpálya

Területe a kastélykert része volt, ligetes erdő volt rajta, szép nagy fákkal. A felszabadulás után kivágták, majd sportpályát építettek a helyére. (30)

Sport utca *Sport ucca*

Felszabadulás után a sportpálya kialakítását követően a mellette levő utcát arról nevezték el. (29)

Szász kert *Erdész lak*

Volt itt egy uradalmi erdész lak. A Szász kert név eredete meg az, hogy egy Szász nevű kertész felesége dobozi volt, ide vágott vissza a falujába. 1941-ben a Szász nevű kertész az uraságtól megvette az erdész lakot és vele 20 magyar holdat. A területet 1970-ben osztották ki házhelyeknek és új utcákat nyitottak itt pl. Erdész, Kulich, Maksár utcák. (6)

Széchenyi utca *Szécsényi ucca Harmadik ucca*

A háború előtt a faluszélen harmadiknak nyitott utca. (207)

Szegény ház *Széginy ház*

Volt ott egy szegény ház. Az ezredforduló emlékére a gróf adományozta a pénzt az építésre, kb. 300 koronát. Ma lakások vannak benne, de idősek még így ismerik. (53)

Szegfű utca Szegfű ucca

„Toronyi ucca vót rigën.” (174)

Szélső utca — Szilső ucca — Fürst Sándor utca

Felszabadulás után kezdett betelepülni. Mozgalmi név a hivatalos neve most. Az 1980-as árvízkor az északi oldal a part mentén megsemmisült, majdnem szanálásra került. De újraépítették a házakat. (2)

Szélső utca Maksár utca Maksár ucca

Legközelebbi utca a maksári majorhoz. Kb. 1975-től kezdett települni, 1980-tól az árvizek is építkeznek itt. (1)

Szent József Kultúrház KISZ-ház Községi könyvtár

Háború előtt Szt. József Kultúrház volt, az 1970-es évek végéig KISZ-ház, jelenleg könyvtár van benne. (186)

Szertár Büfé Sport Szertár

A sportpályán van, 1962-ben épült társadalmi munkával. Az épületben van a szertár, büfé és gondnoki lakás. (32)

Szütyő

A Rákóczi útból nyílik, kicsi zsákocska formájú vak utca. (154)

Tanácsháza Községháza Nagyközségi tanácsháza

Eredetileg helységháza volt, majd községháza, később tanácsháza. Kb 200 éves többször átépített épület a kastéllyal átellenben. (89)

Táncsics utca Táncsics ucca. Mn. (57)

Temető Temetői veteményes

Temető a csabai országút mentén. „A nagyon régi temetkezési föld 100 □-ölként, az egy lánc, ki van adva veteményes földnek. Parcellának is mondjuk.” A református egyház adja bérbe. (170)

Temetőcsőszház Temetőcsősz háza Régi halottasház

„A rigi csőszház vót egyúttal a halottasház is, oda vittik boncolni az akasztott embért és a vízbefultat.” A '70-es évek végén lebontották és új házat építettek a helyére. (149)

Temetősor Toronyi utca Toronyi ucca

„1938 óta Toronyi ucca, azelőtt temető sor vót. Nem tuggyuk ki vót az a Toronyi.” (171)

Templom Református templom

Műemlék, felújítva és újraszentelve 1984-ben. (92)

Templom utca Templom ucca

Azért, mert a református templom mellett van. (115)

Teniszpálya Sikló ucca Hunyadi tér Piac tér

Az időseknek ez a név tájékozódási pont. A háború előtt a lovarda udvara és tenispálya volt itt. Előbb Piac tér, majd 1983-tól Hunyadi tér, beépítették. (61)

Terkájék utcája Vadócosék uccája Esze Tamás utca

„Ez egy kis zug vót, most Esze Tamás uccája. Vadócosék haragból bevetették a Terkájék buzáját vadóccal, ez egy gyom, és ezir nevezték el őket így.” (159)

Testület ucca Sinka ucca Árpád utca. L. Árpád utca. (162)

Tivadar-féle kovácsműhely Faluhelyi u. 4.

Magánház, régi kovácsműhellyel, Szabó Tivadar kovácsról van elnevezve, ő volt a tulajdonosa, most a fiai. (132)

Tivadar sarok. L. *Baji kocsmá.* (131)

Tizenkilences emlékmű *1919-es emlékmű*

A Marx utcai nagy kanyarban, az orvosi ház előtt, fenyőfák között van. (111)

Toldi-zug *Toldi Miklós utca*

Eredetileg az öreg állami útrőről, Toldi Laci bácsiról nevezték el Toldi-zugnak. Ott lakott. Újabban összenyitották az Erdész utcával. (10)

Tompa Mihály utca *Csendőrlaktanya uccája*

„A csendőrlaktanya uccája vót rigén.” (80)

Topogó. L. *Rájz-terem.* Stb. (95)

Toronyi ucca *Szégfü ucca Szegfü utca*

„Toronyi ucca vót rigén.” (174)

Toronyi utca *Temetősor*

1938 óta Toronyi utca, azelőtt Temetősor volt. (171)

Trafik *Kárnyácki trafik*

Kárnyáczi Sándorné trafikja, a II. vh. után nyitotta meg a Fő utcán. (109)

Tsz-major *Tsz. L. Csikószín* (16)

Túlահíd

Sarkad irányában a faluból kifelé menet a Vörös Hadsereg útja jobb oldalára eső terület neve. Az öreg Körözs kétfelé választotta a falut és ott túl van a hídon. (145)

Tűzkút

Még most is létezik, de nem használják már. (60)

Tűzkút

A Kereszt és a Bercsényi uccák sarkán van, már nem használják. (192)

Tűzkút

Rákóczi utca és a Szütyő sarkán található. Amikor ez a rész kezdett betelepülni, akkor már közkút volt, majd tűzkút. Megvan, de ma már nem használják. (155)

Tűzkút. Mn. (127)

Ucca

A Zrínyi és a Bercsényi utcák közti kis utcarész a Kaladon mellett. (206)

Újfalú *Újfalusi rész*

Falurész, a múlt század végén és a század elején osztották ki a telkeket. (195)

Újfalusi iskola L. *Általános iskola.* (179)

Uradałmi belsőség *Tsz*

Egykor a gróf Wenckheim uradałom központja. Ma Tsz-központ. (38)

Urasági pince *Vincellérház*

„17,5 hold urasági szőlő és egy halastó vót itt. Nagy téglákból ípitett uradałmi borospince vót a hót Körözs alatt, vót egy pince bevájva a gát ódalba vót a bejárata. Felsőzabadulás után kivették belőle a téglát, azután betemették.” (11)

Újtelepi iskola *Református iskola Iskola*

Korábbi nevével az egyik református iskola volt két tantermes, szolgálati lakással. (25)

Újváros

Falureész elnevezése. „Kisőbb lett mint az öregfalu, hogy mír város aszt nem tudom.” (204)

Vadócósék uccája. L. *Terkájék uccája.* (159)

Vazsbót. L. *Hangya vazsbót.* (106)

Vágóhid utca *Vágóhid ucca*

Nevét a mellette levő vágóhídról kapta. (118)

Vágóhid Községi vágóhid

Kb. a századforduló óta folyamatosan itt üzemel. (119)

Vásártér *Vásártér utca*

Úgy ismerjük, a község régi vásártere ez. (123)

Vegyesbolt *Vegyesbót*

Az 1970-es évek közepétől működik. (185)

Vegyés bót

„A két vh. között Buzi János bótja vót itt a Venkhájm uccában.” (44)

Venkhejm ucca *Dózsa György utca Dózsa ucca*

Eredetileg a falut birtokló gróf Wenckheim családról, majd a felszabadulás után Dózsa Györgyről elnevezett utca. (43)

Veteményes parcella. L. *Temető.* (170)

Vésztői út *Közút Visztüi országút*

A faluból Vésztő irányába menő országút. (34)

Vésztői utca *Vésztői ucca*

A Vésztői út melletti magtárnál levő kis utca, a felszabadulás után nyitották ezt az utcát. (20)

Villanytelep. L. *Malom.* (125)

Virágbolt *Virágbót*

Újabban nyitott virágbolt a Marx utcában. (105)

Vízmű. L. *Glóbusz.* (122)

Víztorony. L. *Glóbusz.* (122)

Zöldfa utca *Zöldfa ucca*

Eredetileg a temető alatti rövid utca, név nélkül, rázóval. 1983-ra a rövid Zöldfa utcából egy hosszú műúttal borított utcát csináltak az 1980-as nagy árvíz után. (181)

Zrínyi utca *Zrínyi ucca*

„Most Zrínyi ucca, de rigén Első ucca (a faluszélen), majd Ganc ucca vót. A zsidó kereskedőnek vót itt bótja még kocsmája negyvennig.” (188)

Zsaró

Ez egy zug a Körözsnél, régen ez a rész is a kastélykerthez tartozott. (13)

Zsaró utca *Zsaró ucca*

A kastélykerthez tartozó volt, az 1930-as években vágták ki a fákat, 1947-ben vagy 48-ban osztották ki házhelynek. (12)

Zsibongó *Zsibongó ucca*

„Jukuly, Görösös, Kalapka, Náni Pista, Kis Miska, ezek laknak egy sorba, a zsibongó uccába. Ezek mulató emberek, mindig együtt zsibongtak. Kocsmázó, kupec emberek vótak.” (26)

Zsidó temető

Sámson és József Attila utcák sarkán a part tövében van. Az 1980-as évek elején kitakarították, talán felszámolták. (197)

Zsidótemplom. L. *Ady E. utca.* (114)

IV. A külterület földrajzi nevei

Agyaggödör *Gödör Kubik Nyárfás Tuskós*

Eredetileg kubikgödör volt, majd beültették nyárfákkal. Az 1970-es évek elején a tartós vízborítás után a nyárfák kiszáradtak, s egyik télen a jég szintje felett a cigányok kivágták. A tuskók közti mélyebb, állandó vízborítást betelepítették halakkal (előbb a madarak, majd a horgászok), ma jó kis horgászóhely a falu alatt. (310)

Alsó-Komlós

Jelenleg szántó. Eredetileg valószínűleg vadkomlóval benőtt ártéri jellegű erdő volt. (225)

Árok. L. *Határárok.* (241)

Ártér *Hullámtér*

Kettős-Körözs jobb oldali ártér. (367)

Ártér *Hullámtér*

Kettős-Körözs bal parti ártér. (366)

Ásászűg *Ásás-zűg*

Jelenleg szántó. Itt eredetileg nem szántással, hanem ásással művelték a földet. (386)

Ásászügi dűlő *Dűlő-Út*

Valószínűleg a Kettős-Körözs ásásának idejéből maradt a név. (!?) (398)

Áteresz

Áteresz az út alatt. (328)

Bajiderék *Baji derék*

Régóta szántó. Nagypetrezsánig, illetve a vésztői útig terjed. (222)

Bajiderék *Baji-derék*

Régóta szántó. A dobozi és a „bikisi” bíró állítólagos birkózásával kapcsolatos e határnév. (213)

Baji erdő

„Kössig erdeje vót a vésztüi úton, ez a grófi erdőtül független vót.” (233)

Bakos dűlő

Egy családnévről elnevezett dűlőút. (286)

Betonyhíd *Híd*

Kb. az 1960-as évek elején épült. Előtte fahíd volt. (254).

Bodoregri

Jelenleg szántó, régebben erdő volt. A név eredetét nem ismerik. (290)

Borbély tanya

A tanya gazdájáról elnevezett terület, mellette volt egy nyárfás. (262)

Borozgyán *Borosgyán*

Jelenleg szántó. Mn. (303)

Boszorkány sziget

Erdő most is, a holt Körözs legkisebb, legszűkebb zuga. Mást nem tudnak róla. (221)

Buzitai tanya

Az egykori tanyatulajdonosról elnevezett tájékozódási pont. (345)

Cigányér

Jelenleg szántó. Régi ér, mélyedékes terület, nedves esztendőkből vízzel van. Mást nem tudnak. (413)

Cigánytelep *Cigánytelep Sósszik Sószik*

Eredetileg a csabai út mellett a falu alatt szikes területen kialakult cigánytelep az agyaggödör mellett. Az 1970-es években számolták fel, lakosait áttelepítették a falu túlsó oldalára. Az 1980-as évek közepén már veteményes, illetve kiosztották hétvégi telkeknek. (311)

Csabai út

Békéscsabára vivő közút. Előbb földút, majd makadám út volt, most műút már régen, talán a hatvanas évektől. (309)

Csajka

Zártkert, szőlő, gyümölcsös és veteményes. Egyéb nincs. (411)

Csajkaderék

Zártkert, szőlő, gyümölcsös és veteményes. Ez a derekabb, legjobb része. (412)

Csajka-szőlők

Zártkert, ahol a legtöbb szőlő van annak a résznek a neve ez. A Csajka név eredetét nem tudják. (414)

Csanód *Csanód-zug*

Erdő, a két világháború közt ültették be, előtte szántó volt. Ott van a Sebesfoki árok mellett. (266)

Csikos

„Mintegy száz évvel ezelőtt öreg erdő vót, kivágták, azóta szántó.” Egyéb nincs. (249)

Csikós István tanyája

Az egykori tanyatulajdonosról elnevezett határrész, tájékozódási pont azoknak akik még ismerték. (349)

Csirke Szabó tanyája

Szabó László, csirke ragadványnevé, tanyájáról van elnevezve az a rész. (353)

Csónakkölcsönző *Nyárfás*

Szanazugban a gyulai oldalon a nyárfás melletti csónakkölcsönző helye. (428)

Csordakút

„Kút vót, ez vót a két gémű pömpölyi csordakút a dobozi lakosok legelőjén.” (300)

Csőszház

„Erdei csőszház, ez vót valójában a Varga-féle csőszház. Varga vót a csősz.” (318)

Demeter szántása

Erdőterület. A névre nem tudják a magyarázatot. (379)

Depó Rakodó

Rét. „Itt rakodtunk mindig az erdei munkánál.” (319)

Diós

„Erdő, szerecseny diófák vótak ott.” Amerikai fekete dió van ott telepítve. (246)

Dobozi vendégház Pártház MSZMP vendégház Párt vendégház

A Marói erdőben épült, közel a dobozi Körös-hídhoz és a csabai műúthoz, az 1970-es évek elején. Kb 100 méterre van tőle a régi marói erdészház vagy vadászház. (363)

Dögtér

A sarkadi út közelében van a dögtér. (312)

Erdei kút

A Marói erdőben van. Az 1940-es évek vége felé és az 1950-es években a katonaság táborozott ott és ők ásták, használták. (384)

Erdészház

A vésztői út mellett van, régi erdészház. A sebesfoki erdész lakik itt. Erdészeti géppark is van itt. Hivatali helységek és szolgálati lakás is itt van. (280)

Erdő

Erdő, eredetileg a református egyház erdeje volt. Papkerekéi erdő. (301)

Erdődi tanya

A tulajdonosáról elnevezett tanyahely, ma szántó. (346)

Erdőföldek Erdőfődek

Valamikor erdő volt, de már régóta kaszáló. (375)

Értői puszta Értői puszta

Ez a terület most szántó. Az óvári csatornától északra van. (248)

Értű

Most szántó régen. Talán az ér hegye volt. (268)

Erzsébet királyné emlékfája

Szanazugban, a gyulai oldalon van, fehérnyárfá. Jó öreg. Erzsébet királyné egykori látogatásának emlékére a fába volt csavarozva egy emléktábla. Fémről volt, már régen láttam. Közelében volt egy fehér kőből, nagyméretű, vagy két és fél méter magas mellszobor a fűvön, most már az a szobor a gyulai múzeum udvarán van talán. (430)

Faluhely

Az ősi Doboz település (Felső-Doboz!) valószínűsíthető központi része. Régészeti lelőhely, szondázó ásatások voltak a területen. A megye valószínűleg legszebb tisztása, erdei rétje volt ez, így igen sajnálatos a beépítése . . . A vadászház melletti tisztáson az 1980-as évek első felében kezdték kiépíteni a MUSZ Békés MB állandó úttörőtáborát. Az erdei tisztáson túl erdő van ma is. Sajnálatosan az úttörőtábort szanazugi úttörőtábornak nevezik — tévesen. (394)

Faluhelyi erdő

Az ősi Doboz település helyét körülölelő erdő neve évszázadok óta. (395)

Faluhelyi vadászház

L. a Faluhely és Faluhelyi vadászház címszavakat; ill. a faluhelyi erdőrészen

lévő erdei tisztáson lévő régi vadászházzal van szó, ahol az úttörőtábor épült. A régi vadászház átépítése tervben van. (394)

Farkaszug

Jelenleg szántóterület Szanazug felé a műúttól balra, a faluhelyi erdő előtt. (342)

Fácánkert Fácántelep

Egy erdőrészt nevezte. Visszaemlékezés szerint az urasági időben is már régen megvolt. Fácántelep lehetett ott. (253)

Fehér-Kerezs Fehér-Körös

Folyó, Erdélyből jön, kb. száz éve Szanazugnál van az összefolyása a Feketével. (421)

Fekete-Kerezs Fekete-Körös

Folyó, Erdélyből jön, Szanazugnál folyik össze a Fehér-Kerezzsel. Régen a falun folyt keresztül. (419)

Felső-Komlós

Most szántó. Talán a komlóról nevezték így. (224)

Fokhát

Az irtás melletti magasabb rész a faluszélen. Zártkert, ősi szőlő van rajta, meg már utcák. (296)

Földégés szigetnye

Régóta szántó. „A Nagyigisen belül az a terület, ahol a felgyújtott kotu, tőzeg, a legtovább égött.” (236)

Füeger

Szántóterület. A név eredetét nem ismerik. (251)

Füszegi major Fűszeg

Urasági majorság volt, a gróf Wenckheim családé. A vésztői út és a sebesfoki erdő közt volt. A majort 1880 körül építették és 1946 után szüntették meg. Egy időben használta a helyi tsz a megmaradt istállókat, az utolsó istállóépületet az 1980-as évek első felében bontották el. Ide tartozott Nagyigis területe is. A gazdasági kisvasút a füszegi majort is érintette, kitérője is volt itt. Harmincnégy (34) család lakott itt, a cselédlakások is cserepesek voltak, de a legrégebb házak nádtetősek voltak. Eredetileg az istállók is nádtetősek voltak. Volt itt intézői lakás, gazdalakás és a parádés kocsisnak is lakása. Volt ott csősz, magtáros, kocsiház, gépészlakás, bikás, gulyás. Az ököristálló pallásán volt a magtár. Kb. 50 ökör volt és tíz béres az ökrökhöz. A lófogat húsz (20) darabból állt. A szarvasmarhák szürke magyar fajta volt mind. Volt nagy gyümölcsös, sok diófa, nyárfa és koronaakác is volt a majorban. Meg volt ott egy iskola is, meg egy tégláégető is. (245)

Gazdasági vasút urasági kisvasút lóré táborig vasút

A Cukorgyár amikor Sarkadra megépült akkor épült a gazdasági vasút. 1917-ben indult be. Őzest, Fűszeget érintette a lóré. 1923 körül az uraság szárnyvonalat is épített. A belsőségbe is jött szárnyvonal. Lóré kitérők voltak Fűszegen, Szőkeszigeten és Őzesen. A gyerekek leginkább gyalog jártak a faluba, de lórén is jöttek. Táborig vasútja is volt az uraságnak. (214)

Gátórház Új gátórház

A Kövizig 1983—84-ben építette a Kettős-Körös új hídja mellett a Békés felőli oldalba. A csabai műút mellett. Szabó István a gátör ott. (361)

Gátórház Partórház Vigső. LVigső Lajka gátórháza. (389)

Gátórház Szanazug balparti gátórház

Szanazugnál a gyulai műút mentén a kanyarban levő gátórház. (427)

Gerlamária

Erdőrész neve Gerla határában, egykor Dobozhoz is tartozott. Talán van valami vallási összefüggés a névben? (382)

Gönci-Szabó tanya

A tulajdonos tanyájáról elnevezett határrész, e századi. (321)

Görge Görgei szőlők

A név eredetét nem tudják. Régi zártkert Görge, szőlő, gyümölcsös és veteményes volt ott most is. (408)

Gránát-zug

Erdőrész neve, az egykori Fekete-Körös most már holtágának a zuga. Nem tudják, hogy miért gránát. (396)

Gyepes Kis-Kerezs Kis-Körös

Eredetileg természetes vízfolyás, régóta csatorna. (240)

Gyulai út

Közút, aszfaltozott műút, a Kettős-Körös hídjától a gát aljában Gyula felé menő műutat nevezik így. (365)

Hajdúirtás

Jelenleg szántó és illetményföld a tsz-tagoknak. A falu Szanazug felé eső oldalán van. A Nemzeti Múzeum régésze, Kovalovszki Júlia régészeti feltárást folytatott ezen a területen a '70-es években. (341)

Hajdúirtás

Ez is Hajdúirtás, most szántás, régebben zombékos terület volt ez. A név eredetét nem ismerik. (383)

Hajdú tanya

A műút, a csabai műút mentén most Marói Szatmári tanyája volt. (355)

Hajlás

Szántóterület, nagy hajlat van a tájon. (423)

Hajlásdomb

A hajlás magaslata a domb. (422)

Hajlásér

A hajlat legmélyebb részén végigfolyó ér, árok. Szántó van ott is, az árok mentében. (424)

Halastó

A Vincellé kert mellett egykori halastava az uraságnak a sánc mentén. Most már szántó. (278)

Határárok Árok

Ősi határárok az erdőben, Sarkad felől jön be az erdőbe, a Fekete-Körösnek,

ami most holtág. A dobozi erdőt választja el a gyulai-remeteitől. Régen ezek különböző uradalmakhoz tartoztak, ez az árok volt a határ. (241)

Határárok

Csatorna, a dobozi határt választja el a sarkaditól, a szántókon keresztül megy. (380)

Határacsatorna *Csatorna*

Ez a szakasz is valójában ugyanaz az árok. A dobozit a sarkadi határtól elválasztó csatorna itt is. (273)

Hereföd

Szántó most, jelenleg illetményföd a falu alatt Szanazug felé balra. (393)

Hereföd

Az előző folytatása, régen ez egyben volt. Most szántó. (340)

Híd

Híd a Sebesfoki erdőben a Holt-Körösön. (230)

Homokbánya *Homokgödör Szeméttelép*

A Madárfoki erdőnél a Sarkadra-menő műút melletti nagyon szép tisztás volt, ahol volt egy homokgödör, a partfalában gyurgyalagok és partifecskek fészkeltek. A békéscsabai Munkácsy Múzeum régésze Medgyesi Pál ásástást végzett itt 1982—83-ban eredménnyel. Az új körösi közúti híd építéséhez innen termelték ki a földet és a homokot, majd lassan, később hivatalosan a '80-as évektől szeméttelép lett. (323)

Hosszúfoki csatorna *Kis-Körös Kis-Körös*

Csatorna a dobozi határszélen Tarhos irányában. (218)

Hosszúsűrű

Az itt osztott parcellák hosszúak és sűrűek voltak. Most is szántó. (335)

Hótt-Körös *Sebesfoki árok Holt Körös*

Az egykori Fekete-Körös, a folyamszabályozás óta Holt-Körös. (229)

Hótt-Körös *Körös Holt-Körös*

Eredetileg a Fekete-Körös folyásirányában, mostanában nagyrészt kiszáradó holtágszakasz. (403)

Ibrány-fok *Ibrán-fok*

Az egykori Fekete-Körös legészakibb foka a dobozi határban. Ott van már a sebesfoki erdő vége, most szántórész. „Nagy ér vót ott rigén.” (211)

Ibrány-zug *Ibrán-zug*

Az Ibrány-fokon, a Holt-Fekete-Körösön belül eső zug. Ez most is erdő. (219)

Icceárok

Domborzatilag árok most is, de szántják amikor csak tudják. A név eredetét nem ismerik. (425)

Intézőlakás

Szolgálati lakás volt, a maksári intézőnek volt a lakása az uradalom idején, szép kerttel körülötte. Itt volt az öntözött rét szivattyúja is. Doboizról Csaba felé menve, mielőtt felérnénk a hidra ott van jobb oldalt egy abból az időből és házakból megmaradt épület, most műtrágyaraktár leginkább. (307)

Jancsár tanya

Tájékozódási pont a tanya tulajdonosáról elnevezve. (369)

Játszó

Most szántó, régen rét volt. (267)

Kaladon Kaladony

Elmocsarasodott holtág, eredetileg, a folyamszabályozás előtt Fekete-Körös medre. A Kaladony név eredetét nem ismerik. (338)

Kanász-zug

Most szántó, névtörténetét nem ismerik. (212)

Kaszáló

Régen mindig kaszáló volt, mostanában már szántó. (285)

Kárnyácki tanya

A tulajdonosról elnevezett tanyahely, tájékozódási pont. (322)

Kenderáztató

Régen itt volt a falu kenderáztatója. (276)

Kertmalom Nagy-zug

Erdő. Valamikor itt folyt a Fekete-Körös. Talán egy malom, vízimalom lehetett itt, körülötte kerttel. Egy részét ennek a területnek Nagy-zugnak is nevezik. (378)

Kettős-Körös Kettős-Kerézs Kettős-Körös

Folyó, 1880-as években kiásott mesterséges folyószakasz Szanazug és Békés között. A Fehér- és Fekete-Körös összefolyásától nevezik Kettős-Körösnek. (332)

Kétszáz

Az I. vh.-ból hazajött katonáknak osztottak itt földet. Talán kétszáz négyszöglet? (289)

Kékfű Kikfű

Szántó. Régen legelő volt. Feltételezhetően még amikor legelő volt, akkor a sziki lellegről nevezték el, az olyan kékeslila virágú fű. (325)

Kisgörge

Zártkert, öreg gyümölcsösökkel, szőlőkkel és veteményessel. A név eredetét nem ismerik már. (407)

Kiskalicka

Szántó, Diós mellett és a vésztői út között van. (247)

Kis-Kerézs Hosszúfoki csatorna Kis-Körös

A Hosszúfoki csatornára szokták mondani, hogy Kis-Körös. (218)

Kis-Kerézs Kis-Körös Gyepes

A Gyepes-csatornát is Kis-Körösnek, (Kis-Körös, stb.) nevezik sokszor. (240)

Kislegelő Kaszáló

Kaszáló meg legelő volt régen, most szántó. (298)

Kispálzug

Egy erdőtag neve. (405)

Kisvarjas Kisvarjus Kisvarnyus

Erdőrész neve a szanazugi erdőrészen. (404)

Kívís-zug Kévés

Erdőrész neve a sebesfoki erdőben Ibrányfok közelében. (231)

Kombinát Sertéskombinát

A vésztői műút mellett a Petőfi Tsz építette az 1960-as években. (255)

Komlói tanya Tűzköves Szatmári tanyája

Az egymást követő tulajdonosokról elnevezett tanya, mint tájékozási pont egyben. (347)

Komlós. L. Felső-Komlós. (224)

Szántóterület Nagyéges és Macskás határrészek mellett, a lecsapolások előtt ezen a részen nádas, lápos terület lehetett fákkal, fűzekkel v. leg s rajta nőtt a komló. (224)

Kovács Gábor tanyája

A tulajdonosról elnevezett tanya, tájékozási pont. (354)

Kovács utász tanyája

Az ott lakott utászról, útmesterről nevezték el. (263)

Körözs balpart Körös balpart

A Kettős-Körös bal partja a gáton kívül. (330 és 388)

Körözsbalpart

Szántóterület a Körös bal partján, a gáton kívül. (416)

Körösgát Tötis a jobbpartján Töltés Gát Körözsgát

Kiépített védgát az árvizek ellen. (333)

Körözsgát Tötis balpart

Árvízi védőgát a bal parton. (331)

Körözs jobbpart

A Kettős-Körös mellett fekvő terület neve. (391 és 304)

Körtvélyes

Szántóterület, eredetét nem ismerik, talán a körtéről, vadkörtéről lett elnevezve? (401 és 418)

Körtvélyes dűlő

Földút a szántóterületen. (417)

Kubikgödör. L. Agyaggödör. (310)

Kút a Körösbe

Az 1900-as évek elején az uraság furatott kutat a holt Körös közepén az Ibrányfoki kanyarulatnál. Jó ivóvize volt mindig. Az 1970-es évek elején még folyt belőle a víz, egy vascsőből. (220)

Kutyanyelve

Erdőrész neve, talán az alakjáról, Faluhely közelében. (374)

Külső irtás Irtás

Zártkert, szőlő, gyümölcsös, veteményes. Erdőirtás után kialakított zártkert. Külső, mert ez a része kívül van a sáncon. (283)

Külső-sűrű

Szántó, kívül a sáncon. (337)

Lábogó

Most szántó. Az Őzes vagy Rudolf majoron kívül volt Sarkad irányában. Valamikor mocsaras terület volt. A név magyarzatát nem ismerik. (271)

Lencsés

Erdőrész Szanazug mellett a Fekete-ér közelében (a holt Fekete-Körös) Gránátzug mellett. Volt Nagy-Lencsés meg Kis-Lencsés is. A név eredetét nem ismerik. (397)

Lóórző Kifutó

Az urasági lóistállók melletti kifutó. Most részben szántó, részben a Petőfi Tsz majorja van rajta a vésztői út mellett. (282)

Lődomb

A lőtér biztonsági, golyófogó dombja. (313)

Lőtér

A lődomb előtti tér, ahol a lövészet folyik. (315)

Macskás

A falutól északkeletre eső talán legtávolabbi határrész neve, szántó van rajta. A név eredetét nem ismerik. (226)

Madárfoki erdő

Doboizról a Sarkadra menő műúttól jobbra elterülő erdő neve a Határárokig kb. (343)

Madárfoki erdészház

Régi erdészház a Határárok közelében, a sarkadi műútról salakos úton lehet bemenni az erdőn át. Előtte van egy vaskerekes ártézi kút. Az 1980-as évek közepétől már nem lakják állandóan, de állatokat tartanak még ott. (344)

Madárhalmi temető *Ősi temető*

Temető, de már nem temetkeznek ide. (297)

Maksár

Szántó, az elnevezés eredete talán a közeli erdőben a sok makkra és az itteni sok sárra utal. (264)

Maksár

Az egykori majorról elnevezett szántó. (295)

Maksári erdő

A Sebesfoki erdő maksári major felé eső része. (277)

Maksári major

A Petőfi Mgtsz 1. sz. üzemegysége. Újabban műút vezet oda. Régen urasági major volt, az 1880-as évektől. Lakott ott majorgazda, huszonhat család három hosszú épületben. „A cselédlakások régen zindelyesek vótak. Ezekből egy megmaradt, egy istálló lett, egyet 1946-ban lebontottak. Jegenye, nyárfák vótak a majorba telepítve. A tehényistálló pallásán vót a magtár. Vótak ott igáslovak, tehenek, ökrök, üszőbornyúk. Csak hat-nyolc ló vót, inkább ökör vót. Ezer kis hód vót a majorhoz. 600 maksári és 400 mürít. Ott volt a nagy konyhakert, kaszáló, dinya, paprika, uborka, a müríten az árokparton mindenütt gyümölcsös. A müríten lakott az intéző, az a ház még mindig megvan. Volt a majorban egy szélmalom is, ott daráltak, őröltek széllal. Szecsáltak is, lóval is ha nem vót szél. A szélalmot is talán 1946-ban bontották le.” (274)

Marói erdő

Doboizról Békéscsaba felé a Körös-híd után balra elterülő erdő neve. (364)

Marói Szatmári tanyája

A tulajdonosról elnevezett tanya ragadványnévvel jelezve. (355)

Márton tanya

Szanazug felé, a műút erdő alatti nagy kanyarjától balra van, az eredeti tulajdonos nevére elnevezett, de már Érfalviéké tulajdonában. (376)

Mázsaház

Az Ózes-major mellett 1911 óta itt mázsálták a cukorrépat. (292)

Mázsaházi tábla

Szántó, itt volt a mázsaház és innen ered az elnevezés. (291)

Miniszteri út

Széles, erdei földút a marói erdőben, a csabai műútról nyílik egy fehér nyárfa van a bejáratánál. Az 1950-es években itt táborozott hosszan a katonaság, itt jött be a honvédelmi miniszter látogatóba, ellenőrizni, és innen az elnevezés. (383)

Molnár tanya

A tulajdonosról elnevezett tanya, tájékozódási pont. (324)

MSZMP vendégház L. Dobozi vendégház. (363)

Műrét Műrit

Régen kaszáló és öntözött rét, az uraság idejében és most is. Az be vót gyümölcsfázva, öntöztek, az árok szélén vót a gyümölcsfa, vót ott minden zöldség. A század elején telepítették. Az 1980-as évek második felében már feltörték. Elhelyezkedése: a Kettős-Körös közelében, a hid és a falu között, Békés oldaláról. (305)

Műréti csatorna Műriti csatorna

Csatorna a műréten, mellette vezetett a százas út, az egy dülő. (308)

Nagygörge

Zártkert, szőlő, gyümölcsös és veteményes, a név eredetét nem ismerik. (409)

Nagyhid Új hid

Híd a Kettős-Körös felett Doboznál. Az új vasbeton hidat 1982 végén adták át a forgalomnak, a régi vashidat 1983-ban robbantották fel. (334)

Nagyígis

Szántó, egykor mocsaras terület volt, lecsapolás után a felgyújtott kotu sokáig, nagyon égett. (235)

Nagykerthátujja

A sáncon belül volt a Nagykert, ez volt a hátulja. Ma már a falu beépült része. (306)

Nagylegelő Pömpölylegelő

Most szántó és legelő. A dobozi lakosok állatainak a legelője volt. A kaszálón belül van a pömpöly. A pömpöly jelentését az öregek sem tudják már. (299)

Nagypetrezsány Nagypetrezsán

Szántó. A név eredetét nem ismerik. (234)

Nagysziget

Szántó. Valószínűleg az egykori mocsárból kiemelkedő hatásabb helyiséget jelenti. Legelő is volt rajta. (250)

Nagyszigeti gulyakút

„Két gémű gulyakút vót.” (261)

Nagyvarnyús

Erdőrész neve Szanazug mellett. Valószínű, hogy valamikor nagy varnyú telep volt ott. (406)

Nagy-zug L. *Kertmalom* (378)

Nyárfás L. *Agyaggödör* (310)

Nyárfás L. *Csónakkikötő* (428)

Nyilasföldek

Szántó. Eredetét nem ismerik. (336)

Nyomási dűlő

Földút, dűlő neve, eredetét már nem ismerik. (371)

Nyomás

Szántó, az elnevezés eredetét már nem ismerik. (390)

Ógerla Ógëlla

Az ősi Gerla faluhoz tartozó rész, mely a doboziakhoz is tartozott többször is. Most nagyjából szántóterület és nemes nyárfák a csabai műút mellett a Körös közelében, a Békés felőli oldalon Békéscsaba irányában. (329)

Óvár

Most szántó, de azt mondják, valószínűleg az ősi földvár helye lehetett. (257)

Óvári árok Óvári csatorna

Csatorna. Az 1870-es években ásták, hogy a Doboz keleti részén lévő mocsaras részeket levezesse. (259)

Óváron innen

Szántóterület neve, a Gyepes csatornától délre eső terület Szőke-sziget irányában. (258)

Óváron túl

Szántóterület. A Gyepes csatorna és a vésztői út találkozásánál, a Gyepestől északra. (256)

Ökörcsorda kút

Most szántó. Valamikor itt legeltették az ökröket, itt volt a kútjuk. (287)

Öreg fehérsnyárfa Hagyásfa

Kb. 60 éves, fehérsnyárfa a csabai műút mellett, innen megy be az erdőbe a miniszteri út. (351)

Öreg vadkörtefa Hagyásfa

Hagyásfa volt az erdei tisztáson ahogy megyünk a faluból madárfokba az erdőn át. Most kiszáradt. Tájékoztató pont volt sokáig. (320)

Ősi temető L: *Madárhalmi temető* (297)

Összefolyás

Az 1880-as évektől a Fehér- és Fekete-Körös összefolyása Szanazugnál. Innen mondjuk, hogy Kettős-Körös. A folyamszabályozás óta van csak ez, száz éve. (420)

Őzes Őzesi major L. *Rudolf-major* (293)

Papholt Paphótt

Elmocsarasodott holtág, egykoron a Fekete-Körös vize folyt benne. A szájhagyomány szerint itt fulladt bele a pap a varsába. Fennmaradt egy mondás is: „Pislog, mint pap a varsában.” (339)

Papholt erdő *Paphótt erdő*

Erdőrész neve a falu alatt, Hajdúirtás és Szállásfok közt. L. Papphót 339 is. (317)

Papkereki erdő *Papkerék*

Eredetileg papok használatában levő erdő volt a területen, kivágták, ma már szántóföld. (294)

Partórház *Gátórház Csatornaórház*
Órház a Gyepes csatorna mellett. (238)

Páskum

Szántás, a név eredetére már nem emlékszenek. (387)

Páskum dűlő

Földút a Páskum mellett, talán kert lehetett itt is valamikor. (399)

Petrezsán *Petrezsány*

Most szántó. Csőszház volt ott az uradalom idején. Az Ibrány-fokon túl van Békés irányban. A név jelentését sajnos nem ismerik már. (210)

Pogánytelek

Szántó. A név eredetét nem ismerik. (370)

Pogányvár

Szántó. A név eredetét nem ismerik, talán a török korból maradt névemlék valamilyen kisebb alkalmi erősségről? (368)

Pömpölylegelő. L. *Nagylegelő.* (299)

Rakodó. L. *Depó* (319)

Ráccsapás *Rákcsapás*

Szántóterület. Annak idején a rácok ebből az irányból támadtak a falura. Kb Sarkad irányából. A rákcsapást rosszul mondják, nem tudják, hogy kik voltak a rácok . . . (302)

Régi gátórház

Vízügyi gátórház a Kettős-Körös partján a bal oldalon, a hídlábnál, a gát aljában. 1984-től a békéscsabai vadásztársaságé, fácántelepük is van ott. (362)

Roszgörge. L. 407 és 408 is.

Zártkert. Szőlő, gyümölcsös és veteményes van ott is. Görgének ez a rosszabb része. A név eredeti jelentését nem ismerik. (410)

Rudolf major *Ózes Ózesi major*

1880 körül alapított urasági major, a gróf Wenckheim családé volt. A dobozi határban a legnagyobb urasági major volt. Negyven (40) család élt itt, olyan kétszáz (200) fő. Gazdasági vasút és annak kiterője, intézői, gazdálakás és iskola is volt itt. Még a felszabadulás után is építettek itt iskolát. Az intézői lakást alakították át. „A legnagyobb major vót. A gazdálakás és az istállók nádfedeles vót. Bartók Béla itt gyűjtötte, hogy Virágéknál ég a világ, még a többit. A majorba bevezető úton és a szérűskert szélein is vót diófa. A major körbe vót diófákkal véve. Az intézőnek 500—600 baromfi, tehene, hízója, kocája, pulyká-

ja stb. vót. Négy (4) holdas gyümölcsös vót az intézői háznál. De a gróf az intézőnek, intéző a gazdának, a gazda a cselédnek parancsolt. Vót ököriga, tehéniga, a szürkemarha tehén 6—8 fogat vót befogva jármos tehén. A cseléd nem járt templomba, mert mindig dógozni kellett, únek nemvót szabadidő. Az öreg bírös dudált. Fél háromkor dudált, hajnalba. Éjjeli őr vót a majorba, ökörszarv dudája vót és azzal dudált. Hé félkelni, hé félkelni, hé félkelni, kiabálta. Éjjeli étetés után kiszitették a bakót. Dudálás után csengettek. Ágason vót, szabadon vót egy kis tetővel a csengő. az öreg bírös parancsolt, ez idős is vót. Az esti étetés után írtek rá egy kicsit beszilgetni. Este parancskiadás vót, hogy mit kell csinálni hónap. Mindénbül mindén tizedik a gazdasági fülügyelőé vót.” A major az 1960-as években szűnt meg, fokozatosan elbontották. Aztán kivágták az összes diófát is, meg minden fát és a sáncot is elszántották. Szinte semmi nyoma. Most hatalmas szántó az egész. (293)

Sarkadi út

Közút, műút ami Sarkadra megy. Régebben földút volt, az 1970-es évek legelején lett műút. (316)

Sas-zug

Erdőrész neve a Sebesfoki erdőben az egykori fűszegi mojar közelében, Vereszug felett. „Oda jártak a csőszök a lezsgunyhóba orvvadászni.” (232)

Sámson vára

Erdőrész neve a faluhelyi erdőben. Állítólag valamikor földvár volt ott. (377)

Sebesfoki árok. L. Hótt Körözs. (229)

Sebesfoki erdő

Erdő a falutól északra. Az egykori Fekete-Körözs nagyon gyakori, sebes kanyarulatai és a köztük kialakult fokok illetve zugok miatt kapta a nevét. (243)

Sebesfoki nagyút *Erdei nagyút*

A legnagyobb átmenő erdei út a sebesfoki erdőn. (242)

Senye Szabó tanyája

A tulajdonosáról elnevezett tanya, tájékozódási pont. (358)

Sertéstelep

Dobozi Petőfi tsz. 2. sz. üzemegysége, sertéstelep. (356)

Simándi

Szántóterület, talán személynév eredetű. (270)

Sósszik. L. Cigánytelep. (311)

Sós tanya

Tulajdonosról elnevezett tanya, mint tájékozódási pont. (352)

Sűrű. L. Külső-sűrű. (337)

Szalontai sziget

Szántó, állítólag Szalontai Lajos kezdett először itt földet művelni. (216)

Szana Üdülőtelep

Az 1970-es évektől kialakított üdülőtelep a Fehér- és Fekete-Körösök összefolyásánál, nagyjából a dobozi oldalon. (402)

Szanazug

Ósi, az Árpád királyok korából származó faluhely területe volt, ahol Szana nevű falu feküdt, a Fekete-Körös egyik zugában Doboz és Gyula közt. Szanazugnak ma azt a területet mondják, ahol a két Körös egyesül a folyamszabályozás óta, és innen indul a Kettős-Körös. A terület ma üdülőtelep, Doboz községhez tartozik. (392)

Szanazugi gátórház *Balparti gátórház* L. *Gátórház*. (427)

Szanazugi nagykanyar

Szanazugnál, a gyulai oldalon a műút nagykanyarja Gyula felé. Majdnem derékszögben fordul ott az út el a gáttól. (429)

Szanazugi út

Műút Szanazugba Dobozról, az 1970-es évektől van. (372)

Szarvaskert

Erdőrész neve a Sebesfoki erdőrészben, kb. a középső részen, az egykori erdei Rika-tanyától északra. A század első felében, az uradalom idején drótkerítéssel körbekerített erdőrész volt a szarvasoknak. A 70-es években néhol még megvolt a drótkerítés maradványa. (265)

Szatmári tanya

Szatmári Ferenc tanyája. (350)

Szárakkerék

Szántóterület. Neve valószínűleg onnan származhat, hogy vizesebb időben is el lehetett ott menni száraz kerékkel, kocsikerékkel. (260)

Szegénysziget

Szántóterület, biztosan mindig szegényen termett. (272)

Szeméttelep L. *Homokbánya* (323)

Szentkert

„A ref. papé vót, gyümölcsös vót.” 1945 után osztották ki házhelynek. (279)

Szérűskert

Régen azon a szérűn tartották a szénát, szalmát is. (314)

Szigetoldal

Talán a falunak ezen az oldalán a vizes területekből több sziget, hátsabb rész emelkedett ki. Szántóterület. (284)

Szőkesziget

A név eredetét nem tudják, talán valami növényről nevezték így? (269)

Takács-zug

Erdőrész neve, eredete ismeretlen. (227)

Tanítók föggye

Szántóterület, régen a tanítók használták. (326)

Tekerőér

Árok, csatorna, valamikor jelentősebb vízfolyás lehetett, és a határban tekergett. (426)

Téglaégető

Régen tégláégető hely volt itt, ma már csak szántó. (288)

Tormás

„Mindig is szántó vót, az uraság valamikor tormát termelt itt.” (252)

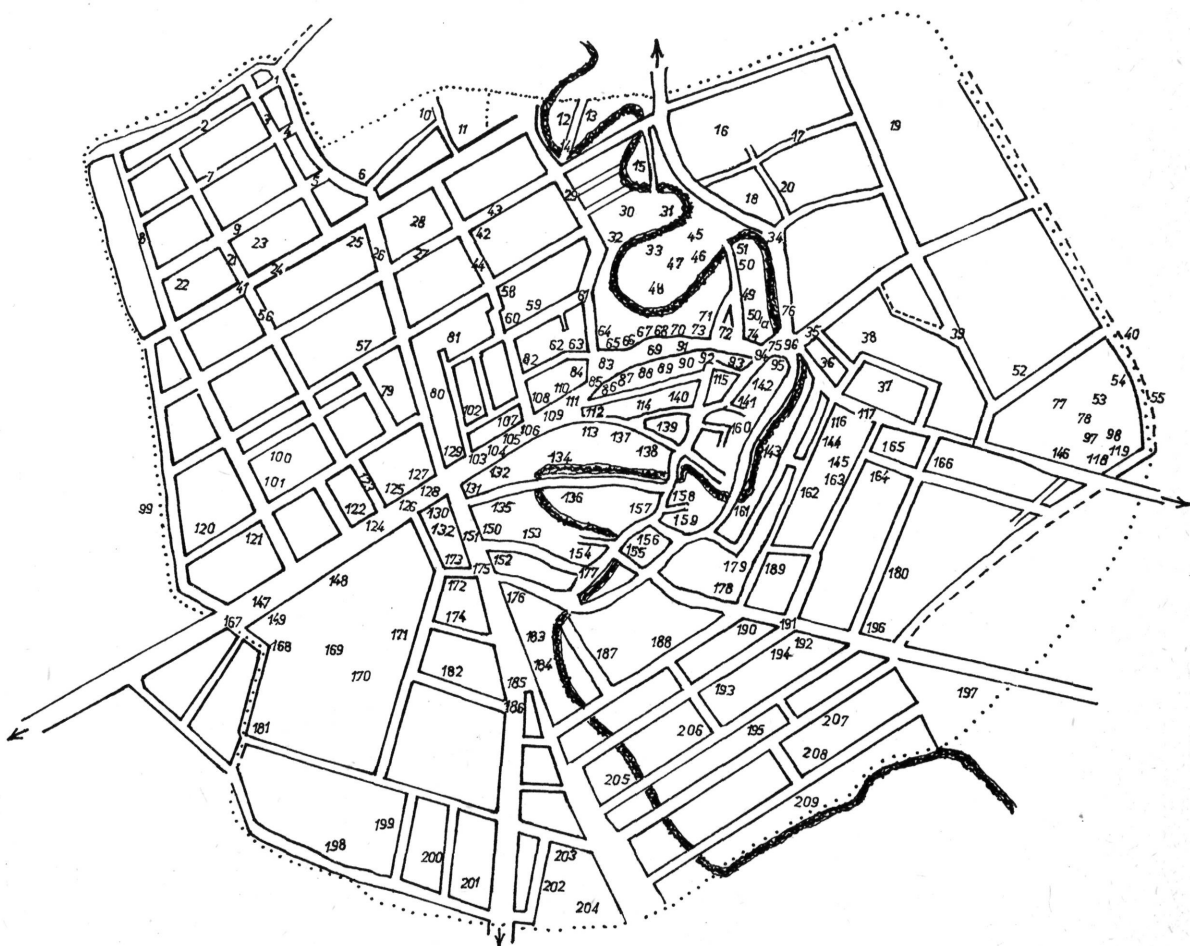
- Tökföd**
Szántó, közel a faluhoz, talán valamikor tököt termeltek itt hosszabban. (373)
- Tölgyfa Öreg tölgy**
Legalább kétszáz éves öreg mocsári tölgy, hagyásfa, ma már erősen pusztul, korhad. (239)
- Törzsökös**
A név eredetét nem ismerik. Szántóterület a hasonló nevű csatorna mellett. (237)
- Törzsökösi csatorna** L. *Törzsökös*
Régi ér, most csatorna. (217)
- Tótis** L. *Körözsgát* (331 és 228)
- Tsz istállók**
Régen urasági istállók voltak itt. A Dobozi Petőfi Tsz istállói most. (281)
- Tuskós** L. *Agyaggödör.* (310)
- Tüzköves Szatmári tanyája** L. *Komlói tanya* (347)
- Uj gátórház** L. *Gátórház* (361)
- Uj híd** L. *Nagyhid* (334)
- Utásházi tábla**
Erdőrész neve, nyilván az egykori, közeli utásházról nevezve el. (381)
- Úttörőtábor** L. *Faluhely* (394)
- Üdülőtelep** L. *Szana* (402)
- Vadkörtefa**
A Csabára menő műút jobb oldalán kb. 5 méterre az úttól, igen öreg vadkörte hagyásfa, a hídtól talán kilométerre. Legalább száz éves fa. Védett! (357)
- Varga-féle csőszház** L. *Csőszház* (318)
- Vásárhely**
Most szántóterület, de régen Békés felől a vásárba jövők itt álltak meg. (275)
- Veresgyürüsi dűlőút**
Földút a hasonló nevű szántónál. Valószínű, hogy a veresgyürüs-som nevű növényről nevezték így, sok lehetett. (415)
- Veresgyürüs lapos**
Szántó. L. az előző szócikket. (400)
- Vereszug** *Vörösug*
Erdőrész neve, eredetét nem ismerik. (244)
- Veteményes** L. *Cigánytelep* (311)
- Vésztői út**
Vésztő irányába menő műút. (223)
- Vígó Lajka gátórháza** L. *Gátórház* (389)
- Vincesziget**
Szántóterület, az első világháború után rokkantaknak osztották fel. Állítólag Vince András művelte először. (215)
- Vitéz Dézsi tanya**
Az egykori tulajdonosról elnevezett tanya, tájékozási pontként maradt fenn. (359)
- Vitéz Köves tanyája**
Az egykori tulajdonosról elnevezett tanyahely, tájékozási pont. (360)

V. Szanazug üdülőhely utcanevei

Az üdülőtelep építése és újabb utcák nyitása még folyamatban van, így csak felsorolásszerűen jegyeztem fel a jelenleg meglévő utcaneveket.

Fecske utca
Galamb utca
Gyöngyvirág utca
Hajnal utca
Hajós utca
Ibolya utca
Kárász utca

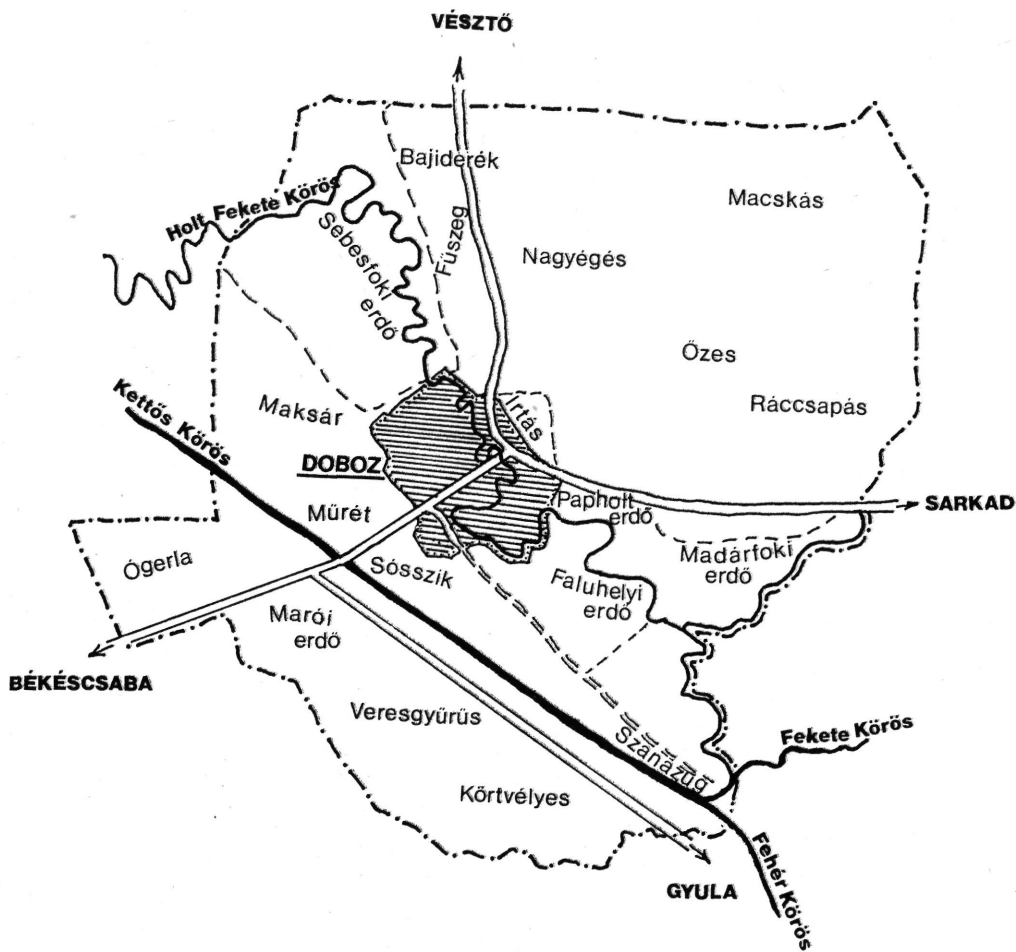
Napsugár utca
Pacsirta utca
Remetei utca
Remény utca
Révész utca
Tölgyes utca
Virág utca

1 Doboz belterületének földrajzi nevei. Számmutató.

VI. Azonosítatlan helynevek

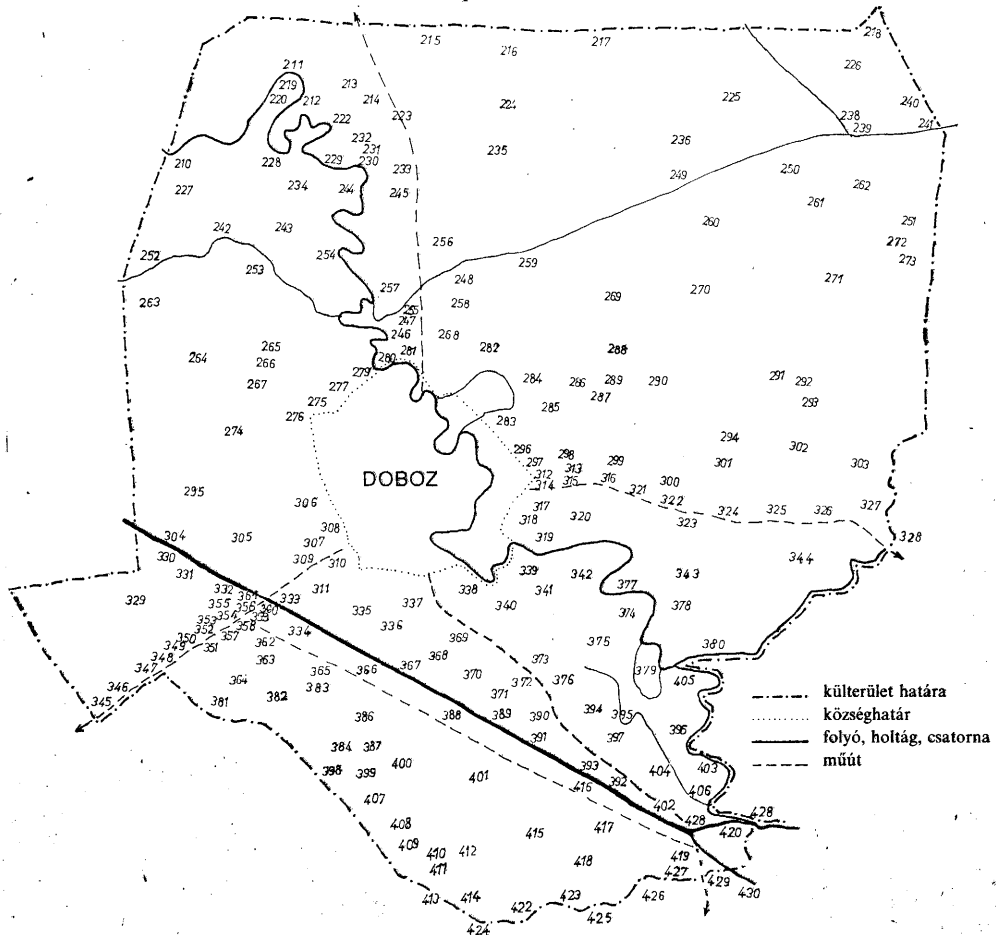
Az anyaggyűjtéskor felmerültek olyan nevek, melyeket gyerekkorukban használtak, de a térképen nem tudták már pontosítani. Ezek szinte kivétel nélkül a sebesfoki és a faluhelyi erdőkben vannak. Ilyenek: Tormáskengyel, Görbekengyel, Zilakengyel, Rákoskengyel, Zila, Falopó, Czérnás, Császárerdő, Török, Gondé.

2 Dóboz külterületének jelentősebb határnevei

VII. Összefoglalás

Munkám során 430 földrajzi nevet sikerült azonosítani Doboz bel- és külterületéről. A gyűjtés megírásáig, ill. a későbbiekben felbukkanó további nevek azonosítását is szeretném majd elvégezni és pontosítani. Nagyon fontosnak tartom, hogy a földrajzi nevek vonatkozásában sok helytörténeti, honismereti anyag is felbukkan a homályból. Ezek további gyűjtését is kívánatosnak tartom. Itt köszönöm meg még egyszer azok segítségét, akik lehetővé tették e munka elkészítését.

3 Doboz külterületének határnevei. Számmutató.

A hosszú magánhangzók állapota Doboz nyelvjárásában

ZILAH I LAJOS

1) A hosszú magánhangzók vizsgálata nem előzmény nélküli a nyelvjárási irodalomban. Igaz, hogy eddig többnyire a felső nyelvállású magánhangzókat vonták be a vizsgálatok körébe (vö. Csúry: MNny. I, 7—21; Végh: MNny. I, 22—47; Papp László: MNny. VI, 53—110). Tanulmányom annyiban tér el a fenti előzményektől, hogy a dobozi nyelvjárás valamennyi hosszú magánhangzó-fonémáját vizsgálom benne. A fonémák gyakorisági vizsgálatával, a regionális köznyelv hasonló fonémáihoz való viszonyítással kívánok helyzetképet adni a hosszú magánhangzók állapotáról.

Dobozon 1982—83-ban élő nyelvi beszédfelvételeket készítettem, majd nyelvjárási szövegek gyűjtésére újra visszatértem. Mivel Doboz a nyelvátlasz kutatópontja (N-4), az atlasz hosszú magánhangzós adatait is feldolgoztam. Az atlasz lapjain a hosszú magánhangzók helyzetének vizsgálatához 696 dobozi adatot találtam. Ilyen témájú munka még nem, jelenségtanulmány azonban készült már a dobozi nyelvjárásból: Szabó Géza Doboz é-zését tanulmányozta (vö. Szempontok az é-zés vizsgálatához. Nyelvtudományi Dolgozatok 5. [ELTE], Bp., 1971).

Doboz nyelvjárása szerencsés, hogy anyagot adott ehhez a nagy tudományos vállalkozáshoz. Az atlasz korszerű tudományos szemléletével, adatgazdagságával, a felhasználásával született új eredményekkel (mindenekelőtt Deme Lászlóéval és Imre Samuével) arra kötelez, hogy a helyi nyelvjárások vizsgálatakor hasznosítsuk sokoldalúan az atlasz nyelvi anyagát. Fontos, hogy a nyelvátlasz a vizsgált nyelvjárásokból a mainál még érintetlenebb, több mint 30 évvel ezelőtt gyűjtött anyagot őriz. Más, korábban gyűjtött anyag nem áll rendelkezésemre a településről (vö. Benkő—Lőrincze, NyjBibl. 36). Úgy látom, hogy a friss gyűjtésű nyelvjárási szöveggel és a dialektus hosszú magánhangzóinak vizsgálá-

tával jobb anyaggal egészül ki a nyelvatlasz helyi anyaga, mintha több jelenséget néhány adattal szemléltetnénk.

A nyelvatlasz dobozi anyagát Kálmán Béla (1956) és Végh József (1956) gyűjtötte, majd Deme László (1962) és Imre Samu (1964) ellenőrizte (vö. Balogh NyatI Elm. 292). Végh úgy emlékezett a dobozi gyűjtőmunkára mint nehéz feladatra (vö. VEABÉrt. 1982/II, 49). Jóllehet „a lakosság 31 idegenajkú kivételével szín magyar” (vö. Békés vármegye. Bp., 1936. 285. Szerk. Márkus György), a lakosság összetételének másik problémája, nevezetesen, hogy a korábbi uradalom miatt sok volt a környékről és távolabbról betelepült személy, gondot okozott a gyűjtés során (vö. Végh, i. h.). Mivel én szövegfelvételeket készítettem, ezzel a problémával nem találkoztam, az idős emberek elbeszéléseiből azt viszont magam is éreztem, hogy az uradalomnak nagy szerepe volt a községben. Beszélgettem is olyan idős emberrel, aki gyermekkorában Tótkomlósról került Dobozra, annak idején beszélt is szlovákul, most azonban már a helyi nyelvjárást beszéli, csupán „a” hangjainak illabiálisabb realizációi mutatnak vissza a komlósi anyanyelvre. Belátható, hogy a sokfelől érkezett emberek miatt nehezebb lehetett rögzíteni a különböző fonémák nagy számú realizációját.

A megfigyelések és élő nyelvi vizsgálatok azt mutatják, hogy a nyelvjárás Dobozon is elsősorban az idős emberek nyelvtípusa már, legalábbis a tipikus helyi nyelvjárás. Békéscsaba közelsége, a naponta Csabára ingázók nagy száma, a község belső társadalmi, gazdasági, kulturális változása, a köznyelv és a hírközlő eszközök hatása a réginek, a hagyományosnak, illetve a nyelvjárásnak pusztulását felgyorsította. Egy három generációs család tagjainak nyelvallapota plasztikusan mutatja a helyzetet: a nagyszülők az élő nyelvjárást használják; a szülők (munkás emberek) beszédében keveredik a nyelvjárási és köznyelvi, de összhatásában beszédük még inkább nyelvjárási; az unokák (érettségizett fiatalok nyelvtípusa azonban — a családi hatások ellenére — lényegében köznyelvi.¹ A nyelvjárás hangtani, alaktani, szóhasználati jelenségei egyáltalán nem színezik a két fiatal beszédét. (A munkahelynek, a békéscsabai középiskolai tanulmányoknak, a más baráti, művelődési hatásoknak egyformán szerepük van ebben.) A nyelvjárás ma Dobozon is egy életkortól, a munkamegosztásban való részvételtől behatárolt réteg nyelvhasználataként tipikus.

A nyelvatlaszadatok alapján a dobozi nyelvjárás hangrendszer típusa — Imre Samu csoportosítása — az I/c altípusba tartozik, amelynek 8 rövid magánhangzója, 7 hosszú magánhangzója és 25 mássalhangzója van (vö. Imre, MMNyjR. 63—4, a magánhangzókra nézve hasonlóan Szabó Géza, i. m. 27). Az is tipizálja a dobozi dialektust, hogy megkülönbözteti az *e* : *ë* fonológiai ellentétet, erősen *ë-ző* nyelvjárásaink közé tartozik. Hangtani, alaktani, szóhasználati, mondattani jelenségek tekintetében belesimul a volt Sárrét nyelvjárásainak tömbjébe, az Imre által közép-tiszántúli nyelvjárástípusnak nevezett dialektusok közé (vö.

¹ Ez úton is köszönöm id. Köves Mihálynak és feleségének, ifj. Köves Mihálynak és feleségének, ifjabb Köves Mihálynak és Köves Eszternek, hogy a dobozi élő nyelvi beszédfelvételek készítésekor vállalták a beszélgetést.

Imre, i. m. 362). Azt, hogy ezen terület nyelvjárási hosszú magánhangzók, diftongusok, a hosszú magánhangzók zárt ejtése, az *l, r, j* nyújtó hatása tekintetében lényegében egységesek, a nyelvatlasz térképlapjai szemléletesen bizonyítják (vö. Dobozon: *Kérés ~ Kérész, gériny: Gëlla* 'Gerla, szomszédos település', *mëgyëk: bikisi, visztüi*: a helyi tájszavak közül *uszu* 'napraforgó', *villás* 'marokszedő', *rëngöü* 'lóca', *rosti* 'leckerítés' stb.). Alaktanilag ilyen helyi nyelvjárási sajátosság, hogy a sárréti nyelvjárásokban „Az -elëm, -delëm képzővel alkotott névszók ragozott alakjaiban az *ë* zárt: engedelëm, engedelmët, engedelmës. . .” (Végh: A békési nyelvjárás. Békés város néprajza. Békés. 1983. 262. Szerk. Dankó Imre), amely sajátosságot Szabó Géza Dobozról is 6 példával adatolt (vö. Nytud.Dolg. 5. 84), de amelyeket a Sárrét északnyugati nyelvjárási (például Szerep, Sárrétudvari) nem ismernek. Ezekben a nyelvjárásokban a toldalék előtti kötőhang a fenti morfémaiban nyílt *e* (vö. *töredëlmet, kisedëlmes* stb.).

A nyelvjárási kettőshangzói is sokféle realizációban észlelhetők. (Ma már persze egyre nehezebben és tisztán egyre kevesebb adatközlő beszédében.) A dialektus kettőshangzói záródó jellegűek, de a félhangzók és a nyomaték különbözősége miatt a nyelvatlaszgyűjtés sokféle változatokat adatolta (vö. *ao, aó, ou, óu; eő, öü, őü; eë, eé, ei, éi*). Ezek a realizációk a nyelvatlasz 696 kérdésének válaszaiból álltak össze. A kettős alakban jelentkező alakváltozatok tovább színesítik ezt a sort (vö. *ou ~ ó, óu ~ ou, ao ~ ó, aó ~ ou, ao ~ óu; öü ~ őü, eő ~ őü, üö ~ ő; ei ~ éi, eë ~ éi*). A fő változat azonban az *éi, óu, őü*. Szabó Géza is csak ezekre hivatkozik (vö. i.m. 27), mint ahogy Végh is csak ezekkel a változatokkal dolgozott (vö. SárNépm. 10—12). Nem véletlen, hogy az atlasz lapjainak szerkesztői is keresték a diftongusok ésszerű egyszerűsítésének lehetőségét (vö. Deme—Imre: NyatI Elm. 249). Magam is úgy vélem, hogy nem tévedünk, ha a diftongus-variációk közül ezekkel dolgozunk: tehetjük ezt azért is, mert a nyelvatlasz munkatársai a nyelvjárásban hallható valamennyi — ma már meg sem figyelhető — realizációt számba vették.

A korábbi gyűjtések — ide számítom a nyelvatlasz dobozi anyagát is — és a nyelvjárási beszédfelvételek tanúsága szerint a dobozi dialektus lényeges sajátosságokban nem tér el a volt Sárrét településeinek beszélt népnyelvétől. Legerősebb jelenségeinek tömbjét (*ë-zés, í-zés*) a nyelvjárást tipikusan beszélők nyelvváltozatában nem kezdték ki sem a társadalmi változások, sem a megváltozott kulturális környezet. Nem állíthatjuk ezt bizonyossággal a diftongusokról, ezek ugyanis a félhangzók, kapcsolt elemek lekopásával itt is monoftongizálódnak. A köznyelv és a hírközlő eszközök egységesítő nyelvi hatása ez. Ingadozás tapasztalható az azonszótagú *l* kiesésekor, a polifonemikus helyzetekben jelentkező diftongus ejtésében *vout ~ vót*). A változás iránya itt is ugyanaz.

A dobozi nyelvjárási történeti adataival tüzetes vizsgálat nem foglalkozott. Kisebb számú történeti *í-ző* anyag (1822—1848) közlésére került sor csupán más sárréti települések *í-ző* anyagával együtt, amelyek annyit bizonyítottak csak, hogy a környék nyelvjárásaiban az *í-zés* a múlt század első felében is minden helyzetben erős volt (vö. MNy. LXXIX, 211—7). A jelenség kutatása azzal a

tanulással járt még, hogy a Békés megyei Levéltár gazdag nyelvjárástörténeti — benne dobozi nyelvjárástörténeti anyagot is — őriz a 19. század elejéről.

2) Úgy látom, hogy a nyelvatlazadatok birtokában a nyelvjárási hosszú magánhangzók kérdéskörébe tartozó részletek — a helyi nyelvjárások példáival kiegészítve — biztonságosan tisztázhatók. Az eddigi kutatások feltárták, hogy a különböző nyelvjárásokban és nyelvjárástípusokban más-más a hosszú magánhangzók megterheltsége, gyakorisága. Az atlasz térképlapjainak segítségével pedig körülhatárolható azon dialektusok tömbje, amelyekben nemcsak a dunántúli nyelvjárásokkal, hanem a köznyelvvel szemben is nagyobb a hosszú magánhangzók gyakorisága. A tendencia területi körvonalazásához fontos eszköz az atlasz, a részleteket, a változásokat azonban a helyi nyelvjárásokra vonatkozó jelenségtanulmányok írhatják le forrásértékűen.

Azt eddig is tudtuk, hogy a hosszú magánhangzók gyakorisága egy-egy helyi nyelvjárás fontos mutatója, sajátossága, Imre Samu atlaszkutatása azonban ide vonatkozóan ennél meghatározóbb eredményre vezetett. Megállapítása szerint „mai nyelvjárásaink hangrendszer típusainak differenciálódásában a hosszú magánhangzók van alapvető szerepük”. (Vö. Imre, MMNyjR. 76.)

Imre Samu monográfiájának összesítő lapjairól megtudjuk, hogy a 19 nyelvjárástípusban és 21 altípusában a rövid magánhangzók 5 kombinációját találta (8, 7+[1], 6+[2], 6+[1], 5+[1]+[1]), a hosszú magánhangzók használatára pedig 12 variációt (vö. Imre, i.m. 72). Ezek az adatok is jelzik, hogy a hosszú magánhangzók meghatározó szerepük van a nyelvjárástípusok differenciálódásában. Imre megállapítása eddig kellően fel nem tárt tényre hívja fel a figyelmet: a térképlapok szemléletesen igazolják, hogy a hosszú magánhangzók megléte, gyakorisága egyedíti a nyelvjárásokat, ezért *a hosszú magánhangzók gyakoriságának értékei tartalmaz, a dialektusokat tipizáló mutatók*. A legújabb dunántúli nyelvjárási hangtani monográfiák pontosan feldolgozták a hosszú magánhangzó-fonémák helyi állapotát (vö. Felsőőr: Imre, NytudÉrt. 72, 16—50; Mihályi: Kiss Jenő, MihNyj. 57—62; Nagykönyi: Szabó József, NagyKnyj. 57—65), Imre szintéziséhez azonban az atlasztérképlapok magyar nyelvterületre vonatkozó összes összehasonlító adata kellett. A nyelvatlaz „búza”, „bíró” címszavának térképlapjai szemléletesen mutatják, hogy a nyelvjárásokban milyen változatosságban élnek a két címszó *ú-zó* — *u-zó*, illetve *i-ző* — *i-ző* alakváltozatai. Az összes hosszú magánhangzós adatból, a címszavakra adott válaszokban jelentkező realizációk összesítéséből állt össze Imre fontos következtetése.

A monográfiák és az atlasz jól kiegészítik egymást a hosszú magánhangzók gyakoriságára nézve is. A hangtani monográfiák kimutatják a hosszú magánhangzók helyi gyakoriságát, a térképlapokon egy-egy címszóra vonatkozóan látjuk a fonéma szóródását és a hosszú magánhangzó-fonémákat kedvelő nyelvjárások tömbjeit. Az atlasz lapjairól leolvashatjuk például, hogy szinte az egész Dunántúlon általános a hosszú magánhangzók rövidülése: Felsőőr, Mihályi,

Nagykónyi nyelvjárása pedig — a hivatkozott monográfiák tanúsága szerint is — belesimul ebbe a mezőbe.

Dolgozatomban a dobozi hosszú magánhangzók állapotát gyakorisági értékeik alapján vizsgálom. A nyelvjárások hosszú magánhangzóinak történeti kérdéseivel nem foglalkozom, a téma történeti anyaga gazdag, megoldatlan rész kérdés alig akad (vö. Benkő, Nyjtört. 93—6; Deme, Nyatlfunkc. 223—34). Történetileg azt emelem ki, hogy a keleti nyelvjárásokban a magánhangzók nyúlása már a XVIII. században általános lehetett (vö. Benkő, i.m. 94), és ez a tendencia ezen a környéken a mai nyelvjárásokban is változatlan maradt. A jelenség megvan, de hogy a tendencia is változatlan-e, vagy a szinkrón állapot utal-e valamilyen megindult változásra — erre is keressük a választ a dobozi nyelvjárás hosszú magánhangzói jelenlegi állapotának vizsgálatával. A hosszú magánhangzók gyakorisági értékeit tekintem következtetésem legfontosabb anyagának.

A dobozi nyelvjárás hosszú magánhangzói szám szerint megegyeznek a köznyelv hosszú magánhangzóival (7). A nyelvjárás hosszú magánhangzókban azonban itt különféle realizációi vannak. A köznyelv minden hosszú magánhangzója monoftongus, a dobozi nyelvjárásban azonban — a nyelvatlasz lapjai e tekintetben nagyon fontosak és tanulságosak — monoftongusként és diftongusos realizációkban élnek: sőt, a többféle kettőshangzó-realizáció mellett a monoftongus hosszú magánhangzók is van variánsa (ó). A hosszú magánhangzók itteni megterhelése, gyakorisága és a terhükre jelentkező sokféle realizáció között egyenes kapcsolat van. A hosszú magánhangzók nyelvjárás realizációinak ismeretében érthető egy-egy morféma sokféle alakváltozata, ejtésváltozata (vö. *mággubó ~ mággubou, cëjkla ~ cëjgla, fenyőt ~ fenyöüt, félhérc ~ félhérc, szivanou ~ szivanó, csürhegés ~ csürhéjs, vőlegí ~ vőüleginy, egëir ~ egëir, pondrou ~ pondrou, szou ~ szao, disznóúnak, disznouja, disznoujok, disznóútok* stb.). (Hasonlóan Imre: ÁNyT. VIII, 96.) A köznyelvi és nyelvjárás hosszú magánhangzók között fontos különbség tehát az utóbbi nyelvváltoztatban jelentkező sokféle realizáció együttélésében van. Sok monoftongusos adat, valamint a kettőshangzós realizációk félhangzóinak problematikája arra utal, hogy e tekintetben előbb-utóbb erőteljes bomlással, majd monoftongizációval számolhatunk.

Egy-egy nyelvjárás magánhangzó-fonéma gyakoriságának vizsgálatára Imre Samu általánosan elfogadott módszere látszik legpraktikusabbnak (vö. MNyjr. 89—240), azokat a vizsgálati módokat, megközelítéseket is figyelembe véve, amelyeket Deme László ugyancsak a nyelvatlaszkutatásokhoz dolgozott ki (vö. Nyatlfunkc. 223—34). A dobozi hosszú magánhangzók gyakoriságának vizsgálatához magam is ezt a gyakorlatot követem: ezt látom legmegfelelőbb módszernek ahhoz, hogy a köznyelvi hosszú magánhangzók: nyelvjárás hosszú magánhangzók, köznyelvi rövid magánhangzók: nyelvjárás hosszú magánhangzók, valamint a köznyelvi hangkapcsolat: nyelvjárás hosszú magánhangzó (benne a diftongusos realizációk) értékeit összegezhessük. A köznyelvi

és nyelvjárási adatok azonossága alapvető mutató a nyelvjárási minősítéséhez, sajátos arculatához, a köznyelvi rövid-: nyelvjárási hosszú magánhangzó, a köznyelvi hangkapcsolat: nyelvjárási hosszú magánhangzó értékei pedig a nyelvjárási jellemző tendenciájára mutatnak rá. Igaza van Balogh Lajosnak, hogy ezen mutatók összevetése az élő nyelv több változatának adataival, a változás, az egységesülés alakulására, irányára is fényt derít.

Az már az adatgyűjtés során is látszott, hogy az „á” az a hosszú magánhangzó, amelynek nyelvjárási gyakorisága értékei alig térnek el a köznyelvi értékektől. A nyelvjárási „á” fonémát néhány nyúlásos realizáció terheli, ezek azonban szám szerint nem jelentősek, természetük szerint is különbözőek. Csupán az *ákác* morféma hangsúly hatására megnyúlt *á*-ja marad meg a paradigmában, az *ád*, *hagy* alaktani indítékú nyúlás a szó toldalékolt alakjaiban nem jelentkezik. Ide vonatkozóan lényeges, hogy az *a > á* nyúlás realizációinál több — bár nem nagyszámú — az *á > a* rövidülés példatára. A több hosszú magánhangzó gyakoriságát ennél több összetevő alakítja, a részletek vizsgálatától ezeknél a fonémáknál nem lehet eltekinteni.

A dobozi nyelvjárási 7 hosszú magánhangzó-fonémájának gyakoriságát az adott hosszú magánhangzó terhére jelentkező valamennyi köznyelvi magánhangzó és polifonémikus értékű szembenállást figyelembe véve vizsgálom. Külön minősítem azokat az adatokat, amelyek visszaszorultak vagy visszaszoruló félben vannak már a nyelvjárási állapotban. Ezek mellett — az élő nyelvi vizsgálatok tanúsága alapján — minden vizsgált hosszú magánhangzónál jelzem a fonéma mai általános helyzetét. Úgy látom, hogy az utóbbi két szemponttal viszonylag teljes lehet a nyelvjárási hosszú magánhangzók állapotvizsgálata.

Az egyes hosszú magánhangzók állapotának és gyakoriságának vizsgálatához négy adatközlő 553 adatát valamint a nyelvatlasz 696 adatát használom fel. Az összes adat elegendő ahhoz, hogy egy nyelvjárási fonémáiról elfogadhatóan pontos képet adjon. Az adattárban szétválasztom az adatközlőktől (ak.) és a nyelvatlaszból (nya.) származó adatokat.

3) A következőkben a nyelvatlasz és beszédfelvételeim nyelvi anyaga alapján vizsgálom a hét dobozi hosszú magánhangzó állapotát és gyakoriságát. Ennek során számba veszem a köznyelvi hosszú magánhangzó: nyelvjárási hosszú magánhangzó, a köznyelvi rövid magánhangzó: nyelvjárási hosszú magánhangzó, a köznyelvi más magánhangzó: a nyelvjárási *á*, *é*, *í* stb., köznyelvi hangkapcsolat: nyelvjárási hosszú magánhangzó megfeleléseit, majd összevetem a fonémák gyakoriságát növelő és csökkentő realizációkat. Mivel valamennyi hosszú magánhangzónál a kny. hosszú magánhangzó: nyj. hosszú magánhangzó megfelelés adattára a legnagyobb, az *á* fonéma a köznyelvi és nyelvjárási morfémaiban teljesen azonos, a nyelvjárási sincsennek változatai, ennél a fonémánál ezen megfeleléseket csak néhány adattal szemléltetem. Hasonlóan járok el a kny. *é*: nyj. *í* (zárt *í*-zés) adattáránál is, mert az adatok sokra rúgnak, az *í*-zés teljes példatárának azonban mégis csak egy töredékét adnák.

A dobozi nyelvjárás á fonémájának gyakorisága és állapota

A dobozi nyelvjárásban az *á* fonéma hangszínében megegyezik a köznyelv azonos hosszú magánhangzójáéval, realizációja nincs. Köves Mihály *á* hangjai nem helyi variánsok, hanem tótkomlói szlovák anyanyelvének maradványa. Illabiális *á* hangjai a helyi nyelvjárásban nem hallhatók.

Az *á* hang a köznyelvi *a* fonéma helyén is előfordul, de néhány adat van a kny. *á*: nyj. *a* megfelelésre is. A dobozi nyelvjárás *á* fonéma gyakorisága lényegében azonos a köznyelvi hosszú magánhangzóéval, állapotát különféle forrásokból származó megfelelések nem befolyásolják.

kny. *á*: nyj. *á*

(ak.): *árpát, bál, bálba, báloztunk, bőrnýtartás, cimborám, Gëllán, 'Gerlán', Gyomára, jány, jánykoromba, kisjány, laskát, másikának, mázsát, Nagyvárad, Nagyváradon, szalonát, vasárnap, (nya.): álmába, búzavirág, csás, gácsir, járom, mággubó ~ mággubou, nyávog, okádik, rátotta, ragyás, ruháját, tanál, villás 'marokszedő' stb.*

A kétféle forrásanyag egybehangzó tanúsága, hogy a köznyelvi és nyelvjárás *á* fonéma morfémaiban az *á* fonéma egyforma, a két nyelvváltozatban a fonéma megterhelése is azonos. Minden olyan helyzet, amelyben az *á* előfordul (például az *a* — *á*-t váltó tövek), ezt erősíti (vö. [ak.]: *bikát, ekekapát, tanyát, (nya.): álmába, apját, apjái, ruháját* stb.). A nyelvjárás *á* fonéma tehát a morféma túlnyomó többségében nem üt el a köznyelvi hasonló hosszú magánhangzótól, gyakoriságának értékei azonosak a köznyelvi fonémáéval, többletként a köznyelvi *a*: nyelvjárás *á* megfelelés adatai terhelik még.

kny. *a*: nyj. *á*

(ak.): *ád, hágy, hálá Istennek, Juliánna, (kila) > kilányi, kriptáj 'kripta' Zsuzsánna, (nya.): ákác.*

Az *ád, hágy* más nyelvjárásokban is előforduló alaktani értékű nyúlás, Dobozon csak a nyelvjárás *á* beszédben maradt meg.

A regionális köznyelvbe ezek az alakváltozatok nem kerültek át. Az *ákác* a hangsúlytól irányított nyúlás, a szó toldalékolt alakjaiban is megmarad az *á* (vö. *ákácból, ákácok, akácot* stb.). A *Juliánna, Zsuzsánna* rövid fonémája a hosszú mássalhangzók hatására és analógiától erősítve nyúlhatott meg (vö. *mámma, utánna* stb.). Az *ád, hágy* különféle toldalékolt alakjait őrzi a szomszédos község (Vésztő) nyelvjárását beszélő Sinka István korai prózája (vö. Harmincnyolc vadalma. Magyar Élet. 1941.). Ebben a kötetben a hangsúly hatására megnyúlt adat is van (*Mári*). Az *a* fonéma nyúlásának példáit. Végh József környéken gyűjtött népmeséiben is megtaláljuk. Meghatározó mértékben ez a nyúlás nem befolyásolja a nyelvjárás *á* fonémájának gyakoriságát, fontos azonban, hogy ezek az adatok (az *a > á*, valamint az *e > é* nyúlás példái) — úgy látszik —, a nyelvjárást tipikusan beszélők kihálásával maguk is elvesznek.

Néhány adat viszont a nyelvjárás *á* előfordulást csökkenti, a jelenség az *á* fonéma állapota szempontjából érdekes:

kny. *á*: nyj. *a*

(ak.): *akar*, 'akár', *ammen* 'Ámen', *huva* 'hová?' *Kajin* 'gyüülöködő, olyan ember, aki haragban van a testvérével', *adventkor*, (nya.): *mangurul* ~ *mangurol*.

Az é fonéma gyakorisága és állapota

A dobozi dialektusban az *é* fonéma többféle realizációban él (vö. nyatl. *é*, *éj*, *éé*, *egē*), tehát monoftongusként és diftongusként is.

Az *é* gyakorisága szempontjából két jelenségnek van alapvető szerepe: a *kny. é*: nyj. *é*, valamint a *kny. é*: nyj. *í* megfelelésnek. A *kny. é*: nyj. *é* megfelelés adatai a nyelvjárási *é* hangok masszív tömbjét képezik, a zárt *í-zés* (valamint az egyes szám 3. sz. birtokos személyrag helyén jelentkező *i-k*) adatai viszont jelentősen csökkentik a nyelvjárási *é* fonéma gyakoriságát. Jóllehet, más magánhangzó, illetve hangkapcsolat helyén is találunk *é*-t a nyelvjárásban, ez a példatár azonban nem nagy, e mellett néhány kisebb hatású jelenség, a *kny. é*: nyj. *ú*, *kny. él*: nyj. *e* adatai ugyancsak csökkentik az *é* fonémák számát. A dobozi nyelvjárás *é* fonémája az atlaszgyűjtés idején megterheltségében és egységesülésének állapotában egyaránt távol állt a köznyelvi megfelelőtől, de a korábbi diftongusos realizációk napjainkra egyszerűsödtek. Valószínű, hogy a köznyelvi monoftongus van hatással rájuk.

kny. é: nyj. *é*

(ak.): *affenét*, *apósoméknál*, *álattenyésztésen*, *Békéscsabáho*, *Békésről*, *bíréséké*, *csömétét*, *elegen*, *elég*, *elírném*, *één* ~ *én* ~ *éin*, *éhézni*, *éhesztünk*, *énnállam*, *émvelem*, *énrám*, *érdekés*, *étvágyát*, *évege*, *éves*, *évet*, *évig*, *évre*, *félbuknék*, *fél 'halb' fészért*, *fillérünk*, *főgépész*, *gébbe*, *gépet*, *gépész*, *gépházba*, *géphé*, *gépnel*, *géppel*, *hacacárézik*, *hetedikén*, *hétén*, *hétig*, *hétszencségít*, *Ilonkájék*, *intézve*, *ipamék*, *képér*, *keresztény*, *kéccer*, *képviselő*, *kérelém*, *kérdezni*, *két*, *kétszáz*, *kilóméter*, *kiszedísnél*, *közgebe*, *közzé*, *legveszejesebb*, *löttél*, *levél*, *léc*, *lécét*, *lécnek*, *másikét*, *másodéves*, *megértettük*, *mégjöttél*, *mellé*, *mennyiér*, *még*, *mété-rit*, *métert*, *Móré* (szn.), *ötödikén*, *őszintén*, *Pistájék*, *Rájzerék*, ' ~ -hez', *Rézi*, *rőzsébe*, *Sebenné*, *segéjt*, *sertéseknél*, *sertéstenyészet*, *szegínysígnél*, *szeretnék*, *széles*, *tégla*, *téglát*, *tehénfogat*, *tenyészet*, *téjesz*, *téjezbe*, *téjesznek*, *téjeszné*, *tér 'fér'*, *tényező*, *tizénhét*, *tizénnét*, *történik*, *viginél*, *zenének*:

(nya.): *apjáéi*, *béilfa*, *béilpoklos*, *céigla* ~ *céigla*, *csalamádé*, *csíplőügéip*, *csürhegs* ~ *csürhéis*, *déir*, *écséim*, *egéir* ~ *egéir*, *szárnyasegéir*, *égyel*, *énnék*, *énném*, *Érziék*, *estétitű réggelig* ~ *estétitű réggelig*, *félhéirc* ~ *félhérc*, *félvénnéik*, *Ferínél*, *féil* ~ *fél 'halb' fürödnél*, *gatyafenéik*, *geége*, *göncöszekéir*, *hazaménnéink*, *hét*, *hétfü* ~ *hetfü*, *idéin*, *innék*, *jéig*, *jéirce*, *keréik*, *kéis*, *vonókéis*, *kéit*, *kézelő*, *kézzel*, *kötné*, *kötnéink*, *közéipsőü*, *léic*, *léicét*, *léigy*, *léiha*, *mégéj*, *melléj*, *ményéit*, *mesél*, *Mihájé*, *nagygeréibje*, *neéneém*, *nyéil*, *öccsijéj*, *péjva*, *lampéjva*, *pöszméite*, *purdej*, 'meztelen' *Sándorék* ' ~ -hoz, ~ -nál, *Sándoréiktúl*, *szadéj* 'falánk' *szekér* ~ *szekéir*, *szekéjren* ~ *szekéjren*, *szekérre*, *széik*, *gyalokszégek*, *széiken*, *széikhé*, *taréjja*, *tégyél*, *tehé* ~ *tehéj*, *tégla*, *térgy*, *téirgyépél*, *téizsla*, *ügyvéid*, *veréib*, *vinnéink*.

A példatár nem teljes, a beszédfelvételek adatai esetlegesek, de azt érzékeltetik, hogy az *é* fonéma a nyelvjárásban minden helyzetben előfordul. A nyelvtalaszbeli adatok mutatják, hogy az atlaszgyűjtés idején az *é* hangnak még sokféle változatát találták Dobozon. Az általam készített beszédfelvételeken — pedig munka közben sokszor meghallgattam a beszélgetéseket — az *é* fonéma kettőshangzós változatai sokkal nehezebben érzékelhetők, ezért a néhány kettőshangzós adat mellett teljes biztonsággal a monoftongust adhatjuk meg. Dobozai tanulmányában Szabó Géza is az *é* fonéma egyetlen nyelvjárási kettőshangzós változatát jelezte már, az *éi*-t. A nyelvtalasz több adata arra mutat, hogy a diftongusos változatok mellett — már 30—35 évvel ezelőtt is — gyakran a monoftongust is hallották (vö. *félhérc* ~ *félhérc*, *fél* ~ *fél* 'halb', *Sándoréiktól* ~ *Sándorék*, *szekér* ~ *szekér*, *térgyöpél* ~ *térgy*, *vér* ~ *vér*). A nyelvjárás *é* fonémáját leginkább a kny. *é*: nyj. *é* megfelelés példái terhelik, más köznyelvi magánhangzó és hangkapcsolat helyén jelentkező *é*-nek kevés adata van, a fonéma megterhelése szempontjából nincs jelentőségük.

kny. e: nyj. *é*

(ak.): *bélit*, *éngem*, *nékem*, *néki*, *vélle*,

(nya.): *mökkél*, *téjbül*, *téjfog*, *véjr* ~ *vér* 'dobog, ver'

Ebben az adattárban a nyelvjárási *é* alaktani értékű és hangsúlytól irányított példái vannak. Az ilyen eredetű *é*-knek kevés adata van, a nyelvjárást beszélők nyelvhasználatában is ingadozik az *e* és *é*. A környéken — Dobozon is — ennek a megfelelésnek más nyelvjárási példáit is ismerik (vö. Sinka, i.m.: Végh, Sár-Népm. „nem tudtam hová *vét* a sors . . .”, „mindörökre porba *vész*”). A *kél*, *téj*, *vér* alaktani értékű nyúlás csak a nyelvjárási beszédben fordul elő, a regionális köznyelvbe nem kerültek át. Ilyen eredetű nyúlásnak látszik a *bélit* morfémabeli is (vö. kny. *bél* ~ *belét*), bár itt több összefüggésre is figyelniünk kell (vö. nyj. *bél* ~ *bélit* ~ *belek*, *belet*). A ragos névmások esetében a hangsúly hatására történt nyúlással van dolgunk (vö. *éngem* ~ *éngemet*, *nékem*, *nékéd*, *néki*, *véllem*, *vélled*, *vélle* stb.). Bár a *kél*, *téj*, *vér* alaki tájszónak minősül, használata nyelvjárási szélsőségnek számít. Az *é* fonéma állapota szempontjából azért figyelemre méltó, mert napjainkra általános nyelvjárási használatát a köznyelvi — regionális köznyelvi monoftongus kikezdte.

kny. ej: nyj. *é*

(ak.): *méiköütök* ~ *méikötök*, (nya.): *péiva*, *lampéiva*. A nyelvjárási *é* megterhelése szempontjából ezek az adatok nem jelentősek, a példák a nyelvjárási *é* hangok eredete, forrásai oldaláról érdekesek.

A nyelvjárási *é* fonémát terhelő összetevők után szólunk az ellenpéldákról is, mert így pontosabbak a fonéma gyakorisági értékei, ezzel pontos az *é* állapotáról adott kép is.

A dobozi nyelvjárás *é* fonémáinak gyakoriságát jelentősen csökkenti a kny. *é*: nyj. *i* megfelelés (zárt *i*-zés) adattára (vö. az *i* fonéma nyelvjárási gyakoriságának részleteinél). A dobozi nyelvjárás *é* fonémáinak gyakorisági értékei a dialektus erős zárt *i*-zése miatt különböznek a köznyelvi *é* gyakoriságától. Ennél

kisebb hatású megfelelés is csökkenti Dobozon a nyelvjárási *é*-k terhelését: a kny. *é*, (él): nyj. *e*, kny. *é*: nyj. *ű*, kny. *é*: nyj. *i* adatai. A kny. *é* (él): ny. *e* (vö. hétfű ~ hétfű, nekül ~ nekül), kny. *é*: nyj. *ű* (vö. *fűsű* ~ *fisű*, *szűrű*), a kny. *é*: nyj. *i* (vö. *vetilleő* [nya.] típusú adatok nem súlyuk, hanem előfordulásuk, meglétük miatt érdekesek. A kny. *é*: nyj. *i* megfelelés nem tőszóbeli adatai viszont számuk miatt is fontosak. A nyelvjárásban a toldalékok előtt az egyes szám 3. sz. birtokos személyrag mindig *i* (vö. (ak.): *bélit*, *hétszencségít*, *métérit*, *viginél*, (nya.): *ingit*, *kezibe*, *öccsijéi*). Az esetleges, hogy a több mint 1200 adatból erre a megfelelésre összesen 7 példa akadt, mert a jelenség nyelvjárásbeli stabilitása és következetessége az *é*-k gyakoriságát jelentős mértékben csökkenti.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a dobozi nyelvjárás *é* hangja gyakoriságában és állapotában egyaránt különbözik a köznyelv hasonló fonémájától. A nyelvjárási beszédben előfordult (előforduló) változatai miatt eltér a köznyelvi *é*-től. Az *é* „kötetlen fonéma” (Imre Samu) Dobozon, a *kél*, valamint az *éngem* típusú realizációkban kötött. A nyelvjárás *é* fonémáinak legnagyobb tömbjét a kny. *é*: nyj. *é* megfelelés példái adják, de az *é* megterhelése kisebb, mint a köznyelvi *é* fonémáé. Mai állapotát az jellemzi, hogy gyakoriságát a hatásában erős kny. *é*: nyj. *é*, kny. *é*: nyj. más magánhangzó (elsősorban *i*) megfelelés, valamint a hatásában gyengébb kny. *más magánhangzó*:nyj. *é* megfelelés alakítja. A kny. *e*: nyj. *é* példái a nyelvjárási beszédben is ritkán fordulnak elő.

Az i fonéma állapota és gyakorisága

Az *i* a dobozi nyelvjárás egyik megterhelt hosszú magánhangzó-fonémája. Nagy gyakoriságának több összetevője van: a köznyelvi *i* a nyelvjárási beszédben is mindig és minden helyzetben hosszú marad: a helyi (és a környékbeli) dialektusra jellemzően az *i* több morfémában megnyúlik: néhány adatban más magánhangzó, illetve hangkapcsolat helyén is *i* jelentkezik: a legnyomósabb ok azonban, hogy a köznyelvi *é*: nyelvjárási *i* megfelelés sok morfémában adathaladó, vagyis az *é* > *i* zártabbá válás nagy adattára erősen megterheli a nyelvjárás *i* magánhangzóját. Az *i*-nek a nyelvjárásban sincs realizációja. Az is figyelemre méltó, hogy olyan hosszú magánhangzó, amelynek a nyelvjárási hosszú magánhangzó: köznyelvi más magánhangzó megfelelésre nincs adata, nincs tehát az *i* gyakoriságát enyhítő jelenség a nyelvjárásban. Néhány tájszó *i* fonémája is terheli még az *i* hangot (vö. *toszít* stb.).

kny. *i*: nyj. *i*

(ak.): *álítólag*, *becsődített*, *behíttak*, *bekerítettik*, *bir*, *birja*, *birni*, *birta*, *birtam*, *birok* (2), *bíró*, *bírónak*, *építeni*, *fordítottuk*, *hasítani*, *elhasítani*, *hí*, *híjja*, 'húja', *híjják*, *behikálták*, *így ípiccsek*, *újjáipítették*, *ipítettik*, *ipítettük*, *félipítettük*, *ipített*, *ipíteni*, *ipítve*, *kiszítve*, *kitelepipítettik*, *kívánság*, *kívül*, *lakcímem*, *mégállították*, *mэгtánította*, *míg* (2), *nyugdíj*, *nyugdíjas*, *nyugdíját*, *nyugdíjba*, *segíteni*, *sim-*

vasat, számítással, szorítottuk, takariccsuk, takarítanak, takarítani, takarítónak, tíz, ürícsük, víz (2), vízbe, vízzel, zsírt (2): (nya.):

bíraq ~ bíróu, bíróutúl, bírouho, bírónál, címere, csipeő, csipőűje, gyík, hínak, hini, hittad, ínny, írjon, írão, íz, kígyóu, kikísírēm, kínozza, kondít, léckerítés, nyerít, pirítos, ríni, rína, rítt, ríttam, segíték, segíték ~ segítették, színú, szíve, szívek ~ szívők, tanícса, tanítóu, taníttya, tíz, víz, vízi, vonyít.

Az adattár csak relatíve teljes: csak a nyelvatlasz dobozi *i*-ző morfémáit és a beszédfelvételek hosszú *i* fonémát tartalmazó morfémáit tartalmazza. Azt ez az adattár is igazolja, hogy a kny. *i*: nyj. *i* megfelelésben a köznyelvben és a dobozi nyelvjárásban nincs eltérés, a köznyelvben *i*-vel hangzó morfémák a nyelvjárásban is ugyanúgy hangzanak. A toldalékolts morfémák tanúsága fontos a jelenség megítéléséhez, mert bizonyítják, hogy az *i* fonéma időtartamában különböző toldalékok kapcsolódása esetén sincs változás (vö. az *ipít, nyugdíj, takarít* stb. adattárban szereplő adatait). A *bír* ige ragozott alakjaiban ugyanígy, kivéve a köznyelvben is általában *i*-vel hangzó jelen idő egyes szám első személyű alanyi ragozású alakot. (A *birok* igealak persze gyakran hallgató még hosszú magánhangzós alakváltozatban is: *Nem bírok más annyit, mint rigén.* stb.).

Az *i* gyakoriságának egyik meghatározója Dobozon, hogy a fonéma egyetlen morfémában sem rövidül meg, kivéve a köznyelvben is meglévő többeli váltakozások eseteit (vö. *víz ~ vizet* stb.).

kny. íj: nyj. íj, í

(nya.): *dunnahíj, nyakszí.*

Az adatközlőknél ennek a megfelelésnek nincs adata. A nyelvjárási *szí, hí* alak azonban ilyenféle megfelelés.

kny. e: nyj. í

(nya.): *körtí.*

kny. ej: nyj. í

(ak.): *ínnye*, (nya.) *pihe < pihēs ~ (pējhēs).*

kny. é: nyj. í

A beszédfelvételekből 148 zárt *i*-ző adatot gyűjtöttem ki. A nyelvatlasz dobozi *i*-ző morfémái a következők:

beszilsz, beszíltem, bikanyál, göröngyibika, csipēlni, csipēlőfa, csiplőűgép, dērik, ebíd, ebidēl, egíssígēs, gácsír, fazikcsinálou ~ fazikas, fájír, fehír, fehírtök 'sütőtök', felesígēm, festik, fisű ~ fűsű, fűrisz, gēriny, húsvít, húsvítkor, húsvitra, idēs, ifēlbe, ílesztő, inekēl, ipít, ízik, kaparík, kellis, kēnyír, dēszkakerítés, kikísírēm, kíróuddzik, kive, kolompír, kőkíny, körtík, körtít, kukoríkol, léckerítés, lík, líp, míh, mihecske, miheji, mihek, mikas, missz, mín, míz, mizes, nígy, mégnízzük, nízstél, őűrisztik, őűrisztíték, penisz, mēkpeniszēdik, peniszēs, cukorripa, sárgarípa, szája szíle, szēgí ~ szēgin, szígyēlli, szína, szíp, szípēn ~ szípen, szívanou ~ szívanó, tányír, kockástiszta, vakarík 'cipó' verejtík, víkollaska, vír, vísű, vőtegi ~ vőűleginy.

Jeleztem, hogy nem szándékom a zárt *i*-zés teljes dobozi adattárának összeállítására, hiszen ez a mutatóvány-adattár is bizonyítja, hogy az *i*-k minden helyzet-

ben előfordulnak. A jelenség az *i* fonéma nyelvjárási megterhelése miatt, valamint az *i* állapotát stabilizáló adottsága miatt bír különleges jelentőséggel. Dobozon az *i*-zés következetesebb, mint az *ē*-zés, ez utóbbi jelenségnél ugyanis nagyobb ingadozást találunk. Az *i*-zés miatt létrejövő azonos alakok (vö. *bír* 'bér' ~ *bír*, *líp* 'lépe' ~ *líp*, *víg* 'vég' ~ *víg* 'vidám', *mír* 'miért' *mír* 'mér valamit' stb.) a jelentés oldaláról nem okoznak problémát. Az *i*-zés a nyelvjárási *i* gyakoriságát nagymértékben megnöveli, hiszen az *i*-zés a nyelvjárási *i*-ző morféma legnagyobb csoportját adja. Nincs a nyelvjárásban másik olyan jelenség, amely egy fonéma megterhelését ilyen mértékben befolyásolná.

kny. i: nyj. *i*

(ak.): *birtok*, *birtokára*, *církot*, *csírke*, *mindíg(4)*, *őrísztik*, *mögörísztik*, *virtuskodni*, *virtuskottam*:

(nya.): *birka*, *bírsalma*, *csírke*, *jorsír* 'jorksire', *öüriszte*, *öürisztíték*, *öürisztek*, *öürisztik*, *pacsírta*, *papír*, *szikje* 'sárgája', *szilva*.

Ez a megfelelés a dobozi és környékbeli nyelvjárások sajátos tendenciájának terméke, a hosszú magánhangzók kedvelésének tipikus esete. A nyúlás adatai minden nyelvjárási hosszú magánhangzó-fonémánál megtalálhatók. Bár az adattár ennél a fonémánál nem nagy, a nyelvatlaszban és a beszédfelvételekben ennyi volt, a rákérdezés tisztázta, hogy a más nyelvjárásokban hosszú *i*-vel használt morféákat itt is hosszú *i*-vel ejtik (vö. *hivatal*, *íjed*, *síjet*, *síma*, *tík*, *vidám* stb.). Megjegyezzük, hogy a nyelvjárási beszédben az *i* helyén félhosszú hang is előfordul, ezekben a morféákban azonban a hosszú hang az általános.

kny. *ü*: nyj. *i*

(nya.): *fikötő*, *kilső*, *kűmives*.

kny. *ié*: nyj. *i*

(ak.) *amír*, *mír*, 'miért', *sēmennyír*.

Valamennyi megfelelést figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy az *i* fonéma megterhelése Dobozon sokkal nagyobb a köznyelvinél. Sokféle megfelelés adataiból állt össze a fonéma megterhelésének ilyen magas értéke. Az *i* — mindenekeelőtt a zárt *i*-zés és a kny. *i*: nyj. *i* adatainak azonossága miatt — a nyelvjárás legjobban megterhelt hosszú fonémája, realizációja nincs. A nyelvatlasz tanúsága szerint néhány valódi tájszó *i*-je is növeli a fonéma gyakoriságát (vö. *bíjog*, *fírháng*, *pillis* 'szelet, karéj', *rosti* 'leckerítés'). A hosszú és rövid magánhangzó alaktani értékű váltakozásának is van adata (vö. nya.: *fazikcsináló* ~ *fazikas*). Az említett összefüggések, kapcsolódások miatt megfontolandónak tartom, hogy az *i*-zéssel foglalkozó jelenségtanulmányok a zárt *i*-zéssel, mint a fonémát erősen terhelő jelenséggel, az *i* fonéma általános problematikájának részeként foglalkozzanak.

Az ó fonéma gyakorisága és állapota

Az atlaszgyűjtés idején az *ó* fonéma a dobozi nyelvjárásban többféle, monofongusos és diftongusos realizációban élt (vö. *ó*: *qó*, *ou*, *óu*), s bár a fonéma

kettőshangzós realizációja (óu) máig megmaradt, lényegében a monoftongusos forma az általánosabb. Az óu realizáció legbiztosabban az azonszótagú 1 kiesése kapcsán figyelhető meg (vö. *bóudba*, *nyóucvan*, *óucsó* stb.). A köznyelvi ó-nak tehát Dobozon ó, *ó* monoftongusos és *áo*, *ou*, *óu* diftongusos realizációk felelnek meg.

A nyelvjárási ó gyakoriságát a kny. ó: nyj. ó azonosság, valamint a kny. o: nyj. ó, a kny. ol, or: nyj. o többlet határozza meg. A nyelvjárási ó fonéma gyakorisága szempontjából legszámottevőbb a kny. ó: nyj. ó megfelelés adattára, több kisebb megfelelésnek nincs igazi jelentősége.

kny. ó: nyj. ó

(ak.): *adódot*, *ajtó*, *ajtót*, *álitólag*, *apósom*, *apósoméknál*, *apósomnak*, *bíró*, *bírónak*, *csaló*, *csomóba*, *depóba*, *disznó* (3), *disznója*, *disznóval*, *énnivalót*, *hánykolódna*, *hónaposok*, *istálló*, *istállót*, *jó* (3), *jószág*, *jószágja*, *jószágnak*, *jószágot*, *Józsi*, *kacskaringózott*, *kényírnekvalót*, *kilónyi*, *kinlítottam*, *kocadisznó*, *kórós*, *Lábogónak*, (hn.), *mékszóalni*, *Móré* (szn.), *ócska*, *október*, *órákkor*, *padlón*, *pallódészkanak*, *pótlíkot*, *rómajiak*, *Róza*, *szanatórium*, *szólt*, *szórakosztak*, *szóval*, *takarítónak*, *takarmányakvalót*, *tanálkosztunk*, *tanácsadó*, *tinókkal*, *Tótkomlós*, *trombózusos* 'trombózisos', *való*, *visszaszóltunk*, *vonót*, *zsidó*, *Zsófi*;

(nya.): *abrakozsbakóu*, *álsou*, *apróujjúság*, *birao* ~ *biróu*, *csapóu*, *csikóu*, *csúszóuvas*, *disznouja*, *disznoujok*, *disznóúnak*, *disznóutok*, *dijou*, *farsróuf*, *fějrevalóu*, *kendőü*, *fickóu*, 'lőre', *fojou*, *gombojítáo*, *gója*, *góuré*, *gyaón*, *hajtóuszár*, *hérnyó*, *hou*, *haódos* ~ *hódos*, *iraó*, *jóu*, *kancsao*, *karóu* ~ *karó*, *kéjszfogóu*, *kígyóu*, *kóuc*, *koporsóu* ~ *kaporsou*, *kóuróu*, *kouroutú*, *kaóstolóu*, *kotlóu*, *kunkorgóujja*, *locsólaó*, *mággubó*, *méggyaógyúl*, *mogyoróu*, *mőukus*, *nagygamóu*, *nyútóu*, *nyútaóddzik*, *nyútóuszárnya*, *pantalló*, *petróu*, *pillangóu*, *pokróuc*, *póukos*, *pondróu*, *pondrou*, *porzóukarika*, *pufóuk*, *rouzsa*, *sallóu*, *sarogjatártó*, *savaó*, *saoska*, *sóutalan* ~ *sótalan*, *spenóut*, *szánkóu*, *szou* ~ *szaó*, *szout*, *tanítóu*, *tilaó*, *tinóu*, *tóu*, *tóucsa*, *tojóuz*, *tőviskezsdisznóu*, *túlsou*, *túraó*, *túszkaparó*, *vonókéis*.

kny. o: nyj. ó

(ak.): *kilómétér*, *kilómétérrül*, *dólgosztam*, *hóld*, *utólsó*.

kny. ol, or: nyj. ó (óu)

(ak.): *bóudba*, *dóuga*, *dóugát*, *dógokat*, *dóugosztam*, *dóugosztok*, *dóugosztunk*, *dógozik*, *dógozunk*, *dógozni* (3), *dógozott*, *ezérnyóucsáznyóucvannyóudzba*, *fémvóut*, *fótokat*, *harmincnyódzba*, *hatvannyóudzba*, *hóud* ~ *hód*, *hónap* 'holnap', *mékhouctaknak*, *mégdóugosztam*, *nyóc*, *nyóucadik*, *nyóucvan* (2), *nyóucvannígy*, *óucsóu*, *óudala*, *óudalra*, *szógáltam*, *vóna* (2), *vóna*, *vót*, *vóut*, *mégvóut*, *vótak*, *vótam*, *vóutam* (2), *mégvótunk*, *vótunk*, *vótunk*;

(nya.):

nyouc, *óudalbörda*, *óudalcsú*, *rajtója* 'lajtorja', *vóna*.

A polifonemikus ó-k jelentősen megemelik a nyelvjárási ó fonéma gyakorisági értékeit. Ezen megfelelés monoftongusos adatai a regionális köznyelvben is előfordulnak. A nyelvjárási ó fonémát számottevően a fenti kny. ó: nyj. ó megfelelés és ez utóbbi, a hangkapcsolatok helyén jelentkező ó fonémák terhe-

lik. Abban, hogy az ó nyelvjárási gyakorisági értékei a köznyelvi ó értékei körül mozognak, két jelenségnek van szerepe: a kny. ol, or: nyj. ó megfelelés adatai a köznyelvtől eltérően, jobban megterhelik a fonémát, az ó > ú zártabbaválás azonban legalább ilyen mértékben csökkenti az ó fonéma gyakoriságát. Az ó néhány olyan gyakran használt toldalékban is előfordul, amelyekben a nyelvjárási beszédben zártabbá válik a fonéma, ez sokat elvon az ó gyakorisági értékeiből. Az alábbi kisebb hatású megfelelések ugyancsak tehermentesítik a nyelvjárási ó-t:

kny. ó: nyj. a

(ak.): száⁿka ~ száⁿkóu.

kny. ó: nyj. o

(nya.): piritos.

kny. ó: nyj. u

(nya.): pulu^ver ~ puló^ver.

A nyelvjárási ó fonéma gyakorisága megközelítően azonos a köznyelv hasonló hosszú magánhangzójával. Az ó zártabbá válása miatt nem jön létre olyan csökkenés, mint az é zártabbá válása nyomán, tény azonban, hogy ennél a középső nyelvállású magánhangzónál is a zártabbá válás az a jelenség, amely — ha a kny. ol, or: nyj. ó megfelelés adatai nem kompenzálnák — a nyelvjárási ó értékeit eltérítené a köznyelvi használat értékeitől. A fonéma korábbi diftongusos realizációi csökkentek, a monoftongizálódás a hang állapotának fontos mutatója. A regionális köznyelvben is a monoftongusos forma él. A több, kisebb súlyú megfelelés a fonéma nyelvjárási értékeit nem befolyásolja.

Az ő fonéma gyakorisága és állapota

Az ő fonéma nyelvjárási helyzete csaknem azonos, mint az ó fonémáé, gyakorisági értékei, az értékeket befolyásoló jelenségek hasonlóak. A nyelvatlasz munkatársai az ő fonémának is többféle diftongusos realizációját találták még (vö. *fělsőü, kírőüddzik, teőke, vetilleő*), napjainkra azonban ezek is egyszerűsödtek, a monoftongusos ejtéshez közeledtek. A kettőshangzós realizáció az ő fonéma esetében is elsősorban az azonszótagú l kiesése nyomán hallható még (vö. *kőüccsön, zőüd* stb.). A nyelvjárási ő fonéma legszármottevőbb csoportja a kny. ő: nyj. ő megfelelés adataiban él. Nagyobb számban jelentkezik a nyelvjárási ő a köznyelvi öj, öl hangkapcsolat helyén, a többi helyzet adatai a gyakoriság szempontjából elhanyagolhatók.

Szembetűnő, hogy a kny. ő: nyj. ő megfelelésnek nincs adata, holott a többi hosszú magánhangzót egyformán terheli a nyúlás több-kevesebb példája. Az ő fonéma gyakoriságát csökkentik a zártabbá vált realizációk (ő > ű), különösen a suffixumokbeli ű-k tehermentesítik nagyobb mértékben a fonémát.

kny. ő: nyj. ő

(ak.): *becsődített, brigádezető, cipő, előtte, előrebocsátottuk, eső, esztendőbe, esztendők, énbőlöllem, felől, fenyőt, főzni, fűtő, időbe, idős, intéző, jeddző, jeddző-*

vel, Jenő, kettő (2), kettős, képviselő, különböző, leszerződve, marokszédő, meg-nősült, megőrisztik, mezőgazdasági, nősültem, nőszttem, őrisztik, őrizni, őszintén, Őzezsbe (hn.), pëngő ~ pengő, pengőbe, pengőji 'pengőért', Petőfi, szöllő, szülő, szülőket, szülőknak, temetőbe, tényező, termelőszövetkezet, tetőt 'tetőt', tizen-kettő, üdülő, ünneplő, vajúgvetők, vízstóji, vizenyős:

(nya.): barázdabillegetőü, befeött, belölle, belsőü, böüg, böügöü, csípelőfa, csipeő, csipőüje, csőüdör, cseőröge, csőüsz ~ csősz, enyőü, mézga', érdőü, érdőüje ~ érde-je, fejőü, fëlsőü ~ fëlsőü, fenyőü ~ fenyő, fenyőüt ~ fenyüt, fikötőü, időü ~ időü, ílesztő, ismerős, jeddző, kakasülőü, kaskötőü, kendőü, kezelő, külsőü, kirőüddzik, kocshenőücs, kötöszködőü, közéipsőü, küllőü, lepedőü, marokszédőü, meddőü, megnő, megörzi, őüriszte, őürisztek, őürisztik ~ őürisztik, őüsz, őüszibarack, pöttyögőü, rengőü, sütőütök, szeplős, szitakötőü, szöllőü, szövegő, teknőü, tēpértőü, teőke, velőü, vetillegő, viselegős, veőfi, vőüleginy ~ vőlegi, üldőü, üszőü.

Az ő fonémát tartalmazó nyelvjárási morfémák legnagyobb része ehhez a megfeleléshez tartozik, a fonéma megterhelése szempontjából ez a legszámotte-vőbb csoport. Ezen megfelelésnél a fonéma korábbi és mai gyakoriságát nézve nincs változás, a realizációkat nézve azonban különbséget találunk. Az atlasza-datok is jelezték, hogy a nyelvjárási ő fonéma már gyűjtéskor monoftongusos és diftongusos formában egyaránt előfordult (az atlaszlapokon az összes dobozi ő-ző morfémát figyelembe véve 56 morfémában csak kettőshangzós formában, 10 morfémában diftongusos és monoftongusos formában, 3 morfémában csak monoftongusos változatban találtam). Az ő fonéma monoftongusos és difton-gusos formáit a környék szomszédos településeiről is adatolták (vö. Végh, SárNépm.: Békés, Vésztő, Hajdú-Kázmér, Magyar nyelvjárási olvasókönyv.: Biharugra). Napjainkra változott a helyzet, a köznyelv és a regionális köznyelv hatására a nyelvjárási beszédben is a monoftongusos realizációk túlsúlya jellem-ző.

kny. ő: nyj, ő

Nincs adat, az atlasz azonban a rövid magánhangzó félhosszú ejtésére hozott példát: *körti, körtik, körtít.*

kny. öl: nyj, ő

(ak.): *betőütötte ~ betötötte, betötöttem, elköütözök, eljárók, eltötöttük, fëlöü-tösztem, földet (2), földön ~ földön, földre (2), földünk, föüggye, föügyük, kitöütöt-tem, köüccsön, köüccsönt, kötösztünk, köütöttük, kukoricafödet, vetemifödet, vetemiföüdünk:*

(nya.): *böücsőü, gyümöücs, köüdök, szemöüdök, szümöücs, teötött káposzta, vőügy, zöüd.*

(nya.): *belöül, belül'.*

kny. őj: nyj, ő

kny. ény: nyj, ő

(nya.): *bögő, böögöly'.*

(ak.): *puplikötöt'.*

kny. ü: nyj, ő (öü)

(nya.): *kötőü.*

A fenti kisebb hatású megfelelések adattára azt bizonyítja, hogy ezen morfé-mák együttesen sem növelik igazán a nyelvjárási ő gyakoriságát. A kny. öl: nyj. ő adattára azonban nem sorolandó ebbe a csoportba, mert a polifonemikus

eredetű ő-k a fonéma nagyobb gyakorisága felé visznek. Néhány gyakran használt morféma révén (vö. *főüd, köüt, töüt*, és toldalékos alakjaik) az ő nagyobb mértékben terhelődik.

Az ő hang gyakorisága szempontjából fontos adat, hogy egy nagyobb és egy kis hatású változás csökkenti a fonéma nyelvjárási gyakoriságát. Ezek a hang nagyobb megterhelése ellen hatnak, mint azt az é és ó fonémánál is kimutattuk már. A zártabbá válás — bár nem mozdítja el olyan jelentősen a gyakorisági mutatót, mint az é fonéma esetében — az ő gyakoriságát is befolyásolja. A kny. *ő*: nyj. *é* (vö. ak.: *elébb*) megfelelés mint jelenség érdekes, hatása azonban elhanyagolható. A kny. *ő*: nyj. *ű* adattárát az ű fonéma gyakorisági értékeinél hozzuk.

Az adattárból és az összefüggésekből látszik, hogy az ő fonéma nem nagy gyakoriságú hosszú magánhangzó a dobozi nyelvjárásban. Megállapításunkat arra alapozzuk, hogy ezen fonémánál is számba vettük a fonéma megterhelésének forrásait, valamint azokat a jelenségeket, amelyek a hang gyakoriságának növekedése ellen hatnak. A nyelvjárási ő azon hosszú magánhangzók közé tartozik, amelynek gyakori zártabbá válása a köznyelvinél kisebb gyakorisági értékeket eredményez. A kny. *öl*: nyj. *ő(öü)* megfelelés adatai viszont növelik a gyakoriságát.

Bemutattam, hogy a fonéma korábbi nyelvjárási realizációi milyen irányban egyszerűsödtek, hogy ez a fonéma állapotában milyen változást idézett elő. A köznyelvnek és a regionális köznyelvnek fontos szerepe van a változás előidézésében és irányításában is.

Az ú fonéma gyakorisága és állapota

Az ú fonémának — az í-hez hasonlóan — nincs realizációja a dobozi nyelvjárásban, bár bizonyos helyzetekben (hangsúlyos helyzet, polifonemikus realizációk stb.) időtartama hosszabb a hasonló köznyelvi fonémánál. Mivel a fonémának nincsenek realizációi — az atlaszgyűjtés idejéből sem — a fonéma lényegében mindenben megegyezik a köznyelv hasonló hosszú magánhangzójával. A nyelvjárási ú fonéma gyakorisága nagyobb a köznyelvi ú-énál, mivel a kny. *u* nyj. *ú*, a kny. *ó*: nyj. *ú*, valamint a kny. *hangkapcsolat*: nyj. *ú* megfelelés adatai jelentős mértékben terhelik az ú fonémát. A kny. *ú*: nyj. *ú* lényegi azonosságát találjuk, a nyelvjárási ú rövidülésére ugyanis alig van adat (vö. kny. *vályú*: nyj. *váju*: *asztaltul*), a fonéma a nyelvjárási használatban a váltakozást mutató tövekben is mindig hosszú marad (vö. *kút* ~ *kútat*, *út* ~ *útat* stb.).

kny. *ú*: nyj. *ú*

(ak.): *amúgy, bõrnyútartás, bõrnyút, bõrnyúval, búza* (2), *búzajír, búzát, elmúlt, gúnár, háborúba, háborút, húsvítkor, húsz, húszta, húsztam ki, húzd rá 'húz rá', kisbõrnyúk, kisbõrnyúkkal, kisbõrnyút, kövesút, múlt, natyságút, országúton, szûrni, túl, tyúk, tyúkot, údba, úgy* (3), *útyhogy* (2), *útysé, Újfalubúl, újjáépítettek, úrnál, Úrvacsorát, úton, útyán*:

(nya.): *bőrnyú, bőrnyúja, bőrnyúk, bőrnyút, búza, búzavirág, csúnyaság 'genny', dúc, fűrű, galambdúc, gúnár, hosszú, húgom, húsvít, húsvítkor, húsvitra, húsz, húszas, húszat, koszorúfa, kútágas, kúdgém, kútkáva, kútosor, lúttálpú, ocsú, odú, odút, rúd, rútszárnya, sarjú, savanyú, sürol, szomorú, szú, szüette, tejút, túlsou, túraó, tyúk, tyúkszém, varnyú (tarka) varnyú, zúg, zúz, zúzmará.*

Jeleztük már, hogy a kny. *ú*: nyj. *ú* gyakorisági értékei lényegében azonosak. A különféle toldalékokkal ellátott azonos morfémák tanúsága szerint is a nyelvjárás *ú* magánhangzó-fonémája — a köznyelvel azonosan — időtartamát minden helyzetben megtartja. A nyelvjárás azon sajátossága, hogy kedveli a hosszú fonémákat, következetessége abban, hogy a köznyelvben időtartamot váltakoztató morfémákban is megőrzi a hosszú hangot, odavezet, hogy az *ú* gyakorisága lényegében ennél a megfelelésnél is valamivel nagyobb a köznyelvinél.

kny. *u*: nyj. *ú*

(ak.): *úccán, elindúltam, elszabadúltak, félborúlt, múlattunk, tanúlt, urastúl, útat, útászoknál:*

(nya.): *cúkor ~ cukor, cukort ~ cukrot, dunnyahúzat, durúzsol, hüvejkúj, húrka, kisúj, kitisztúl, kúdús, meggyaógyúl, megjavúlt ~ megjavút, múrgondi 'burgundirépa', mutatóúj, nagyúj, névetlenúj, paszúj.*

Témánk szempontjából most a nyúlás ténye az érdekes, a nyúlás eredete másodlagos. (Az adatok egyik csoportjánál a hangsúly hatására [vö. *cúkor, múrgondi*], a másik csoportjánál az *l, r, j* hatására történt a nyúlás / vö. *kitisztúl, húrka, paszúj*.) A toldalékolt adatokat illetően: a *paszúj*, a *múrgondi ú*-ja a toldalékolt alakokban is változatlan marad, a *cúkoré* is, de az atlaszadatból is látszik, hogy a *cúkor*-ral párhuzamosan élő köznyelvi alakot (*cukor*) a nyelvjárásban is rövid magánhangzóval toldalékolják.

Ez az esetleges adattár nem mutatja pontosan, hogy ez a megfelelés milyen tendenciózan sajátja volt a dobozi és környékbeli dialektusoknak. A jelenségnek fontos szerepe van a nyelvjárasi *ú* megterhelésében, a köznyelvinél nagyobb gyakoriságban.

kny. *ó*: nyj. *ú*

(ak.): *abbúl (2), csaláttúl, fokságbúl, gömpfábúl, hásztúl, házagbul, hittúl, magátúl, maguktúl, mástúl, munkábúl, pārtúl, rúlla, szempondbúl, tanyárul, templombul, Újfalubúl, úta:*

(nya.): *asztārúl, asztaltul, bíróútúl, ekelú, fűrű, házbúl, lú, Mihájtú ~ Mihájtul, mijúta, rúllam, rúllók.*

Ez a zártabbaválás két fonéma gyakorisági mutatóra van hatással: az *ó* fonémaéra, melynek gyakorisági értékeit csökkenti, valamint az *ú* hangéra, amelynek terhelését növeli. Nem egyforma adattárral ugyan, de a nyelvjárás mindhárom középső nyelvállású fonémája hasonló helyzetbe került. A korábbi adatokhoz viszonyítva a zártabbá válás erőssége változatlan, ugyanígy a fonéma megterhelése is. A toldalékbeli zártabbá válásban sincs változás, ennek enyhébb foka a regionális köznyelvet beszélők nyelvtípusában is megvan:

kny. ol: nyj. ú

(nya.): *kúdús*.

kny. ul: nyj. ú

(ak.): *belefűlaggyon, Júcsa*:

(nya.): *kúcsot, mēggyúlad, mēgjavút ~ mēgjavúlt*.

kny. új: nyj. ú

(ak.): *kinyútani, rágyútani*:

(nya.): *nyútóu, nyútaóddzik, nyútóuszárnya*.

A polifonémikus *ú*-k száma nem nagy, nem növelik erősen a fonéma gyakoriságát, de azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ezek száma legalább kétszer annyi, mint amennyi adattárunkban szerepel. A teljes szóanyag számbavétele igazolná ezt. A kis gyakorisági értékű megfelelésnek is van egy fontos tanúsága: ha kis példatárral is, de mind egy irányba mutatnak, a hosszú magánhangzó-fonémák köznyelvinél nagyobb megterhelésére.

Az összegezésnél is ez utóbbi a legfontosabb tény: a dobozi dialektus *ú* fonémájának a köznyelvinél nagyobb gyakoriságát hat különböző súlyú kny. *hang* (hangkapcsolat): nyj. *ú* megfelelés alakítja. A környező nyelvjárások adatai és más doboziak is igazolják, hogy a fenti megfeleléseknek számos ide sorolandó példája van még (vö. kny. *u*: nyj. *ú*: *kotú*, kny. *új*: nyj. *ú*: *fú* stb.), de más olyan megfeleléseké is, amelyekre sem az atlaszlapokon, sem a beszédfelvételeken nem volt adat (vö. kny. *uj*: nyj. *ú*: *búkál*), de a nyelvjárási *ú* gyakoriságát kisebb-nagyobb arányban tovább növelik. Az, hogy a dobozi nyelvjárás a köznyelvnél erősebben *ú-zó*, egyben a fonéma nyelvjárási állapotát is mutatja. Az *ú* realizációk és hangszínbeli különbség nélkül él a nyelvjárásban. A helyi regionális köznyelvben az *ú* tipikusan nyelvjárási esetei nincsenek meg (vö. kny. *u*: nyj. *ú*, kny. *ó*: nyj. *ú*), az *ú* gyakorisága ebben a nyelvváltozatban közel áll a köznyelvi *ú* értékeihez.

Az ű fonéma gyakorisága és állapota

Az *ű* fonémának — az *ú*-hoz hasonlóan — a nyelvjárási beszédben sincsennek változatai, realizációk híján a dobozi *ű* hangszínében ugyanolyan, mint a köznyelvi hosszú magánhangzó. Gyakorisági értékeit pedig lényegében ugyanazon megfelelések alakítják, amelyeket az *í* és *ú* fonémánál ismertettünk. A nyelvjárás három felső nyelvválású hosszú magánhangzójának egy a sorsa: az *ű* fonéma gyakoriságát is a kny. *ű*: nyj. *ű*, a kny. *ü*: nyj. *ű*, a kny. *ő*: nyj. *ű* és egy-két kisebb jelentőségű megfelelés alakítja. Abban is megegyezik a nyelvjárási *í* és *ú* fonémával, hogy mentesítésére nincs, vagy alig van adat (vö. kny. *csűd*: nyj. *csüg*, kny. *nyűvi*: nyj. *nyövi*: *kərbül*). Esetleges és nem teljes adattárunk is azt erősíti, hogy a dobozi nyelvjárás *ű* fonémája a köznyelv hasonló hosszú magánhangzójánál jobban meg van terhelve.

kny. *ű*: nyj. *ű*

(ak.): *Füeger* (hn.), *füriszéltünk*, *füriszésék*, *fürisszel*, *füriszt*, *Fűszög*, *Fűszögbe* (hn.), *fűtő*, *gyűjtöttük*, *kümvés*, *kümvésék*, *tetejű*:

(nya.): *bűnös*, *fű*, *fűves* ~ *fűves*, *fűvet* ~ *fűvet*, *fürisz*, *fűsű*, *gyűrű*, *gyűrűje*, *gyűszű*, *hűvös*, *keserű*, *kesztyű*, *könnyű*, *séprű*, *sűrű*, *színű*, *szűrű* 'szérű', *tű*, *tűszhő*, *tűszkaparó*, *tűz*.

Nem sok azon nyelvjárási morfémaák száma, amelyekben az *ü* fonéma előfordul. A dobozi nyelvjárásban a köznyelv valamennyi *ü* hangja helyén ugyancsak *ü* fonéma van. A *fű* ~ *fűvet* típusú tövekben Dobozon a hosszú magánhangzós alakváltozat a tipikus, jóllehet ma már a nyelvjárást beszélőknél is előfordul a *fűves*, *fűvet* forma. Néhány tájszóban is találunk *ü* hangot (vö. *fűszkata* 'katicabogár', *férgettyű*).

kny. ü: nyj. ü

(ak.): *becsületésén*, *csűrhe*, *égyedül*, *fütyültem*, *hazakerült*, *ipületanyagot*, *ipüledből*, *ipült*, *kérésztül*, *kerültem*, *kerültünk*, *körül* (2), *nősültem*, *sikerült*:

(nya.): *csűrhe*, *csűrhegs* ~ *csűrheis*, *kivül*, *köpül*, *nekül* ~ *nekül*, *örü* ~ *ürü*, *repül*, *tövestül*, *tűkör*, *ülő*.

Mint az *i* és *ú* fonéma esetében is, a nyelvjárási morfémaák egy kisebb csoportjánál a rövid fonéma megnyúlik. A nyúlással keletkezett *ü* fonémák többletek, a nyelvjárási fonéma nagyobb gyakoriságát mutatják. A nyúlás a *tűkör* esetében a hangsúly miatt a többi adatban az *l*, *r* hatására következett be. A *csűrhe* és származékai kivételével a nyúlás ezen példái a regionális köznyelvben csak ritkán fordulnak elő.

kny. ö: nyj. ü

(ak.): *Békésrül*, *ipüledből*, *kilóméterrül*, *kümvés*, *kümvésék*, *merrül*, *mibül*, *mirül*, *picirül*, *szilitül*, *téjesztül*, *tüllünk*, *ü* (3), *ük* (2), *üket*:

(nya.): *bű*, *büre*, *csű*, *estétü* ~ *estétül*, *fenkű*, *kaszakú*, *fenyüt* ~ *fenyöüt*, *gyeplű*, *hetfü* ~ *hétfü*, *kitül*, *kömíves*, *kű*, *kúvel*, *libabürös*, *lű*, *lúnél*, *lússz*, *lüttem*, *óudalcsű*, *szű kouroutü*, *tülle*, *tülletek*, *üket*, *visű*.

Az *ü* fonéma nagyobb nyelvjárási gyakoriságban az *ö* zártabbá válásának nagy szerepe van. Az egytagú szavakban a köznyelvi *ö*-nek a nyelvjárási használatában következetesen *ü* felel meg (vö. *bű*, *bür*, *csű*, *fű*, 'fej', 'fő', *kű*, *lű*, *szű*), ezek a szavak az összetételekben is változatlanok maradnak (vö. *fenkű*, *libabürös*, *óudalcsű* stb.). Ezt az adatsort kiegészíti még néhány asszociatív, polifonemikus eredetű *ü* (vö. *büt* 'böjt', *düt* 'dönt' stb.). A ragos névmásokbeli zártabbá válással keletkezett *ü*-k is növelik a nyelvjárási fonéma gyakoriságát (vö. *tüllem*, *tülled*, *tülle* stb.). Kevés példában a zártabbá vált *ü* megrövidül (vö. *hetfü*), a toldalékokban gyakoribb az *ü* ~ *ü* váltakozás (*téjbül*, *téjesztül*).

kny. é: nyj. ü

(nya.): *fűsű*, *kiherüllik*, *szűrű* 'szérű'.

kny. üj: nyj. ü

(ak.): *gyütő*.

kny. ül: nyj. ü

(ak.): *kerüt*, *küdi*.

Ezen megfelelések nyomán jelentéktelen mértékben növekszik csak az *u* fonéma terhelése, ezeknek inkább mint a fonéma gyakoriságát növelő forrásoknak van jelentőségük.

Mindent figyelembe véve úgy összegezhetünk, hogy a dobozi nyelvjárás *ű* fonémája hangszínét tekintve azonos a köznyelvi *ű*-vel, gyakorisági értékei azonban magasabbak a köznyelvinél. Ez utóbbinak az az oka, hogy a kny. *ű*: nyj. *ű* lényegi azonossága mellett több más megfelelés adatai többletként terhelik a nyelvjárás fonémát. Ezek közül kettő nagyobb hatású, és mindkettő a dialektus sajátos tendenciáinak terméke. A kny. *ű*: nyj. *ű*, valamint a kny. *ő*: nyj. *ű* adatai a nyelvjárás sajátos tendenciájából erednek. Mindkettő nyelvjárás szélsőség, a regionális köznyelvben alig van nyomuk. A dobozi nyelvjárás *ű* fonémájának állapotára nézve azt mondhatjuk: a fonéma korábbi állapotához viszonyítva nincs változás, minden tekintetben megegyezik a köznyelvi *ű*-vel. A fonéma köznyelvinél nagyobb gyakoriságában sem várható változás, legalábbis a nyelvjárást tipikusan beszélők körében nem.

4) Valamennyi hivatkozott nyelvjárás tanulmány és szöveg — az atlaszadatokkal együtt — egybehangzik abban, hogy a dobozi dialektusnak 7 hosszú magánhangzó-fonémája van. Hangszínében közülük 4 megegyezik a köznyelv hasonló hosszú magánhangzójával, a középső nyelvallású hosszú magánhangzóknál viszont más a helyzet: ezeknek kettőshangzós realizációik vannak (vö. nyelvátlasz N-4). A diftongusos ejtés ma már — legalábbis a relációk számát nézve — nem a régi a nyelvjárásban sem, kikezdte őket a köznyelv. Mivel a korábbi diftongusos ejtés sokféle realizációja a regionális köznyelvben sincs meg, a dialektus középső nyelvallású hosszú magánhangzói a köznyelvi monoftongushoz igazodva fejlődtek. Az azonszótagú *l* kiesése nyomán hallható még diftongusos ejtés a regionális köznyelvben és a nyelvjárásban, de a gyakori kettős alak (vö. *bóut* ~ *bót*, *vőügy*, ~ *vógy* stb.) a köznyelvi monoftongusos ejtés irányába mutat. A realizációk eltűnése a nyelvjárás fonéma állapotának változását is jelzi.

Ugyancsak a nyelvjárás középső nyelvallású hosszú magánhangzó-fonémáira jellemző, hogy mindegyiknek van zártabb realizációja. Ezek hatása kettős formában csapódik le: a zártabbá vált *é*, *ó*, *ő* csökkenti a középső nyelvallású hosszú magánhangzók gyakoriságát, és ugyanilyen értékekkel terheli a felső nyelvallású *i*, *ú*, *ű* fonémát. A zártabbá válás miatti értéknövekedés különösen az *i* fonémánál magas, ezért ennél a fonémánál legnagyobb a köznyelv gyakorisági értékétől való eltérés. Hiába teljes az azonosság a kny. hosszú magánhangzó: nyj. hosszú magánhangzó-tartományban, a nyelvjárás hosszú magánhangzó-fonémákat terhelő más megfelelésekből származó többlet a köznyelvi értékektől kevésbé vagy jobban eltéríti a nyelvjárás hosszú magánhangzók értékeit. (Többször hangsúlyoztuk: adattárunk forrásértékű, de nem teljes.) Úgy látjuk, hogy — az *á* fonéma kivételével — a nyelvjárás hosszú magánhangzó-fonémák éppen gyakorisági értékikben térnek el leginkább a köznyelv hasonló fonémáitól.

A dobozi nyelvjárás sajátossága, hogy kedveli a hosszú magánhangzókat, gyakoriságukat különböző forrásokból növeli. Jellemző, hogy ugyanitt valamennyi rövid magánhangzó nyúlására van adat. A kny. rövid magánhangzó: nyj. hosszú megfelelés adattára különböző terjedelmű ugyan, de minden rövid magánhangzót érint. Ellenkező jelenségekre csak mutatóban van adat a nyelvjárásban (vö. nya.: kny. *csúd*: nyj. *csüg*, kny. *nyüvi*:nyj. *nyövi*). A hosszú és rövid fonémák váltakozása, ingadozása a toldalékokban is előbukkan, általános azonban a hosszú magánhangzós forma. Azon morfémák, amelyekben a rövid helyett hosszú magánhangzót találunk lényegében alaki tájszavak, de mivel a regionális köznyelvbe nem kerültek át, látszik, hogy tipikus belső fejlemények.

A dobozi nyelvjárás ezen sajátossága nemcsak a köznyelvvvel, hanem más nyelvjárásokkal szemben is egyéníti a dialektust. (A környező hasonló adottságú dialektusok tömbjébe pedig beolvasztja.) Abban is eltér a köznyelvtől és más nyelvjárásoktól, hogy — bár ezt tüzetesen nem vizsgáltuk, — a köznyelv rövid magánhangzóinak gyakorisága nagyobb, mint Dobozon. (Megjegyezzük, hogy az adattárba csak a kny. rövid magánhangzó: nyj. hosszú magánhangzó adatait vettük fel, a félhosszú magánhangzós adatoktól eltekintettünk: vö: ak.: *fürdik*, nya.: *fürt* stb.)

A hosszú magánhangzó-fonémák egyéni terhelése szempontjából lényeges, hogy ezen hangok gyakorisági értékeit kny. más magánhangzó: nyj. hosszú magánhangzó-megfelelések is terhelik. A dobozi nyelvjárás 4 hosszú magánhangzó-fonémáját terhelik ilyen eredetű adatok (*i, ó, ő, ü*). A kny. hangkapcsolat: nyj. hosszú magánhangzó megfelelésre — az *á* fonéma kivételével — valamennyi hosszú fonéma terhére van adat. Az egyes hosszú magánhangzó-fonémákat az alábbi számú polifonemikus eredetű többlet terheli: *é* (1), *i* (3), *ó* (1), *ő* (3), *ú* (3), *ü* (2). Ezek realizációi nem nagy számúak, nem a gyakoriság értékeit nézve jelentősek, hanem a fonéma nyelvjárási állapota oldaláról: vannak, hatással vannak. Történeti adatok híján nem tudjuk, hogy korábban milyen hatásúak voltak a nyelvjárásban, mint ahogyan azt sem, hogy az elpusztult tájszavak, földrajzi nevek milyen többlettel terhelték meg a különböző hosszú magánhangzó-fonémákat.

A nyelvjárási hosszú magánhangzók állapotát a fentiek összessége jellemzi. Két dolog azonban külön is figyelmet érdemel. Az egyik, a köznyelvinél nagyobb megterhelésük, a másik pedig, hogy a diftongusos realizációk csökkenése és eltűnése állapotbeli változásukat jelzi. A változás dinamikája, a lezajlás időtartama különböző, a változás iránya azonban mindegyiknél a monofonégussá fejlődés.

Adattár (nyelvjárási szövegek)

id. Köves Mihályné Szatmári Róza (Doboz, 1916. október 7.)

Az adatközlő kiválasztásában az általános iskola igazgatója volt segítségemre. A család tagjaival készített beszédfelvételeket azért tartom értékeseknek,

mert a helyi élő nyelv tanulmányozásához az egymás mellett élő többgenerációs család beszéde kitűnő forrásanyagot adott (*idős Köves Mihály, id. Köves Mihályné: ifj. Köves Mihály, ifj. Köves Mihályné: Köves Eszter, ifjabb Köves Mihály*).

Idős Köves Mihályné férjével együtt vett részt a beszélgetésben, egymás után beszélgettem velük. A felvétel a dobozi kultúrotthon klubszobájában készült.

A beszélgetés során *id. Köves Mihályné* nehéz, dolgoz életéről mesélt. Beszédében a dobozi nyelvjárás minden jellemző jelenségére van adat. Nyugodt, jó beszédű asszony. A beszélgetésben kevés tájszó fordul elő. Folyamatosan beszélt, sok töltelékszót használt, ezek a leíraskor nehezítették a szöveg tagolását.

— *Tessék a nevét mondani!*

Köves Mihályné // Szatmári Róza // Dobozon születtem // ezérkilencszázti-zénhat // október hetedikén //

— *Lakcime?*

Lakcímén // Mátyás ucca harminchat szám // Ott lakok //

— *Akkor kezdetjük a beszélgetést.*

Hát tessék kérdezni // Csak āra felelök //

— *Hogy telik el egy-egy napja?*

Hát ott a ház körül // telik // még hát ha kell menni bótba // akkor elmegyök bótba/akkor hát ástam a kērtbe // még hát veteminy ott terēm mēga // kis krumpli // még ez az /osztán aztat szoktam kapálni // főzni // Így telik a nap //

— *Hát a gyerekek?*

Hát ez a egy fíjam van // aki ott lakik a szomszídba // Ez a család // És hát ugyi // járnak dógozni / dógozni járnak úgy hogy a fíjam is a téjeszbe vót // akkor a // menyem nem járt dógozni // elébb mos mán jár dógozni ide fēlvettik takarítónak // az iskolába // Akkor a // fíjam is áthējjezissel átjött ide az iskolába // és // hát fűtő // szóval takarítanak // Így // így telnek a napjaik nekik is / még hát nekünk is //

— *Jószág van?*

Hát jószágunk most nekünk nincsen // csak két disznó // még tyúk // csírke // Vót tehenünk // dehát azt lēmöntünk rúlla //azír mēr hát nem bír az uram kaszálni / akkor ez a egy család van fíjam // akkor az is // annak is vót ugyi // jószágja osztán hát // két rízre nem tud kaszálni // Akkor hát mibűl fizessünk // mibűl // hogy hát na/valakivel lēvágassuk azt a // takarmánynakvalót // Nagyon sokat dógoztunk míg // mán mijúta a téjeszbe vagyunk is mer hát vót két tehenünk / vót még öt darab marhánk is // kint laktunk tanyán // Aztán // hát magam vótam // Akkor az nem is mēnt ugyi dógozni // úgyhogy // Akkor jártam két kilomētērrül hortam a tejet a csārnokba // hát íppen elíg vót //

— *A tanya messze volt?*

Itten kívül a // parton / itt a hídon // kellēt kērēsztűl jōnnöm // itt mingyár a // csabaji útba rō / mingyár itt vót a tanya / ott laktunk dehát két kilomētērrre van a csārnok mēr ugyē itt van ēre // Osztt akkor fēl a rámpára // a biciklivel

// asztán // Szóval hát/ sok sok // munka vót // Tönkre vagyunk menve //
A lábajim fájnak //

Mielőtt a papa belépett a tsz-be, segített otthon?

Otthon pērsze / ēggyütt jártunk mink mindig // ēggyütt jártunk mindig
dógozni // mēntünk // Vót tehénfogat / földünk nem vót / dehát azon vótunk
hogy csak tårtottunk így // hát tehenet // osztán azt befogtuk aztán mēntünk
makkost kapálni // mán csēmētét kapálni // mēg akkor hārmadába kapáltunk
így /// aztán mēg közbe oszt az uramat mēg behikálták katonának ugyi osztán
magam maradtam / ēgy a fijammal // igēn // Asztán valahogy csak mēgiltünk
azír // Nem nagyon vót sēmmi mer hát úgy ki lēttünk ugyi / el lēttünk bocsátva
// a //szülői háztúl // hogy /// hát nem nagyon vót sēmmlink //

— *Földet kaptak a papától?*

Háát / nem kaptunk // „Csak mikor ű nem bírta.” (Köves Mihály közbeszólása.)
akkor adott // földet // dehát // tizēnöt kataszteri //

— *Azzal már sok munka volt . . .*

Hát sok // sok // de azír // há mikor ēlmēntünk mink azír aratni is // az uram
is elmēnt géphē ijen riszēs géphē // Ott kerestük mēg a kēnyerünket // Mēg akkor
arattunk // ēin vótam a gyűtő // mán marokszédő utánna // aztán //

— *Jószág volt akkor?*

Hát vót // Mán mikor haza vagy amikor magunk gazdája lēttünk // akkor
// akkor nem vót // Mondom mēg pinzünk sē vót // ēgy pēngő ötven fillérünk
vót // Mikor ēljöttünk (nevet) mēg vagy három levél / laskát kaptunk mēg két
litēr zsírt // mēg oan két kilónyi szalonnát // osztán így kezdtük az életét //
Eljöttünk ēgy kis házba lakni // mer ott laktunk apósoméknál // Akkor onnan
ēljöttünk // ēggy ojan lakásba // hogy bírēs vót az embēr // mán annak a háznak
a gazdája // és akkor odaengedēt bennünket azír // hogy hát takarícsuk a
lakást // ēggy évig ott laktunk / akkor mēgszületēt a fijam hārmincnyócba /
/ aztán akkor elmēntünk Őzesbe mer hát itt vót uradalmi // hát bírtok vót ez
/ és akkor hát vótak itt különbözō nevek // hogy Őzes / Fűszēg / Vaksár //

Elmēntünk Őzesbe církot vágni // kaptunk írte én nem tom ēgy mázsa búzát
vagy // akkor szalonnát is // Hát mán jó nagy darab vótam a fijammal // aztán
// gyalog jártunk // Osz hát ott kerestük a kēnyerünket mēg na // Osztan ///
úgyhogy ahun most lakunk // oda // mink tizēnē // gyedikszēr kötöztünk mán
oda a lakásunkba és tuggya mijet tudtunk ípitni // Nem kaptunk sē ípületanya-
got / sēmmit // Ojat tuttunk ēgy nícčēr ngyest // kis lakást ípitēttünk // magunk-
nak // Osztan mēr fēlfogtunk „Mink vótunk a vājugetők, mink vótunk a
kōművesek, mink vótunk a ácsok, magunk csináltunk mēg mindēt.” (id. Köves
Mihály közbeszólása.) Hazajött az uram a fogságból // akkor ēlmēntünk a bíkisi
fődre lakni tanyára // Ott laktunk ēggy évig // i // Na de ottan fēlfogtuk
hārmadába // hát dógoztak ott / cukorripa vót / kukorica vót // aztat csináltuk
akkor // mēgin ēlmēntünk másik tanyára lakni / mer onna oda visza hazajött
a gazdája //

Akkor ēlmēntünk másik tanyára lakni // ott is fēlválaltunk tiz hōld földet /

/ felibe // Oszt // mán ott a bikísi tanyán akkor / vëttünk két kis rossz börnyút // bikabörnyúkat // Aztán azokat kivágattuk // hát tinók vótak // Óut mëntünk oda a másik tanyára lakni // dehát azok még csak kisbörnyúk vóták // aztán hát mással szántattuk fél a // földet // bevettettük // aztán // Na akkor ott is közbe // Akkor közbe ott is mëghalt a gazdának a felesége // oszt onnan is él kellett pakolnunk // Na oszt akkor // hát përsze ugyi tërmëtt az a föld // vót árpánk / búzánk / kukorica // a cukorrípát aztat hãrmadába // csináltuk // Aztán // hát akkor mëgint // jöttek vóna mán oda lakni // Nade mink mëg // onnat jártunk a tanyárúl be //vájugot vetni // mer mán akkor hát vót házhëjjünk ojan / cserealapon úgyhogy apósomnak // apósom egy hõld földet adott két házhëjír // oszt úgy kaptunk házhëjjet is // Oszt akkor / onnan jártunk be // vájugot vetni a tanyárúl // mer azt montam hogy / één nem bánom / mos mán mondom ha ha mán van házhëj // akkor ípiccsünk / nem bánom ha csak egy ágy tér bele mëg egy asztal / akkor is én / mán másho nem mëgyék lakni /// a más lakására //

Aztán // hát // úgyhogy csináltunk ojan kis / nícçer nígyes kis / lakást // Na dehát azt a kukoricát mëg azt a mindënt nem tuttuk ugye oda // rakni // annak há mi palássa van annak // Aztán // // mëg oszt nem vót pízünk së úgyhogy // së ípületanyag mëg akkor // Hát az én uram kiszámolta hogy hát mennyibül tuggyuk aztat // félípíteni // Hát vót disznó aztat eladtuk / oszt kiszámolta az én uram na ennyit tudunk / ijen nagyságút tudunk építeni // Oszt akkor // hát az fél lett ípitve // nade // oda mëg mán jöttek vóna a családok ki lakni // oda ára a gazdának a tanyájára // osztán monták na most üricesük ki lë ja pallást most üricesük ki a kamrát // hát de ide mëg mëg nem tuttunk jöni mër nem vót kizsën // Osztán valami nehezen osztán kizsën lett // úgy hogy belepakoltunk / nem vót a ház eleje së / gang së sëmmi // osztán // De pízünk së vót ám ojan nagyon // mer hát ugyi / hát nem vót na pízünk së //Aztán úgyhogy vëttünk fenyõt // mëg forintír vëttük az ócska lécnék mëtërit / mer hát így sokan kaptak ípületanyagot itt az uradalmi / házából / vagy hát ípületbül // Osztán hát félípítettük a kis házat //

Aztán / vëttünk / így lábán / mán szálába fenyõt is // aztán ëlvágtunk pallódëszkának / annyi pízünk hát összejött / Aztán / de mán hát léc is kellett vóna // hogy a gangot mëg tuggyuk csinálni // Akkor kirajzolta az én uram osztán fűrisszel mink ketten // fűrisseltünk lécët is // Úgyhogy ez jã de sok vóna elmondani // elmondani // (nevet) a mi élet // sorunkat // Na dehát mëgvótunk / mëgvagyunk // jött ugyi a téjesz / akkor hát // mëg hát mán akkor // vót lovunk is // mëg fogatunk mán // kocsi mindën // hogy apósom // adott földet // oszt hát munkáltuk // a földet // Na dehát nem ojan sokáig mer hát//

— *Errefelë is befogták a tehenet a szekërbe?*

Na és a két kis pici börnyúval is ekiztünk is azír mán / kis tinókkal // úgyhogy // befogtuk ekekapába // mán kapaekibe / oszt akkor azzal ekiztük / én vezettem az uram mëg tãrtotta az ekít // a kisbörnyúkkal // Aztán jöttünk vájugot vetni // a mëg//

— *Porta van itt a ház körül?*

Van / van / van nígy lánc // Nígy láncos porták van / szóval úgy vannak ott kimírve // a // Kis kert van // van egy kis szőlő / ott terem még nekünk a // mer hát míg az uram járt dógozni ugye akkor hát vettünk vetemínyt is ki a téjesztül // Még hát a katasztéri háztájit attak // és abbúl két láncot vettünk ki // hogy hát egy kis vetemíny / hogy na / krumpli ijesmi hát megtermétt //

— *A háztáji földön mindig kukoricát termeltek?*

Hát aztat // a kukoricát // Azt úgy atta ki a téesz // úgy mírte ki a téesz nekünk mikor hun / a háztáji kukoricát // Mán tavasszal létt kimírve mikor kikelt a kukorica // akkor mírte ki a téesz // Kinek mennyi járt // Mongyuk hogyha vetemínt vettünk ki akkor csak tizennígy lánc // kukoricafódet kaptunk /// Aztán // hát tártottunk azír mondom tehenet / nem vót földünk de aztán // vót két tehenünk is / aztán hát még tějbeadás vót akkor // nem vót földünk de azír tejet kéllött beadni //

— *Mivelhogy tehenük volt, ugye?*

Igën / igën / úgy hogy eladtuk azt a két kisbörnyút // aztán vettünk egy tehenet // Aztán hát aztat tartottuk //

— *A tanyán könnyebb volt jószágot tartani, nem?*

Mán / mán / mán akkor mikor itt laktunk bent / përsze akkor mikor azt a kis házat félipítettük // akkor csináltunk még egy kis fészért istállót még oszt mellé // kórós tetejű vót // aztán óóó hát // a // De vettünk tehenet // Aztán disznóval kinlóttunk / még hát / Azután oszt még félipítettünk még egy szobát / még egy /// konyhát // mellé annak // Aztán ojan kis lakásunk van // Annak mindnek / mindent mink vetettünk a vajúgot / Hány ezer vajúgot vetettünk? (A férjtől kérdezi — Z. L.) „Tizennígy ezret.” Azt én húztam ki / az én uram még csinálta // Még ugyan vót rá eset hogy valamennyit // hogy vót egy kis sár a gödörbe // akkor én aztat magam ki // vetettem // Mer az uramnak még el kéllött mënni // hát dóuga vót // Aztán én kivettem a vajúgot // Akkor közbe aztat félipítettük // azt a szobát / konyhát / aztán // hát az én uram maga tapasztotta be / akkor ketten pallásoltuk lë // akkor közbe mënni kéllött a géphë is / mer hát a kënyírnekvalót még kéllött keresni // Úgy hogy hát // hát éhëzni nem éhëztünk / mert hát azon vótunk hogyhát dógoztunk és beszërëztük magunknak a énnivalót // Hogy hát / hát azt //

— *A fiuk közel lakik magukhoz?*

Szomszídiba // úgyhogy két házhëj létt // egygyik az uram öcsinek másik még nekünk // azír a fődir amit mondok // apósom // atta a hód fődet a két házhëjír // Osztán // mán hát azír / nígyláncos porták / hogyhát a többlët mer a főd még tizënkét lánc vót? (A férjétől kérdezi — Z. L.) „Tizennígy láncos vót.” Na igën dehogy a többlët kiadta / kiadták mán amennyivel töb vót a főd mint a házhëj // akkor hát // osztán Csereházhëjjet adtak másnak is nemcsak nekünk // „Ugye azok, akiknek nem vót ott főgyük, azok hát amúgy is kaptak házhëjjet.” Amúgy kapták // a juttatott házhëjjet //

— *Tanyán szerettek?*

Szerettünk // szerettem // én szerettem ott lakni / a bikísi földön is // nagyon
// Ott vót kocadiszno //

— *A család most is a szomszédban lakik?*

Ott lakik a szomszédba // aztán // hát az öccse / uramnak az öccse kapta a házhejjet de hogy megnősült a fiam akkor // megvettük a házhejjet // ottan a szomszédba / oszt oda ípitett a fiam is // Aztán hát ott vannak a szomszédba / ott lakkak //

— *Unokák?*

Unokák van kettő // Két unokám van / az egyik ez a nagylány aki itt vót / másik még hát Csabára jár közgébe // másodéves // két unokám van // Igén ez a egy fiam //

— *Nyugdíj?*

Hát a nyugdíjat a uram után kapok // mán hát én // ijen házassági pótlíkot kapok //

— *Pedig megdolgozott az előző évtizedekben!*

Háát // asziszem hogy még / dehát nem íratlak fél / mer fél lehetett vóna íratni // azt amit én mondok / dehát azután ami vót mérhát vót öt darab marhánk is a tanyán laktunk / az uram a téjeszbe vót ugyi // Aztán hát // aztat mán fél lehetett vóna /// íratni // Bikát hízlaltunk // aztán „Aho tagnak kellett vóna lenni.” Dehát akkoriba úgy gondoltuk / hogyhát mán nem azír hogyhát annyire ellen //ünk vót a téesz mérhát ugyi nekünk // most is dógozni kellett // akkor is dógoztunk bécsületésen // munkánk után íltünk idájig mindig még // bécsületésen // Mán // hát dógoztunk na nagyon sokat // nagyon sokat dógoztunk / / Úgyhogy nekem is a lábom nícčér vót trombózos // hát akkor // bőrszasztó sokat / sokat dógoztunk // Aztán // hát így íltünk // (nevet)

— *Köszönöm a beszélgetést.*

id. Köves Mihály (Tótkomlós, 1912)

Tótkomlóson született, de még iskolás korában Dobozra került szüleivel. Beszélt, írt és olvasott szlovákul, „de mán most nehezen mëgy”. Dobozra költözésük óta a faluban él, családja is oda köti. A helyi nyelvjárás két legerősebb jelensége közül az í-zés következetes beszédében, ë-zése nem. Következetelesen ë-ző mondat kevés fordul elő beszédében, inkább a beszélgetés elején akadt (vö. „mindëgy a hun lakik az embër, egíssíg légyen, mëg légyën mit ënni.”) Nem valószínű, hogy a dobozitól eltérő ë-zése a szlovák hatása lenne. Illabiális ai azonban kétségtelenül erre mennek vissza.

A beszélgetés folyamán erősen köhögött, fulladt, emiatt gyakran elnyelt egy-egy szótagot. (A felvétel 1982 októberében készült.) Nyelvhasználata így is dobozi nyelvjárású beszéd. (A beszélgetés során példáulul ötször ejtett Kërëzs-t~Kërezs-t, és csak miután elhangzott a következő kérdés: Itt Kettös-Körös van?, váltott ő is, és ezt követően Körözs-t ejtett.)

Felesége jelenlétében beszélgettem vele. Ezt mindketten kérték, sikerült is

velük oldottan társalognom. Kérdéseimre lassan, de folyamatosan válaszolt. A felvétel közepes minőségű, mivel K. M. hangerőssége ingadozott. Így is csak egy-két felismerhetetlen szó van a beszélgetésben. Beszéde tagolt, könnyen átírtam.

Életéről, tsz-beli munkájáról és Dobozról mesélt.

— *Indul a beszélgetés, kérem, mondja, hogy hívják!*

Köves Miháá //

— *Mikor született és hol?*

Ezerkilencszáztizénkettő // Tótkomlóus //

— *Lakcíme?*

Mos Dobozon lakok // Mátyás ucca / hárminchat szám alatt //

— *Foglalkozása?*

Nyugdíjas vagyok //

— *Honnan ment nyugdíjba?*

Téjesztül / dobozi Petőfi Termelőszövetkezet //

— *Egy tsz van?*

Egy téesz van //

A tsz-ben mit csinált:

Éen ott mindent // Mezőgazdasági munkás / tizénhárom évig az állattenyésztésen dógóztam // Elébb márha // mán a márhák körül aztán sertés // eknél dolgoztam // mer úgy adódott az közelebb vót // a lakásho aztán // megváltoztattam //

— *Merre van a telep?*

A telep itt van a vízstői úton a // márha // tenyészet most mán ugyan a sertésenyészet is / a kombinát itt // van de át a // bikíscabaji útba ott / jobb kéz felől van a sertésstelepe a téjesznek // ak ott dógóztam én akkor // Akkor még / ípitették azt a kombinátot // ami most itt van a vízstői útba // a téjeszné // sertéskombinát // Álítólág most sok disznó van a téjesznek // Egy fiatalember dólgozik ott mint álatorvos // forma // beszélgettem vele a nyáron / há azt monta ennyi disznója még nem vót téesznek mint most aszonta // A kombinát tele van az Gëllán is // ott is tele van // mán úgy láccik disznó van / csak légyën mit égyën //

— *Gerlán van tsz?*

Van / de az külön tartozik Gëlla // mer úgy jobban mondva Május égyhë tartozik Békéscsabáho // Gëlla // Mer valamikor Dobozho tartozott // de most odacsatolták / Békéscsabáho úgy hogy // Úgy szerepel mint Bikíscabának tizennegyedik kerülete thez tartozik // így hallottam mástül // úgy hogy // Most odacsatolták // nem tom két // nem tom // nem rígen //

— *Mióta nyugdíjas?*

Ezërkilencszázhetvenhat úta //

— *A tsz előtt, magánemberként mit csinált?*

Vótam én minden // Apámnak vót égy kis főüggye // míg meg nem nősültem // hát otthon dólgoztam // Dobozon // Azután megnősültem / akkor napszámba még minden mentem dógózni ahun munka vót // Azután oszt ideatta // apám

a fődet // munkálni oszt // az utolsó évekre avval foglalkoztam // hat évig akkor a téeszbe // kerültünk // kilencszázhatvanba // Azután ott ott vótam // éggy évet kocsis /// azután aztán bevettem magamat az állattenyisztisbe mondom // ott tudom midén nap hova kell menni // Mēr aki ojan szabad ember vót hogy // nem vót ijen hējjen leszerződve // az nem tutta // mámma ide ment // hóunap vitte a villát // aszonták mámma lpat kell // vagy kápakell // oszt vissza kellett menni kápájér // Na mondom én ezt nem tudom // akkor még az ember elmegy mámma ére a határ / szíle // má meg āra / itt kapja el az eső // vagy ott kapja el az eső // akkor osztán biciklit a hátára veszi az ember // Montam is a brigádvezető mondom // itt az a jó // hogy // má tuggya az ember huva megy // de // amott mondom // az a jó // hogy nem kell mindén nap menni //

— *A telepet az árvíz nem érintette ?*

Dehogynem // de még lett vídve // mēr csináltak ott egy gátat úgyhogy // van itt a rigi Fekete Kērezsnek egy pārtya az erdōn keresztül // mer itt ment a Fekete Kērezs // kacskaringózott // annak idején mielőtt szabájozták ugye // csak a hējje van meg oszt annak megvan az a kis pārtya // itt a falu szílitül // mer itt körsánc van a falunak is // A falu szílitől tapostak utat úgyhogy bekerítették mēr el akarták hozni / de nem tud / nem vót huva tēnni a rengeteg mārhat // Hova tēgyik ugye // hogy addig megőrizték hogy // megállították a vizet oszt megmaratt a terep meg a takarmány // Hát nem ment mongyuk fuccsba mongyuk / / De mán ott vót a víz hogy // ippen ippen // Mán a kombinát az benne vót a vízbe / a sertéskombinát //

— *Lett valami baj?*

Hát ugye kitelepítették // a jószágot // amit hogy eme // hát benne vót // itten // Hát itt is víz vót az út mentin // Nem teccett ēre járni annak idején? A hídtúl ahogy lejövünk //a kövesút tårtotta a vizet // Ojan magosan homokzsákok vótak még // rakva // Ez a csābji kövesút // úgyhogy // ahogy átmegyünk a hídon // bal kéz fele fordulunk āra viszont kövesút vezet Gyulára // emez oszt Csábára ottan // úgyhogy tårtotta a vizet // (kōhög) mer körül vót itt víz // úgyhogy kicsi híjja vót hogy be nem tört a faluba is //

— *Korábban is volt itt ilyen árvíz?*

Ezēr nyóucszáznyóucvannyóucba // de akkor Csaba fele mēnt // de akkor meg így / a másik óudálon vót // Azúta nem vót ezēn a riszēn úgyhogy itt ahogy mēgyünk Csábára ā hídtúl két kiláméterre van a bikisi határ // Akkor ott tört ki // De állítólag akkor még nem vót ijen széles a part / egyik pārttúl a másikig mint most // Csak ott / azután csináltak szílesebbre // Úgyhogy // ahogy hallottam // aszonták az őregebbek // akik íltik aztat hogy // mikor mēnt az ōr a vizet őrizni akk // mēgtorpant // hogy mēgy a víz a pārt tetején // Oszt szaladni akart vissza // Szaladt vagy kétszáz métert akkorra előtte is mēnt a víz// Akkor kijabált // ippen is ippen hogy el nem vitte a víz // ott vót egy pap // nak a tányájá a hátárnál // mēghallotta a kijabálást aki ott vót a tányán // eleresztette a lovakat / maj mājdnem a tanya iránt mēnt a víz / kifele / még most is megláccik a // homok akkor kivērte a víz // mán ugye a hajlatokba // Azt beszíltik / akik ugye jobban tutták //

— *Hetvenben itt nem volt baj?*

Itten mongyuk nem // akkor ide a két Kérész közzé ment a víz ki // Úgyhogy az elvette // Úgyhogy // az // elébb még magától tört ki ott is // a Fekete Kérés // azután oszt még eresztettek rájta hogy mennyen // nem akarták vóna dehát // amikor nem bírja akkor nem bírja //

— *Melyik határrész vizesebb itt Dobozon?*

Eez / ezt nem lehet pontosan megálapítani mer mikor ezek a vizenyős eszten-dők vannak // akkor azt lehet mondani hogy mindenütt van // De legjobban ára úgy híjják egy riszt Lábogónak // az a legveszélyesebb meg // Fűeger meg mit tudom én ijen nevek vannak a // táblariszeknek // aszt azír mer a Kis Kerezs is ott van még a dobozi határon // ott is hát ugye az /// megsz //

— *Itt a Kettős-Körös van?*

Itt a Kettős Körözs // fojik // a Hármas Körös mán Gyománál ott van // Itten öt kilométerre a // ahun a két Körözs összejön a Fehír meg a Fekete // Szanazug-nak híjják azt a riszt //

— *Ahol az az üdülő van?*

Üdülő van / igen // itt jön össze a két Körözs // (köhög) Úgyhogy ///

— *Szokott-e mostanában kimenni a téeszbe?*

Nem szoktam // beteg vagyok // orvossággal ilék //

— *Apósomtól tudom, hogy nálunk a tsz évenként összehíva a nyugdíjasokat egy közös ebédre.*

Itt is vót pont a múlt héten // Uzsonnát / itt is van mindén esztendőbe eggy ijen // Nyugdíjas találkozóznak nevezik // Úgyhogy

— *Összejönnek?*

Össze szoktak jönni // én ide sē jövök / me // nagyon köhögök oszt ugye / / sose tudom mikor vesz elő a köhögis // osztánhat több ember több fajta osztán // nem szeretném sēnkinek sē / mongyuk az étvágyát élvezni //

— *Komlósról hogy került ide?*

Hát ugye az apám sōrsa // úgy // hozta / hát én gyerekk vótam / engēm hoztak // Úgyhogy hát ugye // mindēgy a hun lakik az embēr / egíssíg légyen / még légyen mit énni //

— *Szlovákul beszél?*

Mán most felejtettem // (köhög) úgyhogy // Hát jártam én szlovák iskolába míg ide nem jöttünk // írni olvasni mindēt tudtam // Úgyhogy de mán nehezen mēgy // ha nincs gyakorlat akkor //

— *Most mivel telnek a nyugdíjas évek?*

Otthon van / egy kis favágás //

— *Jószág van?*

Van két // disznó // Ket ketten tuggyuk megētetni azt is // ketten //

— *Meséljen valamit a tanyáról!*

Ja igēn // Sokszor vót úgy hogy // ho egy tyúkot ütöttek el // ho egy kokas az autók / akkor vót rá eset hogy kipányváztam a teheneket // elmentem a téeszbe megetetni a disznókat // jöttem haza // Akkor besorakoztak a tehenek

mēr elszabadúltak maguktól // Osztán még ki se tudtam pányvázni // kászálgát-
tám az árkon nekik tákármánt // úgy vittem be nekik megenni // Mos mán ezer
nem vóna érdekes a tanya se // mert // még ugyancsak bírní is // „Azt pízír
vettük még.” — az árokpárt kaszálásának jogát — K. M.-né közbeszólása. Hát
ugye az utá // szoktúl vettük azt még száz forintír száz métért // (köhög) „Na
még ojan is vót hogy hát // elütötte az ótó a tyúkot / osztán // níztek befele /
mire én mentem / be a ótóba a tyúkot / mán vittík is.” — K. M.-né közbeszólása.
Úgyhogy mán most // az a mi tányánk nem jó hējt van abbúl szempontbúl mer
// közel a kövesút aztán // nagy a forgalom ojan hogy mán most // Még az
embernek is dolog mongyuk ēlmenne mámma // Sokszor jövök itt a faluba //
bóútba // megállók az ucca víginél mer jön ēggy autó // nígy öt eljön mire át
tudok mēnni a másik óudalra // Úgyhogy nagy a forgalom ma // És // mer mikor
kimentem avval a számítással vótam hogy én veszem meg a családtúl a tányát
// dehát // annyira leromlottam hogy // ez nem nekem való vóút //
— *Ez mikor volt?*

Még // akkor én még ötven // mennyi hatvannyóucba mentünk ki a tanyára
// úgyhogy nyóc évig ott vótunk // De osztán hogy a forgalom is jött meg / én
ü észrevettem hogy // mirúl van szó / mikor nyugdíjba kellett men // nem
maradunk mondom // család nincs csak ēty // akkor nem érdekes ha vóna még
másik család // a ház megvót ugye // úgyhogy // hazamegyünk mondom // De
// ha lehetett vóna azt a tányát összecukni mint a // colostokot // a pórtám
sárkára még kinyútani // ojan ház nemigen // hánykolódna a faluba mint az a
tanyahēj elő vót kiszítve /// Kilencszázhuszonnyóucba ipült az a tanya // Az
én apám odaált az ēggyik vígíre a gēréndáknak // a mester a másíkra // Bíkíscá-
bán // a depóba // úgy válogatták // ez nem jó / na ez jó / tegyük fēire // Ára
a tanyára // van egy szoba konyha // kis kamra meg egy istálló vót // mán a
tanyán kétszázhárminc valahány pengőbe került a faanyag // annak idejín //
Kilenszázhuszonnyóucba // akk hárminc pengő vót egy mázsa búza // osztán /
/ az ajtót // szobaaajtó / kamraajtó / meg konyhaajtó az dupla ajtó // még nígy
ablak // ezt maga egy csábáji asztalos // hatszáz pengőjí csinálta meg ezeket /
/ úgyhogy három ezer /// háromszáz nem tom hány pengőbe került // mire na
mos mán // rendbe van //

Tizennígy mázsa búzájír vertík fel a falat // akkor nyóc mázsa búzájír tettík
fel a tetőt // akkor búza vót a valuta // (köhög) Hat mázsa búzájír tapasztotta
be ēggy ember /// kéccer // akkor három mázsa búzájír pallásolták le /// azt a
faanyag meg minden / téglá is van ottan aztat nem tudom pontosan mennyiér
rakták a téglát a /// hátujjáho a mester // meg a többi apró dógokat de // akkor
ugye tuttuk összesámoltuk aztán // ennyibe kerūt // Mámma még ojan ipületēt
// hát láttjuk hogy ojan hogy három nígyyszáz ezer forintba kerül // Úgyhogy
itten van benne a mi kis házunk csak ojan na / amit mink csináltunk // Mos evvel
a vízzel / mongyuk úgy hogy alkalom is lett vóna / mer azon a rísen sokat
újjáipítettek // de én hova ípiccsek? Én mán túl vagyok az elégen // Nem is adnak
// mer még az nem elég hogy ne adnák a köjccsönt oszt megcsinálnám este nap

alatt // ahho kőműves / azt feltenne másik mester a tetőt // nem is sokat kell ott kubikolni mire / nahát most mán // rendbe van // Oszt én nem birok mán egy talicska földet toszítani // Ha toszítanám akkor egy nap félbuknék osztán // hát csak szeretnék én még ilni egy kicsit //

— *Természetes, hiszen még csak hetvenéves.*

Az én apám betötötte februárba /// a kilencven évet // márciusba eltemettük / annak idején // Abba sok vót jó is is / rossz is // mer az életbe minden van // Mer // még sokszor ojanok is // rossz / amikor az ember azt gondolja nagyon jó most // Sokszor ojanok is rossz /// mer / nem az // mán a saját sorsa az embernek // Úgyhogy // sokminden történik az életbe // Amit az elébb montam / ha az ember leírta vóna / most előlvasná // nem hinné el hogy // ez így vót //

— *Melyik részét olvasná legszívesebben ennek a történetnek?*

Én hát akár / merről számoljuk // csak akkor vót a legjobb azír // amikor az a // hárminc év körül vót / meg az a hárminc valamennyi //

— *Erő volt, egészség volt, igaz?*

Én nem filtem odaálni sehova se // virtuskodni nem virtuskodtam az igaz / / de tíz nyáron a gépnél dógoztam // amikor mink / mindig ojan cimboránk sikerült hogy // megértettük egymást // Aztán mink hánytuk bele a gépbe // akkor nekünk segíteni kellett a szálmát is tákáritani // A szálmát csináltuk / akkor // mire behajintották az utolsó kivit / mink is eltakarítottunk mindent // Akár rudast hordtuk / mer akkor hordani kellett a rudast / mámma mán a fíjatalombok má az ojanok mint az én unokám // nem ismeri hogy mi jaz // De amikor az ember szíp odarakta // megfogta avval a villával // felvette odarakta a rudasba szípen öt villával ráborogatott oszt // aládugta a másikat / valaki azír elíg vót neki elvinni // Ha sikerült a villával felveni // mer ha eccer felborúlt // akkor osztán dolog vót hējrehozni //

— *Kezdhetted előlről . . .*

De a / mondom ojan cimborájim akadtak mindig ha // nem hagytuk ott egymást ojan hējjén ahun hát // mongyuk a szalma kiszedésnél // Nem úgy hogy ojanok elment az ember rágyútani // mer igyekezett hogy na megyek // nízem a cimborámat hogy // nehogy belefúlaggyon a szálmába // Vót ojan aki a másikának úgy öt rudast ha megcsinált // akkor ha akarod // májd megyek / / Sokféle az ember // Mēr akkor tuggya meg az ember // mikor sok emberrel dógozik // hogy mījen emberek vannak // mer vannak // akik dógoznak mondom dehát // vannak akik nem figyelnek a másik emberre / hogy az is ott van // Vannak akik oszt hát // jó munkások // És mán vót rá // eset hogy fíjatalabb cimborám vót mint én // nem szó / úgy láttam tán az jobban tuggya vagy mit tudom én // akkor odaigazodtam én is hogy // hát ne legyen panasz // (köhög)

Buzi Sándor (1901. november 1., Doboz)

Buzi Sándor bácsival is Komlósi Mátyás révén ismerkedtem meg. Kérésemre ezt a beszélgetést is K. M. irányította, bár magam is jelen voltam. K. M.

társaságában az idős ember egészen feloldódott, természetesen beszélt. A felvételt B. S. lakásán készült, nyugodt körülmények között, csupán a falóra ketyegése és ütése hallatszik a felvételen.

Buzi Sándor Dobozon élte le az életét, nyelvhasználata is ezt tükrözi. A dobozi nyelvjárás minden sajátossága, valamennyi jelensége megfigyelhető beszédében. Zárt *ë*-zése és *í*-zése erős és megbomlatlan, az azonszótagú *l* kiesése nyomán kettőshangzókat is hallunk, a hosszú magánhangzók gyakorisága is a sárréti nyelvjárásokéra jellemző. Zárt *ë*-zése az *ë* fonéma nagy megterheltségére mutat: olyan morfémákban is jelentkezik az *ë*, amelyek *ë*-zése a környező nyelvjárásokban nem általános (vö. tegéz, Elekés szn. stb.).

B. S. kitűnő anekdotázó. Beszédét azonban főképp hangsúlyozása és gyakori emfatikus emelése egyedítik. Egyet-kettőt káromkodott is, ezek hatásosan színezték elbeszélését. Életéről folyamatosan mesélt, kérdésre alig-alig engedett időt.

Komlói Mátyás kérdéseit itt is köznyelvi használat szerint közlöm.

Kilencszázéggy / kilencedik hó éggy // a születésnapon // Nevem Buzi Sándor // lakásom Doboz Marks Károj kilenc //

— *A gyerekkoráról meséljen, legyen szíves!*

A picirül vagy mán egy kicsit ///

— *Az iskolahagyott koráról . . .*

Affenét mán akkor én leginy vóutam // Iskolahagyott /// nevet / Éin mikor tíz éves még nem vóutam hát kijártam az uraságho // szűrni az aszottat // kaptunk egy koronát // Egy koronát // egy napra // Mint ojan hogy még iskolába jártam // A piszkos facizmusba vóut ez // Akkor // mikor tizenéggy évet betőtöttem // akkor abba a kőrba vóut ez a vallási szektor // jobban mint mámma // Akkor mos mán éin / mire Úrvacsorát vészünk na / mer mink // debrécenyi románok vagyunk // reformátusok // Hát átméntem a gyulaji földre / munkára / ott kaptam hetven krajcárt // mert krajcár vóut // egy napra // Ott kitőtöttem egy hetet / vagy hat napot // annál az úrnál // oszt akkor én szombaton este // úgy fél kilenckor kilenckor hazairtem onnet // abból a munkából // Gyalog / hogyne a szanatóriomon túl vóut oszt itt gyöttünk ezenn a sárkadi országúton haza ketted magammal mer két kölök vóutunk ijen bitangok hogy elméntünk // De mink mindig csak azt a píszt szorítottuk a mējjünkhö // hēj ha jön valami zsvány oszt elvəsi túllünk // Filtettük//

Éin hazajöttem az anyám még fēnnvóut // nem aluttak // Na te mēgjöttél? Mēg // Nízze kend // mēr kendztük szülőket // nem magáztuk mēg tegēztük mint mámma // mámma nincs csak tegēzik mint a malacot // osztán // Itt a píz montam // Aszongya anyám hogy /// embēr nízze mán ez a kölök mennyi píszt hozott // Úrvacsorára kizsültem ijen // ijen cukorripa munkán vóutunk //

Hát kérēm // éin mēgvēttem a csizmát az Úrvacsorára // pamutgatya vóut magyar pamutgatya ráncos mán a kőjköknek is // szíp azt a piros sejem puplinkötöt // kiskabátot // Ezēn a hétēn amit kerestem a ngy forint húsz

krájcárt // aho nyóucvan fillért kellett tenni // hogy egy pár ünneplő kiscsizmát
végyek magamnak // Tizenegy éves gyerek vóutam // Hát Istenem // hát vóut
énnállam böldogabb embër? Nem vóut // Nem vóut // Mikor az anyám azonta
// Nízzíték a kölök kereste // mër így nevezték a gyereket abba jaz időbe //
Nízzíték a kölök mi csiná! Hát kérëm // Én ojan boldog vóutam mint gyerek
hogy // hát felöütöztem különben mint azok // akkik csak az úccán csavarogtak
// Mër azokon vóut egy rongy eggyikën másikon mæg fél rongy // Én úgy
mondom ahogy van // Hát jó van rendbe van el van intézve // Mëntünk tovább
// halladtunk //

Elmëntünk a másik birodalomba dóugozni // Mán akkor / tizenöt és fél éves
vóutam Gëllára jártam a Venkám Jenő /Wenckheim — Z. L./ bírtokára // de
ott is ismert mán ojan embër / akit úgy neveztek hogy gazda abba // Nagy Lajos
vóut ott a gazda / Békésrül való embër vóut az // Aszongya nekëm mæg // mæg
másik két gyereknék // te gyérték tik nem itt dóugoztok / gyérték énelem //
osztán // mënték oda a színáho // gyütöttük fördítottuk ugyi / és embërnap szá-
mot kaptunk akkor // Hát // Gëlla hát nem ojan messzi van // Hat hétig jártunk
oda // dógozni // ijen fíjatal gyerekik// és nem asz mondom hogy // micsoda jó
/de nagyon jó vóut abba az időbe // nagyon jó vóut // Mert mægvettem a
ruhámat / mindën mæglett // szülémnek csak ára vóut gongya hogy ippen
aggyon énnëm // hát azír mæg mæg dóugoztam otthon mægín mert // sokszor
mikor hazamëntem a munkábúl / ebbúl a munkábúl amit én dóugoztam // asz
mongya hogy // innye hát nincs víz hát / erëggy mán hozz mán egy // kanna
vizet // Nade hun Újfalubúl Kaladonba kellett eljárni / de ez ojan kiómétër /
/ Hát gyerünk osztán mi vóut az mæg annak a tetejibe // mægcsináltuk kíz //
nem montuk azt hogy erëgy tē vagy mír nem hoztál // Nem mondhattuk azt a
szülönknék // mër ha a legkissebbet visszaszóltunk // há ott feküdtünk a padlón
vagy a föüdön /nem vóut mæg akkor padló / kutyafasza vóut //

— *Sándor bátyám, most legyen szíves lépjen egy nagyot, mikor tizenkilenc éves volt mint legény . . .*

Csak tizenhét / akkor éin mán legíny vóutam // csak tizenhét //

— *Mit csináltak a mulatságokon?*

Tizenöt és fél éves vóutam / én mán nöztem // abba az időbe // kíz // Nem
vítás // mer ojan gyerek vóutam / na // Hogy hogy töütöttük Mátyás? Mindën
vasárnap elmëntünk abba a kocsmába ahun most ez a // Jóska van // a Rájsz-
féle kocsmába // /Reisz — ZL./ Hát mindëgy a hogy mi vóut de de // mi az Isten
keresztény kocsmárossa vóut neki / ha zsidó vóut is // Ott mink jó vendigék
vóutunk // Bemëntünk úgy dilután két órakkor hogyhát át át sünyögtünk mán
// mër hogy közel vóut is a templomho // Míg a templombúl ki nem jöttek nem
szabad vóut a zenének męgszólalni // Addig csak mink csëndbe ittunk / csën de
ittunk // Mikor męgláttuk az első öregasszont mæg a papot hogy mënt haza /
/ a templombúl // akkor mán a banda kërészttbe tette a vonót oszt húz rá cigány
kapom a segéjt // /nevet/ Ez így mënt // Hát nem sokat / öt-hat litër bört egy

dílután ugyi el // pazaroltunk fejenkint mēr ennyit ēl // Vóutunk hatan heten
// öt üveg bőrt / de ēlfogyott / hozzon még másikat // mégittuk //

Az apámnak vót héjt kishóld főüggye // még hat családgya // /köhög/ de én
vóutam benne a leg // kriminálisabb // mégmondom őszintén // Mēr nekēm ha
az apám aszonta hogy te ez így vagy mondom /ü / igēn jó van // De nem sokájig
monta / aztán aszonta hogy csináld // Csináld / fene ētt vóuna még aszongya
jobban tudod mint én // Így / így vóutunk // Hát ugyi hát // jókat múlattunk
na // Vasárnap dílután gyerünk oda Rájzérék osztán // hagy húzza Bodzás
Lajkának az apja / Józsi Sándor bácsi / Móre Lajos bátyám // aztán // mind
ezék mán Kányáckinál ebbe a nagykerti kocsmába vótak //

— *Milyen volt az a fosztóka meg a cuháré?*

A kriminás vót kérēm // mer ott kiníztük a jányokat // kiníztük az ellenfelün-
ket ha odajöttek ahun mink vóutunk // oszt vagy űk mégvártak vagy mink /
/ Oszt akkor az úccán // jól mégagyabugyáltuk egymást // Mer így mēnt //

— *Megverekedtek?*

Meg bizon // hát hőzöngött osztán hát // ki vagyok én / tē vagy asziszéd /
/ én is vagyok ott // Az enyi az ēgyenetlenség / a jányír / még mit tudom én /
ugyi //

— *Űgy csinálták, mint a szarvasok szarvasbögés idején . . .*

Nem mēt / nekünk az mán / nekünk az mán szarvasbögis vóut tizenöt éves
korunkba // nevet / Akkor az mán vót / igēn // ez nem vitás // Sokszor eszēmbé
jut itt magamba hogy szídelgék ezēnn a pörtán / hēj te jó Isten hova lēttél
émellőlem! Itt ēgyedül vagyok // az annya hétszencségit //

A háborúból hogy vette ki a részét, Sándor bátyám?

Vígig kivéttem mindet ithon // ojan jól sikerült // /nevet / Nagyon jól sikerült
// Hárminckilencebe, negyvenbe behíttak hazajöttünk / akkor ithon vótunk ēgy
hónapig // akkor mégin becsődített // Hát mi lesz itt / mi van itt hát? Gyulára
a vadászokho lēttem besorozva osztva // mán abba az időbe mēr Szēgēden
szógáltam az útaszoknál // ott āra a nagyáalomás fele van ēgy laktanya // Hát
ugyi ēccēr mégin jön ēgy behívó mikor majd ősszel is hazajöttem // Ényye hát
// mi lēsz itt mán hát sē munkáho nem tud az embēr fogni / nem tudott sēmmibe
fogni na / mingyán berántották // Égye még a fene // megjött a behívó / nahát
akkor mēnnyünk // Mégvők a kössígházhoz // Elekēs vóut a jeddző akkor //
Mondom a bírónak / Sadri Gúnár vóut a bíró / ez a nagy // Mondom hun a
jeddző? Aszongya odavan Bērinybe a vásárra / ínnye bassza még mondom hát /
Hát mondom megjött a behívó hát éin mégin mēnnyek // Aszongya ide hālgass
// Ne vonújj be míg a jeddzővel nem beszílsz! Ű tutta az esetēt // de én nem //
Hát akkor tuttam még hogy // engēmet fēlmēntēt a kössíg // kérelem úttyan
// mint mezőgazdasági kisparasztot // Hát evvel nyērtem még az összes háborút //
Evvel nyērtem meg az összes háborút // mert én // huszonkilenc éves vóutam mikor
aho a rigi rossz faházho kerültem mint // választott kössígi képviselő // És én a há-
ború vígijig ott kinlódtam a többivel // /Igēn /

— *Akkor maga is ott űlt a tanácsteremben?*

Csak ijen képviselő mint most vannak ezek a tanácsstagok / nem az előjárók / a tanácsstagok ugri //Így vóút //

— *Mikor megnősült, hogy kezdte az életet?*

Óó akkor mán éjn könnyen fütyültem // mert az apám ugri nemigén tudott adni / mēr hát neki sē vóút // Oszt én úgy tettem mint // mint ahogy szokták az ojan embērek / hogy énbelöllem mégis csak kell hogy valami lēgyen // Elindultam a magam úttján // Ęgy nadrágom vóút ojan // hogy // nem tudom mēgmondani hogy hun hány fót vót rājta // Majd ěccēr ělmēntem az anyámho mer nem ott laktam // Asz mongya jaz anyám // Te // ijen nadrágod van? Mondom ijen // (nevet) Vóút nekēm ünneplő dehát azt nem vittük mink sēmennyír a munkába //

Asz mongya hogy / nem tom fejezzem így magam hogy // hát hogy tutta ez az asszony ezeket a fótokat így összerakni? Mondom anyám // a szēgínység mēgtanította az embērt jó tanácsadó mert mámma is azt mondom // hogy a szēgínység mēgtanította az embērt // Mēgtanította // hogy mennyit kőüccsön / mit ěgyén és hogy dolgozzon / mert / a szēgínységnél csak ez a három tényező szerepēl / a többi / a többi sēmmit hogy valaki hacacárézik / az nem nem // Ęn nem hacacáréztam soha / valaki nem jól szólt akkor ěgy nagy pofon vagy kettő oszt mēntem tovább//

— *Sándor bátyám, volt-e maga uraságnál arató vagy cséplőgépnél részes?*

Nem vótam // ott se vóútam // ott sē vóútam // villás vóútam // villás vóútam//

— *Mennyit kapott egy aratáson?*

Egy mázsa búzát kaptam / Fűszēgbe vótam // tizenkét éves vótam / mikor villás vóútam // Kis Dézsi Sándor bácsi után vóútam // Ott lakott az állami soron rīgēn // Igēn ěgy mázsa búza ěggy aratáson oszt kisz // Na dehát Fűszēgbe nem vóút ojan nagy aratás // az könnyen mēnt //

— *Hány napig arattak akkor?*

Mit mongyak? Tíz tizenkét napot amit munkába eltöltöttünk /// hát az nekünk sēmmit vóút // mert mikor az aratás elmúlt // oszt mēgkapták azok az embērek azt a kis /// bírēket amír kaszáltak meg mindēn // azután az embērek is mēntek vóna még tíz kila búzájír is napszámba ha // hēj lett vóna // én úgy mondom ahogy van //

— *Télen járt-e fát vágni az erdőre?*

Jártam // Ęgy öl fát kellett ami gömbfábúl // amit nem kellett ělhasítani // Azír attak ěgy forintot / abba jaz időbe // két embēr húzta a fűriszt / Amit szít kellett hasítani // úgy kellett ölbe rakni // azír attak ěgy forint húszat // Hát ha két embēr ha fēlvágot ěgy öl fát mán pedig nagyon lusta vót ha még annyit sē vágot fēl mēg nem rakott össze // akkor nagyon lusták vótak // / nevet / Így mondom ahogy /// ijen dolog vóút // ijen dolog vóút // Mások mēg / mink mēg ugyē rēndēs fűriszēsēk vóúntunk csak // mēntünk nyakasztunk utánnok mēg azt a fákat amit űk lēdöntötték // oszt hánytuk csomóba // azt fēlvágtuk // tíz centinál többet nem szabad vót rōzsēbe tēnni // mer az mán a // kōjők botfába

tartozott // Szóval ez még oszt vót // hãrmados // Igën / hãrmadába csináltuk // és vóut fa annyi az udvaron // hogy ha ma annyi fa vóna az én udvaromon mint abba az időbe vót minálunk // aszondának hogy ez piszkos csaló // Honnan lopta ez ezt a sok fát össze? Igën ez így vót //

— *Sándor bátyám, akkor volt jobb vagy most jobb?*

Erre is tudok felelni // Nekëm akkor jobb vót mër fíjatal vóutam // Akkor mámma // híjába hogy kapom azt a kis // mit amit kapunk // mi jaz na // nyugdíj // Mámma mán nem jó /// mër ëlmúltam májnem níccër huszonëggy éves//

— *Köszönöm, Sándor bátyám, hogy fogadott bennünket, és kívánunk nagyon jó egészséget!*

Nagyon köszönöm Mátyás // nagyon köszönöm! Dé jó van igen ebbe előre bocsátottuk hogy ebbe nincs politika / nem is mënt bele sëmmi // Nem mënt bele assziszëm // mert abba is tudnék // bassza még az a ...//

Fekete Sándorné (Doboz, 1888. január 5.)

A beszéd felvétel 1976 májusában készült Fekete Sándorné dobozi lakásában. F. S.-né 98 éves, csak a lakásban és a ház körül mozog. Idős kora miatt mindenben alkalmazkodtunk hozzá. Beszélgető partnerének Komlósi Mátyást, a helyi tanács műszaki előadóját kértem meg, aki rokona Fekete Sándornénak. A beszélgetés témájában előre megállapodtunk Komlósi Mátyással, a beszélgetésen magam is részt vettem. Komlósi Mátyás hasznos segítségét ezúton is köszönöm.

Fekete Sándorné szellemileg egészen friss, jól emlékszik életének eseményeire, rokonaira, ismerőseire. A beszélgetés ebben a témakörben mozog. Beszédében a dobozi nyelvjárás tipikus sajátosságai és jelenségei jól tanulmányozhatók. Arra nézve, hogy a helyi nyelvjárást a mai állapotánál is eredetibb formában használja, az a bizonyíték, hogy a nyelvjárás sajátos jelenségei mellett (ë-zés, i-zés, záródó diftongusok: azonszótagú l kiesése, az l, r, j nyújtó hatása stb.) a mai nyelvjárásokban már archaikusnak számító tájszavakat is használ (vö. „mër hogy elháltak ipamék mijénk lét a ház”). Beszéde egyenletes, jó tempójú és — Komlósi Mátyás jelenlétének köszönhetően — természetes.

A beszélgetésre Fekete Sándorné szobájában került sor, az asztal alatt szaladgáló kiscsirkék csipogása folyamatosan hallható a felvételen. (K. M. kérdéseit a köznyelvi kiejtés szerint írtam át.)

— *Tessék elmesélni, hogy fiatal korában hogy is volt az!*

Hát bálba / szórakoztunk akkor fiatal koromba vagy jánykoromba // báloztunk // még cuháréztunk este házaknál vóut cuháré //

— *Hány bál volt egy évben?*

Óó aź ördög tuggya azt mégmondani (nevet) // hogy hány bál vóut // mán én azt nem tudom //

— *Pünkösdkor?*

Éin nagyon feledíkëny / hát pünkösdkor vóut / húsvítkor vóut / így innepnapokon vóut /

— Na és az uraságnál, mikor cselédek voltak, ott mi volt a teendő?

Az én uram gépész vóut / hát az // dőgőzött géppel // Símvasat is tutta csinálni / gőzekivel szántott // ha szécskázta géppel // szécskázta ű vóut a gépész / ű hájtotta a gépet vagy ű kezelte // Ijen foglalkozása vóut //

— Maguk még végezték a háztáji munkát . . .

Hát mink a háztáji / munkát csináltuk // ém még még sokat is csináltam //
— A mellett még munkát is vállalt.

Vállaltam mér // Sebenné nem jött ki mosni // vagy vasalni kimosott // mer Vārgával haragba vóut // oszt aszonta nem akar Vārgával tanálkozni // oszt odamént az intéző a gépházba az én uramho hogy // engeggye még hogy mēnyek fél vasálni // Hát aszonta mēgengedēm de csak úgy hogy réggel a gyerekik dógát élvégezni othon még a jószág dógát // mire a kanász dudál othon légyen // Hát mēgengettik // jó van mēhetek // élmēntem // E vóut a foglalkozásom még az othoni dolog //

— A fizetése hogy volt?

Áá napszámot fizettek nekēm // Hát én nem tudom mēgmondani hogy mennyit kaptam // csakhogy mēgfizettek írte//

— Akkor még korona volt . . .

Az // hát a vóut még akkor /// még akkor a vóut //

— Egy napszámól mit lehetett venni, mennyi szalonnát vagy vagy zsírt vagy cukrot?

Hát azt nekēm nem kellett venni / sē zsírt / sē szalonnát mér vóut nekünk //

— Hát egy pár cipő mennyibe került?

Óó egy pár cipő akkor / nem sokba került // lehetőtt venni óucsóun // Hát nyó tíz forint // körül vóut // Igēn / hát mán akkor ojan píz vóut // Fizetise az én uramnak több vóut mint a bírēseknek // mer nekünk mēgvóut két tehéntartás // két bōrnyútartás éves koráig // akkor vetemífüdünk is nekünk nígy lánc vóut // kaptunk százhusz kive rōzsét egy évre // kaptunk két köbmētēr sinkfát // Hát nekünk több vóut a fizetisünk / hát nekünk mēgvóut a mēgilhetisünk / én nem mondhatok āra sēmmit hogyhát nem lett vóna mer // mēgvóut a mēgilhetisünk //

— Rézi nénem, hány család volt?

Vóut nekēm héjt // Mikor nőtttek bírēs vóut // ēggy élmēnt kovácsmēstērnek / Gábor kovácsmēstēnek tanúlt // a másik mēg // hónapos vóut // a hārmadik is a vóut hónapos // mán mikor ojan vóut hogy elírte azt az idót // fēlvētük hónaposnak / azok is mind kaptak ēggy-ēggy hóud kukoricafōdet vetemífüdet hát // nekünk mēgvóut a mi mēgilhetisünk //

— Szóval a cselédek gyerekeit az uraság alkalmazta?

Álalmazta hogyne álalmazta // Mán mikor ojan vóut nekēm // Pista is vagy Gábor is amējk ojan vóut // hogy mán tizēnkét évet betōüttötte nem mēnt tovább iskolába // mēnt kanászbōjtárnak / mer vóut az uradalomnak // kanász csūr csūrhe vagy hogy mongyam mán // osztán oda kellett bojtár / oszt mēntek bojtárnak // Mikor őregebbek lēttek ahogy nőttek // akkor még mán hónaposok lēttek oszt többet kaptak //

— *A cselédek disznóját őrizték?*

Azt őriztik / azt / vóút a mellett embër is // csak úk bojtárok vóutak // Hát nekünk megvóút a megilhetisünk // azír hogy sokan vóútunk //

— *Mikor kerültek ki maguk az urasághoz?*

Hát azt nem tudom megmondani hogy hányba // mër mikor mán éngem élvett / mán az uraságnál dóugozott //

— *Akkor magát mindjárt a majorba vitte sógorom?*

Nem mingyán / három évig itt laktunk eb ennél a háznál // Máj három év után mëntünk ki Ózesbe // akkor ott vóútunk égy pár évig csak // nem sokáig nem tudom biztoson két évig vagy meddig mer élvittük katonának // behitták katonának // Oszt akkor én mæg nekem aszonták mënnyek össze mással égy konyhára lakni // adnak fél kommëncijót hogyha élmëgyék dóugozni // Mondom én nem mëgyék dóugozni / a gyerëkeimet nem hagyhatom // së nem mëgyék égykonyhára sënkiel // Akkor írtam az uramnak hogy // mi a // kívánság hogy én mënnyek dóugozni / mër Rézi jányom akkor még csak ojan / két éves vóút // mondom hova tëgyem és azt // Aszonták hogy // a magtárpálláson rostálunk oszt ott lehet velem // Nahát én ezt nem tészem mæg // Mëgírtam az uramnak / hogy elköütözök haza // mer itt még Buktájék laktak mán ebbe a házba / mán akkor ez a ház nekünk megvóút // mër hogy elháltak ipamék mijénk lett a ház // Aszonta nagyon jól csinálom ha hazajövök // jöjnek is haza // Máj léssz ahogy léssz // Éljöttem haza oszt ithon vóútam //

— *Mikor sógorom oda volt a háborúban, maga itthon lakott?*

Ithon // mikor hazakerült // . . . nyugdíjas lett / mer mán öreg vóút // Akkor aszonták neki itt a Bëlsősígbe a // főgépész hogy mënnyën ki Fűszëgre lakni // Hát aszongya ezën még gondolkozok // hogy kimëgyék-i // Mikor hazajött monta hogy // Fűszëgbe kéik mënni lakni // Mondom én nem mëgyék // csak úgy mëgyék ha magam lészék égykonyhán / én sënkiel nem mëik égykonyhára // Mëgatták // mëhettünk magunk égykonyhára //

— *Az égykonyhán való lakás az úgy volt, hogy fele konyha a magáé, fele meg a másiké?*

Nem / nem / a enyím nem úgy vóút / a bírëséké vóút úgy // Nekünk a // viginél vóút égy ojan magánlakás // oszt mink azt kaptuk el / hát nem vóút a csak égy szoba / égy konyha / égy kamara // E vóút a vigin annyi lakás // Hát mindëgy de csak magam vóútam / ha égy szoba vóút is // Hát mink így íltünk az uraságnál hogy // Bírësék / hát ugyë nekünk ahõ sëmmi közünk së vóút //

— *Akkor volt jobb, vagy most jobb?*

Nekëm most is jó // akkor is jó vóút // Fijatal vóútam oszt bírtam dóugozni mindënt // mer mámma még ki vagyok álva mint a kútya / ha többet dóugózik // Mán most alig bírok dóugozni //

— *Hányan voltak testvérek?*

Tesvirek óó // vóútunk mink // tesvirek is vóút / Miháj bátyám // aztán László // aztán Rozi // aztán Zsófi // aztán mæg Zsuzsi // mán ez öt // vóútunk vagy hatan //

— *Mind magas korban halt meg.*

Mind / mind idős kőba . . . kilencvenégy / mikor meghalt / Laci / az nyóucvannígy mer // az énnállam fiatalabb vóút László // Mari néni / az // a vóút a legőregebb //

— *Hogy telnek a napjai, Rézi néném?*

Nekēm?эгyedül // (A gyerekek) mind itt vóút vasárnap / ad az öregēk napjára // Mind jöttek Isvány is itt vóút felesígēstől / Ilonka itt vóút // urastól // akkor a jányom itt vóút // hát vóútunk эgy házzal // vasárnap //

— *Ilonka meg István sorsa hogy volt?*

Hát Ilonka // hát Ilonkának meghalt az anyja // Az Isván csalággya vóút Ilonka is Isvány is // Most osztán mind a kettő énrám maratt // Én nevéltém fél úket / mer Ilonka csak ojan két éves forma kisjány vóút // Pista még mán nagyobb vóút // Ű vóút az őregebb // Ilonkánál // Oszt vasárnap mind itt vóútak Ilonkaék is / Pistáék is / hát hogyhát eljöttek öreg napjára // Vagy anyák napjára vagy (nevet) mi vóút vasárnap // Mind itt vóút // Nekēm vóút // hat fijam vóút // még эгgy jány // Hát az эgy jány van még // még a legfijatalabb mer József a legfijatalabb / vagy ű a legfijatalabb // Hát úk ketten vannak még // Itt a temetőbe van három fijam / kettő a háborúba maratt // (Erősen hallatszik a kiscsirkék csipogása.) Mán azt is / azt is // Még mindig mégvagyok // Mondom hogy // mán valaméjk mir nem hí el éngēm mán hogy mennék én is utánnok //

— *Rézi néném, abban állapotunk meg, hogy megvárja, hogy elhozzam a tortát száz szál gyertyával . . .*

Hát azt a jó Isten mongya még // (nevet) hogy elírēm-ē a száz évet vagy sē // Nem tudom //

— *Mikor született Rézi néném?*

Ezérnyóucszáznyóucvannyóudzba // január másó vagy január ötödikēn // Hát most aki ki tuggya számolni ki tuggya mennyi . . . //

— *Mindig itt Dobozon élt?*

Itt / itt / én nem mēntem másfele soha // vagy nem mēntünk csak ide a majörba // Nem vóútam soha Pestēn // Nagyenyedēn vóútam // mer a fijam ott vóút // katona // oszt oda elmēntem // hozzá // Miháj vóút ott // Itt vóútam legmesszibb / hát Nagyváradon vóútam // még ott Nagyvárad körül valami // falu vóút vagy mi vóút ott vóútam // mer ott is vóút эgy fijam // úgy hiszēm Miháj vóút ott // oszt oda is elmēntem // mire hazamēntem // mán ű eljött / élhozták onnen //

— *Hát Rézi néném nagyon szépen megköszönjünk, hogy ennyi időt ránk szánt. A századik születésnapján is eljövünk.*

Én ennyi időt el // Jāj nem tudom hogy írēm még // hogy hogy írēm még nem tudom // (nevet) Jó vóúna ha elírēm // úgy gondolom hogy jó vóúna / de más máskíp még gondolom // hogy úgysē írēm mán azt el // Hát én ezt még nem tudom majd hogy lész / elírēm / nem írēm (nevet) //

— *Köszönjük szépen és jó egészséget kívánunk!*

Adatok Doboz és környéke erdőhasználatához

POVÁZSAY LÁSZLÓ

Mivel Doboz első lakóinak léte s kapcsolata az erdőhöz kötődött, szükségesnek látszik néhány fontosabb, Doboz múltjáról szóló adat közlése.

A Jerney János-féle Képes Krónika szerint Doboz a magyarok első településének egyike volt. 1075-ben I. Géza király a garamszentbenedeki monostor alapító oklevele alapján engedélyezi, hogy a monostor 3 háznép szolgálja sertéséit együtt legeltethesse a király tulajdonát képező sertésekkel, a dobozi erdőben.

1138-ban II. Béla 9 dobozi szolgát ajándékozott a dömösi egyháznak, ugyanakkor Dobozról 70 emsét — kocát — és 60 méhkast is ajándékozott a dömösi egyháznak.

A váradi püspök 1273-ban keltezett levele alapján a királyoknak a dobozi erdőben legeltetett sertéseiből a püspök tizedet kapott, ki annak egyharmadát a káptalannak adta.

1403—1566-ig, a török hódoltság kezdetéig Doboz s az erdőség a gyulai uradalomhoz tartozott.

1560 körül Doboz lakosai — 18 egész és 18 fél telkes jobbágy, kb. 280 lakossal — a vár számára faszenet voltak kötelesek égetni. A faszén nem csak a kovácsok igényét elégítette ki, hanem a várórség fegyverzetéhez szükséges puszkapor alapanyagául is szolgált.

Továbbá minden év húsvétján 20 vadmadarat — vadkacsát, vadlibát, túzokot stb. — s karácsonyra családonként egy-egy szekér fát is kellett a gyulai várba szállítani.

Nehezen fejlődött Doboz népe, mert a rárótt terhek — robot, tized — mellett fejlődésének gátlója, hogy mezőgazdasága nem volt. Lakói jobbára az erdőből, lápból, rétből, valamint sertéstartásból éltek.

A törökök kiűzése után 1685-től Doboz elnéptelenedett s az 1698-as összeíráskor is csak 20 ház romjai találhatóak Dobozon.

Újratelepülése 1713-ban kezdődik, főleg szlovákokkal, de 1715-ben már 30 magyar jobbágy- és 8 zsellércsalád lakja Dobozt. 1720-ban a Harruckerh-domi-

nium tartozéka 1798-ig. Ekkor zálog útján özv. Siskovics Józsefnétől Dobozt s a hozzá tartozó pusztákat, Gerlát és Dobozmegyert megszerzi Gr. Wenckheim Józsefné, Br. Gruber Teréz.¹

Az uradalom ezen időtől fejlődésnek indul, de továbbra is Gyuláról irányítják. Petik Ambrus gyulai iskolamester 1784-ben így ír Dobozról:

„Doboz erdő és rétség között fekszik, a Fekete Körös mellett. Százegynéhány háza van.

Fából való temploma van (Kálvinista) 1783-ban felállított haranglábbal.

Urasági épülete: kétkerekű vízimalom s egy urasági háza, melyben katolikus vadász (jáger) szokott lakni.

A lakosok mindnyájan a kálvinista vallást tartják, kivétel hol egy, hol kettő erdőcsösz, kik többnyire katholicusok (Pápisták) szoktak lenni.”²

Újratelepülése után nagyot lendült a mezőgazdaság fejlődése is, s 1773-ban 566 hold, míg 1788-ban már 2233 hold szántója volt a községnek.

Doboztól Délre ezen idők határrészei:

Szanazug, Körtvélyes, Nagy Görbe-csajka, Veresgyűrű lapos, Fatnyere, Rosszmaró, Kis Ered, Fancsalhegy, Tölczegútja és Sósszik.

Szántón kívüli művelési ágak:

2360 hold/1100 öl legelő

537 hold/1100 öl nádas

4138 hold/1100 öl kaszáló

2804 hold/1100 öl erdő

A legrégebbi rendelkezésre álló s Doboz környéki erdőket tárgyaló térkép a Harruckern-dominium 1788-as térképe, melyen név szerint is fel van tüntetve egyes erdőrészek neve. Ezen a térképen a Doboztól délre az Itze-dombtól kezdődően a pósteleki pusztáig húzódó erdőség 700-750 h-t tett ki. Az Itze-domb környéke a Fekete-Körös közelségében lápos vidék volt, melyből kiemelkedő láperdő volt az Eszter berke, Hosszú-erdő, Hagymás-domb, Rézdomb, Körtvélyes.

A Szanazugtól északra levő erdők voltak:

Nagy-zug, Farkas-zug, Malom-fok, Pap-zug, Deák-sziget, Kaladony-zug.

A Fekete-Körös—Fekete-ér torkolatától Sarkad felé húzódó erdők voltak a Kis-erdő, Furdants-fok, Borosgyán.

Doboztól északra a Fekete-Körös mentén húzódott:

Szuszoka-zug, Felopó, Borz-lyukas-zug, Zilah-kengyel, Hosszú-kengyel, Körös-kengyel, Zaránd-zug, Ibrány-zug és Petrisán.

Ezen erdők összessége jelentette a 2804 holdat.³

A dobozi erdők terjedelméről 1800-ban Vertits József királyi földmérő részéről történt felmérés. Eszerint a gyulai dominiumhoz tartozó dobozi uradalom erdeje 41 úrbéri telek — allodialis sessio — volt. Egy telek 56 magyar holdnak felelt meg, így a 41 sessió 2196 magyar, illetve 1647 kh erdőt jelentett. A megyé-

ben akkor 110 allodialis sessió 3850 kh és 33 urbarialis sessió, 1155 kh erdőség volt.⁴

Doboz lakosainak zöme az erdőből élt, s elnevezésük: favágók, faúsztatók, faszénégetők, hamuzsírfozók, fafaragók. De erdei munkásnak számított a dinya-termelő is, kik az irtásterületen — vágásterületen — kitesztették, kigyökerítették az előző őszzel felszántott területet, s a tuskó több évre biztosította tüzelőjüket.

A vágásterületen 2-3 évig dinnyét termeltek, majd köztesként kukoricát vetettek.

Sokat könnyített Doboz lakosainak sorsán, amikor 1846-ban az uradalom 361 zsellérnek Óvártól Szanazugig családonként 22 hold legelő bérletet biztosított évi 20 ezüst krajcárért. Pesty Frigyes rendeletére 1864-ben országos felmérés történt a községek, települések nevezetesebb haatrészeiről, melyet Dobozon Aszalay József jegyző és Kárnyáczy András bíró végzett el.

Az ő jelentésük alapján a nevezetesebb erdőrészek, irtások, puszták neve 1864-ben:

Farkas-zug a Fekete-Körös mellett, Doboz lakosainak 2226/1100 öles erdejével.

Maró erdő a volt szarvaskerttel (Itt volt az uradalom első zárt szarvaskertje — vadaskertje — Wenckheim Ferenc idejében, ahol 1820—1853-ig a Cseh-Morvaországi Neisz Ignác vadász — jáger — teljesített szolgálatot.

Doboz községtől északra terült el:

Csanód-lábaserdő, benne Tormás-kengyel, Görbe-kengyel, Zilah-kengyel és az Óvári-járási-erdő. Sebes-foki-járási erdő csőszházzal, Falopó-kengyel, Vársárhelyi-és Ózi-erdő, Császáz-erdő, Fokközi-irtások, Madárhalmi- és Várközi-irtások, Lóórzó-erdő, Holt-Körösi-erdő, Petrezsán-erdő csőszházzal

Alsó-dobozi-erdők: Faluhelyi-erdő erdészházzal, Kis-Pál-zug-erdő, Sűrű-erdő, Gránát-zug, Nagy-zug. Fekete-éri részen: Malom-fok, Szállás-fok, Köröszugi-erdő, Pömböly-erdő, Jállási-erdő és Borosgyán.⁵

A több mint száz évvel ezelőtti erdők nevei némi változtatással jórészt ma is megvannak. Ilyenek: Petrezsán, Sebes-fok, Faluhely, Csanód, Borosgyán, Jállás.

A dobozi erdőkben történt tevékenységről az első hiteles nyilvántartás 1854-ben keletkezett, melyet Szlávik Ferdinánd főerdész készített el évenként 1890-ig. Ekkor 70 évesen nyugdíjba ment. A német nyelven íródott, negyedévenkénti lezárással, kerületenként részletezett kimutatások és lajstromok a faeladást, a fatermelést, készletezési helyen tárolt famennyiségeket tárgyalja meglepő precizitással. A mennyiségen kívül a tárgyalt famennyiség pénzértéke is fel van tüntetve a lajstromban.

Kitűnik a lajstromból, hogy Dobozon 3 kerület — Revier — volt, Itze-ér, Fekete-ér, Sebes-fok — 1-2 erdőőrrel pl. Kovács István, s külön kerületi erdész-szel — Revier Förster — pl. Kalina Ferenc.

A fő fafaj az 1850-es években tölgy, kőris, szil volt, kevés nyárral. Akác az erdőben még nem volt.⁶

Az erdő kitermelése 80-85%-ban tuskóirtással történt. Tarvágás után 25-28 cm mélyen történt a vágásterület feltörése.

Tavasszal a nagy gyakorlattal rendelkező dinnyetermelőknek adták ki a területet. Ősszel a dinnye betakarítása után újra szántással tölgymakkvetéshez előkészítették a talajt. Tölgymakkvetés után a területet búzával felülvetették. Aratáskor a tölgycsemete magasságának megfelelően magas tarlóval vágták le a búzát, majd rövidesen a tölgycsemete sorját kiutalózták.

Következő évektől 4-5 éven át köztesként — 1-2 év dinnye, 2-3 év kukorica — hasznosították a vágásterületet, míg a felnövő csemete miatt, a termelés még gazdaságosnak volt mondható.

Az 1850-es évektől 2-3 holdas állandó csemetekert is működött a Vésztői út mentén, ahol szil-, kőris- majd a későbbiekben akáccsemete-nevelés mellett a parkban szükséges cserjéket, díszfákat neveltek.

A nehezen megközelíthető felújítások közelében „Veténykert” — vándorkert — létesült, hogy a megtermelt csemetét a helyszínen lehessen elültetni — Csánod, Petrezsán stb.

Viszonylag nagy mennyiségű faanyag lett kitermelve a folyamszabályozások miatti előírások miatt.

Szemléltetőül néhány év termelési adata:

1857-ben	7454 m ³
1859-ben	6742 m ³
1862-ben	6250 m ³
1882-ben	5730 m ³
1890-ben	6005 m ³

Ez a mai viszonylatban is számottevő mennyiség az akkori kezdetleges fatermelő szerszámok mellett, hozzávetőleg 0,3 m³-es napi teljesítménnyel számolva, mintegy 25 000 napszámot tett ki évente.

Ha az összes erdei tevékenységet is figyelembe vesszük — fatermelés, faanyagszállítás, faszénégetés, talpfa, keréküllő, stb. fafaragás, vadászati foglalkoztatás, csemetetermelés, erdősisítés és csemetekapálás, köztes és dinnyetermelés, erdei melléktermék-gyűjtés — széna, gubacs stb. — úgy az évente foglalkoztatott erdei munkások száma 220-250 főre volt tehető. Az erdők vágáskora a fafajtól és az eredetétől függött. A magról vetett erdők, melyekből szálerdő nevelkedett, általában 60 éves korban kerültek kitermelésre. A sarj eredetű erdők jóval rövidebb — 10-20 év — idő alatt kerültek fejsze alá. A sarj erdőket régebben „eresztvény” erdőnek nevezték, s szinte kizárólag tűzifát szolgáltatottak. A szálerdők kitermelése során értékesebb, ún. műfát nyertek 30-40%-ban az erdőből.

Használatos termelési mód volt még a kimondottan kereskedelmi jelentőségű termelés, amikor szálalással az értékesebb törzseket szedték ki, ami a mai értelemben vett nevelő vágásnak nem felelt meg. Ezek voltak az ún. bárdos

erdők, s főleg mezőgazdasági jellegű fanyerés céljából alkalmazták, mivel ezen választékok hosszú méretű fákat igényeltek. Az 1850-es években használatos keresett műfák: gerenda, tengelyfa, szekér- és taligarúd, vendégoldal, lócsfa, sövénykaró, korlátfa, kútágas stb.

Termeltek továbbá: fűz vesszőt — kerítéshez, kőkenyőtövist — kerítéshez, kőkenyőtövist — boronához.

A tűzifa választékolása a maihoz volt hasonló, de úgy az iparifa, mint a tűzifa számbavétele eltért a maiétól, mely az alábbi volt:

1 köbláb	= 31,6 m ³
1 öl	= 4,0 m ³
15 kéve rőzse	= 1,0 m ³
1 szekér fa (tűzifa)	= 2,3 m ³

Az uradalom területi erdőszülsége is csökkent a nagymértékű termelések során. Az alábbi kimutatás⁷ tükrözi a folyamszabályozás előtti, alatti, majd utáni erdőszülséget:

1857-ben	1 670 kh	7,4%
1887-ben	1 206 kh	3,9%
1890-ben	1 184 kh	3,6%
1897-ben	1 534 kh	6,0%
1925-ben	1 344 kh	5,2%
1935-ben	1 517 kh	7,1%

Összehasonlítással Békés megye erdőterülete az alant felsorolt években:

1850-ben	17 800 kh	3,6%
1890-ben	6 000 kh	1,6%
1916-ban	9 316 kh	2,2%
1924-ben	7 750 kh	1,3%
1940-ben	6 200 kh	1,6%
1950-ben	9 900 kh	1,8%
1960-ban	15 500 kh	2,7%

Nemcsak az Alföldön, de országosan is rohamosan csökkent az erdőállomány, ezért a kormány időszerűnek látta ezen folyamat megállítását célzó rendelkezések, törvény megalkotását. Az első magyar erdőtvény ennek jegyében született meg 1879-ben, mely nemcsak az erdőállományt védte, de előírta az új erdők létrehozásának szakszerű feltételeit is, amennyiben megszabta a talajnak megfelelő fafajjal történő felújítását, telepítését, az ápoló vágások bevezetését, illetve időben történő elvégzését, üzemterv szerinti erdőgazdálkodást s ehhez a megfelelő szakképzettségű erdőszemélyzet alkalmazásával.

Ennek érdekében megfelelő támogatásban részesítette az erdő- tulajdonosokat — ingyen csemete stb. —, majd időnként erdőszítési jutalmakat tűzött ki.

A dobozi uradalom ezen a téren jó példával járt elől, mert az elsők között 1887-ben Östermann Ármin erdőmérnök, nagyváradi erdőfelügyelő által elkészítette az erdészeti üzemtervét, ugyanakkor erdészetiének élén, már az 1850-es évektől erdőmérnökök látták el feladatukat.

Közbirtokossági, volt úrbéres erdő

Doboz jobbágyainak a földesúr erdőjében „faizás” néven, tűzifára és épületfára haszonbérleti joga volt, mellyel úrbéri tartozásait rendezték. Ez a faizás 378 kisholdat érintett és az úrbéri rendezés során Gr. Wenckheim Rudolftól Doboz lakossága ezt a területet meg is kapta a Fekete-Körös melletti Farkaszugban.

Ezen erdőből 1850-ben 140 kishold, mint volt úrbéres erdő felosztás alá került, s egyénileg nevükre telekkönyveztetett. Az 1864. évi Pesty Frigyes féle határnevek összeírásakor 222,6 kishold erdeje volt a lakosságnak. Az erdőtörvény 1879. évi életbelépése előtt 52,1 kh erdő kitermelésre került, de felújítása nem történt meg, így az az 1887. évi uradalmi és volt úrbéri erdők üzemtervelkészítésekor, melyet Östermann Ármin erdőmérnök, nagyváradi erdőfelügyelő készített, csak 111,5 kh erdővel rendelkezett Doboz lakossága.

Az erdőben a felügyeletet a mindenkori uradalmi erdész végezte. 1890-ben ezért a felügyeletért — Raák Mihály — 40,— Ft-ot kapott. A község külön erdőőrt tartott. A birtokossági erdő tisztségviselői közül az elnök általában a községi bíró volt.

Elnök 1900—1902-ben: *Békési Mihály*

1910—1912-ben: *Kovács András*

1913—1914-ben: *H. Szabó Sándor*

Az egyre nyomasztóbb földhiányra való hivatkozással, a birtokossági tagok 1909-ben a Békés megyei közigazgatási bizottság, erdőügyi albizottságán keresztül, erdőcserére vonatkozó kérelmet terjesztettek a Földművelésügyi Minisztériumhoz, hogy az erdők kitermelése révén földterülethez jussanak.

Sok huzavona után a Földművelésügyi Minisztérium 1911-ben, a nagyváradi erdőfelügyelőség szakvéleménye alapján hozzájárult a cseréhez.

A csereterületet a Bihar megyei Fekete-tón vették meg a nagyváradi—déli vonalon 112,5 kh területtel, 15-20 éves korú erdőállománnyal.⁹

A háborús események miatt, valamint a trianoni szerződés értelmében jogosságuk nem jutott érvényre.

Újabb kérvényezések eredményeképpen 1923-ban az erdő kitermelésre került, s a területet a részarány alapján, egyénileg elosztották, s a továbbiakban mint „erdőföldet” művelték. Szabó István Doboz, Sámson u. 16. sz. alatti lakos szóbeli közlése alapján a tagok száma 168 fő volt, s egy-egy erdőföld területe 350 négyszögöl, de legtöbbször 2-3 ilyen területe volt, ahol zöldséget, répát, burgonyát termeltek.

Doboz vadászati múltjából

A Doboz környéki erdők vadászati múltjával kapcsolatos legrégebb írásos megemlékezés 1784-ben történik, amikor a krónikás szerint a XVIII. sz. első évtizedeiben a Doboz környéki galéria és láperdők vadban a megye leggazdagabb erdősege volt, ahol szarvas, őz, nyúl, vaddisznó számtalan, de fácán,

fogoly is viszonylag nagy mennyiségben fordult elő, nem beszélve a víziszárnyasokról.

Igen el volt szaporodva a farkas is, mely később a vad elterjedését gátolta, de az emberre, háziállatokra is veszélyes volt.

A megye 1736-ban községenként kivetette a beszolgáltatandó farkasfejet — Doboznak 3 db —, mely 72 db volt. Tekintve, hogy a helyzet később sem igen változott, a korábban bevont fegyvereket 1743-ban kiosztották dúvadirtás céljára.

Jellemző a sok farkasra, hogy 1775-ben is még 36 farkasfejet kellett beszolgáltatni a községeknek.¹⁰

A XIX. század első évtizedeiben a cs. kir. főherceg elrendeli, hogy a farkasokat lovas puskások irtsák, főleg télen.¹¹ Doboz önálló uradalommá válásakor, a XIX. század elején a valamikori vadbőség már nem volt annyira jellemző. Ezt a változást az elszaporodott farkasok, a megváltozott természeti viszonyok, a lőfegyverek tökéletesedése, s nem utolsósorban, hogy a vadászati cselekmény tárgyát nem csupán a vad elejtése és megszerzése, hanem annak szőrmeje és trófeája is képezte.

Doboz földesura a nagyvad óvásának legjellemzőbb formáját, a vadaskert felállítását rendelte el, a XIX. század legelején, mégpedig a Doboz-marói erdőben, aho 2 táblányi — mintegy 100 kh — zárt vadaskertet létesített, mely közel 50 éven át, 1857-ig állt fent.

1857-ben a Körösök szabályozásának megkezdésekor, a Szanazugtól kezdődő Kettős-Körös medrének megásásával a dobozi erdők egysége megszűnt, s ezzel együtt a vadaskert is. A marói erdő családi egyezés folytán a gerlai uradalom birtokába került.

Jellemző, hogy az erdő ezen része ma is vadaskert néven ismert, több mint száz évvel megszűnése után is.

A vadaskert első ismert s hivatott kezelője a cseh-morvaországi származású *Neisz Ignác* vadász — jáger — volt 1820—1853-ig, haláláig.

Az új vadaskert 1860 körül Doboztól északra, közvetlenül a régi Fekete-Körös medre mentén létesült, szintén 100 holdas területen. A vadaskert első vadásza 1863-tól *Raák Mihály* lett, ki később — *Revier Förster* — kerületi erdész lett. Néhány régi lőjegyzék ismeretében feltűnő, hogy fácán a fácánkert fennállása ellenére minimális mennyiségben szerepel. Ez annak tulajdonítható, hogy viszonylag kevés fácán lett eleinte felnevelve — 150-200 db —, így a felnevelt fácánok a fácánkertből kerültek az urasági konyhára.

Néhány régi lőjegyzék adatai:

	Őz	Fácán	Nyúl	Fogoly	Fürj	Szalonka	Egyéb
1856	23	15	650	5	—	17	8
1859	8	4	878	15	45	49	12
1862	3	113	24	37	10	5	1
1892	16	78	179	—	—	18	30
1933	78	680	74	10	—	6	12
1943	2	1596	1691	—	11	11	13

Az 1943. évi lőjegyzék szerény őzmenyisége az 1940—1942-es rendkívüli tél következménye. Közismert, hogy 1939. december 20-tól 1940. március végéig közel félméteres hó borította a területet, s tartósan —20 °C alatt volt a hőmérséklet. A pusztán tartózkodó őzekből sok legyengültet a tanyasi nép fogott meg, de igen sok el is pusztult, így alig pár db vészelt át a telet. Ami megmaradt, az jórészt az erdőben telett. Az apróvadtenyésztés terén Medovarszky Pál erdész szaktudásának köszönhetően kimagasló eredmény született az 1940-es évektől 1944-ig.

Lényeges változás a fácánállomány alakulásában 1890 körül mutatkozik, amikor az erdőörök illetményükön felül az elejtett kártékony vadakért nagyobb lődíjat kapnak s ugyanakkor a felnevelt, illetve lelőtt fácánért is külön díjazásban részesülnek.

A lelőtt, illetve megsemmisített kártékony vadak, az alábbi években:

		1854	1863	1890
Farkas	/1,— Ft	—	2	—
Róka	/60 kr	14	15	10
Vadmacska	/1,— Ft	—	3	1
Nyest	/40 kr	8	2	2
Görény	/50 kr	29	8	36
Menyét	/25 kr	17	12	38
Kóbor kutya	/20 kr	62	59	55
Kóbor macska	/15 kr	26	22	16
Sas	/60 kr	3	9	—
Héja	/30 kr	154	95	71
Tarka varjú	25 kr (szarka)	177	213	156
Sündisznó, szajkó	5 kr	18	21	26

A belső felhasználás, elajándékozás céljára elejtett hasznos vad után 1890-ben a lődíj:

Őz	1 Ft/db
Nyúl, fogoly	15 kr/db
Fácán	8 kr/db

Téli hónapokban, külön engedéllyel, rókára, kóbor kutyára mérgezett nyulat tetettek ki —, elejtés után a még meleg belsőrészbe szórtak egy csipetnyi sztrichnint — míg kora tavasszal szarka és tarka varjú elpusztítására műfészekben foszforral megtöltött tyúktojásokat raktak ki. Az elhullott szörmés és szárnyas kártevőket elégették, majd mélyen elásták.

Az uradalomban az 1930-as évek végétől évente 1200-1500 fácáncsibét neveltek fel, amihez *Medovarszky Pál* erdész szakértelme és agilitása is hozzájárult, ki erdőőreivel gabonaratáskor, herekaszáláskor összeszedette a fácán- és fogolytojásokat, amit azonnal a fácánkertbe vitetett, ahol 80-100 kotló állt rendelkezésre, zömében parlagi fajta, mely köztudottan könnyű testű és jó csibenevelő.

Medovarszky Pál az apróvad védelme érdekében, májustól az erdőőrökkel a fácánkert körüli védelmi szolgálatot is megszervezte, s a már fiókáikat nevelő szarkákat, tarka varjúkat öregestül, fiastul kíméletlenül elpusztította.

A rendelkezésre álló lőjegyzék szerint ezen időben elejtve:

1938-ban	138 szarka,	38 tarka varjú
1939-ben	132 szarka,	26 tarka varjú
1940-ben	192 szarka,	67 tarka varjú

Ugyanakkor 1940-ben még 255 db szarka és 55 tarkavarjú-tojás is össze lett gyűjtve.¹²

Ennek a gondoskodásnak eredménye megmutatkozott az éves nagy vadászaton. Hivatalos lőjegyzéket sajnos nem sikerült felkutatni, de az akkor erdészgyakornokként ott dolgozott Toldi Gábor közlése szerint a 3-4 napos vadászaton 200-250 hajtóval 1939—1943 között 1500-2000 fácán és ugyanennyi nyúl lett elejtve.

A nyúlnál elért nagy szám annak tulajdonítható, hogy a gróf a mezőgazdasági területek nagy részét uradalmi vadásztársaság néven bérelte a községtől.

A katasztrofális 1940-es tél előtti években az őszi foglyaszáskor 500-600 fogoly is került az aggatékra.

Több esetben, az 1920-as évek közepétől, élő őz és fácán értékesítésére is volt lehetőség, melyet vérfelfrissítés céljára vásároltak magánszemélyek és vadásztársaságok.

1928-ban a Földművelésügyi Minisztérium február—márciusi leszállításra 2 db őzbak, 4 db őzsuta, 350 db fácánkakas és 600 db fácányúk leszállítását engedélyezte.

Ezen mennyiségből Németországba, Julius Mohr ulmi birtokos részére 160 db fácánkakas és 244 db fácányúk lett feladva.

A többi az őzekkel együtt belföldre, a Nyírségbe, Mátrába s a Duna—Tisza közé lett értékesítve.

Belföldi szállítás esetén egy fácántörzsnek — 1 kakas, 3 tyúk — 39,50 P, 1 pár nyúlnak 28 P, 1 pár fogolynak 15 P, míg egy őzbaknak 400-500 P, őzsutának 300 P volt az értéke.¹³

Az élő fácánt a fácáneterők alá elhelyezett keretes borítóhálóval, valamint az erdőszéleken kihelyezett borító-kosarakkal fogták meg. A borítókosarakat korán reggel járták le, míg a borító hálókat előzetes szoktatással a fácáneterők közelében nappal, fedezékbe húzódva működtették.

Doboz két földesura, *Gr. Wenckheim Rudolf* 1814—1891 és *Gr. Venckheim Dénes* 1861 — mint vadász sokat áldozott, hogy uradalma az átlagon felüli vadállománnyal rendelkezzen.¹⁴

Először *Gr. Wenckheim Rudolf*-ról kell megjegyezni, hogy Doboz lakosságához viszonylag humánus intézkedései voltak. 1846-ban 361 személynek a vártól Szanazugig családonként 22 hold legelőt biztosított évi 20 kr bérleti díjért. Ugyancsak ő juttatott 387 kishold erdőt az úrbéri rendezés során Doboz lakosa-

inak. Gazdasága mintagazdaság volt, országos híru tehenészete, gulyája, lótenyésztete és versenyistállója volt.

Mindenekelőtt mint vadász korának elismert szaktekintélye volt. Vadaskerteket létesített Dobozon, Körösladányban és Parádon.

1864-től hatodmagával „Lungai” vadásztársaság néven Salzburg környékén közel 50 ezer ha sziklás havasi legelőt, erdős völgyeket béreltek, ahol Európa legnagyobb zergeállománya tenyésztett.

A bérelt terület 80%-a kincstári birtok, 20%-a magánterület volt.

A társaság tagjai: Gr. Wenckheim Rudolfon kívül unokatestvérei, a Károlyiak, valamint a híres Ázsia-kutató és -felfedező, Gr. Széchenyi Béla, Gr. Széchenyi István fia.

Nem kis anyagi áldozattal az erdős völgyekben vadászkastélyt, vadászházakat, vadászlakokat, s a havasokban vadászkunyhókat építettek. 1870-ben Maritzenben a vadászok védőszentje tiszteletére Hubertusz-kápolnát építettek, ahol minden év október 19-én védőszentjük tiszteletére szentmisét szolgáltattak.

A bérelt területen mintegy 150 szarvas, 100-120 őz, 750-800 zerge és 100-120 siketfajd, továbbá nyírfajd, császármadár, szirti fogoly s a tavaknál vadkacsa fordult elő.

Az egyéni cserkészetekeken kívül a nyári nagyvadászat 16-18 napig tartott, mintegy 100 hajtó alkalmazásával.

A területen 1 erdőmester, 5 erdész és 15 vadász teljesített szolgálatot.

Az első években 20-30, majd az 1880-as években évente 150-200 db zergét ejtettek el.

A dobozi kastély folyosója falán elhelyezett mintegy 200 db zergeutrófea ezen vadászterületről származott.¹⁵

A dobozi vadállomány minőségének emelésére is sokat áldozott. A vadaskertben 30-40 szarvast, ugyanakkora dámállományt tartott, s azok vérfelfrissítése rendszeresen megtörtént. A szabadon tenyésztett apróvad, s őzállomány az 1880-as évek végén már országos híru volt. Az 1892. évi Vadászlap szerint Gr. Wenckheim Rudolf dobozi uradalmában valóságos ősbakok tanyáznak.¹⁶

Az 1892. évi tavaszi agancskiállításán, melyen az előző 10 év már díjazott trófeái vettek részt, az 1884-ben elejtett őzbak agancsa a kiállított 20 agancs közül az abszolút II. díjat kapta, I. díjas Almássy Dénes 1890-ben Remetén elejtett őzbaktrófeája lett.

Wenckheim Rudolf 1883-ban az országos Magyar Vadászati Védegylet alapító tagja lett s az egyesületnek 100,— Ft-ot adományozott.¹⁷

Wenckheim Rudolf halála után 1891-ben unokaöccse, *Wenckheim Dénes* örökölte a dobozi uradalmat.

Ő is jó gazda volt, Doboz népének több engedményt adott. Kimagasló eredménye a 400 holdas öntözéses kertészete volt, amit holland és belga mintára üzemeltetett. A vizet a Fekete-Körös szolgáltatta, s az öntözőrendszerhez külön vízmestert alkalmazott. Európa legnagyobb öntözéses kertészete volt az övé, s ehhez hasonló Franciaországban, Párizs közelében volt, de csak 180 holdon.

Híres volt az őzállománya s apróvadtenyésztésben is kimagasló eredményt ért el.

Az őzállomány kiválóságát bizonyítja, hogy az 1930. évi lipcsei vadászati kiállításon őzbaktrófeáiból 4 lett díjazva. Az őzbakokat a rokonságnak tartotta fenn.

Az apróvad vadászatokon azonban mindig részt vett, ahol a rokonság, a nagyszénási Károlyiak, Wenckheim József, László, Géza, a Kárászok, Meránok, Almássy Dénes vettek részt. 1936-ban, a Mezőgazdasági Kiállítás keretében rendezett vadászati kiállításon az uradalom az alábbi 8 őzaganccsal szerepelt:

180. sorszám: őzaganccs

Elejtette: Wenckheim Rudolf, 1884. június 24-én

Az 1885. évi budapesti agancskiállításon I. díjat nyert, majd az 1930. évi lipcsei vadászati kiállításon bronzéremmel jutalmazták.

181. sorszám: őzaganccs

Elejtője: Wenckheim Dénes, 1907. május 9-én.

Az 1907. évi budapesti agancskiállításon ezüstérmét nyert, míg a lipcsei kiállításon bronzérmét kapott.

182. sorszám: őzaganccs

Wenckheim József, 1925. május 4-én ejtette el.

Az 1926. évi budapesti agancskiállításon II. díjat, ezüstérmét nyert, a lipcsei kiállításon bronzérmét kapott.

183. sorszám: őzaganccs

Elejtette: Wenckheim Lajos, Dobozon, 1925. májusban.

Az 1927. évi budapesti agancskiállításon aranyérmét, a lipcsei kiállításon ezüstérmét nyert.

184. sorszám: őzaganccs

Schell Pál báró, Dobozon, 1925. április 30-án ejtette el.

Az 1926. évi budapesti agancskiállításon ezüstérmét nyert.

185. sorszám: őzaganccs

Ejtette: Wenckheim József Dobozon, 1930. június 27-én.

186. sorszám: őzaganccs

Ejtette: Wenckheim Lajos Dobozon, 1930. május 14-én.

187. sorszám: őzaganccs

Wenckheim Lajos ejtette 1931. április 16-án, Dobozon.

Az 1932. évi budapesti agancskiállításon bronzérmét nyert.¹⁸

Az a tény, hogy évtizedeken át az itt tenyésztett őzek, ha nem is a legkiválóbbak, de az átlag fölé emelkedtek, annak tulajdonítható az anyagi áldozatokon kívül, hogy a Körösök vidéke hazai viszonylatban egyike a legjobb területi adottságokkal rendelkező vidéknek, továbbá hogy az erdők vezetését, s vadállomány nevelését és óvását olyan erdészek, vadászok végezték, kik szakképzettségükön felül, fáradságot nem ismerve álltak helyt korábban, a folyamszabályozások nehéz éveiben, az azt követő felújításokban, telepítésekben, a vadállomány szakszerű tenyésztésében és óvásában.

Kronologikus sorrendben felsorolásuk következik, hogy az utókor számára legalább a nevük fennmaradjon:

Elsőnek *Hücke Józsefet*, (1786—1862), Dobozon 1813—1853-ig, kell megemlíteni, aki az utolsó „erdőbíró” volt Dobozon és a környéken. Anna nevű leányát Erkel Ferenc öccse, Erkel Vitályos Lőrinc vette nőül 1842-ben. Sok gyermeke közül — 14 volt — József fia is erdész lett, kit 24 éves korában a Bihar megyei Illyén, vadászat közben, halálos baleset ért.

Őt követte a legendás hírű *Szlávik Ferdinánd* (1820—1904), Dobozon 1852—1890-ig dolgozott. A magyar nyelvű anyagkönyvek bejegyzéseiben az 1850-es években foglalkozása: főerdész volt. Nagy feladatok hárultak rá a Körösök szabályozásakor, s szolgálati ideje alatt 4 kerületi erdésze — Revier Förster — volt.

1890-ben *Rossipal József*, bécsi erdészeti akadémiát végzett erdőmérnök irányította a dobozi erdőket, ki farkasüldözés közben lábát törte s az élete végéig nem gyógyult be, emiatt idő előtti nyugdíjaztatásra kényszerült. Fia, Jenő, Selmecbányán végzett erdőmérnök volt, ki 25 évesen hirtelen meghalt.

A beosztott erdészek érdemeit is lehetne tárgyalni, de csak *Stirling Ferencét* emelem ki, aki olyan munkát végzett 1870—1880 körül az erdőtelepítés terén, hogy az 1940-es években is a papholti részen Stirling-erdő néven volt ismert több száz hold erdő.

Több-kevesebb időt töltöttek a dobozi erdők szolgálatában az alábbi erdészek és vadászok.

Pintér Károly (1790—1813), Neisz Ignác (1820—1853), Maár Károly (1844—1848), Rehák Ferenc (1819—1831), Schröder György (1854—1863), Kalina Ferenc (1854—1867), Raák Mihály (1861—1890), Stirling Ferenc (1867—1895), Vejsiczky Károly (1895—1918), Schaffer Endre (1925—1938), Medovarszky Pál (1938—1944).¹⁹

Községi vadászterületek és bérletek

II. József 1786-ban kiadott vadászati rendszabályaink egyik pontja a városi és községi területek árverés útján történő bérbeadását tette lehetővé.

Az idők folyamán, hogy a bérlő kényszerítve legyen a vad tenyésztésére, óvására, téli etetésére, különféle szigorítások léptek életbe, pl. vadőr tartása, bérbevétel idejének és területének szabályozása stb.

Gyakorlatilag ez a rendelet Doboz község szempontjából csak 1846 óta érvényesült, tekintve, hogy az örökváltási szerződés megkötése előtt a község minimális mezőgazdasági területtel rendelkezett.

A Földművelésügyi Minisztérium 1883. évi rendelete, hogy a vad átváltásával kapcsolatos vitákat elkerüljék, megszabta, hogy a vadásztársaságok egymással összefüggő területe minimum 2000 kh kell hogy legyen.

Dobozon az első ismert vadászterület bérlője Pocsai Mihály békési lakos volt,

ki 1881—1887-ig Doboz határában 2142 kh-t, míg Doboz-Megyeren 1386 kh-t bérelt évi 500 forintért. 1924—1930-ig Debreczeni Károly dobozi lakos volt a vadászterület bérlője, 13 taggal.

A vadásztársaság vezetőinek névsora:

Göllner Antal
Debreczeni Károly
Kocziszky Mihály
Dr. Szekér Mihály

A vadásztársaság tagjai:

Debreczeni Károly
Ipolyi Keller István
Gunda Jenő
Göllner Antal
Kocziszky Mihály
Maróthy Géza
Pick Sámuel
Dr. Konkoly Tibor
Dr. Márky Barna
Dr. Debreczeni Lajos
Hoffman Rezső
Fára Sándor

1924-ben tombolt az infláció, ami kitűnik a vadászterület 10 623 125 korona haszonbéréből. 1931 augusztusában 4 vadásztársaság működött Doboz határában, melyek bérlői az alábbiak voltak.

1. sz. vadászterület:

Bérlője: Dr. Tarján Tibor békéscsabai lakos
bérleti díj: 2110 P

2. sz. vadászterület:

Bérlője: Dr. Csernák Béla gyulai lakos
bérleti díj: 1040 P

3. sz. vadászterület

Bérlője: Rosenthal Adolf békéscsabai lakos
bérleti díj: 2100 P

4. sz. vadászterület

Bérlője: Wenckheim Dénes dobozi lakos
bérleti díj: 260 P

Ez a terület erdővel körülvett terület, s a földbirtokos szándéka, s eljárása azzal magyarázható, hogy az általa nevelt és óvott apróvad az erdővel határos mezőgazdasági területre jár ki, mely a Faluhelyi-erdő környéke volt.

Az előző időszak bérlői nem hajtották végre maradéktalanul a vadászterület bérletével kapcsolatos feltételeket, így átdolgozott vadászberleti szerződést bocsátott ki a községi elöljáróság, mely az alábbiakat tartalmazta:

1. Az 1883. évi XX. tc. betartása.

2. Csak gyalog, fegyverrel és vizslával való vadászat van megengedve.
3. Tilos lóhátról, agárral, vérebbel vadászni.
4. Tilos a vad kocsival, szánnal való bekerítése.
5. Kocsival csak az utakon lehet közlekedni.
6. Tilos a les vadászat, szalonka, víziszárnyas és nagyvad kivételével.
7. Tilos a fácántyúk és őzsuta lelövése.
8. Tilos az éjjeli vadászat.
9. Hajtóvadászat ugyanazon a részen évente egyszer tartható.
10. Lelőtt vadról, a terítékre került vadról kimutatás készítendő.
11. Vadállomány fenntartása érdekében tenyészanyag tartása kötelező.
12. Vadat télen etetni kell, vérfelfrissítésre vadat köteles venni, s kíméleti területet kell kijelölni.
13. A bérbeadott területet a tulajdonos a bérbeadás után nem keritheti be.
14. A kártékony szőrme és szárnyas vadat, az előírt feltételek mellett, méreggel is irthatja.
15. Szőlőkben, veteményesben, csak szüret után, a vad kihajtásával szabad vadászni.
16. A vadászterületet őriztetni kell — saját költségen — egy-egy vadórt alkalmazva.

1933. augusztus 29-én a községnek három önálló vadászterülete került árverésre.

1. sz. vadászterület

Kettős-Körös bal partja a hullámtérrel, a gerlai erdő sarkáig. Icei, pósteleki kiosztott földek s a gerla-marói erdő kb. 700 kh. Haszonbér 1000 P.

2. sz. vadászterület

Kettős-Körös jobb partja, a régi gyulai útig. Határa a Kettős-Körös, s Gr. Wenckheim Dénes szanazugi erdeje, ennek nyugati csúcsától a belterületig vezető útig, műréti kerítésig, kb. 700 kh. Haszonbér 400 P.

3. sz. vadászterület

Község keleti része, jegyzői és papi földek. Fokhát, Szállásfok, sarkadi út, valamint az uradalmi erdő — Fűszeg — közti terület. Kb. 600 kh. Haszonbér 1500 P.

1938—1943-ig Gr. Wenckheim Dénes bérelte az alábbi három vadászterületet is:

1. Farkaszug, I. állás	618,24 Pengő
2. 3. sz. községi vadászterület	1500,— Pengő
3. Borosgyán, Szárazkerék,
Simándy-sziget, Fűszeg, Nagyégés,
Bodor-eger, Csikos	1080,— Pengő

Ugyancsak az uradalmi vadásztársaság bérelte a rosszerdei és maksári területeket is.²⁰

Az uradalmi erdők közvetlen irányítói az erdőkerülők, erdőőrök voltak.

Munkájuk nem volt könnyű, hisz lakott helytől, villanytól, közlekedési utaktól meglehetősen távol éltek.

Fizetésüket javarészt természetben kapták. Földet, fát, lakást, terményt, jószágtartásra lehetőséget — legelőt, szénát — valamint ételmezt — szalonnát, sót, bort stb. — kaptak. Készpénz fizetésük minimális, 30,— Ft volt negyedévenként. Feladatuk a védelmi szolgálatban csúcsosodott ki. Ez a védelmi szolgálat az erdő védelmén kívül a vad védelmét is jelentette. A vad védelme pedig az orvvadászok elleni örökös harcban nyilvánult meg. A vadorzók elleni harc tulajdonképpen ősszel kezdődött, amikor a lombot hullajtott fák nem nyújtottak védelmet a felgallyazott fácánknak, s így éjszaka is jó célpontot mutattak.

Az erdőőr — ősztől tavaszig, lombhullástól rügyfakadásig — éjjeli szolgálatot tartott — váltással — s az éjszaka csendjében elhangzott lövésre mozgósította társait, az őrházak telefonhálózata segítségével.

A megbeszélt helyen találkozáskor, csendben megközelítették a feltételezett helyet, megpróbálták bekeríteni az orvvadászt, ami igen ritkán sikerült. Doboztól északra a sebesfoki, fácánkerti és petrezsáni, míg Doboztól délre a faluhelyi, papholti és madár-foki erdőőrök voltak riasztva.

Ha eredménytelen is volt a vadorzó lefűlése, a terepen történt megjelenésük gátat vetett a vadorzók további ténykedésének.

A vadvédelem érdekében a szörmés és szárnyas kártevők ellen is mindent megtettek. Esti leseken, beszálló fák környékén elrejtőzve szarkát, s egyéb kártékonyt ejtettek el. A fácánkert környékén, nyiladékszéleken, átereszek alatt csapdákat állítottak fel, erdei szénaboglyákban tanyázó görények, menyétek elfogására is megfelelően álcázott tányércsapdákat helyeztek el.

Őszi ragadozómadár-vonuláskor a héjakosakakat „üzemképessé” tették, amikor is a héja csemegéje, a galamb volt a csalétek. Télen kóbor kutyákat s egyéb kártékony állatokat mérgezték. Tavasszal végigjárták a szarka és egyéb kártékony madarak fészkeit, kilőve a tojásokon ülő madarakat.

A vadvédelemhez tartozott a költési időben az erdőben bóklászó egyének kitiltása is, kiknek legnagyobb része fácántojásgyűjtő volt.

Munkájukhoz tartozott a fatermelés teljes levezetése — felvételezés, részelés, szállítás —, az erdőültetés közvetlen irányítása. A vadászati berendezések — őz- és fácáneterítő, sózó, magasles, macskaláda, csapdák kijavítása, karbantartása, s az etetők takarmánnyal való ellátása. A vadászatokhoz hajtók biztosítása, s azok irányítása. Tavasszal őzbakok megfigyelése, nyilvántartása. Kaszáláskor a fácántojások összeszedése. Télen élőnyúl- és fácánfogásban részvétel. Nyiladékok, cserkészutak karbantartása, s a cserkészutakra behajló ágak levágása (kardozás).

A lelkiismeretes erdőőr mindig talált elfoglaltságot. Néhány éves szerződött munkása is volt, kik részt vettek a karbantartási, terménytárolási, csemetekerti, fácánkerti, vadetelési stb. munkákban.

Sok ismert erdőőr-család közül legismertebb a Szatmáriaké volt, kik már a XIX. század első évtizedében Hücke József erdőbíró beosztottjai voltak. 150 év alatt tíz Szatmári volt a dobozi erdők erdőőre és összes szolgálati idejük 175 évet tett ki.

De még sokan mások is több évtizedet töltöttek el erdei szolgálatban, kikből néhányukat érdemes felsorolni. Dávid István 1828—1843, Szabó Mihály 1805—1825, id. Kovács István 1812—1835, ifj. Kovács István 1835—1867, Vas János 1825—1840, Kovács Sándor 1866—1887, Oláh Ferenc 1877—1906, Pataj János 1890—1911, Varga István 1922—1942, Komlósi László 1920—1944, Gergely Ferenc 1910—1940, Györke Gyula 1922—1940, s az utolsó Szatmáriak, Szatmári Gábor és András 1939—1944.²¹

Orvvadászok, vadorzók

Honfoglaló őseink szükségletük szerint, bármikor és bárhol vadászhattak. A vad uratlan jószág, „res nullius” volt. A XI. századtól azonban, amikor a király hű, s a harctéren kitűnt emberei adományként birtokokat, s ezzel együtt a halászati és vadászati jogokat is megkapták, ez kiváltotta a magyarság tagozódását.

A vadászati jog első korlátozása I. Lászlótól ered, ki vasárnap és egyházi ünnepeken megtiltotta a vadászatokat. Akit tettenértek, illetve, aki megszegte ezen rendeletet, lovától, kutyájától megfosztották. Később, amikor a magyar nép zöme jobbágysorsra jutott, még tovább romlott a helyzet. II. Ulászló 1504-ben kiadott V. dekrétuma kimondja, hogy „... mostantól fogva jövőre, az ország jobbágjai és parasztjai közül senki ne merjen bármi módon, vagy bármi mesterséggel szarvasokra, őzekre, nyulakra, vadkanokra vadászni, valamint fácánokra, császárfajdokra madarászni. . .” De hiába hozták a rendeletek és tilalmak százait, az ember, különösen a szegényember évszázadokon át következetesen megszegte azokat.

Doboz község erdőségei közé volt ékelve, így a lakosság élete szorosan kötődött az erdőhöz. Az erdőből hordták a fát, gombát szedtek az erdőben s ugyancsak ismerték az erdők vadjainak az életét is. Az állatnyomokból olvasni tudtak, ismerték a vadváltókat, ivóhelyeket, a madarak fészkeit, oduit. Ezen ismeretek alapján és birtokában fegyverrel, csapdával, hurokkal ejtették el az erdő vadját. A lerakott fogóeszköz messze esett gyalogjáró ösvényektől, így ezen célra a távoli erdőkben levő váltókat, eldugott, bozótos helyeket választottak ki. A vad megszerzésénél és elejtésénél a leleményesség párosult az elszántsággal, amiből következik, hogy hivatalos személynek különösen fegyver nélkül nem volt tanácsos ilyen személlyel találkozni a határban. A puskával rendelkező orvvadásznak a legtöbb esetben az erdőben volt elrejtve a fegyvere — számolva a házkutatásokra — s ez a rejtekhely odvas fa — magasan az odúba szegre akasztva — régi farakásban, régi erdei szénakazalban, fahíd szerkezete alatt stb.

volt. Ha puskáját otthonról vitte ki, s nem éjjel, úgy vagy a kabátja alatt vitte ki, kettéfűrészelt aggyal, vállán valamilyen szerszámot véve, vagy a puska sétabotnak volt álcázva, a bot szárában elrejtve a cső — a bot vége parafával bedugva — s fogantyújában az elsütőszerkezettel. Ők voltak az ún. lesipuskások, kik alkonyatkor az erdőben nyúlra, fácánra vadásztak, korán este a közvetlenül felgalyazó fácánra lestek, amikor a fácán sem elég figyelmes, mert társaival van elfoglalva. Ilyenkor az őrszemélyzet is már hazament, illetve még nem állt őrszolgálatban. Az éjszakai fegyveres orvvadászatnál — leginkább borongós időben, szitáló esőben — az orvvadász egy-egy helyen 3-4 lövést adott le, majd 100-200 m-rel arrébb menve megismételte ugyanezt s nemsokára el is hagyta a terepet, lehetőleg nem a település felé menve, hogy az esetleg lesben álló erdőőrt elkerülje. Mire az őrszemélyzet a tett színhelyére ért, hűlt helye volt az orvvadásznak. Olyan eset is előfordult, hogy az orvvadász puskájának csövére foszforreszkáló anyagot kent, hogy a sötétben a fán levő vadat jobban láthassa. Egy-két esetben megtörtént, hogy hosszú rúdra helyezett ún. hernyózó ollót használt az orvvadász — az eredeti ollóját megnyújtotta —, s korán reggel a levágott fácánfejek tanúskodtak, hogy megint megdézsmáltak a vadállományt. Az orvvadászok nagyobbik része a hangtalan csapóvasat, hurkot s borítóhálót használta vadfogáshoz. A hurkot erdőszéleken, vadváltókon, átkelőhelyeken — szénakazal, vadetető —, erdei tisztások szélén használták. Ezeket naponta ellenőrizték, nehogy a megfogott vadat esetleg más vigye el vagy megromoljon. Ha az erdőőr hurkot fedezett fel, ő is igyekezett túljárni a hurkoló eszén.

Egyik módja volt a lefülelésnek, hogy a hurok közelében nyúl-vagy őzsírást imitált, ezzel a közelben tartózkodó hurkoló sietett a letett hurokhoz, amivel elárulta magát. Ha az illető nagyon szegény, nagycsaládos volt, megúsza dorgálással, ki ígéretet tett, hogy többet nem fog megisméltódni az eset. Különböben sem volt bizonyíték.

Másik módja a rajtakapásnak még ötletesebb volt. A megtalált hurokba lelőtt fácánt vagy nyulat tett az erdőőr, s úgy várta a hurkolót. Amikor az kivette a vadat, már nem tagadhatott. A hurokba „fogott” vadat megkapta a falu orvosa, jegyzője, plébánosa, ki legközelebb szóvá tette az erdésznek, hogy a hurokban fogott nyúlban bizony egy marék sörét volt. Az őz fogására ún. csapóhurkot használtak az orvvadászok. Ennek működése a lehajlott fiatal fák rugalmasságán alapult. A lehajlított fa vezérágát egy földbe vert kis karóhoz kötötték s ráerősítették a kellő átmérőre rögzített hurkot. A hurokba került vad, szabadulást remélve ugrált, ezáltal kirántotta a cöveket a földből, s a felcsapódó fa magával emelte a levegőbe a megfogott vadat.²² A csapóvasat — nyúlra, őzre vetettek meg, szintén a vad váltójára, gyakran vadföldek közelében, hol sűrűn megfordult a vad. A csapdát levéllel, gazzal álcázták, s dróttal fához rögzítették. Télen az uradalom vérfelfrissítés céljára borítóladákkal, kassokkal is fogta az élő fácánt. Ilyenkor az ügyes orvvadász sokszor megelőzte az erdőőrt, s 2—3 db-ot is hazavitt egy-egy reggel. Utána újra megvetette a csapóladát, hogy csalafintasága ki ne derüljön.

Az erdészek, erdőőrök a legtöbb orvvadászt személyesen is ismerték, s ha néha tetten is érték a tilosban járókat, a legtöbb esetben nem esett bántódásuk. Talán nem is volt komoly szándékukban, ismerve nehéz anyagi helyzetüket.

Ismert volt egy eset, amikor a sarkadi csendőrsre 6 napi elzárásra bevonult orvvadász 10 gyermekét is magával vitte, mondván, ha ő nem dolgozhat, a gyermekei éhen halnak 6 nap alatt. Mit volt mit tenni, estére otthon volt a delikvens, gyermekeivel együtt. Rég volt. Azóta sok erdész és orvvadász békeségben együtt róják az örök vadászösvényeket.

Hajósutak, vízimalmok, erdei töltések

Még a XIX. sz. közepén is az Alföldet végeláthatatlan víz, mocsár, láp és nádas borította. A szabályozatlan folyók sok kilométer szélességű árterületei, valamint a mainál nagyobb csapadékbőség is hozzájárult, hogy az év legnagyobb felében Békés megye keleti része túlnyomórészt víz alatt állott. A járhatatlan utak miatt a mezőgazdasági termények, a gyapjú, fa, kő, a Nagykunságból s a bihari hegyekből vízi úton — a Körösökön — jött le Békés megyébe már a XV—XVI. századtól. A vízi szállítás további megkönnyítése céljából a XVIII—XIX. században ún. „hajósutak” csatlakoztak a folyókhoz. A hajósutak már meglévő fokok, erek kimélyítésével vagy új árkok, csatornák pl. — Doboz-Árokköze — kiásásával létesültek. A hajósutak szélessége 6-10 m, mélysége 2,5-3 m, hossza 5-10 km volt. A folyókon a hajósutakon lehajózott termény és faanyag nagy részét a folyókon épült vízimalmok dolgozták fel. A Fekete-Körösön Bányarét és Lencsés térségében 1496-ban már állott vízimalom, melyet a gyulai uradalomtól Mezőgyáni Máté molnármester bérelt. Ez a malom a nagy áradás, valamint rossz felépítése miatt az 1500-as évek elején, árvizet okozva, elárasztotta a vári erdők egy részét, ami miatt Corvin János özvegye 1506-ban pert is indított a molnármester ellen. Ezen perirat alapján lett ismert sok vári erdőrész akkori neve, mint pl. Arató lapossa, Banyahath., Keres erdő, Lapos halas, Keskeny-Zilagh, Borsos kerek, Varyath stb. Ezen nevek némi változtatással most is használatosak. Rövid idő múlva, 1511-ben Dobozon is épült 2 vízimalom. Az egyik, a háromkerekű, Dobozon a Fekete-Körösön, míg a másik, a kétkerekű, a Fekete-Körös és a Fekete-ér torkolatánál. Az előbbinél nemrég még használt helynevek: Malom-kert, Malom-fok, Malom-zug. Mindkét malom a török hódoltság idején elpusztult.²³

Gyula térségében az első hajósút Antnál kezdődött az ún. Keszi-fok s a mai Dénes-majornál — régebben Várajt puszta — vezetett a Hajósutba — Ásásba —, mely a hegyvidék termékeit, valamint a környék fáját — Keszi, Fekete-gyarmat — továbbította Gyulára, illetve a Gyula környéki vízimalmokba. A Fekete-Körös jobb partján lévő nagy kiterjedésű erdők: Lingár-nyulánk, Bikafok-nyulánk, Hajósut-nyulánk, Szép-nyárjas, Hódosfok-nyulánk, Fásér-nyulánk stb. —, mely kb. 600-700 kh-t tett ki, valamint a sarkadi malom termékét a Fekete-Körös, valamint az 1777-ben ásott Remeteházi-árok nevű hajósút to-

vábbította a Fehér-Körösbe. Ezen árok 5-5,5 km hosszú, s a térség egyik legfontosabb hajósútja volt, mely Gyulát elérve, annak északi részén húzódott, s Német Gyulánál, az Epreskertnél torkollott a Fehér-Körösbe.²⁴

A hajósút nyomai ma is fellelhetők a Fekete-Körös sarkadremetei hídfőjénél levő Sebestyén-tanyánál, továbbá a volt Dávid-Imre és János-, valamint a Jevuczo-tanya mögötti legelő szélén. Hogy mennyire fontos volt ez a hajósút, bizonyosság rá Bodoki Mihály megyei földmérő 1816-ban a Békés megyei közigazgatási bizottság elé terjesztett alábbi beadványa:

„A Remeteházi gát melletti hajósút fáktól való megtisztítása, továbbá a Veszei foki töltés melletti kanális megnyitása árvízvédelmi szempontból halasztást nem tűr. Ezen munkálatokra 46 200 gyalognapszámot számolva, valamint 1800 szekeres napszámot, minthogy a megyének 13 640 háza van, így házanként 4 gyalognapot kéne dolgozni. A földes gazdák 3650 sessióval bírnak, a sessiónként 1/2 szekeres napszámot adva. A veszei töltés északi oldalát sűrűn végig kell ültetni, a déli oldalt szabadon hagyva.” Más szempontból is fontos lett ez a hajósút, mert megépítése után tíz évvel, 1787 júliusában, II. József rendeletére Nagyváradról kiindulva egy postaállomás Sarkadon, egy állomás Remetén — a Fekete-Körös Sarkad felőli hullámterében lévő csárdánál, ahová úgy Sarkad, mint Gyula felől magas töltés vezetett —, egy pedig Gyulán létesült, s a királyi postaút a Fekete-Köröstől Gyuláig a Remeteházi-árok partján vezetett. A kb. 100 évvel ezelőtt megszűnt postaút nyoma a remetei erdőben az erdészház után kb. 700-800 m hosszan ma is látható, melynek szélessége 18 lépés.²⁵ A fűrészmalomok fontossága a faigény növekedésével nőtt meg, s a városiasodással az építési anyagon kívül az uradalmak fejlesztése is sok faanyagot igényelt. A vízimalmokat s ezen belül a fűrészmalomokat, faragómesterek, faragó-molnárok építették. A malmok, különösen a XVII. századig, fából épültek, a mechanizmustól a malomházig. A malomház fala boronafalas, sövény- vagy deszkaborítású volt, s teteje zsuppal, náddal vagy zsindellyel fedett. Mivel a faragó- mesterek eleve jól értettek a famesterséghez, a malom- építésen kívül hidak, házak, mezőgazdasági épületek és szerszámok készítésénél is igénybe vették szaktudásukat. Egy 1581-ben keltezett oklevél leszögezi, hogy a magyar molnárok nem őrlő-, hanem faragómolnárok, ebből következik, hogy a fűrészmalomok kezelőit is molnároknak nevezték. Gyula térségében, s főleg a Fekete-Körösön lévő vízimalmok túlnyomórészt fűrészmalomok voltak, s cölöpökön vagy a folyóparton épültek. Kétszintesek voltak. Az alsó szinten volt az energiafelvevő és -továbbító szerkezet, míg a felső szinten, mely megegyezett a külső terepszinttel, volt a technológiai szerkezet. Szerkezetük szerint egy- és több kerekű vízimalmok épültek. A technikai berendezést — a függőleges és keresztfűrészeket — a vízikerek mozgása működtette.²⁶

A víziutak fejlesztése érdekében Mária Terézia 1751-ben kiadott rendeletére a gátas (folyóra épített) vízimalmokat, melyek a hajózás gátlói voltak, lerombolták. A továbbiakban csak malomcsatornára épült malmok működhetek. Ezek megépítése azonban tetemes költséggel járt, így ezen rendelkezés gyakorlatilag

megpecsételte a gátas malmok sorsát. A dobozi gátas malom a földesúr közbenjárására egyelőre elkerülte sorsát, s 1801-ben Vertits József királyi földmérő a malomcsatornára épülő vízimalom tervrajzát is elkészítette, mely a régi gátas malomtól 300 ölnyire, Békés irányába épült volna, de egy újabb árvíz — 1803 — miatt, mely félig romba döntötte Dobozt, többé nem épült vízimalom. Az uradalmak terményeit, termékeit ezután a Gyulán és Békésen működő malmok dolgozták fel.²⁷

A hajósutakkal egy időben a dobozi, remetei és vári erdőket, melyek túlnyomórészt a Fekete- és Fehér-Körös között terültek el, ún. erdei töltések hálózták be, mely töltések csak a Körösök vidékén alakultak ki. Ezen utak a személyforgalmon kívül, a kitermelt faanyag vízimalomhoz, folyóhoz, hídhoz, postaúthoz és a településhez történő kiszállítását könnyítették meg. A töltés magassága 1-1,5 m, szélessége 3-4 m, hossza általában 4-5 km volt.

Az erdőség is láppal, „fenékkal”, sásos résszel volt tarkítva, a feltáratlansága miatt is szükség volt ezen közelítő utakra. 1820-ban Huszár Mátyás, királyi földmérő által Békés megye keleti részén végzett vízrajzi felmérés szerint ilyen erdei töltés Doboz déli részén a Malom-foktól kb. 4 km hosszan vezetett Dobozra. A remetei erdőben, a szannai átaljárótól a Fekete-Körösrel és Fekete-érrel párhuzamosan szintén vezetett erdei töltés a Fenyékes-tó érintésével, a Nagy-nyulánk, Mogyorós és Sebes-érhegy erdőrészben a dobozi útig, illetve a nagyváradai postaútig. Ezen töltésekről a remetei erdőben a szanazugi gátórház mögötti „kispárt”, S. 39/e erdőrész, valamint az S. 16/b erdőrészben húzódó, kb. 250 m kiemelkedő part rész tanúskodik.²⁸ Az erdei utak szerepe és jelentősége a vízszabályozás után kialakult nyiladékközponttal megszűnt.

Faúsztatás a Körösökön

A faúsztatás a Körösökön nem oly régi keletű volt, mint a hajózás. A faanyagszükséglet megnövekedése, valamint a XVIII. században létrejött hajósutak tették lehetővé a szükségessé vált faúsztatást. Az úsztatás eszközei abban különböztek a hajózás eszközeitől, hogy közvetlenül nem irányították őket; rábízták a rakományt a folyón, hajósúton való szabad úszásra. A nagyobb rakományoknak csónakos kísérője volt. Az úsztatás kasokban, lápokban és rucalápokban történt. A kasok farudakból, gúzsokkal összekötött farácsok voltak, hosszuk és szélességük 3-3 öl — kb. 6-6 m —, magasságuk 1 m, szintén farácsból. Ebbe a kasba 8 öl tűzfát rakhattak. Az elkészített és megrakott kasokat a folyók, hajósutak partján hagyták, 2/3-ad részük a vízben állott, s tavasszal a víz emelkedésével a vízbe lökték a kasokat. Sokszor 80-100 kas is megindult, általában a Fekete-Körösön csónakos kísérővel Gyulára, Csabára, Békésre. A láp hasonlított a tutajhoz, s a 3-4 m hosszú fenyőgerendákra keresztbe szegezték a 2-2,5 mh fenyődeszkákat. A rakományt, ha megmunkált faanyagból — zsalu, falapát stb. — volt, lekötötték. Aszerint, hogy mivel rakták meg, singfalap (tűzifa, hasábfal), zsalulap, nádlap (cserepcsik) volt a nevük.

Egy-egy szállítmány ebből is 100-120 db-ból állott. Egyik leggyakrabban használatos úsztatási mód a ruca-lápozás volt, melynél a tűzifát darabonként eresztették a folyóba, hajósútba. A vízbe dobott tűzifa előtt, hogy a rakomány idő előtt el ne ússzon, a Körös medrét átkötötték, ha a vízben volt a szállítandó mennyiség, a felfogó kötelet felhúzták, s a rakomány elindult rendeltetési helyére. A lassan úszó rakomány csónakos kísérője, a fennakadt fákat továbbindította, s végcélnél pedig megállította. A faúsztatás a folyamszabályozás időszakában is folytatódott, de a szabadon úszó fadarabok, kosarak, lápok, a folyókon a vízimalmok, fahidak közelében fennakadást okoztak, sok esetben árvizet is okozva. Ez az eset történt 1868-ban is, amikor az összefagyott és feltorlódott famennyiség árvizet okozva a Fekete-Körösön elsodorta a dobozi hidat is. Emiatt úgy a megye, mint a vízügyi szervek megtiltották az október 1. és március 31. közötti úsztatást. A továbbiakban a tulajdonost kötelezték az úsztatási szándék előre történő bejelentésére. Közölnie kellett az úsztatandó fa faját, a szállítmány végcélját. A fa végébe be kellett ütni a tulajdonjegyet. Megszabták, hogy legkevesebb 10 lápból állhatott a szállítmány, s minden 20 db-ot meghaladó lápot csónakkal kellett kísérni, hogy a fennakadt lápokot a csónakos újra útba indíthassa. Az időnként — alacsonyabb vízállásnál — engedélyezett rucalápozásnál, a megyei közgyűlés megszabta, hogy egyszerre 100 ölnél kevesebb, de 1000 ölnél több nem úsztható; itt is csónakos kísérő elrendelésével, hogy a fennakadt darabokat kiszabadítva, újra elindítsa őket. Idővel egyre több probléma adódott vízügyi szempontból, többek között, hogy a rucalápozással úsztatott tűzifa elzárja a hidak nyílását, rongálja a folyók medrét, s a leülepedett fa eliszaposodást okoz, ezért az 1860-as években csak Szanazugig engedélyezik a rucalápozást. A faúsztatás a híddal rendelkező településeknek komoly jövedelmet biztosított, amennyiben a hidak alatt átbocsátott kasok, lápok, rucalápok után, bizonyos hídvámtarifát kellett fizetni, a hidak állapotában okozott károk térítésére.

A hídvámtarifa pl. 1822-ben:

„Egy tűzifával rakott kosártól, valamint egy sor (láp) fától, midőn a híd alatt által bocsátatik 3 kr. Egy cserépcsikbe berakott nádtól a híd alatt való általbocsátása után 1 kr.”

Novák Antal vármegyei aljegyző által megállapított, Gyula környéki hídvámtarifák 1820 körül:

„Békési hídnál a laphordozóktul, csak azért, hogy a híd alatt eljönnek, szoktak venni minden láptól egy db fát, mely egy s két petákot (tehát 7 és 14 krajcárt) is megérhet vagy pedig minden negyvenedik lápot elveszik. Dobozí gátnál pedig minden láptul egy garast (3 krajcárt) vesznek, ha pedig mindjárt akkor meg nem adhatja, azután két garast vesznek.”²⁹

1864-ben Endrőd község előljárósága Szabó József segédjegyző és Pintér György bíró az alábbi úsztatási vámtarifa alkalmazását rendelte el.

„Singfa lápért 3 kr., nádlápért 2 kr., nagyhajóért (bögös hajóért) 20 kr. kell fizetni.”³⁰

A faúsztatást, fahordást a földdel rendelkező jobbágyok ún. városrobotban — városháza, plébánia, tanító, jegyző, bíró stb. részére — rótták le, valamint a vízimalmok szükségletére szekerekkel és lovaikkal, bizonyos mennyiségű robottal tartoztak, az erdőben termelt tűzifát és épületfát behordani, vagy a folyókhoz, hajósutakhoz kihordani. Ilyen eset jegyeztetett fel 1815. november 7-én, amikor a szolgabíró elrendelte, hogy a sarkadi erdőben — Nádasfok-nyulánk, Bikafok-nyulánk, Hajósút-nyulánk — a vármegye székháza részére megvett tűzifa (ölfa) kihordása miatt Csaba, Békés, Gyula 30 jó erejű kocsit állítson ki, a Gyeg menti hídhoz a Fekete-Köröshöz közel lévő erdőből a tűzifát hordják ki, tekintve, hogy a sarkadi és remetei gát teherrel járhatatlan. A folyóhoz kihordott fát a továbbiakban a békési, dobozi, gyulai, vári hajósok, csónakokon, lápokon szállították Gyulára. A vízügyi szervek korábbi tiltó rendelkezéseit az 1872. évi árvíz is igazolja, s most már 1874-ben véglegesen megszüntetik a Körösökön való úsztatást, bár kivételesen egy-két esetben feloldják, mivel az új rendelet életbe léptetésével pl. a kisjenői uradalomban igen felszaporodott a tűzifa mennyisége. Hogy milyen forgalmat bonyolítottak le a faúsztatással a Körösökön, híven tükrözi az alábbi kimutatás:

1872. II. félévi forgalom

Deszka	3400 öl
Tűzifa	23 886 öl
Talpfa	25 500 öl
Tönk (Rönk)	118 öl

1873. évi forgalom

Deszka	2200 öl
Tűzifa	2663 öl
Zsindely	220 000 öl
Nád	217 000 öl

Megjegyzés: az 1872. évi II. félévi forgalomban nád nem szerepel, mivel a téli hónapokban letermelt nádat az I. félévben szállították le.³¹

Erdei méhészek

Ahogy a régi vízivilágban a pákászok — madarászok —, úgy a régi idők erdeinek sajátos, kissé titokzatos alakjai az erdei méhészek voltak. Sohasem voltak sokan, mert kevesen vállalkoztak a távoli erdők mélyén a fák odvában tanyázó méhek felkutatására, a lép kivésésére, a méhcsalád befogására. A méhész az erdők fáinak odvában tanyázó méheket felkutatva, s figyelemmel kísérte ténykedésüket. Miután tavasszal meggyőződött az odú lakottságáról, a hordás befejeztével felkészült a család befogására. A méhek rajzása előtt az odú közelében vastagabb faágat méhfűvel dörzsölt meg, hogy a méhfűszagra odacsalja a

családot. Hogy a befogás még biztosabb legyen, a bedörzsölt ágra egy lépes kast is helyezte. Amennyiben a raj a föld közelében telepedett le, úgy a kast fölé helyezte. Módszerei közé tartozott még, hogy az odú közelében, mézes vízzel bepermetezett lépet függesztett egy ágra, melyre a méhek lassanként áttelepedtek, utána már csak óvatosan a kasba kellett tenni a méheket. Az anyával megfogott rajt estig a kirajzás közelében hagyta, hogy a közelben repkedő, s földre esett méhek is csatlakozzanak a rajhoz. A kas tetejét vizes ruhával letakarta, felmelegedés ellen. A fásztó munka után korhadt tölgyfatuskóból készült füstölőanyaggal elbódította az odúban maradt családot, majd a lép kivéséséhez fogott. A fa odvából kiszedett lépet nagyobb levelek vagy vizes ruha közé tette. A méhészlakhelye az erdő közelében volt — sokszor az erdőben —, hol kora tavasztól, késő őszig nyílt a vadvirág s csak a rajzást kellett figyelnie. Otthon is az erdei módszert alkalmazta saját rajának befogásával. A kirepülni szándékozó raj közelében néhány léppel megrakott üres kast helyezte el, s a méhek kis kivételtől eltekintve abban telepedtek le.³² A kast általában a méhészlak vagy pákász barátja készítette, vékony fűzfaveszéből, gyékényből, zsupból, kívülről sárral betapasztva.

Dobozon a méhtartás évszázados múltra tekint vissza. Már 1138-ban a dömösi adománylevelél szerint Doboz lakosainak 60 családos méhkaszt kellett leadniuk. Göndöcs Benedek gyulai apátplébános — ki egyébként 1870 körül a megyei méhészlak-egylet egyik megalapítója — szerint Magyarországon az első, oklevélileg ismert, méhészlak Dobozon volt. 1563-ban a tizedjegyzék szerint Alsó-Dobozon 5, Szannán, Remeteházán 3-3 méhtartó jobbágy lakott, átlag 3-4 méhkaszal. A XIX. században is több család foglalkozott méhtartással.

Povázsay András — 1814—1884 — békéscsabai mézeskalácsos 1838—1862-ig rendszeresen vásárolt a környék méhészeitől mézet. Az általa vezetett „Protokol” szerint 1848-ban egy akó mézért 40 osztrák ezüstforintot fizetve, az alábbi dobozi méhészeketől vásárolt;

Vidó István (sz.: 1905) gyulai lakos elmondása szerint anyai dédapja Emsberger József — 1825—1900 — az 1860-as években 80-100 kasból álló méhészlakkal rendelkezett. Hosszú éveken át, minden év tavaszán méheit a szanazugi erdőben „legeltette”, Stirling Ferenc faluhelyi erdész hozzájárulásával, ki maga is méhészlak volt, s a Békés megyei gazdasági egyesület tagja. Emsberger ősszel a gyengébb családokat Szanazugban „lefojtotta” méz- és viasznyerés céljából, melyet mézeskalácsosoknak és gyertyaöntőknek jó pénzért eladott. A megmaradt 30-35 erősebb méhcsaládot Gyulán nádfedeles háza padlásán teleltette ki.

Tavasszal a már megásott Kettős-Körös kompján az áttelelt családokat újra kivitte a szanazugi erdőbe. A kaptárak elterjedésével a XX. századra az erdei méhészlakok száma lecsökkent, de néhány méhészlaknak a régi kasok kedvelt eszközei maradtak, így pl. Hoffmann Vince ókigyósi és Mold József remetei erdész-méhészlaknak.

FELHASZNÁLT FORRÁSMUNKÁK

1. Békés megye monográfiája. Szerk.: Márkus György. Budapest, 1936. Gyulai járás: Doboz története 288—289. p.
2. *Petik Ambrus*: Geografia vagy tekintetes, nemes Békés megye földének leírása 1784. 345. p.
3. *Kristó Gyula*: Békés megye a honfoglalástól a török világ végéig. Forráskiadványok a Békés megyei levéltárból. Békéscsaba, 1981. 13—27 p., 15—30 p.
4. BML 3233/1828 B.M. Közgyűlési iratok.
5. Pesty Frigyes helynévtárából. Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében. Békéscsaba, 1985. Doboz. 34—36 p.
6. Wald Amts Register Doboz pro Anno 1857. Dobozi uradalom erdőhivatali lajstroma az 1857. évre. BML 1—11. p.
7. Debreceni Erdőfelügyelőség, Tokaji Gábor erdőmérnök: Békés megyei Állami Erdőgazdaság, doboz-pósteleki üzemezség üzemterve 1950—1955.
8. Szegedi Erdőrendezőség gyulai erdőfelügyelősége. Nagy Zoltán erdőmérnök közlése.
9. BML XIII. 1151/1910 B.M. közgyűlési iratok.
10. *Implom József*: Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. 1695—1848. Békéscsaba, 1971. 131—132 p.
11. BML Békés megyei közgyűlési iratok 682/1812
12. *Csath András*: Az apróvad védelme. Nimród, 1940. augusztus 1. 362. p.
13. BML Alispáni iratok 15/1927.
14. Békés megyei Nemes családok története. Irta és kiadja: *Palatinusz József*. Budapest 1909.; W. R. 84—85 pp. W. D. 87—89. p.p.
15. Vadászlap 1892. december 15. A lungai vadásztársaság és területei, 465—459 p.p.
16. Vadászlap 1892. május 5. Az idej agancskiállításról. 172. p.
17. Vadászlap 1892. január 15. Országos Magyar Vadászati Védegyelet tagjai. 24. p.
18. Országos Mezőgazdasági Kiállítás keretében megrendezett vadászati kiállítás tárgymutatója 1936. Gr. Wenckheim Lajos, Doboz 20. p.
19. Gyulai, békési, sarkadi, dobozi rk. és ref. egyházak anyakönyvei 1780—1940.
20. B.M.L. X. 217. Dobozi Vadásztársaság iratai.
21. Dobozi Ref. Egyház anyakönyvei: 1800—1895.
22. *Petanovics Katalin*: Rabsic barátja a sötétség. Múzsák, Múzeumi Magazin 73/4. 20—21 p.
23. *Kristó Gyula*: Békés megye a honfoglalástól a török világ végéig. Békéscsaba 1981. 77—78 p.
24. A Körös-vidék története. Kiállítás a békési Jantyik Mátyás Múzeumban. *Lükő Gábor*: Hajósutak Gyula térségében a XVIII—XIX. században. Rekonstruált térkép.
25. BML Postautak Békés megyében. Közgyűlési iratok 459/1816.
26. *Pongrácz Pál*: Régi malomépítészet. Budapest, 1967. 13. p., 17. p., 152. p.
27. *Implom József*: Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. 1695—1848, Vízi utak 247—248 p.p.
28. Vízrajzi értekezés 1822. *Huszár Mátyás* leírása a Körös vidékéről. Gyula 1985.
29. *Implom József*: Olvasókönyv Békés megye történetéhez 257—258. p.
30. B.M.L. IV. B. 258. 557/1868. B.M. alispáni iratok.
31. *Tábori György*: Adatok a Körösökön folyt fausztatás történetéből. Békési Élet 1967. 41—48 p.p.
32. „Vasárnap”, heti folyóirat, 1921. május 15. A méhraj befogása, 6. p.

Mellékletek

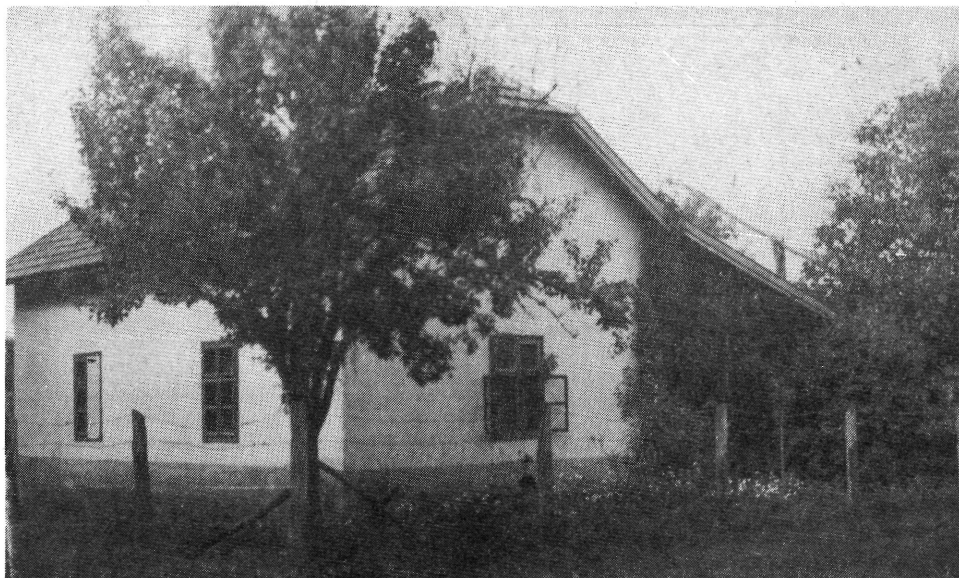
*Főerdési lakás. Doboz-Szászker. Épült: 1890-ben.
Rossipál József és Eugén,
Schaffer Endre erdőmérnökök szolgálati lakása.*

Járási, kerületi erdész- és erdőőr lakás. Doboz-Faluhely. Épült: 1850 körül.
Kalina Ferenc, Stirling Ferenc, Wejsiszy Károly erdészek,
Szatmári István és Mihály, Kárnyáczi Ferenc, Maróthy Géza stb. erdőőrök
szolgálati lakása.

Járási, kerületi erdész- és erdőőr lakás. Doboz-Sebesfok. Épült: 1860 körül.
Schröder György, Raák Mihály erdészek, Szatmári Sándor, Kárnyáczi Sándor,
Kömlösi László erdőőrök szolgálati lakása.

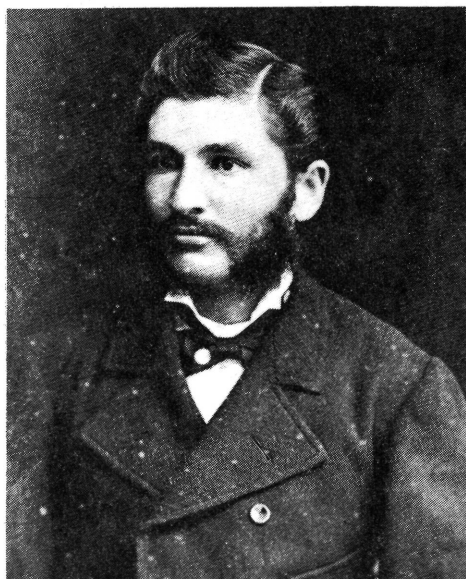
Erdőórház. Doboz-Madáfok. Épült: 1860 körül.
Lakói: Kovács Sándor, Pataj János, Wolf Ferenc, Györke Gyula, Borsos Károly
stb. erdőőrök.

Erdőórház. Doboz-Papholt. Épült: 1894-ben.
Lakói: Oláh Gábor, Molnár János, Varga István stb. erdőőrök.

*Szlávik Ferdinánd főerdész. 1820—1904.
Dobozon: 1852—1890.*

*Stirling Ferenc erdész. 1842—1895.
Dobozon: 1867—1895.*

*Medovarszky Pál erdész. 1908—1983.
Dobozon: 1939—1944.*

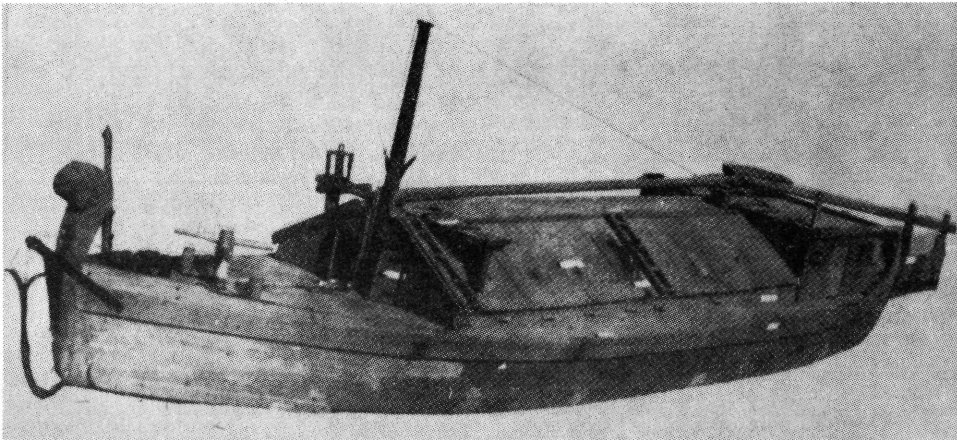
*Rossipal Eugén 1899—1925 síremléke
a dobozi közös temetőben. Dobozon: 1920—
1925.*

Mold József sarkadremetei erdész méhészete 1938-ban.

Fedeles vagy bögös hajó makettje. Paksi Vízügyi Múzeum.

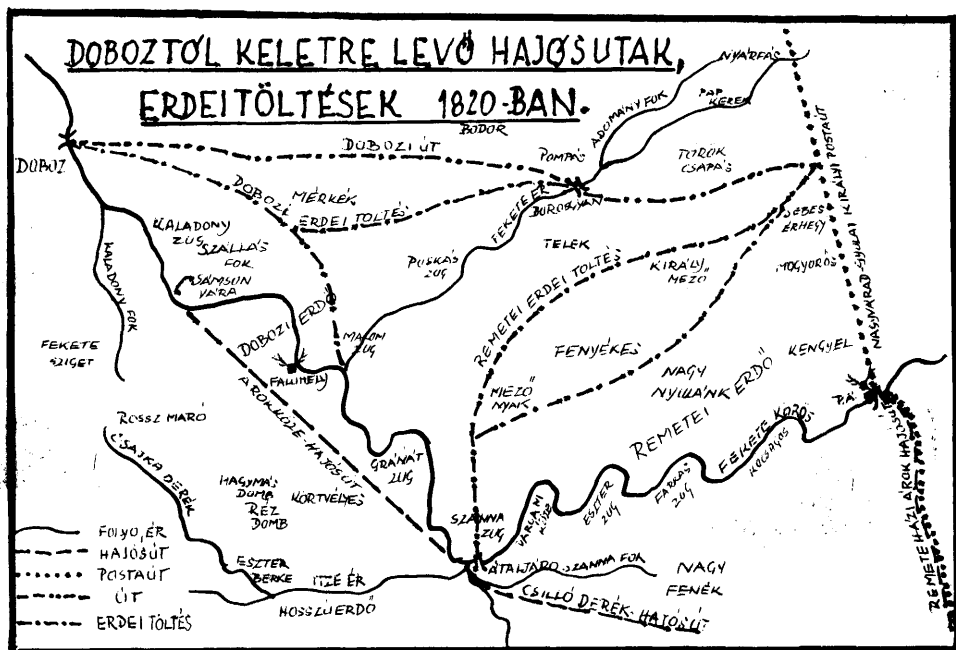

Többláblás tutaj a kormányossal. Paksi Vízügyi Múzeum.

Pákászok a lápon.

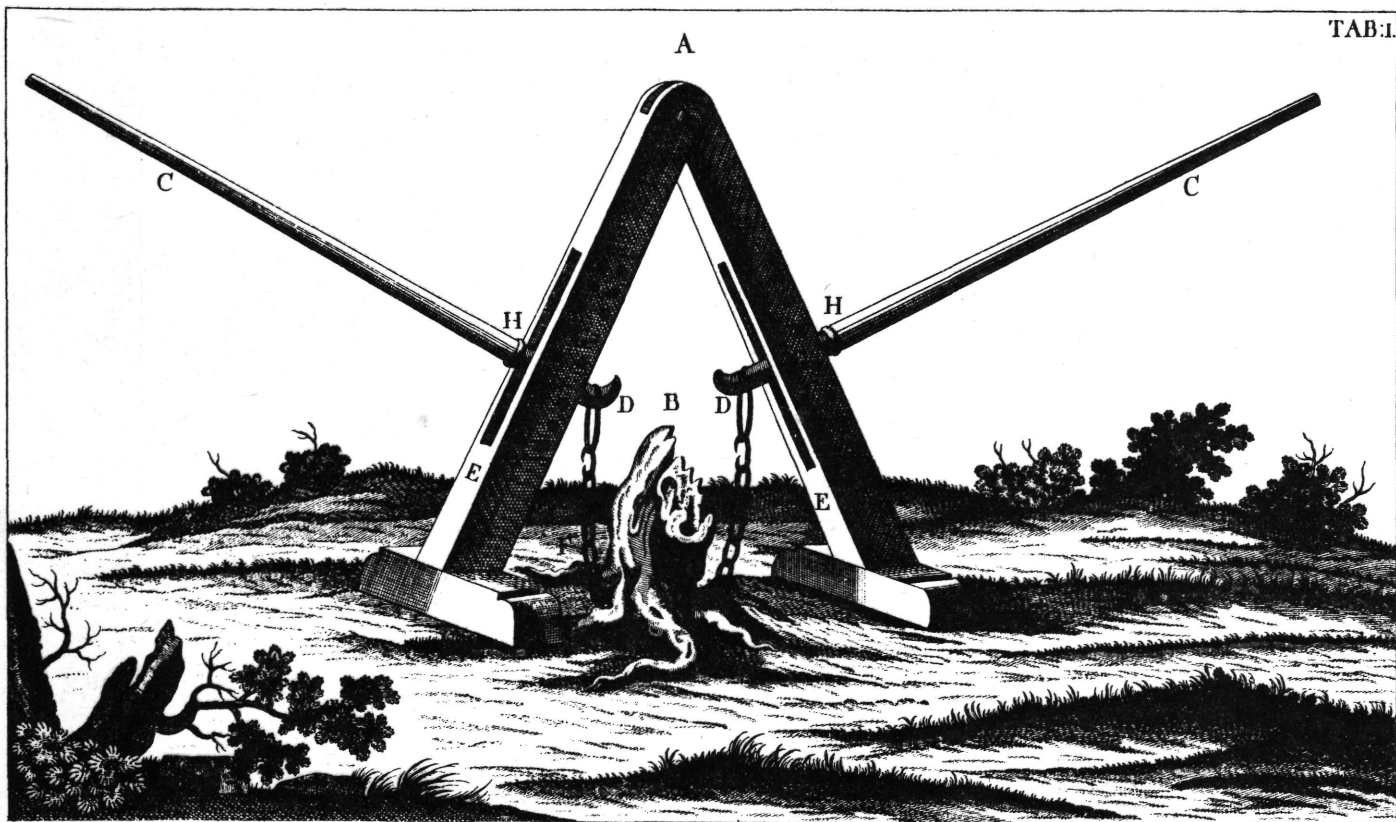

Doboz környéki hajósutak és erdei töltések. Huszár Mátyás 1820. évi felmérés alapján.

Doboș környéki erdők 1788-ban. Harruckern Dominium térkép részlete 1788. B. M. T. 47.

Tuskókiemelő szerkezet 1771-ben. B. M. L. 259/1771 B. M. Közgy.

Corvignatio

1800

Dominiumskraj Neve.	Servio	Kántó Pál H. V. J. P. V. S.		Sándor Földel.	Bocsumol.	P. Zöld.	S. V. V. V. V. V.	Cádók.		Summa.
		M. M. M.	M. M. M.					M. M. M.	M. M. M.	
	Hdd.	S e r v i o R								
<u>Dominium Gyula.</u>										
Magyar Gyula Névo.	58.	73 ²	282		200 ²					
Névo	58.	30 ²	80 ²		67 ²	84 ²	10 ²	11 ²	14 ²	922 ²
Doboz.	58.	87 ²	37 ²		37 ²	31		41.		320 ²
Déke's Városa.	58.	183 ²	107 ²		184 ²	107 ²	11 ²	18 ²		1147 ²
Vászi	60.	6 ²	35.		85 ²	218 ²	1 ²	1 ²		318 ²
Buzsai Fügyo	58.	310 ²								310 ²
Gyula.	58.	50 ²								50 ²
Cyvas.	58.	78 ²								78 ²
Bél Megye.	58.	30 ²								30 ²
<i>Summa.</i>		852 ²	811 ²		922 ²	374 ²	20 ²	53 ²	33	2117 ²
<u>Dominium A. Ladany.</u>										
A. Ladany.	60.	18 ²	122 ²		110 ²	74 ²	1 ²			338 ²
Óceghalom.	58.	12 ²	177 ²		252 ²	200 ²	2 ²	1 ²		757 ²
P. Gyarmath.	60.	2.	123 ²		63 ²	458	2 ²			637 ²
H. Varsa.	58.	1 ²	107 ²		105 ²	105 ²	2 ²			325 ²
Buzsai Bél Megye.	58.	107 ²								107 ²
<i>Summa.</i>		144 ²	530 ²		540 ²	410 ²	8 ²	7 ²		2175 ²
<u>Dominium M. Berony.</u>										
M. Berony.	58.	2.	271.		195.	100.	9 ²			578 ²
Buzsai P. S. Ramit	58.	33 ²								33 ²
<i>Summa.</i>		36 ²	271.		195.	100.	9 ²			611 ²
<u>Dominium Szarvas.</u>										
Szarvas.	58.	4 ²	300.		606 ²	67 ²	6 ²			1016 ²
Endrad.	58.	4 ²	186 ²		200.	96 ²	3 ²			497 ²
Poma.	58.	4.	237 ²		28.	113.	17 ²			620 ²
Vászi.	58.		137.		221 ²	154	2 ²			376 ²
Buzsai F. Város.	58.	201 ²								201 ²
Nagy Csab.	58.	107 ²								107 ²
Cyvas.	58.	45.								45.
Cyvas.	58.	26 ²								26 ²
Cyvas.	58.	24								24
<i>Summa.</i>		389 ²	897 ²		1288 ²	272 ²	17 ²			2887 ²
<u>Dominium Oroszaza.</u>										
Oroszaza.	58.	51.	207 ²		36.	202 ²		9 ²		458 ²
Buzsai Oroszaza.	58.	37 ²								37 ²
<i>Summa.</i>		88 ²	207 ²		36.	202 ²		9 ²		785 ²

Dobozi erdők területe 1800-ban.
Vertits József kir. földmérő felmérése. 333/1828 B. M. Közgy.

	Censiv.		Házak		J e s z i k							Summa
	Műhely	Urbány	Házak		Bassumot.	Pétek.	Közbiztosok	Cédul.				
			Műhely	Urbány				Műhely	Urbány			
<u>Dominium Csaba</u>												
Csaba.	58	82	1045	581	1045	175					1217	
Buzta Szent Mihály.	58	47									47	
Hondoró.	58	48									48	
Nagy Csabó	58	18									18	
Fekla	58	27									27	
Summa			1177	1082	581	1045	175				1457	
<u>Dominium Hecsegháza</u>												
Hecsegháza.	58	18	87		557						1007	
Völgy.	58	10	104		18	1417		39			312	
Buzta Süssi	58					20		15			42	
Summa			29	191		103	1742		54		522	
<u>Dominium Szent Andrási</u>												
Szent Andrási.	58	75	707	12	930	30					2122	
Hornbó	58	5	174	4	574		45				1854	
Buzta Szent Sándor	58	41	58								415	
Csaba csüd	58	22				58					286	
Summa			1504	193	52	1502	889	45			10987	
<u>Copora</u>												
Buzta Csudaballa	58	53				107					100	
Summa												
Buzta Bánóé.	58	27				44					41	
Summa												
Buzta Babotzka	58	12				12					75	
Summa												
<u>Recapitulati Summarum</u>												
Dominium Gyula.			352	341		920	274	29	33	30	2177	
Dominium Szent Sándor.			1445	500		540	946	82	15		2175	
Dominium M. Benczy.			26	27		195	100	9			67	
Dominium Szervás.			289	89		1258	292	174			2887	
Dominium Proskán.			232	297	35	2022		99			7855	
Dominium Csaba.			1177	1082		581	1045	175			1457	
Dominium Hecsegháza.			29	191		709	1742		54		522	
Dominium Szent Andrási.			1504	193	52	1502	889	45			10987	
Buzta Csudaballa.			53				107				100	
Buzta Bánóé.			27				44				41	
Buzta Babotzka.			12				12				75	
Summa Summarum.			2700	2787	92	2965	2213	97	110	20	12277	

Collatum per V. M. ...

... in 333/1822

Esküdteteli jegyzőkönyv száma ²⁴ 1890. Eszkü l. 15. sz.

5 k. 800

Bizonyítvány

az 1879. évi XXXI. törvények 38. §-a értelmében tett erdőtisztai esküről.

az	az esküt tevő	erdőtiszt	az	az erdőőr
eskü	neve,	minőségére	erdőbirtokostok	megnevezése,
betétele	írta rangjára	és	neve, kinek	néve, mely
nek	lakása	és	szolgálatában	keresésére
ideje			áll.	vagy hivata.

1890
év
Június
15

Rossipal
József
wadaluji erdőtiszt

Adott és bevett az erdőőr...
 1890. évi...
 1890. évi...
 1890. évi...
 1890. évi...
 1890. évi...
 1890. évi...
 1890. évi...
 1890. évi...

Győr
Mencsheim
Dienes
dobozi
wadaluji
erdőkben
nagybirtokos

Kiadatott Győrben 1890. évi Június hó 15. éni
Zékes vármegye kincsgazdái bizottsága által

Rossipal József dobozi főerdész
erdőtisztai eskü bizonyítványa.
B. M. L. B. M. Közig. Biz. 126/1890.

erdőügyi alk. elnök.

Adatok Doboz gabonatermesztéséhez

NAGY GYULA

I. Termesztett gabonafélék

Doboz községben emberemlékezet óta a búza az első gabona. Belőle termeltek legtöbbet. Mindig kenyérnek használták. A búzát a faluban *gabonának* is hívják. 1906-ig leginkább az *ősz-búzát* (őszi búzát) termelték. Azt tartották a legjobb termőnek. Fagyálló volt. Héja is vékony. Ma már nincs tiszta ősz-búza, mert a cséplőgép összekeverte. Utána Székács-, a Bánkúti és az 1201-es búza terjedt el. Vizes földön 1906-ig *vereskalású búzát* termeltek. Ezt csak a vizes földeken termelték. Állta a vizet. A szára olyan kemény volt, mint a nád. Egy-két holdas kisemberek az 1930-as évekig termeltek *kalásztalan búzát* is. Az uraság 1919 körül inkább nemesített búzát termesztett. Búza után árpat termeltek legnagyobb területen. Emlékezet óta a mai napig a *tavaszi-árpat* (tavaszi árpat, sörárpat) termesztettek. Azért szerették, mert nem fagyott ki és korábban lehetett vágni. Az árpa lisztjét nagy szorultságban a búza lisztjével keverték. A falusiak kis területen termeltek rozsot s zabot is. A rozs lisztjének javát a búzaliszt közé keverték. Az uraság a rozsot és a zabot nagyobb táblákban termesztette. 1890-es években, egészen az 1920-as évekig sok kisember kölest is termesztett. Sárga és cirmos kölest termeltek. A víz elvonulása után és sokszor búzatarlóba vetették. Az uraság is termelte, mert az aratóknak kölest is mért *kommencióba*. Az uraság még repcét is termesztett nagyobb mennyiségben. Olajat sajtoltak belőle.

II. Vetés

1. Talajelkészítés

Békési Mihály közlése szerint a doboziak 1836-ban egyességet kötöttek az urasággal. Az egyesség szerint egy zsellér járandósága egy *kémény* után a következő volt:

- 1 házhely (300 négyszögöl),
- 1 kaszáló (27 vagy 28 lánc, 1 lánc: 100 négyszögöl),
- 1 illetőség (364 négyszögöl, be kellett *örökíteni* makkal),
- 1 veteményföld (330 négyszögöl),
- 1 páskum (1 kishold legelő).

A lakosságnak csak az *illetőségbe rakott* erdejük volt. Lassanként azt is kiirtották. A falut négy uraság vette körül. Kevés volt a föld s azért irtották ki az erdőt. A legutolsó irtás 1911-ben volt. Csak akkor irthatták ki az erdőt, ha Erdélyben, Körösfeketetőn ugyanakkora területű erdőt vetettek. Mindenki a maga erejéből vágta ki az erdőrészt. Fejenként kb. 2 láncot vágtak ki. Az irtást a következőképpen végezték. A fa tövét közönséges kapával körülkapálták. A nagy gyökereket fejszével elvagdosták. A kisebbeket *irtókapával* vágták el. Erre a fa kidőlt. A vastagát fűrészszel darabolták el. A gallyát rőzsének vágták s összekötötték. Azt tartják, hogy a fát decemberben lehet a legkönnyebben kivágni. Az irtásba először dinnyét ültettek. Azután krumplit és kenderet termesztettek. Az irtás után csak 4-5 év múlva lehetett gabonát vetni, mert az első években kisarjadt a gyökér. Az irtványban minden termés a legjobban fizet. Az irtványföld volt a határ legdrágább földje. Az uraság, ha erdőt irtott, 2-3 év múlva *beörökítette*. Addig dinnyének, krumplinak, kendernek használta.

A határ legvizesebb része a *Nagyigis* volt. Az 1867 körül történt vízszabályozásig a falu lakossága használta. A vízszabályozás előtt a lakosság és az uraság egyességet kötött e területre. Az egyesség értelmében a falu csak addig használhatja a *nádallót*, míg nádas lesz. Amint a víz elvonul, a földet az uraság használja. A vízszabályozás után a víz lement róla s a föld az uraságé lett. Az uraság a nádat levágatta és a nád tövét elégettette. Innen a neve. A határban volt még helyel-hellyel kisebb vízjárta terület, de azt mindig megművelték. Emlékezet óta az 1870-es esztendő volt a legvizesebb. De már az 1880-as években a vizes helyeken is termeltek. A vízszabályozás után a társulat a dűlőutak mentén vezérárkokat húzott. A vadvizet az Óvári öbölbe vezették. Ha a szántóföldön megszorodik a víz, kapával vezetik a vezérárkokba. Ásóval, ekével is *húztak* már esetenként levezető kis árkokat. Az uraságnak a Szegénysziget nevű része volt a legvizesebb. Azt is lecsapolták.

1856-ban, a tagosításkor osztották ki a *Páskumot*. Minden kémény után adtak 550 *kvadrát* földet. Ekkor törhették fel. Ezeknek *Kisföld* a nevük.

Dobozon a trágya legnagyobb részét télen hordják ki. Egyenesen a földre viszik. Vagy a kocsiról *szórják* szét, vagy *kiskupacokba* hányják. A kupacokba

hányt trágyát azután *eltergetik*. Ugy is szokták, hogy a kocsiról egy *nagykupacba* hányják. Ezek a szántóföld közepén sorakoznak. Csak a szántás előtt szórják szét. Ha olyankor viszik ki a trágyát, amikor még nem üres a föld, akkor a föld végén *szarvasba* rakják. Ha a tetejét vízszintesre rakják, akkor földet is terítenek rá. Egy kishold földre két lóval 20-22 kis kocsi trágyát visznek. A trágyázás kizárólag a férfiak dolga. A faluban van, aki a sáráshoz nem ad *ganét* (trágyát), fél, hogy megbabonázzák. Arra pedig, aki nem tudja megmondani, hogy mikor született, azt mondják: „Biztosan trágyahordáskor”. (Ti a trágyát az egész évben hordják.) — Az uraság *kiláncolta* a földet s ökrös szekerekkel hordták rá a trágyát. A nyári munkáslányok is részt vettek a trágya széttergetésében. Vasvillával rázták szét.

2. Szántás

Faekét Dobozon már csak az idős emberek láttak gyermekkorukban. Emlékezetük szerint kétszarvú, egyenes gerendelyű, talyigás volt. Az 1880-as években *fagerendelyes*, de vas *ekefő-jű* ekével szántottak Dobozon. A *Vidacs*-eke volt a legismertebb. Részei: *laposvas, ekefű, kormánydeszka* (vasból készült), *fagerendely, ekeszarv, csoroszlya, tengely, kerék* (faküllővel és aggyal), *vezér, pating, párna, akasztószeg, isztike* és *kisafa*. A szegényebb emberek még most is használják. 1910 óta terjed a Sack-eke. A faluban ma az ekék legnagyobb része Sack-eke. Az ekéket leggyakrabban Békéscsabán szerzik be.

Az ekét kocsin viszik ki a földre. Télen előfordul, hogy a kocsi nehéz, s *ekelovon* húztatják ki. A falusiak lóval szántanak. Az uraság ökrökkel szántott. Legújabban — 1945 óta — a tehenet is *jármolják* szántani, vetni. Néha lovat is fognak össze tehénnel. Ha lóval szántanak, akkor nem kell vezető. A tehenet eleinte, míg betanul, egy ráérő vezeti. Szántás közben használt irányító szavak a lovaknál: *tüled* (jobbra), *neide* (balra); teheneknél, ökröknel: *csára* (jobbra) és *hajszi* (balra). A vezetés mindig balról történik.

Ha a szántást a föld két szélén kezdik meg, akkor *hajszra való* szántásnak (széjjelszántásnak) mondják. Az ilyen szántásnál a föld közepén a szántás befejeztekor egy barázda húzódik. Ezt a földet a következő évben *csára* szokás szántani. A szántást most a föld közepén kezdik el. A szántás befejezésekor a közepén *összevettetés* és a két szélén egy-egy *barázda* lesz. Ahol a ló szántás közben a föld két végén forog, *forgónak* hívják. Utoljára azt is felszántják. A forgót „észreveszi a föld”. Gyengébb benne a termés. A szántás akkor jó, ha szép apró, poros. Rossz, ha olyan mint a máj, hasábos.

Az uraságnál a nagy darab földet *kibarázdálták*, hogy egyenesen menjen a *barázdáló*. A földet kimérték. A föld tulsó felén, a jelzésnél egy zászlót szánttak le. A barázdoló a zászló irányában egy egyenes barázdát *húzott*. Azután a következő jelzésnél húzta meg a barázdát. A barázdolóknak szóértő ökrei voltak. Az így egyenesre kibarázdált táblát szántották azután fel. Ha az uraság géppel vetett tengeri földet akart részeseknek kiadni, akkor kapával *hancsikoltak*.

Hárman végezték. A föld túlsó végén az egyik leállított egy kapát. A másik benézte a föld innenső végén. A harmadik pedig elindult hancsikolni. Leállította kapáját. A benéző benézte. Ha jó volt, akkor a kapás egy hancsikot kapált. Így hancsikoltak tovább. Ha ketten voltak, akkor a föld túlsó végén leszúrták a kapát s ketten végezték a hancsikolást. Az egy nap alatt felszántott föld nagysága az igaerőtől függ. Két jó lóval egy nap 1 katasztrális hold földet is fel lehet szántani. Két ökörrrel csak 1 kisholdat.

3. Vetés

1900-ig a faluban kizárólag kézzel vetettek. Az uraság azonban már az 1890-es években *gépelt*. 1945-ig mindössze kb. 10 vetőgép volt Dobozon. A 8-10 holdas embereknek a fele még 1945-ben is kézzel vetett. Jelenleg már sokan vetnek a gépállomás vetőgépeivel.

A kézzel vetés a következőképpen történik. A vetőmagot megtisztítják. *Görögrostán meggörgőzik*. Amikor a vetés ideje közeleg, sokan a vetőmagnak való búzát a gépállomáson megszelektoroztatják. A vetőmagot külön tárolják. A vetés előtt kékkővel és mésszel *megszerelik*. Rendes körülmények között a *csávázást* a vetés előtti napon szokás elvégezni. Három lánc földbe való vetőmag csávázása úgy történik, hogy vetés előtti este egy és félliteres köcsögbe vizet öntenek. Egy négyszögletes fehér ruhába kb. 3 dkg összetört kékkövet tesznek. A ruha négy sarkát összefogják és a kékkő felett egy zsineggel átkötik. A köcsög szájára egy pálcikát tesznek. Erre kötik fel a kékkövet. A kékkő zsinegjét úgy kötik a pálcára, hogy a kékkő csak félig érjen a vízbe. Reggelig ázik. Ekkor egy diónyi meszet kevernek bele. Egy teknőbe két fél véka búzát öntenek. Ráöntik a kékkő és a mész oldatát. Két kézzel összekeverik. Keverés közben a búzát mindig alulról szedik, mert a csáva a búza alá folyik. A búzát a teknő egyik végéből a másikba háromszor-négyszer is átkaparják. Addig keverik, míg minden szem nedves nem lesz. Azután egy bádogganállal zsákba szedik. Amíg a vetésre kerül a sor, addig a *pácot* a búza magába veszi.

A búzát az 1900-as évek előtt kizárólag 1920-ig sokan *főjülvetették*. A főlülvetés alá júniusban *ugaroltak*. Azután a vetés előtt 5-6 colra megszántották. Erre *rávetették* a búzát. Belefogasolták a földbe és elboronálták. Sokszor kifagyott. Azóta a búzát inkább *alávetik*, *alulvetik*. Ilyenkor a szántatlan földre vetnek és azután szántják alá. Csak ugaron és tengeriföldön vetnek alá. A tengeriföldről először letakarítják a tengerit. A *dudvát* (gyomot) néha kaszával vágják le. A gyomot és a tőkindát lóval összefogasolják. Amikor a fogas megtelik, felemelik és az összegyűlt csomókat vasvillával kihordják olyan földre, amelyet akkor nem vetnek be. Az így összegyűjtött gatzt vagy elégetik, vagy kévékbe kötik s télen a marhákkal megetetik.

Dobozon az alávetést a következő módon végzik. Akinek nincs fogata, az alászántást lovas emberrel végezteti el. Rendszerint rokonnal, szomszédal vagy jó ismerőssel. A vetéshez az ekét, a vasfogast, a tövisboronát s a vetőmagot

kocsin viszik ki. Sokszor kaszát, vasvillát és *kórovágó kapát* is feltesznek a kocsira. Megérkezés után a szerszámokat leteszik a kocsiról és az ekébe fognak. Ha a bevetendő föld dűlőút mentén hosszában terül el s az egyik vége is dűlőút mellett fekszik, akkor először az útmente és a forgó kiborozdálását s összevetetését végzik el. Az út mentén azért végeznek borozdálást, mert a föld szélét letapossák. Ilyenkor a lovat vezetni szokták, hogy az utat el ne szántsák. A földnek azt a végét, amely nem dűlőre rúg, szintén kiborozdolják. A forgó szélén végzik. A másik végén a földet végig kiszántják s utoljára egy barázdával beszegik.

Azután a vető nyakába akasztja a *vetőzsákot*. Egy közönséges zsákba egy véka gabonát öntenek. Ez kb. 30 kg-ot nyom. A zsák szájára kötött zsinag szabad végét a zsák fenekének egyik csücskére erősen rákötik. Ezzel kész is a vetőzsák. Úgy akasztják a nyakukba, hogy a szája a jobb kéz felé nézzen. A zsákban a vető gabonát eligazítja és elindul vetni. Sok dobozi ember, amikor a vetéshez fog, megemeli kalapját s ezt mondja: „Az Isten segítse meg!” A katolikusok keresztet is vetnek.

Ott kezdik el a vetést, ahol a szántást kezdeni szokták. Van, aki a jobb lábára, van, aki a bal lábára *vét* (vet). Ezek *féllábra* vetnek. A jó vető tud jobb lábra is és bal lábra is vetni. Egy lábra vetés a következőképpen történik. Amikor a vetőnek pl. a jobb lába van elől, akkor a zsákba nyúl. Jobb kezével egy fél marék gabonát markol. Amikor bal lába van elől, akkor kissé bal felé vet. Azután ismét a jobb lába van elől, s ismét a zsákba nyúl. Ilyenkor a bal lábra történik a vetés. Amikor a vető egy lábra vet, minden második lépésre vet. Maga a vetés a következőképpen történik. Mikor a gabonát kiveszi a zsákból, kinyújtott karral vet. A karját oldalt előre kinyújtja. A kinyújtott karját azután egy gyors, erős lendítéssel befele lendíti és akkor *terít*. Úgy kell teríteni, hogy a terítés már a levegőben félkör alakot vegyen fel. A vető *kieresztett*, kinyújtott ujjai terítik szét a magot. a bekerített terület egy *fél elő*. A vető egyenletesen lépeget. Sem a zsákbanyúlásnál, sem a vetésnél nem áll meg. Vetés közben látja, hogy a vetés sűrű-e, vagy ritka. Aszerint markol. A vető a behajlított bal karjával a vetőmagot kétféle osztva tartja a vetőzsákban. A bal kezével a zsák száját úgy tartja, hogy az ne csapódjon össze, mert az idővesztéseget okoz. Amikor a zsák szája felőli részéből elfogy a vetőmag, a bal kezét lejjeb ereszti s a mag odafolyik a zsák szájához, feljebb emelt karjával a zsákot ismét két-fele választja. Amikor bal lábra vetnek, akkor valamivel keskenyebb területet szórnak be, mint amikor jobb lábra történik a vetés. Van olyan vető is, akinek vetés közben mindig az a lába van elől, amelyikre vet. Az ilyen emberre azt mondják, hogy *szánkózik*. A fél lábra való vetés még egyszer olyan gyorsan halad, mint a két lábra való. Igaz, hogy a bevetett terület is felényi.

Két lábra történik a vetés akkor, ha a vető minden lépésre vet egy-egy jó fél marokkal. Amikor a bal lába van elől, akkor belenyúl a zsákba és egy jó fél marok vetőmagot markol. Kissé bal fele elszórja. Azután a jobb lába van elől. Ekkor is belenyúl a zsákba, markol s kissé jobb fele vet. Tehát minden lépésre

vet. A bevetett terület egy *elő*. A jó vető nem áll meg vetés közben. Van, aki minden lépés után egy kicsit megáll, kitart, visszatartja a lábát, hogy legyen ideje a zsákba nyúlni. A két lábra való vetés lassabban halad, mint az egy lábra való, de a bevetett terület még egyszer akkora.

Először a forgót vetik be. A forgóba fél előt vetnek. A fél előt mindig egy lábra vetik. Hogy a szántó is haladjon, széjjelszántásnál a vető körül egy fél előnyt elvet. Hogy a szántó is haladjon, általában az eke előtt egy lábra vetnek. A vetőnek csak addig kell igyekezni, míg annyit el nem vetett, hogy az ekének legyen mit szántani. A vetés után *félsuknyira* beleszántják a magot a földbe. Ha összeszántanak, akkor a forgó bevetése után a föld közepén egy előt vetnek. Az egész előt mindig két lábra vetik. Az a jó, ha *szél alá* szórnak. Ilyenkor szórás közben hátulról fúj a szél. Szél segítségével szélesebb földterületet lehet beszórni. — Ha a vető egyedül van, akkor sokszor először elveti a gabonát s azután szántja alá. Úgyis szokták, hogy széjjelszántásnál körül elvetnek egy fél előt. Befognak és alászántják. Szántás után kifognak s a lovakat megetetik. Ezalatt elvetnek egy egész előt. Ezt ismét alászántják. Így váltakozva vetnek és szántanak mindaddig, amíg az egészet be nem vetik. Az összeszántásnál a magános vető, a föld közepén egy egész előt vet el. Utána mindkét felől vet egy-egy egész előt. Ha nagyobb a föld s az idő úgy mutatkozik, akkor elvetnek annyi magot, amennyit egy nap alá tudnak szántani. Ha az egész föld bevetése megtörténik, akkor az eke nyugodtan szánthat.

A föld bevetése után a barázdolást *megcsorgatják*. Az út menti barázdolást nem szántják meg még egyszer s ezért kell maggal *bepergetni*, megcsorgatni. A bepergetést ott kezdik, ahol a borozdolást kezdték. A barázda bal oldalán haladnak. Egy jókora marék vetőmagot markolnak. A szemmel teli markukat a barázda felett tartják s egyenletesen engedik, csorgatják, pergetik a szemet. Pergetés közben a jobb kezüket bátran lóbálják. Egy marokból háromszor is *löknek*. A pergetésnél arra is számolnak, hogy van már mag a földön. A szántás teljes befejezése után a szántásra *fölüliszórnak* magot. A szórást ott kezdik el, ahol a szántást kezdték. A fölüliszórást két lábra végzik. Az alászántás utáni fölülvetésnél nagyobb területet szórnak be, mint az alávetésnél. Az összeszántás végeztével egy mély barázda marad a föld közepén. A felüliszórás után a *közép-barázdát* is bepergetik.

A fölüliszórás után a földet megfogasolják. Ha göröngyös a föld, akkor kétszer is fogasolnak. Régebben a fogas kerete s gerendái fából készültek. Csak a fogai voltak vasból. Néhány ilyen borona még most is akad a faluban. A fogasnak az egyik sarkát húzta a ló. Azonban vasfogas már az 1880-as években is volt. Ha összeszántottak, akkor a fogással *hajszra* forognak. Szétszántásnál pedig *csára* fogasolnak. A fogasolást a föld szélén kezdik el. A szántással szemben haladnak. A föld szélén rendszerint kétszer fogasolnak egy nyomon. Ahogy a föld kívánja. A fogasolás után az uraságnál a vetést hengerrel nyomatták meg. A falubelieknek nem volt hengerük. Ezért a vetést fogasolás után *tövisboronával* nyomatták meg és azután elsimitották. A tövisboronára

nyomófát tettek, vagy a fogast borították rá nyomatékknak. Akinek nincs boronája, az megfordítja a fogast s úgy dörzsölteti meg. A tövisboronával ugyanúgy mennek a földön, mint a fogással. A munka befejeztével sokan mondják: „Álgya meg az Isten ezt a földet 8-10 mázsa búzával!”, s megemelik a kalapjukat.

Sok ember, amikor vet, nem dohányzik, mert azt hiszi, ha dohányzik, akkor üszögös lesz a búza. Volt olyan ember is, aki csak holdtöltén szeretett vetni, mert hite szerint akkor tele lesz a zsák. Sokan meg azt tartják, hogy a vetési időszakban a *pirituskenyeret* nem szabad megégetni, mert üszögös lesz a búza.

Dobozon 1 kis hold földre 3 véka búzát szoktak vetni. Fél *kaszálóba* (1350 négyszögöl) 1 köböl (1200 liter) vetőmagot vetnek. A kimért vetőmagot a jó vető pontosan be tudja osztani. Három lánc (300 négyszögöl) föld alávetése kb. 3 óra hosszág tart.

Az uraságnál a kézzel vetés mellett használták a *szórógépet* is. Olyan volt, mint a mostani vetőgép, csak nem voltak csövei. Egy ló húzta. A lovon egy *vetőfiú* ült.

III. A gabona vágása

1. Takarás

A gabonát az érés idején naponként nézegetik. Amikor az érlelőbogár kezd jelentkezni, akkor lehet vágni. Egy-két szemet elharapnak. Abból is megállapíthatják, hogy mikor lehet aratni. Az érett búza megmutatja maga-magát. Dobozon is úgy tudják, hogy Péter-Pálkor megszakad a búza gyökere, s megérik. Július 5-e itt az első aratási nap.

A falubeliek nagy része az urasághoz ment aratni. Endrődi, békési munkások is arattak az uraságnál. A faluból a Gyulai-földekre, Gyulára, Apácára és Bihar megyébe, az Almácssy-birtokra is mentek aratni. Legtöbben maguk vágják le kis gabonájukat. Kevés olyan ember volt a faluban, akinek 1-2 részes aratója is volt. A kisebb emberek segítettek egymásnak. A rokonok, jó szomszédok sokszor kiségették egymást az aratásban. VISSZASEGÍTETTÉK. Vagy munkával segítették vissza, vagy azt adták a segítőnek, amiben az szorult. Az uraság 11-én adta ki a gabonát. A részhez a következő *kommenciót* mérte: 1 hektó búza, szalonna, pálinka, kása, só és ecet. A gazdák a részeseknek a szem egyhatodát adták. A részes *bentkosztos* volt.

Az 1920-as évekig az aratást *takarásnak* mondták. Van olyan, aki most is annak hívja. Aki kaszált, azt *takarónak* nevezték. 1920 óta a kaszást *aratónak* mondják. Az uradalomban inkább kaszásnak hívták. A kaszás után gyűjtőt *villásnak* s 1906 óta *marokverőnek* nevezik. Az uraságnál sokkal előbb kezdték a gabonát *rávágni*, és a rávágott rendet kévékbe kötni — mint a falusiak — ezért emlékezet óta a kaszás után haladót az uraságnál *marokverőnek* mondták.

A falusiak, ha közel arattak a faluhoz, nem főztek a mezőn. Úgy vitték ki nekik az ebédet. Akinek volt *olyan cselédje* (gyereke) annak mindennap vittek

ebédet. De leginkább a feleség vitte ki az ebédet. Az ételt *szilkébe*, nagy cserépfázékba vitték. Ezt *kasornyába* (hálószerű ételhordó) tették. Maguk fonta fonálból készítették. Ma már kevés ilyen van a faluban. Legtöbbször *zöldpaszulyt* (zöldbabot) és *paprikás csirkét* vittek. Ha messze *takartak*, akkor a nyeles háromlábú *serpenyőben*, vagy egy görbe fára akasztott *kisbográcsban* főztek. Ilyenkor krumplit, tarhonyát, laskatésztát vittek magukkal. A villás főzte meg, amikor ideje volt. Legtöbbször krumplipaprikást, vagy laskát főztek. Szalonnát *pergeltek* a serpenyőben. Amikor megsült a töpörtyű; vizet öntöttek rá. Sót és egy kis paprikát tettek hozzá. Mikor forrt, laskát vagy tarhonyát tettek bele. Amikor megfőtt, levették a tűzről és körülülték. Annyi száraz kenyeret kellett beleszelni, „ha a macska ráment volna, nem lett volna vizes a talpa”. Régebben fakanállal ettek, kb. 1920 óta pedig bádoganállal. A bal kezükben egy darab kenyeret tartottak, hogy arra csöpöngen az étel. Az uraság adott az aratóknak egy *lajtot*. 10—14 akós hordó elé két lovat vagy két ökröt fogtak. Abból oláj — vagyis cserépkorsóba engedték a vizet. A korsót árnyékban tartották. Ha nem az uraságnál arattak, akkor a határban lévő jószágigató kutakból vitték a falubeliek a jó hideg vizet.

Régen az arató fején leginkább fehér vagy fekete szalmakalap volt. Sokan ócska, rossz kalapban arattak. Reggelenként *früstökig lajbiban* (eleje-hátulja egy, nyaka van, de ujjja nincs), kiskabátban, *indercukban*, azután pamutingben és maguk szötte bő gatyában vágták a gabonát. 1900 körül már szűk gatyában s 1914 után kék színű bolti gatyában, vagy vékony nadrágban arattak. Az 1870—80-as években többen *aratóbocskort* viseltek. Került olyan is, aki bakancsban, cipőben aratott. De csizmában is arattak. Az emberek aratáskor a *kékkötényt* letették és fehér *félvászonkötőt* kötöttek. A villás leginkább nagylány vagy *suttyó* legény volt. A nők rövid ujjú *pongolykában* s bő szoknyában villáztak. Eléjük maguk szötte fehér *félvászonkötőt* vagy *kíkkötényt* kötöttek. *Egyszilköténynek* is hívták. 1914-től a nők ruhája *egyből szabott* volt. Elébe hosszú kötőt kötöttek.

Dobozon emberemlékezet óta *kétkacsos* kaszával aratnak. Régen s most is kevesen *egykcacsos* kaszát is használtak és használnak. A közeli nagyobb helyeken szerzik be, legtöbbször vásárok alkalmával. A kasza részei: *lap* vagy *penge*, *orom*, *él*, *hegy*, *sarok*, *nyak*, *nyakló* az *ékkal*, *örv* vagy *örvkarika*, *takaró* vagy *takarófa*, *vasék*, *nyél*, *nagykacscs* és *kiskacscs*. — A nyakló a kasza nyakára egy nyitszeggel forgathatóan ráerősített, ceruza vastagságú vaspálca, melynek másik vége ékalakúra kiszélesedik. Amikor a kaszát le akarják venni a nyélről, akkor a nyaklót lefele húzzák s a végén lévő ék az örvkarikából kijön. Az ék a nyaklóval rajta marad a kasza nyakán. — A kasza hosszát marokkal mérik. 7-8-9 markos kaszákat használnak. A kasza élet *üllőn*, kalapáccsal *verik* ki. Van, aki leveszi a kaszát nyeléről. Ha nem veszik le, akkor a nyél végét egy kévére teszik. Van, aki *egy sorjában*, van, aki két sorjában veri ki kaszáját. Két sorjában igencsak akkor veri ki kaszájukat, ha kopott a kalapácsuk.

1906-ig a gabonát *levágták* a földre. A *takarást* a doboziak a következőkép-

pen végezték. A takarás megkezdése előtt ezt mondták: „Isten segiccs!” A katolikusok a kalapjukat is megemelték. Azután fogtak egy *rendlábat*. Amit egy fogásra levágtak, azt egy *rendlábnak* vagy *rendnek* mondták. Kevesen *előnek* is hívták. A kaszások leginkább *két lábra* kaszáltak. De voltak, akik *egy lábra* kaszáltak. Nem mindig fogták kaszálás közben a kaszát a két kaccsánál fogva. Ha *vastag* volt a gabona, sokan a bal kezükkel a nagykaccsot s a jobbal a kasza nyelét fogták a kiskaccson felül. A rend végén és menet közben is fenték kaszájukat. Tehénszarvból készült *tokmányban* tartották a *kaszakövet*. Zsineggel, szíjjal kötötték fel.

Eleinte a kaszások a földre levágott rendet hosszú nyelvű *derekazóvillával csirkékbe* gyűjtötték, s azután vontatóba rakták. Később a *rendlábak* levágása után a rendeket nem gyűjtötték csirkébe, hanem egyenesen vontatóba rakták. Ha a takaróknak volt segítségük, akkor a levágott rendet *fölcsirkézték*. A vontatót mindig a kaszások rakták. A villások, ha nagyon vékony volt a gaz, akkor *tolták*, de ha rendes volt, akkor *rakták* a csirkéket. Az erősebb villások egy irányba haladva gyűjtötték össze a csirkéket. Sokan először egy félcsirkényi gatz gyűjtöttek össze. Azután előbbre mentek és megfordultak. Ismét, de most már visszafele haladva összegyűjtöttek egy fél csirkét és azt már a kész fél csirkére tették. Ha kétfelől rakták a csirkét, akkor nagy csirkét raktak. Általában *derekazóvillával* gyűjtötték. De voltak, akik rövid nyelvű *gyűjtővillával* végezték. Ezzel azonban nem lehetett nagy vontatót rakni. A villások erősebbje két kaszás után gyűjtött. Ezeknek nagyon meg kellett dolgozni.

A vontató rakását *derekazásnak* mondták. Akkorára rakták, hogy egy köből búza kijöjjön belőle. Nem körteszárúra rakták, mint a szénavontatót, hanem a *fenekétől* kezdve mindig összebb, „szép sugárra, hogy az esső nem mennyen bele”. *Derekazóvillával* derekaztak. *Gyűjtővillával* is raktak vontatót. De ezek kisebbek voltak. Az első csirkét *fűajnak* hívták. Amikor a vontató *fenekét* és *derekát* rakták, akkor a villával a csirkék alá nyúltak. Azután a villával a csirkékbe *ötöttek* s úgy rakták a vontató *tetejét*. Embermagasságig *derekaztak* s azután *hegyeztek*. Estefelé a nagyereblyével — *bögővel* — a tarlót keresztbe felgereblyézték, *felbögözték*. A vontatókat még ideiglenesen sem kötötték le.

Reggel *hegyeztek*, amikor a gabona a harmattól egy kicsit *megvonult*. Hajnalban *eresztették* a kötelet. Dudvásabb (vizesebb) gabonából, vagy a mesgyéről levágott füből *eresztettek* kötelet. Volt, aki a bögözés által összegyűjtött *kaparékot* *összerázta* és abból *eresztett*. A kötélet eresztését a következőképpen végezték. Egy fadarabot letek (találtak) a közelben. Két marokkal megsodortak egy *marék* gabonaszálat. Ezt a fa közepére hajtották. Az egyik a fadarabot *forgatta*, a másik a gabonaszálat *eresztette*. *Tekerőfával* is *eresztettek* kötelet. Kötéleresztés után a vontató tetejére feltették a kaparékot. A kaparékkal a vontatót *behegyezték*. Kisgereblyével *legereblyézték*. A *hullóját* ismét feltették a vontató tetejére. Azután villával a vontatót *körülvegezték*. Majd ketten — földhosszában — a vontató tetejére egy kötelet dobtak. A végeit a földhöz közel behúzták a vontatóva és elkötötték. A másik kötelet az elsőre derékszögbe tették.

A lekötés után a vontató tövét villával körül *beverdesték*. Azután nagyereblyével körülereblyélték s a kaparékot a villával felemelt vontatószéle alá dugták. Nem a föld felett, hanem egy kissé magasabban. A vontatók a föld közepén sorakoztak. Igyekeztek szép vontatókat rakni. Ha laposra sikerült, azt mondták rá: „Erre a béka seggel is fómászna”. 27 lánynyi (2700 négyszögöl) búzaföldön 20 vontató is volt jó termés esetén. Az árpa- s kölesvontató kisebb volt, mint a búzavontató, mert azok nehezebbek a búzánál. Zabból raktak legnagyobb vontatót.

2. Aratás

A falubeliek az 1900-as évek táján — az uradalomban látott példa nyomán — megkezdték a gabona *rávágását* és *kévékbe kötését*. Eleinte a gabonát még levágták ugyan, de a villával már kévékbe rakták. Csak később vágták rá a gabonát, de ekkor már *kákóval* szedték a *markot*. 1901 óta a gabonát *rávágják*, *kévékbe* kötik és *keresztbe* rakják. A kaszásoknak könnyebb rávágni, mint levágni. 1906 után még egy darabig a kaszás után haladót villásnak hívták, noha már nem villával, hanem *kákóval* dolgozott. Most leginkább *marokverőnek* mondják. De azért vannak, akik még most is villásoknak hívják a marokverőket. Újabban marokszedőnek is nevezik őket.

A rávágott rendből a markot *kákóval* szedik. A kákót hozzá való fából készítik. Eltört villaágból is készül. A marokverés a következőképpen történik. A marokverő az előző kévéből bekötés előtt vesz ki egy kötélre valót. Kétfele veszi. A vágott végeit összedugja, *összeüti* és *megsodorja*. Néhányan a térdükön *meghúzzák*. Ez a *csavartkötél*. A kötelet a következő kéve helyére teszi le. Ha a marokverő erős, akkor az előző kévét be is *köti*. Ha nem, akkor *veri* tovább a *markot*. A leterített kötélbe kétszer egy-egy *hónalj* gabonát tesz bele. Mindig az elhagyott kéve tetejéből vesz egy kötélre valót. Vannak, akik a rávágott rendből vesznek egy-egy jó maroknyi gabonát s a fenti módon csinálják belőle a kötelet. Az 1890-es években a gabonát nyűtték (tövestől kihúzták) kötélnek.

Amikor egy rendlázat levágnak, a kévéket bekötik. Amíg a kaszások kötnek, a marokverők *halhéba* rakják a kévéket. Leginkább két kévét visznek egyszerre, de kevesen négyet is visznek. Ha a marokverő fiatal és gyenge, akkor csak egyet visz. Kétfelől, két sorban 9-9 kévét raknak. A két sor kéve közé kerül majd a *kereszt*. A kévék összehordásakor a földről felvett kéve feje hátranéz. A kévéket nem szabad a földön húzni. Az egyik marokverő az egyik sorba, a másik egy másik sorba hordja a kévéket. A kévéket szorosán egymás mellé rakják. A halhében a kévék fejei kifele néznek. Nemigen olvassák meg a kévéket. Ha több, akkor a kereszt rakása után a másikhoz teszik. A kévéket azért rakják össze halhéba, hogy a keresztelők jobban haladjanak. Ha az idő jó, akkor csak déltájban keresztelnek. Addig a marokverők főznek. Ha állandó az idő, akkor csak este keresztelnek. Ha viszont „jön az idő”, akkor a levágott gabonát bekötik és egyenesen keresztbe rakják. Dobozen a marokverő legtöbbször a

családból kitelik. Gyakran megesik, hogy ketten tesznek ki egy marokverőszámot. Egyik gyerek szedi a markot a másik teríti a kötelet.

A kereszteteket mindig két kaszás rakja. A legelső kévét *fűajnak* hívják. Vanak, akik *papnak*, *alsópapnak* mondják. Leginkább a kaparékkévét teszik legalul, mert az nagyobb kéve, s nincsen annyi szem benne, mint a többiben. Amikor a föld nedves, akkor az alsó kéve fejét felhajtják. A kereszt négy lábból áll. Mindegyikbe 4-4 kévét tesznek. A lábak kissé összefeje haladnak. Rakás közben minden egyes kévét egy kicsit megnyomnak. A láb felső kévét *vállkévének* hívják. A legfelső kéve a *pap*. Ez is nagy kéve. Ha gazos, nagy kéve van, akkor azt teszik papnak, hogy a keresztet megnyomja és kiszáradjon. A madarak is azt bántják. A papot a föld hosszába helyezik el s a vágott fele — hacsak lehet — délnek néz. A feltevés után meghúzzák és kétfelől két-két helyen lekötik. 3, 4 sőt sokszor 10 kereszt is kerül egymás mellé. Attól függ, hogy milyen a gaz.

Keresztrakás után a földet keresztbe nagyereblyével felgereblyélik. A kaparékból kötelet eresztenek és abba kötik. A kaparékot favillával vagy egymásra rakják, vagy *hajtogatják*. Ha sok a kaparékkéve, akkor külön keresztbe rakják. A *kaparékkeresztet* nem számítják a *szín-kereszt*ek közé. Ha a kereszt beázik, akkor a kévét *kúpokba állogatják*. Szárítás után újra keresztbe rakják.

Az 1900-as években divat volt bekötött kévékből *vontatót* rakni. Három keresztből raktak egy vontatót. A tetejét *behegyezték*, két kötéllel *lekötötték*.

Az uraságnál 1880-ig a gabonát levágták és vontatóba rakták. Az 1880-as évek elején az uraság vett 2 húzatos gépet. Ettől kezdve a gabonát rávágták, bekötötték és keresztbe rakták. A repcét azonban a legutóbbi időkig levágták. Az uradalomban szerződött aratók vágták le a gabonát. Egy-egy évben 15-20 *banda* is aratott. Egy bandába 6 kaszás és 6 marokverő volt. A részes munkásokat az *elsőember* szedte össze. Ő volt az összekötő az uraság és a munkások között. Ő is egy *részt* kapott, de neki a magtárból *mértek*. A többiek *gazul* részeltek. Minden 11. keresztet kapták. Azonkívül *kommenciót* is kaptak. Az elsőember is kapott. Az elsőember nem kaszált. A munkásoknak alkalmazkodni kellett az elsőemberhez. Aki véletlenül „keresztbe tette a vonót” azt a következő évben nem alkalmazta. Az elsőember *léptető-öllel* mérte ki az aratni való táblát. Az embereket is ő osztotta be bandába. A bandák elsőemberét is ő választotta ki. Az elsőember a gabonátábla mindkét végén kimérte a vágandó táblákat és összekötött gabonával megjelölte. Annyi *fogást* mért, hogy minden bandának jusson. A táblákat megszámozták. Cédulákra felírták a táblák számait. Egy kalapba tették. „Kockát húztak”. A bandák elsőemberei húztak. Amelyik tábla számát húzták, azt vágták. A vágás előtt a tábla túlsó végére küldtek egy munkást. Ez a jelhez állt. A kezében lévő villa ágaira zsebkendőt vagy kendőt kötött. A kezdő végétől a jel irányában *gázolt* egy kaszás. A fogásokat így különítették el.

1897-ben Dobozon az uradalomban aratósztrájk volt. Csak *früstökig* tartott. Vasárnap este az uraság kocsin vitte ki a doboziakat. Felhő jött. Kóróból (tavalyi tengeriszárból) gunyhót csináltak. Nem sok eső esett, de a kis esőtől is

megfőtt a gabona. Úgy látták, hogy nem lehet részre vágni. 15 banda 90 munkása elindult a majorba a gazdatiszthez. A gazdatiszt már messziről meglátta az aratókat. A körgáton várta a sztrájkolókat. A gazdatiszthez csak a vállalkozó és egy munkás ment. A többiek az úton álltak és vártak. Megmondták a panaszkodókat. Az egyesség úgy szólt, hogy az aratók a 13. keresztet kapják gazul. Helyette *summát* akarnak kérni. A gazdatiszt azt mondta, menjenek csak vissza, *summát* fognak kapni. A munkások el is végezték az aratást.

IV. A gabona betakarítása

1. Vontatás

A nyomtatás korában a vontatók szérűbe való vontatása kocsi után akasztott *vontatóval* történt. *Vontatóalyigának*, *masinának*, egyesek *göncölszekérnek* hívták. Tengelyből, két küllős *fakerékből* és két *masinarúdból* állott. A masinarúd vastagabb végén 1-1 kákó csüngött. Ezeket akasztották bele a kocsi hátsó tengelyének karikájába. A masinarúd vékonyabb végén levő karikába akasztották a vontató tengelyén csüngő kákót. Dobozon használtak teljes masinakésztséget is. Ennek *letett*, elhasznált kocsieleje volt az eleje. A hátsó tengelye sokkal hosszabb volt, mint az első. Viszont a hátsó kerekek kisebbek voltak, mint az első. Olyan masina nem volt, amelyet teljes egészében erre a célra készítettek. Azonban voltak olyanok, akik a már meglévő masinának külön csináltattak első részt. A masinákat csak nyomtatáskor használták. A nyomtatás idején széthordásra sem használták, mert akkor még Dobozon nem voltak tanyák. Amint a nyomtatás megszűnt, a masina is kiment a divatból. Azonban tanyán *kóróhordásra* (tengeriszárhordásra) még imitt-amott használják. Sokan inkább szétszedik a kocsit, s abból csinálnak a kóróhordáshoz masinakésztséget.

A kocsi után akasztott *vontatóval* a vontatás a következőképpen történt. A kocsi után akasztott *vontatóval* megkerülték a vontatásra kerülő *vontatót*. A vontatás irányában álltak meg. A *vontató* mellé a kocsi került. A kocsi tengelyéről lekasztották a két *masinarudat* vagy *nagyrudat*. *Letették* a földre. A kocsival egy kicsit feljebb álltak. Két ember 1-1 *rudas hordófát* (az öregek *villegyhordórúdnak* hívták) dugott a *vontató* alá úgy, hogy keresztül ért a végük. Nehéz munka volt. Ha nem akart menni, akkor egy rövid, erős *emelőrúddal* segítettek. Az *emelőrudat* a *vontató* alá dugták. Felemelték. Így a feléje eső *rudas hordófát* könnyebb volt aládugni. Azután a másik oldalon is így segítettek. Ha az *alászúrás* nehezen ment s *emelőrúd* sem volt kéznél, a *rudasfát* meg-megemelték s azután ledobták a földre. Ha még így sem sikerült, akkor ketten dugták alá. Az egyik háttal a *vontató*nak dült s a lába között *húzta*, s a másik a *rudasfa* végét *toszította*. Így mind a két *rudasfát* aládugták. Közben egy — igencsak gyerek — segítség ezalatt lekasztotta a *vontató* hátsó tengelyéről a két *masinarudat*, ha azok nem voltak lekasztva. Az egyiket otthagyták, a másikat a *vontató* másik oldala iránt fektették. Azután a *masinatengelyt*

— az innenső keréken forgatva — a masinarúdak irányába tolta. Ha nem volt segítség, akkor mindezt a két ember végezte, a rudak aládugása után. Ezután a vontató alá dugott rudasfát a vontató egyik oldala felől megemelték. Ha kisebb volt a vontató, akkor egy ember emelte meg mindkét rudasfát. Ha nagyobb vontatót raktak, akkor ketten emelték meg. Ha egy embernek kellett felemelni a vontatót s nehéz volt, akkor a *jankónak* nevezett tartófát használták. Némelyik kitelen-jankónak (Kénytelen János) is hívták. A jankót aládugta a rudasfa alá s úgy emelte fel a rudast s vele együtt a vontatót. Ha az emelőnek volt gyereksegítség, akkor az tette a rudasfa alá a jankót. Csak egy jankót használtak. Amikor az emelő a másik rudasfát felemelte, addig felemelve tartotta, míg társa, vagy egy nagyobbforma gyerek a masinarudat a két felemelt rudasfa alá *tolta*. A masinrudakat szaporán dugták alá. Az aládugás a kocsi felől történt. A vékonyabb felét dugták a rudasfák alá. Azután a vontatót ráengedték a masinarúdra. Először a kézben tartott rudasfát eresztették a masinarúdra. Azután a jankón lévő rudast egy kicsit megemelték. Kivették alóla a jankót. Ezt a rudasfát is ráeresztették a masinarúdra. Azután átmentek a vontató másik oldalára. Ott is ugyanúgy felemelték a két rudasfát. Aládugták a másik masinarudat is. Mikor mindkét masinarúd a vontató alatt volt, a lovakat a vontató elé hajtották. A kocsi a masinarúd vastagabb vége felől állt. A kocsi farát *megvetették* s egészen a vontatóhoz *curukkoltatták*. Először azt a masinarudat *akasztották* a kocsi hátsó tengelyére, amelyet utóbb dugtak a vontató alá. Ugyanis arról könnyebb volt, mert a két rudasfát nem engedték rá a masinarúdra. Ezen az oldalon az egyik rudasfa alatt a jankó volt, míg a másikat tartották. A kocsi hátsótengelyére felkapcsolt masinarúdra ezután már ráeresztették a két rudasfát. Majd megemelték a másik masinarúd végét és a kocsi tengelyére akasztották. Ha bírták, akkor nem használtak jankót. Azután a masinarudak vékonyabb végeit egyenként átemelték a kerekeken s a masin tengelyre tették. A tengelyen lévő kampót a rúdon lévő karikába akasztották. Erős ember maga is fel tudta egyenként emelni a masinarudakat s esetleg egy gyerek segítségével be is tudta kapcsolni. Két ember könnyen elvégezte. Könnyű volt emelni, mert a vontató inkább a masinakészség elején volt. Ezután előre szóltak: „Indulhat a ló!” Kicsit előbbre álltak. A lovakat a kocsiról hajtották. A vontató helyét villával, kisgereblyével *összerángatták*. A kaparékot a kocsira tették. Ha messzire húzták a vontatót, akkor egy kötéllel lekötötték. A kötelet a kocsisaroglya karikájába kötötték, keresztbe a vontatón. Hátul kötötték meg. Sokszor indulás előtt a gyerekek felültek a masinatengelyre. A kocsis néha ilyenkor *odarántott* a lovakra s a gyerekek lepotyogtak. A vontatókat a szérű mellé vontatták. A nagy vontatókat rudasfával háromfele *szakították*. Két ember vitte be a szérűbe. Amikor ágyazni kellett, akkor egyenesen a szérűre vontattak.

2. Hordás

A gabonakereszteket kocsival *hordják* be. Először a kocsi *derekát* rakják meg. A keresztből vasvillával feladogatott kévéket a kocsi elejére rakják, kalászával befele. A kévéket úgy helyezik el, hogy azok *kössék* egymást. Azután a kocsi hátulját rakják meg. A kalászok itt is befele néznek. Azután berakják a közét. Ott már nem fontos, hogy a kalászok merre néznek. Amikor a kocsi derekát telerakták, a *keresztfával* felemelik a *vendégoldalakat*. Ezután a vendégoldalt rakják meg. Hátrafele haladva mindkét oldalt egyszerre rakják. A kévék kalászszal befelé néznek. Amikor a két oldalt megrakták, a derekát is telerakják. Az elsősor megrakása után rakják a többit is. Arra ügyelnek, hogy a sarokra egészséges kévék kerüljenek. Hogy hány sort raknak, az az igavonó állatok erejétől függ. A gabona és a kévék nagyságától függően 6-7 keresztet raknak egy közönséges kocsira. A megrakott kocsit ugyanúgy kötik le, mint a szalmát, vagy a szénát.

3. Asztagrakás

Akinek kevés gabonája van, az kerek *boglyát* rak. A több gabonát *asztagokba* rakják. Az asztagokat leggyakrabban három részletben rakják. Egy-egy részletet *tódásnak* hívnak. A takaros asztagnak az *alja* beljebb áll, mint a *dereka*. Az ilyent *körtiszárúnak* (körteszárúnak) mondják. Az asztag *tetejét* kétféleképpen *szegik* be. Ha az egész tetejét *lehajazzák*, akkor *nagyhajazásos* asztagot raknak. (Hajazás az, amikor a kévéket fejfelé az asztag tetejére teszik). Ha csak három sor *hajazást* csinálnak, akkor *kishajazásos* asztagot raknak. A felső két sor kévéit összekötik egymással. Ezelőtt egy-két ember *tarajosra* fejezte be asztagját.

V. A szem kiválasztása a kalászból

1. Kidörzsölés

Régebben a szegények a tarlóról szedegették a kalászokat. Leggyakrabban búzát szedegettek. De jószágnak árpát is szedegettek. Nem bántotta őket senki. Ha a föld gazdája kint volt, megkérdezték, hogy szabad-e szedegetni. Még most is vannak gyűjtögetők: özvegy asszonyok, gyerekek, lányok. A rövidebb száron lévő kalászokat a bal kezükbe gyűjtik. Amikor egy *marokravaló*, *maroknyi*, összegyűlik, egy pár szál gabonaszállal *körültekerik*. Azután leteszik. Egy délelőtt 8-10 csomót is szednek. A szár nélküli fejet a kendőjükbe vagy a *hátalójukba* szedik. Az összeszededetett gabonafejeket vagy a földön *kidörzsölik*, vagy ha hazaviszik s otthon mosósulyokkal *kibugázzák*. A kalász kidörzsölése a következőképpen történik. A szedegető letelepszik a földre. Leteríti a hátalóját. Erre két kezével kidörzsöli a gabonát. A szalmát eldobja. A szem körül ugyancsak kidobja a polyvát, kalászdarabokat. A szemet hazaviszik, *kirostálják* és *kiszzelelik*.

2. Kiverés-verdesés

Vannak szedegetők, akik a szedegetett gabonát hazaviszik s ott *kiverik*. A csomókat hónuk alá csapják s úgy viszik haza. Otthon vagy a góréba vagy egy fültetőre teszik száradni. Amikor egy csomó gabona összegyűlt s megszáradt, *kibugázzák*. Azután ismét szedegetnek. Mindaddig szedegetnek, amíg találnak. A bugázást a következőképpen végzik. Napos helyre leterítik a hátalót. Ha sokat begyűjtöttek, akkor ponyvát terítenek a földre. A hátaló, vagy a ponyva egyik felére teszik a csomókat. Bal kézzel kivesznek a csomók közül egyet. Leteszik a ponyvára, vagy a hátalóra. Jobb kézzel mosósulyokkal kibugázzák, kiverik a szemet. Könnyen kiverődik a szem. A bugázás után a kivert szalmát egy csomóba dobják. Azután a fenti módon egy másik csomót bugáznak ki. Ezt is ott bugázzák ki, ahol az elsőt. Így bugázzák ki a szedegetett gabonát. Azután a kis kézirostát a ponyvára teszik. Belerakják polyvástól a kibugázott szemet. Két kézzel *megrázogatják*. A polyva a tetején helyezkedik el, s leveszik. A szalmacsomóra dobják. Azután, ha szél fúj, *kiszzelelik*. Ha nem fúj szél, akkor seprűvel hajtanak szelet. A tiszta búzát zsákba öntik. Van olyan család, amelyik egy véka búzát is összegyűjt egy nyáron. A kibugázott szalmát összeölelik és a trágyadombra dobják. A tyúkok még kiszedegetik az esetleg bentmaradt szemeket.

Cs. Kiss Gábor hallotta, hogy valaki valahová *verdeste* a szálásabb kalászatokat. Inkább a rozsot, vagy zabot verdeshették ki. A zab így könnyebben kimegy.

3. A szem kiverése cséppel

Cs. Kiss Gábor apjának (1880-ban halt meg, 48 éves korában) volt *facséplője* (csépe). Elbeszélése szerint az 1860-as években azzal csépeltek a gabonát. A bekötött kévét két sorba rakták, fejjel összefele. Kioldozták a kévét. A cséppel végigverték a kalászatokat. Kétfelőlről verték. Ha többen voltak, akkor ütemesen csépeltek. Mikor fölül nem láttak szemet, kézzel megforgatták. Azután megint végigverték. Majd sorba megrázogatták, hogy hulljon ki az, ami még benne maradt. Ha találtak szemet, még egyszer sorba verték. Azután összeszedték a szalmát és kévékbe kötötték. *Zsupptetőt* csináltak belőle. Inkább mellékhelyiséget fedtek vele. A szemet összesöpörték s rostálták. A ponyvát kidobták s ponyvára kiszzelelték. Vékával felmérték és a zsákokba szedték.

Az 1870—80-as évekig a babot, lencsét, borsót többen cséppel bugázták ki. Napos helyre kiterítették egy ponyvát. Kézzel ráterítették a kicsépelnivalót. Nem rakták ki egészen a széléig. A cséplő az egyik sorban maga előtt elkezdte a babot, lencsét vagy borsót bugázni, csépelni. Ha végigvert egy sort, a szalmáját ledobta. A ponyván lévő kivernivalóból a kivert szemekre ismét terített egy sort. Azt is kiverte. Így csépelte ki az egészet. A kivert szem és a szalma is egy-egy csomóba gyűlt össze. Megfogták a ponyva két sarkát s a szemet egy csomóba

húzták. Egy kosárba egy hátalót tettek s abba *szelelték*. Azután zsákba szedték. Padlásan, kamrában, vagy a konyhában tartották. A lencse szalmáját a marhákkal etették meg. A borsó szalmáját a jószág alá vetették. A babot feltűtötték. Volt úgy, hogy lencsét, borsót eleinte favillával, mostan vasvillával, ritkán bottal *verik ki*. Ugyanúgy verik ki, mint cséppel, csak a kivernivaló csomót mindig egy helyen verik ki.

4. Nyomtatás

a) Szérűkészítés

Az uraság az 1880-as években nyomtatott utoljára. Az 1890-es években már *húzatógéppel* csévelt. A faluban 1906-ig nyomtattak. Ekkor került a faluba az első *cséplőgép*. Az öreg Sarkadi András vette az első húzatos gépet. Fakerekű volt. 1906 után már csak *valaki* nyomtatott. Legtovább a kisemberek nyomtattak. Legutoljára 1920—22-ben nyomtattak.

A nyomtatás idejében a dobozi határban mindössze 3 tanya volt. Ezért csak tarlón nyomtattak. A szérű készítése a következőképpen történt. A 20-25 lépés átmérőjű szérű közepébe egy cöveket, karót vertek. Rákötötték a pányvakötelet, s vele kanyarították ki a szérűt. A kötel szabad végére egy kapát kötöttek. A kapával jelölték meg a szérű szélét. Éles kikapával *felnyesték* a tarlót. A *tors* kikapálását a szérű szélén kezdték el és csigavonalban haladtak a közepe felé. Kapálás után a torsot kisgereblyével vagy a közepéről kezdve *körülkarimára* húzták, vagy csak féloldalra lehúzták. Ha gazos, dudvás volt a föld, akkor a gereblye előtt megszaporodott torsot vasvillával kidobták. A szérű földjét vagy lóval, vagy kocsival *járatták* le. Kocsival a következőképpen történt. A kocsiodalt összevetették a *fergettyűn*, hogy kisebb helyen forogjon. Tövisboronát kötöttek utána. Körbe-körbe hajtották a lovakat. A borona a szérű repedéseibe *belekoszorálta* a port. Azután a kocsira kádat tettek. Teleöntötték vízzel. A szérűt rózsás locsolóval lelocsolták. A locsolást a szérű tulsó felén kezdték meg és sorba haladtak. Egy kicsit *szikkadni* hagyták. Addig, míg a teteje szürkülni, *nyiladozni* nem kezdett. Közben egy kocsiderék *csővágta*, aprós szalmát, vagy más célra használhatatlan töreket raktak kisebb csomókba a szérű szélére, *szérűvágatéknak*. Ahogy száradt a szérű, a szérűvágatékot úgy *csapták* rá favillával a szérűre. Jól *szétrázták* rajta. Azután *elegyengették*. Beterítés után újra összevették a koci elejét. Újra megjáratták, *megvágatták* a szérűt. Azután *pajzánlóval* (befogatlan lóval) is megjáratták. Kinek mennyi lova volt, annyival. Sokszor össze is fogtak. Ha az öreggazda a szérű valamely részét nem találta jónak, akkor azt *megparáholta*. Kézzelel meglocsolta. Azután földverő *furkóval* *megfurkózták*. Ahol a szérű púposodott, oda szérűvágatékot tettek s azt is megfurkózták. — Lóval a következőképpen készült a szérű. A szérű földjét úgy járatták le, mintha nyomtattak volna. Azután kocsiról meglocsolták. Majd

szérüterítéssel beterítették. Végül lóval *bevágatták*. A szérű készítésében az egész család részt vett.

Ha a szérút aznap nem használták, akkor nem söpörték le. A szérű mellett kétfelől csomókban lévő *szérűtakaróval* letakarták. Ha elkészülte után nyomtat- tak, akkor először élesebb, s utána finomabb söprűvel lesöpörték egy csomóba. Először árpát nyomtattak rajta. Az árpa hegyes toklása belement a szérű földjébe. Néhány *ágyás kivétele* után olyan síkos lett, mint az üveg. Ha tiszta szérút eső érte, akkor újból letakarták és lejáratták.

Dobozon csak bekötetlen gabonát nyomtattak. Kerek *ágyást ágyztak*. Az ágyást úgy helyezték el a szérűn, hogy két oldalt maradjon hely *fordításra*. Mindig *szél alá* ágyztak. Vagyis a kalászok arra néztek, amerre a szél fúj. Ha nem fúj szél, akkor a fejek a szalmahordás irányába néztek. Az ágyás elhelyezé- sénél számba vették azt is, hogy merre viszik a szalmát. Amerre a szalmát hordták, arra ágyztak. Ott kezdték az ágyást. Az ágyás rakását félkör alakban kezdték el. Később egyenesre *húzódott*. 2-3 ember ágyzott. Favillával dolgoz- tak. A szérűn nem volt szabad vasvillát használni. A gabonaszálak ferdén feküdtek egymáson. Az ágyást úgy rakták, hogy a fejek az ágyás tetejére kerüljenek. A közepe volt a legvastagabb. Sokszor egy méter magas is volt. Ugyanis a lovak az ágyás közepén kétszer mennek, míg a szélén egyszer. A szélét pedig kb. 30 cm vastagra rakták.

A beágyzott gabonát 2-6 lóval *járatják*. Legtöbben patkolatlan lóval nyom- tattak. Járatás előtt az ágyáson kívül *megkergették, megzaklatták* a lovakat. Azután megálltak. Ilyenkor kivizelték, kiganézták magukat. A lovak mindig a gabona töve felől, az ágyás kezdésével szemben mentek az ágyásra. A bátrabb lovak voltak elől. Ha két lóval nyomtattak, akkor a lovak vagy egymás mellett, vagy egymás után mentek. Hárommal, akkor egy elől s kettő hátul ment. Négy ló egymás mögött két párba járta az ágyást. Ha öt lóval nyomtattak, akkor egy ment elől, azután a többi kettesével utána. A hat ló három párba ment. A lovak mindig az ágyás egyik felét járták. Amikor az első ló egy-egy fordulat után a lóhajtó irányába ért, a lóhajtó egy kis lépést lépett előre. Mire a lóhajtó visszaért kiindulási helyére, a lovak lejárták az ágyást. A lovak járatás közben falták a búzafejeket. Ezért voltak, akik *abrakosbakóit* akasztottak a lovak fejére.

Amikor a lovak lejárták az ágyást, *fordítottak*. A másik oldalára fordították a gázt. A fordítást ott kezdték el, ahol az ágyást befejezték. 2-3 ember fordított. Favillával dolgoztak. Két kézre fordítottak. Vagyis egyszer jobb fele, egyszer bal fele fordították a lejárattott gabonát. Ha hárman fordítottak, akkor az első és harmadik fordító mindig az ágyás szélén, a második az ágyás közepén fordított. Ennek volt legnehezebb dolga. A fordítás a következőképpen történt. A fordítók egymás után helyezkedtek el az ágyáson. Amint az első kiért az ágyás szélére, mindhárman megálltak. Megfordultak és a villán kézcsere-t végeztek. A haladás irányában léptek egyet. A másik kézre ismét fordítani kezdtek. Amint az első fordító kiért az ágyás szélére, ismét megálltak s megfordultak. Kézcsere után a fordítás irányában léptek egyet. Azután folytatták a fordítást. Amint az

ágyás felét megfordították, a lovak az ágyásra mentek. Fordítás után az ágyást körül besöpörték. Járatás közben a lovak kirúgták a gatz. Ezért villával behányták és söprűvel besöpörték. Ezalatt a lovak járták az ágyást. Amikor a fordítást a lovak lejárták, másodjára fordítottak. Ekkor *rázott-fordítást* csináltak. Ott kezdték el, ahol az ágyást. Fordítás közben megrázták a villára vett gabonát, hogy kihulljon belőle a szem. A rázott-fordítás után a lovak ismét az ágyást járták.

Amikor a második fordítást is lejárták, a szalmát *lehúzták*. Ott kezdték el, ahol az ágyást befejezték. Ketten-hárman *keszegoldalt* (féloldalt) menve eleinte *kaparták* a szalmát. Azután nekifordultak és *hányták*. Félkör alakban haladva hányták ki a szalmát *karimára*. A karima közepe vastagabb volt, mint a széle. A szalmázás után a harmadik fordítást végezték. Ekkor is rázva fordítottak. Ott kezdték el, ahol az ágyást befejezték. Azután a lovak ismét járták az ágyást. Amíg a lovak a harmadik fordítást járták, addig a karimát *átrázták*. Egymás után haladva végezték. Fordítás közben rázták is. A karima végén megfordultak s visszafele haladva a másik kézre fordítottak. Ezután a karimát *rudasba gyúrték* s ketten a szalmaboglyához, vagy a szalmakazalhoz vitték. Amikor a lovak a harmadik fordítást is lejárták, ismét szalmát húztak. Ott kezdték el, ahol az ágyazást kezdték. Rázva húzták le a szalmát. Félkör karimát csináltak. Rudasba *göngyölték*. Elvitték és az ágyást körülsöpörték. Járatás után a villa hegyével *felpiszkálták, felszurkálták* az ágyást. Majd ismét járatták. Végül 1-2 *vasgereblyével* — az ágyás közepéről kezdve — a szalma felé karimára *lehúzták* a töreket. *Egy széltibe* húzták. Ha megvastagodott, favillát *ötötték* alá s a ponyvához vitték. Ha tovább nyomtatták, akkor a szemre *ráágyaztak*. Ez ugyanúgy történt, mint fentebb leírtuk.

Ha nem nyomtattak tovább, akkor a szemet *tolóval*, falapáttal, kisgereblyével kisgereblye fokával *garmadába tolták*, toszították. Négyágú villával is segítettek. A garmadát oda tolták össze, ahol a szórásra alkalmas hely volt. Azután a garmada körül tisztára felsöpörték. Ha estefele nem mutatkozott eső s másnap még nyomtattak, akkor a szemet nem tolták össze.

Ha nyomtatás közben beázott az ágyás, akkor *medvét fogtak*. (Egyesek szerint nehéz volt vele boldogulni, mint a medvével. Mások szerint a medve járása is nehéz s a beázott ágyást nehéz volt *széjjeltépni*). Volt rá eset, hogy három napig is ott *rostokoltak* a medvével.

Dobozon a gabonafélék lóval nyomtatása a következő munkafázisok végzésével történt:

Búzánál:

- I. Ágyazás.
- II. Járatás.
- III. Fordítás.

1. Első fordítás.
2. Behányás.
3. Második fordítás.
4. Harmadik fordítás.

IV. Szalmalehúzás.

1. Első szalma lehúzása,
 - a) szalmalehúzás,
 - b) fordítás,
 - c) karimaátrázás,
 - d) rudasgyűrész, rudashordás.
2. Második szalma lehúzása.
 - a) szalmalehúzás,
 - b) rudasgyűrész, rudashordás,
 - c) felszúrkálás.

V. Törekölés.

VI. Ráagyazás, vagy a szem garmadába tolása.

Árpánál:

- I. Ágyazás.
- II. Járatás.
- III. Fordítás.
- IV. Szalmalehúzás.
 1. Szalmalehúzás.
 2. Karimázás.
 3. Rudasgyűrész, rudashordás.
Fölszaggatás.
- V. Törekölés.
- VI. A szem garmadába tolása.

Zabnál:

- I. Ágyazás
- II. Járatás
- III. Fordítás
- IV. Rudasgyűrész az ágyáson, rudashordás.
- V. Fölszaggatás.
- VI. Törekölés.
- VII. A szem garmadába tolása.

Kölesnél:

- I. Ágyazás.
- II. Járatás.
- III. Fordítás.
- IV. Szalmalehúzás.
 1. Szalmalehúzás.
 2. Karimázás.
 3. Rudasgyűrész, rudashordás.
- V. Törekölés.
- VI. A szem garmadába tolása.

b) Nyomtatás kocsival

Dobozon a nyomtatás vége felé a kisemberek inkább kocsival nyomtattak. 1910-től, akik nyomtattak, igencsak kocsival nyomtattak. A kocsival nyomtatás a következőképpen történt. Eleinte kerek, de később *gyűrű alakú* ágyást csináltak. Nagyobb ágyást raktak, mintha lóval nyomtatták volna. Itt is 2-3 ember ágyazott. Mindig a közepén kezdték az ágyazást. Egymás mellett haladva ágyaztak. Arra törekedtek, hogy a kalászkok az ágyás tetejére kerüljenek. Összevették a kocsi elejét. Az oldalát is levették. A lovak istrángját körülcsavarták ronggyal. Voltak, akik a kocsi után akasztották a hátulsó saroglyát. Szalmát tettek bele s egy-két gyerek beleült. Ha két gyerek ült benne, akkor dolgot adtak a lovaknak. De így hamarabb kész lett a nyomtatás. Ha jól igyekeztek, 3 ágyást is ki tudtak vetni egy nap alatt. A lóhajtó az alsövényen, aldeszknán ült. Körbekerbe hajtottak. Időnként ellenkező irányban is járták az ágyást. Járatás után fordítottak. Először *kifele* fordítottak. Ketten-hárman egymás mellett haladva fordítottak. A fordítást is lejáratták. Azután *befelé* fordítottak. Rázva végezték. Lejáratás után szalmalehúzást végeztek. Félkörbe, karimára húzták le a szalmát. Utána rázással fordítottak. Míg a kocsi az ágyást járta, azalatt a karimát átrázták. Majd rudasba gyűrték és a szalmakazalhoz vitték. Lejáratás után másodjára is húztak szalmát. A karimába húzott szalmát rudasbagyúrték és elvitték. Az ágyást körülöpörték. Aztán vasgereblyével törekeltek. Vagy ráágyaztak, vagy a szemet garmadába tolták.

A búza kocsival nyomtatása a következő munkafázisok végzésével történt:

- I. Ágyazás.
- II. Járatás.
- III. Fordítás.
 1. Első fordítás kifelé.
 2. Második fordítás befelé, rázással.
- IV. Szalmalehúzás.
 1. Első szalmalehúzás.
 - a) Szalmalehúzás, félkörbe, karimára,
 - b) Fordítás rázással,
 - c) Karimarázás,
 - d) Rudasgyűrés, rudashordás.
 2. Második szalmalehúzás.
 - a) Szalmalehúzás, félkörbe, karimára,
 - d) Rudasgyűrés, rudashordás.
- V. Törekölés.
- VI. Ráágyazás, vagy a szem összetolása garmadába.

Az árpának sokkal könnyebb volt a nyomtatása. — Hogy egy nap mennyit tudtak elnyomtatni, az az erőtlől függött. Két ló, két ember és két gyerek munkája mellett egy ágyásba 3 vontatót raktak. Egy nap két ágyás *ment ki*.

Komáromiéknaál 1903-ban 5 ló s 4 személy mellett naponta 2 ágyásba 12 vontatót nyomtattak el.

c) Szórás

Amikor a nyomtatást befejezték, a kinyomtatott gabonát *garmadába toszítoták*. Először *tolóval* a szélét tolták össze. A vastagát falapáttal, favillával hányták. Azután nyírfasöprűvel összeseperték. Ha több ágyást nyomtattak, akkor a masina tengelye elé lovat fogtak s azzal húzták össze. *Pajzán* (egy) hámfát akasztottak a tengely kampójába s két lóval húzták. Egy ember ráállt és a két ló farkát fogta. A lovakat vezették. A garmadát nem takarták le. Nem ázott be.

A garmadát megfelelő szélben felszórták. Ha huzamosabb ideig nem fújt szél, akkor *rostán* tisztították ki a szemet. Az öregek a szórást jobban pártolták, mert haladósabb volt. A szórás a szemet is jobban osztályozta. A szóró falapáttal szórt. A kisebb méretűeket szerették. Alkalmasabb volt vele *felcsapni* a gabonát. A szóró elhelyezkedésénél azt nézte, hogy merről fúj a szél. Hogy ott hogyan állt a szóráshoz, az attól függött, hogy melyik *kezére* szórt. A szóró vagy *egy kézre*, vagy *két kézre* szórt. A szóró a garmadában megmerítette a falapátot és szélnek *csapta* a gabonát. Féloldalvást fordította a lapátot, hogy a szem *vékonyodjon, terüljön*. Így jobban ki tudta belőle fújni a szél a polyvát. A szemet úgy kellett *feladni*, hogy az mindig egy helyre *csorogjon*.

A lehullott gabonáról a szemetet a fölöző söpörte le. Mikor jó szél fújt, hosszú nyelű *fölözővel fölözött*. Ha nem jó szél fújt, vagy a gabona dudvás volt, akkor rendes nyírfasöprűvel fölözött. De ekkor zsákot tett a fejére. Minden évben új fölözősöprűt kötöttek. A fölöző addig hajtotta a szemetet, ameddig szem látzott. Azontúl a *törekelő* kis fagereblyével hátrafelé húzta a polyvát. Az is zsákot húzott a fejére. Szórás közben egy gyerek állandóan szedte falapáttal a lóganét.

A felszórt szemet falapáttal *elválasztották*. A tiszta szemet elválasztották a polyvától. A szemetesebb részt ismét felszórták. Ami távolabb esett le, azt külön tették. Vetőmagnak használták. Ha a szórás gyenge szélben történt, akkor még egyszer *átszórták* az egészet. A tiszta szemet garmadába tolták. Vékával fölmérték s zsákokba szedték. Voltak, akik a polyvás részt másodjára is felszórták. A polyvát összegereblyézték s a többihez vitték.

d) Rostálás

Az 1890-es évektől kezdve szórás helyett a *nagyrostát* használták. A *rostakocsin* szállították. Ez két tengelyből állt. Hosszába peremmel ellátott deszkát tettek. Négy, kb. 50 cm magas faküllős kereke volt. A rosta négy sarkán egy-egy fogó volt. Két ember tette fel az alacsony kocsira. Egy ló húzta. A garmada mellé húzták. Úgy állították be, hogy a polyva *szél alá* menjen ki a rostából. A szemet négyágú favillával rakták a rostába. Egy ember állandóan *etette*. Az

etető bal kézzel etetett s jobb kezével széjjelkavarta a szemet a rostán, hogy a szél könnyebben ki tudja fújni közüle a polyvát. Később nagyobb falapáttal rakták a szemet a garatba. A tiszta búza a szérűre folyt. Ha az egészet *leengedték*, rostát cseréltek. Apró lyukú rostát tettek bele. Az egészet újra átrostálták. De a szemet már a ponyvára eresztették. A garatba ekkor nyeles félvékással öntögették. A ponyváról azután vékával felmerték és zsákokba öntötték.

Idősebb emberek közül voltak olyanok, akik a rostálásból éltek. Szérűről szérűre mentek. Sokszor hívták is őket. Mindig a nyomtató adta a hajtóerőt. A rostás egy kissámlin állva, egy pálcikával *kotorászta* a gabonát, hogy egyformán menjen a gépbe. A rostás természetben kapta meg a rostálás díját. Minden 40. véka az övé lett. Egy nap 1 köből búzát is meg tudott keresni. Voltak olyanok is, akik részéből kiadták a rostát szegényebb embereknek.

5. Cséplés járgánnyal; húzatómagánjáróval és robbanómotorral hajtott cséplővel

Dobozon csak Domokos Imrének volt *járgánya*. 1899-ben újonnan vette. Két lóval húzatta. A járgány *dobja* (cséplőszekrénye) kisméretű volt. Dobsín helyett vasfogak voltak benne. Az verte ki a gabonát. A kicsépelte gabonát épp úgy meg kellett rostálni, mint a nyomtatottat. Csak magának csépelte. Miután csak 8 hold földje volt, nem volt kifizető. Pár évig használta, azután eladta.

Az 1910-es években Sarkadi András ezermesternek volt az első *húzatós gépje*. Ezen kívül még 3 húzatós gép volt a faluban. 4-6 lóval húzatták. Szalmával fűtötték. Dobjaikban már dobsín volt. Társaságban csépeltek. A teljes banda 24 főből állott. Tagjai: 1 gépész, 1 fűtő, 2 etető, 2 kévevágó, 1 első ember, 1 zsákos, 4 asztagos, 4 rudashordó, 2 rudascsináló, 2 szalmakazalrakó, és 4 polyvarakó. Ezeket a húzatós gépeket nem alakították át magánjáró gépekké. Az első világháború után kerültek el a faluból.

A faluban *magánjáró gépje* először Hegyi Gábornak volt az 1920-as évek körül. Használtan vette. 1949-ig Dobozon mindössze 6 magánjáró gép volt. Az első traktor a faluban 1948-ban csépelte. 1951 óta csak a gépállomás traktorjai csépelnek.

VI. A kalászból kiválasztott gabona s takarmány elraktározása

1. A gabona elraktározása

A nyomtatás idején a malomba csak tiszta, *mosott* búzát lehetett vinni. Ezért mindenki nyomtatás után a jó időben megmosta gabonáját. Az Ásott-Körösre vitték. Szapulódézsát, káposztásdézsát, dézsát vittek magukkal. A víz szélére tették. Beleöntötték a búzát. Addig mertek rá vizet, míg bő lé nem állt rajta. Az asszonyok kézzel megkeverték. Félredűtötték a dézsát s egy vesszőkosarat tettek

elébe. A vizet leengedték. Egy, vagy több *léből* addig mosták, míg tiszta nem lett. A búzát a vesszőkosárral kiszedték. Egy nagy kasba a *hátalóruhát* beletették s abba öntötték a megmosott búzát. Felvitték a gyepre, hogy a leve lefolyjon. Azután ponyvára öntötték. *Búzatergetővel* vékonyan széthúzták. Minden zsáknak egy ponyva kellett. Ha früstök után mentek ki, akkor csak estefelé kerültek haza. A ponyvát összehúzták s a *merővel* a megszáradt szemet zsákba merték. Az ocsut is így mosták ki, csak több léről. Ha szükség volt rá, kisrostával felrostálták az asszonyok, hogy a fűmag kihulljon belőle. Akinek kevés gabonája termett, vagy keveset keresett, az zsákba tette és *kamrába* tartotta. Gabonáskamrának is hívták. A kamrán az udvar felől egy kis ablak, s a ház möge felől két vályognagyságú lyuk szokott lenni. Vannak, akik a lyukakat belécelik, hogy drótból *rostélyt* csinálnak rá. A kamra egyes ajtaja az udvarra nyílik. Az alján egy lyuk van a macska számára. Van olyan kamra, amelyre nem tettek ablakot. Ilyen helyen az ajtóra *rostélyt* készítenek s hogy szellőzzön. Nappalra kinyitják az ajtót. Sokan — szükségből — a *kisházat* (udvari szobát) használják kamrának. A kamra s a kamrának használt kisház földes. Egy-egy kamrában 10—12 zsák búzát tartottak. Sokan még ma is a kamrában tartják gabonájukat.

A kamrában *zsáklócán* állnak a gabonás zsákok. A zsáklóca legtöbbször fenyő, de tölgyfából, nyárfából is készítik. Téglát, vagy *pockot* (gerendavéget) tesznek alá. A lócát nem teszik egészen a fal mellé. Ráteszik a zsákot s a felső végét a falhoz dűtik. Ha sokáig tartják a zsákokat a lócán, akkor a zsák és a fal közé keskeny deszkát, vagy *tengericsutkát* (tengeriszárat) tesznek, vagy pedig gyakran megforgatják. A zsákokat nem kötik be, különösen ha nincs a háznál macska. Ha a zsákok egy sorban nem férnek el, akkor két lócán két sorba rakják. A kamrában csak búzát és árpát szokás tartani. A zabot felviszik a padlásra. Könnyebb felvinni, nem is nyomja úgy a padlást, mint a többi gabonaféle. Nem is féltik úgy.

Sok kisember gabonáját ferslókokban (ládákban) tartotta és tartja. Nagysága attól függ, hogy kinek mennyi a hozzávalója. A nagy ládák 3/4-es deszkából készülnek. Ha vékony a deszka s tele van, akkor kidegeszedik. A teteje igencsak *levéldeszkből* (1/2 colos) van. Némelyik zsanéros. Lakat is szokott lenni rajta. A négy sarka alá téglát tesznek s arra két lécet helyeznek. Erre kerül a láda. Így szellőzik az alja is. A nagyobbra 5, a kisebbre 2—2½ mázsa gabona fér. Ha nem fér meg a gabona a ferslókban, akkor zsákokban is tartják. Ilyenkor először a zsákban lévő gabonát használják el, hogy az egér ne tegyen kárt a zsákokban.

Akinek egy kicsivel több a gabonája, az *szekrényben* tartja. A nagysága a tárolandó gabona mennyiségétől függ. A gabonás-szekrényt az 1880-as évekig a helybeli faragómesterek, vagy az ácsok készítették. Az öreg Tóth Molnár János is csinált ilyet. Néhány még van a faluban. Fa volt Dobozon bőven. *Bikkfából* (bükkfából) vagy *tőfából* (tölgyfából) csinálták. Először négy oszlopot készítettek. Kétfelől kivésték. Kétélű *brankáttal* (csákányforma szerszám) vésték. A deszkákat nem hasították, hanem fűrészelték. A deszka egyik szélét

kétélűre elvékonyították s a másik szélét kinutolták. A deszkákat összeeresztették. Az egyik deszka vékony szélét beleillesztették az alatta lévő deszka nutjába. A szekrénynek egyenes teteje volt, hogy lehessen rá *pakolni*. Nem díszítették. 4—5—6 mázsa gabona fért el benne.

A lisztet később *lisztesszekrényben* tartották. Kb. 2 zsák liszt fért bele. Néme-lyiket díszítették. Cifrázó vésővel *kocogtatva* vészték a rózsás és geometriai elemekből álló díszítéseket. Kis polcokat szoktak alátenni, hogy a lába ne korhadjon s a macska is jobban aláférjen.

A 15—20 holdas emberek ezelőtt *gabonást* készítettek. Kevés volt a faluban. Néhányat még 1945-ben is készítettek. A gabonás az udvaron állott. Ajtajával a ház felé nézett. Az 1860-as évek körül helyben vesszőből fonták. Kinek mekkorára volt szüksége, akkorára készítették. Szögletes fenyőfából, vagy erdei fából készítették a gabonás vázát. A vázba megfelelő távolságban egyenes karókat illesztettek egymás mellé. A karókat körülfonták vesszővel. Így készült el az oldala. Téglából póckokat készítettek. Két erős gerendát tettek rá. Erre helyezték a gabonást. Az alját kideszkázták. Az ajtaja középen volt. Deszkából készítették. Kóróval, zsuppal, deszkával, vagy cseréppel fedték. Kinek mire futotta. Ma a gabonások cseréppel vannak fedve. Ha kukoricát tartottak benne, akkor nem tapasztották be. Ha búzát akartak bele tenni, akkor belül besározták és bemeszelték. Később kiszedhető deszkákkal választották el. A gabonás ajtajához lépcső vezetett. 40—50 mázsa gabona is elfért benne. Ha négy kereket tettek alá, akkor el is húzathatták. Ilyenkor a cserepeket leszedték. Miután az ilyen gabonást az egér s a poc (pocok) kirágja, nem szerették. 1870 körül deszkából is készítettek gabonást. Békésen, Gyulán a fadepóban szerezték be a hozzávaló deszkákat. Nem sározták be és nem meszelték ki. 1900 körül vályogból, téglából is készítettek gabonást. A téglákat a gazdák közösen égették.

Később a módosabbak a kamrában készítettek *hombárt* s abban tartották a gabonájukat. *Gabonás-fióknak* is hívták. Legtöbb 2—3 fiókos volt. A fiókok részére a kamra belső felét foglalták el. Hat, vagy hét fenyőoszlopot állítottak le. A felső végeiket a fiókgerendákhoz erősítették. Az oszlopokhoz szegelték a nutféderes, colos vastagságú deszkákat. Elöl a fiókdeszkákat ki lehetett szedni. A feneke ki volt deszkázva. A deszkák össze voltak eresztve. A padlózat alatt gerendák voltak. Ezek téglakon nyugodtak. A rekeszeket *fiókoknak* hívták. Az egyikbe a búzát s a másikba az árpát tartották. Mesteremberek készítettek.

Volt néhány olyan nagygazda, kinek nem fért a *hombárjába* a gabona. Lepadoztatták a padlásukat s arra öntögették garmadába a gabonát. A faluban kb. 20 kismagtár is van. Vályogból, téglából készültek. Cseréppel fedték. Gabonásfiókokat készítettek bele. Az uraságnak téglából épült, többemeletes magtára volt.

Á. Szabó István szerint: „Doboz rossz, rongy falu volt, mindig bántotta a víz. 1888 tavaszán is kiszakadt a Kettős-Körös s csak Szarvason tudták elfogni. Ezért nem volt nagy búzatermő határa. Így nagy magtárt nem csinált senki

sem". A doboziak a felesleges gabonájukat bevitték Csabára s a *szedőnek, gabonászsídonak* adták el.

2. A takarmány elrakása

Dobozon kocsit szalmával a következőképpen raknak meg. Egy kocsira 5 gyűrész szalmát raknak. Ha ennél többet raknak, akkor azt mondják: „Igazi jó kocsi szalma!” Először a kocsi derekát rakják meg. Villával rakják s megtaposák. Arra törekednek, hogy ne *sippadjon* meg a közepe. Amikor a kocsi derekát megrakták, akkor a kocsioldal és a vendégoldal közét kézzel *begyűrik*. Azután egyforma simára *kiegyenlítik*. Meg is taposák. Ezután a feladott szalmát vasvillával *gyűrik*.

Elől kezdik kirakni a gyűrést. Először a két sarkát rakják ki. A sarokgyűrést *szarvnak* is nevezik. A két gyűrész közé gyűretlen szalmát tesznek. Ez fogja össze a két szarvat. Ezután a két hátsó sarokra tesznek egy-egy gyűrést és a közepét *befogatják*. Majd hosszában rakják ki a széleit gyűretlen szalmával. Ezzel kiegyenlítik a négy szarvas közét. Utána sor kerül a közepének barakására is. Az így elkészült sort egy *gyűrésznek* hívják. Az első sorra még 4 gyűrést szoktak tenni.

Akinek 2—3 kocsi szalmája van, az kerek *boglyába* rakja. A derekát kissé kijebb rakják, mint az alját. A teteje pedig fokozatosan hegyesedik. Részei: feneke, alja, dereka, teteje, hegye. A szép boglyát *körteszárúnak* mondják. Két eresztett szalmakötéllal kötik le. A lekötés után kisgereblyével legereblyézik. Vannak, akik tökindát tesznek a boglya tetejére, hogy a ráfonnyadt tökinda ne engedje a boglyát megbontani. Nem mindenki tud szép boglyát rakni.

Akinek több szalmája van, az *kazalba* rakja. Kint a cséplés helyén csak összedúrják. Bent a faluban rakják szépen kazalba. A legszebb kazalt Varga István uradalmi cseléd tudta rakni. Legtöbb szalmakaznak kerek a két vége. Az ilyen kazalt *kerekvégű kazalnak* hívják. Vannak, akik a sarkait gyűrik s akkor egyenes lesz a vége. Az ilyen kazalt *szarvasnak* mondják. A vágott végű kazalnál nem gyűrnek szalmát. A sarkokra egy-egy rudas szalmát tesznek. Az uradalomban L alakú kazlat is raktak. A rendes kazal feneke 4 lépés széles. A kazal részei: feneke, alja, dereka, teteje. A szép kazalt is *körteszárúnak* hívják. Szalmából eresztett kötéllel ölnyi távolságra lekötik. Lekötés után a faluban kisgereblyével, az uradalomban hosszú nyelű, *kazalozógereblyével* legereblyézték.

A cséplésnél a polyvát a törekbe kaparták. *Pévahordórács*on viszik a pévakazalhoz. A pévakazalt ugyanúgy csinálják, mint a szalmakazalt. Vagy boglyába, vagy kazalba rakják. Aki a földön hagyja, egy rudas búzaszalmát tesz a tetejére. Szalmakötéllal kötik le. Akinek jószága van igencsak van *pévásszínje* is. Régen vesszőből fonták az oldalát. Kóró, vagy szalma volt a teteje. Azután deszkából is készítették s cseréppel fedték. Mióta a határban napraforgót is termesztenek, napraforgószárból (uszu-szárból) is csinálnak pévást. Napraforgószárat állogatnak szorosán egymás mellé. Odakorcolják a derekát kívül-belül léccel s dróttal átfogatják. Betapasztják. Szalmával, vagy cseréppel fedik.

Adatközlők:

Békési Mihály 81 éves, Vörös Hadsereg utca 6. szám alatti lakos. Háza, s 8 kat. hold földje van.
Balogh Lajos 38 éves, Damjanich utca 1. szám alatti lakos. Háza, s 2 kat. hold juttatott földje van.

Balogh Lajosné 31 éves, Damjanich utca 1. szám alatti lakos. Férje háztartását vezeti.
Özv. Balogh Mihályné 62 éves, Damjanich utca 1. szám alatti lakos. Fiával s menyével lakik.
Cs. Kiss Gábor 74 éves, Kölcsey utca 10. szám alatti lakos. 30 évig iparos volt. Háza van. 4 kat. hold földön gazdálkodik.

Komáromi János 61 éves, Damjanich utca 6. szám alatti lakos. 5. kat. hold földje van.
Komlósi Ferenc 79 éves, Széchenyi utca 2. szám alatti lakos. Háza, s 2 hold juttatott földje van.
Molnár János 82 éves, Árpád utca 45. szám alatti lakos. Háza, s 12 kat. hold földje van. 20 évig volt az uraságnál.

A. Szabó István 87 éves, Damjanich utca 18. szám alatti lakos. Saját házában lakik. 17 kat. hold földjét gyermekeinek szétosztotta.

*

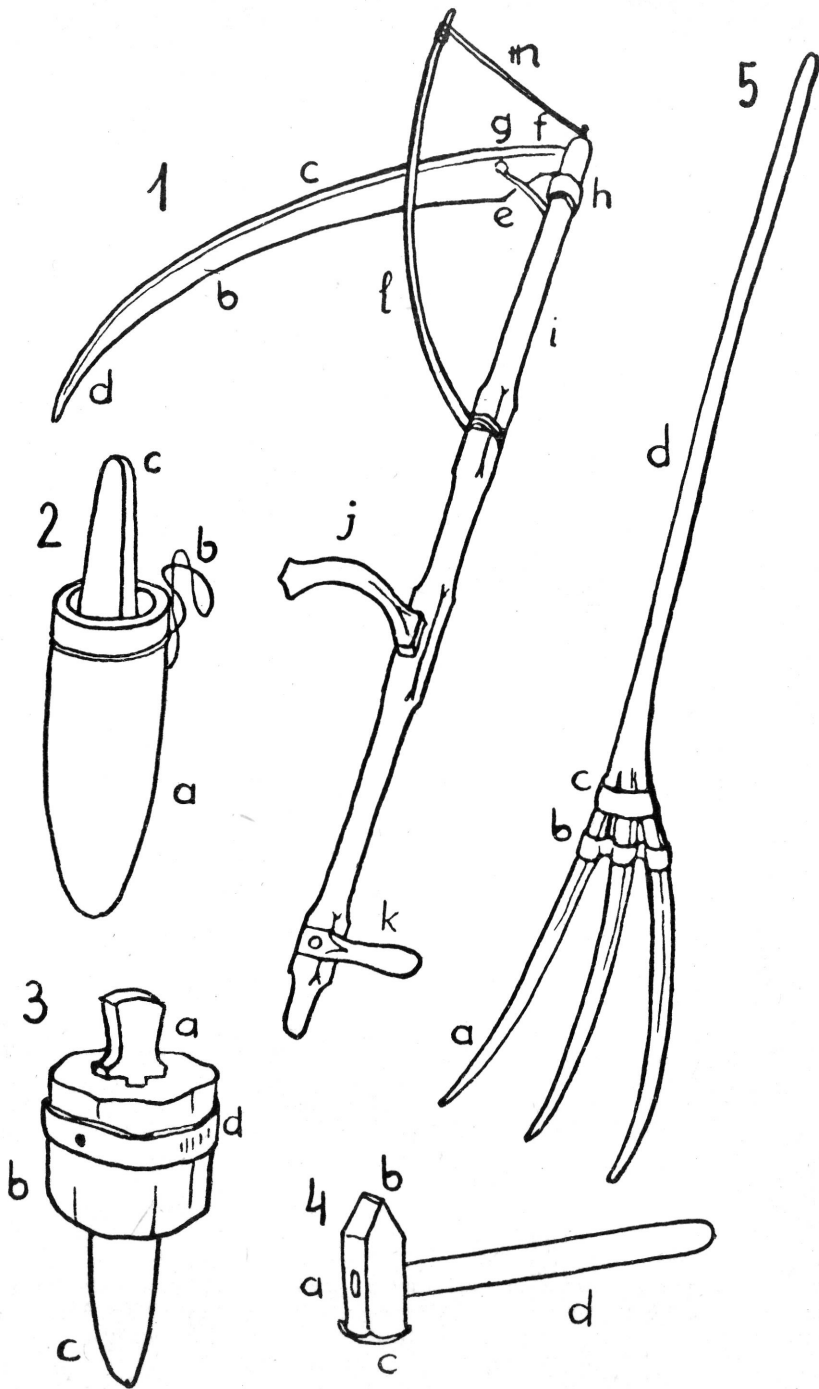
A tanulmány először a Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai (szerkesztette: Dankó Imre) 7. számaként, 1959-ben jelent meg.

Táblák:

Az I—IV. jelzésű táblákon levő szerszámok *Komáromi János*, Damjanich utca 6. szám alatti lakos s az V—VI. jelzésű *táblán* szereplő eszközök pedig magtáros *Balogh Lajos* Damjanich utca 1. szám alatti lakos tulajdona.

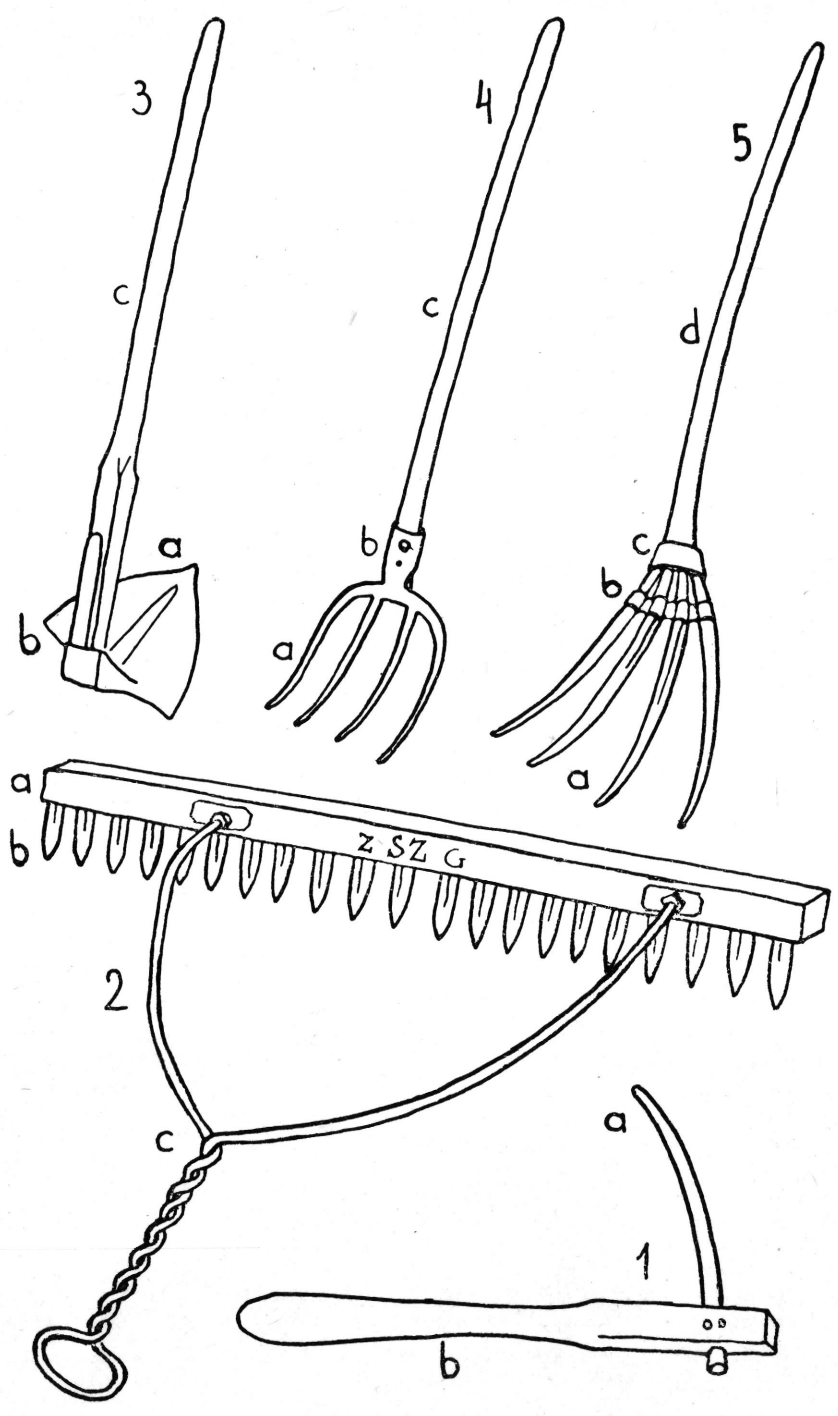
I. tábla:

1. *Kasza*. (a: 90 cm-es lánya, b: él, c: ornó, d: orr, e: sarok, f: nyak, g: nyakló az ékkel, h: örv, i: nyél, kőrisfából, 160 cm hosszú, j: nagykacacs, kőrisfából, 40 cm hosszú, k: kiskacacs, kőrisfából, 16 cm hosszú, l. takarófa, sztamarinifából, 90 cm hosszú és m: csapómadzag). 1940-ben vette K. J. Dobozon. Nyelét bognár készítette. Gabona és szalastakarmány vágására használja. Télen a kocsiszínbén gerendára s nyáron az udvaron fára akasztva tartja. — 2. *Tokmány*, a *kaszakövel* (a: tokmány, 20 cm hosszú s 5,5 cm átmérőjű, fűzfából készült, b: akasztó drótból, c. kaszakő, 22 cm hosszú). Sógora, Képiró Gábor ajándékba csinálta 1925-ben. 1950-ig kaszáláskor a kasza fenésére használta. Kamrában, a nagygerendára felakasztva tartja. — 3. *Ülő* (a: ülő, acélból, 2 × 3, 5 × 4 cm, b: tőke, nyárfa, 21 cm hosszú és átmérője 10 cm, c: hegye, d: karika, vasból). Veje Z. Szabó Gábor örökölte apjától, de csak 1937-ben kapta el. Tőkéjét is veje készítette 1949-ben. Csak a kasza kalapálására használják. Abrakos bakóban tartják. Kocsiszínbén egy fogásra akasztják fel. — 4. *Kaszakalapács* (a: kalapács, kovácsolt vasból 2 × 2, 5 × 10 cm-es mérettel, b: él, edzett, c: foka, d: nyél, kőrisfából, 21 cm hosszú). Veje, Z. Szabó Gábor örökölte apjától 1914-ben, de 1937-ben kapta el. Csak a kasza kalapálására használják. Ezt is az abrakos bakóban tartják. — 5. *Derekazóvilla* (a: ág, gyertyánfából készült, 70 cm hosszú, b: ágpánt vasból, c: nyakpánt vasból, d: nyél, gyertyánfából, 152 cm hosszú). 1912-ben vette a gyulai vásáron. Vontatórakásnál, szalmafeladásnál, szalmarudas gyűrésénél használták. Szénagyűjtésnél még most is használják. A polyvaszínben a gerendán van a helye.

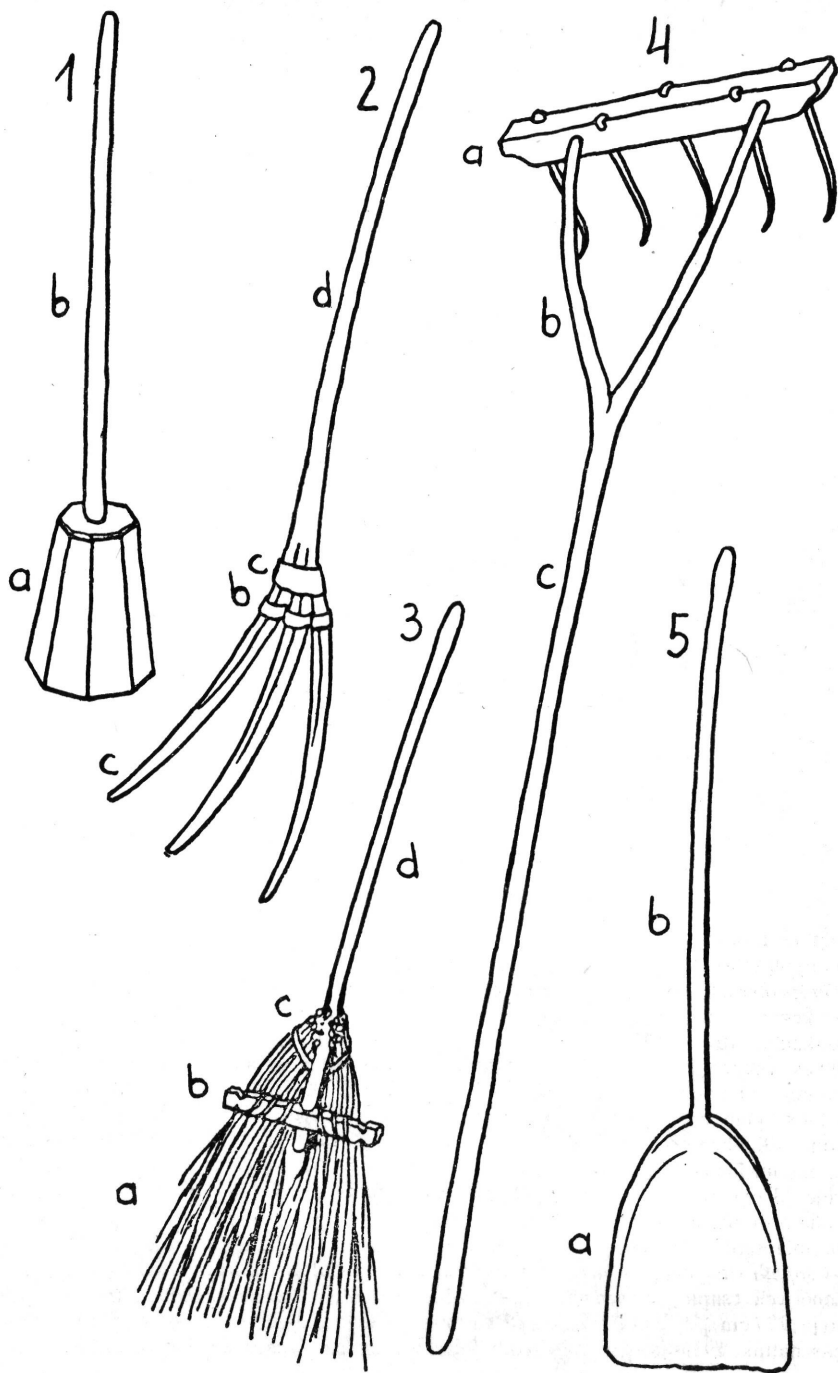
II. tábla:

1. *Kákó*. (a: kákó, kőrifsa, 28 cm hosszú, b: nyél, kőrifsa, 60 cm hosszú). 1946-ban készítette veje, Z. Szabó Gábor egy eltört villa ágából. Csak aratáskor marokszedésre használják. A polyvásszín szarufájára dugják, kívül: — 2. *Nagyereblye*. (a: fej, fenyőfából, $6,5 \times 8 \times 74$ cm, b: fogak, akácfa-ból, 21 db, 30 cm hosszú, c: nyél vasból, 146 cm hosszúságban). 1930-ban készítette veje. Tarlón használják a kaparéék összegyűjtésére. A polyvásszín oldalára akasztják. — 3. *Kapa*. (a: kapa, vasból, 23×25 cm, b: köpü, c: nyél, szerecsenydiófa, 137 cm). 1935-ben vette a dobozi Hangya Szövetkezetben. Ugyanílyent használtak a szérű készítésénél. Kapásnövények ápolásánál használják. Góréban, vagy a kocsiszinban tartják. — 4. *Vasvilla* (a: ág, acél, 23×31 cm, b: köpü, c: nyél, szerecsenydiófa, 121,5 cm). 1940-ben vette a dobozi Hangya Szövetkezetben. A szérűkészítéskor a torsot s a dudvát ilyen villával hordják le. Ma minden villásmunkára használják. — 5. *Négyágú favilla*. (a: ág, kőrifából, 65 cm hosszú, b: ágpánt, vasból, c: nyakpánt vasból, d: nyél, kőrifából, 118 cm hosszú). 1912-ben vette apja, K. István Gyulán, a nyári vásárban. Nyomatáskor a polyvát rakták vele. A rostálásnál a törekes garmadát vele rakták a rostába. 1920—22-ben használták nyomatásnál utoljára. A töreket még ma is vele rakják. Polyvásszínbe, a gerendára teszik fel használat után.

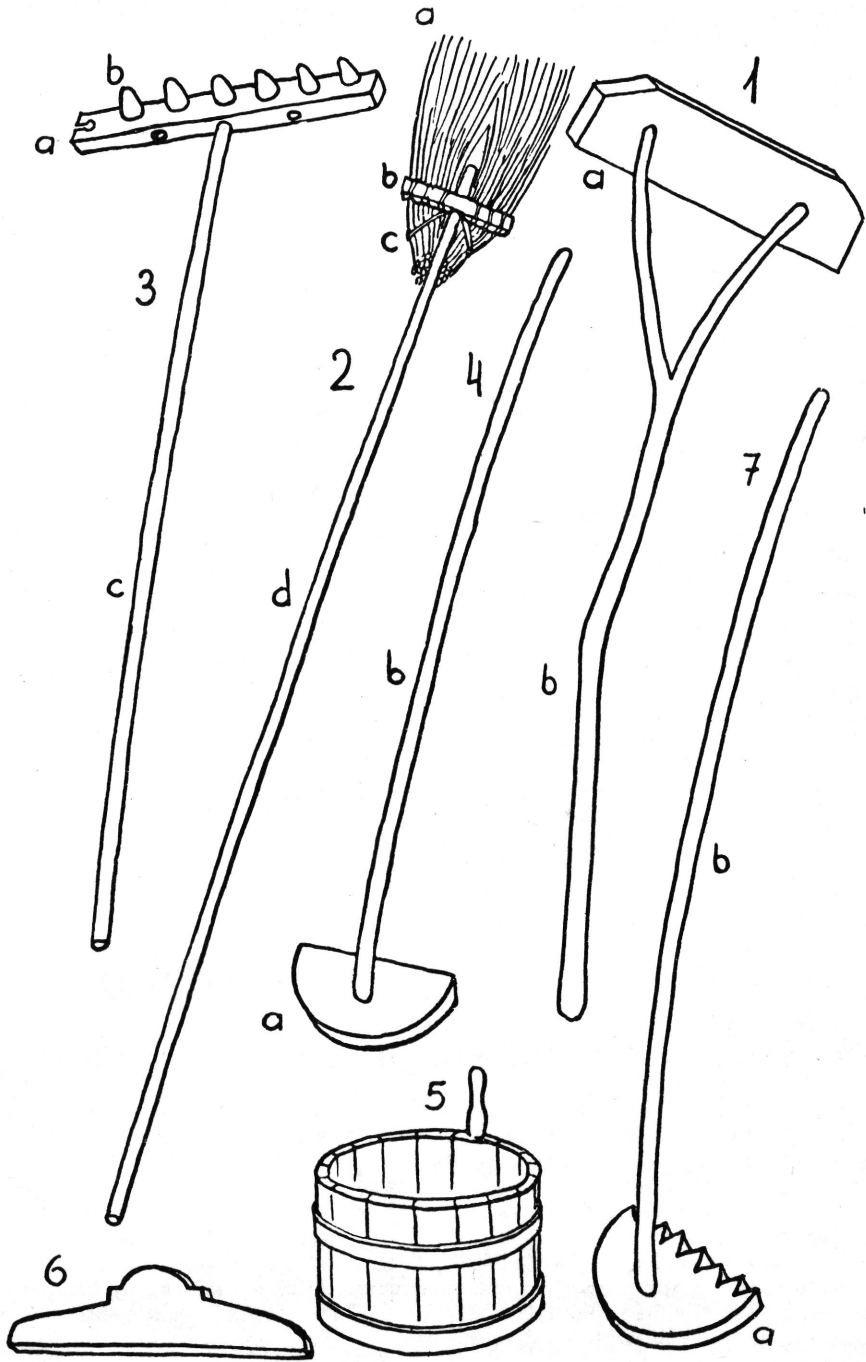
III. tábla:

1. *Furkó, dupófa*. (a: furkó, szilfa, kb. 30 cm s kb. 15—20 cm átmérettel, b: nyél, kőrisfa, kb. 100 cm hosszú). Nincs már meg. A méretek közlés alapján vannak feltüntetve. A nyomtatás idején a szerűkészítésnél használták. — 2. *Fordítóvilla*. (a: ág, kőrisfából készült, 55 cm hosszú, b: ágpánt vasból, c: nyakpánt vasból, d: nyél, kőrisfából, 102 cm). 1910 körül K. J. apja K. István vette a gyulai nyári vásárban. Nyomtatáskor fordításra használták. Szénagyűjtéskor még ma is használják. A polyvásszínben a gerendán van a helye. — 3. *Nyírfasöprű*. (a: nyírfavessző, b: keresztfa, c: gúzskötés, d: nyél). A söprű elkopott. Rajza közlés alapján készült. — 4. *Vasgereblye*. (a: fej, fűzfa, 3,5 × 4,5 × 55 cm, b: fog, vasból, 5 db c: nyél, tölgyfa, 218 cm). K. I. csinálta a fejet s a nyelet 1895-en. A fogakat árverésen vette valahol. Csak nyomtatáskor használták. 1920—21-ben használták utoljára. A nagypadláson, a kakasülön tartják. — 5. *Szórólapát*. (a: lapát, bükkfa, 40 × 25 cm, b: nyél, bükkfa, 100 cm). 1900 körül vették a gyulai vásárban. Nyomtatáskor vele szórták fel a gabonát. 1920—21-ben szórtak vele utoljára. Azóta télen havat hánytak vele. A nagypadláson, a kakasülön tartják.

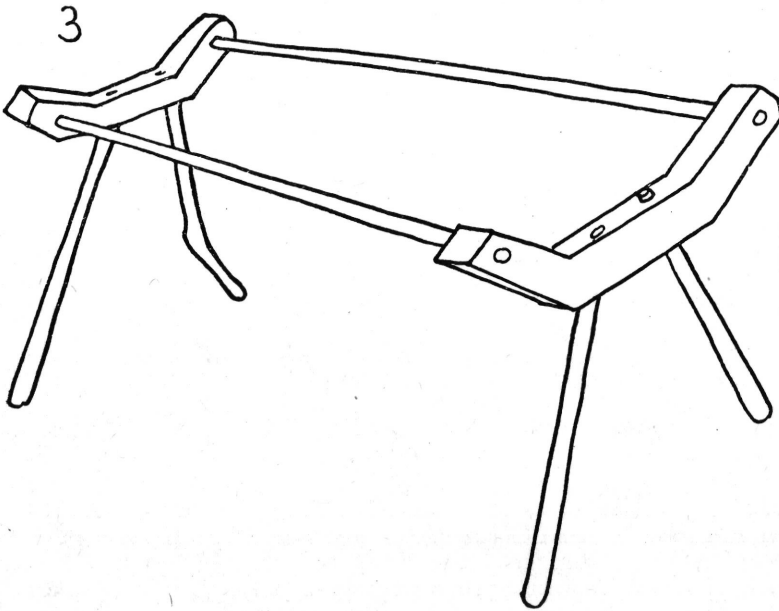
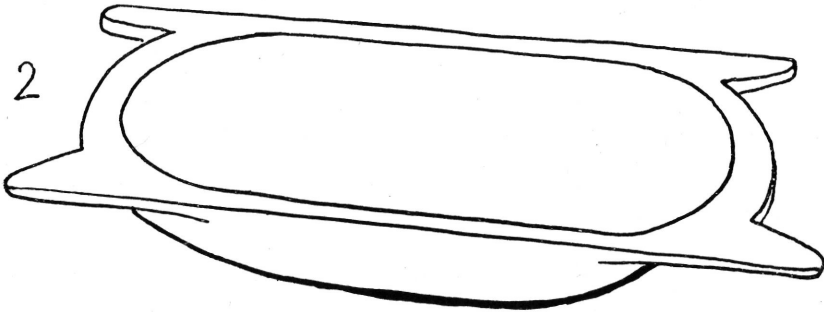
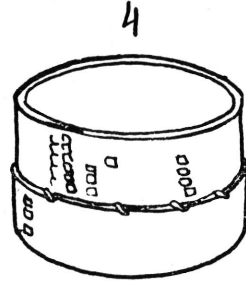
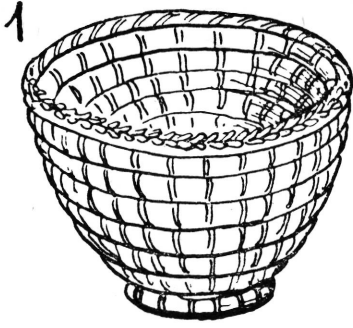
IV. tábla:

1. Toló. (a: deszka, tölgyfából, 58 × 14 cm, b: nyél, tölgyfából, 170 cm). 1898-ban készítette K. I. Csak nyomtatáskor a szem garmadába tolására használták. Nagypadláson, a kakasülön tartják. — 2. Fölözösöprű. (a: nyirfavessző, b: keresztfa, c: gúzskötés, d: nyél). Elhasználódott. A rajza közlés alapján készült. Csak nyomtatáskor használták. — 3. Kisgereblye. (a: fej, nyárfa 6 × 4, 5 × 48 cm, b: fog, akácfa, 6 db, 7 cm hosszú, c: nyél, tölgyfából, 132 cm). K. J. apósa Kárnyáczi Gábor csinálta az 1900-as években. A szérún is használták. A nyomtatás ideje után a földön, a háznál, a takarmány körül a kertben a veteményezésnél használják. A kocsiszínben van a helye. — 4. Toló, (a: deszka, fenyő, 28 × 14 cm, b: nyél, mogyoró 132 cm). E szerszám Papp István Kölcsey u. 24. sz. alatti lakos tulajdona. 1925-ben örökölte apjától. Csak gabonarostáláskor, a gabona összekaparására használták. A gabonásban, a kakasülön tartják. — 5. Félvékás. (csertölgyből készült, magassága 26 cm, átmérője 33 cm, fogója 14 cm). K. J. nagyanyja Balogh Julianna (1919-ben halt meg 79 éves korában) örökölte édesapjától. Azután úgy szállt K. J.-ra. 1920—22-ig a szérún is használták a gabona mérésére. — A vetőmagot még ma is vele mérik. A kamrában, a hombáron van a helye. — 6. Csapófa (fenyődeszkából készítve). Nincs már meg. Rajza közlés után készült. A gabona mérésénél vele csapták le a véka tetejét. — 7. Teregető (a: teregető, nyárfa, 28 × 15 cm, b: nyél, kökényfa, 177 cm). 1880 körül készítette Kárnyáczi Gábor. Búzamosáskor a nedves búza teregetésére használták. 1930-ban használták utoljára. A nagypadláson, a kakasülön tartják.

V. tábla:

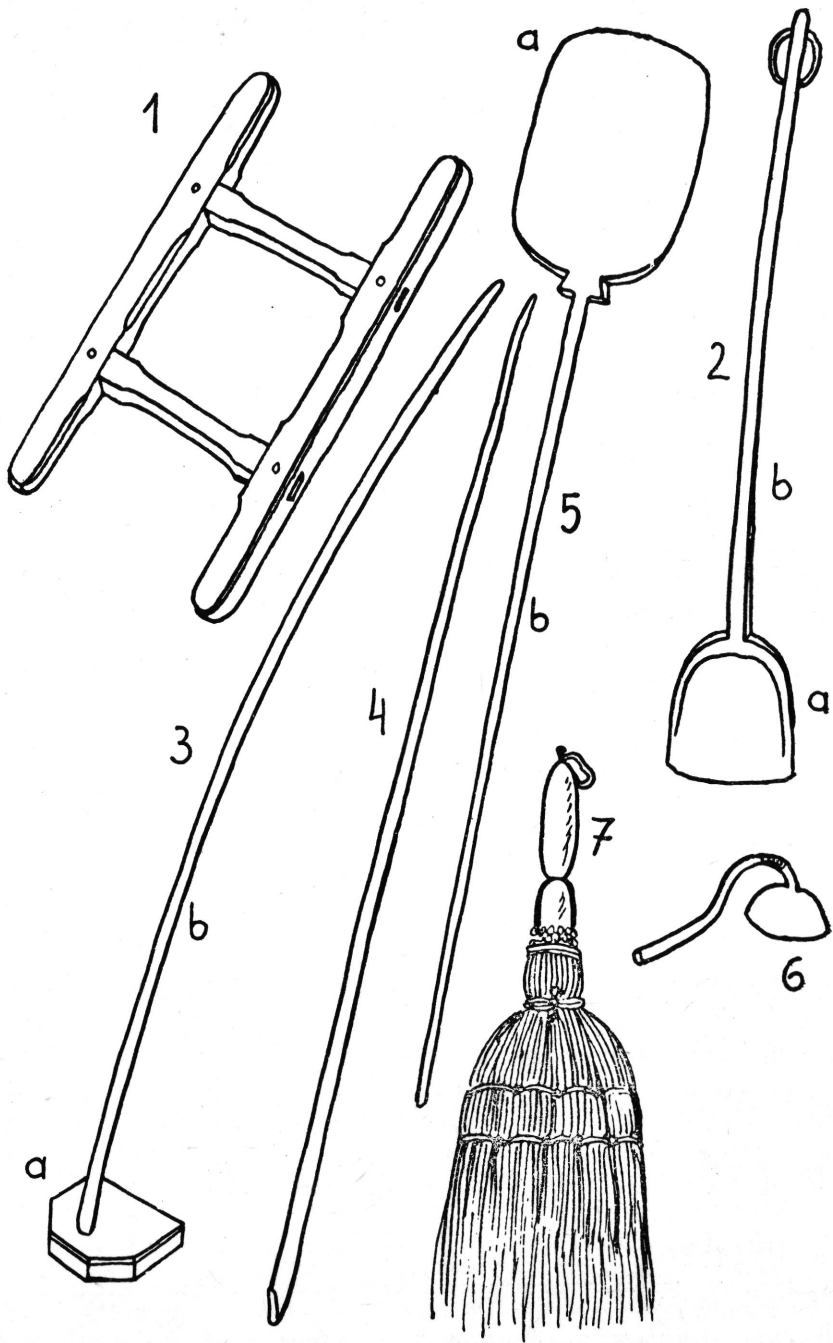
1. *Szakajtókosár* (szájátmérő: 36 cm, fenékátmérő: 18 cm, magassága 24 cm). Gyékényből s szalmából is készítik. 1951 augusztusában vették a dobozi nyári vásárban. Csak kenyérsütéskor használják. A kamrában falbavert faszegre akasztják. — 2. *Sütőteknő*. (a teknő fűzfából készült, hossza 120 cm, s szélessége 50 cm). 1910-ben használtan vették árverésen. Csak sütésre használják. A kamrában tartják. A zsákok mellé állítják. — 3. *Dagasztóalj*. (kőrisfa, hossza: 92, szélessége: 45 és magassága: 61 cm). A dagasztóalj Komáromi János tulajdona. 1935-ben készítette. Kenyérsütéskor és disznóöléskor használják. — 4. *Szűrőszita*. (a szitakéreg főzött fenyőfából készült, sással főzve; szitavékony sárgaréz szövetből, magassága: 16, átmérője: 25 cm). 1944-ben vették Békéscsabán, a piacon. Csak kenyérsütéskor használják. Konyhában, az ajtó mögött, falbavert szegre akasztják.

VI. tábla:

1. *Kovászfa*. (bükkfa, 63 × 25 cm). 1910-ben árverésen vették Dobozon. Kenyér és zsírsütéskor használják. A konyhában, az ajtó mögött, falbavert szegen tartják. — 2. *Kovászkanál*. (fűzfából készült, a: kanálfej, 8,5 × 8,5 cm, b: nyél, 44 cm). 1930-ban készítette Balogh Mihály. Csak kenyér- és zsírsütéskor használják. A kovászfa mellé akasztják. — 3. *Szivanó* (a: szivanó, tölgyfa, 17 × 20 cm, b: nyél, akác, 175 cm). Balogh Lajos 1945-ben készítette a szívófejet, de csak 1952-ben lett „felütve”. Csak kemencefűtésnél a parázs kihúzására használják. Az udvaron lévő eperfára akasztják. — 4. *Piszka*. (akác, kb. 200 cm hosszú). Jelenleg nem volt. — 5. *Sütőlapát*. (a: lapát, bükkfa, 45 × 35,5 cm, b: nyél, bükkfa, 142 cm). 1910-ben vették a környékbeli vásárban. Csak kenyérsütéskor használják. A kamrában tartják. — 6. *Teknőkaparó*. (kovácsolt vas). Gergely Istvánné tulajdona. Az evőkanál nagyságú kaparót özv. Balogh Mihályné nagyanyja, Gyenge Mihályné (1924 körül halt meg 84 éves korában) használta. Onnan került unokájához, Gergely Istvánnéhoz. Csak a sütőtekno kaparásához használják. — 7. *Kenyérsöprű*. (cirokból, a söprű 28, s a nyél 15 cm hosszú). 1950-ben készítette Kőteles Ferenc Dobozon. Csak kenyérsütéskor a kenyerek lesöprésére használják. A konyhában, a stélázi aljában tartják.

Az ábrákat a szerző vázlatrajzai alapján **Kerti Károly** grafikus-rajztanár (Tata) készítette.

Hagyományos népi lakáskultúra Dobozon

LAURINYECSNÉ SINKÓ ROZÁLIA

Doboz megyénk kis számú folyamatosan lakott, a törökpusztítást túlélte települései közé tartozik. Településképe: szabálytalan alakú halmaztelepülés, kacskaringós, zezugos úthálózattal.

A paraszti lakáskultúra vázlatos ismertetése előtt érdemes szót ejteni Doboz népi építészeti sajátosságairól. A lakóház mindennapi életünk színtere. A védelmet, kényelmet adó otthon kívül-belül magán viselte, kifejezte lakói társadalmi hovatartozását, anyagi helyzetét, ízlését és díszítőkedvét.

A dobozi parasztház alaprajzi tagolódása szempontjából a legnagyobb magyar házvidék, az alföldi, ill. közép-magyar háztípus jegyeit hordozza: egysoros, két, illetve háromszatú. A helyiségek száma, funkció szerinti megoszlása természetesen mindig az adott fejlettségi szinttől, a házban élők vagyoni helyzetétől, a családok számától, nagyságától függött.

A lakóházakat az utcafrontra merőlegesen építették, olykor előkerttel. Századunk első évtizedeiben terjedtek jobban a — békéscsabai podsztynás, pletykaelajú épületek hatására — a „tótos végű”, előtornácós házak.

Gunda Béla¹ 1934-ben dobozi gyűjtőútja során még találkozott földbe mélyített, putriszerű, ún. *bogárhátú* lakásokkal. Akárcsak a békési Sárrét falvaiban a folyamszabályozások előtt az árvízveszély miatt a dobozi házak falazata is kívül-belül sárral tapasztott fűzfavesszőfonatból állt. Ezzel egyidőben alkalmazták a fecskerakásos falazást, a lecsapolások után hódított teret jobban a vertfaltechnika. E hagyományos falkészítési módok mellett megjelent és fokozatosan helyükre lépett a vályogtéglás építkezés, majd a vályogot gyári téglával vegyítették.

A házak tetőszerkezete többnyire egyszerű, szarufás, oromzatos nyeregtető, az ezeket felül összekötő kakasülövel. Nyomokban még fellelhető a korábbi, ágasfás, szarufás tetőrögzítés. Az ereszt csüngős szarufás szerkezet alkotta, az udvar felől meghosszabbított szarufákat szelemennel és ágasfákkal támasztották alá, az így nyert szarufás félereszt *eresz aljának*, *ház elejének* vagy *gangnak*

nevezték. A tetőfedés alapanyagát az előző századokban jelentős mértékben a nád adta, bár szegényebb családok — még századunk elején is — kóróval, gazzal, szalmával földték hajlékukat, (innen eredt a Kórós ragadványnév is), ill. melléképületeken napjainkig általános héjazat a kóro és szalma. A község első cseréptető házat 1910 körül, a mai Rákóczi F. utca 17. szám alatt, Fekete János építtette.

A múlt században még igen gyakran számított a kétsejtű, ház—pitar felosztású lakóépület. A mellékük emelt pitvarból nyíló harmadik egységet először csak kamraként hasznosították, a vagyonosodással, berendezési tárgyak, bútorok gyarapodásával ezt a helyiséget is *háznak*, *kisháznak*, *szobának* rendezték be, kemencével látták el. Dobozen is, ahogyan a magyar nyelvterület nagy részén, háznak nevezték a szobát. A *kamara* pedig negyedik osztatként kikerült, bejárata a tornácról nyílt, megőrizte korábbi tároló szerepét.

Az utca felőli kerítések vasszöből, nádból, kóróból fonták, később lécekből, deszkákból állították össze, és csak hátul, a kert aljában tartották meg a korábbi kerítésformákat. Gyakori a kalapos, zsilipelt deszkapu, *kiskapu*.

A dobozi parasztházak szerkezetileg, formai jegyeiket tekintve a Banner János² által leírt békési lakóházakkal, ill. Szűcs Sándor³ és Dám László⁴ tanulmányaiban ismertetett sárréti házakkal rokoníthatók.

A *pitart* két részre tagolta a mestergerenda, a külső átjáró, közlekedő térre, a tulajdonképpeni pitarra, valamint a belső tüzelő, sütő-főző területre, a *kéményaljára*. A mestergerenda alsó síkja lejjebb volt a bejárati ajtó (sokszor kétrészes *verőcajtó*) szemöldökfájánál, ezáltal biztosították a megfelelő huzatot, hogy ne kerülhessen a szemmaró, csípős füst a szomszédos helyiségekbe. A szabadkémény (pendelykémény) nádból vagy sövényből, később gerendából épített vázát vastagon betapasztották, ezt a kéményvázt utóbb vályogboltozat váltotta fel.

A kémény tartószerkezete a boltozatos hátsó fal, a *külábakon* nyugvó mestergerenda volt, valamint részt vett a kémény terhének viselésében a két harántfal is. A mestergerendát a két oldalsó falnál sárból, ritkábban vályogból rakott, 150—170 cm magasságú 50—60 cm széles pillérek, hengeres, ill. hasábformájú ún. *külábak* támasztották alá. Nagy gonddal ügyeltek a kémény biztonságára, tisztán tartására, a kéményre téglából boltozatos tűzfogókat, szikrafogókat készítettek. A szabadkéményt legalább havonta takarították, a lerakódott, erősen kátrányos részeket lakaparták, a leszakadt, levált tapasztásokat felújították, kijavították. A *kéményaljában* a mestergerendára merőlegesen fagerendákat, erősebb botokat helyeztek, rájuk aggatták a kolbásztartó léceket, ide került a füstöltnivaló disznóhús, sonka, kolbász, szalonna. (Dobozen is a hosszabb testű szalontai sertést tenyésztették).

A dobozi lakóházak tüzelőberendezéseik alapján viszont már az erdélyi vagy keleti házvidék vonásait viselik magukon. A dobozi tűzhelyek típusait, fejlődésüket kronológiai rendben, összehasonlító elemzésekkel tekintette át Gunda

Béla már említett tanulmányában. „A sárréti területek az erdélyi nyílt tüzelős kandallós és az alföldi zárt tüzelős házvidékek átmeneti sávjába tartoznak”.⁵

A *kéményaljában* félkörben, kb. 40—60 cm magasságban 40—50 cm széles sárpadka, ún. *párkány* húzódott. Ez a kéményalját belül körbevevő, szegélyező padka korábban fekvőhely volt, majd pihenő és tároló területté alakult.⁶ A következő fejlődési fázisban a *párkány* szélére tűzhelyeket, katlanokat építettek. A pitvar hátsó felében magasodott kb. 80—100 cm-nyire 120—150 cm hosszúságú nyílt tűzhely, az ún. *konyha*. A recens anyagban már nem találkoztam a *konyha* korábbi, tűzhely, tüzelő értelmével, jelentésével, de idősebb adatközlőim leírták gyermekkori emlékeik alapján az asztalszerű, pitvar közepén álló tűzhelyformát. Lakodalmak, disznótorok alkalmával főztek ezen.

A századforduló táján a füstös terület csökkentése érdekében módosították a *kéményalja*, ill. *pitvar* füstelvezetését. A szabadkémény nagyobb részét nádpalóval, nádszövettel, sárlécekkal lepadlatolták, „lestukatorozták”, s ezen egy deszkaajtós bebúvó nyílást hagytak, amelyen keresztül beakaszthatták a füstönivalót.

A tűzhelyek füstje az elfalazott zárt kéménybe, a *kuminba* vagy *kuminlyukba* áramlott⁷. A *kumint* úgy hozták létre, hogy elkülönítettek a szabadkéményből egy kb. 0,8—1 méteres sávot, deszkaajtóval látták el, innen fűtötték a kemencét és a katlant, erre a területre, a *kuminlyukra* korlátozódott a füstelvezetés.

Századunk első felében megfogyatkoztak, lassan ritkultak a szabadkémények, a kéményeket a szoba és konyha harántfalába építették. A *kumin*, szabadkémény és a hagyományos tüzelők a konyhából kiszorultak a melléképületekbe. Dobozon is a nyári konyhák őrizték legtovább a katlanokat, kuminokat, napjainkra mindössze négy-öt helyen. Például S. Szabó Lászlóék 1905-ben épült nyári konyhájában a Rákóczi utca 15. szám alatt.

A katlanok tetejére üstméretű mélyedést vájtak, disznótorok, lekvár-, és szappanfőzések alkalmával ide helyezték az edényeket. Gunda Béla lejegyezte Dobozon a szabad tűz fölé függesztett kampós, láncos bográcsos főzésmódot is. A katlanok helyére a zárt tüzelésű ún. *berakott parheltek* kerültek, majd ezek utódjai a könnyebben mozdítható, több rendeltetésű vas főzőlapos, *vas platnis*, *vas plattos csikós parheltek* lettek.

A szobabeli *kandalló* szintén a sárréti települések kemence melletti nyílt tűzhelyével, ill. az erdélyi kandallókkal rokonítható.

A *kandalló* a kemencepadka végén, az ajtó mellett helyezkedett el, elsősorban téli szobamelegítésre, főzésre használták. A kandallót a kemence folytatásának is tekinthetjük: a kemencepadkát peremmel megemelték, ezen tüzelőgödört mélyítettek, a tüztér fölé csonkagúla vagy félméhkas alakú füstelvezető borult, a kandalló füstje a falba vájt, ferde nyíláson keresztül távozott a szabadkéménybe. A kandalló sosem helyettesíthette, pótolhatta a kemencét. A kandalló szerepét itt is átvette a *berakott parhelt* századunk elejére. A szobai nyílt tűzhely tárgyi emlékére nem akadtunk, viszont meglétéről, egykori szerepéről az ajtó

felől hiányos, ill. lebontott padka, és természetesen idősebb adatközlők elbeszélései tanúskodnak.

A szoba közel egyötödét kitöltő, padkával szegélyezett boglyakemencét, *búbos kemencét* télen minden reggel náddal, *kóróizikkal* fűtötték, ez a konyhai munka is főleg az asszonyokra hárult.

A kemencéket helybeli mesteremberek, specialisták építették, ám olykor a gazda maga is hozzálátott egy kis segítséggel. A Körös-parton „fecskeszaros”, sárga, agyagos földet szedtek, jó keményre kidolgozták, „nehéz sárrá” gyúrták, megsózták, hogy nyirkos maradjon, ne száradjon ki könnyen. A nehéz sárral „megrakták” a kemence alját. Körben, körülbelül egymástól tíz centiméteres távolságra kender-, kóró-, vagy vesszőszálakat szúrtak az alapba, közéjük *csukákat*, szalmás sárgöngyöleget csapkodtak, alaposan *megetonyázták*, megveregették, hogy erősen álljanak, összetapadjanak, végül az építményt mindkét oldalról betapasztották sárral. A kemence tetejére sűrűn vesszőköteget — illetve a váz egyéb anyagát — fektettek. Az új kemencét két napig fával fűtötték, óvatosan, lassú tűzzel szikkasztották. Ügyeltek: a sár meg ne lágyuljon, ne repedezzenek, „össze ne ugorjanak” a falak. A kemenceajtó, az *előte* formáját vastagon rátapasztották a falra, mikor megszáradt, ásóval „kinyesték”, kivágták, s a kemence szája elé tették.

Az első világháború után jelentek meg egyre nagyobb számban a *búbos kemencék* mellett a hazai cserépből vagy idomtégeléből rakott hasáb alakú ún. *sifonkemencék*. Nem csak alakjuk, festésük, díszítésük is a szobai *sifonokat*, szekrényeket utánozta, olykor még a fiókok helyét is bejelölték. Ma még több helyen találkozhatunk *tükör* vagy *tükrös kemencékkel*, szélein kb. 10—15 cm széles, egy cm vastagságú perem, ún. *prém* emelkedett, közepén tükröt mintázó mélyedést hagytak, felül köríves, alul és oldalain egyenes vonalakkal.

Legtöbb családnál az utca felőli szoba, a *nagyház*, nagyszoba volt a lakótér, a mindennapi munka színtere, itt tartózkodtak hosszabb ideig. Főként télen kíváncsok a füstös, hideg, huzatos pitvarból a védettebb, melegebb helyiségbe. A *nagyházban* látták el a kötött heti munkarend és szigorú munkamegosztás előírta tennivalókat. Módosabbaknál a nagyház töltötte be a tiszta szoba szerepét. Akkor is nagyobb figyelmet fordítottak az ünnepibb, „cifrább” berendezésre, ha eladó sorba került a lány. A tiszta szobába vezették a megtisztelt, tekintélyesebb vendégeket, itt vetettek ágyat hat hétre a gyermekágyas anyának. A vagyoni helyzettől függetlenül számos példa akadt arra is, hogy a hátulsó *kisszobát*, *kisházat* alakították ki reprezentatív, vendégfogadó célokra, s a tágasabb, világosabb nagyházban folyt a munka és itt volt a hálóhely is.

Idősebb adatközlőink elbeszéléseiből kiderült, hogy szüleik, nagyszüleik szobáiban századunk első évtizedeiben csaknem egyöntetűen a sarkos, diagonális elrendezési mód érvényesült. Ez a régebbi típusú térbeosztás szinte egész Kárpát-medencét jellemezte. Dobozen idősebb emberek otthonában még megfigyelhető a sarkos vagy párhuzamos szobabelső. Az újabb keletű, polgári, centrális

bútorbeállítás a kettős ágygal, középre helyezett asztallal, székekkel, viszonylag későn, az 1940-es évek divatjaként terjedt el.

Dobozon is elkülönül, elég jól körvonalazható az asztal környékén kialakított ún. kultikus terület és a kemence körüli ún. munkatér.⁸ A nagyház jobb oldali sarkában terpeszkedett a búbos kemence, pokróccal takart padkájához tessékeltek a közeli vendéget, átszaladó látogatót. Az „ajtó háta mögött”, a padka mellett kaptak helyet a gyerekek, itt játszottak, étkeztek. Az asszonyok ezen a részen dagasztották a kenyeret hét utolján, hétfőn, a mosás napján a kemence mellé állították a teknőt. Télen, mikor a férfiak már beszorultak a földekről, kinti munkákról a fűtött szobába, gyalogszéken vagy a padkán ülve javígtatták szerszámaikat, hántották a tengerit, fonták a durvább kenderszösz. A szegletes vagy sarkos elrendezésű szobákban, *házakban* a kemence mögött, a „fönti sarokban” állt a *felvetett ágy, nagyágy*, ha nem tartottak külön tiszta szobát, ez volt a szülők fekhelye. Az ágy elé két, esetleg három *karszéket* helyeztek. A kemencével átellenben, a sarokban, az asztal mögött kétrészes pad, a *saroklóca, karos lóca*, más néven *körlóca*. Az udvar felőli oldalablaknál a kelengyész láda, majd egy egyszerűbb, lécvázaz fekvőalkalmatosság, a *vacok* következett. A bejárati ajtóval szemközt, a mestergerenda alá függesztették ferdén, *srégen* a *tornyos tükröt*, alatta ruhatartó *nyerges* vagy *tulipános láda* állt. Régebben a házak mestergerendáját a harántfalba épített ágafák támasztották alá, ezért nem kerülhetett középre az ablak. Később a gerenda alatti láda helyére háromfiókos *sublót*, ritkább elnevezéssel *komód* került.

A párhuzamos szobabelsőben hiányzott a sarokpad, az asztal mögé rövidebb támlás padot, *kanapét* állítottak, rendszerint a kanapét az utcafront falához, a gerenda alá, középre tették. Az oldalsó falaknál párhuzamosan ágyak foglaltak helyet. Terepmunkám során Dobozon mindhárom elrendezési móddal találkoztam.

A bútorokat, berendezési tárgyakat színük, motívumaik szerint lehetőleg igyekeztek összehangolni. Leginkább a barna különböző árnyalatai uralkodtak, igen kedvelték az „őzbarna” tónust, a tornyos tükrök és sublótok faragott díszei szintén harmonizáltak. A sarokpad, később kanapé előtt négyszögletes asztal állt, kemény és puha fából egyaránt készíthették. A szétnyitható tetejű asztaloknak lakodalmak, disznótorok, nagyobb családi ünnepek, összejövetelek idején látták hasznát. Általánosnak mondhatjuk a négyszögletes asztalokat, melyeknek esztergált lábait átlósan *keresztfával* rögzítették, erősítették meg. Hoszszabb lapú, X-lábú, ún. *kecskelábas* festett darabbal is találkoztunk. A disznótori *bárdoló nagy asztalt* peremmel látták el, mindig keményfából csinálták. A hajdani megszabott ülésrend napjainkra elhomályosult, jelentőségét veszítette. A *saroklócán* az ablak felől a fő helyet az édesapa foglalta el, oldalára ültek idősebb fiai, a férfiak a családból. Ezzel a hellyel kínálták napközben a megbecsült, rangosabb férfi vendégeket. Étkezések alatt az asszonyok asztalhoz ültek, de mindig csak szélről, „az asztal végénél”, hogy könnyebben mozdulhassanak, felszolgálják, kivigyék az ennilát. A gyermekek akkor kerültek szüleik

mellé a *nagyasztalhoz*, ha megkeresték kenyerüket, önálló fizetéssel rendelkeztek, a felnőttekkel együtt kivették részüket a fizikai munkából. „Ha előttem kaszálni, kapálni tudsz”, idejöhetsz, monda az apa. Az asztalt hétköznapiakon nem fődtek le mindenütt, később *hetelő*, *asszonyszütte* kendervászon terítőt tettek rá. Az abroszokat, kendőket, törülközőket — a békési Sárrét településeinek szötteseihez hasonlóan — egyszerű, beszótt, piros, ritkábban kék pamut csíkváltozatok ékesítették. Az ünneplő textiliák már kender pamutfonál keverékéből vagy tiszta pamutból készültek, díszük az összetettebb, munkaigényesebb *szedett* motívum: *kalászos*, *fogazásos*, virág, leggyakrabban rózsaminta. Külön karácsonyra szótt, csak ekkor használt abrosz nem volt, az ünnepi asztalt a legújabb, legszebbnek tartott terítővel takarták. A dísztörülközőket előbb az ajtó szögére, *hevederére*, majd az esztergált, *gombos végű* törülközőtartóra rakták. Ugyancsak kézi kidolgozású az ablak előtti kétrészes függöny, *firhang*, széleit lyukhímzéssel, fehérhímzéssel, *slingolással* díszítették. A lakás beszótt csíkú, szedett mintás házi szöttesei helyébe a hímzett textilek, utóbb a gyári termékek léptek.

A jómód kifejezői voltak a festett, olykor feliratos bútorok, így a mennyezetes nyoszolyák is. Az 1715-ik évi dobozi boszorkányperben már szó esett lefüggönyözött, szúnyoghálós ágyról.⁹ A sötét alapon világosabb virágozású, mintájú ágyak, mint a többi festett, faragott szobabeli bútor, békéscsabai asztalosmesterek keze munkáját dicsérik, ill. hatásukról árulkodnak. A díszes nyoszolyák egyszerűsödött utódai a barokkos, tornyos végű ágyak. Elejüket, végüket a kanapé támlájához hasonlóan betétekkel, vésésekkel gazdagították. A lécvázis ágyak magas lábakon álltak, az idősebbek kis *gyalogszékről* vagy sámliról léptek föl fekhelyükre. Az ágy alja tárolásra szolgált, jól megfér itt télen kosárban a tojásait költő kotló, ruca, az ágy alá tolták a krumplit, homokba tett zöldséget és a csizmahúzó *fakutyát*. A tiszta szobában vetették föl az ágyat, a kendervászon derékaljon „hegyivel összeefe” 4—6 *slingolt végű*, fodros párna sorakozott, a fehérhímzések, lyukhímzések alá színes „glotbetétet” csúsztattak. Sok helyütt a család vagyoni helyzete, létszáma nem engedte, nem tette lehetővé, hogy külön, használaton kívüli ünneplő ágyat tartsanak, hiszen így is jutott 2—3 gyerek egy ágyba, egymás mellé. Mégis eleget akartak tenni az illendőségnek, iratlan szabályoknak. A szalmazsák fölé léckeretet emeltek, s az ezáltal megmagasított ágyra helyezték a díszes párnákat. A *bódés ágy* alá kényelmesen bebújhattak a gyerekek. A *bódé alá* dugták nappal szem elől a limlomot, szövöszékről lekerült pokrócokat. A *bódés ágy* használata általános volt. A durvább, ritkább szövésű kendervászon szalmazsákokban nyaranta, aratás után cserélték, felfrissítették a szalmát, a hosszú szálú szalmát kedvelték, az nem töredezett, puha maradt. Három-hat párnát és egy öt-hét kilós, *másod-*, *harmad-tépésű*, pelyhes libatollal telitömött *nagydunyhát* kapott hozományba a fiatalasszony. A gyári, politúrozott kettős ágyak és rugós *hencserek* elterjedésével megváltozott a szoba képe, az ágyneműk elhelyezése, divatba jöttek a vásári, bolti ágyterítők. Az ajtó mögötti, egyszerű, lécvázis, deszkából összetakolt,

csuhé-, vagy gyékényfonatos aljú fekfőhelyen, a *vackon* sokszor csak pokróccal borított szalmára feküdtek, rossz szűrrel, subával, nagykabáttal takaróztak. Az azonos nemű gyerekek aludtak együtt, „fejtől-lábbal”, a *bóds ággyba* és *kemen-cesutba* is bebújtak. A férfiak nyáron kint éjszakáztak a jószág mellett az istállóban vagy a gangon. A tornyos ágy oldalánál állt a többnyire puha fából, fenyőből, nyárból készített talpas, *ringó bölcső*. Disze: rácozás, olykor festett motívumok, oldalán esztergált *gombok*, akasztók. Egy bölcső több családot kiszolgált, öröklődött. Gyorsan követték egymást a gyerekek. „Egyik kicsi, másik pici”, mondták, a bölcsőből kikerült gyerek még néhány évig édesanyjával alhatott. A bölcső talpára madzagot kötöttek, az anya lábához erősítették, hogy fekve, álmában is ringathassa a kisbabát.

A gyulai Erkel Ferenc és a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum néprajzi gyűjteményében Lükő Gábor, Oláh Andor és Tábori György 1950-es évekbeli dobozi gyűjtőmunkája eredményeként értékes bútorok, berendezési darabok — terepen már fel nem lelhető tárgyegyüttesek — tanúskodnak az egykori bútorstílusokról, díszítőtechnikáról, motívumkincséről. Lükő Gábor¹⁰ 1950-es években Dobozon még láthatott a *házban* ácsolt, geometrikus díszű ruhatartó ládát, *szekrényt*. Ezeket a korai típusú ládákat hasított, bárdolt kemény fából, többnyire tölgy vagy bükk deszkából *nútolással* állították össze, *gömbölyű, nyerges* fedelüket, oldalukat vésett vonalak, körívek, rozetták, stilizált alakok ékesítették. 1987-ben 1863-as évszámú, ácsolt láda gazdagította a békéscsabai múzeum néprajzi raktárát, az eladó szerint anyai nagyapja barkácsolta a *nyerges ládát*. Vagyonosabb lány két ládában vitte stafíringját, előfordult, hogy a régebbi ácsolt mellett foglalt helyet az újabb eredetű asztalos termék, a *tulipános láda*. Gyalult fenyődeszkákat fecskefarkas fogazással illesztettek össze, a sötétebb, barna, kék alapot fehér, piros, sárga, kék színekkel cifrázták, gyakori volt a láda oldalát két mezőre osztó, vésett vagy festett pajzsban a virágfüzér, virágcsokor, olaszkorsós minta. Belül a láda tetején a készítés idejét, megrendelő, megajándékozott nevét olvashatjuk, leginkább az esketés időpontját, hiszen kelengyes ládáról van szó, például: „Készült ez láda Szabó Elonának Az 1865”

Itt is tulipánosnak mondtak minden festett, virágzott ládát, motívumától függetlenül. A tulipános ládát elől cizellált, kovácsoltvas kulcspajzs, két oldalt vésett, faragott szegőlécek díszítették. Nemigen történt meg, hogy a fiatal pár házasságkötés után egyből „házra menjen”, önálló lakásba költözzön. Rendszerint a legény szülei fogadták be az ifjú házасokat. A legény ritkán „nősült be”. A fiatalok foglalták el a *kisházat*, a menyecske bútorai gyakran félre kerültek, mivel az anyós stafíringját illette meg fő hely, csak évek múltán ékesíthették szobájukat saját bútoraikkal. A *kis ládába* tették a fehérműt, alsó ruhát, a *nagy ládába* kabátokat, férfiholmit. A ládák léce letöredezett, tetejük elkallódott, az egykori mives, szép darabok eresz alatt, kamrában, fészerben hevernek, pedig a megörzött, viszonylag épségben megmaradt ácsolt és tulipános ládák méltó díszei lehetnének egy helybeli helytörténeti gyűjteménynek, tájháznak.

Későbbi, viszonylag egységes kivitelezésű és rendeltetésű tárolóbútor a *sublót*.

A hagyományos, szegletes berendezésű szobákban a mestergerenda alatt, az utcai ablak mellett, ill. két ablak között állt, szemközt a bejárati ajtóval, felette a ferdén felfüggesztett tükör. Színe barna, esetleg fekete, ezt a bútorfaját is a szomszédos városok, községek vásárain szerezték be, legtöbbször Békéscsabára jártak, de felkeresték Gyula, Békés, Mezőberény és Vésztő vásárait is. A sublót-fiókokon két oldalt porcelán vagy esztergált kihúzógombok, fémkarikák voltak. A sublót tetejét *asszonyszőtte* abrosz takarta, rárakták a mutatósabb cserép- és porcelánedényeket, findzsákat, üvegpoharokat, itt kapott helyet a borotválkozó tükör és ovális formájú, festett, szalag-, varróeszköztartó kéregdoboz. A faragott, festett tornyos, néha rácsos ajtajú fali vagy saroktékába tették a féltettebb tárgyakat, orvosságot, fontosabb iratokat, valamint a legtöbbször békési vagy gyulai fazekasműhelyekből származó zöldmázás, felírtos *pálinkásbutikákat*, *butellákat*. Szintén tárolóhelyként szolgált az olykor deszkaajtóval, függönnyel fedett fali mélyedés, a *vakablak*, alján, esetleg polcain kulcsokat, keféket tartottak. Az újabb, nagyobb tárolók megjelenésével csökkent a tékák népszerűsége, lassan kikerültek a divatjamúlt tárgyakkal a konyhába, kamrába. Napjainkban szerszámok férőhelyei.

A kemence tetején aszalt gyümölcsöt, gyógynövényeket szárítottak, a kemence torkán altatták csuprokban a tejet. A kemence feletti *folyógerendákra* fenyőfából faragott ruhaakasztó, ruhaszárító léceket erősítettek. A gerendaközökben jól megfértek a kisebb eszközök, a borotvatartó, csizmasubickoló, házi szappan, mángorló. A lakást díszítő népművészeti tárgyak, a sokszor jegyajándékba szánt munkaeszközök, faragott, vésett mángorlók, masinatartók, tükrösök, sőtartók ügyes kezű, művészkedő pásztorok, parasztemberek ízlését, türelmét dicsérik. A tükör mögé, sublótterítő alá pénzt rejtettek, iratokat csúsztatnak. Vagyonosabbak otthonát jellemezte az alul kétajtós, felül polcos, üvegezett szekrény, az *almárium*. A *kaszli* és *almárium* később a konyhai bútorok számát gyarapította, ezek feleltek meg legjobban az edények raktározására. A szekrények, *sifonok* egyszerűbb kivitelű, korábbi képviselői egyajtósak, díszük a kiugró perem, *prém*, vésett, faragott szegőléc. A kétajtós, politúrozott gyári termékek rohamosan szaporodtak.

Az asztal mögötti falnál állt a kétrészes *saroklóca*, *sarokpad*, két vége derékszögben illeszkedett. Támlája rácsozott vagy fűrészsel kialakított ún. *rostélyos*. A padrészek találkozásánál, közepén tartották faládikában, gyékényből font kosárban a vászonkendőbe burkolt kenyeret a *nagykéssel*, kenyérvágó késsel együtt. A sarokpadok többsége egyszínű, barnára pácolt. A szobaberendezés átalakulásával a saroklóca szerepét átvette a *kanapé*, amely már polgári hatást mutat, betétes támlája biedermeier vonalvezetésű. A kanapé szintén az asztalhoz került, majd a sarokpadhoz hasonlóan egyre kijjebb vándorolt, a konyhába, melléképületekbe és utóbb a gangon kínált pihenőhelyet. Mostanában a támlabetéteket világosabbra festették, az ülőrész és a lábak megőrizték barna színüket. A háttámla nélküli csapolt lábú padokat nevezték *rengőknek*.

Helybeli asztalosok, ácsok munkái a karszékek, *gondolkodószékek*, de hozzá-

értő, barkácsoló gazda is kifaragta, összeállította családja kisebb, nagyobb székeit. Például eperfából körtefa berakásokkal, a szék oldalára, támlájára a készítő vagy megrendelő, esetleg megajándékozott nevét, a készítés idejét vagy valamilyen jeles esemény dátumát rakták ki, egyaránt alkalmaztak arab és római számokat. A négyes fonású, gyakran rombusz mintás csuhé, gyékény ülőlapok mellett szép számmal akadtak deszkaülőkés és *rámás aljú* lécvázaz székek. A félköríves, háttámlás *patkószékeket* Mezőberényből szereztek be. A székek lábát esetenként megrövidítették, levágták, s ily módon *fonószékként* használták. Viszonylag kevés csapolt lábú, festett, áttört faragású székekkel találkoztam Dobozon.

A gyermekbútorok közül — a már említett bölcsön kívül — legismertebbek az *állóka* és *járóka*, a gyermek elhelyezését és járni tanulását segítő eszközök. Az állóka csapolt lábú, deszkalapján kör alakú lyuk volt, ebbe állították a kicsit, hogy ne ráomljon, kárt ne tegyen magában és a berendezésben, míg édesanyja dolgozott. A járóka szintén lécvázaz szerkezetű, három kisméretű kerekét T alakú kormánnyal irányíthatta a gyerek.

A sötét keretes tükör köré szimmetrikusan cseréptányérokat aggattak, legszebbnek mondták a vajsínű mázas, rózsás tányérokat, helyükbe mindinkább családi fényképeket függesztettek, bár a parasztcsalád tagjai csak egy-két alkalommal engedhették meg maguknak a költséges fényképezkedést, rendszerint konfirmálásakor, házasságkötéskor álltak a fényképész masinája elé. A község lakosságának túlnyomó része református, lakásuk faldíszei között elvéve szerepeltek egyházi tárgyúak, az egyetlen vallásos jellegű darab a nyomdai úton sokszorosított vagy himzett házi áldás. Széles körben elterjedtek a szabadságharc jelesebb eseményeit, alakjait ábrázoló színes vásári olajnyomatok, például: Kossuth Lajos ceglédi beszéde, Az aradi tizenhárom vértanú, igen népszerűek voltak Bethlen fejedelem, Rákóczi Ferenc, Petőfi Sándor képmásai. A katolikusok otthonában kegytárgyak, szentképek, szentelmények tették változatossá a falfelületet, díszítették a berendezést, olykor zsúfoltnak hatóan. Az ajtó szemöldökfájára házszenteléskor a pap krétával 19 + G + M + B + 84 jelet írt, melyet gonoszűző, bajhárító feliratként éveken át megőriztek.

A zsalugáteres, fenyőfa keretes utcai ablakokat egyrétegű, *egyszeres* üveggel látták el, belülről *görbölővel*, kallantyúval zárták. Már későbbiek a *kettes, dupla ablakok*, kétszárnyúak, kettős táblájúak. Az ablakközben muskátli és *tengerihagyma* zöldellt. A melléképületek ablakait kifeszített disznóhólyaggal takarták. A hidegtől ablakra szegelt kartonnal és a ház falához támasztot *tengerikóró kévékkel* óvták a lakást.

A függönyöket, *firhangokat* két vasszögre fektetett fapálcára vagy esztergált *karnisokra* akasztották ablak elé. Az ács munkájú tömör ajtószárnyak fakilincsel, *görbölővel*, retesszel záródtak. A *dupla tokos teli ajtók* mellett gyakori a betétes, *táblás* és vésett ajtó. Az utcáról folyosóra nyíló ajtók zsalus szerkesztésűek vagy szintén táblások. Az ajtók és ablakok fölötti áthidalást többnyire fagerendával oldották meg, a vályogból vagy téglából rakott boltívet a jómód,

cifrázkodás jelének tartották. A régi furfangos zárszerkezetek, tolózárak, kovácsoltvas zárok a gazdasági épületeken, istállókon, kamrákon maradtak fenn legtovább. A házhoz érkező ismerős, ha nem találta otthon a háziakat, jelet hagyott maga után, kapuhoz tűzött ágat, virágot, összekötött szárazakat, stb.

A szabadkémény lepadlásolása után a család egyre többet tartózkodott a konyhában, s ez a helyiség vált a mindennapi munka fő színterévé. A nyílt tűzhelyek megszűntével mindinkább funkciójukat veszített serpenyők, vaskotlik, kikerültek a kamrába. A vizesedények, korsók, kanták elhelyezésére szolgált a *vizespad*, felső deszkapolcain álltak a mázatlan *oláh korsók*, egyéb cserépedények, alul a bádognaknak. Ha nem volt a konyhában vizespad, az asztal alá deszkalapra tolták be a kantát, hogy ne szántsa, koptassa a mázolt földet. Az alul kétajtós *kaszlira* vagy *tányéros* mögé cseréptányérokat helyeztek.

A falra akasztott vesszőből font, fából faragott vagy szaruból formált apróbb használati tárgyak, *masinatartók*, sótartók, evőeszközös ládikák leleményes gazdák, pásztoremberek kezűgyességéről, művészi érzékéről tanúskodtak. A vizespad közelében helyezték el a vaslemez vagy fából tákolt mosdóállványt a cserép-, majd bádognakállal.

Erdélyi korsósok járták a község utcáit lovaskocsival, szalmába göngyölt cserépedényeiket árulták, a dobozi edénynevek is utalnak erre a kapcsolatra: *oláh korsó*, *oláh fazék*. A húszas-harmincas években Holländer nevű zsidó kereskedő kínálta szekérrel faluszerte hódmezővásárhelyi fazekasműhelyekből származó portékáit. A körösladányi Ombódi fazekasmester termékeiből is jutott Dobozra.

A gazdaasszonyok a tejescsuprokat, tejesköcsögöket hetente fahamuval lúgozták, eresz alatt ágasokon vagy az udvaron köcsögtartó karókon szellőztették, szárítgatták. A gondosan kezelt, tisztított tejesevényben nem ment össze a tej, jobban feljött a tejföl. Kedvtelésből, ajándékozásra mértéktartó jóízléssel napjainkban is festeget, virágoz tányérokat egy dobozi fiatalasszony, Sásdi Sándorné.

A használaton kívüli eszközök, elavult szerszámok, háztartási, gazdasági kellékek kincsestára, gyűjtő, tároló helye a kamra. A konyhaberendezés falújítása, kicserélése után a *tálasok*, *tékák*, *tellázsik* sok helyütt a kamra tárgyállományát gyarapították. Az egykor hozomány büszkeségének számító kelengyész-ládákba terményt tettek.

Az ollóval mintázott tellázsipapírral takart deszkapolcok aljára nagyobb edényeket, *zsirosbödönöket*, felülre kisebb *fabodonokat*, *lekvárosszilkéket* pakoltak. Sarokban állították össze a *kettes* vagy *hármás hombárokat*, vájatos fagerendákban egymásra csúsztatható deszkalapokkal különítették el a terményeket. Fal mellett volt a *zsáklóca*, rajta gyakran névjellel ellátott kenderzsákban, *paraszt zsákban* liszt, szemestermény. Kampókra, szögekre akasztották a lószörszítát, rostát, szellős vászonzacskóban, *szütyőben* aszalt gyümölcsöt, paszulyt, lencsét, száraztészát, tarhonyát. Ládán tartották a szalma —, vagy gyékényfonatú tojástartó kosarat, a *kupujkót*. A kenyérsütés felszerelése, a

dagasztóláb, teknő, *fátyolszita*, *kovászfa*, szakasztókosár szintén a kamrában kapott helyet.

Az egyszerű, kezdetleges világítóeszközök, a gyertyák és mécsesek századunk elején még nélkülözhetetlenek voltak a házban és gazdasági udvaron. A napraforgó-, vagy tökmagolajjal, faggyúval égő, bádogból, cserépből, üvegből készített mécsesek a tűzhely, kemence tetejéről, oldalablak melletti polcra világitották be a szobát, minél magasabbról áradjon szét a fény. 1928-ban Wenckheim Dénes támogatásával kibővítették a község villanyvezeték-hálózatát. Az üveg, porcelán burás petróleumlámpák, kocsilámpák, viharlámpák az esti jószág körüli munkáknál még hosszú ideig szükségesek maradtak.

Tavasszal került sor az évi nagytakarításra, úgy iparkodtak az asszonyok, hogy a nagyobb mezőgazdasági munkák kezdetére végezzenek a külső tapasztással, meszeléssel. Simítóval vitték fel egyenletesen a falra a *ganés*, marhatrágyás, *pévás* sarat, nagyobb javításoknál két rétegben, előbb a szalmás, durvább, ezután finomabb, simább tapaszt. Fanyélre kötözött — általában cigányoktól vásárolt — *tippanfűvel*, *tippannal* (Harmatfű, *Drosera rotundifolia*) egyengették el a kitüremkedő tapasztást, húzták el a ház sarkait, ezt követte a kefemeszelő. A lábazatot zsíros korommal kevert mésszel kenték szürkére, ujjal hullámvonalakat, négyzeteket rajzoltak rá. Külső falak meszelésekor a mészbe marhaganét tettek, hogy jobban tapadjon, tartósabb maradjon. Ha a házban *pukkadozott*, pergett a festék, lehántották és a falat fahamuval, homokkal vegyített mésszel meszelték. Mezőmegyerről jártak Dobozra pingáló asszonyok. A falubeli falfestők *firnájszos* festősablonjaikat Békéscsabáról szerezték be még az 1960-as évek végén is. A mészbe *cement sárgát*, *cement pirosat*, zöldet tettek, s egy 20—30 cm hosszú sorvezető fadarabhoz csapkodták veregették a *pemzlit*, berlinerkendő rojtjával is fröcskölték a falat. Tábori György 1960-as évek elején még megörökítette a *fröcsköléses* falmintát.¹¹ A kemence oldalait festékbe mártott tengericsutkával, kendővel hengergették körbe. A virágmintás festősablonok alsó sarkán apró lyukak jelezték a festés sorrendjét, attól függően, hány szín „adta ki” a mintát, volt egyes, kettes hármastinta. A festést felül *girlandok*, szintén papírsablonnal festett virágkoszorúk zárták. A hetvenes években még alkalmaztak festőmintákat. A színezésben a piros, zöld és sárga uralkodott. A kivágott mintákat felváltotta a kishenger, ma már a szélesebb, tapétamintás hengerek divatoznak. Az újabb falfestékekbe, a színezett budai földbe kifőtt tészta levét, szappanreszelék főzetét keverték. Az ajtók, ablakok festéséhez használt *firnájszba* tojássárgáját tették, hogy fényesebb legyen, jobban tapadjon. Szerdán és szombaton mázolták fel — leginkább meleg vízzel — a ház fényesre döngölt, *dupózott* földjét, a tapasztást marhaganés sárral frissítették fel. A reggeli szoba-seprést követően — ezt is, mint a falfestést, mindig jobbról kezdték — alul szöggel lyukasztott köcsögökkel, kannákkal *nyolcasokat*, csigavonalakat locsoltak a földre.

A házban élők életét bőséggel átszötték a hiedelmek, a házhoz és környékéhez szintén mágikus eljárások gazdag sora kötődött, különösen a küszöbhez, a

külső és belső világ választóvonalához. Házépítéskor a fundamentumba vagy küszöb alá pénzt, pálinkát ástak, így kívántak egész életükre gazdagságot, szerencsét biztosítani. Az utóbbi évtizedekben az építők nevét tartalmazó papírt és tervrajzot is az alapba helyezték. Cigány adatközlőnk szerint új házba költözés előtt valamilyen állat — bárány vagy kakas — vérért vették a küszöbön, s a vérrel „megszentelték” a ház sarkait, hogy baj ne érje a benn lakókat. Az új házba először kenyeret és sót vittek, házszeneléskor sóval, kenyérral kínálták a vendégeket, hogy soha ne fogyjon ki a házból az élelem. Luca napján, boszorkányjárás idején seprűt állítottak *cirokbojtjával* felfelé a küszöb elé, a bojtba kést, villát vagy csontfésűt szúrtak az ártók ellen. Esketés után az új asszony kezébe seprűt löktek, a küszöbön, ha gyorsan elkapta, fürge, ügyes asszony vált belőle, ha késlekedett, rest lett.

Ha valakit állat alakban, bika, kutya, macska képében boszorkány üldözött, bal kézzel kellett kinyitnia és becsuknia maga után az ajtót, akkor nem érhatték utol.

A karácsonyi asztal alá marék szalmát és különböző szemesterményeket szórtak, ünnep után a jószágnak adták, hogy egész évben egészségesek legyenek.

– Mikor halott volt a háznál, a mestergerenda alatt ravatalozták fel, lábbal küszöb felé fektették, a tükröket fekete kendővel takarták.

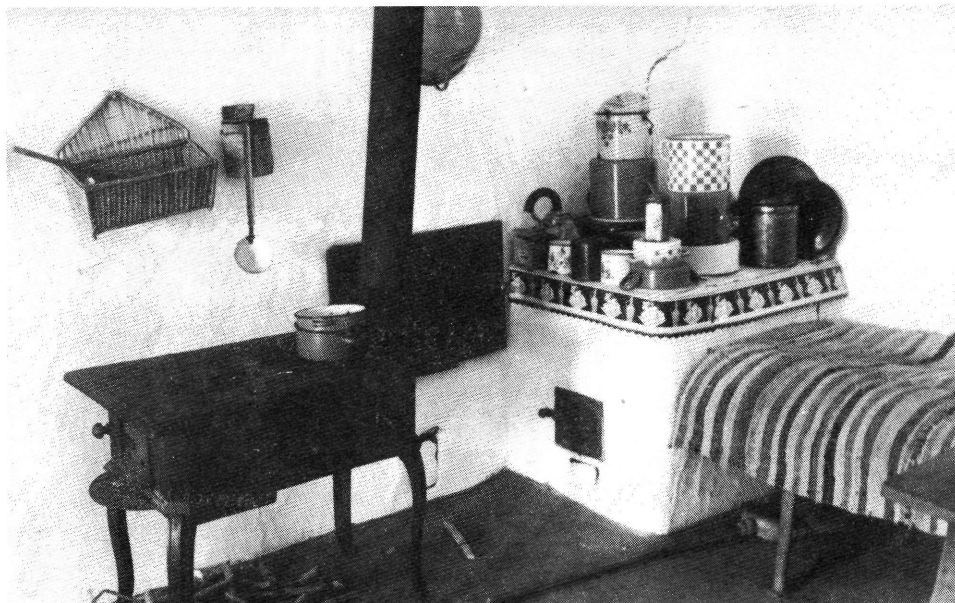
– Szerelmi varázslásnál, rontásnál a kiszemelt személy lába nyomát felszedték és a kemcsébe vagy kéménybe tapasztották, úgy száradjon el, mint a lába nyoma.¹²

1. Konyhabelső, 1961. Dr. Tábori György felvétele. MMM Fotótár lelt. sz.: 3217

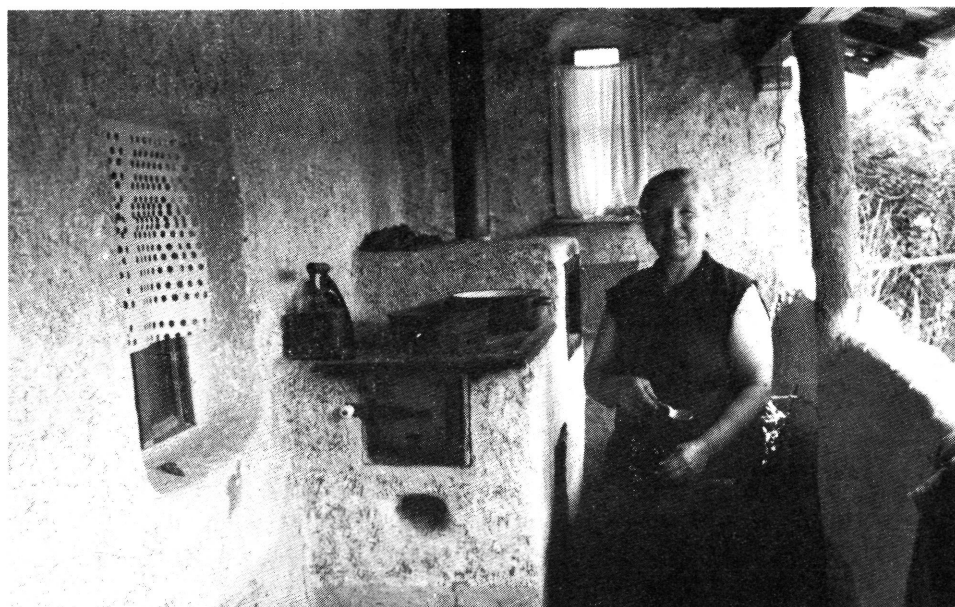

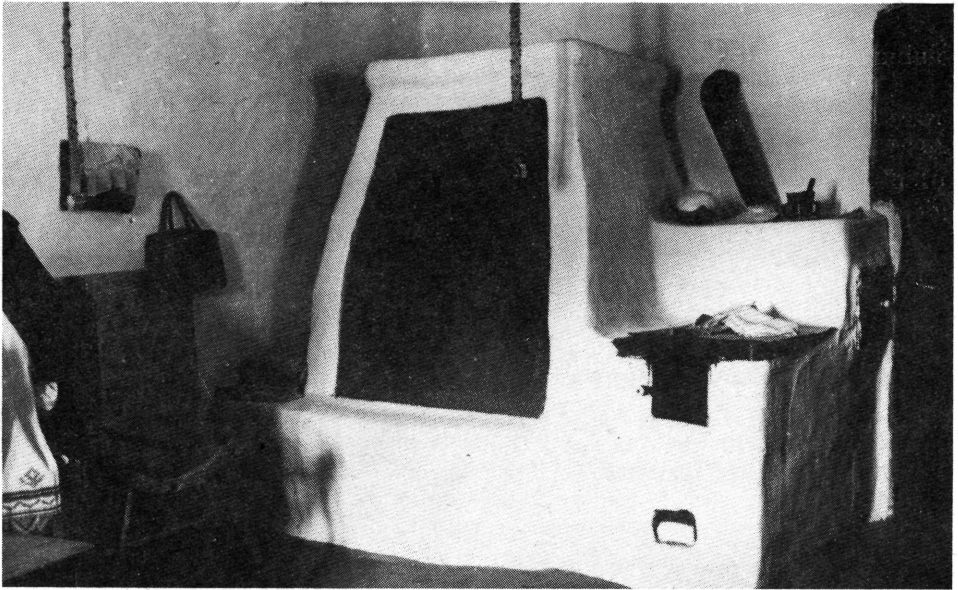
2. *Küláb polccal*, 1961. Dr. Tábori György felvétele. MMM. Fotótár, lelt. sz.: 3863

3. *Csikós parhelt*, 1961. Dr. Tábori György felvétele. MMM Fotótár, lelt. sz.: 3211

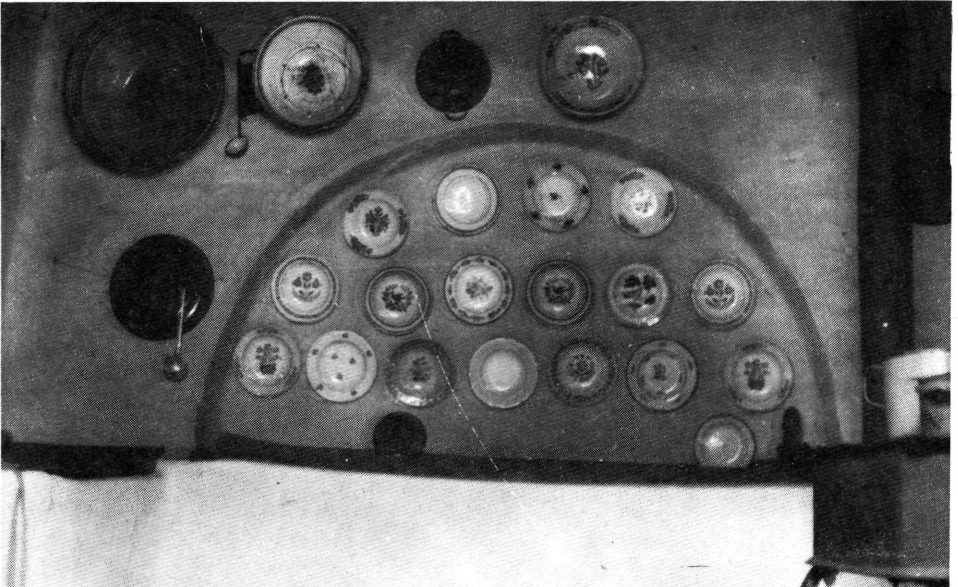
4. *Tűzhely a nyári konyhában*, 1964. Dr. Tábori György felvétele. MMM Fotótár, lelt. sz.: 3058

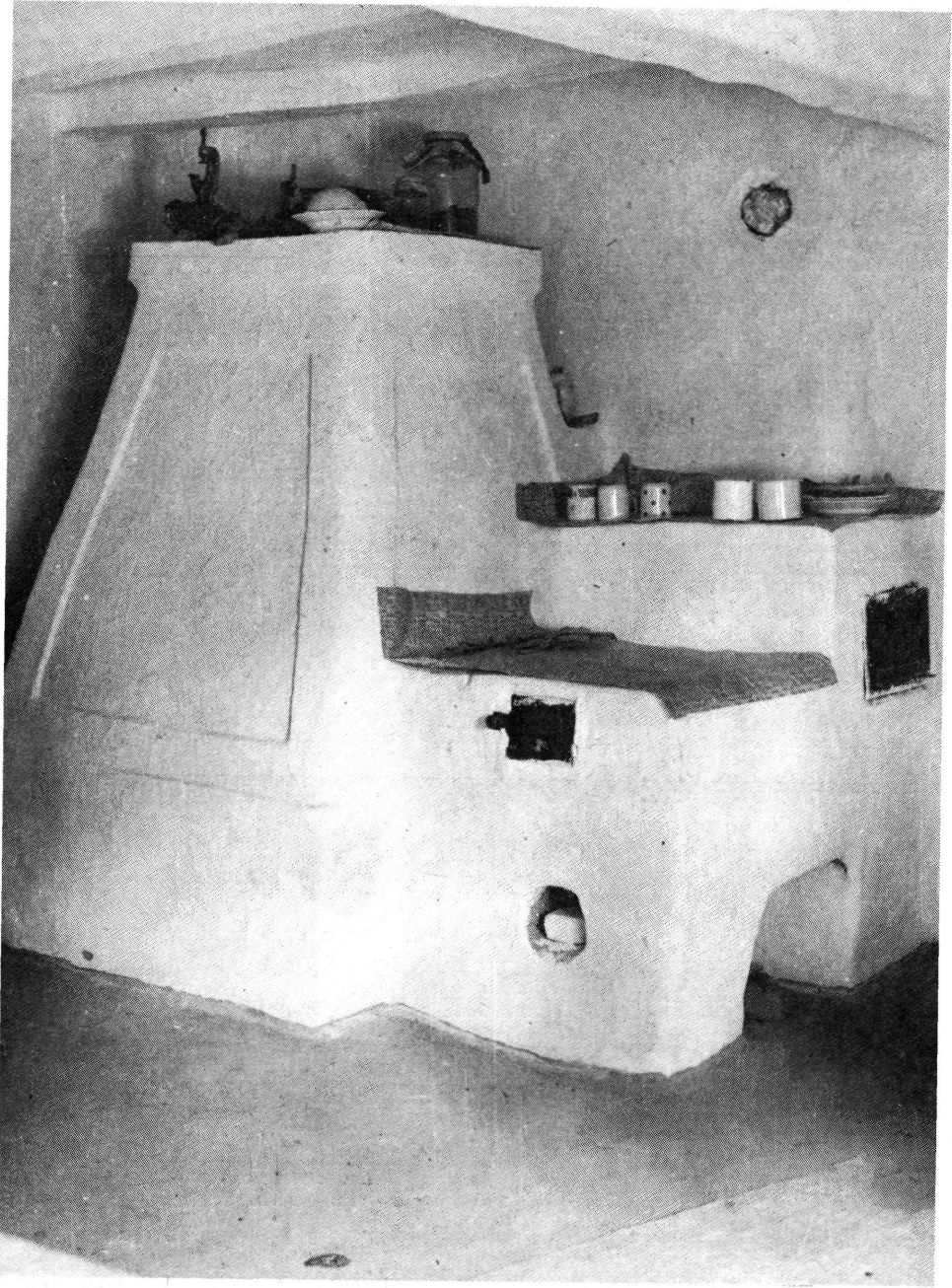

5. *Konyha hátsó bolthajtása*, 1961. Dr. Tábori György felvétele. MMM Fotótár, lelt. sz.: 4818

6. *Kemence tűzhellyel*, 1961. Dr. Tábori György felvétele. MMM Fotótár, lelt. sz.: 3088

7. Kemence, 1961. Dr. Tábori György felvétele. MMM Fotótár, lelt. sz.: 3879

8. *Búbos kemence*,
1987. Kinizsi u. 24.

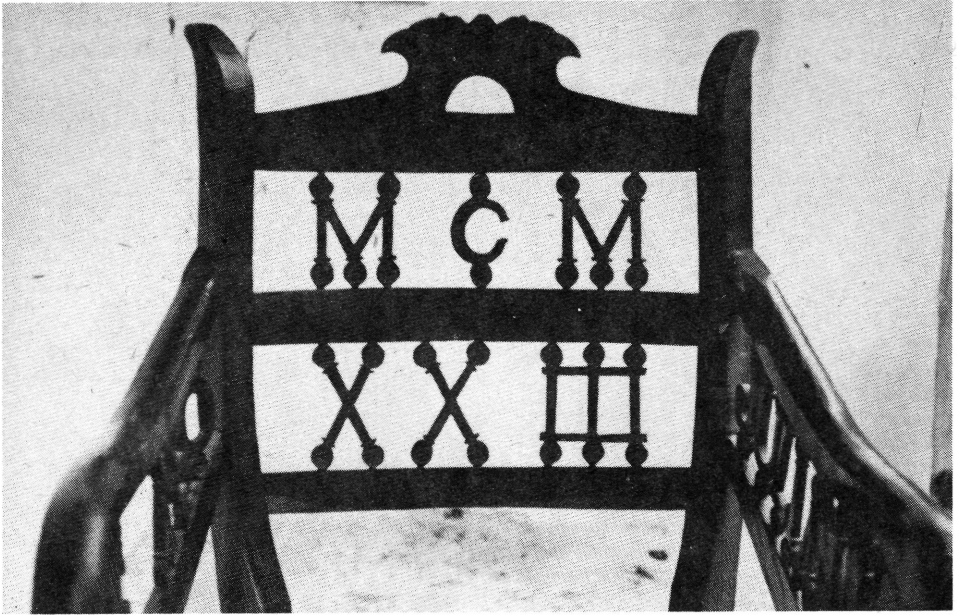
9. *Tornyos végű ágy*, 1961.
Dr. Tábori György felvétele.
MMM Fotótár, lelt. sz.: 3209

10. Szobasarok, 1987. Faluhelyi u. 17. sz.

11. Karszékek, 1987. Faluhelyi u. 17.

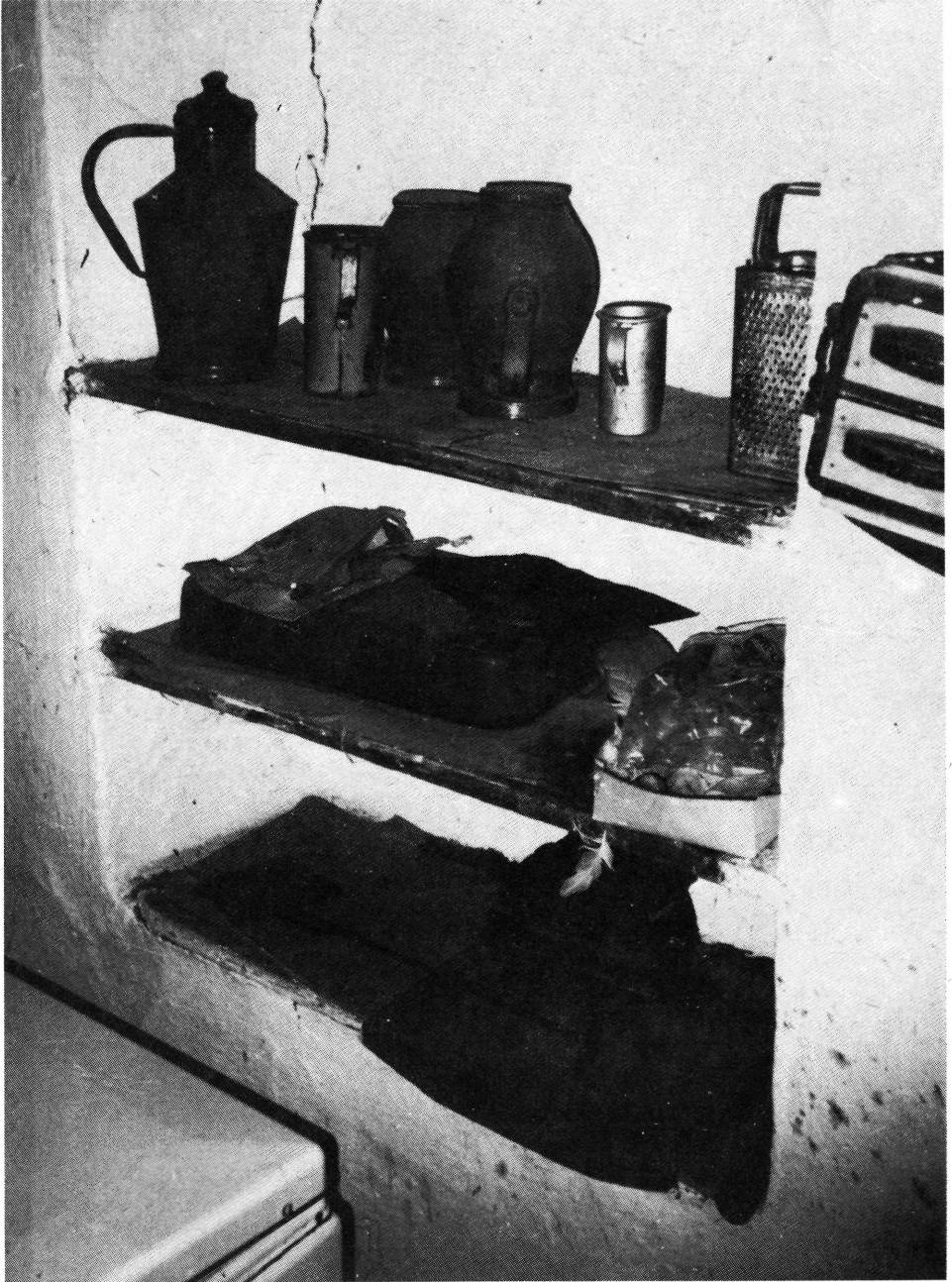
12. Széktámla, Dr. Tábori György felvétele.

13. Szobabelső, 1964. Dr. Tábori György felvétele. MMM Fotótár, lelt. sz.: 3209

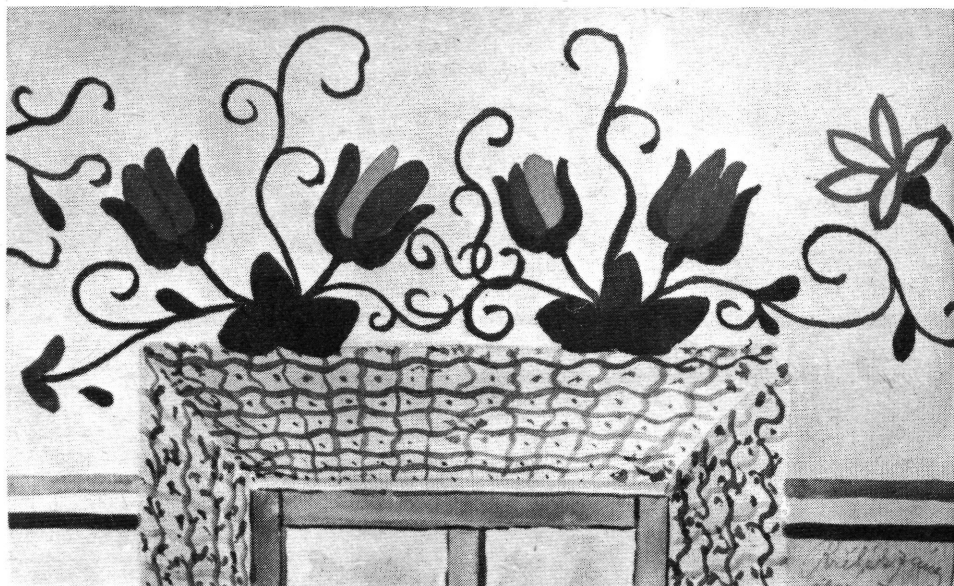

14. Párhuzamos berendezésű szobabelső.

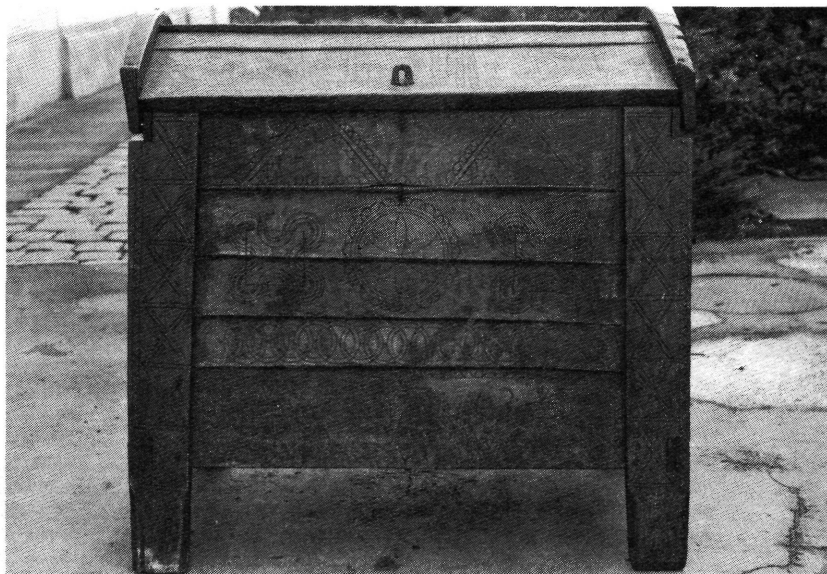

15. Polcozott vakablak, 1987.

16. Falfestésminta 1912-ből, Rehák János rajza, Dr. Tábori György felvétele. MMM. Fotótár, lelt. sz.: 1688.

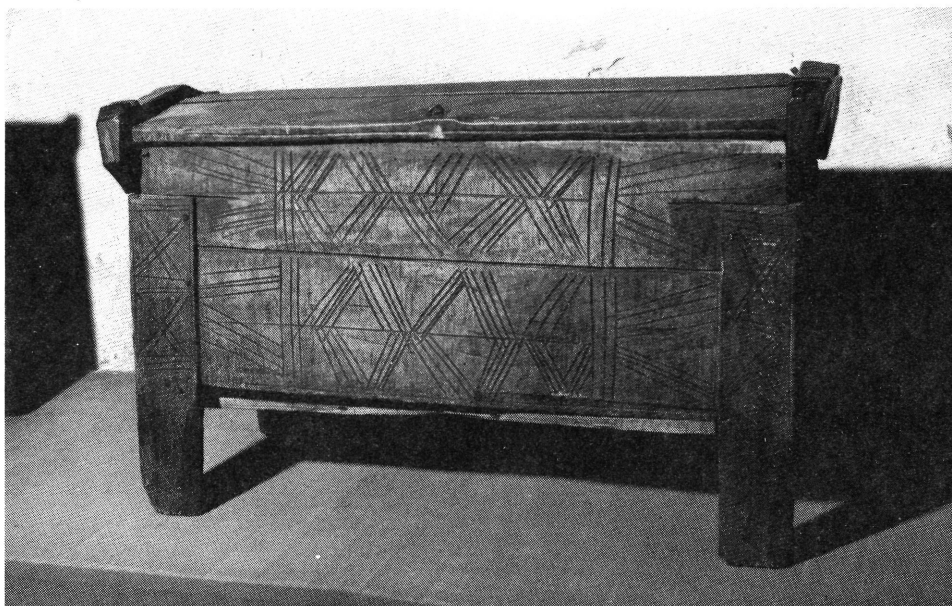
17. Ácsolt láda, Munkácsy M. Múzeum, Néprajzi gyűjteményéből.

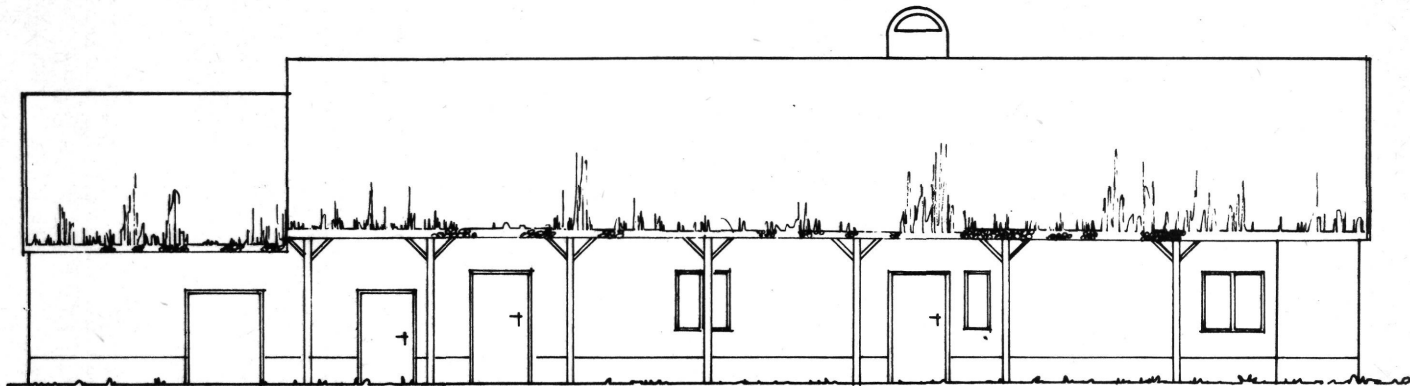

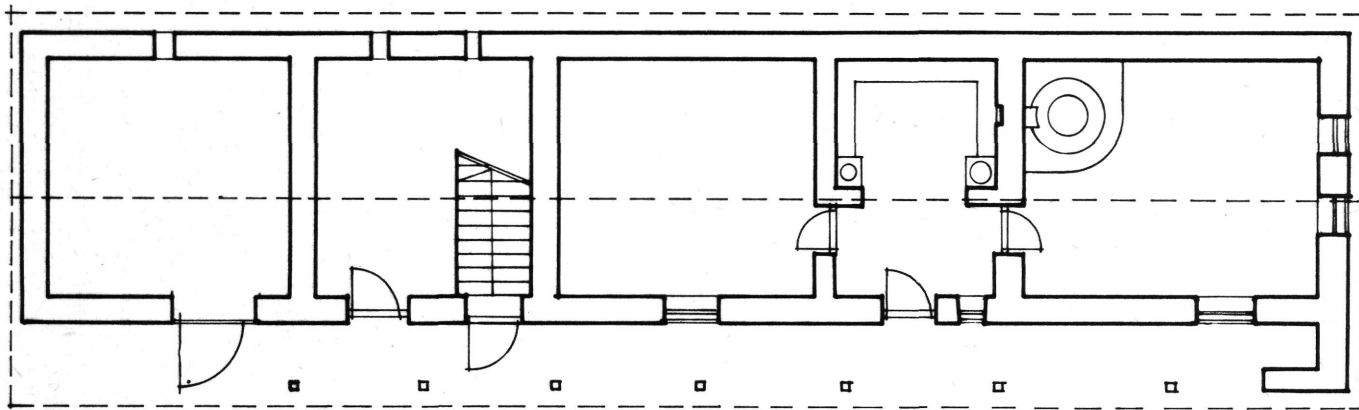
18. *Ácsolt láda*, Erkel F. Múzeum Néprajzi gyűjt.

19. *Ácsolt láda*, Erkel F. Múzeum, Néprajzi gyűjt.

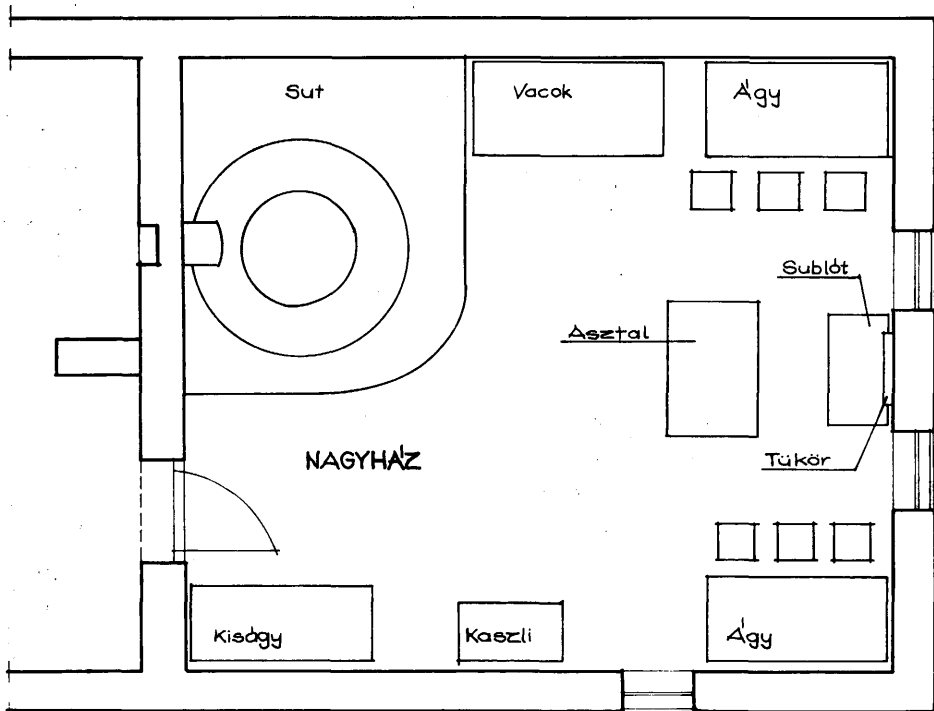
ÉSZAKI HOMLOKZAT

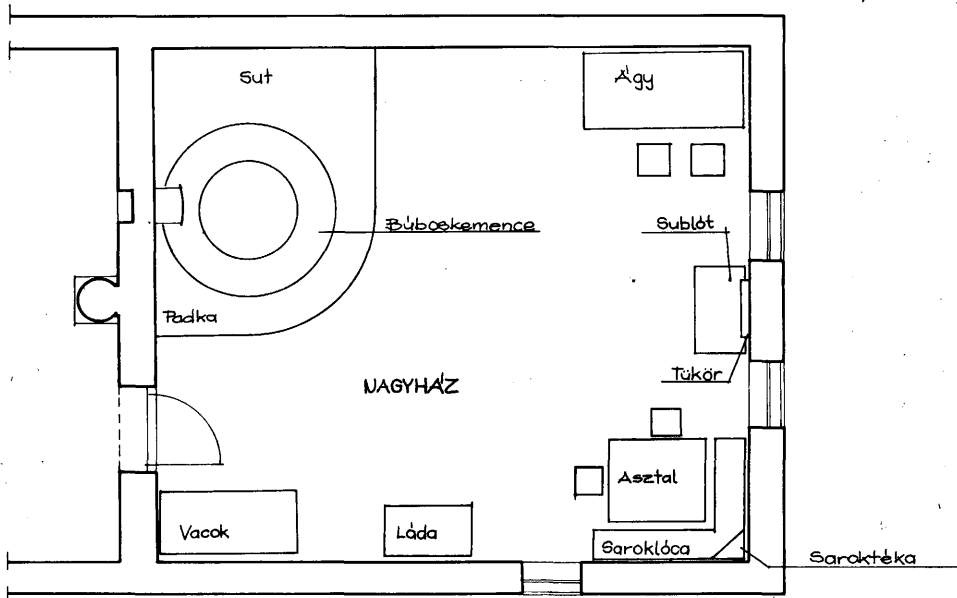
ALAPRAJZ

433

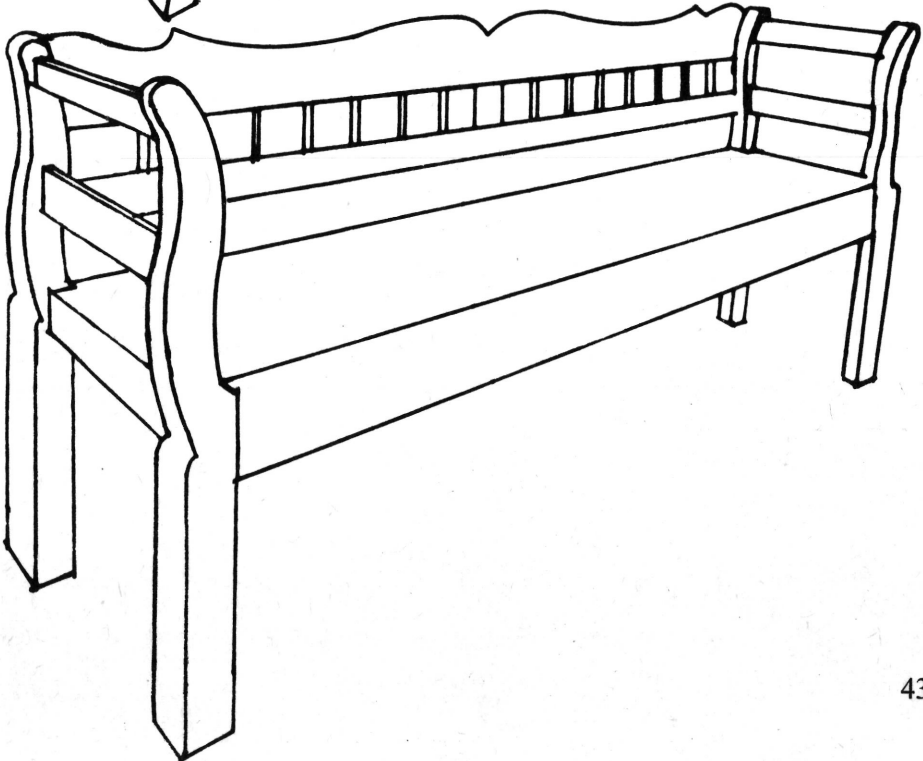
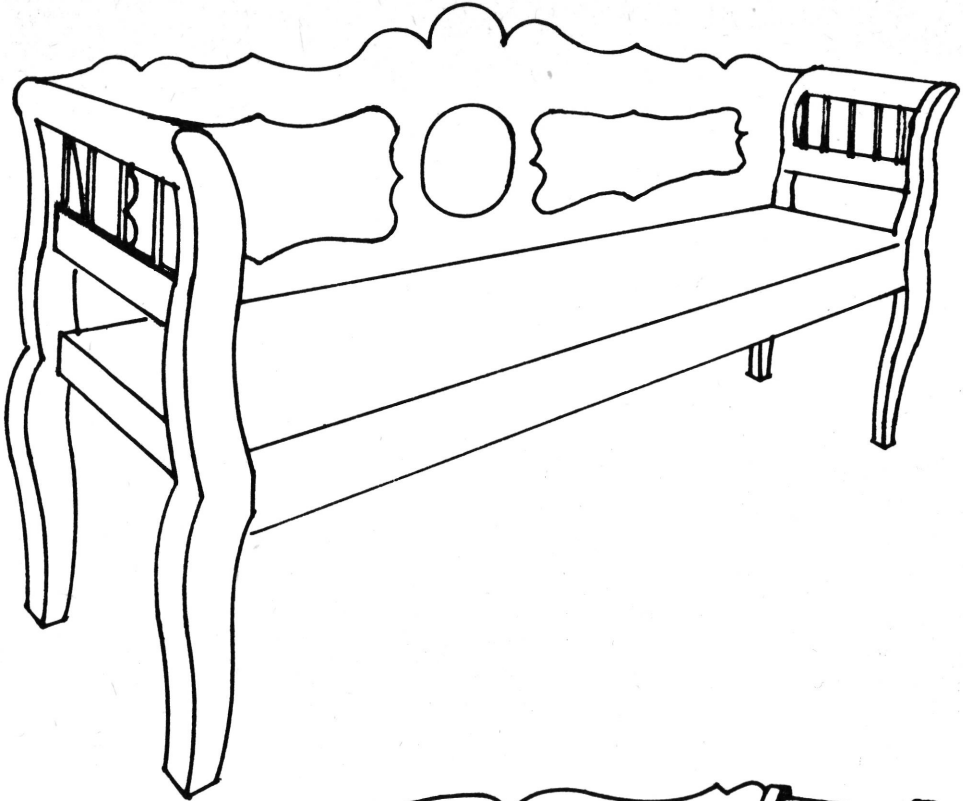

Párhuzamos elrendezésű szoba

Diagonális elrendezésű szobabelső

JEGYZETEK

1. *Gunda Béla*: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a békési Sárrét déli részén. Népünk és Nyelvünk, 1935. 15—19. és 95—101. o.
2. *Banner János*: A békési magyarság népi építkezése, NÉ XII. 129—143.
3. *Szücs Sándor*: A sárréti nádház és élete. Bp. 1947. A néprajzi Múzeum Füzetei 8.
4. *Dám László*: A Nagy-Sárrét népi építészet. Műveltség és hagyomány, Debrecen, 1975.
5. *Dám László*: Település, építkezés, Berettyóújfalu története, szerk.: Varga Gyula, Berettyóújfalu, 1981. 411. o.
6. *Balassa M. Iván*: A parasztház évszázadai. Békéscsaba, 1985. 51. o.
7. *Nagy Gyula*: Parasztelet a Vásárhelyi pusztán. Békés Megyei Múzeumok Közleményei 4. Békéscsaba, 1975.
Juhász Antal: Építkezés, házberendezés. In: Tápé története. Szerk.: Juhász Antal. Tápé, 1971. 443—501.
8. *Gunda Béla*: A társadalmi szervezet, a kultusz és a magyar parasztszoba térbeosztása. Az MTA I. o. Közleményei, 1962.
9. *Tábori György*: Bútorok. Békés megye népművészete. Békéscsaba, 1973. 268. o.
10. *Lükő Gábor*: A Kiskunság régi képfaragó és képmetsző művészete. Kecskemét, 1983. 41. o.
11. *Tábori György*: Békés és Csanád megyei szlovák festőasszonyok. MMM. Néprajzi Adattára, 139—1959.
12. *Csapó Józsefné*: Doboz község néphite. MMM Néprajzi Adattár 526—1968.

A dobozi nép hagyományos ruházódása

N. MARTYIN EMÍLIA

Az alföldi magyar lakosság viseletének kutatása eredményeképpen sok alapos áttekintést nyújtó tanulmány született.¹ Felhasználva ezek tapasztalatait, eredményeit, megkísérlem egy kisebb, egységes, zárt, hagyományörző közösség, a dobozi parasztság viseletének, ruházódási szokásainak bemutatását.

Békés megye egyik legrégebb települése, az Árpád-kor óta folytonosan lakott, s az 1700-as években nagyobb mértékben népesedő Doboz község XVIII. századbeli viseletéről nem rendelkezünk írott forrásokkal. Az első levéltári adatok 1822-ből való peres iratok, amelyek szórványos adatokat tartalmaznak a Dobozon élők viseletéről. Sajnos azonban ezekben az iratokban nem találunk végrendeleteket, kárjegyzékeket, hagyatéki leltárakat, bővebb leírásokat, csupán olyan feljegyzéseket, amelyek egyes ruhadarabok, viseleti elemek megnevezésére korlátozódnak.

Levéltári adatok hiányában nehezen tudjuk leírását adni a XVIII. századi dobozi viseletnek, annál is inkább, mivel tárgyi emlékeanyag sem áll rendelkezésünkre ebből az időből, s az emlékezés, a szóbeli hagyományozás sem tud két évszázados hagyományokat átmenteni.

A dobozi viselet XVIII. századi képeinek felvázolásához bizonyos támpontokat adhatnak a korabeli alföldi, békési viselet jellemzői, valamint a dobozi viselet későbbi alakulása.

Adatok a XVIII. századi viseletről

A békési XVIII. századi öltözetre vonatkozó adatokat Haán Lajos, Banner János, valamint Barabás Jenő írásaiból ismerhetjük leginkább. Haán Lajos az 1715—40-ig terjedő időszakot felölelő munkájában megemlíti egy öreg béres ruházatbeli járandóságát, leírva ezzel az akkoriban használatos pásztorviselet öltözetdarabjait „... egész ruha szokás szerint, u. m. süveg, szűr, dolmány, nadrág, salavári, két fehér öltözet, egy pár csizma, elegendő bocskor...”²

A Banner János által közölt köröző levelekből s az ezekben megtalálható bérmeállapításokból részletes leírását kapjuk a békési pásztorok öltözetének, Barabás Jenő pedig a század első felében általános Békés megyei női és férfi viseletet vázolja fel.³

E leírások szerint a békési pásztorok hosszú, vállig érő hajukat leengedve, fonva vagy gombra viselték, s fejükön süveget vagy kalapot hordtak. Általános volt a bő vászongatya és a rövid derekú vászoning, de már viseltek sötétkék „bugyogós” nadrágot is. Ismert volt a rojtos kötő, a többféle színben viselt lajbi és az ujjas lajbi. A felsőruházat darabjai közül a leírások a fehér szűrt és a kifordítva viselt bundát említik meg.

A békési pásztorok és parasztok viselete közötti hasonlóságot jól példázzák a későbbi, XIX. század eleji leírások. A viselet változása folyamatosan ment végbe az évszázadok folyamán, ezért nagy választóvonalat nem húzhatunk a különböző időszakok ruházatkodása között. Feltételezhető, hogy a XVIII. században a parasztok vászoningben és -gatyában jártak, s ehhez viselték a posztó-mellényt „lajbi”. Hosszú bajuszt hordtak, hajukat pedig zsírozták. Fejükön süveget vagy kalapot, lábukon bocskort vagy csizmát viseltek. Az általános, pásztorok, szolgák, gazdák által egyaránt viselt szűrőknek már ekkor sok változatát ismerték, télire pedig bundát hordtak.

A nők XVIII. századi viseletére vonatkozóan leginkább csak feltételezéseink vannak a későbbi ruházat ismerete alapján. A viselet alapját a nőknél is a vászonruhák, az „ing” és a „pendel” alkották. A polgárosulás bizonyosságként elég korán elterjed a mellény „pruszlik”, a szoknya „rokolya” és a kötény viselete, s már ekkor hordhatták a főkötőt s a kendő sok változatát. A nők is csizmát hordtak lábukon, s a bőrholmik közül a ködmönt viselték sokan.

A ruházatkodás alapanyagát a vászon, a posztó és a bőr képezte. Az öltözetdarabok nagyobb részét maga a lakosság készítette, vagy távolabbi vásárokon (Debrecen, Várad) szerezte be, ugyanis a század elején „... a megyében sehol heti vásárok még nem voltak.”⁴ A XVIII. században megkezdődött a megyében a csizmadiák és szűrszabók foglalkoztatása. Az 1773-as összeírás szerint a megyében 589, Dobozon 5 kézműves dolgozik.⁵ A megyében már a század közepén erőteljes lehetett a kisipari készítmények túlsúlya, a saját készítésű ruhadarabok mellett egyre inkább terjedtek a kézműipar termékei.

A XVIII. századi Békés megyei adatokban általában azok a ruhadarabok szerepelnek, amelyek megtalálhatók a későbbi dobozi viseletre vonatkozó leírásokban is. Feltételezhető, hogy a század folyamán a megye községeinek lakossága között nem volt nagy öltözködésbeli különbség.

A XIX. századi viselet

Míg a dobozi viselet XVIII. századi állapotának rekonstruálása igen nehéz, mivel szinte semmilyen forrásra nem támaszkodhatunk, a múlt század eleji viselettel kapcsolatban rendelkezünk szórványos írásos adatokkal. Ezeket az

adatokat Doboz helység Protocolluma⁶ tartalmazza. A bejegyzések közül különösen azokban találhatunk utalásokat a viseleti darabokra, amelyek a cselédbérek elmaradt ruházatbeli járandóságával, különféle lopásokkal és peres követelésekkel kapcsolatosak.

A cselédek javadalmazásának legrégebbi formája a természetbeni díjazás, amely a lakásra, tüzelőre, élelemre és ruházatra terjedt ki.⁷ Az elmaradt cselédbérek követeléseiből kirajzolódik a szegényebb népréteg ruházatkódása.

„... Komlói Pálnál szolgálván a bérből elfogott egy Szürt, egy ujjas ködmönt, ...”

„... volt pedig a bére ... 2 pár Botskor 1 pár fejelés csizma, ...”

„... volt pedig a bére ... 1 pár csizma, 1 Kankó, 1 pár fehér ruha egy Lajbli és 1 Kalap ...”

„... megfogadván Esztendeig szolgálónak, lakott nálla 20 hétig, fizetett néki 1 keszkenőt ...”

„... megfogadván Sz. György napkor szolgálónak Esztendeig ... 1 pár Csizma, 1 pár fehér ruha, 1 konyha kötő és 1 közönséges keszkenő bére, ...”

„... e következő bére u. m. 1 Szür, 1 pár Csizma, egy Lajbli és 1 pár botskor ...”

„... hogy az ő bérből marad 1 Pruszli és 1 nyakra való, azt megadja néki ...”

„... Komlói Sándornál lakván 2 pár fehér ruha és egy Szür bére, minekutánna idejét kitöltötte csak egy gatyát adott néki”⁸

A ruhaneműk lopásáról szóló feljegyzések már a módosabbak ruházatkódásáról is szolgáltatnak adatokat.

„... Z. Szabó János Udvaráról a Terítőről elveszván 3 Gatya, 3 Ing ... és 1 Pendely; azon héten Szombaton a Kovács Mihály fija Mihály Gyulánn fehér Ruhát árult ...”

„... a Leánya tavaj Lakodalomba lévén Szabó Istvánnénál s egy keszkenő a derékáról elveszván, ...”

„... Balog Ferentz hozzá vivén 6 darab Juh bőri, hogy azokat varja Bundának, ...”

„... a felesége Ládájából sok holmit, nevezetesen egy selyem pruszlit, ... Kendőket s több a félét elloptak ...”

„... tölle egy pár kised kordovány s még tsak nem uj csizmát elhozott lopva ...”

„... ifj. Nagy János útját állván le fogta s a nyakából a keszkenőt kitepte ...”

„... éjszaka egy ingvállat, egy keszkenőt ... el lopott ...”

„... szőr tarisznyája s egyéb, mesterségéhez való eszközei a tavaszi Sarkadi vásárban ... ellopatván.”

„... a kenyeres tarisznyájokba tett ...”

„... az ujjasát el vette ...”

„... bé lopódván, feleségének egy új rokoját 4 keszkenőjét egy fél kötőjét el orozta ...”⁹

A levéltári adatokat még hosszasan lehetne sorolni. A különféle vagyonköve-

telések, pereskedések iratanyagában a következő ruhaneműkre való utalások szerepelnek még: szoknya, lekri, Selyem Pruszli, pamut Ingváll, veres szoknya, kék és zöld szoknya, mente, ködmön, keszkenő, Szür, fehér ruha, Kalap, csizma, rokoja, pruszli rokojával, ünneplő kötő, hétköznapi kendő, lencsés keszkenő, szürnadrág, birka Ködmön, sapka, Lajbli, piros csizma, kankó, ferjfi csizma, és gunya (öltözet jelentésben).¹⁰

A felsorolt adatok — bár az öltözetdaraboknak csak megnevezését adják utalva néhol ezek anyagára is — már bővebb felvilágosítást adnak a század eleji viseletképről. A viselet általános jellemzője, hogy még mindig fontos szerepet játszanak a házilag készült ruhadarabok. Ezek mellett megjelennek már nagyobb számban a gyári alapanyagok, amelyeket — a kézműipar termékeivel egyetemben — a közeli vásárokon veszi meg a lakosság. Az írott források a békési, gyulai, sarkadi, kötegyáni vásárokról tesznek említést, az iparosok közül pedig ács, kovács, lakatos és csizmadia meglétére utalnak. A későbbi, a század második felére vonatkozó visszaemlékezésekből kitűnik, hogy az öltözetdarabokat előállító kézművesek közül a későbbiekben is csak csizmadia- és szabómester működött Dobozon.

Mivel a házi készítésű ruhadarabok mellett főleg a környező vásárokon árusított öltözeteket, ruhaneműket viselték, a vásároló kézművesek termékei nagymértékben meghatározták a viseletképet, amely a környező helységekben ezért sok hasonlóságot mutathatott. Az írásos dokumentumok segítségével a XIX. század elejének nemcsak férfiruházata rekonstruálható, hanem adatokat tartalmaz a női viseletre vonatkozóan is. Néhol már megkülönböztetik a hétköznapi és ünnepi viselet darabjait is (pl. hétköznapi kendő, konyha kötő, ünneplő kötő, közönséges keszkenő, stb).

A társadalmi rétegezettség a ruházzkodásban is megmutatkozott, hiszen a vagyonos jobbágy és a zsellér, cseléd viselete — különösen ünnepi öltözete — bizonyára különbözött anyagában, formájában, díszítettségében. A hétköznapi, munkában használt ruhaneműk valószínűleg nem mutattak társadalmi rétegek szerinti különbségeket.

A dobozi nép ruházzkodására vonatkozó írott források, valamint a Kresz Mária által közölt Békés megyei XIX. századi viseletleírás¹¹ alapján a következőképpen lehetne vázolni a dobozi viseletet.

A férfiak öltözetét gúnyának nevezték. Az alsóruházat, az úgynevezett fehér ruha hosszú, bő, ráncolt, fehér vászon gyatyából és rövid derekú, bő újjú, szintén vászonból készült ingből állt. A bő gatyá elé hosszú fél kötényt „kötő” kötöttek. Gyakran említett ruhadarab a mellény „lajbli”, amit az ing fölött viseltek. A gatyá mellett már említik a valószínűleg sötét színű posztóból készült szürnadrágot. Az öltözködésben jelentős szerepe volt a szürnek, de a cselédberék gyakran tesznek említést a szür rövidebb, gallér nélküli változatáról, a kankóról.

Leginkább a legszegényebb néprétegek viselték, akiknek nem volt posztóujjasuk vagy mentéjük. A szücsök által készített nagy bunda — mint minden egyéb

bőrből készült ruhaféle — drágább volt a szűrposztóból készült ruhaneműknél, mégis megtalálható a legkülönbözőbb rétegeknél, ugyanis nélkülözhetetlen téli öltözet lévén, a legegyszerűbb cseléd is igyekezett megszerezni. A lábbelik közül munkába legfontosabb a bocskor, de a cselédbérek tanúsága szerint egyre általánosabbá válik a csizma viselete. A süveget lassan kiszorítja a kalap, de vagyonszeirásokban már sapka is szerepel fejfedőként kucsma jelentésben.

A ruházati kiegészítők között szerepel a „nyakra való”, amelynek viseletét valószínűleg a gallértalan vászoningek tették szükségessé. A fekete selyem- vagy pamutanyagból készült, csipkével díszített nyakkendő bizonyára az általános békési viseletnek megfelelően nyakra tekerve viselték. Munkába menve használták a szőrtarisznyát és kenyeres tarisznyát az élelem tárolására.

A női fehér ruha vászon vagy pamut ingvállból és bő pendelyből állt. E fölött hordták a szoknyát „rokoja” veres, kék és zöld színekben, karton és kékfestő anyagból. Bizonyára finomabb anyagokból készültek az ünneplőszoknyák, mint ahogyan volt ünneplő kötény, „kötő” is. A kötény széles volt, majdnem körül érte a szoknyát. Házi munkában használatos viseleti darab lehetett a konyhakötő. Az ing fölött mellényt, „pruszlit”, ünnepnapokon selyem pruszlit hordtak. A módosabb rétegeknél már kezd terjedni a szűk színes ujjas, „rékli, lekri” viselete. A nők általánosan ismert téli ruhadarabja a vastag vállkendő volt, de a módosabbak birkaködmönben jártak. Fejüket hétköznapi egyszerűbb, ünnepekkor finomabb anyagból készült, szebb kendővel kötötték be. Az írott források a főkötő meglétére nem utalnak, de a Békés megyei adatokat, valamint a hagyományos dobozi viseletet ismerve feltételezhetjük, hogy ebben az időszakban ismert volt a fekete merev főkötő, mint az ünnepi viselet fontos eleme.¹² Nyáron, a melegebb időben általános volt a mezítláb járás. A papucs meglétére nincs utalás a levéltári adatokban, de Békés megyei meglétéből következtethetünk arra, hogy a dobozi nők is hordhatták az akkoriban divatosnak számító magas sarkú, hegyes orrú papucsot. Az általánosan viselt lábbeli a piros „kordovány csizma” volt.

A női viselet fontos kiegészítői a keszkenők, amelyekre sok utalás van a korabeli leírásokban. A szögletes formájú keszkenő az ünnepi viselet része, az ingvállas, mellényes öltözet elmaradhatatlan kelléke, amit a nők leginkább a kezükben hordtak. A keszkenő díszített voltára vannak utalásaink, de valószínűleg léteztek ennek egyszerűbb változatai is, amiket közönséges keszkenőként, lencses (pettyes) keszkenőként említ az iratanyag. A keszkenőt általában a kezükben hordták, erről tanúskodnak a korabeli fényképek, amelyek ünnepi öltözetükben ábrázolják a családok tagjait. Néha a ruha korcába, derékhoz is illeszthették, amit az „... egy keszkenő a derekáról elveszvé”, peres iratból való idézet is bizonyítani látszik. Az „... a nyakából a keszkenőt kitepte...” bejegyzés pedig utal a nyakbavaló keszkenő meglétére.

A cselédbérekben, valamint az egyéb peres iratokban szereplő ruházatkódással kapcsolatos feljegyzések már egyértelműen utalnak a különböző rétegek öltözködésbeli különbségeire. A módosabb néprétegek már finomabb anyagú ruhák-

ban jártak, s megjelentek náluk olyan ruhadarabok, amelyek a cselédség ruhárából még hiányoztak a század eljén.

A viselet alakulása a századfordulón (1870—1920)

A XIX. század végi XX. század eleji viseletképet az írásos emlékek, megmaradt viseleti darabok és visszaemlékezések őrizték meg.

A századforduló idején a szegényebb néprétegekhez tartozók közül sokan még házilag készítették ruhadarabjaikat, de az öltözködési kultúrát nagymértékben befolyásolták a kismesterek. Dobozon ebben az időszakban szabók, suszterek és varróasszonyok működtek. A viselet változását, a polgári viselet terjedését leginkább a kereskedelem és a ruházati ipar fejlődése gyorsította. A kereskedelmi élet fontos tényezői voltak a vásárok, amelyek életszükségletté váltak a parasztemberek számára, ugyanis a vásárokon vásároltak meg mindent, amit önellátó módon már nem tudtak előállítani.¹³ A dobozi parasztemberek ruhaneműiket azokon a vásárokon szerezték be, ahová árujukat szállították. Egyaránt jártak a békési, gyulai, csabai, mezőberényi, sarkadi, vésztői vásárra. Ezeken a vásárokon árultak a helyi és máshonnan érkezett képfestők, vászonkereskedők, méterárusok, gyolcsos tótok, szabók, csizmadiák, cipészek, papucsosok szűrszabók, szücsök, sapkások, kötöttárusok, kalaposok, szalmakalaposok, nagyruhások, kisárusok, akiknek termékeit előszeretettel vásárolta a környező lakosság. A doboziak leginkább a békési és gyulai vásárokat kedvelték. Békésen leginkább a menyasszonyi ruhát, a mirtuszt, a főkötőt és a bőrholmikát, Gyulán pedig a lábbeliket és kötöttárukat vették.

Az anyagi fellendülés nem kedvezett a hagyományos viselet megőrzésének, a polgári jelleg erősödését, divatváltozást eredményezett. A korábbi viselet hétköznapi öltözétté, munkaruhává degradálódott, s az új, divatos darabokból lett az ünnepi viselet. A férfiak viselete konzervatívabb, jobban ragaszkodnak a hagyományos öltözethez, a nők esetében erősebbek a divathatások, hamarabb következik be változás a ruházkozásukban. Kezdetben a falusi iparosok, nagygazdák családtagjai viseletében figyelhető meg a változás, később az új divat egyre szélesebb körben terjed. A ruhatár újabb ruhadarabokkal bővül, egyre gazdagodik az anyagválaszték, s az egyszerűbb termékeket a bonyolultabb szabásvonalak váltják fel.

A társadalmi rétegezettség továbbra is megmutatkozik az öltözködésben. A szegényparasztok, a dobozi, gerlai, pósteleki uraságnál vagy a nagygazdáknál szolgáló cselédek és a módosabbak viselete közötti különbséget érzékelteti, hogy a szegényebb sorúak „selyem bárányoknak” nevezték maguk között a módosabb néprétegeket, akik ünneplő ruhájukat finomabb anyagokból készítették. Az öltözködési ranglista legalján a cselédek, béresek álltak, s ők őrizték meg legtovább a hagyományos viselet darabjait is.

A századforduló táján még ismert a kendervászonból készült „asszonyszütte” hosszú, bő gatyá, amit sok apró ráncba szedve („lapos ráncra szedik”, „túhegyre szedik”), felcsavarva tették a ládába, miután korcába gatyamadzagot, „szatyin-got” fűztek. A cernát csak akkor húzták ki belőle mielőtt felöltötték. A majd-nem talpig érő gatyá leginkább az idősek öltözete volt, a fiatalabbak esetleg munkába hordták. Az elpiszkolás elkerülése miatt hordták a vászongatyá festett változatát is. A fiatalabbak ünneplője már gyolcsvászonból készült, s megfigyelhető a század elejére a gatyá hosszának rövidülése is. A fehérnemű ismeretlen volt a parasztemberek számára. Később, a posztónadrág elterjedésével a gatyá szűk változata töltötte be a fehérnemű szerepét. Nyáron, meleg vagy esős időben a gatyá szárait összecsavarták, s kétoldalt a korcba gyűrve viselték.

A házi készítésű, bő, lobogós ujjú, gallér nélküli, húzott nyakú kendervászon ing a múlt század végi parasztember mindennapos viselete volt, melynek — a gatyához hasonlóan — ismert volt festett változata is. A fehér, gombos vászon-ing az idősebb korosztály viselete lett, amit ünnepi alkalmakkor nyakkendővel hordtak. A négyszög alakú nyakkendőt átlósan hajtották össze, és két végét egymáson átbújtatva kötötték a nyakukba. Az emlékezet szerint a vászoningeknek nem volt különösebb díszítésük. Az egyenes vonalú, dísztelen, gyári gyolcsból készült egyre szűkebb ujjú ingek hamar kiszorították a hagyományos öltö-zetdarabot, de ünneplőre továbbra is megmaradtak a fehér színű gyolcsingek, míg munkaalkalmakkor használták a színes, tarka ingeket.¹⁴

A paraszti inges-gatyás öltözet nélkülözhetetlen darabja az ujjatlan, magas nyakú, sűrű gombbal ellátott felsőruha, a mellény, „lajbi”. Az Alföldön az általános közép-európai formájú mellények terjedtek el, melyeknek eleje és hátulja azonos anyagból készült, tehát nem kabát alá vették fel őket.¹⁵ Az ing fölött hordott, fekete posztóból készült zsinóros díszítésű mellény kezdetben általános viselet volt, később az ünnepi viselet darabja lett, ugyanis a nadrág és a kabát megjelenésével egyre inkább terjedtek a polgári szabású, gallér nélküli mellények, melyek eleje posztóból, hátulja klott vagy selyem anyagból készült. A módosabbaknak még az 1930-as években is megvolt a harminckét gombos fekete posztómellényük, de ezek használata fokozatosan megszűnt. A mellény zsebében tartott zsebóra láncá szépen díszítette a ruhadarabot. Fiatal legények hímzett fehér selyem díszsebkendőt tettek a mellényzsebbe.

A gatyá elé kötött kötény „kötő” elsődleges szerepe volt, hogy munka közben védje a ruhát a szennyeződéstől. Az idősebbek egész kötényt („melles kötő”) hordtak, de a fiatalabb korosztály már a „félkötőt” ismerte. A kötény díszítő funkciója egyre erősödik, s a gatyás viselet díszévé válik. Dobozon a bő, ráncolt, korccal összehúzott kötényeket kedvelték, amelyek a gatyánál valamivel rövi-debbek voltak. Gyakran viseltek rögzített ráncos, azaz tűzött „zámedlis, zámlis” kötőt. Leginkább kék, piros festős anyagból készültek, de egyre inkább terjedtek a cifra gyári anyagokból készült termékek. A kötény megkötője egyben

rögzítette az alsóruhát, ellátva ezzel az öv funkcióját is. A kötény a gatyaviselettel együtt egyre inkább háttérbe szorult, s később már csak munkához — különösen állattartáshoz — viselték a kék klott melles kötényt.

A századforduló ünnepi viseletéhez hozzátartozott a sötétkék vagy fekete posztóból készült zsinóros, szűk nadrág, a „vitézkötéses csizmanadrág”. Munkába az olcsóbb gyári anyagból (csikos, mákos) készült nadrágokat hordták. A téli nadrág vastagabb, melegebb anyagokból (posztó, szövet) készült, de szabásában nem különbözött a vékonyabbtól. Az első világháború inségesebb, szegényesebb időszakában újra rákényszerültek az asszonyok által házilag szőtt és festett vászonból készült nadrágok viseletére.

A nadrághoz ugyanolyan anyagból bélés nélküli, sötét színű, sűrke, fekete, barna, két soros gombolású kabátot hordtak. Hidegben a kabát alatt kötött pulóvert, „undercukkot” viseltek. Téltre kócvattával bélelt, vastag posztóból készült nagykabátot csináltattak a helyi szabómesterrel, de vásároltak téli kabátot a vásári nagyárusoknál is. A ma Dobozon élő idősebb emberek némelyike még napjainkban is őrzi-viseli a régi nagykabátot.

A pásztorok jellegzetes viseleti darabja volt a szűr, de a parasztemberek közül is sokan öltötték fel a szűrposztóból készült, derékszögű szerkesztési elvű felsőruhát.¹⁶ Barna vagy fehér színben viselték, hátát borító nagy szögletes gallérja általában feketével volt díszítve, de ismerték dísztelen változatát is. A szűrök készítésének három nagy gócpontja Debrecen, Nagyvárad és Veszprém volt. A múlt század végén már működött szűrszabó mester a közeli Sarkad községben is,¹⁷ de vásárolták a doboziak a környező helységek vásáraitra messzebről jött árusok szűrjeit is. A századfordulóra viselete megszűnőben van, de a hagyományos öltözetet legtovább őrző pásztoemberek viseletében sokáig megtalálható még, s az idősebb emberek is felöltik még munkaalkalmakkor.

A juh szőrmés bőrből készült, derékban szabott ujjas felsőruha, a bekecs, a módosabbak viselete volt, de hordták még néhányan a „régi öregek” közül. A szépen hímzett bekecseket a közeli békési, gyulai, csabai vásáron vették, tekintve, hogy Dobozon nem működött szűcsmester. A zsebkénel, gombolásnál díszített bekecssek egyre dísztelenebbekké váltak, majd fokozatosan átadták helyüket a bőrmelleseknek. A textilanyagok terjedésével a régi bekecskből mentebélés lett, de a posztóval bevont báránybőr is a módosabbak, valamint néhány pásztoember viselete volt. Napjainkban a bekecs kifejezést használják mindenféle rövidebb kabát megnevezésére.

A hosszúfürtűjuh bőrből készült, palástszerű, bokáig érő bunda a magyar paraszt legszebb ruhadarabja, melynek viseletét a pásztoemberektől vette át. Dobozon is ismert volt a díszített fehér vagy barna színű hosszú szőrű bunda, melyet takaróként is használtak, s szerepe fokozatosan a kocsizásra szűkült. A század elején még viselték, de az I. világháború után divatja megszűnt.

Mielőtt a kiegészítő ruhadarabokról esnék szó, meg kell említenünk a férfiak haj- és bajuszviseletét. A tárgyalt időszakban Dobozon sok borbély működött (pl. Fabriczi, Szabó), s a borbélyhoz járás afféle társas összejövetelnek is számí-

tott, alkalmat adott a ráérős beszélgetésekre. A férfiak rövid, kezdetben előre, később félre-felfele fésült haját viseltek. Az elbeszélések szerint az igazi magyar embernek „szíp nagy kipödört” bajusza volt. Bajuszpedróvel bekenték, majd bajuszkötővel rögzítették, s gyufaszállal igazították a bajuszkötő alatt. Később volt divatja a „stuccolt”, „tusli”, azaz levágott bajusznak.

A parasztemberek hajadonfótt nem jártak, fejükön még a legmelegebb időben is kalapot hordtak. Az idősebb generáció tagjai, valamint a pásztoemberek még perge kalapban jártak, de a közepes szélű bevágott tetejű kalap volt az általános viselet. A doboziak leginkább a békési vásárban vették kalapjaikat, melyeket a fejük búbján viseltek, nem vették volna fel a csabai szokás szerint fülig érő kalapot.¹⁸ Hétköznapi viselték a kopottabb kalapokat, munkába pedig a sötét színűre festett szalmakalapokat. A szalmakalapok — amelyeket a Hajdú városokban készítettek — már a XIX. század elején elterjedtek a Békés megyei falvakban.¹⁹ Később a békési vásárban a Szentés vidékéről érkező szalmakalaposok árulták portékájukat.²⁰ Télidőben fekete prémkucsma volt a fejfedő, „az a beszéd járta, hogy Szent Mihály naptól Szent György napig a kucsma kell, mert akármerről fúj a szél, hideg az.”²¹ A kucsmat is a vásáron vették a sapkaárusoktól.

A férfiak sohasem jártak mezítláb. A szegényebb sorúak nyáron papucsot, télen csizmát, a módosabbak pedig időjárástól függetlenül mindig csizmát viseltek. A kemény szárú csizmákat viselték ünnepnapokon. A falubeli idős emberek csizmaszárból bocskort csináltak, amit kizárólag aratáskor viseltek. Cipőjük csak az iparos embereknek volt, a szandálok forgalomba kerülése pedig egészen újkeletű. Dobozon több csizmadiamester („suszteráj”) működött, ám a falubeliek igen gyakran vásároltak lábbelit a gyulai vásárokon.

Női viselet

A századfordulóra a bő vászon ingváll kiszorulóban van, az új ingeket leginkább gyolcsból készítették. Ezeket általában házilag varrták meg, de a faluban sok varróasszony is dolgozott. Gombokkal, ráncolással, csipkével díszítették.

A házi vászonból készült ingalj, „pendel” — az inghez hasonlóan — már csak az idősebb asszonyok hétköznapi viselete volt. A fiatalabbak már 4 szél gyolcsból készült egyenes szabású, bőven ráncolt, keményített pendelt hordtak. Több (2-6) alszoknyát vettek fel egyszerre, „ahogy léptünk, a kövest keresztül érte a kinyerselt ruha rajtunk.” A pendel alját szépen díszítették himzéssel, slingolással. A férfiakhoz hasonlóan a nők sem viseltek fehérneműt még a téli időszakban sem. A harmincas években néhány szolgáló már viselt száras bugyit, de viselete nem volt általános. Még a hetvenes években is élt a faluban olyan idős asszony, aki fehérnemű nélkül járt.²²

A női felsőruha szoknyából „szoknya, rokolya”, rékliből „blúz”, valamint kötényből „kötő” állt. Legáltalánosabbak voltak a festős „zörgös festős” anya-

gokból készült ruhák. Az idősebbeknek fekete, a fiatalabbaknak különféle kék árnyalatú festős szoknyájuk volt. Megfigyelhető a századfordulóra a szoknyák rövidülése is, a majdnem földig érő szoknyákat felváltják a fél lábszárig érők. Továbbra is a bő, ráncolt szoknya volt kedvelt, melynek hasitékját madzaggal zárták. A festős anyag mellett készültek ruhák színes, tarka kartonokból, de a módosabbak — ünneplőre a szegényebb néprétegek is — selyemből varrattak.

A blúzok szabása igen változatos volt. Díszítették sűrű gombolással, fodrokkal, csipkével, díszes gallerral. A szoknya és a blúz — néhányan még vizitkének is nevezik — azonos anyagból készült. A szoknyás-blúzos viselet általánossá válása azt eredményezte, hogy a vászonneműek átvették a fehérnemű szerepét, a mellény, „pruszli” pedig kiszorult a használatból.

A női parasztviselet állandó eleme a kötény, melynek díszítő funkciója mellett fontos szerepe volt, hogy mint további vastagító réteg fokozta a bő, sokszoknyás viselet hatását. A „félkötő” a szoknyánál valamivel rövidebb, bőven ráncolt viseletelem, amely a legkülönbélebb anyagokból és színekben készülhetett.

Télen a nők ruházata újabb ruhadarabokkal bővült. Országszerte elmaradhatatlan kelléke a női viseletnek a különböző színű selyem vállkendő. Az átlósan félbehajtott négyszögletes, rojtos kendő sarka a viselője hátára lóg, a másik kettőt a mellen keresztelik és a karja alatt átbújtatva hátul, deréktájt összetűzik. Hidegben a nők kötött „cvettert” és kiskabátot öltöttek magukra. Igazi téli időben különböző színű négyszögletes, vastag, gyapjú berliner kendő, valamint vastag gyári szövetből készült négyzethálós mintájú, rojtos szélű vállkendő egészítette ki ruhatárukat. A módosabbak viseletében a korábbi juhbőrből készült ködmönt kiszorította a plüssbársony kabát.

A női viselet legékesebb dísze a fejviselet, a fejfedők egy-egy vidék legjellemzőbb viseleti elemei. A dobozi lányok hosszú hajukat hátrafésülték, négy ágba fonták, és ezeket a fonatokat a fejtetőre igazították. Általános viselet volt a hátul leengedett fonott copf, amit széles, színes szalaggal díszítettek a fonat végén, „a pikójánál”. Később a szalagok mellett már csatokkal és fésűkkel („köves körfésű”) is díszítették hajukat ünnepnapokon. A lányok leginkább hajdonfőtt jártak, hidegben fejükre kendőt kötöttek. Az asszonyok hajukat kontyba tűzték és hétköznap is szép, delin, szövet, kasmir vagy selyem fejkendőt kötöttek a fejükre. Az asszonyok hajdonfőtt már nem járhattak, még munkában is áll alatt megkötött fejkendőt viseltek, hogy a nap ne barnítsa arcbőrüket.

Különös figyelmet érdemel az asszonyokat megillető, a férjes nőt jelképező, fejet borító öltözetdarab, a fekete, csipkével, szalaggal, gyönggyel díszített főkötő. A dobozi viseletben kétféle főkötőt különböztetünk meg, a kontyoló nagy „fikötőt” és az ünnepi alkalmakkor viselt neccet. A kontyoló merev főkötő, míg a necc fekete gyönggyel és selyemszalagokkal ékesített kisebb főkötő amit kezdetben hétköznap is hordtak a kendő alatt. Az ünnepélyesebb, csak ritkán viselt nagy főkötőkből a húszas évekre már csak mutatóban maradt néhány példány, s azokat is féltve őrzött kincsekként őrizték a falusiak²³.

Dobozon a fehér, fekete, drapp, sima, vagy önmagában kockás vagy csíkos patentharisnyát viselték, ünneplőre pedig fehér harisnyát, később flórharisnyát húztak a lábukra. A harisnyát madzaggal vagy „trupántlival” kötötték meg a térd felett. Nyáron általános volt a mezítlábas viselet, de már vásárolták a virágmintás szegedi és az egyszerű bőrpapucsot is. Ünnepnapokon fekete, „spangnis” bársonycipőt húztak fel, télen pedig „fűzős cipőt” hordtak. A negyvenes évek divatja volt a „nyikorgós cüppő”, s ekkor terjedt el a lakkcipő viselete is.

A kisebb méretű dísz tárgyak közül, amelyek ünnepélyesebbé teszik a viselő megjelenését, a doboziak az egyszerű, egy-négy soros gyöngyöt, „kalárist” viselték ünnepnapokon, vagy bársonyszalagot kötöttek a nyakukba. A század közepére a keszkenő már teljesen eltűnik a dobozi viseletből.

Ruhaneműk tisztítása, tárolása

A ruhaneműt a parasztasszonyok rendszeresen, hetenként mosták, természetesen ha megáztak vagy elpiszkolódott, hamarabb lecserélték. A vászonneműek mosása nehéz volt, azokat házilag készült szappan- vagy hamulúggal tisztították. A Körös hídjánál, sulykolással tisztították a vászon ruhaneműeket s ezek festett változatát. Száradás után a házi vászomból készült ruhadarabokat mán-gorolták, de már a keményített gyolcsvászon alsószoknyákat „nyerselték”, nedvesen vasalták a tüzes vasalóval. A gyári alapanyagú ruhaneműket is vasalták, vagy vasalatlanul öltötték magukra.

A ruhaneműk tárolása a múlt század végén a láda („rózsás is vót, de vót, amékbe vésve vót a díszítés”) szolgált. Az 1910-es években a láda szerepét az alacsonyabb, fiókos tárolóbútor, a sublót, vagy a kisebb kaszli vette át. A ruhaneműt ebbe helyezték szépen összehajtogatva, külön választva az „ünneplő” és „hetelő”, „kimenő” ruhákat. Annak ellenére, hogy a század elején már sok helyen „sifon”, szekrény is volt, a sublót használatát — mivel az olcsóbb volt — csak nehezen tudta kiszorítani.

Életkorhoz, ünnepekhez, jeles alkalmakhoz kapcsolódó öltözködési szokások, rituális öltözet

Az emberélet fordulóihoz, az év jeles napjaihoz, a fiatalság társas életének alkalmaihoz ünnepibb, más öltözködési szokások kapcsolódnak.

Az újszülöttet kis, hátul megkötős ingbe, és áll alatt megkötött slingolt díszítésű fejkötőbe öltöztették. A kisedet pelenkáját elnyűtt vászonneműkből készítették. Négy sarkú kis dunna volt a gyermek pólyája, amit fejénél díszítettek és dunnakötővel kötöttek meg.

A nagyobbacska, járó gyerekek, nemüktől függetlenül egészen az iskola megkezdéséig hátul gombos vagy belebújós kantusban jártak. A kantusruhát az anya vagy valamelyik falusi varróasszony varrta meg, s alatta nyáron semmit,

hidegben harisnyát és cipőt hordtak. Az iskola megkezdésétől változott meg a gyermekek viselete, amikor a kantust nadrág és kabát váltotta fel.

A fiatalok ünneplőruhába csak ünnepnapokon, vasárnapokon, templomba vagy bálba menéskor öltözhetek. Udvarolni tiszta hétköznapi ruhában mentek a legények a lányos házakhoz. Ünneplőbe nem illett menni, mert akkor a lány szülei nem tartották dolgosnak, „ünneplő Gyurkának” nevezték az udvarlót. A hétköznapi túlságosan szépen, ünneplőbe öltözött lányt is megszólták a falusiak.

A menyasszonyi ruha a lányok legszebb, általában fehér színű, hímzéssel díszített ruhája volt. Leengedett hajára fehér mirtuszkoszorút tett, később üvegajtós szekrényben őrzött a szoba falán. A mirtuszkoszorú ünnepélyes levétele az asszonnyá válást jelképezi. Ekkor az új asszony feketébe öltözött, haját kontyba tűzte, fejére fekete nagy főkötőt vagy fehér kendőt tett, s ebben járta a menyecsketáncot. A kontyoló fejdísz minden menyasszony leendő anyósától kapta. A lakodalom során a menyecske a tánc után még egyszer átöltözött, s új ünneplőjében kínálta végig a vendégeket. A „nagy főkötőt” a későbbiekben csak nagyon ritka alkalmakkor viselte az asszony. Ebben kísérté utolsó útjára a halottat, ezt viselte a templomban, ha keresztanya volt, és általában ebben is temették el. A második világháborúig a főkötő és a necc a módosabb asszonyok általános viselete volt, később azonban viselete háttérbe szorult. A varrónők által készített menyasszonyi ruhát is felváltották a negyvenes évektől a kosztümök, amiket a falusi szabómesterek varrtak.

A vőlegény fekete ünneplőruhában esküdött, s a lakodalmások is ünneplőjükben mentek az esküvőre. A lakodalom fontos szereplőjének, a vőfélynak „vőfi”, az 1900-as évekig bokréta volt a kalapján, amit dobozban tartva őrzött. Botján sok szalaggal, kendővel, zsebkendővel ment hívogatni.

Az emberélet utolsó állomása a halál, a temetés. A halott tisztelete megkívánta, hogy a korának megfelelő, legszebb — sokszor már előre elkészített — ruhájában temessék el.

Amelyik asszonynak nem volt fekete főkötője, annak fejét selyemkendőbe kötötték. A felsőruha alá ráadták a sok alsósoknyát, s a rojtos selyem vagy vászon vállkendőt is ráöltötték. Lábbeli nélkül, harisnyában temették.

A férfiak rituális öltözete is ünneplő ruhájuk volt, s akinek nem volt ünneplőkabátja, azt ingbe-gatyába temették. Az idősebb asszonyok közül sokan felhajtották a szemfedeleket, hogy megnézzék, mibe öltöztették a halottat. Gyakran előfordult, hogy mivel a halottra már nem tudták ráadni a ruhát, hátul végighasították és kétoldalt alággyűrték, mintha rajta lenne. A halott férfi kalapját a század elején részeggették a koporsó tetejére, a húszas évektől azonban már koporsóba téve temetik el a halottal.

A falusi közösség viseletképehez hozzátartozik a gyászruha. Dobozon fekete ünneplőben gyászolták a hozzátartozókat.

A viselet változása a húszas évektől

A viselet az évszázadok során folyamatos változásban, átalakulásban volt, számos gazdasági, társadalmi, etnikai, emberi tényező befolyásolta a változás irányát, menetét, iramát. A múlt század közepétől kibontakozó kapitalista fejlődés, a gyáripar, fokozatosan kiszorítja a háziipart, a kézművesek munkáját, s új viseletképet alakít ki. Az egyszerű formáktól, a hagyományos módon készült vászonruháktól eljutnak a városi, polgári ruházkodásig, s ezzel egyidőben meg is sokszorozódnak a népi öltözet darabjai.

A ruhaneműk előállításában is változás történik. A kezdeti saját kezű munkákat felváltják az iparostermékek. A ruhák előállításában, a népi öltözet átalakulásában egyre nagyobb szerep jut a kismestereknek, akik ízlés és divatformálók egyrészt termékeikkel, másrészt a parasztságtól eltérő, igen korán polgárosult viseletükkel. A rendszeres városba járás, a nagyüzemi termelés, a gyári termékek tömeges megjelenése végül a formájában és anyagában új ruhadarabok viseletét eredményezi, s kiszorítja a mesterek munkáit is. A vászon, posztó és bőralapanyagokat századunk közepére teljesen felváltják az új anyagok, úm. selyem, kasmír, karton, tüll, batiszt, lüster, klott, gyapjú, stb.

A parasztság öltözetében különösen a húszas és negyvenes évek hoznak döntő változásokat. A nőknél a húszas évektől szorul háttérbe a szoknyás-réklis viselet, s adja át helyét a „kantusruhának”. A régi, két részből álló viselet megőrzői szinte napjainkig az idős asszonyok maradnak. Sok példa van arra, hogy a bő, ráncolt szoknyának fél bőségét kiveszik, s szűkebb szoknyává, esetleg egész ruhává alakítják át. Elmarad a sokszoknyás viselet, esetleg már csak egy alsószoknyát öltenek magukra. Átalakul az ízlés és az eszménykép, az új ruhadarabok által megváltozik a különböző testrészek hangsúlyozása²⁴. A vászonneműek viselete még felvirágzik az I. világháború okozta inséges időben, de a húszas években ezek is kiszorulóban vannak. A hagyományos viselet darabjai eltűnőben vannak, s csak mutatóban marad belőlük. Ilyen viseleti darab a főkötő, amely szintén a húszas években került a szekrények mélyére.

A férfiviseletben már ekkor megjelennek a sokszínű gyári ingek, s már csak ünnepi alkalmakkor viselik a fehér gyolcsból készült inget. A vászon ruhaneműek, valamint a hagyományos férfi viseletelem, a szűr a későbbi időszakokban csak mint a pásztorok ruhaneműje marad fenn. A húszas évekre általános férfiviselet a nadrág és kabát, amely alá kétféle anyagból készült mellényt vesznek fel. A kötény melles változata él tovább mint a munkaruházat fontos darabja.

A negyvenes években a változás folyamata folytatódik, felgyorsul. Ekkor jelennek meg a nők viseletében a szűkszoknyás kosztümök, amelyek korábban csak az iparosok családtagjainak ruhái voltak. A vállkendőt kiszorítja a kiskabát. A gyári anyagok egyre több színben képezik alapját a parasztság ruhatárának. A férfiak viselete is alakul ám az ő esetükben nincs annyi lehetőség a változtatásra.

Az átalakulási folyamat részeként megszűnnek a gazdasági állapottól függő, egyes társadalmi rétegek és csoportok közötti társadalmi státust jelölő eltérések, amelyek leginkább a finomabb anyagokban, a ruhaneműk nagyobb számában, a különleges, jellemző ruhadarabokban és cifrázkodásban nyilvánultak meg.

A munkaruha és ünneplőruha, valamint a fiatalok és idősek ruházódása közötti különbségek alapjaiban megmaradtak az új ruházódási szokások keretében is.

A viselet folyamatos, viszonylag gyors változásában, városiasodásában nagy szerepet játszott az a körülmény, hogy az új termékek térhódításával a doboziak a régi viseletet hétköznap használták, s ünnepi alkalmakkor már az új ruhákban, az új divat szerint öltöztek. Napjainkban már csak az idősebb korosztály tagjai őrzik a ruházódási szokásaikban a régi viselet maradványait.

JEGYZETEK

1. *Hentz L.* 1973. 291—324.; *U. o.* 1983. 625—692; *Fél E.* —
Varga M. 1965. 428—460; *Nagy Gy.* 1975. 345—364; *Papp L.* 1930. 14—46; *Zoltai L.* 1938. 75—108.
2. *Haán L.* 1876. 63.
3. *Banner J.* 1929. 4—8; *Barabás J.* 1964. 43—47.
4. *Haán L.* 1876. 62.
5. *Haán L.* 1876. 62.
6. BML Protocollum
7. Lásd. *Pusztainé Madar I.* 1982. 49.; 119—125.
8. BML Protocollum. Hivatkozások az idézetek sorrendjében:
1824/7; 1825/27; 1826/37; 1827/3; 1830/23; 1830/25; 1833/15; 1834/20. sz. bejegyzés
9. BML Protocollum. Hivatkozások az idézetek sorrendjében:
1825/5; 1826/17; 1823/3; 1837/25; 1838/34; 1843—44/33; 1843—44/34; 1845—46/4; 1845-46/
44. sz. bejegyzés.
10. BML Protocollum
11. *Kresz M.* 1956. 188—189.
12. *Hentz L.* 1983. 642.
13. A vásárokról lásd. *Dankó I.* 1963. 1—149; *Kirner A. B.* 1964. 3—140.
14. A vászonneműekről bővebben *Tésikné K. M.* 1966—67. 109—117.
15. *Fél E.* 1936. 16—17.
16. *Gáborján A.* 1970. 467—490.
17. *Györffy I.* 1929. 94.
18. *Kirner A. B.* 1964. 44—45.
19. *Kresz M.* 1956. 188.
20. *Kirner A. B.* 1964. 87.
21. *Balogh János*, szül. 1900.
22. Lásd. *Tésikné K. M.* 1964—65. 153—159.
23. Lásd: *Újváriné Kerékgyártó A.* 1937.
24. *Palotai G.* 1940. 187—190.

IRODALOM

Banner János 1929

A békési pásztorok élete a XVIII. században. Szeged.

- Barabás Jenő* 1964
Békés megye néprajza a XVIII. században. In: A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai (Szerk. Dankó Imre) 1—67.
- Békés Megyei Levéltár. Doboz nagyközség iratai
V. 309. d. Bírói feljegyzések protocolluma 1822—1848.
- Dankó Imre* 1963
A gyulai vásárok In: Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai (Szerk. Dankó Imre) 1—151.
- Fél Edit* 1936
Magyarországi ujjatlan felsőruhák. In: Néprajzi Értesítő 13—30.
- Fél Edit—Varga Marianna* 1965
Népviselet. In: Orosháza néprajza Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza. 428—460.
- Gáborján Alice* 1969
Magyar népviseletek. Budapest
- Gáborján Alice* 1970
Adatok a szűr kialakulásához. In: Ethnographia 467—490.
- Györffy István* 1933—37
Viselet. In: Magyarország Néprajza I. 324—372.
- Györffy István* 1929
Népviselettörténeti adatok. A bihari cifraszűr. In: Néprajzi Értesítő. 89—109.
- Haán Lajos* 1876
Békésvármegye 3-ik Károly király uralkodása alatt 1715—1740. In: Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve. Gyula, 57—71.
- Hentz Lajos* 1973
Népviselet. In: Mezőberény története II. 291—324.
- Hentz Lajos* 1983
A békési viselet. In: Békés város néprajza 625—692.
- Implom József* 1971
Olvasókönyv Békés megye történetéhez. Békéscsaba.
- Kirner A. Bertalan* 1964
A békési vásár. In: A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 3—140.
- Kresz Mária* 1956
Magyar parasztviselet 1820—1867. Budapest
- Nagy Gyula* 1975.
Öltözködés. In: Parasztélet a Vásárhelyi pusztán. Békés Megyei Múzeumok Közleményei V. 345—364.
- Palotay Gertrúd* 1940
Ízlésnyilvánulás a népi ruházatban. In: Ethnographia 187—190.
- Papp László* 1930
A kecskeméti viselet múltja. In: Néprajzi Értesítő 14—46.
- Pusztainé Madar Ilona* 1982
Uradalmi cselédek Békés megyében. Békéscsaba.
- Tesikné Knotik Márta* 1964—65
A Dél-Alföld női fehér ruhái. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 153—159.
- Tesikné Knotik Márta* 1966—67.
A Dél-Alföld férfi fehér ruhái. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 109—117.
- Újváriné Kerékgyártó Adrienne* 1937
A magyar női haj- és fejviseletek. In: Néprajzi Füzetek 5. szám Budapest.
- Zoltai Lajos* 1938
A debreceni viselet a XVI—XVIII. században. In: Ethnographia 75—108; 287—315.

1. Molnár Sándorné, (szül. Szabó Erzsébet) 1870 körül.

2. Szatmári Erzsébet az 1870-es években.

3. Idős dobozi asszonyok a múlt század második felében.

4. Dobozi pár a századfordulón.

5. Klapka Györgyné (Molnár Erzsébet) 1916-ban.

7. Baracsi Lajosné (Szöllősi Zsuzsanna) és kisfia 1917-ben.

6. Dobozi asszony neccben 1916-ban.

8. Dobozi házaspár a tízes években.

9. Baracsi Lajos és H. Fekete Ilona esküvői képe 1927-ben.

10. Bakos Istvánné (1890) hagyományos viseletben.

11. Cseppentő Mihályné és unokája a harmincas években.

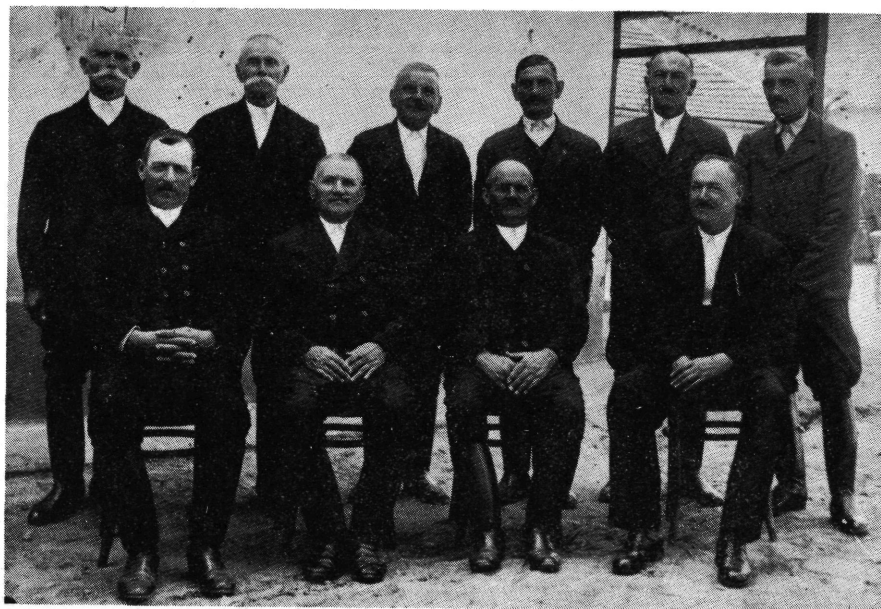
12. Balogh Sándor és Balogh Ilona ikerpár kantusban 1938-ban.

13. Megyeri Sándorné (Kovács Zsuzsanna) 1937-ben készült fényképe.

14. A Hangya Szövetkezet vezetősége a harmincas években.

15. Dobozi gazdák hagyományos viseletben.

16. Balogh Róza a negyvenes években.

17. Balogh István családja 1958-ban.

18. Fiatalasszony munkaruhában 1954-ben.

19. Női gyolcsvászon ing slingolt díszítéssel.

20. Selyemmellény „pruszlik”.

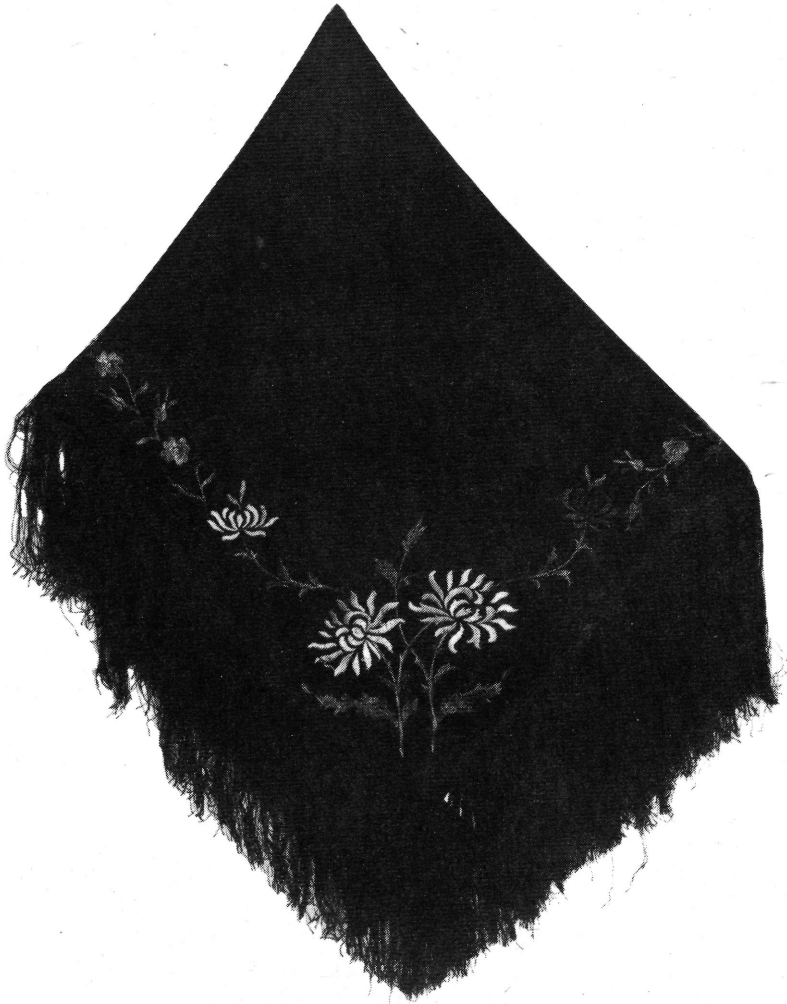
21. Szoknya (fél bősége kiszedve).

22. Selyem újjas „blúz”.

23. Nagy főkötő, „fikötő”.

24. Színes kézi hímzésű fekete vállkendő

25. Zsinóros mellény „lajbi”.

Adatközlők

Balogh János 1900.
Kiss Ferenc 1910.
Klapka Györgyné (Molnár Erzsébet) 1897.
Márton Sándor 1912.
Márton Sándorné (Békési Erzsébet) 1912.
Megyeri Sándorné (Kovács Zsuzsanna) 1920.
Stéger Dezső szabómester 1897.
Szabó Gergelyné (Molnár Lídia) 1909.
Szöllösi Istvánné (Komlói Erzsébet) 1932.

UTÓSZÓ

Nehezen tudok szabadulni a szubjektív érzéseimtől amikor Dobozról van szó. Persze van még néhány hasonló kedves táj és település számomra a vidékünkön, de Doboz és Kígyós mindenképpen az elsők közt van.

Dobozzal később ismerkedtem meg, tulajdonképpen már felnőtt emberként. Olyan őszi hangulatokat találtam még zezzugos utcáiban, a Kerezsre nyúló kertekben, a kispadon vagy az ártézi kutaknál beszélgető emberek közt, az irtásban őszi betakarításkor, Ferenc nagyapa szőlőlugasos verandáján vagy a ködös, zúzmarás disznótorokon, — amit sosem felejték el. Féja Géza írja híres könyvében Dobozról, hogy „... egészen őszi közösség él ebben a népben...” Ezt saját tapasztalataimmal összevetve sosem értettem, hogy miért nem lepték el a tudományos kutatók a falu minden portáját? Az 1960-as években kialakuló magyar jólét hatására a magán „műkereskedők” bezzeg felfedezték és teherautószámra hordták Pestre a tárgyi értékeket. Régóta tudom, hogy szó szerint kirabolták — néhány forinttal becsapva — a falut...

Több évtizedes álmom vált valóra, amikor végre hozzákezdhettem a dobozi kutatások és a dobozi tanulmánykötet szervezéséhez. Józan ésszel hihetetlen hiányosságok pótlásáról van szó, olyanokról, amik — legalábbis tapasztalataim és dobozi ismereteim szerint — máris pótolhatatlanok. Az 1960-as években — ha nem hamarabb! — a kutatók minden „fajtáját” ide kellett volna hívni, hogy a hosszú évszázadok tárgyi és szellemi emlékeiből minél többet megmenthessen a tudományos kutatás.

Talán a régészek, majd később a természettudományos kutatók voltak azok, akik a legtöbbet feljegyezhatték a múltó dobozi emlékei közül. A néprajzosok és a történészek — tisztelet a kivételnek — legalábbis az eredeti lehetőségekhez képest, sajnos megkéstek. Felfoghatatlan az a szakmai és politikai közömbösség — talán sorsszerűség? —, hogy egy ilyen évezredes magyar település mint Doboz, tudományos feltárását a „pillanatnyi” lokális politikai érdekek miatt ilyen nemtörődöm módon kezelték... 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején halt ki az a nemzedék amely még a régi emlékeket és szokásokat kapta örökségül; egy hihetetlen hosszú, nemzedékről nemzedékre szálló örökség örö-

mét és terhét. Az Ő gyermekeik sok mindenre emlékeznek még — áttételesen —, de az unokáik már semmire, mert Magyarországon az 1960-as években megindult életmód-, stílus- és szemléletváltás következtében olyan drasztikusan változtak meg a régmúlt hagyományozásának lehetőségei, mint a múlt század második felében a Sárrettben és a Körös-közben; amikor eltűnt a mocsár, a barátságos, a félelmetes és mégis megnyugtató és biztonságot adó, végtelennek tűnő vadvízország. Egy ősi múlt emléke, ahol a mesék és gondolatok valószínűleg egy évezred ősi-pogány gyökereiből táplálkoztak még mindig. Ilyen volt Doboz is.

A közel ezeréves település természeti, történeti, emberi, szellemi és tárgyi értékeiről meglehetősen kevés felmérés készült. Természetesen jó néhány értékes kisebb munka jelent meg e században a faluról, de az sem több két-három tucatszámra. A megyei könyvtár és a múzeum gyűjteményében, adattárában hozzáférhetőek ezek a kiadványok.

Ahogy részben ez a kötet is, az eddig elkészült munkák mindig adósak maradtak a falutörténettel, egy évezred összefoglalásával. Persze lehet, hogy ezt még ma sem lehetne megírni, hiszen jó néhány résztema maradt feldolgozatlanul most is.

Ennek a kötetnek az első reális terve még Dér László múzeumigazgató halála előtt megfogalmazódott, de csak most válhatott valóra. 1984 tavaszán vett új lendületet a Doboz-kutatás szervezése. Monográfiát szerettünk volna készíteni Dobozról, de kevésnek bizonyult az anyagi és szellemi tőke egyaránt. Jó néhány kutatót nem sikerült beszerveznünk anyagi okok miatt, ugyanakkor több kutató nem teljesítette a vállalását. Így Szabó Ferenc múzeumigazgató sorozatszerkesztővel úgy döntöttünk, hogy tanulmánykötet lesz az elkészült munkákból.

Ma már nyilvánvalónak látszik, hogy további „dobozi kötetek” megjelentetésére lenne szükség, hiszen kiadatlanul maradtak például olyan témák mint; az embertani vizsgálatok eredményei; Doboz és a környező települések hagyományos kapcsolatai; a határhasználat alakulása; a hagyományos állattartás; az emberi élet fordulóihoz fűződő népszokások Dobozon; a dobozi magyar nép epikus szájhagyományai; a dobozi nép táplálkozása; az őstermelők kereskedése: csempészek és csempészutak; cigányvándorlások és a cigányok sorsa napjainkig; a felszabadulástól a földreformig; a szocialista fejlődés hatása Doboz társadalmára; — és sorolhatnám még hosszan.

A tervezett komplex falukutatás — de még az eddig megvalósult is — természetesen csak külső kutatók bevonásával történhet meg, hiszen a megyei múzeum munkakutatói létszáma nem elegendő egy ilyen feladat megoldásához. Köszönjük mindazok segítségét, akik részt vettek ebben a szép munkában. A szakmai lektorokat a téma legjobb ismerői közül kértük fel, tanácsaikat örömmel hasznosítottuk.

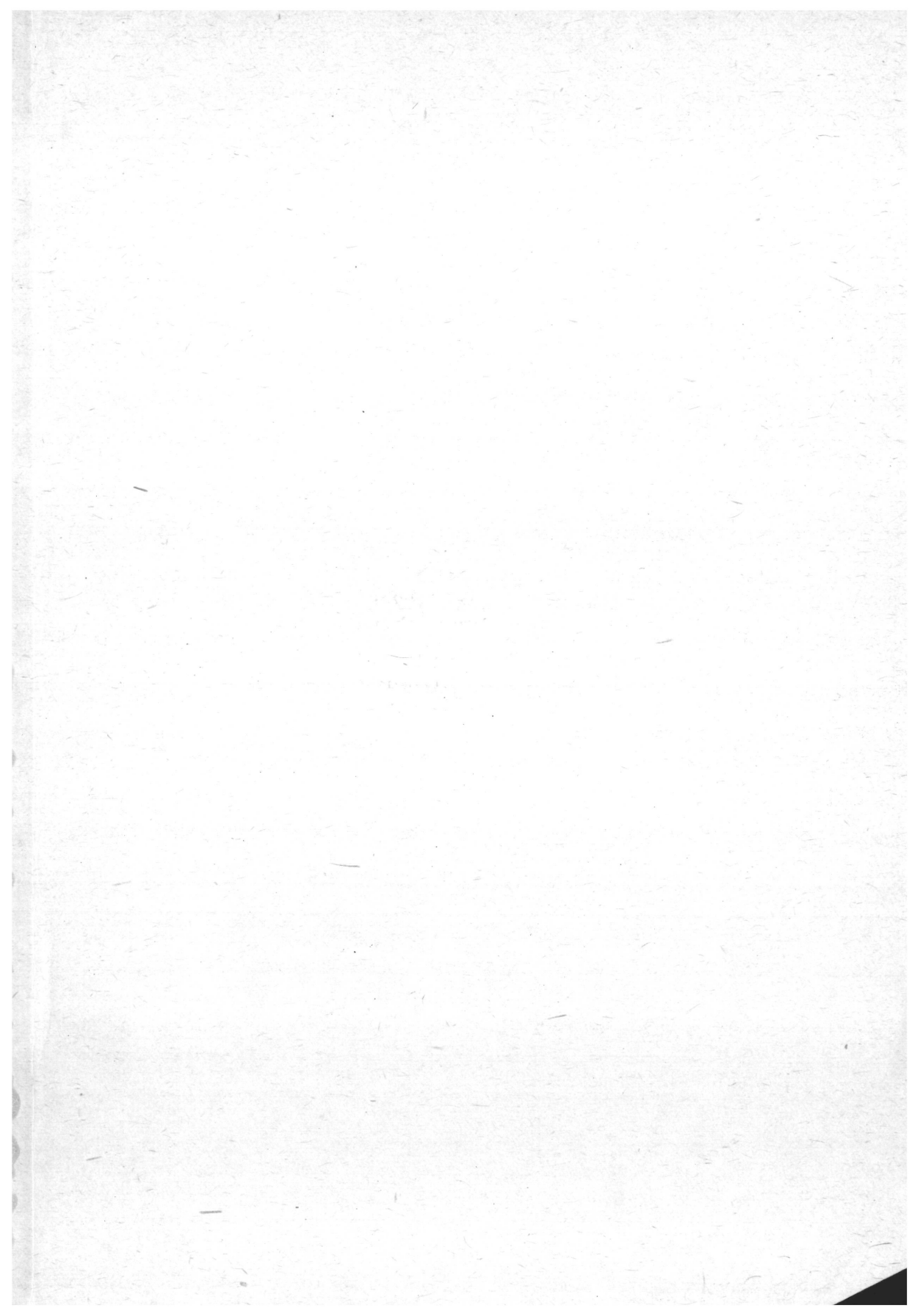
Köszönjük a Dobozi Nagyközségi Tanács és a Dobozi Petőfi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet tagjainak, hogy emberi és anyagi segítségükkel hozzájárultak a munka elvégzéséhez, kötetünk megjelentetéséhez.

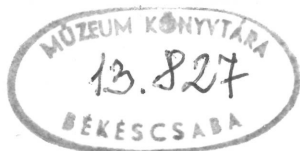
1988 november hó

Réthy Zsigmond

Tartalom

<i>Előszó</i> (Szatmári János)	5
<i>Becsei József</i> : Doboz természetföldrajzi adottságai	7
<i>Gulyás Sándor</i> : Ősi famaradvány a Kettős-Körösből	13
<i>Kertész Éva</i> : A dobozi ártéri ligeterdők florisztikai vizsgálata	17
<i>Körmöczy László</i> : A Holt-Körös menti természetközeli ligeterdők társulástani viszonyai	31
<i>Kovács Sándor T.</i> : Adatok Doboz lepkefaunájának ismeretéhez	44
<i>Domokos Tamás</i> : Doboz térségének csigái és kagylói	52
<i>Réthy Zsigmond</i> : Doboz madártani kutatásának faunisztikai eredményei	64
<i>Csizmazia György</i> : Doboz és vidéke emlőstani viszonyairól	75
<i>Medgyesi Pál</i> : Szarmata kori település a Doboz-Homokgödöri táblán	85
<i>Kovalovszki Júlia</i> : Doboz történetének vázlatja a legrégebb időktől a középkor végéig	115
<i>Molnár Ambrus</i> : Az újratelepülő lakosság származása és összetétele	148
<i>Erdei Aranka</i> : Doboz népesedésének néhány jellegzetessége 1773 és 1828 között	157
<i>Oláh József</i> : A kapitalizmus gazdasági viszonyai	183
<i>Becsei József</i> : Doboz szociálgeográfiai jellemzése	200
<i>Hévízi Sándor</i> : Doboz külterületének történeti helynevei	234
<i>Réthy Erzsébet</i> : Doboz belterületének és határának földrajzi nevei	264
<i>Zilahy Lajos</i> : A hosszú magánhangzók állapota Doboz nyelvjárásában	298
<i>Povársay László</i> : Adatok Doboz és környéke erdőhasználatához	337
<i>Nagy Gyula</i> : Adatok Doboz gabonatermesztéséhez	373
<i>Laurinyeczné Sinkó Rozália</i> : Hagyományos népi lakáskultúra Dobozon	410
<i>N. Martyin Emília</i> : A dobozi viselet alakulása	437
<i>Utószó</i> (Réthy Zsigmond)	475

CH902

Ára: 98 Ft

DOBOZ község Békés megyében található közel egyezer éves, magyarok lakta ősi település. A lakosság folytonossága olyan hagyományos kultúrát örökített az utókorra, melynek kutatása mindenképpen indokolt. Századunkban már elkészült néhány tucat kisebb-nagyobb dolgozat a településről és környékéről, de összefogottan és nagyobb terjedelemben ez ideig még nem történt meg a komplex községfeltárás.

Az 1960-as évek végétől lassan kihalt az a nemzedék amely még a régi emlékeket és szokásokat kapta örökségül; egy hihetetlen hosszú, nemzedékről nemzedékre szálló örökség örömét és terhét. Az Ő gyermekeik sokmindenre emlékeznek még, de az unokáik szinte már semmi-re, mert Magyarországon az 1960-as években megindult életmód-, stílus és szemléletváltás következtében olyan drasztikusan változtak meg a régmúlt hagyományozásának lehetőségei, mint a múlt században a Sárétben és a Körösközben; amikor eltűnt a mocsár, az ártéri őserdő, a barátságos, a félelmetes és mégis megnyugtató és biztonságot adó végtelennek tűnt vadvízország. Egy ősi múlt emléke, ahol a mesék és gondolatok valószínűleg évezredek ősi-pogány gyökereiből táplálkoztak még mindig. Ilyen volt Doboz is.

A tanulmánykötet megjelentetésével múzeumunk és Doboz község lakossága régi adósságát igyekszik törleszteni a megyei tudományos kutatás területén. A kötetben leírtak közkinccsé tétele nemcsak a település, de hazánk honismeretének gazdagodását is szolgálja.

Réthy Zsigmond